

3rd INTERNATIONAL HUMAN and SOCIAL SCIENCE RESEARCHES CONGRESS

2020

Dr. Ahmad Ali
Abdul Wali Khan University

Prof. Dr. Jose Ramos Pires Manso
University Beira Interior

Prof. Rahul Chauhan
Parul University

**Deadline for
Abstract Submission**

13.11.2020

**Deadline for
Payment**

13.11.2020

**Deadline for
Abstract Book**

06.12.2020

**Deadline for
Full Paper submission**

18.12.2020

**Publishment of
Full Paper Book
(Proceedings)**

31.12.2020

**19-22
NOVEMBER 20**

Congress will be held online

<http://www.dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

itobiadcongress@gmail.com

ISBN - 978-605-70166-3-8

kitâbi

9 786057 016638

<https://www.facebook.com/groups/309408363447997>

***3rd INTERNATIONAL
CONGRESS OF THE HUMAN AND
SOCIAL SCIENCE RESEARCHES
(ITOBIAAD)***

19-23 NOVEMBER 2020

CONGRESS BOOK

PART 1: ABSTRACTS

PART 2: FULL TEXTS

KİTÂBÎ YAYINLARI

**3rd INTERNATIONAL
HUMAN AND SOCIAL
SCIENCE RESEARCHES
CONGRESS (ITOBİAD)
İSTANBUL, 2020**

ISBN

978-605-70166-3-8

Editör

PROF.DR. SERKAN DİLEK

k i t â b î

Alayköşkü Cad. Zeynep Sultan Camii Sok. No: 2

Cağaloğlu- İSTANBUL

Telefon: 0212 512 45 43-512 51 66-512 90 40

web: www.bekakitap.com

e-mail: bekayay@hotmail.com

İnternet Satış: www.selamkitap.com

Yayıncılık Sertifika No: 16173

k i t â b î Beka Araştırma Danışmanlık Reklamcılık Eğitim
Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şirketi'nin tescilli markasıdır.

***3RD INTERNATIONAL CONGRESS OF
THE HUMAN AND SOCIAL SCIENCE
RESEARCHES (ITOBLAD)
19-23 NOVEMBER 2020
CONGRESS BOOK***

EDITOR:

PROF.DR. SERKAN DİLEK

PUBLISHING DATE: 30.12.2020

CHAIR OF THE HUMAN AND SOCIAL SCIENCES RESEARCHES

ASSOCIATE PROF.DR. MUSTAFA YİĞİTOĞLU

(Karabuk University / Turkey)

CONGRESS COORDINATOR

PROF.DR. SERKAN DİLEK

(Kastamonu University /Turkey)

ORGANIZING COMMITTEE:

ASSOC.PROF.DR. MUSTAFA YİĞİTOĞLU

(Karabuk University / Turkey)

PROF.DR. SERKAN DİLEK

(Kastamonu University /Turkey)

PROF.DR. SOBİROV BOBUR

(Samarkand Institute of Economics and Service /Uzbekistan)

PROF.DR. JOSE RAMOS PIRES MANSO

(University Beira Interior / Portugal)

PROF. RAHUL CHAUHAN

(Parul Institute of Business Administration / India)

ASSOC.PROF.DR. ENVER KAPAĞAN

(Bolu Abant İzzet Baysal University / Turkey)

ASSOC.PROF.DR. ERHAN TECİM

(Necmettin Erbakan University / Turkey)

ASSIST. PROF.DR. AHMAD ALI

(Abdul Wali Khan University / Pakistan)

ASSIST. PROF.DR. JERICHO D. ECIJA

(Eastern Visayas State University / Philippines)

ASSISTANT OF CONGRESS COORDINATOR

Celal KARAGÖL

HONORARY BOARD

PROF.DR. SOBİROV BOBUR

(Samarkand Institute of Economics and Service /Uzbekistan)

PROF.DR. JOSE RAMOS PIRES MANSO

(University Beira Interior / Portugal)

PROF.DR. ESMAIEL ABOUNOORI

(Mazandaran University / Iran)

PROF.DR. ORHAN KÜÇÜK

(Kastamonu University / Turkey)

PROF.DR. RATNESH DWIVEDI

(Leamington University / Britain)

PROF. RAHUL CHAUHAN

(Parul Institute of Business Administration / India)

ASSOC. PROF.DR. DHANONJOY KUMAR

(Islamic University Kushtia /Bangladesh)

ASSOC.PROF.DR. ÖMER FARUK HABERGETİREN

(Karabuk University / Turkey)

ASSOC. PROF.DR. OZODBEG KARAMATOV

(Kastamonu University / Turkey)

ASSOC.PROF.DR. ŞÜKRÜ MADEN

(Karabuk University / Turkey)

ASSOC. PROF.DR. UTKU ALTUNOZ

(Sinop University / Turkey)

ASSIST. PROF.DR. AHMAD ALI

(Abdul Wali Khan University / Pakistan)

ASSIST. PROF.DR. JERICHO D. ECIJA

(Eastern Visayas State University / Philippines)

ASSIST. PROF DR. MUHAMMAD UHAİB AS'AD

(Universitas Islam Kalimantan / Indonesia)

ASSIST. PROF DR. RIZKA ZULFIKAR

(Universitas Islam Kalimantan / Indonesia)

ASSIST. PROF.DR. NADIA MANSOUR

(University of Salamanca / Tunisia)

ASSIST. PROF DR. CAN DOĞAN

(Karabuk University / Turkey)

ASSIST. PROF DR. CENNET GÖLOĞLU DEMİR

(Bandırma 17 Eylül University / Turkey)

ASSIST. PROF.DR. AHMAD ALI

(Abdul Wali Khan University / Pakistan)

ASSIST. PROF.DR. JERICHO D. ECIJA

(Eastern Visayas State University / Philippines)

ASSIST. PROF.DR. NAGMI MOFTAH AÏMER

(Higher Institute of Marine Sciences Techniques Sabratha/ Libya)

SCIENTIFIC BOARD

PROF.DR. SOBİROV BOBUR

(Samarkand Institute of Economics and Service /Uzbekistan)

PROF.DR. JOSE RAMOS PIRES MANSO

(University Beira Interior / Portugal)

PROF.DR. ESMAIEL ABOUNOORI

(Mazandaran University / Iran)

PROF.DR. ORHAN KÜÇÜK

(Kastamonu University / Turkey)

PROF.DR. SELİM ADEM HATIRLI

(Süleyman Demirel University / Turkey)

PROF. RAHUL CHAUHAN

(Parul Institute of Business Administration / India)

ASSOC. PROF.DR. DHANONJOY KUMAR

(Islamic University Kushtia /Bangladesh)

ASSOC.PROF.DR. ÖMER FARUK HABERGETİREN

(Karabuk University / Turkey)

ASSOC. PROF.DR. OZODBEG KARAMATOV

(Kastamonu University / Turkey)

ASSOC.PROF.DR. ŞÜKRÜ MADEN

(Karabuk University / Turkey)

ASSOC. PROF.DR. CENGİZ BUYAR

(Kırgızistan Türkiye Manas University / Kyrgyzstan)

ASSIST. PROF.DR. AHMAD ALI

(Abdul Wali Khan University / Pakistan)

ASSIST. PROF.DR. JERICHO D. ECIJA

(Eastern Visayas State University / Philippines)

ASSIST.PROF.DR. ASAD ULLAH

(The University of Agriculture, Peshawar /Pakistan)

ASSIST. PROF DR. MUHAMMAD UHAÏB AS'AD

(Universitas Islam Kalimantan / Indonesia)

ASSIST. PROF DR. RIZKA ZULFIKAR

(Universitas Islam Kalimantan / Indonesia)

ASSIST. PROF.DR. NADIA MANSOUR

(University of Salamanca / Tunisia)

ASSIST. PROF DR. CAN DOĞAN

(Karabuk University / Turkey)

ASSIST. PROF DR. CENNET GÖLOĞLU DEMİR

(Bandırma 17 Eylül University / Turkey)

ASSIST. PROF.DR. AHMAD ALI

(Abdul Wali Khan University / Pakistan)

ASSIST. PROF.DR. JERICHO D. ECIJA

(Eastern Visayas State University / Philippines)

ASSIST. PROF.DR. NAGMİ MOFTAH AİMER

(Higher Institute of Marine Sciences Techniques Sabratha/ Libya)

ASSIST. PROF.DR. OMAR ELRAMALLI

(Misrata University / Libya)

PRESENTATION

We are very happy to have held the 3rd International Human and Social Sciences Researches Congress. 3rd International Human and Social Sciences Researches congress held online between November 19 to 23 in 2020 with 83 presentations from 10 countries (Turkey, Pakistan, the Philippines, Indonesia, India, Japan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Kazakhstan, Libya). We are thankful to Prof.Dr. Ahmad Ali, Prof. Rahul Chauhan and Prof.Dr. Jose Ramos Pires Manso for being keynote speaker in our congress. The Journal of Humanities and Social Sciences Researches aims to support qualified scientific publications in the field of social sciences and to provide opportunities for young academicians. This is our congress book which includes two parts. In the first part abstracts of all presentations are published. Some of our participants submitted full texts and these full texts are published in the second part of our congress book.

We are planning to continue organizing international academic congresses to achieve our goal. As the Journal of Human and Social Sciences Researches, we will continue to publish qualified scientific research in the field of social sciences. We would like to thank the valuable researchers, scientific and honorary board members who attended our congress, and hope to see them among us at our fourth congress.

Prof.Dr. Serkan DİLEK

Congress Coordinator

CONTENTS

	<i>Page Number</i>
CONTENTS	9-19
JOSE RAMOS PİRES MANSO, KEYNOTE SPEECH	20
AHMAD ALİ, KEYNOTE SPEECH	21
RAHUL CHAUHAN, KEYNOTE SPEECH.	22
ABSTRACTS PART	
<i>Abstracts of International Participants</i>	
<i>Challenges Encountered by Senior High School Students' Researchers in Salcedo 1 District. Jericho D. Ecija & Catherine N. Siguan.</i>	23
<i>Extent of Implementation of Positive Discipline Program In Selected Schools In District 2b division of quezon city. Alvin Fuertes</i>	24
<i>Implementation of Pedagogical Approaches Among Social Studies Teachers. Jhon V. Libres</i>	25
<i>Social Exclusion in Children: the Context of Health and Wellbeing. Asad Ullah</i>	26
<i>Relevance of Teaching Methodology On Poor Reading Skills of Students in A Public School. John Lloyd D. Delista & Mediatrix Q. Macasil</i>	27
<i>The Nature of Federation and its Effects on Development in Pakistan. Abdul Shakoor, Ahmad Ali & Jawad Ullah</i>	28
<i>Children and The World: Equal Rights are Fundamental for all Children across Geographies, Caste, Religion, Color and Sex. Ratnesh Dwivedi.</i>	29
<i>A Comprehensive Study of Disease pattern of Gurez valley in Kashmir in Union territory of Jammu and Kashmir. Ruyida Mushtaq</i>	30
<i>Corona Virus and Rural People of Swat Pakistan. Ahmad Ali</i>	31
<i>Risk Factors Associated With Drug Use: A Study of University Students in Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. Sameer Ul Khaliq Jan & Ahmad Ali,</i>	32
<i>Effects of polygamous marriages on familial life. Fazal Amin & Ahmad Ali</i>	33
<i>The COVID-19 Pandemic and Economic Policy Uncertainty. Nagmi Moftah Aimer</i>	34
<i>Translation Adequacy in Multilingual Communities. Meerim Kinalieva</i>	35
<i>The Impact of COVID-19 on Policy of Economic Integration: Policies and Solutions. Hussein A.Z. AL-Bonsrulah</i>	36
<i>Tarihî Gelişmeler Işığında Rusya'nın Orta Asya Perspektifi. Cengiz Buyar</i>	37
<i>Kırgız Halk Biliminde Efsane Türünün Güncel Meseleleri. Hüseyin Satıcioğlu</i>	38
<i>The Relationship Between Organizational Culture And Knowledge Sharing: A Conceptual Review. Abdulfatah Salem Saadi</i>	39
<i>A Historical View of Human Resource Management Practices : Literature Review.</i>	40

Omar Elramalli	
<i>The Importance of Communication during Organizational Change Processes.</i> Abdelnasir Elhariri.	41
<i>The Entrepreneurial Universities to Ensure Sustainable Higher Education.</i> Balgasm Ali Almasrati	42
<i>How does Industry 4.0 Era Affect IT Specialists' Employment? (A Lesson-learned for Computer Science Students, Case in Indonesia).</i> Rahmatica Dewi	43
<i>Study on Impact of COVID-19 on Environment and Society in Kashmir: A Sample Survey.</i> Afreen Niyaz, Bilal Ahmad Bhat & Saveela Salam	44
<i>A Study on Health Awareness and Health Well-being Among People of Ganderbal District of Kashmir During COVID-19 Pandemic 2020.</i> Arizo Jan, Mir Iqra Farooq, Sidrat-Ul-Muntaha Anees, Aliya Mehraj & Bilal Ahmad	46
<i>A Study of Quality of Education At Primary Level in District Sialkot.</i> Awais Ahmad Zaidi	48
<i>Corona Virus Vaccine.</i> Zarneela Khalid	49
<i>Hegemony on Overseas Trade.</i> Rahofatullahi Yusuf	50
<i>Assessing The impact of COVID-19 On The Health of College Students In Kashmir Division of Jammu and Kashmir, India.</i> Sidrat Ul Muntaha Anees & Bilal Ahmad	51
<i>Local Elections Under Vortex of Local Oligarchy.</i> Muhammad Uhaib As'ad	52
<i>Assessment Of Fecundity and Its Relation With Body Parameters Of Common Carp, Cyprinus Carpio Var. Communis In Dal Lake, Kashmir.</i> Ishrat Mohamad, Farooz A. Bhat & Bilal A. Bhat.	54
<i>Studies on Gonad histology and Length at First Maturity of the rainbow trout Oncorhynchus mykiss Walbaum, 1792 (Salmoniformes: Salmonidae) from Kashmir.</i> Asifa Wali., Tasaduq H. Shah. & Ishrat Mohd	55
<i>Балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының әлеуметтік-педагогикалық алдын алу.</i> Калматаева А.М., Мырзаханов Б.М. & Абаева А.	56
<i>Әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы.</i> Санай Г.Е., Санаева А.Е. & Абдусалымова А.	57
<i>Технологии работы социального педагога с умственно отсталыми детьми в специальных учреждениях образования.</i> Сагимбаева Г.У., Санаева А.Е. & Жаксыбай А.	58
<i>Профессиональное развитие студентов ВУЗа в волонтерской деятельности.</i> Тулебаева Ш.А. Мунатаева Б.М. & Амирханов Б.	59
<i>Студенттерге рухани-адамгершілік білім беруде жалпыадамзаттық құндылықтардың ықпалы.</i> Санай Г.Е., Байкеева Л. & Әбдімейізова Б.	60
<i>Эффективность государственного управления цифровой экономикой как драйвера устойчивого развития.</i> Даулиева Г.Р. & Ералиева А.Е.	61
<i>Әлеуметтік педагог қызметінің кәсіби-этикалық принциптері.</i> Санай Г.Е.,	62

Абдигалиева А. & Макишева М.	
<i>Зиятында ауытқуы бар балалардың байланыстырып сөйлеуінің психологиялық-педагогикалық негізі.</i> Абдигалиева А.Б, Көшімбетова З.Д & Асанқызы А	63
<i>Оқушылар ұжымының даму кезеңдері мен ерекшеліктері.</i> Сембаева Гульзат Пернебековна, Байдалиев Ерлан Бахытжанович & Жумадилова Алия Смаиловна	64
<i>Рухани тәрбие – Адамгершілік Бастауы.</i> Данбаева Сарагул Алмурзахқызы, Өтегенова Эленора Жомартқызы, Гайбуллаева Сауле Сабырқызы	65
<i>Педагогтардың кәсіби құзыреттіліктері құрылымының ерекшеліктері.</i> Аликулова С.А., Бекембетова Л.И. & Нурахамбаева А.О.	66
<i>Жасөспірімдердің Әлеуметтік Жауапкершілігін Қалыптастырудың мәні.</i> Боранбаева С.Т., Гайбуллаева С.С. & Дулат А.Н.	67
<i>Білім беру жүйесінде болашақ әлеуметтік педагогтарды даярлаудың ролі.</i> Стыбаева А.Ш, Байкеева Л.Т. & Сейтқұл С.С.	68
<i>Зиятында ауытқуы бар балалардың байланыстырып сөйлеуінің психологиялық-педагогикалық негізі.</i> Абдигалиева А.Б, Көшімбетова З.Д & Асанқызы А	69
<i>Muhammad Aminxo'ja Muqimiy Asarlaridagi Obraz Masalasi.</i> Hayitkulova Farida Murotaliyevna	70
<i>Тут Парвонасининг Биоэкологияси, Зарари Ва Унга Қарши Биологик Кураш Усули.</i> Мусаев Акмалжон Анвар ўғли	71
<i>Жамоатчилик Билан Алоқалар Ва Бўш Вақт.</i> Фаррух Рустамов Рустам ўғли	72
<i>Psixologik Konflikt va Badiiy Talqin.</i> Rahimov Zokir Azimovich	73
<i>Ulug'bek Hamdam Romanlarida Kompozitsion Vositalar Tahlili.</i> Nasirov Azimidin Normamatovich	74
<i>Табиат Ва Жамият Уйғунлигини Таъминлашнинг Ижтимоий-фалсафий Илдизлари.</i> Norqulova Dildor Uchqunovna & Norqulova Lobar Uchqunovna	75
<i>Табиат Ва Жамият Уйғунлигини Таъминлашнинг Ижтимоий-Фалсафий Илдизлари.</i> Акмал Ахмедович Ахмедов & Лайло Садриевна Азизова	76
<i>Матн ва Унда Паремияларнинг Ўрнига Доир Қарашлар Таҳлили.</i> Шерзоджон Умаралиев	77
<i>Сирожуддин Ўший Фаргоналик Етук Олим.</i> Шерзоджон Умаралиев	78
<i>Жадидларда Та'лим Тизими.</i> Эргашёв Шохрух Камолиддин угли	79
<i>5 Tashabbus-jadal Islohotlar Namunasi Kitobxonlik-ma'naviy Dunyoqarashni Yuksaltiruvchi Asosiy Omil.</i> Пармонов Алибой Эргашович	80
<i>Ёшлар Орасида Соғлом Турмуш Тарзини Шакллантириш Долзарб Масаладир.</i> Пармонов Алибой Эргашович	81

<i>Проблемы Современных Информационных Технологии.</i> Садилов Улулбек Джураевич	82
<i>Актуальность и Необходимость Патриотического Воспитания на Уроке Русского Языка.</i> Ахмедова Малуба Акмаловна	83
<i>Жадидчи Зиёлилар Қарашларида Ватанпарварлик ва Илм-маърифат Тушунчаси.</i> Қулматов Норқобил Эшмаматович	84
<i>Таълимни Ахборотлаштириш Шароитида Ҳуқуқий Маданиятни Шакллантириш Жараёни.</i> Тухтаев Хасан Тошпулатович	85
<i>Замонавий Таълим Муассасаларида Педагогик Компетентликни Шакллантириш.</i> Тухтаев Хасан Тошпулатович	86
<i>Кичик Ёшли ўқувчиларга Иқтисодий Тарбия Беришнинг Назарий Асослари.</i> Бобоқулова Дилфуза Менглибоевна	87
<i>Ответственность Родителей за Воспитание Детей Подрастающего Поколения.</i> Абдуллаева Гулчехра Абдуллажановна	88
<i>Ёшларни Ватанпарварлик Руҳида Тарбиялаш.</i> Солиев Бахтиёр Каримович	89
<i>Ayollar Paltosi Uchun Gazlamalar Taxlili.</i> Tursunova Xilola Shuhratjon qizi & Mamatqulova Saida Rahmatovna	90
<i>Турли Олий ўқув Юртлирида Чет Тил ўргатиш Хусусиятлари.</i> Джураев Шавкат Ташкуватович & Ҳазратова Қундуз Мамараимовна	91
<i>Sharq va G'arb Adabiyotida Oila Munosabatlari Talqiniga Doir Mulohazalar.</i> Kamolova Aida Alisher qizi & Sattorova Shoirra Jabborovna	92
<i>Корейс Тилида Феълларнинг Маъно ўзгариши (ㄷ/ㄷ [daeda] феъли мисолида).</i> Юнусова Гульшода Дилшадовна	93
<i>Инновация в Обучении –это Онлайн Обучение.</i> Закирова Гулнора Садиловна & Набихонова Нигора Авазовна	94
<i>Kerr-taub –nut Fazo Vaqtida Penrouse Jarayoni.</i> Xudoyberdiyeva Malika & Juraeva Nozima	95
<i>Ona Tili Va Adabiyot Darstarida Interfaol Usullarni Qo'llash.</i> Abdurahmanova Marhamat To'rayevna & Aliyeva Muxtabar Boqiyevna	96
<i>Talabalarining Kasbiy Auditiv Layoqatini Oshirishda Axborot Ta'limiy Resurslaridan Foydalanish.</i> Sobirova Gulnoza Rahmatillayevna	97
<i>Образование Женщин и Его Статус в Исламской Религии.</i> Саидова Барно Нарзуллаевна	98
<i>Chet Tillarida Integratsiya Qobiliyatlarini O'rganishda So'z Birikmasining roli.</i> Rajarova Ruzigul & Otabeya Sevinch	99
<i>Elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish.</i> Mamatkarimov Kamoliddin Ziyodulla o'gli	100
<i>V Guruh Metallariga Oid Tajribalarni O'rganish Metodikasini Takomillashtirish.</i> Hayitov Faxriddin Shodiyevich	101

<i>Кейс Технологии Как Один из Инновационных методов Обучения. Саера Барлыкбаева</i>	102
<i>К вопросу об Особенности Рекламы (На Примере Рекламы Товаров в Корейском Языке). Эргашева ДурдонаАзимджонова 2 курс, магистратура</i>	103
<i>Electronic Manuals, Their Types Andimportance In The Learning Process. Uroкова Sharofat Bakhodir</i>	104
<i>Таълимни Ахборотлаштириш Шароитида Хуқуқий Маданиятни Шакллантириш Жараёни. Худойқулов Хол Жумаевич</i>	105
<i>Interactive Methods In The Lesson Process of Biology. Rajabova Barchinoy</i>	106
<i>Artistic Interpretation of Verses and Hadiths in The Works of Alisher Navoi. Mutafoev Abubakr Muhiddin</i>	107
<i>Application of Streaming Technologies and Its Effectiveness In The Process of Teaching. Norimova Guljakhon Abduganievna</i>	108
<i>Methodology of Teaching Foreign Languages to Students In The Context Through Game. Shavkieva Dilfuza Shakarboevna.</i>	109
<i>Бугунги Замонавий Таълимда Инглиз Тилидаги Ахборотлардан Фойдаланиш. Кенжабаев Шокир Абдухалимович</i>	110
<i>Koreya Adabiyoti Haqida Mening Tassurotlarim Munira Kenjayeva</i>	111
<i>The issue of image in the works of Muhammad Aminkhoja Muqimi Hayitkulova Farida Murotaliyevna</i>	112
<i>The Role of Government Policy in the Development of Regional Tourism Rakhmatullaeva Fizuza Mubinovna</i>	113
Abstracts of Turkish Participants	
<i>Yeni Ortam Hipotezi ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Türkiye Üzerine Analiz. Zehra Doğan Çalışkan</i>	114
<i>Global Risk Society During Pandemic and Turkey Effect. Erhan Tecim</i>	115
<i>Türkiye’de Regülasyon Uygulamaları- Bağımsız Denetleme ve Düzenleme Kurulları. Serkan Dilek</i>	116
<i>Yapı-Davranış-Performans Paradigması ve Harvard Okulu. Serkan DİLEK</i>	117
<i>Türkiye-Almanya Arasındaki Dış Ticaret Yapısının Analizi: Otomotiv Sektörü. Havanur Ergün Tatar.</i>	118
<i>Bilgi İletişim Teknolojileri Kullaniminin İstihdam Üzerindeki Etkisi. Nesrin Resuloğlu & Gül Güney.</i>	119
<i>Psikolojik İyi Oluşun İş Becerikliliği Üzerine Etkisi. Volkan Mazıoğlu & Engin Kanbur .</i>	120
<i>Çalışanların Demografik Özelliklerinin Tekno-Stres Açısından Değerlendirilmesi. Volkan Mazıoğlu & Engin Kanbur.</i>	121

<i>The Relationship Between Employee Satisfaction, Customer Satisfaction and Business Performance in The Libyan Hotels.</i> Khled Benshina & Orhan KÜÇÜK.	122
<i>The impact of the (Covid-19) pandemic on the relationship between employee performance and customer satisfaction.</i> Ali Bridan & Orhan KÜÇÜK.	123
<i>Çok Uluslu Otomotiv İşletmelerinin Stratejik Rekabetinde Pandeminin Etkisi.</i> Muhammed Ali Yetgin	124
<i>Şangay İşbirliği Örgütünün Örgütsel Davranışının Stratejik Analizi.</i> Muhammed Ali Yetgin & Sait Çakmak	125
<i>İşgören Memnuniyeti Faktörlerinin Değerlendirilmesi.</i> Orhan Küçük & Efser Yeşilyurt	126
<i>Müşteri Memnuniyeti Faktörlerinin Değerlendirilmesi.</i> Orhan Küçük & Furkan Arıcı	127
<i>Bölgesel Kalkınmada Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü: Türkiye Uygulaması.</i> Nazım Çatalbaş	128
<i>Çevre Muhasebesi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi.</i> Reyhan Sarıçiçek	129
<i>Türk cumhuriyetlerinin Pamuk Sektöründe Ekonomik İşbirliği İmkânları.</i> Ozodbeg Karamatov & Banu Davutoğlu .	130
<i>İbn Teymiyye'nin "er-Risâletü'l-Kıbrisiyye" Adlı Eserinde Hıristiyanlık Eleştirisi.</i> Mustafa Göregen	131
<i>İslam'da Vakıf Kurumu ve Gününüz İktisadi Hayatına Etkileri.</i> Ömer Faruk Habergitiren	132
<i>Bartın'daki Yiyecek-içecek İşletmelerinde İşgörenlerin İş Stresi ve İşkoliklik Davranışlarının İncelenmesi.</i> Ayhan Karakaş & Ahmet Aslan	133
<i>Bartın'da Faaliyet Gösteren Yiyecek-içecek İşletmelerinde İşgörenlerin İş Tatmininin Ölçülmesi.</i> Ayhan Karakaş & Ahmet Aslan	134
<i>Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Duyarlılığının Borsa İstanbul'da Elde Edilen Hisse Senedi Getirilerine Etkisi.</i> Utku Altınöz	135
Full Texts	
<i>Балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының әлеуметтік-педагогикалық алдын алу.</i> Калматаева А.М., Мырзаханов Б.М. & Абаева А.	137
<i>Әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы.</i> Санай Г.Е., Санаева А.Е. & Абдусалымова А.	143
<i>Технологии работы социального педагога с умственно отсталыми детьми в специальных учреждениях образования.</i> Сагимбаева Г.У., Санаева А.Е. & Жаксыбай А.	148
<i>Профессиональное развитие студентов ВУЗа в волонтерской деятельности.</i> Тулебаева Ш.А. Мунтаев Б. & Амирханов Б.	153

Студенттерге рухани-адамгершілік білім беруде жалпыадамзаттық құндылықтардың ықпалы. Санай Г.Е., Байкеева Л. & Әбдімейізова Б.	158
Эффективность государственного управления цифровой экономикой как драйвера устойчивого развития. Даулиева Г.Р. & Ералиева А.Е.	163
Әлеуметтік педагог қызметінің кәсіби-этикалық принциптері. Санай Г.Е., Абдигалиева А. & Макишева М.	169
Зиятында ауытқуы бар балалардың байланыстырып сөйлеуінің психологиялық-педагогикалық негізі. Абдигалиева А.Б, Көшімбетова З.Д & Асанқызы А	173
Оқушылар ұжымының даму кезеңдері мен ерекшеліктері. Сембаева Гульзат Пернебековна, Байдалиев Ерлан Бахытжанович & Жумадилова Алия Смаиловна	178
Рухани тәрбие – Адамгершілік Бастауы. Данбаева Сарагул Алмурзахқызы, Өтегенова Эленора Жомартқызы, Гайбуллаева Сауле Сабырқызы	184
Педагогтардың кәсіби құзыреттіліктері құрылымының ерекшеліктері. Аликулова С.А., Бекембетова Л.И. & Нурахамбаева А.О.	189
Жасөспірімдердің Әлеуметтік Жауапкершілігін Қалыптастырудың мәні. Боранбаева С.Т., Гайбуллаева С.С. & Дулат А.Н.	193
Білім беру жүйесінде болашақ әлеуметтік педагогтарды даярлаудың ролі. Стыбаева А.Ш, Байкеева Л.Т. & Сейтқұл С.С.	197
Зиятында ауытқуы бар балалардың байланыстырып сөйлеуінің психологиялық-педагогикалық негізі. Абдигалиева А.Б, Көшімбетова З.Д & Асанқызы А	201
Muhammad Aminxo'ja Muqimiy Asarlaridagi Obraz Masalasi. Hayitkulova Farida Murotaliyevna	206
Тут Парвонасининг Биоэкологияси, Зарари Ва Унга Қарши Биологик Кураш Усули. Мусаев Акмалжон Анвар ўғли	209
Жамоатчилик Билан Алоқалар Ва Бўш Вақт. Фаррух Рустамов Рустам ўғли	211
Psixologik Konflikt va Badiiy Talqin. Rahimov Zokir Azimovich	215
Ulug'bek Hamdam Romanlarida Kompozitsion Vositalar Tahlili. Nasirov Azimidin Normamatovich	218
Табиат Ва Жамият Уйғунлигини Таъминлашнинг Ижтимоий-фалсафий Илдизлари. Norqulova Dildor Uchqunovna & Norqulova Lobar Uchqunovna	222
Табиат Ва Жамият Уйғунлигини Таъминлашнинг Ижтимоий-Фалсафий Илдизлари. Акмал Ахмедович Ахмедов & Лайло Садриевна Азизова	225
Матн ва Унда Паремияларнинг Ўрнига Доир Қарашлар Таҳлили. Шерзоджон Умаралиев	229

Сирожуддин Ўший Фаргоналик Етук Олим. Шерзоджон Умаралиев	233
Жадидларда Та'лим Тизими. Эргашев Шохрух Камолиддин угли	237
5 Tashabbus-jadal Islohotlar Namunasi Kitobxonlik-ma'naviy Dunyoqarashni Yuksaltiruvchi Asosiy Omil. Пармонов Алибой Эргашович	240
Ёшлар Орасида Соғлом Турмуш Тарзини Шакллантириш Долзарб Масаладир. Пармонов Алибой Эргашович	244
Проблемы Современных Информационных Технологии. Садиков Улугбек Джураевич	247
Актуальность и Необходимость Патриотического Воспитания на Уроке Русского Языка. Ахмедова Матлуба Акмаловна	250
Жадидчи Зиёлилар Қарашларида Ватанпарварлик ва Илм-маърифат Тушунчаси. Қулматов Норқобил Эшмаматович	252
Таълимни Ахборотлаштириш Шароитида Ҳуқуқий Маданиятни Шакллантириш Жараёни. Тухтаев Хасан Тошпулатович	255
Замонавий Таълим Муассасаларида Педагогик Компетентликни Шакллантириш. Тухтаев Хасан Тошпулатович	257
Кичик Ёшли Ўқувчиларга Иқтисодий Тарбия Беришнинг Назарий Асослари. Бобоқулова Дилфуза Менглибоевна	260
Ответственность Родителей за Воспитание Детей Подрастающего Поколения. Абдуллаева Гулчехра Абдуллажановна	263
Ёшларни Ватанпарварлик Руҳида Тарбиялаш. Солиев Бахтиёр Каримович	266
Ayollar Paltosi Uchun Gazlamalar Taxlili. Tursunova Xilola Shuhratjon qizi & Mamatqulova Saida Rahmatovna	269
Турли Олий Ўқув Юртлирида Чет Тил Ўргатиш Хусусиятлари. Джураев Шавкат Ташкуватович & Ҳазратова Қундуз Мамараимовна	270
Sharq va G'arb Adabiyotida Oila Munosabatlari Talqiniga Doir Mulohazalar. Kamolova Aida Alisher qizi & Sattorova Shoirra Jabborovna	276
Корейс Тилида Феълларнинг Маъно Ўзгариши (ㄷ/ㄷ [daeda] феъли мисолида). Юнусова Гульшода Дилшадовна	279
Инновация в Обучении –это Онлайн Обучение. Закирова Гулнора Садиковна & Набихонова Нигора Авазовна	283
Kerr-taub –nut Fazo Vaqtida Penrouse Jarayoni. Xudoyberdiyeva Malika & Juraeva Nozima	287
Ona Tili Va Adabiyot Darslarida Interfaol Usullarni Qo'llash. Abdurahmanova Marhamat To'rayevna & Aliyeva Muxtabar Boqiyevna	291
Talabalarning Kasbiy Auditiv Layoqatini Oshirishda Axborot Ta'limiy Resurslaridan Foydalanish. Sobirova Gulnoza Rahmatillayevna	295
Образование Женщин и Его Статус в Исламской Религии. Саидова Барно Нарзуллаевна	297

<i>Chet Tillarida Integratsiya Qobiliyatlarini O'rganishda So'z Birikmasining roli.</i> Rajapova Ruzigul & Otabeya Sevinch	300
<i>Elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish.</i> Mamatkarimov Kamoliddin Ziyodulla o'gli	302
<i>B Guruh Metallariga Oid Tajribalarni O'rganish Metodikasini Takomillashtirish.</i> Hayitov Faxriddin Shodiyevich	305
<i>Кейс Технологии Как Один из Инновационных методов Обучения.</i> Саера Барлыкбаева	310
<i>К Вopросу об Особенностиx Рекламы (На Примере Рекламы Товаров в Корейском Языке).</i> Эргашева ДурдонаАзимджоновна 2 курс, магистратура	313
<i>Electronic Manuals, Their Types Andimportance In The Learning Process.</i> Uroкова Sharofat Bakhodir	319
<i>Таълимни Ахборотлаштириш Шароитида Хуқуқий Маданиятни Шакллантириш Жараёни.</i> Худойқулов Хол Жумаевич	323
<i>Interactive Methods In The Lesson Process of Biology.</i> Rajabova Barchinoy	325
<i>Artistic Interpretation of Verses and Hadiths in The Works of Alisher Navoi.</i> Mutafoev Abubakr Muhiddin	329
<i>Application of Streaming Technologies and Its Effectiveness In The Process of Teaching.</i> Norimova Guljakhon Abduganievna	333
<i>Methodology of Teaching Foreign Languages to Students In The Context Through Game.</i> Shavkieva Dilfuza Shakarboevna.	336
<i>Бугунги Замонавий Таълимда Инглиз Тилидаги Ахборотлардан Фойдаланиш.</i> Кенжабаев Шокир Абдухалимович	339
<i>Challenges Encountered by Senior High School Students' Researchers in Salcedo 1 District.</i> Jericho D. Ecija & Catherine N. Siguan.	342
<i>İbn Teymiyye'nin "er-Risâletü'l-Kıbrisiyye" Adlı Eserinde Hıristiyanlık Eleştirisi.</i> Mustafa Göregen	347
<i>Extent of Implementation of Positive Discipline Program In Selected Schools In District 2b division of quezon city.</i> Alvin Fuertes	354
<i>Çok Uluslu Otomotiv İşletmelerinin Stratejik Rekabetinde Pandeminin Etkisi.</i> Muhammed Ali Yetgin	356
<i>Şangay İşbirliği Örgütünün Örgütsel Davranışının Stratejik Analizi.</i> Muhammed Ali Yetgin & Sait Çakmak	368
<i>Türk cumhuriyetlerinin Pamuk Sektöründe Ekonomik İşbirliği İmkânları.</i> Ozodbeg Karamatov & Banu Davutoğlu .	378
<i>Relevance of Teaching Methodology On Poor Reading Skills of Students in A Public School.</i> John Lloyd D. Delista & Mediatrix Q. Macasil	387

<i>The COVID-19 Pandemic and Economic Policy Uncertainty.</i> Nagmi Moftah Aimer	393
<i>Study on Impact of COVID-19 on Environment and Society in Kashmir: A Sample Survey.</i> Afreen Niyaz, Bilal Ahmad Bhat & Saveela Salam	402
<i>Türkiye-Almanya Arasındaki Dış Ticaret Yapısının Analizi: Otomotiv Sektörü.</i> Havanur Ergün Tatar.	417
<i>A Comprehensive Study of Disease pattern of Gurez valley in Kashmir in Union territory of Jammu and Kashmir.</i> Ruyida Mushtaq	428
<i>Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Duyarlılığının Borsa İstanbul'da Elde Edilen Hisse Senedi Getirilerine Etkisi.</i> Utku Altınöz	434
<i>Global Risk Society During Pandemic and Turkey Effect.</i> Erhan Tecim	445
<i>İşgören Memnuniyeti Faktörlerinin Değerlendirilmesi.</i> Orhan Küçük & Efser Yeşilyurt	451
<i>Müşteri Memnuniyeti Faktörlerinin Değerlendirilmesi.</i> Orhan Küçük & Furkan Arıcı	457
<i>The Relationship Between Employee Satisfaction, Customer Satisfaction and Business Performance in The Libyan Hotels.</i> Khled Benshina & Orhan KÜÇÜK.	464
<i>The impact of the (Covid-19) pandemic on the relationship between employee performance and customer satisfaction.</i> Ali Bridan & Orhan KÜÇÜK.	472
<i>Çevre Muhasebesi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi.</i> Reyhan Sarıççek	485
<i>Implementation of Pedagogical Approaches Among Social Studies Teachers.</i> Jhon V. Libres	495
<i>Çalışanların Demografik Özelliklerinin Tekno-Stres Açısından Değerlendirilmesi.</i> Volkan Mazıoğlu & Engin Kanbur.	515
<i>Bartın'da Faaliyet Gösteren Yiyecek-içecek İşletmelerinde İşgörenlerin İş Tatmininin Ölçülmesi.</i> Ayhan Karakaş & Ahmet Aslan	525
<i>Bartın'daki Yiyecek-içecek İşletmelerinde İşgörenlerin İş Stresi ve İşkoliklik Davranışlarının İncelenmesi.</i> Ayhan Karakaş & Ahmet Aslan	531
<i>Yapı-Davranış-Performans Paradigması ve Harvard Okulu.</i> Serkan DİLEK	537
<i>Türkiye'de Regülasyon Uygulamaları- Bağımsız Denetleme ve Düzenleme Kurulları.</i> Serkan Dilek	541
<i>İslam'da Vakıf Kurumu ve Gününüz İktisadi Hayatına Etkileri.</i> Ömer Faruk Habergetiren	546
<i>Bölgesel Kalkınmada Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü: Türkiye Uygulaması.</i> Nazım Çatalbaş	556
<i>The Importance of Communication during Organizational Change Processes.</i> Abdelnasir Elhariri.	577

<i>The Entrepreneurial Universities to Ensure Sustainable Higher Education.</i> Balgasm Ali Almasrati	589
<i>Translation Adequacy in Multilingual Communities.</i> Meerim Kinalieva	602
<i>Koreya Adabiyoti Haqida Mening Tassurotlarim</i> Munira Kenjayeva	610
<i>The Role of Government Policy in the Development of Regional Tourism</i> Rakhmatullaeva Firusa Mubinovna	614
<i>The issue of image in the works of Muhammad Aminkhoja Muqimi</i> Hayitkulova Farida Murotaliyevna	617

Keynote Speaker:

Prof.Dr. Jose Ramos Pires Manso
(University Beira Interior / Portugal)

3E+S - Economy-energy-environment and sustainability interactions: a wide-ranging literature review

Economic development, together with environmental damage and the depletion of energy products, is more and more vital today. There is a complex and wide-ranging network of interactions among the economy, energy, environment and sustainability that is vital to know deeply. Understanding how the energy-economy-environment-sustainability interactions work, and which are the key factors explaining them is the appropriate way to deal with this issue. Among the several methods used to reach this aim we have the System Dynamics Model - Geographic Information System (SDM-GIS), the LV-Lotka-Volterra method and others that can be seen in the paper and in the discussion section. Based on the results obtained helped by these and other methods policymakers should adopt sustainable economic development plans, increase energy security, alleviate climate change, improve energy efficiency and develop clean energy with low carbon content.

Prof.Dr. Jose Ramos Pires Manso

Keynote Speaker:

Dr. Ahmad Ali

(Abdul Wali Khan University/ Pakistan)

Social science is the division of science dedicated to the study of societies and the relationships among individuals within societies. At the beginning human beings were in the state of nature. When human learned about the domestication of animals, plants, matter, energy and other things, they started contracts among individuals and groups. These contracts are known as social contracts Later on these social contracts were used for social process i.e. cooperation, competition, conflict, assimilation and acculturation in society. With the passage of time social contract modified to social institutions i.e. family, education, religion, economic, politics and recreation. Social institution is a set of norms which guide human behavior. Social institutions give structure to society while social processes are the societal functions confined by social institutions. In modern technological, industrial and academic practical era, researchers are often heterogeneous, using multiple methodologies to vibrate the social functions/ process in light of social structure/ institution in true letter and spirit for peaceful and conflict free society.

Dr. Ahmad Ali

Keynote Speaker:
Prof. Rahul Chauhan
(Parul University/ India)

“A Research Study on Behavioural Finance & Portfolio Selection”

The economic development of a nation is reflected by the progress of the various economic units, broadly classified into corporate sector, government and household sector. There are areas or people with surplus funds and there are those with a deficit. A financial system or financial sector functions as an intermediary and facilitates the flow of funds from the areas of surplus to the areas of deficit. A Financial System is a composition of various institutions, markets, regulations and laws, practices, money manager, analysts, transactions and claims and liabilities. In this Paper researcher identified the various factors & Biases, which are affected for choice of Assets allocation and perceptions of investors related to investment decision by analysing various literature & books of related study

Thank You

Prof. Rahul Chauhan

Assistant Professor,

Parul Institute of Business Administration,

Parul University, Vadodara, India

Email: rj88chauhan@gmail.com

**CHALLENGES ENCOUNTERED BY SENIOR HIGH SCHOOL STUDENTS' RESEARCHERS
IN SALCEDO 1 DISTRICT**

Jericho D. Ecija

DMT., Eastern Visayas State University

Email: jerichoecija26@gmail.com

Catherine N. Siguan

Eastern Samar State University

catherinesiguan25@gmail.com

Abstract

The purpose of present study is to find out and examine the challenges faced by senior high school students of research in Salcedo Vocational High School (SVHS) Salcedo, Eastern Samar throughout the second semester of school year 2018-2019. The research method was processed through the use of survey form as method of the research endeavor. The samples included was about 120 students. The gathered data from the respondents were tallied. The measurements of the degree on what were the most difficult of all the problems that the research students encountered are through the use of qualitative scale. Results showed that there are 20 items considered by the senior high school student- researchers as challenges, wherein 75% of the student-researchers found much challenged which relates to the financial constraints in the compliance and or completion of research. This research subject entails teamwork, members composed usually of 5 or more (depending on the class size), requires division of labor and resources however, availability and financial capability of the student-researchers found to be very difficult. In this study, the researcher concludes that financial resource would be a great factor towards the completion of quality research output.

Keywords: Practical Research, Senior High School, Department of Education, Salcedo 1 District.

EXTENT OF IMPLEMENTATION OF POSITIVE DISCIPLINE PROGRAM IN SELECTED SCHOOLS IN DISTRICT 2B DIVISION OF QUEZON CITY

Alvin C. Fuertes

MA, University of Caloocan University

E-Mail: alvin.fuertes001@deped.gov.ph

Abstract:

This study aimed to assess the extent of implementation of positive discipline program in selected schools in District 2B Division of Quezon City. The respondents of the study were composed of fifty teachers and fifty students in Grade 7. The selection of respondents was done through random sampling and the researcher-made-survey questionnaire was used. The reliability and accuracy of the survey questionnaire was certified by the teachers who served as validators. Afterwards, questionnaires were administered to both groups of respondents. The study generated the following findings; Both groups of respondents perceived that the Positive Discipline Program was highly implemented in their schools in terms of limit setting and only moderately implemented in terms of responsibility training, omission training, and back-up system. There was no significant difference in the perceptions of the two groups of respondents on the extent of implementation of the Positive Discipline Program in their schools.

Keywords: Quezon City, Grade 7, Positive Discipline Programme

IMPLEMENTATION OF PEDAGOGICAL APPROACHES AMONG SOCIAL STUDIES TEACHERS

Jhon V. Libres

MA, New Era University

serbilnohj0516@gmail.com>

Abstract:

This research study aimed to determine the extent of implementation of pedagogical approaches among Social Studies teachers in sampled secondary schools in the Districts of Baras, Rodriguez, and San Mateo, all in the Division of Rizal during the academic year 2017-2018 as bases for Faculty Enhancement Program for Social Studies Teachers. The study was based on the Department of Education CALABARZON Regional Memorandum no. 233 s. 2016 entitled, Implementation of the Pedagogical Approaches mandated by R.A 10533. The 5 major approaches are reflective, inquiry-based, integrative, constructivist and collaborative. A mixed method was employed, the qualitative and quantitative methods of research. Data were collected from a total of 101 respondents from the Districts of Baras (9 teachers), Rodriguez (64 teachers), and San Mateo (28 teachers) in the Division of Rizal. The study found out that time limitations, curriculum, teacher's preparation, lack of instructional materials, and the degree of supervision hindered the implementation of pedagogical approaches. The study recommends a longitudinal study for more in-depth insight into the different approaches and its developmental process in further stages, alignment of the curriculum, pedagogy and assessment with existing cultural practices. Teachers must also be given opportunity for professional development and to attend seminar workshops and trainings regarding of the variety of teaching strategies and pedagogical approaches and finally allocate funds through outsourcing from other stakeholders and private sectors.

Keywords: Social Studies Teacher, Pedagogical Approaches, Education

Social Exclusion in Children: the Context of Health and Wellbeing

Dr. Asad Ullah

Assistant Professor, Department of Rural Sociology

The University of Agriculture, Peshawar,

asadpsh@aup.edu.pk

Abstract

This research paper focuses on assessing social exclusion in children due to their poor access to health facilities in Peshawar-Pakistan. A total of 500 respondents (12–18 years old) were selected by systematic sampling technique, from seven shopping streets and seven high schools of the District Peshawar and interviewed. Likert scale was used as measurement tool. Association of variables was ascertained by using Chi-square test and Kendall's Tau-b statistics. Social exclusion in children was significantly and negatively associated with parents taking proper care of children health, availability of qualified doctors in the area, and visiting hospital/doctor in minor diseases, perceiving one's self in good health. Conversely, social exclusion in children was significantly and positively associated with long time illness, family member(s) suffering from mental illness and/or physical disabilities and dissatisfaction from available health facilities. Moreover, social exclusion in children due to their poor state of health and wellbeing was spurious in Muslim and non-Muslim children. Strengthening the health based interventions to prevent diseases, and provision of medical aid, besides, development of a community and family level sense of timely consultation with doctors and proper treatment of diseases were suggested as some of the policy recommendations in the light of the study.

Keywords: Health Facilities, Peshawar-Pakistan, Social Exclusion

**RELEVANCE OF TEACHING METHODOLOGY ON POOR READING SKILLS
OF STUDENTS IN A PUBLIC SCHOOL**

John Lloyd D. Delista

Dr., Eastern Visayas State University, Department of Education

Email: delistajohnlloyd@gmail.com

Mediatrix Q. Macasil

Dr., Eastern Visayas State University, Department of Education

E-mail: mediatrixmcastle@gmail.com

Abstract

The investigation probe on how the students' reading skills are affected by the teachers' teaching strategies. In this investigation, a case study type of method was used and was very much helpful in determining the results of the investigation. In this study, the researchers also used tests such as reading comprehension tests to evaluate the level of comprehension the student possesses. In addition, strategies such as interviews and observation were also used to gather more information that would be helpful in determining the results.

Based on the data gathered, and outcomes presented and discussed, the study unveiled that most of the students were poor readers, that some students are unable to comprehend text. It was also observed that there are effects that the students are experiencing, like such students cannot perform well in class because it is hard for them to connect with their teacher due to the kind of strategy the teacher uses in doing her lecture, and such strategies do not suit the type of students the teacher teaches.

Keywords: Reading Comprehension Test, Teaching Strategies, Public High School, Qualitative Design, Department of Education.

The Nature of Federation and its Effects on Development in Pakistan

Dr. Abul Shakoor

Assistant Profesor Department of International Relations

Abdul Wali Khan University Mardan, Khyberpakhtunkhaw, Pakistan.

Email: abdulshakoor@awkum.edu.pk

Ahmad Ali

Assistant Professor Department of Sociology

Abdul Wali Khan University Mardan, Khyberpakhtunkhaw, Pakistan.

Email: dr.ahmadaup@gmail.com

(Author and Corresponding author)

Jawad Ullah

Lecturer Department of International Relations

Abdul Wali Khan University Mardan, Khyberpakhtunkhaw, Pakistan.

Abstract

States having cultural and ethnic diversity opt for federalism. This is understandable as results have shown that states which celebrate diversity are more stable and developed as compared to those which don not. Provincial autonomy is the key to a successful federation. Maintaining the balance between autonomous provinces on the one hand and a stable centre on the other is always a delicate task. Since the distribution and allocation of resources mainly depends on this mechanism, therefore it is directly related to development. Mostly relying on secondary data and interviews with experts in the area, the study is a qualitative analysis of the federal structure of Pakistan and its relationship with development across the country. Results show that Pakistan's story of federalism has not been successful. In the constitutional and political history of the country there has been a continuous struggle in which the centralist always have had an upper hand. This has benefited the larger provinces at the expense of the smaller ones. As a result development across the federation is uneven. Over the years this has generated a sense of deprivation and alienation among the smaller units of the federation. Reforms in the federal structure, especially the upper house, are recommended for uniform development across the federating units.

Keywords: Federation, Federalism, Pakistan, Development, Units.

Children and The World: Equal Rights are Fundamental for all Children across Geographies,Caste,Religion,Color and Sex

Ratnesh Dwivedi

Prof.Dr., Vice Chancellor,Learnforth University,London & Nigeria
rtnshdwi@gmail.com

Abstract:

Children are entitled to the same human rights and fundamental freedoms as all individuals, but, like other particularly vulnerable groups such as women and indigenous people, children have been given special status and protection within the United Nations framework and in regional human rights treaties. These treaties create positive obligations of States to ensure the protection of children. Violations of children's human rights by State actors are considered particularly grave.

Keywords: Children, Human Rights, Children Rights

A Comprehensive Study of Disease pattern of Gurez valley in Kashmir in Union territory of Jammu and Kashmir

Ruyida Mushtaq

Research Scholar, Department of Geography and Regional Development, University of Kashmir

ruyidakhan611@gmail.com

Abstract:

Gurez is a fertile valley located in the high Himalayas in Bandipora district of north Kashmir in union territory of J&K, India about 8000 feet above sea level, surrounded by snowcapped mountains and is a gateway to the famous silk route across central Asia. The pyramid shaped mountain peak named after famous Kashmiri poetess Habbakhatoon is most fascinating peak in Gurez. Kishenganga river flow through the valley. In mountainous region of Gurez, there are various constraints which degrades quality of life such as unhygienic housing conditions poor transportation, poor housing, lack of efficient ventilation and infrastructural facilities, harsh weather conditions and as a consequence of these factors, health problems are most rampant in the Gurez valley. In this paper we examined the morbidity pattern of health and recommend ways for proper elimination of all health hazards in the study area.

Keywords: Diseases, Gurez valley, Enviroment, Health

CORONA VIRUS AND RURAL PEOPLE OF SWAT PAKISTAN

Ahmad Ali

Assistant Professor Department of Sociology

Abdul Wali Khan University Mardan, Khyberpakhtunkhaw, Pakistan.

Email: dr.ahmadaup@gmail.com

Abstract

The main objective of this paper is to get information about corona virus from rural people in the study area. The researcher used an interview schedule for getting informations from 200 respondents through snowball sampling techniques. Data analysis was performed with SPSS 22.0 statistical software. The current pandemic affected the whole world. In western world most of the rural and illiterate people affected. In the study area most of the people neither know nor affected by this virus. Double handshake, triple embrace continues in the rural region as the inhabitants have no fear of catching coronavirus. They are as warm in meeting their relatives and friends as before and are not bothered about the disease that they feel doesn't exist in their areas. There is not a single case of COVID-19 the area. Majority responded that corona is a chronic chest infection, it has been brought by elite class from abroad and this pave way for third world order. Most of them were laughing about its severity and transmission. They also argued that they haven't seen a single case of COVID-19 in nearby areas. Most of the people still have a strong religious faith and said that this disease can do nothing of us. Some religious minded people added that this is a very weak germ which can be easily washed with washing hands. But God sent it for those nations who are proud that "we are advanced and have a complete measure and solution of health consequences". Further they added that in history God destroyed strong nations with weak things. On asking about social distance, masks, hand wash, sanitizer use they replied "We wash hand more than ten times in a day, already on social distance because working in fields. Furthermore, they explained that "No hassle of wearing masks, no use of sanitizers, no testing, no quarantine, no social distancing, and no hospitalization is the precise picture prevailing in the rural areas while the urban centers are gripped by the frightening COVID-19 pandemic. It is concluded that they feel no fear nor informed from this severe pandemic of COVID-19, therefore they have strong immunity. On the base of severity of this pandemic the researcher recommend to the political leaders, religious clergies, governmental and non-governmental organizations to launch special awareness programs for the rural people on emergency basis to inform them from the spreading level of this disease in the second wave. It is also recommended that media shouldn't create fear through statistics, audio and video propagation. It is because that most of the population i.e. 63.09% are living in rural areas, if once this virus entered it will result a huge human loss. Till now their strong immunity, uninformed from statistics, videos and strong beliefs protected them from this bloody pandemic.

Keywords: Rural People, SWAT Pakistan, Covid-19

**Risk Factors Associated With Drug Use: A Study of University Students in Khyber
Pakhtunkhwa, Pakistan**

Sameer Ul Khaliq Jan

Lecturer, Shaheed Benazir Bhutto University, Sheringal

Email: sameer@sbbu.edu.pk

Ahmad Ali

Assistant Professor Department of Sociology

Abdul Wali Khan University Mardan, Khyberpakhtunkhaw, Pakistan.

Email: dr.ahmadaup@gmail.com

Abstract

Drug abuse is a global problem facing almost every society. Drug addiction not only affects social, economic, psychological life of the addicts but it badly influences the family and academic performance of the students. The current study examines the risk factors which are associated with drug abuse among university students. The conceptual frame work comprises of dependent variable (risk factors associated with drug abuse) and independent variable (drug abuse). A total of 384 respondents were interviewed and traced by snow ball sampling technique. A Chi-square test was applied for testing the association between dependent and independent variables. The results show that there is highly significant relationship between drug abuse and the various risk factors i.e. easy availability, lack of family control, peer pressure, exams pressure, late night exam preparation, communication gap between parents and children, euphoria, late night parties, increase sexual potency and no fear of side effects. The study recommends that government and university administration should make strict policy and proper checkup on the use of drugs.

Keywords: Drug Abuse; Risk Factors; University Students; Family; Government Control

Effects of polygamous marriages on familial life

Fazal Amin

Mphil Scholar, Abdul Wali Khan University, Mardan,

E-mail: fazal2160@gmail.com

Ahmad Ali

Assistant Professor Department of Sociology

Abdul Wali Khan University Mardan, Khyberpakhtunkhaw, Pakistan.

Email: dr.ahmadaup@gmail.com

Abstract

The study titled as “effects of polygamous marriages on familial life” was aimed to investigate the socio demographic information of the respondents and explore various aspects like violence, child socializations, property rights, dowry, and its association with polygamous marriages and suggest policy recommendations in the light of the results obtained from the data of the study. The target population of the study was comprised of the whole district Bajaur containing about 10 lac individuals and the sample size selected from the target population was 384 which were selected according to Uma Secaran formula of sample size selection. A detailed questionnaire comprising the parameters of effects of polygamous marriages on familial life of individuals and the families as well reflecting all the aspects of polygamous marriages was developed, pilot tested, validated and then administered in the selected sample size. The selected sample size was equally taken from all the tehsil of district Bajaur. The questionnaires were distributed personally and collected back from the respondents. The data collected through detailed questionnaire was analyzed statistically. Simple descriptive statistics including Chi-Square was found out. Results of the study were tabulated and interpreted for future studies. Recommendations for future studies were drawn from the findings of the study. The results of the study showed lower portion of findings as significant. However the study showed that parents did not provide equal love and care to the children of co-wives. Moreover study concluded that women in polygamous families have limited decision making power and co-wives have hatred and jealousy issues with each other.

Keywords: Polygamous Marriages; Familial Life; Violence; Children Socialization; Dowry; Property Rights

The COVID-19 pandemic and economic policy uncertainty

Nagmi Moftah Aimer

Higher Institute of Marine Sciences Techniques, Sabratha, Libya

Email najmimuftah@gmail.com

Abstract

In fact, no previous outbreak of previous pandemics has affected economic policy uncertainty as strongly as the COVID-19 pandemic. At the end of January 2020, the threat of the COVID 19 pandemic occurred, mainly in China, which represents a significant risk of increasing uncertainty on the global demand side. Therefore, this paper aims to explore the impact of the COVID-19 pandemic on the economic policy uncertainty of the nine countries with the most deaths due to Coronavirus (United State, Brazil, India, Mexico, United Kingdom, Italy, France, Spain and Iran) for the daily period from 3/21/2020 to 16. / 10/2020. Using the VAR approach and Granger causality test. We are also assessing possible explanations for the unprecedented uncertainty reaction to the COVID-19 pandemic. The study showed that there is a long-term relationship between the two variables, as well as the existence of a one-way relationship, extending from the COVID-19 pandemic to U.S. economic policy uncertainty. The results also showed that the uncertainty response to the COVID shock, as the epidemic shock of COVID leads to slight effects at the beginning of the period, and then diminishes for 40 days after this shock.

Keyword: COVID-19, EPU, Panel Regressions.

TRANSLATION ADEQUACY IN MULTILINGUAL COMMUNITIES

Meerim KINALIEVA

Dr, Kyrgyzstan-Turkey Manas University Faculty of Letters,

Email: meerim.kinalieva@manas.edu.kg

Abstract

This article summarizes the interpretation problems and translation techniques applied by a translator, who works in multilingual community, during translation process. Intense diplomatic activity and international cooperation showed the need in multilingual environment as indispensable part of state policy and activities. The notion of multilingualism (native, Russian, English, Turkish, German) is considerably new in Central Asian states, in terms of language use and application, since the bulk of population is bilingual: native language and the Russian (influence of Soviet Union). The initial aim of the paper is to show problems related to translation adequacy and challenges a translator faces with in conditions of multilingual community. The scope of translation within the modern conditions of globalization and life-style requires broader context and comprehensive approaches. Therefore, the need in adequate rendering of messages is still the subject of disputes among academic circles and interpreters actively practicing interpretation and translation.

Key words: Multilingualism, Translation Adequacy, Interpreter, Translation Techniques, Mental Concept, Multilingual Community

The Impact of COVID-19 on Policy of Economic Integration: Policies and Solutions

Hussein A.Z. AL-bonsrulah

Department of Energy Systems Engineering, Sharif University of Technology

email: huseenabd541@gmail.com

Abstract

The pandemic and containment measures stifled domestic activity and disrupted trade and transportation. Border closures and panic-buying led to a temporary spike in prices of some foodstuffs in April, which has abated with the re-opening of borders in early June. Income and job losses, in the formal and informal sectors. According to the latest reading of the WTO Goods Trading Barometer, a real-time gauge of developments in global trade, world merchandise trade is likely to have posted a historic decline in the second quarter of 2020. In the third quarter, additional indicators point to partial improvements in global trade and production, but the extent of all such rebound remains somewhat unpredictable. Despite the great obstacles that limit the economic recovery before the outbreak of the epidemic and the lack of an effective vaccine in use to this day, procedures and technological solutions that restore a part of the recovery must be used to integrate economic policy as much as possible and find appropriate solutions until the world reaches an effective vaccine for the year 2021.

Keywords: COVID-19; Technological Solutions; Economic Recovery; Economic policy Integration.

CENTRAL ASIAN PERSPECTIVE OF RUSSIA IN THE LIGHT OF HISTORICAL EVOLUTIONS (TARİHÎ GELİŞMELER IŞIĞINDA RUSYA'NIN ORTA ASYA PERSPEKTİFİ)

Cengiz BUYAR

Assoc. Prof.Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Letters,

cengiz.buyar@manas.edu.kg

Abstract

The Central Asia, as a historical-geographical term, was introduced in the literature in the 19th century through Russian studies. After the occupation of Kazan by the Russians in 1552, the occupational movements continued towards the East. Sibir in 1581, Kazakh Juz in the 1730s and then in the 1850-s Uzbekistan, Turkmenistan and Kazakhstan were completely occupied by the Russians. The ancient Turkish homeland, Turkestan, was initially called as Russian Turkestan, after the Russian invasion of the region. And the Governorate of Turkistan was established in the region. The governorate included Zakaspiy, Samarkand, Syr-Darya, Fergana Oblasts, as well as Bukhara and Hive Khanates. After the revolution in Russia, the boundaries of these regions were redrawn in 1925 and 1936, according to the areas inhabited by ethnic groups. As a result of these efforts, the Uzbek, Turkmen, Kyrgyz and Tajik Soviet Socialist Republics were established in the region. During the Soviet period these republics was known under the general name as Central Asian Economic Zone or Central Asian Republics. Later, despite the fact that the southern regions of Kazakhstan belonged to the Central Asian region, the Kazakh Soviet Socialist Republic was officially separated from Central Asia. In the post-Soviet period, the geography of countries consisting of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan began to be called Central Asia. Moreover, the term Central Asia has been the subject of disputes, both in the world of science and in the field of international relations. In this work, first and foremost, the term Central Asia, the process of domination of Russia over the Central Asian region will be discussed, and Russia's relations with the Central Asian region in the post-1991 period, and the issues related to the future strategic plans will be considered as well.

Keywords: Turkistan, Central Asia, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan.

CURRENT ISSUES OF THE LEGEND GENRE IN KYRGYZ FOLKLORE

Hüseyin SATICIOĞLU,

Lecturer, Kırgızistan- Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Letters

huseyin.saticioğlu@manas.edu.kg

Culture and folklore are one of the lifelines of a nation. Folklore products should be evaluated in order to protect and sustain local cultures and communities that tend to disappear with the effect of urbanization and globalization, and to create sustainable cultural policies. Oral narrative products have an important place in the formation of Kyrgyz culture and identity based on the ancient nomadic Turkish civilization, depending on the traditional lifestyle. Legends in oral narrative products differ from other genres in terms of its propagation and reproducibility, narrator-audience and content richness.

Although folklore has a very rich and deep-rooted traditions, most studies of the Kyrgyz legends could not go beyond repeating collections and past publications. In Kyrgyz folklore, as in many regions of the Turkic World, the names of types of oral literature and the problem of terminological unity are topical issues. Most of the local and foreign folklorists tended to study genres that were more dominant and popular in current Kyrgyz folklore; for this reason, sufficient scientific studies and discussions could not be made on the structure, characteristics, definition and classification of the legend genre. Folklore is as a living being; it transforms and changes according to time, place and social conditions. Inaccurate naming, definitions and classifications made in the past for various reasons is a big issue that needs to be resolved and an important threshold that needs to be overcome before today's folklore studies. In our study, the naming, definition and classification issues of the legend genre in Kyrgyz folklore are emphasized.

Folklore products; It should be dealt with continuously according to current conditions, theories and methods developed. With a historical and contemporary perspective, both the roots of cultural motifs should be addressed and their reflections in other genetic common cultures should be investigated. Research and discussions on other folklore types with the legend; it will ensure that a common terminology is created and confusion can be eliminated, healthy scientific studies are carried out and cultural heritage is transferred to future generations effectively.

Keys: Kyrgyz, Folklore, Legend, Genres, Folk Literature.

The Relationship Between Organizational Culture And Knowledge Sharing: A Conceptual Review

Abdulfatah Salem Saadi

Lecturer, Sog Al-Kames Faculty

Email: yusufking400@gmail.com

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the relationship between knowledge management and organizational culture, adopting the view of knowledge. comprehension how different cultural types are associated with specific knowledge management. should flow light on how the relationship between organizational culture and knowledge management is manifested in the choices of organizations. Understand the importance organizational culture can have for knowledge sharing. Our theoretical basis is based on the related literature and research; Organizational culture, knowledge, knowledge management and knowledge sharing. For the time being, following many studies executed on the significance of intellectual capital, it has been broadly taken into account as a vital capital by organizations implementing knowledge management consequently. Knowledge creation is, as a matter of fact, one of the knowledge management dimensions of great value, which can be found in almost all models. It is generally acknowledged that the organization culture affects how knowledge processes, such as knowledge sharing, evolve.

KEY WORDS: Organizational Culture, Knowledge Sharing, Knowledge

A Historical View of Human Resource Management Practises: Literature Review

Omar . M. Elramalli

Lecturer at Misrata University – Libya

Email: omariksmm74@gmail.com

Abstract

The purpose of this paper is to understand the development of human resource management and its practices, also this historical analysis will show how human resource management has evolved over time through the literature and books in this field. Where the human resources management has become one of the most important management in the organization and it manages the most important resource of the organization's resources after it was in the past an office for keeping papers and documents. Through a review of previous studies and the literature, the results showed that human resource management practices are an important means through which positive results can be confirmed. Also The impact of human resources management depends on the extent to which employees respond to human resource management practices. So The human element is one of the most important resources for the organization and its performance depends on it. Therefore, developing and effectively implementing a set of appropriate human resource management policies will have a significant impact on performance.

Key words: Historical, Human Resource Management, Human resource management practices

The Importance of Communication during Organizational Change Processes

Abdelnasir Elharari

Lecturer at Sirte University- Libya

email: sna395@yahoo.com

Abstract

Communication is generally at an essence of any successful reform initiative, and the change management literature has recommended that communication is significant to the submission of change agenda. Where, organizations continually embark on programs of organizational change. These constant and seemingly endless, efforts have put a lot of stress not only on organisations but also on employees. As a result, individuals feel uncertain and begin to have concerns about potential failure to deal with the new situation. This paper goals to supply a conceptual framework for studying communication during organizational change. Also, in this conceptual paper is clarify how to study communication during organizational change and how communication can block resistance to change, through informing people about it in early, as well employees also need to be informed of when the change will occur, how it will happen and how will be implemented, what is expected of them, and how they will be influenced by the change, in their functions, and how an organisation will continue in motivate them to be more devoted to change. Early communication can decrease pessimism and uncertainty, minimize hearsays before they prevalence throughout the whole organization. Also, distinction between the informational function of communication and communication as a means to create a community was made.

Keywords: Organizational Change, Communication, Change Management, Change.

The Entrepreneurial Universities to Ensure Sustainable Higher Education

Balgasm Ali Almasrati

Lecturer Misrata University

1970ateg@gmail.com

Abstract

At the present time the responsibility of universities is facing speedy change in the context of expansion of their jobs, guiding to development of an Entrepreneurial University, creating business incubators for students to ensure sustainable higher education. The importance of an entrepreneurial university by providing students with novel ideas ,thoughts, skills and the ability to think and respond entrepreneurially to societal challenges, enhancing co-creation with external partner is becoming a guiding source for achieving sustainable higher education, and it has received considerable attention over the last years.

This paper aims to investigate the experience and to recognize the motivations of transforming traditional universities into entrepreneurial university for guaranteeing sustainable higher education . In this research paper, we tried to clarify and explain some aspects of the idea of transforming to the entrepreneurial universities , so we explained the most important roles of the knowledge economy in the entrepreneurial university and the most important tools and activities that the entrepreneurial university is interested in. In the end, we presented a set of recommendations , the most important of which is preserving the independence of the university and applying some entrepreneurial strategies and creating an information base on successful projects and ideas for the possibility of studying and benefiting from them in the university curriculum.

Keywords: Entrepreneurship, Universities, Education

How does Industry 4.0 Era Affect IT Specialists' Employment? (A Lesson-learned for Computer Science Students, Case in Indonesia)

Rahmatika Dewi

Lecturer, Hiroshima University

rahmatikadw02@gmail.com

Abstract

The studies conducted in some countries like the USA, Australia, Brazil, China, France, Germany, India, Italy, Japan, and UK, pointed out that jobs related to computer field are increasing. However, how about the condition in Indonesia, the research which investigated about the effect of Industry 4.0 era towards IT specialists in Indonesia was underexplored. Therefore, this study will fill the gap. It used qualitative method in the form of phenomenological design. It investigated and identified a phenomenon of the effect Industry 4.0 era towards IT specialists in Indonesia. It gathered the data from people who have experienced that phenomenon in order to find a universal essence description. The instrument was semi-structured interview conducted to the IT specialists (n=4) and companies/employers (n=5) as well as to the head of computer science study program (n=1) and ongoing students (n=2). The major finding confirmed that Industry 4.0 gives both positive and negative impact for IT specialists' jobs in Indonesia. However, the positive impact is much more than the negative one. The result will be valuable as the lesson-learned for computer science students as well as for Higher Education Institutions in Indonesia to prepare themselves in facing Industry 4.0 era.

Keywords: Industry 4.0, Information Technology, Indonesia

Study on Impact of COVID-19 on Environment and Society in Kashmir: A Sample Survey

Afreen Niyaz

Research Scholar, Institute of Home Science, University of Kashmir

Email: afrnnyaz@gmail.com

Bilal Ahmad Bhat

Division of Social Science, Faculty of Fisheries, Rangil Ganderbal, SKUAST-K, J&K

Email: bhat_bilal@rediffmail.com

Saweela Salam

Research Scholar, Institute of Home Science, University of Kashmir

Abstract

The Coronavirus disease (COVID-19) has impacted every segment of life like education, commercial establishment, economy, transport, tourism, employment, sports, entertainment, food security, etc. The outbreak has posed a major destabilizing threat to the global economy. It has given a severe impact on global and national economies irrespective of the level of virus impact on the people of individual nations. The novel corona virus has no border, no religion and spreads beyond cast and creed. Due to the unusual outbreak of COVID-19, almost every big and small cities and villages in the affected countries had been under partial or total lockdown for a long period of time ranging from a few weeks up to a few months. All local and central administrations instructed to close the academic institutions and had also imposed a ban on free movement of their citizens outside their homes and non-essential businesses in order to avoid community transmission. The various religious, cultural, social, scientific, sports and political mass gathering events like Hajj, Olympics etc.

have been cancelled. Various industries are not functioning and all types of travels like airplanes, rails, buses and private vehicles had been restricted or cancelled. The pandemic has even disrupted global food supplies and threatens to trigger a new food crisis. David Beasley, head of the World Food Program (WFP), said, “We could be facing multiple famines of biblical proportions within a short few month”. As we are aware that environmental change is one of the biggest challenges of the 21st century. In spite of all the efforts to restore the nature during the last few decades, humans could only move a few steps forward, not up to the commendable extent. However, during the last few months, consequences of the COVID-19 pandemic have successfully recovered the environment to a large extent that should definitely set positive impact on global climate change. In this paper, an empirical study using a well-designed questionnaire was conducted by choosing 400 people randomly from Kashmir valley via offline and online mode in order to collect the information related to the topic understudy. The data collected was analyzed and interpreted statistically using standard statistical tools. The study revealed that COVID-19 has severely impacted every segment of life including health, education, commercial establishment, economy, transport, tourism, employment, food security, sports, environment, etc. Nevertheless, we can say, there are both pros and cons of this pandemic that needs to be discussed in order to gain more insight about the global impact of the virus. Finally, it was suggested that in order to cope with COVID-19 disease threat and lockdown stress, we should follow WHO guidelines, health ministry, keep ourselves busy in physical activities, religious activities and indulge in social work to avoid COVID-19 disease stress.

Keywords: COVID-19, Health, Kashmir, WHO, Environment, Education, Society, Statistics

A Study on Health Awareness and Health Well-being Among People of Ganderbal District of Kashmir During COVID-19 Pandemic 2020

Arizo Jan

Fisheries Resource Management, Faculty of Fisheries, Rangil, SKUAST-Kashmir, J&K

arzujaan65@gmail.com

Mir Iqra Farooq

Fisheries Resource Management, Faculty of Fisheries, Rangil, SKUAST-Kashmir, J&K

Sidrat-UI-Muntaha Anees

Government College for Women, M.A.Road Srinager, Kashmir, J&K

Aliya Mehraj

Department of Zoology, University of Kashmir, Hazratbal Srinagar, J&K

Bilal Ahmad Bhat

Division of Social Science, Faculty of Fisheries, Rangil, SKUAST-Kashmir, J&K

Email: bhat_bilal@rediffmail.com

ABSTRACT

The current COVID-19 epidemic poses a challenge to psychological resilience, economy and social life of people at global level. In this paper, we focus on health awareness and health knowledge among people of district Ganderbal of Kashmir valley during COVID-19 pandemic.

The COVID-19 cases are increasing at very fast rate in India as well as in Jammu and Kashmir and there is a huge concern about the disease's potential spread and impact on people. The pattern of the spread of COVID-

19 is viewed by the government of India as like the 2009 H1N1 influenza pandemic, meaning the spread of COVID-19 is unlikely to be uniform. A sample of 400 people were chosen at random via offline and online from district Ganderbal of Kashmir valley. A well-designed validated questionnaire was used to collect the information from the people under study respondents and the data collected was analyzed using appropriate statistical tools. The study revealed that respondent in majority were not aware of the symptoms, causes and preventions of COVID-19. The respondents in majority believe that rate of transmission of COVID-19 depends on various factors like climatic condition, age, sex etc. The majority of the respondents were using family, print and electronic media as a medium to seek health information and status of COVID-19 spread. The respondents in majority were of the opinion that lockdown is a temporary solution as it resulted in many problems like psychological problems (55.5%), social problems (62.5%), economic problems (59.5%) and academic problems (81.5%). The respondents in majority were health conscious and they suggested that people should follow WHO and health ministry guidelines to cope with COVID-19 threat.

Keywords: Kashmir, Health Awareness, COVID-19 and Health, Health Knowledge, Statistics

A STUDY OF QUALITY OF EDUCATION AT PRIMARY LEVEL IN DISTRICT SIALKOT

Awais Ahmad Zaidi

Social Worker, Virtual University

awaisahmed200311@gmail.com

Abstract:

Education is an essential procedure of the development of any society. It is regarded one of the important pillars of society (Adams, 1998). Education is the basis of all kinds of developments in the world. It is an installed fact that in the world solely these countries have made development and improvement which have a sound education system (Ball, 1990). Education develops individuals. It creates recognition among the humans about lifestyles and its challenges in the world. It fills empty minds with ideas and creativity. two two Pakistan lagged at the back of in countrywide development and development due to the weak schooling system. The primary machine of training could now not make progress due to many elements such as parochial feudal and nation politicians, corrupt bureaucracy, authoritarian regimes, fragile civil society, and weak democracy. The machine of most important education was once deliberately not noted in the country.

Keywords: Education, Sialkot, Quality of Education

Corona Virus Vaccine

Zarneela Khalid

The women University Multan

zarneelakhalid@gmail.com

Abstract:

According to my research Chimpanzees are genetically closest to humans, and in fact, chimpanzees share about 98.6% of our DNA. In an experiment, if we inject corona containing blood to chimpanzees and see the results. If coronavirus never caused disease in chimpanzees and chimpanzees to make antibodies against it then we take these antibodies from the blood plasma of chimpanzees and make it artificially in laboratories and used this artificial making blood plasma as a vaccine. Coronavirus Vaccine is a dire need of time and I am willing to work and collaborate with Scientists and researchers.

Keywords: Covid-19, Vaccine, Health

Hegemony on Overseas Trades

Rahoofat Yusuf

European University of Lefke, International Relations.

Rahoofah.abbey@gmail.com

According to an article by Min-Hyung Kim, the rise of China has continued to threaten the United States in the globe and in East Asia specifically. We might believe the 'conviction between the China-US competition might intensify overtime. Even if both superpowers are seeming to make amends on the tariffs placed on each other's products, it is speculated that this same type of rivalry or conflict is very likely to happen as long as US-China hegemonic power disparity continues. This paper will focus on the disparity of both superpowers by using the concept of '**Power Transition Theory**' as a theoretical framework and a comparison with '**Hegemonic Stability Theory**' as a methodology in understanding the power struggle between both states.

This Paper will highlight two scenarios that explain the current drive to the rising power struggle between US and China; the hegemony over the South China Sea and Tariffs on Trade. The South China Sea anticipated to be one of the most disputed seas due to its minerals, particularly oil and gas is now being colonized by China. The US is not sitting well with this which is why it is supporting Philippines who is China's biggest internal rivalry over the SC sea. Spectators are saying the United States is seen sleeping in this area as it is not able to stop China from conquering shores and its outlining territory over the South China Sea.

In conclusion, the Power Transition Theory is evidently seen in this trade war, as we see China retaliating to America's fuse by an increasing the possibilities of a trade war over so many reasons as it is becoming a rising hegemony. China is not ready to step down and is willing to provide more economic resources to other medium and failed states in the international system.

Keywords: Hegemony, Tariffs, Trade war, Hegemonic Stability Theory, Power Transition Theory, and South China Sea.

Assessing the impact of COVID-19 on the health of college students in Kashmir division of Jammu and Kashmir, India

Sidrat Ul Muntaha Anees

Government College for Women, M.A Road, Srinagar, Kashmir, J&K

Email: s.anees13@gmail.com

Bilal Ahmad Bhat

Division of Social Science, Faculty of Fisheries, Rangil, SKUAST-Kashmir, J&K

Email: bhat_bilal@rediffmail.com

COVID-19 pandemic has affected the health of everyone, be it physical, social or mental. Due to its rapid spread and no controlling factors in the form of drugs, human health is at a high risk. At present the number of COVID-19 positive cases has crossed one lakh mark in Jammu and Kashmir. The present study was carried out in order to assess the impact of COVID-19 on the overall health of college going students of Kashmir division of the UT of Jammu and Kashmir, India. A structured questionnaire was used in order to collect information from college going students through various online modes. Various parameters were selected in order to assess the impacts of COVID-19 on the physical and mental health of students. The study revealed that due to lockdown and lack of outdoor activities, students were facing higher levels of anxiety. A statistical analysis of the collected data was also carried out and the results revealed that due to the pandemic the anxiety, fear and depression levels in students have witnessed a significant increase which can lead to certain psychological issues if not intervened at proper time.

Keywords: COVID-19, Kashmir, College, Mental health, Statistical analysis

LOCAL ELECTIONS UNDER VORTEX OF LOCAL OLIGARCHY

Muhammad Uhaib As'ad

Islamic University of Kalimantan, Indonesia

uhaibm@yahoo.com

Abstract

This paper describes the involvement of a number of mining entrepreneurs in the contest of local democracy (regional head election / Governor of South Kalimantan Province). The involvement of a number of coal mining entrepreneurs or businessmen is an interesting fact in the context of understanding the dynamics of democracy at the local level. The strengthening of the development of democracy at the local level after the New Order government did not only give birth to an increasingly dynamic democratization process and opened democratic space for the public. However, it is also a smooth way for oligarchs to hijack democracy in regional head elections (Pilkada). Local democratic rituals (Pilkada events) are instruments of conspiracy and transactional politics between candidates and business people (coal mining entrepreneurs). The thunder of local democratic rituals (Pilkada events) is actually a fun party or an expression of affirmation for the people's democratic sovereignty. However, what is being illustrated is an expression for the victory of the oligarchs who control and design local democracy contestations. Local democracy in South Kalimantan has become an arena for a black market of democracy and an arena for the representation of political power (political farming) and political gambling (political gambling) by local oligarchs. The involvement of local oligarchs in local democracy in South Kalimantan will affect and have an impact on the development of democracy after the regional head elections (Pilkada). The influences and impacts include: local oligarchs or coal mining businessmen / mining bosses who act as *cukong* (political funders) in the Pilkada process will hijack democracy and control the policies of elected candidates, particularly regarding natural resource management (permits). mining and oil palm). Not only that, they are positioned as a shadow government (shadow government) and smuggle their people (loyalists) into the government structure and place them in strategic positions. High cost democracy (high cost democracy) involvement of the businessmen is inevitable. The relationship between regional authorities and businessmen will strengthen mutually beneficial economic and political patronage networks. These power relations will form patron-client (patron-client) formation. The rental effect of power hunting for economic rent (rent-seeking behavior) and providing policy protection for oligarchs (businessmen) This research was conducted in Kota Baru District, Tanah Bumbu District, and Banjar District. This research is a qualitative descriptive study. The data collection method is carried out by in-depth

interviews and observations and several documents and can be accessed from various sources. Data sources are political actors, political party elites, politicians (legislative members), bureaucrats / regional officials, agencies or agencies associated with this research Community leaders, religious leaders, traditional community leaders, w local clans in the mining area, the media, NGOs / NGOs, academics, mining observers, mining operators, and other relevant sources. Data analysis is carried out through qualitative-interpretation and understanding the phenomenon of the relationships that are developed by the actors involved in the regional head election (Pilkada) process.

Keywords: Pilkada, South Kalimantan, Mining Oligarchy, Entrepreneur Involvement, Power Relations

**Assessment Of Fecundity And Its Relation With Body Parameters Of Common Carp,
Cyprinus Carpio Var. Communis In Dal Lake, Kashmir**

Ishrat Mohamad

Faculty of Fisheries, Rangil, Ganderbal

ishratkq786@gmail.com

Farooz A. Bhat

Sher-e-Kashmir University of Agricultural Sciences and Technology of Kashmir

Bilal Ahmad Bhat

Division of Social Science, Faculty of Fisheries, Rangil, SKUAST-Kashmir, J&K

Email: bhat_bilal@rediffmail.com

ABSTRACT

The study deals with the estimation of fecundity of Common carp, *Cyprinus carpio var. communis* in Dal lake, Kashmir and its relation with body parameters. Assessment of the fecundity of a fish is essential for evaluating the commercial potentialities of its stock, life history, practical culture and actual management of the fishery. It was observed that the number of eggs varied from 16650 (for a fish with total length 180mm and total weight 120 g) to 129000 (for a fish with total length 430mm and total weight 1300 g). The mean absolute fecundity was recorded as 68864.07 ± 6563.59 for a fish with a mean total length of 301.43 ± 13.93 mm and mean total weight of 435.1 ± 66.51 g. The relative fecundity ranged from 99.2-240.8 and the mean relative fecundity was 185.96. Significant positive correlation was found between fish weight and absolute fecundity. ($r=0.907$, $p<0.01$), fish length and absolute fecundity ($r=.976$, $p<0.01$), Ovary weight and absolute fecundity ($r=.998$, $p<0.01$). Relative fecundity showed a significant negative correlation with weight, length and absolute fecundity ($r=-0.747$, $p<0.01$; $r=-0.419$, $p<0.05$ and $r=-0.460$, $p<0.05$ respectively).

Key words: Absolute fecundity; relative fecundity, ovary

Studies on Gonad histology and Length at First Maturity of the rainbow trout *Oncorhynchus mykiss* Walbaum, 1792 (Salmoniformes: Salmonidae) from Kashmir

Asifa Wali

Division of FRM, Fofy, Skuast K, Rangil-190006, Ganderbal, J&K

oncorhynchusasifa@gmail.com

Tasaduq H. Shah

Sher-e-Kashmir University of Science and Technology Kashmir, Faculty of Fisheries

tasaduqs@gmail.com

Ishrat Mohd

Sher-e-Kashmir University of Science and Technology Kashmir, Faculty of Fisheries

ishratkq786@gmail.com

Abstract

Oncorhynchus mykiss, introduced in Kashmir more than a century ago, has established itself in almost all cold-water streams of the valley. The histological studies of fish gonads and their correlation with vitellogenesis, morphological and fecundity studies provide detailed information of the effects of various environmental stressors on reproductive process of fishes. In the present study, maturation and spawning season of rainbow trout was studied from three state-owned trout rearing farms namely Dachigam Trout Farm, Mammarr Trout Farm and Achabal Trout Farm. Gonad histology and length at first maturity of the rainbow trout *Oncorhynchus mykiss* was determined. The length at first maturity recorded was at 28.7cm. During the present study, the immature ovaries were obtained in the month of August and September and mature ovaries were obtained in the month of November and December while the spent ovaries were found in the month of January, indicating a single reproductive cycle in a year.

Keywords: Histology, *O. mykiss*, Trout Farms

Балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының әлеуметтік-педагогикалық алдын алу

Калматаева А.М.

п.ғ.к, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Мырзаханов Б.М.

ф.ғ.к, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Абаева А.

магистрант,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Мақалада жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлықты болдырмауға және түзетуге бағытталған әлеуметтік-педагогикалық іс-шаралар талданады, процестің жекелеген компоненттерінің анықтамалары мен негіздемелері келтірілген.

Түйін сөздер: девиантты мінез-құлық, девиантты мінез-құлықтың алдын-алу, әлеуметтік-педагогикалық қызмет.

Әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы

Санай Г.Е.

П.Ф.К, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Санаева А.Е.

Шымкент қаласының №64 мектеп мұғалімі

Абдусалымова А.

магистрант,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Мақалада әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы ашылады. Өзінің практикалық іс-әрекетінде әлеуметтік педагог әр түрлі рөлдерді ойнайды, бұл оның кәсіби қызметі мен мектептегі және әр түрлі мамандықтағы мәселелерінің кең ауқымын болуын болжайды. Әлеуметтік педагогтың неғұрлым сәйкес мамандануын микро қоғамның жағдайына және белгілі бір әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешу қажеттілігіне байланысты белгілі бір оқу орнының әкімшілігі мүдделі адамдармен бірге анықтайды.

Түйінді сөздер: әлеуметтік жұмыс әдіснамасы, әлеуметтік жұмыс технологиясы, әлеуметтік педагогика.

**Технологии работы социального педагога с умственно отсталыми детьми в
специальных учреждениях образования**

Сагимбаева Г.У.

Заместитель директора Института гармоничного развития человека,
фонд «Бобек», г.Алматы

Санаева А.Е.

Учитель школы №64, г.Шымкент

Жаксыбай А.

магистрант,

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Аннотация.

На данный момент в Республике Казахстан образовалось парадоксальное положение, когда общая численность детей уменьшается, а популяция детей с психофизическими проблемами развития увеличивается.

Поэтому решение проблем развития таких детей относится к числу острых и актуальных вопросов социальной работы и ставит специалистов перед необходимостью разработки эффективных технологий работы с умственно отсталыми детьми.

Исследования и практика показывают, что любой ребенок, имеющий дефект развития, сможет при определенной работе со стороны социального педагога стать полноценной личностью и духовно развиваться.

Ключевые слова: умственно отсталые дети, специальные учреждения образования, социальный педагог.

Профессиональное развитие студентов ВУЗа в волонтерской деятельности

Тулбаева Ш.А.

к.п.н., доцент,

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Мунтаев Б.

к.п.н., доцент,

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Амирханов Б.

магистрант,

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Аннотация. Волонтерство в современном мире является одним из самых эффективных инструментов для успешного социального развития и увеличения качества жизни людей. Не случайно 2020 год в нашей стране объявлен Президентом Республики Казахстан Годом волонтера. Волонтерская деятельность благотворно влияет не только на тех, кому оказана помощь, но и на самих добровольцев, что выражается в появлении и укреплении их нравственной и гражданской позиции, развития человеколюбия, отзывчивости, лидерства, чувства справедливости. Кроме того, в зарубежных странах молодежное волонтерство используют как важный инструмент подготовки к выполнению профессиональных обязанностей. Принимая участие в профессионально-ориентированном волонтерстве, человек, который обучается, приобретает профессиональный опыт, проверяет правильность своего профессионального самоопределения и свою профпригодность. Такое волонтерское служение больше всего актуально для представителей, так называемых помогающих профессий – например, социальных сотрудников, педагогов, психологов и докторов, то есть для тех, кому необходимо быть настроенным на просоциальную активность и обладать качествами коммуникабельности, доброжелательности, добросовестности.

В данной статье рассмотрены возможности волонтерской деятельности студентов ВУЗа, которое обеспечивает формирование профессионально необходимых качеств в будущей трудовой деятельности.

Ключевые слова: ресурсы развития, профессиональная деятельность, профессиональное развитие, профессиональная подготовка, волонтерская деятельность.

Студенттерге рухани-адамгершілік білім беруде жалпыадамзаттық құндылықтардың ықпалы

Санай Г.Е.

п.ғ.к, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Байкеева Л.

аға оқытушы,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Әбдімейізова Б.

магистрант,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Қазіргі қоғамда жоғары оқу орындарының студенттерін оқыту мен тәрбиелеудің сипаты мен мазмұны өзгеруде, бірақ мақсаты өзгеріссіз қалады - қиын моральдық ұстанымдары бар, өмірлік қиын жағдайда бағдарлай алатын, жаңаша ойлауға ие, үздіксіз білім мен дамуға қабілетті адамды қалыптастыру.

Инновациялық тәсілдерді жүзеге асырудағы педагогикалық ізденіс пен тәжірибе олардың құндылық бағдарларын, көзқарастарын, жетекші мотивтерін, адамгершілік жалпыадамзаттық құндылықтардың негізгі принциптерін қалыптастыруға бағытталған оқыту идеяларын жүзеге асыра отырып, оқыту мен тәрбиелеудің тәртіптік моделінің қолданыстағы құрылымын жетілдіру қажеттілігіне әкеледі. Мақалада жалпыадамзаттық құндылықтардың студенттерді рухани-адамгершілікке тәрбиелеудегі әсері қарастырылған.

Түйінді сөздер: жалпы адамзаттық құндылықтар, рухани-адамгершілік тәрбие.

Эффективность государственного управления цифровой экономикой как драйвера устойчивого развития

Даулиева Г.Р.

к.э.н., и.о. профессора,

Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,

Алматы, Казахстан

Ералиева А.Е.

докторант,

Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,

Алматы, Казахстан

Аннотация.

Возможности цифровизации применительно к различным отраслям и секторам национальной экономики, ее уровням и элементам - сегодня весьма актуальная и насущная тема. Цифровая экономика, которая базируется на качественно новом типе информационных и телекоммуникационных технологий, охватывающих и преобразующих все сферы современной производственной и общественной жизни, хотя и находится в процессе формирования, уже сегодня обладает мощнейшим потенциалом, предоставляющим при его реализации шанс на достижение и компаниями, и странами лидирующих позиций по ключевым направлениям социально-экономического развития [1]. В странах — лидерах в сфере цифровых технологий государство является драйвером соответствующих инициатив. Без активного участия государства невозможно представить как успешное развитие технологического предложения в развитых странах, так и коммерциализацию технологий, а также создание флагманских корпораций, формирующих в современной экономике ее «цифровой облик». Целью статьи является изучение государственного управления и обеспечения устойчивого развития различных уровней национальной экономики, а именно микро-, мезо- и макро с целью использования возможностей цифровизации, оценке ее влияния в целом на развитие экономики и качество жизни. Автором рассмотрены особенности обеспечения качества жизни населения с учетом возможностей использования цифровых технологий как драйвера устойчивого развития. Также определены основные направления использования цифровых трансформаций, проанализированы возможности, которые они могут предоставлять для государственного управления различными системами и процессами. Сформулирована авторская позиция на особенности эффективного государственного управления качеством жизни населения на основе перспектив использования цифровизации. Разработаны предложения по формированию направлений эффективного государственного управления достижениями цифровой экономики для устойчивого развития страны.

Ключевые слова: цифровая экономика, устойчивое развитие, государственное управление.

Әлеуметтік педагог қызметінің кәсіби-этикалық принциптері

Санай Г.Е.

п.ғ.к, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Абдигалиева А.

аға оқытушы,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Макишева М.

магистрант,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Әлеуметтік жүйеде жұмыс істейтін педагог әрдайым кәсіби және этикалық кодекстің талаптарын сақтау қажеттілігін есте сақтауы керек. Мақалада әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметі процесіндегі басты принциптерге ерекше назар аударылған. Педагогтың кәсіби қызметі оқушылар, ата-аналар және қоғам алдындағы ерекше жауапкершілікпен сипатталады. Өз қызметін жүзеге асыру барысында педагог келесі қағидаларды басшылыққа алады: ізгілік, төзімділік, кәсіби шеберлік, заңдылық, әділеттілік, жауапкершілік, демократияшылдық, бірін-бірі құрметтеу.

Әлеуметтік жұмыс – бұл басқа мамандықтармен салыстырғанда моральдық принциптерді жүзеге асыру күрделі жүргізілетін кәсіби қызметтің бір түрі. Себебі, әлеуметтік жұмыстағы кәсіби ықпал етудің басты объектісі адам болып табылады. Әлеуметтік педагогтың кәсібилігіне қойылатын моральдық талаптар да жоғары. Кәсібилік – тек жалпы мәдени және кәсіби білім мен тәжірибені меңгеру ғана емес, сонымен бірге моральдық тұрғыда өз ісәрекетін бағалай білу қабілеті арқылы түсіндіреді. Әлеуметтік педагогтың кәсіби сапасын дамытуда оның моральды бейнесі, басқа адамдармен қарымқатынастағы жеке тартымдылығы, психологиялық мінез ерекшелігі маңызды рөл атқарады.

Түйін сөздер: этика, кәсіби этика, әлеуметтік педагог, этикалық принциптер.

**ЗИЯТЫНДА АУЫТҚУЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІНІҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗІ**

Абдигалиева А.Б

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Көшімбетова З.Д

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Асанқызы А

оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Зиятының зақымдалу жағдайы – ол жеке тұлғаның әлеуметтік қызметтерінің мүмкіндіктерін толық қиындататын психиканың туа немесе ерте даму кезеңінде жетілмеуін шартталған ауытқушылық болып табылады. Байланыстырып сөйлеу ойлылығымен, бірізділігімен, жүйелілігімен ерекшеленетінін, сөйлеуші ойын айтқанда не жазғанда жеке сөйлемдер арқылы емес, тұтас мәтін ойластырып сөйлейтінін айтылған. Түпкі ойды, сөйлеу түрін анықтауды, тілдік материалды іріктеп алуды, жазылғанды жөндеуді үйрету арқылы мәтін құруға, мәтін арқылы баланы жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретуге болады.

Түйінді сөздер: МШБ (мүмкіндігі шектеулі балалар), зиятында ауытқуы бар балалар, байланыстырып сөйлеу, жазбаша сөйлеу.

ОҚУШЫЛАР ҰЖЫМЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сембаева Гульзат Пернебековна

Sembaeva-77@mail.ru

«Арнайы және әлеуметтік педагогика» кафедрасының аға оқытушысы, педагогика және психология магистрі,

М.Х.Дулати атындағы тараз өңірлік университеті

Тараз, Қазақстан

Байдалиев Ерлан Бахытжанович

baidaliev.erlan@mail.ru

№9 орта мектептің мұғалімі, педагог-зерттеуші,

Тараз, Қазақстан

Жумадилова Алия Смаиловна

zh_aliya76@mail.ru

«Арнайы және әлеуметтік педагогика» кафедрасының оқытушысы, психология магистрі,

М.Х.Дулати атындағы тараз өңірлік университеті

Тараз, Қазақстан

Аннотация.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында болашақ, келесі ғасырға, жаңа мыңжылдыққа, қашық болашаққа өтетін құндылықтар туралы айтты: "Біз өзіміздің болашағымызды және балаларымыздың болашағын қандай күйде көргіміз келеді, осыны айқындап алатын уақыт жетті. Біз ненің іргесін тұрғызымыз келетінін, таңдап алған мақсатымызға алып келетін өз дамуымыздың траекториясы, даңғылы қандай болуға тиіс екенін анық білуге және ұғынуға тиіспіз".

Түйінді сөздер: Елбасы Н.Ә., Назарбаев

РУХАНИ ТӘРБИЕ – АДАМГЕРШЛІК БАСТАУЫ

Данбаева Сарагул Алмурзахқызы

Керімбай атындағы № 12 мектеп-гимназиясының
Қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі, Тараз қ.,
danbaeva1967@mail.ru,

Өтегенова Эленора Жомартқызы

М.Х.Дуллати атындағы ТарПУ, «Арнайы және әлеуметтік педагогика»
кафедрасының аға оқытушысы, Тараз қ., elio_93-93@mail.ru,

Гайбуллаева Сауле Сабырқызы

М.Х.Дуллати атындағы ТарПУ, «Арнайы және әлеуметтік педагогика»
кафедрасының аға оқытушысы, Тараз қ.,
saule_22.10.93@mail.ru,

Аннотация.

Жас ұрпақтың бойында жас кезінен бастап ең маңызды адамдық саналарды – адамгершілікті: сүюді, аяушылықты, төзімділікті, имандылықты, әдептілікті, мейірімділікті, адалдықты және басқа да асыл қасиеттерді дамытуымыз қажет. Мұғалімнің ең негізгі міндетінің бірі балаларға адамгершілік құндылықтардың маңыздылығына ден қоюға үйрету.

Баланың сана-сезімін, адамгершілік мұраттарын қалыптастыратыны-тәрбиенің ең бірінші рухани міндеті. Рухани-адамгершілік тәрбие барысында әрдайым өз мұраттарын басты нысана етіп ұстау қажет. Себебі, баланың көз қарасы оның күнделікті іс-әрекетімен сәйкес келмесе, олар ойлауға шебер, бірақ іс-әрекетке, қарым-қатынасқа жоқ адамдар болып шығады.

Бүгінгі таңда еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басқандығы туралы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында (2017 жылғы 12 сәуір) жарияланды. Мақаланың құрылымы: кіріспе, қоғамдық сананың жаңғыру бағыттары, талаптары, механизмдерінен тұрады. Кіріспеде жаңа тарихи кезеңнің мақсаты – әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ену негізіндегі ой-тұжырымдар айтыла келе, саяси жаңғыру, экономикалық жаңғыру, қоғамдық сананы жаңғырту мәселелері қарастырылды

Түйінді сөздер: ТӘРБИЕ, АДАМГЕРШЛІК

ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аликулова С.А.

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Бекембетова Л.И.

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Нурахамбаева А.О.

магистрант,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Педагог кәсібилігінің қажетті құрамдас бөлігі кәсіби құзыреттілік түсінігі қарастырылады. Кәсіби құзыреттілік мәселесі отандық және шетел ғалымдарының жұмыстарында қарастырылады. Кәсіби құзыреттіліктің бір маңызды құрамдас бөлігі ретінде өз бетімен жаңа білім, білікті игеру және де оны тәжірибелік қызметте пайдалану қабілеті анықталады. Кәсіби құзыреттіліктің келтірілген түрлерін педагогтың кәсібилігін бағалау міндеттеріне пайдалануға болады.

Түйінді сөздер: Кәсіби құзыреттілік, әлеуметтік кәсіби құзыреттілік, мотивациялық – еріктік, педагог мәртебесі.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МӘНІ

Боранбаева С.Т.

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Гайбуллаева С.С.

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Дулат А.Н.

магистрант,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация:

Мақалада әлеуметтік тәрбиенің мазмұны жеке тұлғаны қалыптастырудың барлық жүйесін қамтиды. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында іс-әрекет пен адамның мінез-құлқы жеке тұлғаны қалыптастырудың компоненті ретінде келеді. Өскелең ұрпағымыздың бойына рухани маңызды сапаларды дер кезінде, дұрыс атқарылған әлеуметтік-педагогикалық тәрбие жұмыстары барысында қалыптастыруға болады. Яғни, баламен жұмыс барысында оның жеке ерекшеліктерін, даралығын, психологиялық жағдайын, жас кезеңдерін ескерген жөн.

Түйінді сөздер: Тұлға, жасөспірім, әлеуметтендіру, жалпы адамзаттық құндылықтар.

**БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БОЛАШАҚ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫ
ДАЯРЛАУДЫҢ РОЛІ**

Стыбаева А.Ш.

п.ф.к., доцент,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Байкеева Л.Т.,

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Сейтқұл С.С.

магистрант,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Заманауи педагогикалық білім парадигмасы әлеуметтік педагогтарды жаңаша даярлауды анықтайды, ол – тек жаңа білімдерді, жаңа мақсаттар, жаңа құндылықтар мен тұлғалық мағынаны игеру ғана емес, сонымен қатар болашақ әлеуметтік педагогтың мәндік күшін, оның интеллектуалды және адамгершілік әлеуетін, әр түрлі әлеуметтік - мәдени жағдайларда еркін бағдарлану мүмкіндіктерін ашу, белгілі әлеуметтік-педагогикалық технологияларға қызмет етуімен қатар әлеуметтік-тәрбиелік үдерістерді де жүзеге асыру болып табылады.

Түйінді сөздер: Әлеуметтік педагогика, білім парадигмасы, құндылықтар, тұғыр.

**ЗИЯТЫНДА АУЫТҚУЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІНІҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗІ**

Абдигалиева А.Б

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Көшімбетова З.Д

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Асанқызы А

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған Білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында мүмкіндігі шектеулі балаларға көп көңіл бөліп келеді. Осы мемлекеттік бағдарламада дамуында ауытқуы бар балалардың барлық түрлеріне дер кезінде түзету-педагогикалық көмек көрсету міндеті қарастырылған. Алғаш рет инклюзивті білім беру мәселесі көтеріліп, мүмкіншілігі шектеулі балаларды қалыпты жағдайдағы балалармен біріктіріп оқыту жолдары көрсетілген. Жыл сайын біздің елімізде ақыл – ойы кем балалардың қатарының саны артуда. Осыған байланысты елімізде «МШБ балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау» заңы қабылданды. Бұл заң 2003 жылдың 1 қаңтарынан бастап іске асуда /1/.

Түйінді сөздер: Қазақстан

MUHAMMAD AMINXO'JA MUQIMIY ASARLARIDAGI OBRAZ MASALASI

Hayitkulova Farida Murotaliyevna

Student of Tashkent State University of Economics.

Abstract

This article discusses the concept of image in Uzbek literature and its description, including the characters of lovers and mistresses described by the realist writer of Uzbek literature Muqimi and their coverage. Examples of these images are given and analyzed using the poet's poems.

Keywords: Image Concept in Fiction, Image of a Lover, Image of a mistress.

**ТУТ ПАРВОНАСИНИНГ БИОЭКОЛОГИЯСИ, ЗАРАРИ ВА УНГА
ҚАРШИ БИОЛОГИК КУРАШ УСУЛИ**

Мусаев Акмалжон Анвар ўғли

musayev.akmal@mail.ru

АҚХАИ ассистенти

Рахмонов Абдулазиз Расулжон ўғли

АҚХАИ 3-босқич талабаси

Abstract

Пиллачилик озиқа манбаи бўлган тут дарахтлари (*Morus alba* L.) ва ипак қурти (*Bombyx mori* L.) каби тирик организмларни қамраб олувчи улкан тармоқ ҳисобланади. Тут дарахтлари узок даврлардан буён экин далалари атрофи, йўл ва зовур ёқаларига ҳамда махсус плантациялар шаклида экилиб ўстирилади. Бунда дала атрофида жойлашган дарахтлар баланд бўйли бўлиб, пилла қурти учун барг манбаи бўлишидан ташқари, тупроқ эрозиясига қарши курашда самарали тўсиқ вазифасини ҳам бажариб келади. Барча ўсимликлар каби тутлар ҳам турли хил мавжудотлар учун озиқа вазифасини ўтайди. Анашундай зараркунандалардан бири бу тут парвонаси (*Diaphania (Glyphodes) pyralis* Walker) бўлиб, ҳозирги кунда тут дарахтларига жиддий зарар етказмоқда.

Keywords: тут парвонаси, биологик кураш, олтинкўз, трихограмма, бракон, дала сичқонлари

ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАР ВА БЎШ ВАҚТ

Фаррух Рустамов Рустам ўғли

farruxrustamov7@gmail.com

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш

муҳандислари институти Бухоро филиали ўқитувчиси

Бухоро, Ўзбекистон

Abstract

Active participation in social life is of great importance for human perfection. The article discusses the opportunities for active participation in social processes, self-awareness, self-esteem, social well-being and, ultimately, social status, as well as opportunities for culture, sports, education and recreation, effective organization of leisure.

Keywords: Free-time, labor, conformism, youth, education, culture

PSIXOLOGIK KONFLIKT VA BADIY TALQIN
(*Odil YOqubovning "Ulug'bek xazinasi" romani misolida*)

Rahimov Zokir Azimovich, O'zbekiston,
Farg'ona Davlat Universiteti dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

Abstract

Iste'dodli adib Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romanida psixologizm talqini, badiiy konfliktni yuzaga chiqaruvchi voqealar rivoji, ijtimoiy muhitning inson xarakteriga ta'siri masalalari tahlilga tortilgan. Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi obrazlari misolida konflikt turlari haqida mulohaza yuritilgan.

Keywords: badiiy konflikt, talqin, obrazlar olami, diolog, manolog, ijtimoiy muhit.

ULUG'BEK HAMDAM ROMANLARIDA KOMPOZITSION VOSITALAR TAHLILI

Nasirov Azimidin Normamatovich

O'zbekiston,

Samarqand Davlat Universiteti, filologiya fanlari doktori

Abstract

Yozuvchi Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat", "Isyon va itoat" romanlaridagi kompozitsion vositalar, ularning yaxlitligi, badiiy asar sturukturasidagi o'rni talil qilingan. Badiiy matindagi asar sarlovhasi, epigraf, pesaj, uy-joy jihaozlari, ruhiyat va xarakterning shakllanishidagi o'rni haqida so'z yuritiladi.

Keywords: : badiiy kompozitsiya, kompozitsion vositalar, asar sarlohasi, epigraf, pezaj, jihozlar, talqin, mahorat.

**ТАБИАТ ВА ЖАМИЯТ УЙҒУНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОЙИЙ-
ФАЛСАФИЙ ИЛДИЗЛАРИ**

Norqulova Dildor Uchqunovna

Samarqanq davlat universiteti

Norqulova Lobar Uchqunovna

Samarqanq shahar 19-umumta'lim o'qituvchisi

u.norqulov2019@gmail.com

Abstract

Ishda tasviriy san'at nazariyasi, xususiyatlari hamda uzluksiz ta'lim tizimida yoshlarni tarbiyalash, ularning dunyoqarashini, butun ma'naviy fazilatlarini shakllantirishda tasviriy san'atning imkoniyatlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Keywords: madaniy meros, barkamol shaxs, uzluksiz ta'lim, tafakkur, fikr yuritish, ijod, uslub.

ТАБИАТ ВА ЖАМИЯТ УЙҒУНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОЙИ-
ФАЛСАФИЙ ИЛДИЗЛАРИ

Акмал Ахмедович Ахмедов

Самарқанд Давлат Университети Юридик факультети “Фалсафа ва миллий ғоя” кафедраси
доценти, фалсафа фанлари номзоди.

Лайло Садриевна Азизова

Самарқанд Давлат Университети Юридик факультети “Фалсафа ва миллий ғоя” кафедраси катта
ўқитувчиси.

Abstract

Мақолада табиат, жамият ва инсон ўртасидаги муносабатлар ижтимоий-фалсафий жиҳатдан тадқиқ қилинган. Бугунги кунда экологик вазиятнинг ёмонлашуви натижасида вужудга келган экологик фожиалар ва уларнинг салбий оқибатлари ҳамда экологик дунёқарашнинг ижтимоий-тарихий асослари, унинг диний қадриятлар билан боғлиқлиги масаласи, унинг шахс маънавий ҳаёти билан тарихий алоқадорлиги асослари ва тадрижий ривожланиш қонуниятлари фалсафий таҳлил қилинган.

Keywords: экологик дунёқараш, ташвиқот, экологик маданият, диний қадриятлар, тафаккур, объектив омиллар, маънавий камолот.

МАТН ВА УНДА ПАРЕМИЯЛАРНИНГ ЎРНИГА ДОИР ҚАРАШЛАР ТАҲЛИЛИ

Шерзоджон Умаралиев,

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

“Исломишунослик ва ислом цивилизауиясини ўрганиш

ICESCO” кафедраси ўқитувчиси

[*sherzodjon.umaraliev@gmail.com*](mailto:sherzodjon.umaraliev@gmail.com)

А.Қодирий 11, Тошкент, 100011, Ўзбекистон.

Abstract

One of the areas in which language interacts with culture in the text is this precedent. One lives in an infinite duration of previous texts relative to each newly created text. This article provides views on the substitution of parems in the text and comments on the order of application.

Keywords: fiction, literary language, speech, text, precedent.

СИРОЖУДДИН ҶШИЙ ФАРҶОНАЛИК ЕТУК ОЛИМ

Шерзоджон Умаралиев,

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

“Исломшунослик ва ислом цивилизауиясини ўрганиш

ICESCO” кафедраси ўқитувчиси

[*sherzodjon.umaraliev@gmail.com*](mailto:sherzodjon.umaraliev@gmail.com)

А.Қодирий 11, Тошкент, 100011, Ўзбекистон.

Abstract

Бугунги кунда қадимда Мовароуннаҳр деб номланган, ҳозирда Марказий Осиё деб номланувчи минтақада исломшуносликнинг ислом ҳуқуқи (фикҳ), ақида ва ҳадис каби соҳаларида фаолият олиб борган олимларнинг илмий меросини ўрганиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Мазкур йўналишда минтақадаги илм-фан ривожига катта ҳисса қўшган аллома Сиржодуддин Ҷшийнинг ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш Мовароуннаҳрда ислом ҳуқуқи (фикҳ), калом ва ҳадис илмлари тўғрисида қимматли маълумотларни қўлга киритиш имконини беради. Ушбу мақсадда мазкур мақолада ҳанафий мазҳабининг етук фақиҳларидан бири бўлган Сиржоуддин Ҷший Фарғонийнинг илмий мероси ёритиб ўтилади.

Keywords: Фикҳ, ақоид, ҳадис, Бадъ ал-амолий, Нисоб ал-абор, ал-Фатово ас-сирожийя, ҳанафий, Фарғона, Самарқанд, Насаф, Ҷш.

Жадидларда та'лим тизими

Эргашэв Шохрух Камолиддин угли

Гулистон давлат университети талабаси

Abstract

Ушбу макола жадидпарвар зиёлиларнинг “янги усул” мактаблари учун ишлаб чиккан та'лим дастурлари хакидадир.

Keywords: Жадид, усули савтия, каломи шариф, дунёвий илмлар, алифбо, синф, интернат, мактаб, чет тиллари.

5 TASHABBUS-JADAL ISLOHOTLAR NAMUNASI

KITOBXONLIK-MA'NAVIY DUNYOQARASHNI YUKSALTIRUVCHI ASOSIY OMIL

Пармонов Алибой Эргашович

Тошкент текстил ва енгил саноат институти

.Педагогика фанлари номзоди, доцент.

(Ташкент, Узбекистан)

Parmanov.aliboy.ergashevich@mail.ru

Abstract

Barchamizga sir emaski, jahon hamjamiyatini chuqur qayg'u va hushyorlikga chorlagan COVID19 pandemiya darajasiga yetdi va jahon iqtisodiyotiga katta zarar keltirmoda. Ammo insoniyat to hozirgi progressive globalizatsiyaga yetib kelguncha ko'plab sinovlarni boshidan o'tkazdi. Bubda albatta iroda, sabr bardosh va eng muhumi ong va tafakkurning hissasi beqiyosdir.

Keywords: 5 tashabbus , islohotlar namunasi, kitobxonlik-ma'naviy

**ЁШЛАР ОРАСИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ДОЛЗАРБ
МАСАЛАДИР**

Пармонов Алибой Эргашович

Тошкент текстил ва енгил саноат институти

.Педагогика фанлари номзоди, доцент.

(Ташкент, Узбекистан)

Parmanov.aliboy.ergashevich@mail.ru

Abstract

Узлуксиз таълим тизимини замонавий мезонлар асосида ривожлантириш, дунёнинг илғор педагогик-психологик тажрибаларини ўрганиш ҳамда татбиқ этиш, дунёдаги нуфузли университетларда таҳсил олишлари, халқаро мусобақаларда спортчиларимизнинг совринли ўринларни эгаллашлари керак деган эзгу ниятлари босқичма-босқич равишда ҳаётимизда ўз ифодасини топмоқда.

Keywords: Узлуксиз таълим, соғлом турмуш тарзи

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ

Садиков Улугбек Джураевич

Доктор философии по педагогическим наукам (PhD), и/о доцент,

Национальный университет Республики Узбекистана имени Мирза Улугбека. (Ташкент,
Узбекистан.)

Sodiqov_7377@mail.ru

Abstract

В условиях экономических преобразований, происходящих в мире, особое значение приобретает создание и развитие информационной цивилизации. Одним из главных направлений для решения данной проблемы является создание инновационных информационных и коммуникационных технологий, разрабатываемых с современных методологических позиций.

Keywords: экономических преобразований, глобальной информационной сети

**АКТУАЛЬНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА
УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА**

Ахмедова Матлуба Акмаловна.

matlubaxonhowwa@gmail.com

Abstract

An article about the problem of patriotic education of the younger generation at the lesson of the Russian language, instilling a sense of love for the language, comprehending universal human values, educating a personality with a high sense of patriotism.

Keywords: Homeland, patriotic education, love for the homeland, upbringing, proverbs

**ЖАДИДЧИ ЗИЁЛИЛАР ҚАРАШЛАРИДА
ВАТАНПАРВАРЛИК ВА ИЛМ-МАЪРИФАТ ТУШУНЧАСИ**

Қулматов Норқобил Эшмаматович

Самарқанд ветеринария медицина институти

Тошкент бўлимидаги мустақил тадқиқотчи

norqobul@mail.ru

Abstract

Тараққиётнинг янги босқичида жаҳид зиёлиларни ижтимоий-сиёсий ҳаракатларининг бугунги кундаги илм, маърифатга берилаётган эътиборга бўлган муносабатнинг ўзаро уйғунлиги билан ҳамохангдир. 2020 йил “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” Давлат дастури қабул қилинар экан, унда илм-маърифат ва иқтисодиётни уйғунлашиши эътироф этилади.

Keywords: жаҳидчи зиёлилар, қарашлар, ватанпарварлик ва илм-маърифат тушунчаси

ТАЪЛИМНИ АХБОРОТЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ҲУҚУҚИЙ
МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИ

Тухтаев Хасан Тошпулатович

Термиз давлат университети

“Педагогика” кафедраси мустақил тадқиқотчиси.

tuxtayev1986030@gmail.com

Abstract

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик ҳиссини ривожлантириш таълим муассасаларининг етакчи вазифаларидан бири ҳисобланади.

Keywords: одоб-ахлоқ, ҳурмат, миллий қадриятлар, садоқат.

**ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПЕДАГОГИК
КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ**

Тухтаев Хасан Гошпулатович

Термиз давлат университети

“Педагогика” кафедраси мустақил тадқиқотчиси.

tuxtayev1986030@gmail.com

Abstract

Ўзбекистонда олиб борилаётган қатор кенг қамровли ислохотлар натижасида таълим тизимидаги ўзгаришлар ва уни модернизациялашга асосланган замонавий тармоқларни ривожлантириш илмий ва амалий жиҳатдан муҳим стратегик аҳамияга эгадир.

Keywords: замонавий таълим, таълим муассасалари, педагогик компетентликни шакллантириш.

**КИЧИК ЁШЛИ ЎҚУВЧИЛАРГА ИҚТИСОДИЙ ТАРБИЯ БЕРИШНИНГ НАЗАРИЙ
АСОСЛАРИ**

Бобоқулова Дилфуза Менглибоевна

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти

“Мактабгача ва бошланғич таълим” кафедрасининг мустақил тадқиқотчи.

boboqulova83@bk.ru

Abstract

Янги Ўзбекистон шиддат билан ривожланаётган бир пайтда, рақобатбардош бозор муносабатларини ўзида мужассамлашган ёшларга эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Шунга кўра ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш ва уларда иқтисодий фаолиятни юрита олиш кўникма, малакаларни шакллантириш ўзига хос аҳамият касб этади.

Keywords: кичик ёшли, иқтисодий тарбия, назарий асослари

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РОДИТЕЛЕЙ ЗА ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ПОДРАСТАЮЩЕГО
ПОКОЛЕНИЯ**

Абдуллаева Гулчехра Абдуллажановна

Доктант кафедры “Педагогика и Общая психология” Национальный университет
Республики Узбекистана имени Мирза Улутбека. (Ташкент, Узбекистан.)

gul.1986.abdullajonovna@gmail.com

Abstract

Известно, что школа, учителя, классные руководители могут успешно выполнять свои функции по воспитанию подрастающего поколения только в тесном сотрудничестве с семьей, с родителями школьников. Лишь общими целенаправленными усилиями педагогов и родителей удаётся плодотворно влиять на развитие личности ребенка, решать воспитательные задачи.

Keywords: ответственность родителей, воспитание детей, подрастающего поколения

ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ

Солиев Бахтиёр Каримович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий унверситети “Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази, тарбия ва мафкуравий ишлар цикли” мустақил тадқиқотчиси.

BahtiorSoliyev@bk.ru

Abstract

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгандан кейин тарихан қисқа вақт ичида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий-маърифий соҳаларда катта ютуқлар қўлга киритилди.

Keywords: ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш

AYOLLAR PALTOSI UCHUN GAZLAMALAR TAXLILI

Tursunova Xilola Shuhratjon qizi

15M-19 guruh magistranti

Namangan muhandislik-texnologiya instituti

(O`zbekiston Respublikasi)

Mamatqulova Saida Rahmatovna

M4-19 guruh magistranti

Farg'ona politexnika instituti

(O`zbekiston Respublikasi)

Abstract

This article analyzes the choice of fabrics for modern coats for spring-autumn women. O`zbekiston islohotlarini amalga oshirishda Respublikamiz tomonidan tanlangan bozor iqtisodiyoti yo'li to'g'ri ekanligi o'z tasdig'ini topdi. Buning isboti tariqasida, dinamik tarzda rivojlanayotgan iqtisodiy va ijtimoiy sharoit muammolarining muvaffaqiyatli yechim topayotganligidir.

Keywords: Oil, Furniture, Wool, Fiber, Viscose, Lavsan, Coarse, Wool.

ТУРЛИ ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ЧЕТ ТИЛ ЎРГАТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Джураев Шавкат Ташкуватович

Фелология фанлари номзоди, доцент Ўзбекистана Республикаси

Қуролли Кучлар Академияси.

Ҳазратова Қундуз Мамараимовна.

Ўзбекистон Давлат Жаҳон Тиллари Университети ингилиз тили ўқитувчиси.

shavkat.djurayev60@gmail.com

Abstract

Ўзбекистон республикасида чет тилларни ўқитиш тизимини тубдан ислоҳ қилиш вазифаси бутун мамлакат педагогик жамоаси ва мутахассислар олдига қўйилганлиги, чет тилларни ўқитишда узвийлик ва узлуксизлик, илғор педагогик технологиялар, ахборот-коммуникация тизимлари, электрон ва мультимедиа дарсликларини яратиш вазифалари амалга ошириш тақозо этилаётганлиги, бироқ айнан узвийлик ва узлуксизлик, инновацион педагогик технологияларни қўллаш ва улар асосида янги мазмундаги самарали ўқитиш усуллари асосида бошқа тилларни ўрганиш кишилиқ жамиятида бағоят муҳим соҳалардан ҳисобланади.

Keywords: олий ўқув юртлар, чет тил, ўргатиш хусусиятлари

**SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA OILA MUNOSABATLARI TALQINIGA DOIR
MULOHAZALAR**

Kamolova Aida Alisher qizi

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU O'zbek tili va adabiyoti fakulteti

2-kurs talabasi

aidakamolova2@gmail.com

Sattorova Shoira Jabborovna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani 5-IDUMning o'quv ishlari bo'yicha

direktor o'rinbosari

ssattorova897@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada Sharq va G'arb jamiyatida muhim o'rin tutgan oilaviy munosabatlar tahlil qilingan. Jahon adabiyoti namunalariga sharqona nuqtai nazardan baho berilgan. Asar voqealari, ota va qizlar munosabati haqida mustaqil fikrlar bildirilgan.

Keywords: jahon adabiyoti, fransuz adabiyoti, ingliz dramaturgiyasi , islom dini, Gorio ota, Qirol Lir.

КОРЕЙС ТИЛИДА ФЕЪЛЛАРНИНГ МАЪНО ЎЗГАРИШИ
(대다 [daeda] феъли мисолида)

Юнусова Гульшода Дилшадовна

Корейс филологияси кафедраси,

Тошкент давлат шарқшунослик университети

Abstract

Корейс тилшунослигида феълларнинг ўзига хос хусусиятлари, гаптаги функцияси, айниқса феълларнинг кўмакчилик функцияси бўйича тадқиқот олиб бориш бутунги кунга келиб долзарб мавзулардан бири бўлиб келмоқда. XX асрнинг бошларида феълларнинг кўмакчилик вазифаси бўйича анъанавий грамматикага асосланган тадқиқоти бу долзарб мавзуга эшик очган десак муболаға бўлмайди. Ушбу мақола корейс тилидаги феълларнинг ўзига хос хусусиятларига бағишланади. Хусусан, 대다 [daeda] гапта мустақил феъл сифатида қўлланилиши, етакчи феълга бирикиб қўлланилганда гапта қандай вазифани бажариши ва семантик жиҳатдан бошқа маъно юклаши ҳақида сўз юборади.

Keywords: етакчи феъл, кўмакчи феъл, кўмакчи феъллар таснифи, “етакчи феъл + кўмакчи феъл» модели, таъкид кўмакчи феъллари, феълларнинг семантик-функционал хусусиятлари, модал маъно.

ИННОВАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ –ЭТО ОНЛАЙН ОБУЧЕНИЕ

Закирова Гулнора Садиковна , Набихонова Нигора Авазовна

академический лицей Ташкентского Финансового Института.

sadikovna1120@gmail.com

Abstract

В современном быстро меняющемся мире по мере развития информационных технологий английский язык получил широкое распространение в самых разных областях. Поскольку он становится международным языком, с его помощью проводятся различные социальные, экономические и коммерческие работы. В результате количество студентов, желающих изучать английский язык, увеличивается день ото дня.

Keywords: Инновация, обучении, онлайн обучение

KERR-TAUB –NUT FAZO VAQTIDA PENROUSE JARAYONI

Xudoyberdiyeva Malika

National University of Uzbekistan, Tashkent 100174, Uzbekistan

xudoyberdiyeva94@inbox.ru

Juraeva Nozima

Ulugh Beg Astronomical Institute, Tashkent 100052, Uzbekistan

ABSTRACT

Qora o`ra atrofidagi maydon xossalari bilish uchun u yerda sinov zarralar (zarralar zaryadli yoki zaryadsiz bo`lishi mumkin) harakatini va u yerdagi elektr va magnit maydonlarni turli metrikalarda bir qancha olimlar tomonidan qaralgan va real astrofizik kuzatuvlarda kuzatilayotgan xodisalar (masalan, koinotda kuchli radionurlanishlar mexanizmlari, katta energiyali zarralar oqimlari qanday yuzaga kelishi)ni tushuntirish uchun har xil modellar (misol uchun, Qora o`ra atrofidan energiya ajralishi bo`yicha Hawking effekti, Blandford-Znajek effekti, Penrouse mexanizmi kabilar) taklif qilingan.

KEY WORDS: Penrouse mexanizmi, Kerr-Taub-NUT qora o`rasi atrofida ergosfera, xodisalar gorizonti, Kerr-Taub-NUT fazo-vaqti

Ona tili va adabiyot darslarida interfaol usullarni qo'llash

Abdurahmanova Marhamat To'rayevna

TMI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari

Aliyeva Muxtabar Boqiyevna

TMI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari

Abstract

O'zbekistonimizda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan o'zgarish va yangiliklar o'quvchilarga yangi bilim, ko'nikma va malakalarni berish bilan bir qatorda, yoshlarimizni o'ziga va boshqa insonlarga, jamiyatga, davlatga, tabiatga nisbatan o'zgarishini- vatanparvarlik g'oyalarini ongiga va qalbiga singdirishini ham ko'zda tutadi. Mamlakatimizda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan ushbu jarayon xalqimizning boy ma'naviy me'rosi, an'ana va udumlarini o'quvchi qalbiga singdirish orqali amalga oshiriladi. Buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan, milliy qadriyatlarimiz aks ettirilgan asarlarni o'rganish va tahlil qilish orqali ham yuqoridagi maqsadni amalga oshirish mumkin. Lekin mazkur asarlar tili hamma o'quvchilar uchun ham birdek tushunarli emasligi sababli, asar matni ustida ishlash jarayoni bir muncha murakkab va zerikarli kechadi. Bu holat ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Quyida mumtoz asarlar matni ustida ishlash ta'lim texnologiyasining metodologik sifatlariga asoslangan bir necha samarali usullarni ko'rib chiqamiz.

Key words: g'oya, me'rosi, ona tili, munozarali dars, "davra suhbat" ,o'qituvchi, "so'zlarni top"

**TALABALARNING KASBIY AUDITIV LAYOQATINI OSHIRISHDA AXBOROT TA'LIMYI
RESURSLARIDAN FOYDALANISH**

Sobirova Gulnoza Raxmatillayevna

Guliston davlat universiteti Ingliz tili o'qituvchisi

gulnozasobirova1989@gmail.com

Abstract

Uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalash va mazmunan takomillashtirish orqali bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish muammosi bugungi kunda ham zamonaviy pedagogikaning asosini tashkil etmoqda. So'nggi yillardagi zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish muammosi keng doirada o'rganilib, uning ilmiy-nazariy asoslari shakllantirildi. Ayniqsa oliy ta'lim muassasalarida birdek tahsil olayotgan talabalarning kasbiy auditiv yani eshtish layoqati, dars jarayonida chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish borasida bir qator pedagogik o'zgarishlar amalga oshirildi.

Key words: Ta'lim , pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, auditiv layoqat, chet tillari.

ОБРАЗОВАНИЕ ЖЕНЩИН И ЕГО СТАТУС В ИСЛАМСКОЙ РЕЛИГИИ

Саидова Барно Нарзуллаевна

ТДПУ им. Низамий,

Преподаватель кафедры "дистанционное образование"

Email: far-dil@inbox.uz

Abstract

С внедрением исламской религии в жизнь народов Центральной Азии началось формирование нового религиозного мировоззрения и реализация предписаний мусульманского мира. Труд и обучение были основой учения, для всех, стремление к науке и знаниям приветствовалось бы. Семья прославлялась как место фундамента воспитания личности, а женщине придавался статус источника нравственных и духовных качеств при воспитании в ней детей.

Key words: Центральной Азии, Пророка Мухаммада (с.а.в) и существовании Аллаха, Женщины, исламской религии

**CHET TILLARIDA INTEGRATSIYA QOBILIYATLARNI O'RGANISHDA SO'Z
BIRIKMASINING ROLI**

Rajapova Ruzigul

Urgench state university students

[@rozigulrajapova22@gmail.com](mailto:rozigulrajapova22@gmail.com)

Otabeya Sevinch

Urgench state university students

Abstract

In this article the role of vocabulary in learning integrated skills in foreign languages is stated. Therefore, the article describes its difficulties as well as it gives possible solutions to them. Vocabulary is a crucial backbone of learning a foreign language. Because every skill, especially reading in learning foreign languages requires foreign language learners to acquire huge vocabulary so as to gain achievements.

Key words: vocabulary, reading, speaking, listening, writing, revision, time, concentration

Elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish

Mamatkarimov Kamoliddin Ziyodulla o'gli

Teacher of TSPU named after Nizami

e-mail: k-beck@mail.ru

Abstract

Electronic educational resources are an integral part of a modern training session that improves the quality of students' knowledge. Therefore, the article analyzes the stages of development of electronic educational resources that allow to manage the educational process, take into account the individual characteristics of students and create their own teaching materials.

Keywords: electronic educational resources, pedagogical technology, educational process, multimedia, interactivity.

B GURUH METALLARIGA OID TAJRIBALARNI O'RGANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Hayitov Faxriddin Shodiyevich

Toshkent davlat yuridik universiteti

Qoshidagi akademik litsey kimyo fani o'qituvchisi

Abstract:

Oliy ta'lim muassasalarida kimyo ta'limi pedagogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ta'limning umumiy maqsadlariga muvofiq o'quvchi shaxsini tarbiyalashda xizmat qiladi. Respublikamiz mustaqilligining dastlabki yillarida ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilish natijasida to'plangan tajribalar, chiqarilgan bir qator xulosalar asosida amaldagi ta'lim-tarbiya tizimini hozirgi taraqqiyot va kelgusidagi talablar darajasida ko'tarilishiga uni takomillashtirishga jiddiy e'tibor berish zarurligi va ta'lim tarbiyaning uzluksizligini ta'minlashdan kelib chiqib, barcha fanlar jumladan kimyo fani oldiga ham aniq vazifalar qo'yildi. Oliy ta'lim muassasalarida ta'limi konsepsiyasidan kelib chiqqan holda uning standartlarini ishlab ishlab chiqish taqozo qilinadi. Kimyo ta'limi standarti kimyo fanining majburiy mazmunini belgilab beradi. Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim standartlari kimyo ta'limi tizimidagi barcha komponentlarni, ta'limning mazmunini, maqsadini, uzluksizligini, tashkiliy shakllari, usullari, vositalari va boshqalarni qayta ko'rib chiqish mezonini hisoblanadi. Jumladan kimyo darslari jarayonida turli interaktiv metodlar va amaliy tajribalarni o'rganish hamda o'zlashtirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Keywords: Metallar, kimyo ta'limi, element, o'quv materiallar, metodlar, interaktiv uslublar

КЕЙС ТЕХНОЛОГИИ КАК ОДИН ИЗ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

Саера Барлыкбаева

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза, студентка

Abstract:

В этой статье можно сделать интерактивная модель обучения базируется на внедрении в процесс обучения инновационных методов: метод проблемного изложения, презентация, дискуссии, кейс – стадии, работа в группах, метод мозгового штурма, мини – исследования. В современных условиях развития рынка образовательных услуг и требований эпохи информационных технологий преподавание должно сочетать в себе выработанные практикой директивную и современную, носящую инновационный характер, интерактивную модели обучения.

Keywords: метод, обучение, технологий, инновация, кейс.

К ВОПРОСУ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ РЕКЛАМЫ (НА ПРИМЕРЕ РЕКЛАМЫ ТОВАРОВ В КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ)

Эргашева ДурдонаАзимджоновна 2 курс, магистратура
Ташкентский государственный университет востоковедения
changmi_son@mail.ru

Abstract: This article examines the features of the Korean language and its teaching in technical universities. Foreign language teaching issues play an important role. The issues of advertising goods are especially interesting. The relevance of this study lies in the study of vocabulary. The degree of vocabulary change often indicates that the language of advertising requires a separate study. In addition, stylistics requires special attention. As you know, stylistics plays a big role in the language, and its teaching has its own characteristics.

Keywords: teaching, foreign language, Korean, advertising, stylistics, endings, goods, language features, structure of expression.

ELECTRONIC MANUALS, THEIR TYPES AND IMPORTANCE IN THE LEARNING PROCESS

Urokoval Sharofat Bakhodir

daughter is named after Nizami

Teacher of the Department of Information Technology of TSPU

Abstract: At present, great attention is paid to the automation of the educational process. One of the convenient tools for automating the learning process is the use of computer technology. The wide application of computers allows teachers to overcome the complexities in the preparation of methodical manuals and automate this process. The presentation of various electronic manuals, methodical manuals on the computer has many advantages. In this article, we talked about the automation of the educational process, e-learning manual, the effectiveness of e-learning manual, the contents of e-learning manual, the control of e-learning manual.

Keywords: technology, graphics, electronic tutorial, electronic textbook, multimedia, visualization, electronic publication, methodology, visualization

**ТАЪЛИМНИ АХБОРОТЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ҲУҚУҚИЙ
МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИ**

Худойқулов Хол Жумаевич.

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий унверситети “Педагогика ва Умумий психология” кафедраси профессори, педагогика фанлари доктори

xol.xudayquyulov.51@mail.ru

Abstract:

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик ҳиссини

Keywords: ривожлантириш таълим муассасаларининг етакчи вазифаларидан бири ҳисобланади.

INTERACTIVE METHODS IN THE LESSON PROCESS OF BIOLOGY

RAJABOVA BARCHINOY

In Romitan district of Bukhara region

12th grade biology teacher

Gayratovaguli@gmail.com

Abstract: It is impossible to organize educational activities aimed at shaping the educational process with upbringing, with the separation of knowledge, skills and abilities. It should be noted that when organizing students' learning activities, the educational process should be integrated, in a systematic way, and knowledge, skills and abilities should be integrated with each other. In order to solve the above-mentioned tasks and eliminate the shortcomings of the traditional education system, to increase the effectiveness of the educational process, it is necessary to organize teaching in individual and small groups, as well as general learning activities.

Keywords: Biology, Lesson Process, Individual Method, Student, Intellectual Development

ARTISTIC INTERPRETATION OF VERSES AND HADITHS IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI

Mutafoev Abubakr Muhiddin son

Master of Bukhara State University.

Mir Arab is a teacher at a special Islamic secondary school.

mustafoev.abubakr@bk.ru

Abstract: Nizamiddin Mir Alisher Navoi, the "shams ul-millat" of the Turkic peoples, enriched the treasury of world literature with his sensitive poetry, the great "Khamsa", the rich scientific heritage of various branches of science. is an artist. For more than five centuries, this great genius, who has used more than 26,000 dictionaries in his creative heritage, has amazed the world with his profound philosophical insights, breadth of meaning and endless sea of eloquence in his poetic heritage. It is difficult to find another artist whose works are widespread in the world, such as Alisher Navoi, whose copies of his books are kept in almost every corner of the world. The fact that in the last years of Navoi's life a dictionary was developed in the language of his works shows that the field we now call Navoi studies is much older.

Keywords: Alisher Navoi, "Khamsa", hadiths, epics, articles, word art, Navoi poetics, the content of the work

Application of streaming technologies and its effectiveness in the process of teaching

Norimova Guljakhon Abduganievna,

Gulistan State University

Email: guljahon.uz@googlemail.com

Abstract: The article examines the scientific and theoretical foundations for the development of student scientific competencies on the basis of streaming technologies, their improvement based on modern requirements, as well as proposals that scientifically substantiate the harmony of the quality and effectiveness of education.

Keywords: paradigm, trend, streaming, technology, skills, competence.

**METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS IN THE CONTEXT
THROUGH GAME**

Shavkieva Dilfuza Shakarboevna

Gulistan State University

Email: shavkievad@gmail.com

Abstract: This article discusses the sensory and emotional activity of mastering educational material in English, the ability to master the language, determine the level of development of competencies, create teaching aids, recommendations on the use of game technologies in mastering educational information and apply them in the educational process, analyze its effectiveness.

Keywords: gamification, technology, method, equipment, resource, digital technology

БУГУНГИ ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ АХБОРОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

USE OF ENGLISH INFORMATION IN MODERN EDUCATION

Кенжабаев Шокир Абдухалимович. Самарқанд ветеринария медицина
институти Тошкент бўлими, "Тиллар" кафедрасининг мудир, Педагогика фанлари номзоди.
sobir.kenjaboyev1993@mail.ru

USE OF ENGLISH INFORMATION IN MODERN EDUCATION

Abstract

Замонавий дарсларда инглиз тили ўқитувчиларининг фаолиятини ташкил қилишда хориж тажрибаларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса замонавий ўқитиш усублари ва технологиялари муаммоларини ўз мазмунида жам қилган масофали ўқитиш (Distance Education), электрон таълим (E-learning), Ўқитиш ва таълим (Teaching and Learning) аҳамияти салмоқлидир.

Keywords: ingliz tili, globallashuv, texnologiya, ta'lim tizimi, masofaviy ta'lim;

KOREYA ADABIYOTI HAQIDA MENING TASSUROTLARIM

Munira Kenjayeva

2nd year student of Tashkent State

University of Oriental Studies, Korean faculty

munira.kenjayeva1903@gmail.com

MY IMPRESSIONS ABOUT KOREAN LITERATURE

ABSTRACT

The poetry garden of each nation is very beautiful, unique and has no borders. In these gardens, you can see everything from millennia-old maples with long roots to new shoots. Each tree in this garden has its own place, from a poplar tree that stretches to the sky like a spear, and a plane tree has its own beauty. Ancient Korean poetry and prose are among these flowers. Of course, no matter what country you look at, be it culture, literature or art, it has its own unnaturalness. Also, the literature of ancient Korea reflects their daily life, political processes, and the culture of that period. This uniqueness can be seen in the sources of this period.

KEY WORDS: sijo, hyanga, Korean prose, poetry, myth, religion of Korea, Jumong.

The issue of image in the works of Muhammad Aminkhoja Muqimi.

Hayitkulova Farida Murotaliyevna

Student of Tashkent State University of Economics

Abstract:

This article discusses the concept of image in Uzbek literature and its description, including the characters of lovers and mistresses described by the realist writer of Uzbek literature Muqimi and their coverage. Examples of these images are given and analyzed using the poet's poems.

Keywords: image concept in fiction, image of a lover, image of a mistress.

THE ROLE OF GOVERNMENT POLICY IN THE DEVELOPMENT OF REGIONAL TOURISM

Rakhmatullaeva Firuza Mubinovna

Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Bukhara State University, Bukhara

Abstract

In all countries, tourism sector plays important role for national income. Development of the tourism sector will have a positive impact on people's welfare. Uzbekistan has established tourism as a leading sector. The article is devoted to the problems and prospects of tourism development in the regions of the Republic of Uzbekistan.

Key Words: regional tourism, regional economic development, public and private investments, strategy.

Yeni Ortam Hipotezi ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Türkiye Üzerine Analiz

Zehra Doğan Çalışkan

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi

E-mail: zehradogan@ibu.edu.tr

Özet:

Yeni ortam hipotezi fiyat istikrarı ve finansal istikrar arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayarak modernize etmeyi başarmıştır. Buna göre en basit tanımı ile yeni ortam hipotezi, finansal ve parasal istikrarın değiştirdiği bir ekonomik duruma karşın yapılabilecek müdahalelerin neler olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüz ekonomileri için finansal piyasalar reel piyasaları etkileyen, değiştiren ve yön veren niteliğe bürünmüştür. Bu bağlamda fiyat istikrarı ve finansal istikrarın doğrudan yabancı yatırımları etkileyecek olması da kaçınılmazdır. Bu bakış açısından çalışmada 2004-2019 dönemi için doğrudan yabancı yatırımların finansal istikrar ve fiyat istikrarından etkilenip etkilenmediği araştırılmıştır. Uygulanan ARDL test sonuçlarına göre uzun dönemli olarak fiyat istikrarı ve finansal istikrar ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca finansal istikrar ve fiyat istikrarından doğrudan yabancı yatırımlara ve doğrudan yabancı yatırımlardan fiyat istikrarı ve finansal istikrara doğru çift yönlü nedensellik bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fiyat istikrarı, finansal istikrar, yeni ortam hipotezi, ARDL modeli, Türkiye.

GLOBAL RISK SOCIETY DURING PANDEMIC AND TURKEY EFFECT

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM

Necmettin Erbakan University, Department of Sociology

erhantecim@gmail.com

Covid 19 virus, alleged to appear in a fish market in Wuhan city, in Hubei province of China, was detected in the last months of 2019. However, due to its effects, it seems that it will talk a lot from itself for many years. As the year, 2020 continues at full speed, it has presented the Covid 19 virus as a new gift to the series of problems that the whole world has to deal with. Countries in the world are still dealing with this phenomenon, which is thought to affect the year 2021. Pandemic process has been and will continue to be the subject of many articles and researches.

This phenomenon deserves global evaluation in terms of medical sociology. This case has led to the emergence of new concepts in the literature and has affected societies and countries in a way that deserves multi-dimensional evaluation. In this process, new concepts such as viruses, spreading, epidemics, pandemics, social distance, new normal, filliation, quarantine, etc., which we have heard a lot, were added to the word treasures of individuals.

In this example, we saw that; Outbreaks and pandemics expand globally and transcend country borders, creating a global risk society. Health risks do not remain local, but can also rapidly penetrate the most remote local communities, thanks to the rapid globalization of transport and trade. Therefore, world societies have begun to experience an age that can be described as "global risk society".

Keywords: Covid19, Turkey, Medical Sociology, Health Diplomacy

Türkiye’de Regülasyon Uygulamaları- Bağımsız Denetleme ve Düzenleme Kurulları

Serkan DİLEK

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

Serkan.dilek@gmail.com

ÖZET:

Türkiye ve Dünya’da piyasa başarısızlıkları nedeniyle devletler piyasalarda çeşitli düzenlemeler yaparlar. Özelleştirme yoluyla kamu girişimciliğinin ortadan kalkması regülasyon uygulamalarının artmasına vesile olmuştur. Devletlerin regülasyon uygulamaları genelde Bağımsız Denetleme ve Düzenleme kuruluşları aracılığıyla yürütülmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren denetleme ve düzenleme kurumları yapıları, kuruluş amaçları ve hukuki statüleri yargılanmıştır.

Anahtar kelimeler: Piyasa Başarısızlıkları, Regülasyon, Denetleme ve Düzenleme Kurumları

Yapı-Davranış-Performans Analizi ve Harvard Okulu

Serkan DİLEK

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

Serkan.dilek@gmail.com

ÖZET:

Harvard Okulu tarafından ortaya atılan Yapı-Davranış- Performans (SCP) analizi Sanayi ekonomisi açısından oldukça önemli bir yapı taşıdır. Yapı-Davranış- Performans analizine göre piyasa yapısı firma davranışlarını ve firma davranışları da piyasa ve firma performanslarını etkilemektedir. Bu nedenle de piyasalara devlet düzenlemesinin regülasyonunun gerektiğinde yapılabileceği ifade edilmektedir. Bu çalışmada Yapı-Davranış- Performans analizinin temel özellikleri ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Piyasa Başarısızlıkları, Regülasyon, Denetleme ve Düzenleme Kurumları

TÜRKİYE-ALMANYA ARASINDAKİ DIŞ TİCARET YAPISININ ANALİZİ: OTOMOTİV SEKTÖRÜ

Havanur ERGÜN TATAR

Dr.Öğr.Üyesi, Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

havanurergun@bartin.edu.tr

Özet

Otomotiv sektörü, yarattığı katma değer ve istihdam bakımından ülke ekonomisini etkileyen önemli sektör konumundadır. Çalışmanın amacı, otomotiv sektöründe Türkiye ve Almanya arasındaki dış ticaret yapısını analiz etmektir. Bu amaçla, SITC iki ve üç haneli alt sektör bazında hesaplamalar yapılmıştır. Otomotiv sektörüne ait ülke verileri, iki ve üç haneli sektör bazında olup, 2010-2019 dönemini kapsamaktadır. Literatürdeki yer alan çalışmalardan farklı olarak, endüstri-içi ticaret ve ticaret dengesi endeksleri birlikte hesaplanarak, alt sektörler itibarıyla detaylı analizlere yer verilmiştir. Çalışmada analizler, iki ve üç haneli verilerle incelenmiştir. Çalışma sonucunda, otomotiv sektöründe Türkiye ve Almanya arasındaki dış ticaretin endüstri-içi şeklinde olduğu tespit edilmiştir. SITC 78 ürün grubunda ticaretin endüstri-içi şeklinde olduğu tespit edildikten sonra, alt sektörler itibarıyla detaylı endüstri-içi ticaret analizleri yapılmıştır. Buna göre, Türkiye otomotiv sektöründe SITC 782 (Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar) ve SITC 784 (Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri (772,781,782,783 için)) ürün gruplarında, endüstri-içi ticaretin diğer alt sektörlerle kıyasla oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ve Almanya arasında Endüstri-içi ticaretin en az olduğu sektörün SITC 781 (Motorlu yolcu taşıtları) ürün grubu olduğu tespit edilmiştir. Otomotiv sektöründe alt sektörler itibarıyla hesaplanan ticaret endeksine göre, ortalama değer olarak SITC 783 (Başka yerde belirtilmeyen motorlu karayolu taşıtları) alt sektörü hariç, tüm alt sektörlerde Türkiye'nin net ithalatçı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin SITC 782 (Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar), SITC 783 (Başka yerde belirtilmeyen motorlu karayolu taşıtları), SITC 785 (Motosikletler, bisikletler, hasta-sakatlar taşıyıcılar, vb. ve bunların aksam parçaları) ve SITC 786 (Römorklar ve yarı römorklar) sektörlerinde bazı dönemlerde net ihracatçı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv Sektörü, Endüstri-içi Ticaret, Grubel-Llyod Endeksi, Ticaret Dengesi Endeksi, Türkiye.

BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIMININ İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Nesrin RESULOĞLU

Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
nsrnres1907@gmail.com

Gül Güney

Dr. Öğr.Üyesi, Bartın Üniversitesi
gguney@bartin.edu.tr

Özet:

Dünyada Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT) özellikle son yıllarda hızla gelişme göstermekte ve toplumun her kesimini etkisi altına almaktadır. Günlük hayatın neredeyse her alanında yerini alan BİT'in çalışma hayatında da etkisinin oldukça yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı anketi 2018 yılı verileri kullanılarak hane halkının BİT kullanım oranları ele alınmış ve BİT kullanım kategorilerinin istihdama etkisi Probit modeli kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonucunda bilgisayar ve internet kullanımı, sosyal medya kullanımı, mal ve hizmetler hakkında bilgi alma, mal ve hizmet satışı amacıyla BİT kullanan bireylerin istihdama katılma olasılıklarının pozitif olduğu, bilgisayar-interneti oyun oynama ve indirme amacı ile BİT kullanan bireylerin ise istihdama katılım olasılıklarının ise negatif olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT), Probit Model, Bilgisayar Kullanımı, İnternet Kullanımı

Psikolojik İyi Oluşun İş Becerikliliği Üzerine Etkisi

Volkan MAZIOĞLU

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme

E-mail: volkanm8@gmail.com

Engin KANBUR

Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi Bölümü

E-mail: ekanbur@kastamonu.edu.tr

Özet

Günümüzde, bireylerin çevresiyle iyi ilişkiler kurabilmesi, kişiliğine olan olumlu tutumu ve geçmişiyle barışık olması, hayatında belli bir amacının ve hedefinin bulunması, tek başına kararlar alabilmesi gibi etkenler kişinin psikolojik iyi oluş seviyesini belirleyen bazı etkenlerdir. Psikolojik iyi oluş seviyesi yüksek olan çalışanlar görevlerini yerine getirirken ufak değişiklikler yaparak işlerini daha kolay ve eğlenceli hale getirmekte ve iş becerikliliğiyle bağdaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı psikolojik iyi oluşun iş becerikliliği üzerine etkisini incelemektir. Araştırmanın örneklemi, bankacılık sektöründe görev yapan 235 çalışandan oluşmaktadır. Araştırmanın verileri anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada; Psikolojik İyi Oluş ölçeği ve İş Becerikliliği Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için korelasyon analizi, nedenselliği ölçmek için regresyon analizi ve ölçeklerin uygunluğunu ölçmek için faktör analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre psikolojik iyi oluşla iş becerikliliği arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca, psikolojik iyi oluşun iş becerikliliğinin alt boyutu olan “görev becerikliliği”, “bilişsel beceriklilik” ve “ilişkisel beceriklilik” ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İyi oluş, Psikolojik İyi Oluş, İş Becerikliliği

Çalışanların Demografik Özelliklerinin Tekno-Stres Açısından Değerlendirilmesi

Volkan MAZIOĞLU

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme

E-mail: volkanm8@gmail.com

Engin KANBUR

Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi Bölümü

E-mail: ekanbur@kastamonu.edu.tr

Özet

Günümüzde, teknolojinin devamlı ilerlemesi ve değişim göstermesi işletmelere birçok avantaj sağlamaktadır. Dolayısıyla teknolojik yeniliklere uyum sağlayabilmek birçok işletme için zorunluluk haline gelmiştir. Bilgisayar ve teknolojisindeki hızlı değişimler beraberinde bu teknolojilerin öğrenimini gerektirmekte ve çalışanlar üzerinde yükü arttırmaktadır. Teknostres çalışanlarda, teknolojik kaynakların öğrenimi ve uyumunda zorlanmadan dolayı oluşan bir işyeri hastalığıdır. Bu çalışmanın amacı çalışanların demografik özelliklerinin (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, toplam hizmet süresi, iş yerindeki hizmet süresi, unvan) teknostres açısından değerlendirilmesidir. Çalışmanın örneklemini Kastamonu merkezinde bulunan kamu ve özel bankalarda görev yapan 274 banka çalışanı oluşturmaktadır. Araştırma verileri anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada yararlanılan "Teknostres Ölçeği" nin yapı gerçekliliği için faktör analizi uygulanmış ve güvenilirlik analizi için ise iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach Alfa kullanılmıştır. Ayrıca idari personel yönetici konumundaki çalışanlar arasındaki farklılıkların teknostres açısından değerlendirilmesinde t- testi ve varyans analizinden yararlanılmıştır. Araştırma bulguları doğrultusunda çalışanların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, hizmet süreleri, iş yerindeki hizmet süreleri ve unvanlarında herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Araştırma bulguları da göstermektedir ki çalışanların sahip oldukları demografik özellikler birbirinden farklı da olsa maruz kaldıkları teknoloji ve onun yarattığı teknostres düzeyleri aynıdır.

Anahtar Kelimeler: Teknostres, Demografik Özellikler, Farklılık.

The relationship between employee satisfaction, customer satisfaction and business performance in Libyan hotels.

KHLED BENSINA

Higher Institute of Marine Sciences Techniques, Sabratha, Libya

khalid72bo@gmail.com

Orhan Küçük

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

orhank@kastamonu.edu.tr

Abstract:

This paper points to evidence of a relationship between employee satisfaction, business performance, and its role in improving customer satisfaction in Libyan hotels. this study aims to know the relationship between employee satisfaction, business performance, and customer satisfaction , and its role in improving customer satisfaction in Libyan hotels. We studied four and five-star hotels in Libya. The Statistical Package for Social Sciences (SPSS) was used to analyze the survey data, factor analysis, and correlation analysis to reveal the relationship between study variables. There is a statistically significant relationship between the study variables to improve customer satisfaction. From this study, the author concluded that the hotel industry in Libya should diagnose the main factors that cause employee happiness. Hotels should increase their concern for employee welfare to enhance their sense of belonging and reinforce their commitment. Because motivating them will have a positive effect on customer satisfaction.

Keywords: employee satisfaction, customer satisfaction , business performance, hotel industry

The impact of the (Covid-19) pandemic on the relationship between employee performance and customer satisfaction.

Ali BRİDAN

Al Marqab University, Libya

alibridan5@gmail.com

Orhan Küçük

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

orhank@kastamonu.edu.tr

Abstract:

Health will be a significant influencing factor in the tourism and hospitality industry recovery after the COVID-19 disease outbreak as a result of the residual fear associated with this pandemic. This study aimed to analyze the effect of COVID-19 disease on employee performance & customer satisfaction in selected hotels in TURKEY to identify current issues and future trends in the hotel industry. The study data were collected through the distribution of 262 questionnaires as follows: 62 among hotel employees and 200 questionnaires to find out the opinions of customers on groups of tourist hotels. The analysis of the collected data indicated that there is a clear impact of the Coronavirus pandemic on the relationship between employee performance and customer satisfaction. Also, the analyzes also showed that food safety, hygiene and hotel healthcare standards and processes greatly affect customer trends in choosing hotels. The results also showed that there are job pressures for employees due to fear of illness, despite the existence of precautions and security measures in most of the hotels under study. This study contributes to improving the performance of hotels in view of the COVID 19 pandemic and creating a healthy climate for both employees and customers.

Keywords: customer satisfaction & employee performance, COVID-19, Service Quality, Job Stress, Motivation,

ÇOK ULUSLU OTOMOTİV İŞLETMELERİNİN STRATEJİK REKABETİNDE PANDEMİNİN ETKİSİ

Muhammed Ali YETGİN

Assistant Profesör, Karabük University

m.ali.yetgin@karabuk.edu.tr

Özet

Küreselleşen dünyada otomotiv sektörü her geçen gün daha da gelişmekte, ulusların ekonomilerinde ciddi katkısı bulunmakta ve uluslararası ticaretin önemli kalemleri arasında yer almaktadır. Otomotiv üreticisi çok uluslu şirketler, rekabete etkin eden faktörleri optimal düzeyde uygulamakta, kalite ve tasarımda yeni Ar-ge projeleri ile bireysel ve kurumsal müşterilerine ulaşmaktadırlar. 2019 yılı sonunda pandeminin dünyadaki birçok sektörü etkilediği görülmüştür. Bu çalışmanın amacı ile pandemi ile çok uluslu işletmeler arasındaki ilişkiyi ölçmek ve bu ilişkinin etkilerini stratejik olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda, otomotiv sektörünün önemli üreticilerinden Amerika Birleşik Devletleri menşei Ford, Japonya'dan Honda, Fransa'dan Renault, Türkiye'den Tofaş, İtalya'dan Fiat, Almanya'dan Volkswagen, Güney Kore'den Hyundai araştırmaya konu olmuştur. Araştırmada, pandemi ile otomotiv işletmeleri arasındaki ilişki istatistik paket programı analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre çıkan sonuçta, yeni tip koronavirüs pandemisi ile Honda arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki saptanamamıştır. Pandemi ile Fiat, Ford, Tofaş, Hyundai ve Volkswagen şirketleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif yönlü bir ilişki görülürken, Renault ile arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Araştırma, pandemi sürecindeki otomotiv rekabetini anlamak için bilime katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv, Rekabet, Pandemi, Covid-19, Honda, Tofaş, Renault

ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜNÜN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞININ STRATEJİK ANALİZİ

Muhammed Ali YETGİN

Assistant Profesör Dr., Karabük University,
m.ali.yetgin@karabuk.edu.tr,

Sait ÇAKMAK

Graduate Student in Regional Studies, University of Karabuk,
Email: cakmaksait@outlook.com,

Öz

Bu çalışma, temelleri 1996-97 yıllarına dayanan Şangay İşbirliği Örgütü'nü incelemektedir. Çalışma, Örgüt Tüzüğü'nde yer alan ilke ve amaçların pratikteki değerini incelemekte ve Örgütü SWOT analizine tabii tutarak geleceğine ışık tutmaktadır. İlk olarak, örgütün genel bir tanımı yapılarak organlarına ve işleyiş biçimine değinilmiştir. Genel tanımlama yapıldıktan sonra örgütün yönetmeliği irdelenerek, literatür ile uygulama arasında bir kıyaslamaya gidilmiştir. İkinci olarak, Örgüt SWOT analizi ile test edilmiş ve örgüte dair güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler ortaya çıkarılmıştır. Analiz yöntemi uygulanırken özellikle ulusal çıkarların örgüt politikasına yansımaları gözler önüne serilmiş ve örgüt yönetmeliği sorgulanmıştır. Sonuç olarak, SWOT analizi ile örgüt üyelerinin ve uluslararası diğer aktörlerin örgüte etkileri ortaya konulmuştur. Tarihsel gelişimi eşliğinde bölgesel bir işbirliği örgütü olarak kurulan Şangay İşbirliği Örgütü küresel bir örgüt olmak yolunda ilerlediği görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: Şangay İşbirliği Örgütü, SWOT Analizi, Şangay Beşlisi, Orta Asya.

İŞGÖREN MEMNUNİYETİ FAKTÖRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orhan Küçük

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

orhank@kastamonu.edu.tr

Efser Yeşilyurt

SBE Yüksek Lisans, Kastamonu Üniversitesi

Özet

Tatmin; ürün, hizmet, işlem veya karşı karşıya kalınan her türlü fiilin, memnuniyet verici olması, yeterli düzeyde olduğunun kabul edilmesidir. İşgören memnuniyeti, bir iç müşteri olarak çalışanların iş ortamından, kendilerine yapılan muameleden, sosyal ilişkilerden, gelir ve sosyal haklardan yani genel olarak çalıştıkları işyerinden ne ölçüde memnun olduklarını, işlerinden ne kadar tatmin duyduklarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu değerlendirmeler ışığında işgören veya iç müşteri memnuniyeti, işgörenin çalışma ortamı, yaptığı iş, yetki ve sorumlulukları ile bütünsel olarak işi ile ilgili kendisini mutlu hissetmesi veya algısının memnuniyet verici olması durumu biçiminde tanımlanabilir. Bir kurum veya kuruluşta çalışanların memnuniyeti, yalnızca o işyerine değil, dolaylı olarak aile ve toplumsal ilişkilere de yansıtacak sonuçlar doğurmaktadır. Böylece toplumun beklentileri ile uyumlu olarak refah ve mutluluğu sağlayan, sağlık, güvenlik, eğitim ve çevreye karşı sorumlu bir kuruluş olmayı gözeten anlayışla ve çalışanlarına önem veren bir yaklaşımla üretim ve hizmet verme, günümüzün temel anlayışı olmak durumundadır. Fakat geline nokta her toplumun belki belli özgün değerleri olmasından hareketle ülkemizin özel koşulları, kültürel ve sosyal değerleri dikkate alındığında, bilimin evrensel koşullarını sağlayan fakat yaşadığımız toplumun değerlerini de bünyesinde barındıran bir ölçüğe ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu anlamda Küçük (2020) tarafından işgören memnuniyeti/tatmini ölçeği geliştirilmiştir. Bu çalışmada işgören tatmin faktörleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tatmin, İşgören, İşgören Tatmini (memnuniyeti)

MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ FAKTÖRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orhan Küçük

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

orhank@kastamonu.edu.tr

Furkan Arıcı

Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi

Özet

Dış müşteriler, bilinen haliyle, işletmede üretilen ürünleri veya yarı mamulleri satın alarak ihtiyacını karşılayan ya da başkalarına satan, işletme dışı kişi veya kurumlardır. İşletmelerin veya genel olarak örgütlerin başarısı, memnun olmuş müşteriler, hizmet alanlar veya danışanlara, takipçilere, taraftarlara bağlıdır. Müşterilerin tatmini veya memnuniyeti, beklentiler ve algıların karşılaştırılmasıyla ölçülür. Bir ürün veya hizmetten yararlandıktan sonra algılanan kalite beklentiyi karşılıyorsa memnuniyet sözkonusu olur. Şayet algı beklentinin gerisinde kalırsa o zamanda memnuniyetsizlik, tatminsizlik geçerli olacaktır. Bu genel değerlendirmelerden sonra “müşteri tatmini; müşterinin talep isteklerinin karşılanması, uygun koşullar sunulması, ürüne ilişkin kalite algısının beklentilerine eşit veya beklentilerinin üzerinde olması halinde yaşayacağı mutluluk veya haz durumudur” biçiminde tanımlanabilir. Bir dünya insanı genellemesiyle bütün müşterilerin örgütlerden belli beklentilerinin ortak olacağı değerlendirilebilir. Yazar da önceki ölçeklerle çalışma (Nakdiyok ve Küçük, 2003: 225-245) yapmakla birlikte, toplumların kültürel değerlerini de dikkate alan değerlendirmeler yapılması, bilimsel araştırmalarda buna göre hazırlanmış ölçeklerden yararlanılması daha doğru sonuçlar verecektir. Evrensel ölçüleri taşımakla birlikte toplumumuzun sosyal yapısını ve kültürel değerlerini dikkate alan bir ölçek oluşturulması bu anlamda gereklilik olmuştur. Bilimsel araştırmalarda kullanılabilecek kuşatıcı ve daha doğru ölçme sonuçları vereceği değerlendirilen bir Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Küçük (2020) tarafından geliştirilmiş, sahada uygulanarak geçerlik ve güvenilirliği test edilmiş, yayın aşamasına gelmiştir. Bu çalışmada yazar tarafından geliştirilmiş olan müşteri memnuniyet faktörleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memnuniyet, müşteri memnuniyeti, dış müşteri

BÖLGESEL KALKINMADA BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ: TÜRKİYE UYGULAMASI

Nazım ÇATALBAŞ

Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi İİBF

ncatalbas@anadolu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, bölgesel kalkınmada kalkınma ajanslarının rolü, bölgesel büyüme teorileri ve politikalar ele alınmış ve Türkiye’de kalkınma ajansı uygulaması değerlendirilmiştir. Bilindiği gibi, Sanayi Devrimi ile bazı bölgeler hızla gelişirken bazıları ise gerilemiş, sonuçta, bölgeler arası gelişmişlik farkları giderek artmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşından sonra ise bölgeler arası gelişmişlik farkları hızlanarak artmıştır. İktisat ve büyüme teorisindeki gelişmelere bağlı olarak bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik çeşitli politikalar uygulanmıştır. Günümüzde merkezi hükümet ile yerel aktörlerin işbirliği içinde olduğu ve bölgesel ve yerel girişimleri dikkate alan karma bir kalkınma anlayışı kabul görmektedir. Bu politikaların en önemli araçlarından birisi de bölgesel kalkınma ajanslarıdır.

Türkiye’de ilk kalkınma ajansları 2006 yılında kurulmuş, günümüzde ise 26 kalkınma ajansı faaliyet göstermektedir. Onların en önemli hedeflerden birisi, yerel ve bölgesel aktörleri harekete geçirmek, projeleri desteklemek, mali ve teknik yardım sağlamaktır. Bu süreçte, yerel aktörlerle işbirliği, iç ve dış finansman kaynaklarının bulunması ve bu kaynakların iyi değerlendirilmesi, ajansın ve faaliyetlerinin iyi tanıtılması önemlidir. Bu çalışmada, literatürün yanı sıra 10 adet kalkınma ajansının 2009-2020 dönemine ilişkin faaliyetleri raporları, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın kalkınma ajansları genel faaliyet raporları ve Sayıştay’ın genel denetim raporları incelenmiştir. Türkiye’de kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınmaya katkı bakımından istenen düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Kalkınma ajansları, Bölgesel Kalkınma

ÇEVRE MUHASEBESİ KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Reyhan SARIÇİÇEK

Dr. Öğretim Üyesi - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

rsaricicek@bandirma.edu.tr

ÖZET:

Günümüzde işletmenin tüm paydaşlarının çevreyle ilgili farkındalığının giderek artması sonucu işletmelerde çevreye ilişkin mali nitelikteki olayların muhasebeleştirilmesi ve mali tablolarda gösterimini ifade eden çevre muhasebesi (yeşil muhasebe) araştırmacıların ilgisini çeken bir kavram haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Çevre Muhasebesi konusunda 1995 yılından günümüze kadar hazırlanan lisansüstü tezlerin belirlenen çeşitli kısıtlara göre dağılımını sunmaktır. Bunun için Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi veri tabanında bulunan Çevre Muhasebesi konulu lisansüstü tezler araştırılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen 36 lisansüstü tez; türleri, yılları, yazarlarının cinsiyeti, üniversiteleri, enstitüleri, anabilim dalları, danışman unvanları ve anahtar kelimeleri açısından değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda, çevre muhasebesini (yeşil muhasebe) konu alan 36 lisansüstü tezden, 30’unun yüksek lisans ve 6’sının doktora tezi olduğu, çevre muhasebesi ile ilgili tezlerin yarısından fazlasının son beş yıl içinde yazıldığı, en çok tez yayımlanan yılın 2019 yılı olduğu, tezlerin %67’sinin kadın yazarlar tarafından hazırlandığı, alanda en çok tezin Akdeniz ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversiteleri tarafından verildiği, tüm tezlerin Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde ve büyük çoğunluğunun İşletme Anabilim Dalında yazıldığı ve tez danışmanlarının unvanının büyük ölçüde Prof. Dr. olduğu tespit edilmiştir. Anahtar kelimeler değerlendirildiğinde, en çok çevre muhasebesi, çevresel sorunlar, sosyal sorumluluk, raporlama standartları ve çevresel maliyetler kavramlarının öne çıktığı bulunmuş ve öne çıkan bu kavramların kelime bulutu yardımıyla görsel olarak sunumu sağlanmıştır. Çevre muhasebesi işletme alanında yakın dönemde araştırmacıların ilgisinin arttığı ve kadın araştırmacıların daha çok ilgi duyduğu güncel bir konu olarak varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Muhasebesi, Yeşil Muhasebe, Muhasebe, Bibliyometrik Analiz, Çevre.

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN PAMUK SEKTÖRÜNDE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İMKÂN LARI

Ozodbek KARAMATOV,

Doç.Dr., Kastamonu üniversitesi, İktisadi ve İdari bilimler fakültesi, İktisat bölümü

okaramatov@kastamonu.edu.tr

Banu DAVUTOĞLU,

Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

Sürdürülebilir Tarım ve Tabii bitki Kaynakları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet. Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte bağımsızlığına kavuşan Orta Asya, Kazakistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri, Merkezi Planlama ekonomik sisteminden piyasa mekanizmasına geçerken bazı ekonomik reformlar başlatmışlardır. Piyasa sistemine geçiş sürecinde, merkezi planlama sisteminden miras kalan kurumsal yapı ve 70 yılı aşkın bir süreden beri devam eden ekonomik ve ticari bağlantılar çeşitli zorluklar ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu ülkelerin tarım sektörünün gelişmesi bağımsızlığın ilk yıllarından çözümlü açıl olan ön plandaki problemler sırasında yer almıştır. Bunun temel sebebi bu ülkelerin tarım sektörünün hammadde olarak kullanılması ve tarıma dayanan sanayi sektörleri Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna gibi cumhuriyetlerde yerleştirilmiştir ve geliştirilmiştir. Bağımsız olan her bir ülke tek başına ekonominin ve uluslararası ticaretin gelişmesi hemde tarımsal hammadde ürünleri yerine tarıma dayanan sanayi ürünleri üretmek ve ihraç etmek gibi hedefleri belirlemişler.

Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlığını ilk kabul etmiş olan ülke Türkiye olmuştur. Günümüzde Türki Cumhuriyetlerin arasındaki hem siyasi hem ticari ilişkilerin genişlemesi ekonomik entegrasyon imkanlarını açmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında her geçen gün artan ekonomik ilişkileri ve pamuk sektörü örneğinde entegrasyon imkânlarını analiz etmek, Türkiye'nin önemli ihraç kalemleri arasında yer alan tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ana hammaddesi olan pamuğun üretim ve işlenmesi alanlarında mevcut iş birliği durumunu değerlendirmek, işbirliğini artırmayı engelleyen problemleri belirlemek ve geleceğe yönelik ekonomik entegrasyon politikaları irdelemek ve öneriler geliştirmektir. Bunun yanı sıra, Özbekistan'da tarım sektöründe önem verilen tarımsal kümeleme-agroklaster stratejilerine dayanarak bölgesel kesimde kümeleme imkânlarını değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Türk cumhuriyetleri, ekonomik entegrasyon, pamuk sektörü, pamuk işbirliği, tarımsal kümeleme-agroklaster

İbn Teymiyye'nin "er-Risâletü'l-Kıbrısiyye" adlı eserinde Hıristiyanlık eleştirisi

Mustafa Göregen

Dr.Öğr.Üyesi, KBÜ İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi

mustafagoregen@karabuk.edu.tr

ÖZET

İbn Teymiyye Kıbrısta esir bulunan Müslümanlarla ilgili kaleme aldığı "er-Risâletü'l-Kıbrısiyye" adlı eseri erken dönemlerden itibaren Müslümanların Hıristiyanlara yönelik ortaya koyduğu teolojik eleştirileri ihtiva eden bir reddiye mahiyetindedir. İbn Teymiyye bu risalesinde İslam'ın dâvet anlayışı doğrultusunda Hz. İsa'ya yönelik Kur'anda yer alan bilgileri verdikten sonra Hıristiyanların Onun hakkında sahip oldukları yanlış inanç ve tasavvurları ortaya koyar. Onların din adamlarının İsa'nın getirdiği tevhid anlayışına dayalı öğretilerinden erken dönemden itibaren uzaklaştıklarını bir ilahi dinde olmaması gereken birçok sapkın inanç ve uygulamaları dine dahil ettiklerini belirterek onların Allah'ın dinine ve peygamberine karşı samimiyetlerini sorgulamaktadır. O, Hz. İsa'nın niteliklerine işaret ettikten sonra onun İsrail oğullarını yalnız Allah'a kulluk etmeye çağıran bir peygamber olduğunu ifade eder. Ancak Hıristiyanların onun hakkında birçok farklı inanç ve düşünceye sahip olduklarını, zamanla onu ilahlaştırdıklarını ve teslis akidesinin de bu şekilde ortaya çıktığını belirtir. Bu çalışmada İbn Teymiyye'nin zikredilen risalesi bağlamında Hıristiyan teolojisine ve onların dinlerine karşı takındıkları tutum ve davranışlarına yönelik ortaya koyduğu eleştiriler üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: İbn Teymiyye, Risale-i Kıbrısiyye, Hıristiyanlık, İsa, Teslis

İslam'da Vakıf Kurumu ve Gününüz İktisadi Hayatına Etkileri

Ömer Faruk HABERGETİREN

Doç.Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ofhabergetiren@karabuk.edu.tr

Öz

Ayet ve hadislerde infak kapsamında toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya teşvik edilmektedir. Bireysel olarak yapılan bu hizmetler zamanla gelişerek vakıf şeklinde kurumsallaşmıştır. Vakıfların en önemli özelliği bu yardımlaşma ve dayanışmayı kurumsal ve sürekli hale getirmeleridir. İslâm toplumlarında oldukça önem verilen bu kurum her kesimin yararlanmasına açıktır. Çeşitli faaliyet alanlarında hizmet veren vakıflar sosyal ve ekonomik hayatın önemli unsurları arasında yer almaktadır.

Günümüzde çeşitli nedenlerle tarihi süreç içerisinde görülen vakıfların faaliyet alanları daralmış, hizmetleri belirli alanlarla kısıtlanmıştır. Para vakıfları gibi direkt olarak iktisadi faaliyet içerisinde yer alan bir vakıf bulunmamaktadır. Ülkemizde vakıflar daha çok mal ve hizmet alımı kapsamında ekonomiye katkı sağlamaktadır. Yurt içi ve yurt dışı hizmetlerde kullanılmak üzere yapmış oldukları talep ve harcamalar her geçen gün artmakta ve sektörün canlanmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmada İslam'da vakıf kurumu, bağlı hükümler ve günümüz iktisadi hayatına etkileri ve katkıları ele alınacak, olması gereken durumun ne olması gerektiği üzerinde durularak değerlendirilmede bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, İktisat, Vakıf, Hizmet alımı, Yatırım, Ekonomik canlanma

BARTIN'DAKİ YIYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE İŞGÖRENLERİN İŞ STRESİ VE İŞKOLİKLİK DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

Ayhan KARAKAŞ,

Doç.Dr., Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü,

akarakas@bartin.edu.tr

Ahmet ASLAN,

Arş. Gör. Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü,

ahmetaslan@bartin.edu.tr

Özet

Çalışma yaşamında meydana gelen bu köklü dönüşüm zaman ve iş kavramına olan tutumları da etkilemiştir. İnsanlar böylece artık işi hayatının merkezine koyma eğilimine girmişlerdir. İşe verilen bu önem, işe bağlı olarak ortaya çıkan birçok soruna da zemin hazırlamıştır. Bu sorunların en önemlilerinden ikisi stres ve işkoliklik olarak ifade edilmektedir. Bireyler az zamanda daha fazla iş yapmak, çalışma yaşamında daha başarılı olmak, daha fazla gelir elde etmek, işyerinde yükselmek gibi kaygılarla hayatlarının büyük bir bölümünü iş ve işe bağlı konularla geçirmeye başlamıştır. Bu bakımdan stres ve işkoliklik olguları temelde günümüz modern toplumunun bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Stres seviyesinin yüksek olması, bireylerin iş ve sosyal yaşamını belli boyutlar açısından olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle örgütlerde stresin, çalışanlar arasında makul seviyede tutularak yönetilmesi gerekmektedir. Çalışanlar açısından önemli olan stres değişkeni ile işkoliklik arasında elde edilecek ilişki katsayısı; işkolikliğin bireysel ve örgütsel açıdan doğurabileceği sonuçlar hakkında fikir sunabilecektir. Bu araştırmanın amacı işkoliklikle iş stresi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu kapsamda Bartın ilinde faaliyet gösteren yiyecek-içecek işletmelerinde çalışan işgörenlere anket uygulanmıştır. 426 kişinin katılımına ulaşılmış verilerin analizinde SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve bağımsız t-testi, faktör, korelasyon ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Uluslararası alanda işkoliklik ile stres arasındaki ilişkinin test edilmesi amacıyla oldukça sınırlı çalışma yapılmıştır. Türkiye bağlamında da benzer durum söz konusudur. Bu sebeple işkolikliğin genelde işe yönelik tutumlarla ilişkisinin, özelde ise işkolikliğin iş stresi ile ilişkisinin daha iyi anlaşılması için bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın bulgularının işkolikliğin işe yönelik tutumlarla ilişkisini anlamaya yönelik literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: iş stresi, işkoliklik, yiyecek-içecek işletmeleri, demografik değişkenler, Bartın

BARTIN'DA FAALİYET GÖSTEREN YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE İŞGÖRENLERİN İŞ TATMİNİNİN ÖLÇÜLMESİ

Ayhan KARAKAŞ,

Doç.Dr., Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü,

akarakas@bartin.edu.tr

Ahmet ASLAN,

Arş. Gör. Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü,

ahmetaslan@bartin.edu.tr

Özet

Müşteriler ve işgörenlerin aynı ortamda bulunduğu turizm sektöründe iş tatmini önemli bir konu haline gelmiştir. Çünkü yiyecek-icecek işletmelerinde iş tatmini, müşteri memnuniyeti, işletmedeki hizmet kalitesi ve dolayısıyla da işletmenin başarısına doğrudan etki etmektedir. İş tatminini açığa çıkan memnuniyet duygusudur ve bireyin mesleğine karşı geliştirdiği pozitif bir davranış şeklinde açıklanmaktadır. Bireyin istek ve ihtiyacı karşılanırsa "tatmin" meydana gelir; karşılanmazsa "tatminsizlik" oluşur. Her bireyin istek ve ihtiyacı birbirinden farklı olduğu için, tatmin ve tatminsizlik de kişiden kişiye göre değişkenlik gösterir, dolayısıyla bir kişinin tatmin olduğu işten, başka bir kişi tatmin olmayabilir. Bu çalışmanın amacı, yiyecek-icecek işletmelerinde çalışan çalışanların iş tatmin düzeylerini belirlemektir. Anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. 1.bölümde işgörenlerin demografik özelliklerini saptamak için (yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, medeni durum, çalışılan bölüm) 7 soru yer almaktadır. 2. bölümde iş doyum ölçeği yer almaktadır. Minnesota İş Doyum Ölçeği içsel, dışsal ve genel doyum düzeyini belirleyici özelliklere sahip 2 faktörden oluşmaktadır. Bu çalışmada, Minnesota iş tatmin ölçeği çerçevesinde, 12 tanesi içsel tatmin ve 8 tanesi dışsal tatmin düzeyini ölçmeye yönelik işgörelere 20 adet soru sorulmuştur. Bu soruları cevaplamaları için Likert ölçeği kullanılmıştır. Gerek anketin tümü ve gerekse içsel ve dışsal boyutlar bazında anket verilerinin güvenilirliği incelenmiştir ve genel olarak anketin 0,70 Cronbach's Alpha değerinin üzerinde olduğundan anket verilerinin güvenilir olduğu söylenebilir. Bu kapsamda yiyecek-icecek işletmelerinde çalışanların iş tatmininin Minnesota iş tatmini ölçeği ile ölçümü ve yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim gibi demografik değişkenlerin iş tatmini üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaçla Bartın'da faaliyet gösteren yiyecek-icecek işletmelerinde çalışmakta olan 300 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, iş tatmininin yaş ve cinsiyet değişkenleri bakımından farklılaşma gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, yiyecek-icecek işletmeleri, demografik değişkenler, Minnesota iş tatmini ölçeği, Bartın

DAVRANIŞSAL FİNANS BAĞLAMINDA YATIRIMCI DUYARLILIĞININ BORSA İSTANBUL'DA ELDE EDİLEN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİNE ETKİSİ

Utku Altunöz,

Doç.Dr. Sinop Üniversitesi Boyabat İİBF, İktisat Bölümü,

E-mail: utkual@hotmail.com

ÖZ

Hisse senedi getirilerini açıklayan birçok modelin varlığına rağmen bu modeller, hisse senedi getirilerinin belirlenmesinde başarılı olamamıştır. Bu bağlamda geliştirilen modeller hisse senedi fiyatlarının oluşumunda insan psikolojisinin önemli bir rol üstlendiği tezi üzerine yoğunlaşmıştır. İnsan psikolojisini anlamaya çalışan yöntemlerinden biri olan yatırımcı duyarlılığı, hisse senedi getirilerinin tahmininde kullanılan analizlerin gelişmesiyle oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Duyarlılık birbiri ile ilişkili ve eldeki veriler ile açıklanamayan yatırımcı düşünceleri olarak tanımlanmaktadır. Şayet duyarlılık aşırı değerlemeye sebep oluyorsa, söz konusu testlere göre duyarlılık değiştiğinde duyarlılığı yüksek hisselerin gelecekte daha düşük getiri elde edeceği beklenmektedir. Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senedi getirilerinin üzerinde yatırımcı duyarlılığının etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Üç yatırımcı duyarlılığı temsilcisi değişkenin tümü, BİST Bankacılık Endeksi (XBANK), BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Endeksi (XGMYO) ve BİST Sınai Endeksi (XUSIN) getirilerini önemli ölçüde tahmin edebilmektedir

Anahtar Kelimeler: Yatırımcı Psikolojisi, Yatırımcı Duyarlılığı, Hisse Senedi Getirileri.

FULL TEXT PART
TAM METIN BÖLÜMÜ
ПОЛНАЯ ТЕКСТОВАЯ ЧАСТЬ
TO'LIQ MATNLI QISM
ТОЛЫҚ МӘТІН

Балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының әлеуметтік-педагогикалық алдын алу

Калматаева А.М.

п.ғ.к, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Мырзаханов Б.М.

ф.ғ.к, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Абаева А.

магистрант,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Мақалада жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлықты болдырмауға және түзетуге бағытталған әлеуметтік-педагогикалық іс-шаралар талданады, процестің жекелеген компоненттерінің анықтамалары мен негіздемелері келтірілген.

Түйін сөздер: девиантты мінез-құлық, девиантты мінез-құлықтың алдын-алу, әлеуметтік-педагогикалық қызмет.

Девиантты мінез-құлық, тұлғаны әлеуметтендіру процесінің бұзылуының нәтижесінде пайда болатын әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде, оның тұтастығы мен қызмет етуінің бұзылуына алып келеді және өзін-өзі көрсетудің нақты тәсілдері түрінде немесе белгілі бір қоғамда үстемдік ететін әлеуметтік-психологиялық құбылыстардан ауытқитын адам әрекетінің жаппай формаларында көрінеді, моральдық және басқа мәдени нормалар мен құндылықтар. Девиантты мінез-құлықты әлеуметтік-мәдени реттеуге бағытталған әлеуметтік-педагогикалық іс-шаралар келесі бағытта болады [1]:

1. Балалардың және жасөспірімдердің мінез-құлқындағы жағымсыз сипаттағы әлеуметтік ауытқуларды тудыратын негізгі себептер мен жағдайларды болдырмауға немесе оларды бейтараптандыруға бағытталған ұйымдастырушылық-тәрбиелік шаралар жүйесі деп санайтын,

бейімделу құбылыстарының әлеуметтік-педагогикалық алдын-алу (девиантты мінез-құлыққа дейінгі әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық). ...

2. Тұлға дамуының психологиялық механизмі ретінде балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделу деңгейін арттыру, оның көмегімен жеке адам белгілі бір жағдайларға, нормаларға, әлеуметтік ортаның құндылықтарына бейімделеді.

3. Әлеуметтік-педагогикалық түзету, оның мақсаты мектепке дейінгі дамудағы кемшіліктердің орнын толтыру, алдын-ала оқудағы олқылықтардың орнын толтыру, эмоционалды және жеке сфераның жағымсыз ерекшеліктерін жою, оқушылардың оқу қызметін қалыпқа келтіру және жетілдіру, олардың тиімділігін арттыру, танымдық белсенділікті арттыру, әлеуметтік және еңбекке бейімделу. Бұған психологиялық түзетуді, қабылданған критерийлер жүйесі бойынша, оңтайлы нормаға сәйкес келмейтін, психологиялық дамудың ерекшеліктерін түзетуге (түзетуге) бағытталған қызмет ретінде де жатқызуға болады. Психологиялық-педагогикалық түзету - бұл педагогикалық тұрғыдан қараусыз қалған баланың қарым-қатынасы, белсенділігі және өзін-өзі тану субъектісі ретінде қалпына келтіру мақсатындағы оның психологиялық-педагогикалық әсерінің жиынтығы.

4. Әлеуметтік-педагогикалық қайта әлеуметтендіру олардың әлеуметтік мәртебесін, жоғалған немесе қалыптаспаған әлеуметтік дағдыларын қалпына келтіру, жаңа ұйымдастырылған ортаны жаңа позитивті көзқарастар мен іс-әрекетке қосу арқылы әлеуметтік көзқарастары мен анықтамалық бағдарларын қалпына келтіру мақсатында әртүрлі дұрыс емес және девиантты мінез-құлықтары бар адамдарға бағытталған.

5. Әлеуметтік-педагогикалық оңалту, іс-шаралар жүйесі ретінде, ағзаның функцияларының тұрақты бұзылуымен (мүгедек балалармен), баланың әлеуметтік мәртебесінің өзгеруімен (жетім) және баланың девиантты мінез-құлықпен (көше баласы, бала-) баланың бұзылған немесе жоғалған байланыстарын қалпына келтіруге бағытталған. девиантты, баланың құқық бұзушылығы және т.б.) [1].

Оңалту жүйесіндегі әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттің барлық түрлеріне баламен тікелей жеке жұмыс та, баланың әлеуметтік-мәдени қалыптасуы мен дамуына ықпал ететін қоршаған ортамен қарым-қатынастағы тікелей қызмет те кіреді.

Әлеуметтік-педагогикалық технологияны жүзеге асыруды жобалау үшін девиантты балалармен жүргізілетін әлеуметтік-педагогикалық оңалтудың негізгі бағыттарын қозғау қажет, бұл әр түрлі себептер мен жағдайларды болдырмауға, жоюға немесе бейтараптандыруға бағытталған мемлекеттік, қоғамдық, әлеуметтік-медициналық ұйымдастырушылық және тәрбиелік шаралар жүйесі. балалар мен жасөспірімдердің мінез-құлықтағы әлеуметтік ауытқулардың түрі. Әлеуметтік ауытқулар әр түрлі себептермен туындауы мүмкін болғандықтан, алдын-алу шараларының бірнеше түрін ажыратуға болады: бұл бейтараптандыру, өтеу, әлеуметтік ауытқуларға ықпал ететін жағдайлардың туындауын болдырмау; осы жағдайларды жою; жүргізіліп жатқан профилактикалық жұмыстар мен оның нәтижелерін бақылау. Баланың өзінде де, әлеуметтік және табиғи ортада да ыңғайсыздық көздерін жоюға көңіл бөлуді ескере отырып, сонымен бірге оның алдында туындаған мәселелерді шешу үшін кәмелетке толмағандардың қажетті тәжірибе жинауына жағдай жасай отырып, алдын-алу шараларының тиімділігін қамтамасыз етуге болады.

Профилактикалық технологиялар кәмелетке толмағандарды олардың құқықтары мен міндеттері туралы, мемлекет пен қоғамның белгілі бір жас тобы үшін белгіленген әлеуметтік нормалардың орындалуына қойылатын талаптар туралы хабардар етуге бағытталған ақпараттық технологиялар болуы мүмкін. Мұны бұқаралық ақпарат құралдары, кинотеатрлар, театрлар, көркем әдебиет және басқа да мәдени жұмыстар, сондай-ақ әлеуметтік оқыту жүйесі арқылы жасауға болады. Әлеуметтік-профилактикалық технологиялар әртүрлі жағымсыз құбылыстарды тудыратын себептер мен жағдайларды анықтауға, жоюға және бейтараптандыруға бағытталған. Бұл технологиялар девиантты мінез-құлық себептерін жою немесе азайту үшін мемлекет, қоғам, әлеуметтік-педагогикалық институт, әлеуметтік педагог жүзеге асыратын әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси, ұйымдастырушылық, құқықтық және тәрбиелік шаралар жүйесін білдіреді. Бұған терапевтік-профилактикалық сипаттағы мақсатты әдістермен мінез-құлықтағы ықтимал ауытқулардың алдын алу болып табылатын биомедициналық технологиялар, сондай-ақ дер кезінде анықтауға, диагностикаға, болжам жасауға, жоюға бағытталған профилактикалық шаралар жүйесін қамтитын әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық технологиялар кіреді жеке тұлғаның әлеуметтік жұмысында, сондай-ақ оның психомәдени әлеуетін, әлеуметтік құзыреттілігі мен өзіндік жүйесін қалпына келтіруге, түзетуге, дамытуға және қалыптастыруға кедергі болатын сыртқы себептер, факторлар мен жағдайлар.

Әлеуметтік реабилитация - бұл психо-мәдени әлеуетті қалпына келтіруге, девианттар тұлғасының әлеуметтік көзқарастарын жаңа оң бағдарланған қатынастарға және педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылған ортаның қызметіне қосу арқылы қайта бағдарлауға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық процесс, сондықтан әлеуметтік-педагогикалық оңалтуды бағытталған шаралар жүйесі деп санауға болады. девиантты мінез-құлықты әлеуметтік-мәдени реттеу мәселелерін кең ауқымда шешу: әлеуметтік қызмет дағдыларын қалыптастырудан бастап, адамның қоғамға толық енуіне дейін.

Оңалту технологияларында келесі оңалту түрлері ажыратылады. Ең алдымен, бұл баланың, жасөспірімнің денесінің жоғалған функциясын толығымен немесе ішінара қалпына келтіруге немесе өтеуге немесе үдемелі аурудың баяулауына бағытталған медициналық оңалту. Екіншіден (немесе медициналықпен параллель) - бұл жеткіншектің психологиялық саласына бағытталған психологиялық оңалту, оның ішінде психологиялық функцияларды, жағдайларды, науқастардың жеке және әлеуметтік-еңбек жағдайын қалпына келтіруге, түзетуге немесе өтеуге бағытталған медициналық-психологиялық, педагогикалық және әлеуметтік шаралар жүйесі. мүгедектер, сондай-ақ ауруға шалдыққандар, әлеуметтік қатынастардың күрт өзгеруі нәтижесінде психикалық жарақат алған, яғни қоршаған ортаның әлеуметтік жағдайларының құрбаны болған адамдар. Содан кейін жасөспірімді оған қол жетімді еңбек түрінде оқытуды немесе қайта даярлауды, оған еңбек жағдайлары жеңіл және жұмыс күнін қысқартатын жұмыс іздеуді көздейтін кәсіби оңалту кіреді; тұрмыстық оңалту, әлеуметтік реабилитация, жасөспірімнің әлеуметтік ортада өмір сүру қабілетін, сондай-ақ әлеуметтік ортаның өзі және қандай да бір себептермен шектеулі немесе бұзылған адамның өмір сүру жағдайларын қалпына келтіру процесі ретінде; девиантты мінез-құлықты жасөспірімнің заңды мүдделері мен құқықтарын қорғауға және қорғауға бағытталған шаралар кешенін қамтитын әлеуметтік-экономикалық оңалту.

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық оңалту бейімделмеген балалар мен жасөспірімдердің қараусыздығының, қаңғыбастығының алдын алуды жүзеге асыратын мамандандырылған мекемелерде (оңалту орталықтарында) жүзеге асырылады; әлеуметтік жағдайлардың құрбаны болған жәбірленуші балаларға медициналық-психологиялық көмек; әлеуметтік мінез-құлықтың, коммуникативті дағдылардың және айналасындағы адамдармен өзара әрекеттесудің оң тәжірибесін қалыптастыру. Оңалту орталықтары ата-анасының қамқорлығынсыз немесе күнкөріс қамқорлығынсыз қалған адамдарға қатысты қорғаншылық функцияларын жүзеге асырады, жеке тұлғаның дағдарыстық жағдайларын жоюға, отбасына оралуға, білім алуға, қалыпты дамуға және қамқорлық жасауға мүмкіндіктер беруге көмектесетін психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетеді. әрі қарайғы кәсіби және тұрмыстық құрылғы [1]. Демек, мұндай мекемелердің басты мақсаты - мұқтаж балаларды әлеуметтік қорғау және қолдау, оларды оңалту және өзін-өзі анықтауға көмектесу.

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен әлеуметтік-психологиялық-педагогикалық оңалту технологиясын әзірлеу және құру кезінде келесі ережелерді ескеру қажет. Ең алдымен, бұл жасөспірімнің жағымды қасиеттеріне, оның жеке басының қалыптасқан психомәдени мүмкіндіктеріне сүйену. Олардың болашақтағы өмірлік талпыныстарын түзету және дамыту арқылы қалыптастыру: өзіндік сана, өзіндік тұжырымдама, интрасубъективті (динамикалық), субъективті (функционалды), мәртебелік-рөлдік қалпына келтіру; конституциялық-психологиялық факторлар, сондай-ақ медициналық, психологиялық, кәсіптік, тұрмыстық, кәсіптік, әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-педагогикалық оңалту арқылы психологиялық механизмдер, бұл жасөспірімдердің қызығушылықтарын, бейімділіктерін уақтылы анықтаудан, жеке тұлғаның кәсіби қызметке бағытталуынан тұрады: әлеуметтік қатынастарды анықтау және оларды қалыптастыруға көмектесу, таңдау мотивациясы мен оның құрылымын анықтау, интроспекцияға дайындықты қалыптастыру және талаптардың нақты деңгейін бағалау. Қабілеттердің ауырлығы мен құрылымын анықтау, тұлға құрылымының компоненттерінің (факторларының) қалыптасу деңгейін, олардың әлеуетін және кәсіби қызметте оларды жүзеге асыру мүмкіндігін анықтау қажет; кәсіби таңдау; жасөспірім жеке басының кәсіби талаптарға сәйкестік дәрежесін анықтау, кәсіби ниеттеріне түзетулер енгізу; «Мамандық таңдау негіздері» курсы бойынша студенттермен сабақ өткізу. Девиантты мінез-құлықтары бар кәмелетке толмағандардың жасөспірім үшін маңызды қоғамдық пайдалы іс-әрекетке интеграциялануы ерекше маңызды. Сонымен бірге жасөспіріммен қарым-қатынаста терең сенім мен сыйластықты сақтау қажет.

Девиантты балалармен және жасөспірімдермен әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекетті қалпына келтіру процесінде маман келесі функцияларды орындайды:

девиантты мінез-құлыққа ие жасөспірімнің жеке басының психомәдени әлеуетін, оның проблемалық өрісін, жеке психологиялық және жеке ерекшеліктерін анықтауға, әлеуметтік диагноз қоюға, балалар мен жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлықтың себептерін анықтауға, қоршаған ортаның құрбаны болу факторларын диагностикалауға бағытталған диагностикалық;

девиантты мінез-құлықтағы баланың немесе жасөспірімнің әлеуметтік маңызды тұлғалық қасиеттерін қалпына келтіру, дамыту және қалыптастыру ретінде әлеуметтік тәрбиені бағдарламалауға және болжауға бағытталған, оның әлеуметтік ортада толығымен жұмыс істеуі үшін, сәтті әлеуметтену үшін қажет болжамдық функция;

психикалық-мәдени әлеуетті, мәртебені қалпына келтіруге, әлеуметтендіруге бағытталған білім беру функциясы;

девианттардың әлеуметтік қатынастарын оларды жаңа позитивті қатынастарға және педагогикалық ұйымдастырылған ортаның қызметіне қосу арқылы қайта бағдарлау;

балаға әлеуметтік білімді беруге, әлеуметтік дағдылар мен қабілеттерді дамытуға және баланың мәдени құндылықтарды игеруіне бағытталған оқыту функциясы;

дамудың, тәрбиенің кемшіліктерін түзетуге, олардың орнын толтыруға, алдыңғы оқудағы олқылықтарды қалпына келтіруге, білім беру қызметін қалыпқа келтіруге, девианттардың мәртебесін қалпына келтіруге, олардың оқу-танымдық және рефлексиялық белсенділіктерін арттыруға, жасөспірімнің өзін-өзі жетілдіруге, өзін-өзі тәрбиелеу мен түзетуге деген қажеттіліктерін қалпына келтіруге бағытталған түзету функциясы барлық тәрбиелік ықпал (отбасы, мектеп, әлеуметтік орта);

қоғамды, ықшамаудан тұрғындарын девиантты мінез-құлықты балаларды тәрбиелеуге қосуға ықпал ететін ұйымдастырушылық-коммуникативтік функция;

компенсаторлық функция, бұл жасөспірімнің белгілі бір жеке қасиеттерін оны қоғамдық пайдалы қызметке қосу арқылы қажеттіліктерін белсендіруде және оның іс-әрекетін бейнелеу негізінде өзін-өзі жетілдіруде, өзіне деген сыни көзқарасты дамытуда, идеалды таңдауда түзетуге ұмтылысын қалыптастырудан тұрады еліктеу;

белгілі бір моральдық құндылықтар жүйесін қабылдау кезінде және олардың мінез-құлқын бағалау критерийлері.

Девиантты жасөспірімдермен жұмыс кезінде мұғалім, психолог келесі қағидаларды басшылыққа алуы керек [2]:

1. Жасөспірімді сол күйінде қабылдаңыз.
2. Барлық іс-әрекетте жасөспірімнің жеке басының жағымды жақтарын, сенімділікті, өзара түсінушілікті оң нығайтуды қолданыңыз.
3. «Ересек-ересек» рөлдік позициясындағы жасөспіріммен жұмыс, «Бір деңгейге» кеңейту, ынтымақтастық.
4. Түсінуге оңай коммуникация әдістері, сөйлеу, мимика және қимылдар арқылы жасөспірімдермен байланыс орнату.
5. Жынысына байланысты топтағы ерлер мен әйелдердің мінез-құлқының үлгісі болу, кез-келген жаттығуларды, ойындарды ойнатуға қабілетті болу, яғни мінез-құлықтың эталоны болу.
6. Сыныпта не болып жатқанына, оның ішінде осы процеске өзіңіз туралы ой жүгірту жүргізіңіз.
7. Проблемалық ақпаратпен жұмыс істеу үшін ақпаратты іздеу және ұсыну.
8. Белсенділікті ынталандыру үшін әр түрлі формаларды, әдістерді, тәсілдерді және ойын құралдарын қолдану.
9. Қатынастар жүйесіндегі құпиялылық.
10. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерге негізделген талаптар.

Девиантты мінез-құлықты балалармен және жасөспірімдермен психологтың өзара әрекеті алты кезеңде өрбиді:

1. Байланысқа арналған орын.
2. Жалпы мүдделерді іздеу.
3. Қарым-қатынасқа жағымды және көрсетілген қасиеттерді анықтау.
4. Байланыс үшін қауіпті және көрсетілген қасиеттерді анықтау.
5. Серіктестердің адаптивті мінез-құлқы.
6. Оңтайлы қатынастар орнату.

Әр кезеңде нақты өзара әрекеттесу тактикасы қолданылады, нақты міндеттер шешіледі. Осы әдіснаманың негізінде біз ынтымақтастық пен байланыстық өзара әрекеттестікке негізделген

психологиялық-педагогикалық кеңес беру технологиясын жасадық және оны сынап көрдік, ол келесі әрекеттер құрылымын қолдану кезінде тиімді болады [3]:

1. Байланысқа арналған орын.
2. Консультантты жағдайға енгізу.
3. Жалпы қызығушылықты іздеу.
4. Қабылданған жағымды сапаларды анықтау.
5. Күдікті қауіпті қасиеттерді анықтау.
6. Сезімдер мен ойлардың ішкі әлемін қайта құру және проблемасын сипаттау.
7. Рөлдердің өзгеруі.
8. Негізгі проблеманы талдау және анықтау.
9. Іс-әрекеттің мақсатын таңдау.
10. Мақсатқа жету жолдарын әзірлеу.
11. Шешімдер қабылдау, жоспарлау және оны орындауға дайындық.
12. Кеңес алған жасөспірімді психологиялық-педагогикалық қолдау.

Бұл әрекеттерді белгілі бір жағдайларда тиімді жүзеге асыруға болады. Консультация үшін ыңғайлы уақыт таңдалады, бұл жұмыста асығыстық тудырмайды. Консультант пен консультант жайлы бөлмеде ыңғайлы орынды алады. Рөлдерді нақты бөлу жүзеге асырылады. Консультанттың міндеті - кеңес берілген жасөспірімді оның проблемаларын білуге аудару және оларды шешу үшін нақты іс-әрекеттерді жоспарлау.

Әрекеттің әр кезеңінде психологиялық-педагогикалық кеңес беруде контактілі өзара әрекеттесу әдісі өзіндік міндет, мазмұн, тактика және нәтижеге ие.

Девиантты мінез-құлықтың алдын-алудың негізгі әдістеріне Р.В. Овчароваға төрт топ кіреді:

1. Оқу-танымдық қызметті ынталандыру және ынталандыру: «оқыту бағдарламалары мен курстары»; танымдық ойындар; эмоционалды стресс жағдайын құру; ойын-сауық жағдайын жасау; өмірлік тәжірибеге сүйену жағдайын жасау; оқу, танымдық және ойын әрекетінде сәттілік жағдайын құру; шығармашылық тапсырмалар және т.б.

2. Балалардың білім беру ұжымының өмірі мен қызметін ұйымдастыру: ұжымдық ойындар; ұжымдық бірыңғай талаптарды әзірлеу; ұжымдық жарыстар; ұжымдық өзіндік қызмет; «Ойындар, билер, әуесқойлық қойылымдар».

3. Әр түрлі жағдайлардағы қарым-қатынас және өзара әрекет: құрмет; педагогикалық талаптылық; соттылық; айыптау; түсіну; сенім; уәждеме; жанашырлық; актіні талдау; жанжалды жағдайды шешу.

4. Баланың психологиялық-педагогикалық әсері және ынталандыруы: мысал, түсіндіру; қуаныш күту; стрессті жеңілдету; мақтанышқа, өзін-өзі құрметтеуге шақыру; махаббатқа, жанашырлыққа, ұятқа және сұлулық сезіміне үндеу; ұсыныстың талабы [4].

Психологиялық түзету әдістері Р.В. Овчарова объектісі бойынша (ескерілмеген бала, оның тәрбиелік микроәлемі), субъектісі бойынша (жеке психологиялық сипаттамалары; қарым-қатынас субъектісінің қасиеттері; оқу әрекетінің бұзылуы; өзіндік сана-сезімнің дамуындағы бұзылулар) жіктеледі.

Психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламаларын құру кезінде келесі принциптерді ескеру қажет [5]:

1. Табысты әлеуметтену үшін қажет жеке психологиялық түсініктерді (мінез, темперамент, қабілет, ерік, эмоциялар, мотивация, қарым-қатынас), психодиагностиканы (өзін-өзі зерттеу) психологтың басшылығымен оқыту, жасөспірім жеке басының негізгі психологиялық ерекшеліктерін талдау.

2. Эмоциялық қысқыштарды жоюға, эмоцияларды еркін білдіруге, стихиялы мінез-құлыққа бағытталған «жылыну» блогы және психо-гимнастикалық жаттығулар.

3. Ойынды қолдана отырып, эмоционалды, мінез-құлық және когнитивті деңгейлерде әр түрлі байланыс түрлерін орнату.

4. Техникалық және дидактикалық құралдарды қолдана отырып, түрлі рөлдік жағдаяттардағы эмоционалды жағдайларды тану, модельдеу.

5. Ауызша және вербалды емес жаттығулар, рефлексия арқылы кері байланысты үйрету.

6. Жанжалдарда және әлеуметтік өмірдің басқа салаларында адекватты мінез-құлықты үйрету үшін әр түрлі рөлдік ситуацияларды ойнау.

7. Әр түрлі жағдайларды талдау және отбасылық ішкі жүйелердегі адекватты мінез-құлықты үйрету.

8. Жеке тұлғаның әлеуметтік қызметін қамтамасыз ететін психикалық механизмдерді, психикалық рефлексия тетіктерін (сезу, қабылдау, ойлау, есте сақтау) дамыту жаттығулары; болашақты жобалау тетіктері (назар, эмоциялар, қиял, ерік); психикалық формациялардың объективтену механизмдері (белсенділік, психомоторлық).

9. Микроортаға ауысу үшін алынған дағдыларды бекіту, бірнеше психологиялық техниканы игеру бойынша үй жұмысы (жедел бағдарлама.) Мұның бәрі әлеуметтік педагогикалық іс-әрекеттерді, әлеуметтік оқыту мен білім беруді қоса алғанда, тұтас әлеуметтік-педагогикалық процесс арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Библиографиялық тізім

1. Әлеуметтік педагогика: Дәрістер курсы / ред. М.А. Галагузова. - М.: Гуманит. ред. VLADOS орталығы, 2000 ж.
2. Базайкина ТВ Жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлықтың жүйелі алдын-алуын ұйымдастыру / Т. В.Базайкина, Л.И. Кундозерова, С.М. Милинис // Қазіргі заманғы жоғары технологиялары, 2004. - № 5 - С. 44-45
3. Змановская Е.В. Девиантология: (девиантты мінез-құлық психологиясы)/ Е. В. Змановская. - М.: Ред. «Академия» орталығы, 2003. - 288 б.
4. Овчарова, Р.В. Психологтың практикалық білім беру технологиялары. - М.: Т.Ц. Фера. - 2000 ж.
5. Азарова Л.А. Девиантты мінез-құлық және оның алдын-алу. Оқу-әдістемелік кешені / Л. Азарова А. - Минск: ГИУСТ БГУ, 2009. - 164 б.

Әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы

Санай Г.Е.

П.Ф.К, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Санаева А.Е.

Шымкент қаласының №64 мектеп мұғалімі

Абдусалымова А.

магистрант,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Мақалада әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы ашылады. Өзінің практикалық іс-әрекетінде әлеуметтік педагог әр түрлі рөлдерді ойнайды, бұл оның кәсіби қызметі мен мектептегі және әр түрлі мамандықтағы мәселелерінің кең ауқымын болуын болжайды. Әлеуметтік педагогтың неғұрлым сәйкес мамандануын микро қоғамның жағдайына және белгілі бір әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешу қажеттілігіне байланысты белгілі бір оқу орнының әкімшілігі мүдделі адамдармен бірге анықтайды.

Түйінді сөздер: әлеуметтік жұмыс әдіснамасы, әлеуметтік жұмыс технологиясы, әлеуметтік педагогика.

Кіріспе

Кәсіби әлеуметтік-педагогикалық жұмыс - бұл қоғамның өзгертін әлеуметтік жағдайға жауап беру тәсілдерінің бірі. Қоғам әлеуметтік мұғалім - әлеуметтік-мәдени қызмет саласындағы кәсіби маман, жеке адам мен қоршаған орта, отбасы мен қоғам арасындағы делдал мамандығына сұранысқа ие.

Бұл мамандық біздің елімізде 1991 жылы пайда болды, бірақ оның терең тарихи және ғылыми тамыры бар. Ол қоғамның тұрақтылығының факторлары ретінде әлеуметтену мен білім беру, білім беру мен оқытудың өзара байланысына негізделген. Әлеуметтік педагогика гуманизм, бостандық және адамды қорғау идеяларына негізделген.

Қазіргі заманғы әлеуметтік педагог - бұл философия, әлеуметтану, әлеуметтік жұмыс теориясы, құқықтану, медицина, психология, педагогика, саясаттану және т.б саласында білімі бар терең және жан-жақты білімді адам.

Ол ұйымдастырушылық-басқарушылық, ғылыми-зерттеу және ғылыми-педагогикалық қызметтің негіздеріне ие.

Әлеуметтік, жыныстық және жастық, діни, этникалық топтармен және әлеуметтік көмек пен қорғауға мұқтаж адамдармен жұмыс жасауды біледі.

Жаңа мамандықты қалыптастыру процесі жалғасуда, әлеуметтік педагог қызметінің мазмұны және оның жедел және технологиялық жабдықталуы жетілдірілуде. Әлеуметтік педагогика саласындағы ең бай отандық дәстүрлер, қызықты және көп жағдайда тағылымды шетелдік тәжірибелер зерделенеді. Сонымен бірге, білім, оның ішінде психологиялық тұрғыдан әлі де болса педагогикалық практикада нашар енгізілген, білім беру ұйымдарын кадрлармен қамтамасыз ету және мамандарды кәсіби даярлауда қиындықтар туындайды.

Бұл мәселелерді шешуге ғылыми әзірлемелер мен ұсыныстар, әлеуметтік педагогикалық қызметтегі тәжірибені қорыту және тарату, инновациялық ізденісті кеңейту көмектеседі. Мұның бәрі әлеуметтік педагогика, әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы бойынша оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдар жасауға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік-педагогикалық - бұл әлеуметтік білім беру және әлеуметтік педагогикалық қорғау мәселелерін шешуге бағытталған қызмет. Қазіргі заманғы әлеуметтік-педагогикалық қызметтің күрделілігі, бір жағынан, оның объектісінің түсініксіздігімен, екінші жағынан, осы қызмет түрінің процедуралық жағын анықтайтын бірыңғай әдістемелік және теориялық позициялардың болмауымен анықталады.

Әлеуметтік-педагогикалық қызмет «тұлға - адам» жүйесіндегі кәсіби өзара әрекеттесуге негізделген. Маманның жеке адаммен, топпен және қоғамдастықпен жұмысы нақты сипаттамаларға ие.

Адаммен жүргізілетін әлеуметтік-педагогикалық жұмыс қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді байланыстарды, сенімді және өнімді қарым-қатынасты ұйымдастыруды көздейді. Маманның негізгі мақсаты - адамға және оның отбасына мән-жайларды, олар тапқан жағдайды түсінуге, ішкі ресурстарды жұмылдыруға, олардың бірлескен іс-әрекеттердегі рөлін түсінуге, проблеманы жеңу үшін қажет болған жағдайда белсенді әрекеттерді ынталандыруға және (немесе) ұйымдастыруға көмектесу. Әлеуметтік мұғалімнің инструменті әртүрлі әдістерді, тәсілдерді, құралдарды қамтиды:

- тікелей шаралар - баланың мәселені, қайшылықты, мәселені өзі шеше алмайтын жағдайында көмек пен көмек көрсетеді;

- тікелей тікелей - әлеуметтік мұғалім баланың өміріне, денсаулығына қауіп төнген кезде және оның құқықтары мен қадір-қасиетін тез арада қорғау қажеттілігі туындаған кезде, баланың қиын немесе қауіпті жағдайына ашық араласу арқылы жүзеге асыратын шаралар жүйесі;

- жанама тікелей - туындаған жағдайға тікелей араласусыз әлеуметтік педагог жүзеге асыратын шаралар жүйесі. Тәрбиеленушімен тікелей қарым-қатынаста мұғалім түсіндіреді және басшылыққа алады, ал баланың өзі туындаған мәселені өзі шешеді. Сонымен қатар, бұл шаралар баланың өзі проблемаларын оқшаулай алмайтын немесе бар проблеманы объективті түрде шеше алмайтын жағдайларда қолданылады (мысалы, баланың физикалық кемістігі). Көбінесе мұғалім баланы басқа проблемаларды өзектендіруге жағдай жасау үшін, мүмкін қиын жағдай туғызған басқа проблеманы табу үшін, оны берілген проблемамен өмір сүруге үйретеді, оны аз маңызды деңгейге көтереді.

- делдалдық - болашақ құрдастар мен ересектер тарапынан қауіптің туындауын, демек, қорғаныс проблемасын жоққа шығаратын командада (топта) қауіпсіздік атмосферасын құруды болжайды.

Сарапшылар дәстүрлі түрде әлеуметтік-педагогикалық қызметтің маңызды кемшілігін атап өтті - тиімділігі төмен. Егер барлық мүмкін ұсыныстар орындалса, нәтиже мұғалімнің іс-әрекетін анықтайтын мақсатпен әрқашан сәйкес келе бермейді. Осыған орай, технологиялық тәсілмен қызықтыратыны заңды, оның артықшылығы осындай әдістерді, құралдар мен қызмет әдістерін ғылыми іріктеуде, олардың көмегімен максималды тиімділікті қамтамасыз етуге болады.

Технология дегеніміз - объектіні өңдеу және сапалы түрлендіру әдістері мен құралдары туралы білім жүйесі.

Кез-келген технологиядағы негізгі буын - бұл қызметтің ғылыми негіздемесі және оған қол жеткізуге жағдай жасайтын соңғы нәтижені егжей-тегжейлі анықтау. Технологияның әлеуметтік-педагогикалық қызметке қатысты артықшылығы оның қайталануында, көбеюінде, т. оны арнайы оқытудан, дамытудан кейін басқа мұғалімнің жүзеге асыру мүмкіндігі.

Процесс технологиялық тұрғыдан құрылады, егер оның негіздері мен типтік сипаттамалары нақтыланса, өнімнің соңғы қасиеттері мен оны өндірудің құралдары алдын-ала және мүмкіндігінше нақты болжалса, күтілетін үлгіге барынша сәйкес келетін нәтижеге жету үшін жағдайлар мақсатты түрде қалыптасады.

Әлеуметтік-педагогикалық технологиялар өндірістік емес, әлеуметтік типтегі технологиялар ретінде өзіндік ерекшеліктерге ие:

- күтілетін нәтижені жан-жақты болжауға болмайды, өйткені мұғалімнің іс-әрекетінің объектісі нақты адам, оның әлеммен қатынасы, қоршаған ортаның жеке ерекшеліктері, ал өзгерудің негізгі параметрі - адамның бір немесе бірнеше қасиеттері, оның қоршаған ортамен өзара әрекеті;

- дәл технологиялық процестер мен операциялардың қатаң дәйектілігін білдіретін және бір процесті басқасымен алмастыратын, сонымен қатар реттілікті өзгертетін өндірістік технологиялардан айырмашылығы, тиімділіктің төмендеуіне әкеп соқтырады, әлеуметтік процестерде трансформация процедурасы неғұрлым икемді, онша қатаң түрде қойылмайды;

- тіпті ең өнімді процестер немесе оқиғалар сәттілікке кепілдік бермейді: адам, қоршаған орта, олардың өзара әрекеттесу аймағы көпфакторлы жүйелер болып табылады, оларға көптеген әсерлер әсер етеді, олардың күші мен бағыты әртүрлі, кейде тіпті қарама-қарсы болады, сондықтан көбінесе сол немесе өзге ықпалдың әсерін алдын ала болжайды мүмкін емес;

- кері байланыс үлкен рөл атқарады; процестің жекелеген бөліктерін таңдап қайталау мүмкін.

Әлеуметтік технологиялар саласындағы мамандар әлеуметтік саладағы практикалық қызметті технологияландыру үшін келесі қажетті шарттарды анықтайды:

- әсер ету объектісінде әлеуметтік жүйенің белгілері болуы керек;

- әлеуметтік әсер ету объектісі жүйесінің элементтері, оның құрылымы (құрылымы) мен қызмет ету ерекшеліктері бөлектелуі керек;

- өмірдегі процестерді рәсімдеу және оларды белгілі бір операциялар, процедуралар, индикаторлар түрінде ұсыну мүмкіндігі болуы керек;

Әдіс - бұл мақсатқа жету тәсілі, әрекет ету тәсілі. Әдістеме - типтік мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін белгіленген әдістер жиынтығы. Педагогиканың технологиялық тәсілін қолдана отырып, «технология» мен «әдістеме» ұғымдарының арақатынасын нақтылау қажет болды. Мамандар бірыңғай позицияны қалыптастырған жоқ. Педагогикалық іс-әрекеттің өнерге жақын болуы барлық ықтималдығы бар технологияларға жатқызуға болмайтын және әдістер болып табылатын іс-әрекет түрлерінің сақталуын ақтайды.

Мақсат қою әдістеме үшін де маңызды, технология үшін де маңызды. Бірақ әлеуметтік-педагогикалық қызметте мақсатты жиі анықтау мүмкін емес, өйткені жұмыс барысында алдын-ала жоспарды түбегейлі өзгертетін нақтылау пайда болады. Сонымен қатар, маман өзінің кәсіби интуициясына шағымдануға құқылы, бұл технологиялық тәсіл шеңберінде қолайсыз.

Технологияның ерекшелігі - оның жан-жақтылығы. Жеткілікті дайындыққа ие мамандар жетекші технологияларды игере алады. Оларды жүзеге асыру адамның жеке жеке қасиеттерінің әсерінен айтарлықтай өзгермейді. Әдістемеді жағдай керісінше болады. Бұл әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешуге едәуір әсер ететін маманның жеке және жеке ерекшеліктері, оның кәсіби дайындығының нюанстары.

Әлеуметтік педагогтың жұмыс әдістері:

Бақылау - бұл адамның мінез-құлқының сыртқы көріністерін оның қызметіне араласпай зерттеуде қолданылатын таным мен зерттеу әдісі. Әлеуметтік-педагогикалық байқау біраз дайындықты қажет етеді: мінез-құлықты ойдағыдай зерттеу үшін сіз тұлғалық қасиеттердің сыртқы әрекеттерін (іс-қимыл, қимыл-қозғалыс, сөйлеу, мимика) байқай білуіңіз керек, ең бастысы, олардың әлеуметтік мағынасын дұрыс түсіндіруді үйренуіңіз керек.

Микроәлеуметтік жағдайдағы баланың мінез-құлқын зерттеу тек кездейсоқ бақылаумен шектелмейді. Әрекеттер мен мәлімдемелерді жүйелі, мұқият ойластырылған бекіту ғана жеке тұлғаны қалыптастырудың нақты ерекшеліктері мен заңдылықтарын аша алады. Бақылау әдетте *in vivo* режимінде жүзеге асырылады, бірақ белсенділік пен қарым-қатынас барысына кедергі келтірмейді. Бақыламас бұрын, оған ерекше назар аудару керек болатыны туралы жоспар құру керек.

Әңгімелесу - бұл вербальды (вербальды) қарым-қатынасқа негізделген ақпаратты алу және түзету әдісі, адамның ішкі әлеміне енудің және оның қиындықтарын түсінудің маңызды тәсілі. Табыс бұрын орнатылған байланысқа, әңгіменің дайындық дәрежесіне және әлеуметтік мұғалімнің оны құру қабілетіне байланысты. Әңгіме сауалнаманың тақырыбы, мақсаттары мен міндеттері көрсетілген қысқа кіріспеден басталады. Содан кейін мағынасы жағынан ең қарапайым, бейтарап сұрақтар ұсынылады.

Әңгіменің ортасында талдауды, рефлексияны, жадты белсендіруді қажет ететін неғұрлым күрделі сұрақтар қойылады. Сұрақтар тақырыптық және проблемалық принциптер бойынша топтастырылған. Сонымен қатар, сөйлесудің жаңа бағытына көшу түсініктемелермен, зейіннің ауысуымен қатар жүруі керек.

Сұрақ қою - бұл субъектілермен сұхбаттасу арқылы статистикалық материалдарды бірнеше рет жинау әдісі. Сауалнама тікелей тақырыпқа немесе үшінші тұлғаға қатысты материал алуға арналған болуы мүмкін. Сауалнама материалы процестің динамикасын емес, негізінен соңғы нәтижені ашады.

Сауалнама әдісін қолдану адамның эмоционалды-ерік саласының толық бейнесін бермейді, өйткені эмоциялар мен тілектер туралы мәлімдемелер эмоционалды тәжірибе мен ерік әрекеті емес.

Сұхбат - бұл әдіс әрбір жеке пәнге алдын-ала дайындалған сұрақтарды ұсынады.

Сұхбат сұрақтарды респонденттің мүмкіндігіне сәйкес етіп ұйымдастырылған және басшылыққа алынған. Әңгімелесуді ұйымдастыруға қойылатын талаптар: субъект үшін таныс ортада немесе сауалнама тақырыбымен байланысты жағдайларда (үйде немесе жұмыс жағдайында) өткізу; жеткілікті уақыт бар; үшінші тұлғалардың болмауы; клиентпен сөйлесудің сөйлесу мәнері.

Сараптамалық бағалау әдісі сұрақ қоюға немесе сұхбаттасуға негізделген, оның көмегімен білім, пікір, құндылық бағдарлары мен субъектілердің қатынастарын, олардың оқиғаларға, болмыс құбылыстарына қатынасын көрсететін ақпарат ашылады. Іс жүзінде ол белгілі бір мәселені құзыретті адамдар - зерттеу тақырыбын немесе зерттеу объектісін терең білетін сарапшылар бағалауды қажет ететін жағдайларда қолданылады.

Параметрлік әдіс дегеніміз - екі негізгі параметрді салыстыру: әлеуметтік бірліктің алдыңғы күйін («кіре берісте») және оның қазіргі күйін («шығу кезінде»). Осы екі параметрдің арасындағы айырмашылық - бұл «әлеуметтік тиімділік» (оңалту, түзету және т.б.) немесе қаражатты пайдаланудың тиімділігін, әдістерін, персоналдың біліктілік деңгейін және т.б. көрсететін нәтиже.

Тиімділікті бағалау әдісі (ҚОӘБ) келесі сорттарға ие:

а) тікелей бағалау әдісі: мерзімді, ауызша және жазбаша (мысалы, сауалнаманы қолдану арқылы) клиенттерге сауалнама жүргізу;

б) параметрлік әдіс: клиенттің нормалар, нормалар немесе стандарттар бойынша болуы керек нәрсені және оның әлеуметтік-педагогикалық қызмет процесінде нақты нені алатынын салыстыру (салыстыру);

в) бірінші және екінші нұсқалардың тіркесімі.

Құжаттарды талдау - әлеуметтік және тәрбие жұмысында жиі қолданылатын әдістердің бірі. Құжаттар келесі негіздер бойынша бөлінеді:

- дараландыру дәрежесі - жеке және тұлғасыз;

- құжаттық зерттеу мәртебесі - ресми және ресми емес;

- ақпарат көзі - бастапқы (тікелей бақылау немесе сауалнама негізінде алынған мәліметтерді қоса) және екінші (алғашқы құжаттарды жалпылау немесе сипаттау).

Тестілеу - бұл белгілі бір стандартталған тапсырмаларға негізделген іздеу әдісі. Әр түрлі тестілерді қолдануға болады: дамытушы тесттер, жалпы нәтижелік тесттер, психометриялық, графикалық, ассоциативті тесттер және т.с.с. Тесттердің көпшілігінде пәнге арналған тапсырмаларды, тапсырмалардың өзін қалай орындау туралы нұсқаулар, алынған нәтижелерді ашудың кілті, нәтижелерді түсіндіру нұсқаулары, кімге үйрету әдісі бар тесті, «қайта оқуға» нұсқау береді. Зерттеуші үшін оның негізінде жасалған қорытындылар зерттеліп отырған проблемаға қорытынды жасалады.

Биографиялық әдіс - әлеуметтік педагогикада жиі қолданылатын әдістердің бірі. Жеке құжаттарды талдау негізінде қоғамдық өмірдің субъективті жақтарын зерттеуге мүмкіндік беретін «әлеуметтік өмірбаяндарға» артықшылық беріледі.

Әдебиеттер тізімі

- Мардахаев Л.В. Әлеуметтік педагогтың жұмысының әдістемесі мен технологиясы. - М., 2002.
- Беспалько В.П. Педагогикалық технологияның компоненттері. - М., 1989.
- Қазіргі жағдайдағы білім беруді ізгілендіру / ред. О.С. Газман, И.А. Костенчук. - М., 1995.
- Мардахаев Л.В. Әлеуметтік педагогтың жұмысының әдістемесі мен технологиясы. — М., 2002.
- Наумова Н.Ф. Мақсат қою жүйелік процесс ретінде. - М., 1982.
- Питюков В.Ю. Педагогикалық технология негіздері. - М., 1997.

- Әлеуметтік жұмыс: тарих, теория және технология / ред. И.Ф. Албегова және В.В.Козлов. - Ярославль, 1997 ж.
- Әлеуметтік технологиялар: түсіндірме сөздік. - М., 1995.
- Әлеуметтік жұмыс технологиясы: оқулық / барлығы. ред. Холостовой Е.И. - М., 2001.
- Әлеуметтік жұмыс технологиясы: оқулық. нұсқаулық / ред. Зайнышева И.Г. - М., 2000.

**Технологии работы социального педагога с умственно отсталыми детьми в
специальных учреждениях образования**

Сагимбаева Г.У.

Заместитель директора Института гармоничного развития человека,
фонд «Бобек», г.Алматы

Санаева А.Е.

Учитель школы №64, г.Шымкент

Жаксыбай А.

магистрант,

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Аннотация.

На данный момент в Республике Казахстан образовалось парадоксальное положение, когда общая численность детей уменьшается, а популяция детей с психофизическими проблемами развития увеличивается.

Поэтому решение проблем развития таких детей относится к числу острых и актуальных вопросов социальной работы и ставит специалистов перед необходимостью разработки эффективных технологий работы с умственно отсталыми детьми.

Исследования и практика показывают, что любой ребенок, имеющий дефект развития, сможет при определенной работе со стороны социального педагога стать полноценной личностью и духовно развиваться.

Ключевые слова: умственно отсталые дети, специальные учреждения образования, социальный педагог.

Понятие гуманизации общественных отношений означает проявление особого внимания к детям с психофизическими проблемами развития. Умственно отсталые люди - это определенная группа социально не защищенных людей. Важное место среди таких людей занимают дети. Такие дети растут

вдали от своих ровесников и обычных детских радостей. Им сразу же приписывается ярлык второго сорта. Такие дети вырастают с ущемленной психикой, зачастую со злобой на мир и окружающих, которые их отторгнули.

Дети, которые имеют отклонения умственного развития - одна из самых многочисленных групп детей, которые отклоняются от нормы в своём развитии.

Определение "умственно отсталый ребёнок" как в Республике Казахстан, так и во многих других странах, охватывает очень разную по составу категорию детей, которые имеют необратимое стойкое нарушение психического, а главное интеллектуального развития, связанного с появлением органического повреждения в коре головного мозга. Это все способствует появлению у ребенка разных, с различной отчетливостью проявляющихся отклонений, которые обнаруживаются во всех типах его психической, а в особенности в познавательной деятельности.

Жизнь умственно отсталого ребёнка с первых моментов жизни различается от развития нормального ребенка. У таких детей можно отметить задержки физического развития, психологическая инертность, низкий интерес к окружающим, можно отметить фонематического слуха и недоразвитие артикуляционного аппарата. По-другому у них складывается соотношение действенно-наглядного и логическо-словесного мышления. Большинство умственно отсталых детей начинают разговаривать только к четырем-пяти годам. Речь умственно отсталых детей не выполняет свою основную функцию - коммуникативную [24, с.34].

Причины, которые вызывают у детей отклонения в умственном развитии бывают разными и многочисленными. Умственные отклонения могут обуславливаться генетическими поражениями центральной нервной системы или внутриутробными патогенными влияниями, травмами или асфиксиями во время родов, влиянием на мозг детей инфекции, интоксикации, травмы и других вредоносных явлений в раннем возрасте развития [15, с.36 - 37].

Рождение такого ребенка порождает некоторые проблемы в семье, которых не имеется в обычной семье. Такая семья попадает в группу риска.

Во-первых, это социальные и медицинские проблемы, которые связаны с лечением ребенка с отклонениями. Коммерциализация разных сторон современного мира, в том числе медицины, препятствует вхождению таких детей в социум. Большая часть семей на сегодняшний день не в состоянии обеспечить своему ребенку условия, которые необходимы для нормального развития и жизни. Это влечет другую группу проблем – социальные и экономические проблемы.

Такие проблемы связаны с ухудшением финансового положения семьи, льготы, которые предоставляет государство, из-за обостренной экономической ситуации зачастую не исполняются на местном уровне. Лекарства, нормальное питание больных детей требуют с каждым разом все больше материальных трат. Больше четверти матерей из-за необходимости ухода за больным ребенком вынуждены оставить работу. В семьях, которые распались, и в семьях матерей-одиночек очень маленькое социальное пособие зачастую является единственным источником дохода. Обеспечить нормальную жизнедеятельность детям в таких условиях попросту невозможно. Часто под угрозой находится сама жизнь таких детей [23, с.462].

Социальные и психологические проблемы. Сложный психологический груз болезни ребенка усугубляет семейные отношения и приводит некоторые семьи к распаду.

Психологическое напряжение в таких семьях нагнетается психологическим состоянием детей из-за негативного отношения окружающих; такие дети редко общаются с детьми из нормальных семей. Не каждый здоровый ребенок может правильно понять и оценить внимание родителей к больному ребенку, их усталость в обстановке тревожного, часто угнетенной семейной атмосферы.

От типа установления связи "родитель - ребенок с отклонениями в умственном развитии" зависит первичная социализация личности больных детей. Как отмечает Выгодский, болезнь сама по себе ещё не является трагедией. Она является только предлогом и поводом для появления трагедии [10, с.71 - 74].

Если в семье есть ребенок с умственными отклонениями, то это отрицательно повлияет на других детей в семье. Здоровым детям уделяется меньше внимания, меньше возможностей для культурного досуга, такие дети хуже учатся.

Зачастую такая семья чувствует негативное отношение со стороны общества, особенно соседей, которым не нравятся неудобные условия существования рядом (нарушение тишины и спокойствия и т.д.). Общество часто уклоняется от общения и ребенок, с отклонениями умственного развития

практически не имеют возможности полноценных общественных контактов, круга общения, особенно со здоровыми ровесниками. Такая социальная депривация зачастую приводит к разным расстройствам (эмоциональной и волевой сферы и т.п.), общественной дезадаптации, к большей изоляции, недостаткам развития, а также нарушениям коммуникационных возможностей, что, в свою очередь, создает неадекватное представление об окружающих. В особенности тяжело это отражается на детях, которые воспитываются в детских интернатах.

Общество зачастую не понимает детей, которые имеют отклонения в умственном развитии и небольшая часть из них чувствует поддержку окружающих. В этой связи, родители не берут с собой детей с отклонениями на зрелищные мероприятия, и этим обрекают их с рождения на полную изоляцию от социума [6, с.154 - 155].

Педагогико-социальные проблемы. Многие родители отмечают недостаток знаний в воспитании детей с отклонениями умственного развития, отсутствует необходимая литература, не достаточно информации. В данное время чувствуется нехватка квалифицированных кадров в сфере специального обучения и воспитания ребенка, имеющего отклонения в умственном развитии.

Социальная поддержка детей, которые имеют отклонения в умственном развитии, не достаточно сформирована, только некоторые семьи пользуются постоянной помощью со стороны социальных служб.

Итак, возможности детей с ограничениями в умственном развитии, также как и возможности семей таких детей в образовании, получении дохода, трудоустройстве, обеспечении жильем, участии в общественной, культурной, экономической жизни не соизмеримы с возможностями нормальных детей.

Дети с умственными отклонениями являются объектом работы социальных педагогов. Степень цивилизованности социума во многом оценивается именно его отношением к ребенку с различными умственными и физическими дефектами. Формирование благоприятных условий для успешного лечения нарушений в развитии таких детей, обучения, воспитания, их социальной и трудовой адаптации и интеграции в социуме являются одной из важнейших задач любой цивилизованной страны.

Главные технологии социальной работы педагогов с детьми, которые имеют отклонения умственного развития.

Одно из условий, которое обеспечивает результативность социальной работы, это создание технологии социальной работы педагога, обеспечивающей достижение некоторых целей социальной работы педагога, требуемых социальных преобразований в отношении отдельного человека или группы лиц, осуществление широкого спектра социальных, социально-экономических, социально-психологических, медицинских, социальных и прочих процедур для решения проблем.

Технология работы социального педагога - это совокупность научных познаний, приемов, процессов, методов и организационных процедур, которые направлены на объект социального воздействия [25, с.30].

Технология работы социального педагога - это система знаний о способах оптимального преобразования и урегулирования социальных отношений и процессов деятельности людей, а также само алгоритмическое применение оптимальных способов преобразования социальных процессов и отношений [24, с.8].

Технология социальной работы педагога с детьми, которые имеют дефекты умственного развития - это целенаправленная, диагностическая система методов, процедур, приемов, а также воздействий, которые применяются социальными службами, учреждениями социальной защиты людей и специалистами, для решения разного рода социальных проблем детей с болезнями умственного развития.

Главными типами технологий социальной работы педагога с умственно отсталыми детьми в специальных учреждениях являются социальная реабилитация, которая включает в себя систему профилактических, диагностических и коррекционных процедур и социальную адаптацию.

Социальная реабилитация – это целенаправленная процедура возвращения ребенка, который имеет те или иные жизненные ограничения, в продуктивную полноценную общественную жизнь, включения его в систему социальных отношений, в ходе специальным образом организованного обучения, воспитания и формирования для этого оптимальных условий. Также с помощью системы

психотехнических и педагогических средств, которые направлены на целостное развитие ребенка как личности в пределах его психофизических возможностей [29].

Цель социальной реабилитации детей с отклонениями в умственном развитии- это наиболее полное развитие у больного ребенка моральных и физических сил, путем применения его сохранных функций, появляющихся потребностей и интересов, его собственной активности и формирования оптимальных внутренних и внешних условий, где они смогут более эффективно проявляться [6, с.60].

Педагог по социальной работе в специальных учреждениях образования действует в соответствии с определенными этапами.

Можно выделить следующие этапы технологии социальной работы с детьми, имеющими отклонения в умственном развитии.

1. Выявление ребенка, который имеет отклонения в умственном развитии. Цель данного этапа- сформировать базу данных для проведения адресной работы. Необходимая информация о таком ребенке поступает либо в результате обращения взрослых (родителей и соседей и т.д.) за социальной помощью, или посредством различных учреждений.

2. Определение типа социальной работы: ориентированная на проблему или кризисно - интервентивная.

Модель, ориентированная на проблему, базируется на решении заявленных и признанных проблем и носит долгосрочный характер (от четырех месяцев до нескольких лет).

Для кризисно - интервентивной модели необходимо быстрое реагирование, не требуется детальная диагностика, то есть данная модель носит краткосрочный характер (до четырех месяцев). Педагог по социальной работе активно оказывает первую помощь, а затем выполняет посреднические функции.

3. Этап целеполагания, который заключается в определении целей и задач социальной работы. На данном этапе специалист выполняет прогностическую функцию.

4. Диагностический этап, который включает в себя сбор информации, анализ результатов и постановку социального диагноза.

Для проведения диагностики привлекаются различные специалисты, помимо самих социальных педагогов, а именно медицинские работники, психологи, а также специалисты по социальной работе.

На последнем этапе диагностики проводится совещание, на котором педагоги отчитываются о результатах диагностики и определяют направления социальной работы с каждым конкретным ребенком.

5. Разработка индивидуальной программы помощи, со следующими особенностями:

- комплексный характер, то есть включать в себя все направления социальной работы педагога (социально - педагогическое, социально - экономическое, социально - психологическое, социально - правовое, социально - медицинское);
- внедрение программы должно осуществляться на нескольких уровнях: индивидуальном, групповом, общинном.

6. Реализация индивидуальной программы помощи.

7. Анализирование результатов и подведение итогов.

Таким образом, в данный момент активно развиваются технологии социальной работы педагогов с детьми, которые имеют отклонения умственного развития. Такие технологии во многом определяют эффективность социальной работы педагогов специальных учреждений образования, а их умелое применение позволяет решить многие проблемы таких детей.

Список литературы

1. "Об основах социального обслуживания населения в Российской Федерации": Закон Российской Федерации от 19 декабря 1995 г.
2. "Об образовании в Российской Федерации": Закон Российской Федерации в от 10 июля 1992 г.
3. Положение о специальных общеобразовательных школах - интернатах (школах, классах) для детей с недостатками в физическом и умственном развитии от 25 апреля 1995 г.
4. Примерное положение о социально - реабилитационном центре для несовершеннолетних от 27 ноября 2000 г. N 896
5. "О социальной защите инвалидов в Российской Федерации": Закон Российской Федерации от 15 ноября 1995г.

6. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003, с.59 - 65, 138 - 153.
7. Басов И.Ф. Основы социальной работы. - М.: Издательский центр "Академия", 2004, с.162 - 185, 208.
8. Вальдес Одриосола Н.С. Коррекционные возможности арттерапии. // Коррекционная педагогика. - 2004. - № 5, с.81 - 83.
9. Владимирова И.М., Овчинников Б.В. Индивидуально-типологический подход к психокоррекционной работе. // Вестник психосоциальной и коррекционной реабилитационной работы. -1995. - №3. - с.21-28.
10. Дементьева Е.Г. Модель работы с семьей умственно отсталого школьника по совершенствованию внутрисемейного взаимодействия в рамках коррекционно-педагогической деятельности. // Практическая психология и логопедия. - 2006. - №3, с.71 - 74.
11. Зубкова Т.Е. Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей, семей. - М.: Издательский центр "Академия", 2003, с.152 - 156, 206 - 213.
12. Зуева Н.А. Коррекционное занятие в 3 классе. - Курган, 2006, с.3 - 4.
13. Казымова Е.Н. Психолого-педагогические основы проектирования коррекционно-развивающего образовательного процесса: учебно-методическое пособие в помощь учителям специальных (коррекционных) образовательных учреждений VII, VIII видов. - Курган, 2003, с.4.
14. Концептуальные основы государственной политики по социальной интеграции детей с ограниченными возможностями. // Отечественный журнал социальной работы. - 2006. - № 3, с.11 - 16.
15. Лапшин В.А., Пузанив Б.П. Основы дефектологии: Учеб. пособие для студентов пед. институтов. - М.: Просвещение, 1991, с.36 - 37, 127 - 137
16. Маллер А.Р. Социальное воспитание и обучения детей с отклонениями в развитии. - Москва, 2000
17. Маллер А.Р., Цикото Г.В. Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с глубокими нарушениями интеллекта. - Москва, Педагогика, 1988, с.23-35.
18. Основы социальной работы: Учебник для студ. вузов /Отв. ред. П.Д. Павленок, - М.: Инфра - М, 1997.
19. Технологии социальной работы с детьми, имеющими отклонения в развитии в современных условиях. Программа повышения квалификации. - г. Сочи. - 2002.
20. Реабилитационные центры для детей с ограниченными возможностями: опыт и проблемы. / Под ред. А.М. Панова. - М.: Институт соц. работы, 1997.
21. Сердюкова Н.С. Интеграция учебных занятий в начальной школе. // Начальная школа. - 1994. - № 11.
22. Сорочинская Т.В., Арсенова Л.А. "Особый" ребенок в центре внимания. // Коррекционная педагогика. - 2006. - № 5, с.68 - 70.

Профессиональное развитие студентов ВУЗа в волонтерской деятельности

Тулбаева Ш.А.

к.п.н., доцент,

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Мунтаев Б.

к.п.н., доцент,

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Амирханов Б.

магистрант,

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати

Аннотация. Волонтерство в современном мире является одним из самых эффективных инструментов для успешного социального развития и увеличения качества жизни людей. Не случайно 2020 год в нашей стране объявлен Президентом Республики Казахстан Годом волонтера. Волонтерская деятельность благотворно влияет не только на тех, кому оказана помощь, но и на самих добровольцев, что выражается в появлении и укреплении их нравственной и гражданской позиции, развития человеколюбия, отзывчивости, лидерства, чувства справедливости. Кроме того, в зарубежных странах молодежное волонтерство используют как важный инструмент подготовки к выполнению профессиональных обязанностей. Принимая участие в профессионально-ориентированном волонтерстве, человек, который обучается, приобретает профессиональный опыт, проверяет правильность своего профессионального самоопределения и свою профпригодность. Такое волонтерское служение больше всего актуально для представителей, так называемых помогающих профессий – например, социальных сотрудников, педагогов, психологов и докторов, то есть для тех, кому необходимо быть настроенным на просоциальную активность и обладать качествами коммуникабельности, доброжелательности, добросовестности.

В данной статье рассмотрены возможности волонтерской деятельности студентов ВУЗа, которое обеспечивает формирование профессионально необходимых качеств в будущей трудовой деятельности.

Ключевые слова: ресурсы развития, профессиональная деятельность, профессиональное развитие, профессиональная подготовка, волонтерская деятельность.

Введение

В настоящее время в современном обществе возникают серьезные экономические, социокультурные изменения. Во времен больших перемен можно наблюдать обострение социальных проблем и увеличение социального неблагополучия среди населения. При таком современном социальном экономическом положении и в связи с растущим числом социальных проблем растет потребность в волонтерской деятельности для оказания безвозмездной социальной помощи людям и социальным группам страны, которые оказались в сложных жизненных ситуациях. На сегодняшний день волонтерство действует почти во всех государствах мира и становится все более важным ресурсом для развития современного общества. Одной из главных задач государственной молодежной политики является оптимальное использование потенциала волонтерского движения молодежи для решения социальных вопросов нынешнего общества.

Волонтерство является социальным феноменом общества, и может быть рассмотрено как вид гражданского участия в полезных обществу делах, а также в качестве формы коллективного взаимодействия. С одной стороны, волонтерство это совокупность отношений социума, полезная обществу добровольная деятельность, а с другой стороны, это деятельность, дающая возможность решать нравственные, этические и личностные проблемы. В технологическом, целевом, содержательном, процессуальном составляющих волонтерство является просоциальной формой деятельности. Основой этой деятельности является служение обществу как бескорыстные ценные мотивы, а также стремление приносить пользу другим лицам или обществу в целом. Необходимо подчеркнуть, что волонтерство является значимым ресурсом социального и нравственного воспитания молодежи, является эффективнейшим способом социализации, формулирования жизненных планов, самореализации и самоактуализации молодежного поколения. Один тип добровольчества в Казахстане это социальное волонтерство, которое основано на следующих принципах: ответственность, доверие, приверженность делу, сопричастность и социальная интеграция. Волонтерская деятельность социального профиля состоит в помощи таким категориям общества, как инвалиды и люди с ограниченными возможностями по здоровью; лица пожилого и старческого возраста, ветераны войны; малоимущие люди, бездомные; лица, которые пострадали в экстремальных ситуациях (природных, социальных и тому подобное); несовершеннолетние, относящиеся к группам социального риска и пр. На сегодняшний день одной из главных сфер для формирования волонтерской деятельности является система высшего образования. Все большую значимость в деятельности учебных заведений занимает социальное волонтерство студенческой молодежи. Высшие учебные заведения в должной степени обладают возможностью применения потенциала социального волонтерства студенческой молодежи, но в данный момент она не использует этот потенциал в полную силу.

Необходимо отметить, что в формировании волонтерской деятельности студенческой молодежи есть определенные проблемы. К таким проблемам, которые сдерживают развитие волонтерской деятельности молодежного поколения, в том числе вузовских студентов, нужно отнести инертность социума, недостаточность гражданских инициатив, невысокий уровень вовлеченности молодого поколения в волонтерство, прежде всего ориентированную на общество (социальная волонтерская деятельность). По экспертным оценкам, в регионах Казахстана не более 5 процентов молодежи от 15 до 30 лет участвуют в волонтерской деятельности, в основную очередь это имиджевые мероприятия международного уровня (к примеру, разные форумы, конкурсы спортивные, концертные мероприятия). Эксперты указывают на многие барьеры (правовые, социальные, государственные, психологические, технологические) в развитии волонтерской деятельности среди молодого поколения. Кроме того, даже учитывая имеющиеся трудности в данный момент волонтерская деятельность студенческой молодежи является одной из главнейших социально значимых общественных деятельностей современного Казахстана. Правильным образом организованная волонтерская социальная деятельность формирует нужные условия для проактивного участия студенческой молодежи в жизни социума.

На сегодняшний день волонтерская деятельность приобрела многоаспектный характер. А.В. Воронцова определяет, волонтерскую деятельность – как просоциальную и характеризующуюся как добровольное исполнение обязанности по оказанию безвозмездной социальной помощи лицам, которые оказались в тяжелой жизненной ситуации [1].

Как отмечает И.Ю. Киселев, волонтерство является участием человека в жизни социума, который способствует не только реализации основных потребностей людей ради чувства справедливости, но и повышению качества жизни и углублению солидарности.

В Общей декларации волонтеров отмечается, что волонтерство является добровольным выбором, выражающим личностные взгляды и позицию; предполагающее активное участие человека в жизни общества; способствует повышению качества жизни, углублению солидарности; предопределяет реализацию базовых человеческих нужд на пути формирования более справедливого социума; способствует более сбалансированному экономическому и социальному развитию; это обычно выражается в общей деятельности разных ассоциаций [2].

Е.И. Холостова считает, что волонтеры – это люди, которые делают что-то добровольно, по собственному согласию, а не по принуждению. Волонтеры могут работать неформально, действовать бесплатно как в государственных, так и в частных организациях или группах социального обеспечения, либо являться членами добровольческих групп. Волонтеры в современном понимании этого определения – это участники общественного объединения социальной направленности [3].

В основном волонтеры являются представителями молодых людей, которые считаются наиболее социально активной группой, которая обладает своей специфической культурой. Как определяет О.И. Холина, волонтерство можно относить к одному из проявлений молодежной субкультуры, предполагающее наличие и становление собственной гражданской позиции молодежи, а также их личностное самовыражение.

Можно выделить типы волонтерства по:

1) степени организованности:

а) организованное обычно осуществляется в некоммерческом, государственном и частном сферах;

б) неорганизованное выражается в спонтанной и эпизодической помощи друзьям или соседям;

2) целевой ориентированности:

а) взаимопомощь или по-другому самопомощь – волонтерская деятельность по отношению к другим членам социальной группы или сообщества;

б) благотворительность, где объектом осуществления помощи является участник группы, куда входит сам волонтер;

в) участие в местном самоуправлении, где доброволец по своей включается в управление волонтерским движением, волонтерской группой и т.д.;

г) просвещение или пропаганда каких-то вопросов, которые касаются волонтерства.

На сегодняшний день волонтерская деятельность – это мощное добровольческое социальное движение, где участниками в основном являются молодые люди, преимущественно студенты. При этом многие эксперты говорят о наличии у добровольцев некоторых личностных особенностей, например, стремление к самореализации; установок на преодоление; самоидентификацию; стремление к социальной полезности; энтузиазм, доброту и подвижность; равнодушие и гражданской активности, еще отмечают приоритезацию личных и профессиональных интересов.

Волонтерская деятельность как направление воспитательной работы в учебных заведениях выполняет следующие важные функции:

1) приобретение социально-профессиональных умений и навыков за счет расширения общественных связей;

2) формирование новых карьерных возможностей;

3) обогащение собственного общественного капитала;

4) становление личного потенциала.

Общее личностное развитие молодежного поколения в волонтерской деятельности в психологии больше всего изучалось в четырех исследовательских работах, которые были выявлены в ходе нашего анализа. Е.С. Азарова в своей работе приходит к выводу, что студенты-волонтеры отличаются от студентов, которые не принимают участия в волонтерстве: большей выраженностью уверенности, в

эмпатии, общественной смелости, бесконфликтности, толерантности, самоконтроля, самоактуализации, ответственности, креативности и самосовершенствованию [4, с. 14, 21].

Помимо этого, определена динамика личностного развития в ходе участия в волонтерском движении. Сравнительный анализ групп студентов-волонтеров со стажем участия в волонтерстве, соответственно, до 2 лет и от 2 до 5 лет показывает, что при росте такого стажа: увеличивается выраженность фактора А, но понижается выраженность фактора М по опроснику Р. Кеттелла 16-PF; увеличивается выраженность самоуважения, гибкости поведения и креативности по самоактуализационному тесту САТ [4, с. 17].

Показаны также определенные особенности волонтерской деятельности студентов: моральная и ценностная положительная направленность, добровольность, прогрессивное направление, замена мотивации к получению платы иными мотивами, инструментальный характер (как способ развития личности), перенос акцента не на себя, а на получателя помощи, отсутствие профессиональных навыков [4, с. 9].

Из данных специфических особенностей сложно согласиться только с последней: отсутствие профессиональных навыков, которое автор констатировала в своем конкретном исследовании. Как мы считаем, нельзя рассматривать как генеральное правило – наоборот, целесообразно целенаправленно создавать и использовать такие навыки в волонтерстве студентов.

В работе Г.В. Новиковой сформулирована модель становления социальной активности молодежи в волонтерской деятельности, определены социально-психологические условия ее применения: соответствие содержания тренинговых программ целям личностного развития и индивидуально-психологической специфике участников; адекватность активизирующих, диагностических, развивающих, информационных, коррекционных и стимулирующих технологий специфике развития социальной активности студенческой молодежи в волонтерской деятельности; соблюдение принципов активности, дифференцированности, разумной достаточности, субъектности и гибкости; опора на ресурсный потенциал личности молодежи [5, с. 12].

В труде С.Н. Толстиковой показаны, в особенности, результаты эмпирического исследования, которые охватывают проявление у студентов-волонтеров следующих личностных свойств, таких как, например, направленность личности, акцентуации характера, фрустрационные реакции, самоотношение, ценностные ориентации и др. [6]. В труде А.А. Шагуровой представлены, результаты эмпирического исследования, которые охватывают выражение у студентов-волонтеров эмпатии, потребности, мотивов, направленности личности, коммуникативных и организаторских наклонностей [7]. Широко рассматривались также мотивы, потребности, ценностные ориентации, смысло-жизненные приоритеты волонтеров, а также технологии формирования готовности к подобной деятельности [5].

Вместе с тем, например, В.Э. Кунахова, Н.А. Фомина определили представленность у студентов-волонтеров разных типов реализации общительности: от устойчивого стремления и готовности к межличностному взаимодействию – до значительно меньших и устойчивых проявлений общительности [8, с. 45]. В психологии зарубежных стран общему личностному развитию студентов-волонтеров также уделено большое внимание (R. Black, G. Brewis, A. Brown, R.L. Gage, R. Heiss, D. Lockhart, A. Reza, B. Thapa, L. Walsh и др.) (см., например: [9]). В педагогике общему личностному развитию студентов в волонтерской деятельности уделялось, если сравнивать с психологией, значительно большее внимание. В частности, выявлено восемь работ, которые затрагивают этот аспект.

Заключение

Включение студенческой молодежи в волонтерскую деятельность не только позволит значительно увеличить уровень их профессиональной направленности, дает им возможность попробовать себя в профессиональной роли, способствует развитию профессиональных компетенций и учит разбираться в имеющихся методических подходах к решению проблем, а также дает возможность самовоспитания и становления собственной личности. В таких случаях происходит преобразование ценностно-смысловых координат личности студенческой молодежи, определение своей гражданской позиции и собственной инициативы.

Профессионально-ориентированная волонтерская деятельность не только способствует становлению активной гражданской позиции и помогает развивать лидерские качества студента, но и дает возможность ему погрузиться в профессиональную среду, ощутить себя специалистом, который выполняет реальные профессиональные задачи. Выполняя волонтерскую деятельность, молодой

человек становится настоящим субъектом своего профессионального и личностного развития. Субъектная позиция добровольца формирует его профессионально значимые качества и компетенции, а также способствует развитию его профессиональной идентичности.

Принятие участия в профессионально-ориентированной волонтерской деятельности более всего актуально и продуктивно прежде всего для студентов, которые избрали и освоили профессию социального педагога.

Список литературы

1. Казакова Т.В., Басалаева Н.В., Захарова Т.В., Яковлева Е.Н., Осяк С.А. Волонтерство как направление воспитательной работы в ВУЗе // *Современные проблемы науки и образования*. – 2015. – № 4.;
 2. 1. Гришунина Е. В., Пятакова Е. Н. Особенности личности волонтеров // *Вопросы психологии*. 2014. № 5. С. 71–78.
 3. Холостова Е.И. «Теория социальной работы». Москва, 2017.
 4. Азарова, Е.С. Психологические детерминанты и эффекты добровольческой деятельности. – Хабаровск, 2008. – 20 с.
 5. Новикова, Г.В. Социально-психологические технологии формирования социальной активности молодежи в добровольческой деятельности. – М., 2013. – 25 с.
 6. Толстикова, С.Н. Технология развития толерантности специалиста социально-педагогического профиля. – М., 2013. – 38 с.
 7. Шагурова, А.А. Социально-психологическая готовность молодежи к волонтерской деятельности. – М., 2013. – 25 с.
 8. Кунахова, В.Э. Особенности общительности студентов-волонтеров / В.Э. Кунахова, Н.А. Фомина // *Личность в природе и обществе: научн. тр. молодых ученых (материалы межвузовских психолого-педагогических чтений)*. – М.: РУДН, 2016. – С. 43–45.
- Noordegraaf, M.A. Volunteering: Is it a waste of time or best experience ever? [Electronic resource] / M.A. Noordegraaf // *The Sport Journal*. – 2016. – P. 1–16. – Access mode: <http://thesportjournal.org/archive/> (access date: 28.06.2018).

Студенттерге рухани-адамгершілік білім беруде жалпыадамзаттық құндылықтардың ықпалы

Санай Г.Е.

п.ғ.к, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Байкеева Л.

аға оқытушы,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Әбдімейізова Б.

магистрант,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Қазіргі қоғамда жоғары оқу орындарының студенттерін оқыту мен тәрбиелеудің сипаты мен мазмұны өзгеруде, бірақ мақсаты өзгеріссіз қалады - қиын моральдық ұстанымдары бар, өмірлік қиын жағдайда бағдарлай алатын, жаңаша ойлауға ие, үздіксіз білім мен дамуға қабілетті адамды қалыптастыру. Инновациялық тәсілдерді жүзеге асырудағы педагогикалық ізденіс пен тәжірибе олардың құндылық бағдарларын, көзқарастарын, жетекші мотивтерін, адамгершілік жалпыадамзаттық құндылықтардың негізгі принциптерін қалыптастыруға бағытталған оқыту идеяларын жүзеге асыра отырып, оқыту мен тәрбиелеудің тәртіптік моделінің қолданыстағы құрылымын жетілдіру қажеттілігіне әкеледі. Мақалада жалпыадамзаттық құндылықтардың студенттерді рухани-адамгершілікке тәрбиелеудегі әсері қарастырылған.

Түйінді сөздер: жалпы адамзаттық құндылықтар, рухани-адамгершілік тәрбие.

Қазіргі жағдайда жас ұрпақты рухани-адамгершілікке тәрбиелеу - студенттердің бүкіл білім беру жүйесін жаңартудың шешуші факторларының бірі. Мемлекеттік саясатта азаматтық жауапкершілік, руханилық, тарихи қалыптасқан менталитет - ұлттық мәдениет, бастамашылдық, тәуелсіздік,

толеранттылық, қоғамда сәтті әлеуметтену қабілеті сияқты құндылықтарды қалыптастыру басымдыққа ие болады.

Студент жастардың рухани-адамгершілік білім беру проблемасы қазіргі жастардың ескі құндылықтарды бұзу және жаңаларын қалыптастыру өте қиын жағдайда дамып келе жатқандығына байланысты қазіргі орыс қоғамының мемлекеттік міндеті ретінде анықталады. Адамгершілік құндылықтар жүйесі динамикалық сипатта болады, өйткені оған моральдық нормалар, дәстүрлер, өткен дәуірдің әдет-ғұрыптары және жаңа дүниетанымдық идеялар, идеялар, көзқарастар әсер етеді.

Рухани-адамгершілік білім беру мемлекеттік білім беру саясатының маңызды басымдығы ретінде анықталған. Жоғары білім беру реформалары студент жастарды оқыту мен тәрбиелеудің барлық түрлеріне әсер етеді. Университеттегі тәрбие жұмысы білім беру процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Оның басты мақсаты - ұжымда жұмыс істеуге қабілетті және көшбасшы бола алатын, бәсекелестік ортада әрекет етуге және жеңіске жетуге қабілетті, үйлесімді дамыған, креативті және жоғары адамгершілікті тұлғаны қалыптастыру. Моральдық мәдениет әрқашан орыс интеллигенциясына тән болды.

Интеллект адамның рухани, адамгершілік және әлеуметтік жетілуінің көрсеткіші ретінде оның адалдығы мен инабаттылығынан, өзгенің қайғы-қасіретіне немқұрайлы қарауынан көрінеді. Нағыз орыс интеллигенциясы әрқашан жоғары азаматтық парызымен және азаматтық абыройымен, халық алдындағы жауапкершілігімен және жоғары жеке мәдениетімен ерекшеленді [5].

Рухани-адамгершілік білім беру дегеніміз - оқушының рухани-адамгершілік мәдениетін қалыптастыруға, адамның әлеуметтік тәжірибесін, мәдени-аймақтық қоғамдастық құндылықтарын, мәдениетін игеру деңгейін жоғарылату, оқушыларды адамгершілік құндылықтармен таныстыру, адамгершілік сезімдерін қалыптастыру процестерін ынталандыратын формалар, құралдар, әдістер мен қағидалардың кешені; адамгершілік ерікті қалыптастыру; адамгершілік мінез-құлықты ынталандыру.

Рухани-адамгершілік тәрбиесінің негізгі тұжырымдамалық бастауларына тоқталайық.

Рухани-адамгершілік тәрбиесінің негізінде жатқан алғашқы тұжырымдамалық қайнар көзі - адам өмірін түсіндіру, деп А.А. Ухтомский, адамның өзін-өзі үздіксіз рухани жетілдіру жолы, ақиқат, жақсылық, сұлулық мұраттарына қарай үнемі қозғалуы. Бұл жолда өмірдің мәні ашылады: адам өмірінің құндылығы, адамдарға қызмет ету бақыты, өзін-өзі жетілдіру.

Екінші тұжырымдамалық қайнар көз әрбір адам ұмтылуға тиісті адамгершілік мұраттарының мазмұнына қатысты. Бүгінде қоғамға бұл мәңгілік құндылықтар екені айқын болды: адамдарға деген сүйіспеншілік, жақсылық, ар-ұят, ар-ұят, ізеттілік, әділеттілік, эмпатия, төзімділік, теңдік.

Рухани-адамгершілік тәрбиесінің үшінші тұжырымдамалық көзі - рухани және физикалық өзін-өзі жетілдірудің үйлесімділігі, олардың біртұтас дамуы [3].

Руханилық қызығушылықсыздықпен, эмоционалдылықпен, еркіндікпен сипатталады, білімділікті, адамгершілікті, отансүйгіштікті, адамгершілік пен әдептілікті, адамның еңбексүйгіштігін бейнелейді, ең маңызды сапа мен қадір-қасиет болып табылады, қоғамның тағдырында маңызды адамды дамытады және әлеуметтендіреді.

Адамгершілік - бұл адамдардың мінез-құлқын жақсылық пен жамандық тұрғысынан ретке келтіретін әлемді танудың ерекше әдісі. Адам үшін қадір-қасиет, пәктік, адалдық, жауапкершілік, тектілік, ар-ождан, жанқиярлық, адамгершілік сияқты мінез-құлықтың маңызды нормаларын қалыптастыра отырып, әлеуметтік және адами құндылықтар әлеміне дұрыс көзқарас міндеті орындалады. Адамның құндылығы оның мәдениетіне байланысты, оның нақты мәні мінездің асыл қасиеттерін, сонымен қатар адамдардың әлеуметтік және рухани жетістіктерін дамытуда.

Оқушыларды тәрбиелеу көп жағдайда оқу процесі кезінде жүзеге асырылады. Оқыту барысында болашақ мамандар тек білімнің теориялық және практикалық негіздерін қалайды, сонымен қатар таңдалған мамандыққа деген белгілі бір көзқарас қалыптасады. Ғалым И.В. Банова тәрбиелік ықпал етудің барлық бағыттары оқытылатын пәндердің мазмұны мен процедуралық сипаттамалары арқылы жүзеге асырылады деп тұжырымдайды. Пәндер блоктары, олардың ойынша, мамандықтың оқу жоспарында толығымен ұсынылған, мыналарды алуға мүмкіндік береді:

- адамгершілік, эстетикалық, физикалық, құқықтық, азаматтық, экономикалық білім (гуманитарлық блок);

- ақыл-ой, экологиялық білім (жаратылыстану пәндерінің блогы);

- еңбек - практикалық сабақ кезінде және тікелей оқу процесінде, сабақта да, өзіндік жұмысты орындау кезінде де.

Демек, дәл осы университетте тұлғаның үлкен өмірлік мақсаттарға бағдарлануы қалыптасады, студенттер дүниетанымды, адамгершілік, педагогикалық және психологиялық шешімдерді белсенді іздеу процесіне қатысады. Осыған байланысты гуманитарлық және әлеуметтік-экономикалық цикл пәндерін оқу барысында студенттерге азаматтық-патриоттық және рухани-адамгершілік білім берудің тиімді процесін жетілдірудің негізгі жолдары мыналар болуы керек:

- гуманитарлық және әлеуметтік-экономикалық цикл пәндерінің мазмұны мен құрылымын осындай білімді жетілдіру мүддесіне қарай оңтайландыру;

- осы пәндерді оқытудағы мемлекеттік-патриоттық бағытты күшейту; оқушылардың адамгершілік, патриоттық және азаматтық қасиеттерін қалыптастыру технологияларын жетілдіру жолдастар университеттер.

Оқушылардың адамгершілік мәдениетін тәрбиелеуде мұғалім тұлғасы маңызды рөл атқарады. Ғалым А.А. Калюжный мұғалім мектеп оқушыларына адамгершілік тәрбиесін жүзеге асыруда шешуші рөл атқаратынын атап өтеді. Бұл үшін жетекші компоненттер пән мұғалімінің жеке қасиеттері, оның оқушылармен қарым-қатынасы, сондай-ақ студенттер арасындағы қарым-қатынас пен қарым-қатынасты ұйымдастыру мен басқаруды қолдана білу болуы керек [226]. Кез-келген жастағы оқушылар мұғалім бойындағы жоғары адамгершілік қасиеттерді бағалайды (мамандыққа деген сүйіспеншілік, өз пәнін білу, ең қиын оқу материалын да қол жетімді және қызықты етіп ұсына білу), оны адамгершілік идеалы ретінде таңдайды. Мұғалім өзі ашқан фактілер мен оқиғаларға жеке көзқарасын білдіріп, осы оқиғаларды бағалау кезінде сенімділік, жанашырлық пен шынайылық танытуы керек. Сонда мұғалім мен оқушылардың көзқарастарының, ойларының, сезімдерінің, тәжірибелері мен мұраттарының бірлігіне қол жеткізіледі, оны көрнекті мұғалім В.А. Сухомлинский.

Адамгершілік тәрбиесі ұрып-соғу емес, моральдық нормаларды формальды жаттау және мінез-құлық әдеттерінің ойланбаған практикасы. Бұл қарым-қатынастардың, өзара әрекеттесудің, іс-әрекеттің, қарым-қатынастың және қайшылықтарды жеңудің белсенді өмірлік процесі. Бұл тұрақты және жүйелі шешімдер қабылдау, адамгершілік нормаларын қолдайтын ерікті әрекеттерді таңдау, оларға сәйкес өзін-өзі жеңу және өзін-өзі басқару процесі [227].

Қазіргі кезде «руханилық», «адамгершілік» ұғымдарының теориялық дамуы екіұштылық пен сәйкессіздікпен ерекшеленеді. Рухани-адамгершілік білім берудің мемлекеттік бағдарламасы да әзірленбеген, дегенмен тарихи тәжірибені қорыту және қоғамның қазіргі өмірін талдау орыстардың рухани-адамгершілік тәрбиесін жаңа формаларда қайта құрудың тәсілдері мен тәсілдерін ұсына алады.

Қазіргі уақыттағы оқиғалар экономикалық саланың тұрақсыздығы, қоғамның әлеуметтік дифференциациясы, рухани құндылықтардың құнсыздануы халықтың әлеуметтік және жас топтарының көпшілігінің, әсіресе қазіргі жастардың қоғамдық санасына кері әсер еткендігін растайды.

Тәрбие, жалпы алғанда, әлеуметтік құбылыс ретінде қоғам өміріне, күнделікті өмірге, қоғамдық өндірістік қызметке, шығармашылыққа, руханилыққа жас ұрпақты қосқанда кіретін күрделі және қайшылықты әлеуметтік-тарихи процесс; олардың адамдарға айналуы, дамыған жеке адамдар, қоғамның өндіргіш күштерінің маңызды элементі, өз бақытын жасаушылар.

Жас ұрпақты тәрбиелеу әлеуметтік тәжірибенің негізгі элементтерін игеру есебінен, оларды аға буынның қоғамдық қатынастарға, коммуникация жүйесіне және қоғамдық қажетті қызметке тартуы нәтижесінде және нәтижесінде жүзеге асырылады. Ересектер мен балалардың арасындағы әлеуметтік қатынастар мен қарым-қатынастар, ықпал мен өзара әрекеттесу олардың ересектер мен балалар арасындағы хабардарлық дәрежесіне қарамастан әрдайым білім немесе тәрбие болып табылады.

Рухани-адамгершілік тәрбиесі тұтастай алғанда адамгершілік сананы мақсатты түрде қалыптастыру, адамгершілік сезімдерін дамыту және адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін дамыту болып табылады. Адамгершілік тәрбиесі адамгершілік сананы қалыптастыру, адамгершілік сезімдерін дамыту және адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен қабілеттерін дамыту мақсатында адамға ұйымдастырылған, мақсатты әсер етуді болжайды.

Жастар ұжымындағы адамгершілік тәрбиесі барлық оқушыларға қатысты тек фронтальды түрде ғана емес жүзеге асырылады, сонымен қатар жеке формаларда да жүзеге асырылады. Мұғалімдер мен тәрбиешілер негізінен оқушылардың ұжымына, ұжымдық іс-әрекеттерді ұйымдастыруға назар аудара отырып, әр оқушының мінезінің ерекшеліктерін және оның адамгершілік тәрбиесінің деңгейін ескереді. Жеке тәрбие жұмысы тек тәртіпсіздіктермен, мінез-құлық ережелерін бұзумен ғана емес, сонымен бірге барлық басқа жасөспірімдермен және жас жігіттермен жүзеге асырылады. Адамгершілікке тәрбиелеу процесінде сыйақы мен жазалау кең қолданылады. Олар студенттердің

жағымды әрекеттері мен әрекеттерін мақұлдап, айыптауға қызмет етеді. Шеберлікпен қолданылған олар студенттердің жағымды әрекеттерін ынталандырады және жағымсыз қылықтардың алдын алуға және жоюға көмектеседі.

Адамгершілік тәрбиесінде тәрбиелік ықпал етудің әр түрлі әдістері қолданылады, оларға мыналар жатады: сұраныс, сұраныс, еске салу, тапсырма беру, тапсырыс беру, қызметтің бір түрінен екіншісіне ауысу, тәрбиеленушілерге қызықты перспективалар қою және т.б.

Адамгершілікке тәрбиелеу процесінде өзін-өзі тәрбиелеу, мақсаттары, мазмұны, әдістері маңызды орын алады. Адамгершілікке тәрбиелеу әдістері өзара байланысты және бірін-бірі толықтырады. Сенімділік, яғни білімділердің санасы мен сезіміне әсер ету жаттығулар арқылы күшейтіледі. Позитивті қасиеттердің қалыптасуымен бір уақытта қарама-қарсы негативті қасиеттерге тұрақты қарсылық тәрбиеленеді. Сендіру мен жаттығудың үйлесуі сана мен мінез-құлықтың бірлігіне жағдай жасайды. Алайда, жас ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеудің күрделі үдерісінде әр түрлі себептермен алға қойылған педагогикалық мақсаттарға бірден қол жеткізу әрдайым мүмкін бола бермейді және қоғамның нормалары мен талаптарынан белгілі бір ауытқулар жекелеген оқушылардың адамгершілік санасы мен мінез-құлқында кездеседі. Осы ауытқулар тұрақты әдетке айналғанға дейін, қалыптасқан жеке қасиеттерге айналғанға дейін, оларды түзету оңай, мұнда ата-аналар мен мұғалімдердің осы мақсатты көздейтін тәрбиелік әсері тәрбие жұмысының элементтері ретінде әрекет етеді.

Адамның адамгершілік қасиеттері өзара тығыз байланыста қалыптасады, дамиды және көрінеді. Адамгершілік тәрбиесінің заманауи жүйесі жағымды адамгершілік қасиеттерді қалыптастыра отырып, адамгершілік, зиянды дағдылар мен мінез-құлық әдеттері саласындағы қате көзқарастар мен идеяларды жеңеді.

Адамгершілік ұғымдары тек жаттап қана қоймай, терең түсініп, моральдық нанымға айналдырғанда ғана іс-әрекеттің нұсқаулығына айналады. Осындай наным-сенімдер мен моральдық мінез-құлықтың тұрақты әдеттерінің болуы адамның адамгершілік тұрғыдан тәрбиеленуіне, оның адамгершілік жетілуіне куәлік етеді. Тұрақты адамгершілік қасиеттерде қамтылған адамгершілік сананың, адамгершілік сезімдер мен адамгершілік мінез-құлықтың бірлігі - білім беру процесі мен жеке тұлғаның адамгершілік дамуы арасындағы сәйкестіктің маңызды көрсеткіші. Ата-аналар мен мұғалімдердің тәрбиелік жұмыстардағы қателіктері, зиянды ортаның әсері, жекелеген жасөспірімдер мен жастардың педагогикалық немқұрайлылығы тұрақты және антисоциалдық сипатқа ие болған кезде, білім беру дербес психологиялық-педагогикалық міндет ретінде әрекет етеді, оны шешу үшін арнайы

психологиялық-педагогикалық шаралар және оларды жүзеге асыру үшін арнайы жағдайлар жасау. Сонымен, студенттердің ұжымдағы және басқа ортадағы ересектермен және құрдастарымен барлық қарым-қатынастары студенттер игеруі керек адамгершілік қасиеттердің моделін: азаматтық, патриотизм, ұжымшылдық, еңбексүйгіштік, идеялық рух, өзара көмек т.б.

Бұл қасиеттер әрдайым адамдарға деген моральдық қатынастың мәнін, сіздің әрбір іс-әрекетіңізді басқаларға қалай әсер ететіндігі, адамдарға пайдасы тиер ме, әлде зиян тигізетіні тұрғысынан қарай алу қабілетін қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, оқушыларды өз іс-әрекетінің салдарын ескеруге тәрбиелеу өте маңызды.

Идеалдар жасөспірім кезіндегі барлық адамгершілік дамуы үшін үлкен маңызға ие болады. Олардың осы жас кезеңінде қалыптасуы адамдардың моральдық сапаларына, олардың әрекеттеріне, бір-бірімен қарым-қатынастарына қызығушылықпен тікелей байланысты, бұл әсіресе осы жас кезеңіне тән. Позитивті моральдық мұраттардың болуы оны жүзеге асырудың қажетті, тіпті шешуші шарты болып табылады.

Идеалдың қалыптасуы ерекше адамгершілік сезімдердің пайда болуымен де байланысты: өзін-өзі бағалау, өзін-өзі бағалау және т.с.с. Бұл сезімдер жеткіншектің өзінің идеалдары деңгейінде болу қажеттілігі нәтижесінде өзіндік сана мен өзіндік бағалауды дамытуға байланысты туындайды. Егер ол осы қажеттілікті қанағаттандыра білсе, яғни өзіне қойылатын талаптарға сәйкес келетін әрекетті орындай алса, онда оның өзін-өзі құрметтеу, өзін-өзі мақтан тұту, өзін-өзі бағалау тәжірибесі бар. Сонымен қатар, моральдық формациядағы өте маңызды бетбұрыс сапалы жаңа функционалды формацияның - белгілі бір адамның рухани бейнесінде қамтылған адамгершілік мұраттардың пайда болуымен байланысты. Адамның қабылдаған немесе жасаған идеалы - бұл оқушының мінез-құлқын

бағыттайтын және басқа адамдарды және өзін-өзі бағалау критерийі ретінде қызмет ететін бейне. Сонымен, идеалдың болуы үнемі әрекет ететін моральдық мотивтің болуын да білдіреді.

Кең мағынада рухани-адамгершілік тәрбие қоғам мен бүкіл мемлекеттің ажырамас, стратегиялық, зияткерлік ресурсы болып табылады. Рухани-адамгершілік тәрбиесінің адамгершілік компоненті негізінен санаға әсер ету арқылы қалыптасады және адамның сыртқы мінез-құлқына, оның табиғи әлемі мен адамдар әлеміне қатынасына әсер етеді және жеке тұлғаның құндылық бағдарларын көрсететін бағдарлы тәрбиенің нәтижесі болып табылады.

Рационалды факторды қолдана отырып, рухани-адамгершілік әлеуетті қалыптастыру және дамыту бірнеше жолмен жүзеге асырылады:

- студенттерді өнермен, суретпен, музыкамен, театрмен, сонымен қатар шығармашылық қызметтің әр түрлі түрлерімен таныстыру арқылы.

- күнделікті өмірде жастардың бейнелі-эмоционалды сферасын дамыту арқылы. Адамның сыртқы ортамен үйлесімділігі қажеттіліктерді, интеллектуалды, сенсорлық-ерік және мотивациялық салаларды дамыту арқылы, тұлғаның әлеуметтік маңызды қасиеттерінің, коммуникативті қасиеттерінің жедел дамуын ынталандыру арқылы және тұлға аралық, тұлғааралық психологиялық жайлылықты құру арқылы қол жеткізіледі.

- студенттің оқу пәндерін игеру кезінде алатын білім, білік және дағдылардың даму деңгейін бағалау және өзін-өзі бағалау арқылы.

Айналасындағы адамдармен белгілі бір қарым-қатынасқа түсу арқылы студенттер түрлі өмірлік ахуалда жинақталып, адамгершілік тәжірибесін кеңейтеді. Бұл тәжірибені ұйымдастыру студенттерді әр түрлі қызмет түрлеріне баулу, осы негізінде адамгершілік сананы қалыптастыру, адамгершілік сезімдерін дамыту, адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін дамыту арқылы жүзеге асырылады.

Адам рухани-адамгершілік сезімге бай болып туылмайды, сондықтан мұғалімдердің, ата-аналардың, білім беру мекемесінің бүкіл білім беру ортасының рухани-адамгершілік білім факторларының бірлігімен сыртқы әсері қажет. «Рухани өмір кез-келген шындықтың көрінісі емес, ол шындықтың өзі», - деп жазады Бердяев. Алайда рух туралы тұжырымдама жасау мүмкін емес, бірақ сіз рухтың белгілерін ұстай аласыз. Бердяев оларға еркіндік, мағына, шығармашылық қызмет, сүйіспеншілік, адалдық, құндылық, жоғары құдай әлеміне жүгіну және онымен бірлік туралы айтады. Сондықтан жастарды жалпы адамзаттық құндылықтармен таныстыру өте маңызды, өйткені олар адамзаттың рухани дамуы үшін де, әлеуметтік прогресі үшін де критерий болып табылады. Адам өмірін қамтамасыз ететін құндылықтарға денсаулық, белгілі бір деңгейдегі материалдық қауіпсіздік, жеке тұлғаның және таңдау еркіндігінің жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін әлеуметтік қатынастар, отбасы, заң және т.б.

Әдебиеттер тізімі

1. Зенковский В.В. Педагогика. - М., 1996. - 220 б.
2. Масленникова С.Ф. Оқушылардың адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу педагогикалық проблема ретінде. - 2013 ж. - S. 84-87.
3. Мұстафина Д.Б. Қазіргі әлемдегі адамгершілік-этикалық тәрбие мәселелері. - 2015 ж. - S. 106-108.
4. Саенко Л.А., Бобрышов С.В. Маман даярлаудағы құзыреттілік тәсілдің әдіснамалық бағасы. - 2016. - No 43. - С. 125-131.
5. Саенко Л.А. Трансдисциплинарлық жағдайдағы білімнің аксиологиялық мазмұны. - 2017. - No 6 (67). - S. 136-137.
6. Саенко Л.А. Қазіргі қоғамдағы болашақ мұғалімдердің құндылық бағдары // Гуманитарлық журнал. - 2017. - No 18. - S. 22-23.
7. Степанюк Ю.Ю. Адамгершілік тәрбиесі жастар азаматтығын қалыптастырудың кепілі ретінде // Жоғары мектеп. - 2016. - No 8. - С. 88-90.
8. Хакимов Н.Х. Білім оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеудің маңызды факторы ретінде // Қазіргі ғылымның мәселелері мен жетістіктері. - 2016. - No 1 (3). - S. 162-164.

Эффективность государственного управления цифровой экономикой как драйвера устойчивого развития

Даулиева Г.Р.

к.э.н., и.о. профессора,

Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,

Алматы, Казахстан

Ералиева А.Е.

докторант,

Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,

Алматы, Казахстан

Аннотация.

Возможности цифровизации применительно к различным отраслям и секторам национальной экономики, ее уровням и элементам - сегодня весьма актуальная и насущная тема. Цифровая экономика, которая базируется на качественно новом типе информационных и телекоммуникационных технологий, охватывающих и преобразующих все сферы современной производственной и общественной жизни, хотя и находится в процессе формирования, уже сегодня обладает мощнейшим потенциалом, предоставляющим при его реализации шанс на достижение и компаниями, и странами лидирующих позиций по ключевым направлениям социально-экономического развития [1]. В странах — лидерах в сфере цифровых технологий государство является драйвером соответствующих инициатив. Без активного участия государства невозможно представить как успешное развитие технологического предложения в развитых странах, так и коммерциализацию технологий, а также создание флагманских корпораций, формирующих в современной экономике ее «цифровой облик». Целью статьи является изучение государственного управления и обеспечения устойчивого развития различных уровней национальной экономики, а именно микро-, мезо- и макро с целью использования возможностей цифровизации, оценке ее влияния в целом на развитие экономики и качество жизни. Автором рассмотрены особенности обеспечения качества жизни населения с учетом возможностей использования цифровых технологий как драйвера устойчивого развития. Также определены основные направления использования цифровых трансформаций, проанализированы возможности, которые они могут предоставлять для государственного управления различными системами и процессами. Сформулирована авторская позиция на особенности

эффективного государственного управления качеством жизни населения на основе перспектив использования цифровизации. Разработаны предложения по формированию направлений эффективного государственного управления достижениями цифровой экономики для устойчивого развития страны.

Ключевые слова: цифровая экономика, устойчивое развитие, государственное управление.

Быстрое развитие технологий, с одной стороны, меняет представление об окружающем нас мире, а с другой - помогает людям понять глобальный характер проблем и задач, стоящих перед человечеством. Основные риски тысячелетия связаны с обострением экологических проблем и усилением социально-экономического неравенства. По словам американского социолога Майкла Буравоя, экологическое неравенство является первой осознанной и действительно глобальной проблемой: «Однако существуют ли проблемы, вокруг которых Север и Юг, Восток и Запад могли бы объединиться, права человека, которые они могли бы защищать? Есть один путь, в котором жизнь каждого находится под угрозой, и это происходит из-за деградации окружающей среды. Отсюда широкое обращение движения за экологическую справедливость. Глобальное потепление, токсичные отходы и загрязнение не признают социальных или географических границ. Разрушение окружающей среды затронет всех в равной мере» [2].

Анализ причин и последствий климатических, продовольственных, экономических и других кризисов показывает, что большинство социальных и экологических проблем неразрывно связаны. На протяжении всей своей истории человечество использовало и трансформировало природу в свою пользу (от земледелия в древнем Китае, Южной Америке и других регионах до современных гидроэлектростанций), поэтому экологические проблемы нельзя считать социально нейтральными. Более того, политические или экономические решения, принимаемые на уровне национальных правительств, также имеют экологические последствия [3].

Таким образом, анализ социального и экологического неравенства позволяет лучше понять взаимосвязь экономических, политических, социальных и экологических аспектов несправедливости и социального расслоения в современных обществах [4]. Устойчивое развитие предполагает решение целого ряда проблем, не только экологических, но и социальных.

В самом общем виде концепция устойчивого развития предполагает регулирование определенных сфер жизни общества, чтобы обеспечить возможность будущим поколениям жить без ущерба для качества их жизни. Это предполагает преодоление широкого спектра проблем, от бедности и насилия в отношении личности до обеспечения доступности здравоохранения и образования. Устойчивое развитие требует учета экологических проблем и рисков. Согласно последнему проекту по реализации концепции устойчивого развития («Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года»), он предусматривает достижение 17 целей [5].

Ключевые приоритеты развития устойчивого развития в Казахстане были определены, но реализованных программ по-прежнему практически нет, несмотря на повышенное внимание к этому вопросу в последние годы.

Существует два способа эффективного устойчивого развития в стране:

Первый способ включает в себя трансформацию социальных институтов общества и тесно связан с концепцией социальной экологии, согласно которой экологические проблемы не могут быть решены отдельно от социальных проблем. Предполагается, что экологические проблемы связаны с обществом, построенном на господстве и эксплуатации. Однако этот способ требует радикальных преобразований в различных сферах общественной жизни, поэтому его сложно реализовать.

Второй способ направлен на внедрение новых технологических решений и инноваций, которые должны обеспечить эффективное устойчивое развитие [6].

Можно проанализировать влияние, которое оказывает цифровая экономика на достижение целей устойчивого развития по трем направлениям. Первое направление включает развитие инфраструктуры, под инфраструктурой подразумевается возможность населения получать, а для бизнеса – создавать цифровые сервисы. Второе направление – это интеграция и развитие цифровых технологий в различных сферах жизни. Третье направление подразумевает законодательную возможность их применения.

Для влияния цифровой экономики на все три направления устойчивого развития большое значение имеет эффективность государственного управления цифровой экономикой.

В данный момент во многих странах цифровая экономика является стратегическим приоритетом развития. В соответствии с прогнозами главных мировых экспертов, к 2020 году четвертая часть мировой экономики будет цифровизирована, и интеграция технологий цифровизации экономики, которые позволяют государству, бизнесу и обществу эффективно взаимодействовать, станет все более динамичным и масштабным процессом.

Информационно-коммуникационные технологии обладают огромными возможностями для ускорения достижения целей Организации Объединенных Наций в сфере устойчивого развития и существенного улучшения жизни людей [7].

Создание следующего поколения инфраструктуры информационно-коммуникационных технологий приведет к образованию "умных", устойчивых городов и сообществ во всем мире.

Расширение доступности современных информационно-коммуникационных технологий будет способствовать инновациям на местах, необходимым для ускорения внутреннего экономического роста, обеспечения достойной работы и сокращения уровня неравенства.

Более пятнадцати государств мира реализуют программы по цифровизации страны: Норвегия, Новая Зеландия, Дания, Сингапур, Канада, Южная Корея, Германия, Россия, Саудовская Аравия, Великобритания, Индия, Китай, Малайзия, Австралия и Казахстан [8].

В государственной программе «Интернет плюс» Китай связывает традиционные индустрии с цифровыми. Сингапур сформировал «Умную экономику», Канада формирует в Торонто ИКТ-хаб, Южная Корея в национальной программе «Креативная экономика» берет ориентир на развитие предпринимательство, человеческого капитала и распространение достижений информационно-коммуникационных технологий, Казахстан в программе "Цифровой Казахстан" ориентируется на прогрессивное развитие цифровой экосистемы для достижения устойчивого экономического роста.

Реализация госпрограммы проводится в пяти ключевых направлениях:

Первое направление связано с цифровизацией отраслей экономики. Традиционные отрасли экономики Казахстана преобразуются за счет использования и внедрения цифровых технологий;

Переход на цифровое государство - изменение способов оказания услуг и взаимодействия государства с гражданами и бизнесом, предвосхищение потребностей;

Формирование цифрового Шелкового пути - реализация высокоскоростной и защищенной инфраструктуры передачи, обработки и хранения данных, как внутри страны, так и для создания транзитного потенциала;

Развитие человеческого капитала - преобразование, охватывающее формирование так называемого креативного общества;

Формирование инновационной экосистемы - реализация условий для развития технологического предпринимательства и инноваций с устойчивыми связями между государством, бизнесом и научной сферой.

Говоря об эффективности государственного управления в сфере цифровой экономики, нужно отметить важность развития инфраструктуры доступа к сети Интернет и, в результате, охвата населения сетью Интернет. По данным Комитета статистики Республики Казахстан за 2014 – 2019 годы доля населения, пользующегося сетью Интернет, выросла с 67,2% до 80,9%, а доля домашних хозяйств с доступом к сети Интернет за тот же период выросла с 69,9% до 76,6% [9].

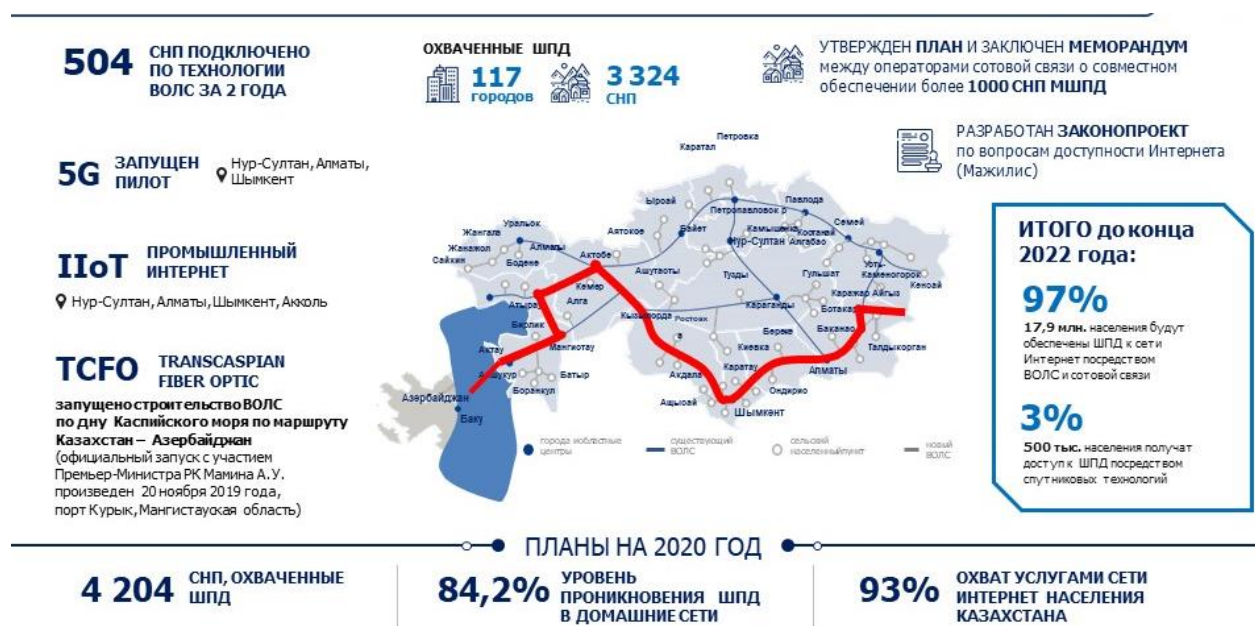

Рис. 1. Развитие инфраструктуры [10]

Несомненно, что интеграция цифровых технологий вынуждает правительство корректировать бизнес-модели и нормативную базу. В число других проблем, требующих решения, входят нехватка данных, не отвечающие требованиям наборы навыков, отсутствие физической и цифровой инфраструктуры и ограниченная возможность подключения. Это особенно справедливо в отношении развивающихся стран и стран с переходной экономикой.

Для решения этих проблем и придания импульса всеохватной и устойчивой промышленной деятельности, которая ведет к более высокому уровню занятости и экономического роста, необходимо предпринять ряд шагов.

К ним относятся следующие [7]:

- Необходимо обеспечить широкую доступность надежной физической и цифровой инфраструктуры. Для того чтобы в полной мере воспользоваться преимуществами "Индустрии 4.0", необходимо преодолеть гигантский цифровой разрыв между развитыми и развивающимися регионами.

- Необходимо уделить внимание государственному управлению как малыми, так и крупными предприятиями, для внедрения новых методов организации традиционных производственных процессов. Необходимо перейти от "централизованного" к более "децентрализованному" производству, в котором продукт может использовать интеллектуальное оборудование, чтобы сообщать, что требуется делать, а не просто "подвергаться обработке".

- Инфраструктура информационно-коммуникационных технологий требует новых наборов навыков, например в области мехатроники, цифровой медицины, прецизионного сельского хозяйства, конструирования роботов и проектирования интеллектуальных энергосистем, а также управления. Эти наборы навыков не могут быть сформированы мгновенно и требуют изменений в сфере образования и профессиональной подготовки. То есть необходимо эффективное государственное управление в сфере образования, квалификации и переквалификации кадров.

- Государству также как и предприятиям необходимо адаптироваться к новой реальности, в которой работники сотрудничают и сосуществуют с машинами (сотрудничающими роботами, или со-роботами) и в которой появляются новые отрасли, такие как цифровая медицина и прецизионное сельское хозяйство.

- Необходимо достигнуть согласия относительно новых стандартов обмена данными, относящимися к "Индустрии 4.0". Они, вероятно, будут востребованы потребителями и другими заинтересованными сторонами и могут относиться к сфере обмена и хранения больших данных, безопасности и конфиденциальности, а также этики, определяющей отношения между машинами и работниками.

Касательно средств государственной политики, которые могут содействовать введению цифровых технологий в промышленность Республики Казахстан, то представители бизнес-сообщества выступают за идею по уменьшению налоговой нагрузки, что, они считают, что это может позволить форсировать внедрение технологий. Вместе с тем, существует необходимость введения субсидий для поддержки

стратегических производств, а также обеспечения устойчивых объемов производств за счет государственного заказа и программы льготного кредитования или лизинга. Такая помощь должна быть доступной не только крупным предприятиям, но и небольшим компаниям [11].

Одним из направлений государственного влияния на прогресс цифровой экономики необходимо отметить потребность в развитии институтов цифровой экономики, включая промышленный комплекс Республики Казахстан и ее регионов.

К таким мерам относятся:

- поддержка формирования новой структуры экономических активов в научном производственном секторе региона, которые отвечают экономическим приоритетам цифровой экономики;
- введение перспективных стандартов и современных подходов к формированию производственных сфер, которые учитывают достижения цифровой экономики и тенденции развития цифрового глобального пространства;
- введение нормативно-правовых и организационных условий, делающих привлекательным интенсивное участие субъектов промышленности в создании цифрового пространства;
- содействие безопасности и независимости государственного пространства цифровой экономики;
- развитие инфраструктуры цифровой экономики, включая формирование благоприятных условий для работы цифровых платформ;
- обеспечение изготовления оборудования для развития информационной инфраструктуры: для инфраструктуры обработки и хранения данных; телекоммуникационного оборудования для постройки сети; для технологии подвижной и фиксированной связи 5G; для формирования широкополосного доступа к сети «Интернет».

Заключение

Современное общество стремительно меняется под воздействием цифровых преобразующих технологий. Цифровизация как современный подход к развитию региона подразумевает не столько установку высокотехнологичного оборудования и внедрение программных комплексов, сколько фундаментальные изменения хозяйственных процессов, бизнес-моделей и управленческих инструментов. Коренная трансформация затрагивает политическую, экономическую и социальную сферы, задавая особую приоритетность теоретического изучения и практического внедрения концепции устойчивого развития страны и ее регионов на основе тотальной информатизации и цифровизации всех сфер жизни.

Ошибочно увязывать концепцию устойчивого развития только с состоянием окружающей среды, сбрасывая со счетов политические, социальные, экономические, территориальные и другие не менее важные аспекты. Устойчивое развитие представляет собой процесс преобразований, при котором оптимальное использование и воспроизводство природных ресурсов, грамотная экономическая стратегия, решения в области общественных отношений и социальная политика, научно-технический прогресс, институциональная организация тесно интегрированы и направлены на развитие потенциала общества, удовлетворение потребностей населения в настоящее время и в будущем.

В развитии цифровой экономики как драйвера устойчивого развития значительную роль призвано играть государство, которое имеет возможность направить свои усилия на устранение бюрократических барьеров развитию цифровой экономики, на внедрение цифровых технологий на промышленных предприятиях страны, а также на создание соответствующей экосистемы.

Развитые страны значительно опережают Казахстан в сфере формирования цифровой экономики, что обусловлено не только различиями в масштабах экономики, но и некоторым запаздыванием страны в вопросах цифровизации экономики. Зарубежный опыт в сфере создания современной цифровой экономики может оказаться весьма полезным для Казахстана, который лишь вступает на эту стезю. Нам важно не только извлечь полезные уроки из опыта других стран, но и избежать повторения их ошибок и просчетов.

Программа «Цифровой Казахстан», а также другие меры предпринятые в государственном управлении цифровой экономикой – это шаг вперед, но шаг недостаточный для того, чтобы цифровая экономика стала драйвером устойчивого развития в Казахстане.

В целом, главный урок для Казахстана заключается в том, что успешная цифровизация экономики невозможна без всесторонней политической, законодательной, организационной и финансовой поддержки со стороны государства.

Список литературы

1. Бондаренко В.М. Мировоззренческий подход к формированию, развитию и реализации «цифровой экономики» // Современные ИТ и ИТ-образование. — 2017. — №1. — С. 237–251.
2. Буравой М. (2007). Публичная социология прав человека. Журнал социологии и социальной антропологии, X (4): 27–44. (In Russ.)
3. Harvey D. (1993). The Nature of Environment: the Dialectics of Social and Environmental Change. In: Socialist Register 1993: Real problems, false solutions ed.by Miliband R., Panitch L. Vol. 29. London: Merlin Press. P. 1-51.
4. Осипова Н., Полякова Н., Добринская Д., Вершинина И., Мартыненко Т. (2017). Social inequality: Recent trends. *Ponte*, 73(5):259–273. DOI:10.21506/j.ponte.2017.5.49
5. Кулясов И.П. (2005). Экологическая модернизация: теоретические аспекты. Журнал социологии и социальной антропологии, VIII (3): 100-113.
6. Сергеева З. Х., Закирова Л. А. (2017) Экологическая модернизация производства на пути устойчивого развития экономики. *Управление устойчивым развитием*, 4: 59-64.
7. https://www.itu.int/en/itu/news/Documents/2017/2017-03/2017_ITUNews03-ru.pdf
8. Ronaldo M., João FG Oliveira (2019) Combining innovation and sustainability: an educational paradigm for human development on earth. *Brazilian Journal of Science and Technology* (Springer).
9. Данные Комитета статистики Министерства экономики Республики Казахстан.
10. <https://digitalkz.kz/o-programme/>
11. Dmitrii Trubnikov (2019) Analysing the Impact of Regulation on Disruptive Innovations: The Case of Wireless Technology. *Journal of Industry, Competition and Trade* (Springer).
12. Mark Deakin (2019) Smart cities: the state-of-the-art and governance challenge.
13. Franke T., Zoubir M. (2020) Technology for the People? Humanity as a Compass for the Digital Transformation. *Wirtschaftsdienst* (Springer).

Әлеуметтік педагог қызметінің кәсіби-этикалық принциптері

Санай Г.Е.

П.ғ.к, доцент,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Абдигалиева А.

аға оқытушы,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Макишева М.

магистрант,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Әлеуметтік жүйеде жұмыс істейтін педагог әрдайым кәсіби және этикалық кодекстің талаптарын сақтау қажеттілігін есте сақтауы керек. Мақалада әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметі процесіндегі басты принциптерге ерекше назар аударылған. Педагогтың кәсіби қызметі оқушылар, ата-аналар және қоғам алдындағы ерекше жауапкершілікпен сипатталады. Өз қызметін жүзеге асыру барысында педагог келесі қағидаларды басшылыққа алады: ізгілік, төзімділік, кәсіби шеберлік, заңдылық, әділеттілік, жауапкершілік, демократияшылық, бірін-бірі құрметтеу.

Әлеуметтік жұмыс – бұл басқа мамандықтармен салыстырғанда моральдық принциптерді жүзеге асыру күрделі жүргізілетін кәсіби қызметтің бір түрі. Себебі, әлеуметтік жұмыстағы кәсіби ықпал етудің басты объектісі адам болып табылады. Әлеуметтік педагогтың кәсібилігіне қойылатын моральдық талаптар да жоғары. Кәсібилік – тек жалпы мәдени және кәсіби білім мен тәжірибені меңгеру ғана емес, сонымен бірге моральдық тұрғыда өз ісәрекетін бағалай білу қабілеті арқылы түсіндіреді. Әлеуметтік педагогтың кәсіби сапасын дамытуда оның моральды бейнесі, басқа адамдармен қарымқатынастағы жеке тартымдылығы, психологиялық мінез ерекшелігі маңызды рөл атқарады.

Түйін сөздер: этика, кәсіби этика, әлеуметтік педагог, этикалық принциптер.

Кәсіби этика, жалпы этика ретінде, адамдардың күнделікті бірлескен қызметі барысында дамиды. Кәсіби этика белгілі бір қызмет түріне тән практика процесінде жинақталған тәжірибені жүйелеп, оны жалпылайды және осы қызмет түрінің дамуына қарай жетілдіріледі. Сондықтан кәсіби этика іс-әрекет түріне байланысты өзіне тән белгілерді қамтитын жалпы адамгершіліктің бір түрі ретінде қарастырылуы мүмкін. Сонымен бірге оны кәсіби ортадағы моральдың қолданбалы теориясы деп санауға болады[1].

Кәсіби этика - бұл жеке және кәсіби мінез-құлықты реттейтін және көп жағдайда қызметтерді тұтынушыларды, мамандарды, ұйымдарды, зерттеуге қатысушыларды, кәсіби топтарды және тұтас қоғамды қорғау үшін әзірленген нормалардың жиынтығы [2].

Әлеуметтік педагогика кәсіби іс-әрекеттің ерекше түрі ретінде мамандардың мінез-құлық принциптері мен нормаларын бекіту процесінде дамыған нақты, өзіне ғана тән мұраттар мен құндылықтардың жиынтығына ие. Кәсіби функцияларды орындайтын маман әлеуметтік көмек немесе клиенттерге қолдау көрсету бойынша бірегей қызметті қалыптастырады [3]. Әлеуметтік педагог кәсібінің әсерінен қалыптасатын жеке, этикалық, интеллектуалдық қасиеттерді білдіретін әр маманның жеке жұмыс стилі осылай дамиды.

Әлеуметтік педагогтың этикалық сана-сезімі - бұл қатынастар процесінде туындайтын оның әлеуметтік болмысы мен іс-әрекетінің моральдық көрінісі. Бұл адамгершіліктің субъективті көрінісі, өйткені объективті әлеуметтік қажеттілік пен әлеуметтік қажеттіліктер маман санасында дұрыс мінез-құлық пен іс-әрекеттер туралы идеялар ретінде көрінеді.

Әлеуметтік педагог субъективті фактордың жағымсыз әсерін мүмкіндігінше бейтараптандыру, мақсатқа жету үшін әлеуметтік-мәдени ортаның барлық қажетті ресурстарын тарту шараларын қабылдауы керек. Ол мақсатқа жетудегі объективті кедергілерді біліп, олар туындаған кезде этикалық стандарттарға сәйкес іс-қимыл әрекеттерін ұсынуы керек.

Әлеуметтік педагогтың қызметін бағалау кезінде адамгершілік (мораль) өлшемдерін ескеру қажет. Олар жақсылық пен жамандық, әділеттілік туралы идеялардың жиынтығы ретінде маманның кәсіби мінез-құлқына және оның іс-әрекетіне моральдық талаптардың мазмұны ретінде түсініледі. Бұл критерийлерге мыналар кіреді:

- адамның жоғары адамгершілік қасиеті;
- әлеуметтік-мәдени ортаның қажеттіліктеріне сәйкес маман қызметінің әлеуметтік-педагогикалық қажеттілігі;

- әлеуметтік-педагогикалық процеске қатысушылардың ынтымақтастығы;

- процеске қатысушыларға кешенді оң әсер етуді қамтамасыз ету.

Әлеуметтік мұғалім өз қызметінде кәсіби этика қағидаларын басшылыққа алады (әлеуметтік байланыстардың құндылық негізі және кәсіби қызмет саласындағы әлеуметтік педагогтың тұлғааралық қатынас мәдениеті). Олардың негізінде кәсіби парыз тұжырымдамасы, олардың қызметін анықтайтын жетекші идеялар, нормалар мен ережелер жатыр. Оларға мыналар кіруі керек:

- тәрбиеленушінің рационалды мүдделерін сақтау принципі;

- өз әрекеттерінің жағымсыз салдары үшін жеке жауапкершілік қағидаты;

- әлеуметтік педагогпен бірге жұмыс істейтін адамдардың құқықтары мен жеке қадір-қасиеттерін құрметтеу қағидасы;

- тәрбиеленуші мен оған жақын адамдар туралы информацияға қатысты құпиялылық принципі;

- тәрбиеленушіге деген ізгі ниет қағидасы;

- қарым-қатынастағы адалдық пен ашықтық принципі;

- тәрбиеленушіге қатысты алалаушылық болмау принципі;

- бірлескен қызметке үлес қоса отырып, өзі жұмыс жасайтын адамдармен әлеуметтік педагогтың ынтымақтастықта болу принципі;

- ізгілендіру принципі - адамның құндылығына бағдарлау, оны өзінің барлық артықшылықтары мен кемшіліктерімен сол күйінде қабылдау, оған деген төзімділіктің көрінісі.

Әлеуметтік педагогтың отандық және шетелдік этикалық кодексі бар. Олар кәсіби моральдың негізгі қағидаларын бейнелейді. Рационалды, уақыт сынынан өткен және әлеуметтік-педагогикалық шындықпен түзетілген этикалық нормалар жиынтығы кәсіптік әлеуметтік педагогтардың қауымдастығы немесе кәсіподағы қабылдаған, орындауға белгіленген адамгершілік нормаларының жиынтығы болып табылатын кодекс (латын тілінен *codex* - кітап) мәртебесіне ие болады. Ол кәсіби қызметтегі этикалық қатынастардың эталоны ретінде әрекет етеді.

Осы анықтамадан әлеуметтік педагогтың этикалық кодексінің басты мақсаты гуманизм, адамгершілік және әлеуметтік әділеттілік идеалдарының кәсіби іс-әрекетте және жалпы қоғамда жүзеге асуына ықпал ету болып табылады. Біздің еліміздегі әлеуметтік-педагогикалық қызметтің этикалық стандарттарының негізінде келесі дереккөздер бар.

- адами құндылықтар;
- қазіргі қоғамының құндылықтары;
- шет елдердің этикалық нормалары;
- әлеуметтік-педагогикалық қызметтің нақты құндылықтары;
- әлеуметтік педагогтардың жеке құндылықтары мен мұраттары.

Әлеуметтік педагогтың этикалық кодексінің негізін моральдық норма құрайды - оның мінез-құлқы мен қызметіне қойылатын жалпы мәндік талап, ол барлық жағдайлар мен жағдайларда әділетті. Әлеуметтік-педагогикалық қызметтегі адамгершілік нормалары мақсатқа жетудің құралы, сонымен қатар өзін-өзі басқаруды реттеуші ретінде қызмет етеді.

Моральдық ережелер - бұл әлеуметтік педагогтың мінез-құлқы мен қызметіне қойылатын нақты талаптар. Олар ең икемді және мобильді, қоғамдық қатынастардың даму динамикасын көрсетеді, олардың мазмұнына үнемі жаңа талаптармен байытылады.

Жоғарыда айтылғандар әлеуметтік педагогтың күнделікті мінез-құлқы мен практикалық іс-әрекетінде көрінеді, оның сапалық сипаттамасы оның этикалық мінез-құлқы болып табылады.

Әлеуметтік педагогтың этикалық әрекеттері адамгершілік тұрғысынан бағаланады. Ол құндылыққа бағытталған әлемде әрекет етеді, мұнда оған қол жеткізудің кез-келген әрекеті, мақсаты, құралдары олардың адамгершілік нормаларына сәйкестігі тұрғысынан бағаланады, яғни. қоғамның немесе микро қоғамның жақсылық пен жамандық туралы идеялары. Еңбекке кіріскен кезде әлеуметтік педагогтың алдына қоятын ең жоғарғы мақсаты формуламен: «өзін-өзі мақсатты түрде әлеуметтік жетілдіруге ықпал ету, адамды тәрбиелеу», «баланы тәрбиелеп отырған отбасының адамгершілік әлауқатына ықпал ету» арқылы көрінуі мүмкін. Мақсаттарына жету үшін ол өзіне қол жетімді барлық заңды құралдарды қолданады. Құрал таңдау кезінде ол этикалық қағидаларды басшылыққа алады, оның бастысы «Зиян келтірмеңіз». Ол алға қойған мақсатқа жету ғана емес, оған қол жеткізудің таңдалған құралдарының адамгершілігі (немесе азғындығы) қандай салдарға әкелетінін алдын-ала білуі керек. Әлеуметтік мұғалімнің алға қойған мақсаты адамгершілік жағынан жоғары болғанымен, оған деген құралдардың жеткіліксіздігі қызметтің барлық нәтижелерін сызып тастауы мүмкін.

Маманға оның қызметіне байланысты «адам - адам» жүйесі бойынша қойылатын этикалық талаптар әлеуметтік педагогтың кәсіби-этикалық кодексінде көрінеді [4]. Этикалық қағидаларды қарастырыңыз, олар әлеуметтік педагогты өз тәжірибесінде басшылыққа алатын негізгі принциптер болып табылады [5].

Баланы қалай болса солай қабылдау принципі. Балалардың өмірлік жағдаяттарының мәселелерін шешуде әлеуметтік педагог олардың талаптарының ақылға қонымды сипатына назар аударуы керек. Практикалық жағдайдағы басты міндет - клиентке оның проблемаларын шешу үшін өз бетінше әрекет етуге ынталандыруға көмектесу. Жеке қасиеттер де, дене кемістігі де, ақыл-ой кемістігі де, дін де әлеуметтік мұғалімге көмектесуден бас тартуға және баланы (немесе басқа ықпал ету объектісіне) қатысты қандай-да бір кемсітушіліктің себебі бола алмайды. Әлеуметтік педагог көмек көрсету үшін шешім қабылдау барысында қамқоршыларының барлық нақты сипаттамаларын ескеруі керек.

Баланың бірлескен іс-әрекеттің кез-келген кезеңінде тәуелсіз шешім қабылдау құқығын құрметтеу. Әлеуметтік педагог адамға оның келісімінсіз көмектесе алмайды. Клиенттің іс-әрекетінің ұтымдылық дәрежесіне қарамастан, әлеуметтік педагог пен әлеуметтік қызметкер оны (психологиялық немесе физикалық) өзінің кәсіби логикасын ұстануға мәжбүрлей алмайды. Әлеуметтік педагогтың әсер етуінің негізгі құралдары аргументтер мен дәлелдер, сендіру логикасы, мемлекет пен қоғамның этикалық құндылықтары, қолданыстағы заңнама нормалары, әлеуметтік қорғау жүйесінің мүмкіндіктері және әлеуметтік педагогтың өзінің кәсіби тәжірибесі болып табылады.

Әлеуметтік мұғалімнің ынтымақтастық құпиясы. Құпия ақпарат (құпия, жариялауға жатпайтын) - бұл клиенттің өмір сүру жағдайына, оның жеке қасиеттері мен проблемаларына қатысты барлық нәрселер, сондай-ақ клиент әлеуметтік қызметкермен және әлеуметтік педагоппен бірлесіп анықтайтын барлық нәрселер. Әлеуметтік педагог бұл құпиялыққа кепілдік беріп, оны қамтамасыз ету үшін барлық шараларды қабылдауы керек. Әлеуметтік педагог клиентке алдын-ала бұл немесе

басқа ақпаратты жоғары әкімшілік деңгейде оңтайлы шешім қабылдау үшін басқа қызметкерлерге, мүмкін басшылыққа беру керек деп хабарлауы керек. Алайда, бұған қарамастан, мұндай ақпарат клиенттің рұқсатымен ғана және осы нақты мәселені шешуге тікелей қатысатын адамдарға ғана берілуі мүмкін. Құпиялылықты бұзу клиенттің өміріне, денсаулығына, материалдық немесе психикалық әлауқатына қауіп төндірген жағдайда ғана мүмкін болады.

Әлеуметтік педагогтың өз қызметінің нәтижелері үшін жауапкершілік принципі. Нақты мәселелерді шешумен айналысатын әлеуметтік педагог өзінің қызметінің нәтижелері үшін, әлеуметтік көмектің сапасы мен тиімділігі, уақтылығы мен тиімділігі және оның салдары үшін жеке жауапкершілікті көтереді. Әлеуметтік педагог өзінің клиенттері үшін ғана емес, өзінің және оның отбасының алдында да жауап береді. Көптеген «басқа адамдардың» мәселелерін шешуге үнемі қатысу, өз клиенттерімен бірге олардың проблемаларын, қажеттіліктерін, қайғылы оқиғаларын, бақытсыздықтарын бірге «өмір сүру» әлеуметтік педагогтың жеке басының кәсіби «күйіп кетуіне» әкеледі. Әрбір әлеуметтік педагог өзінің жеке мүдделері үшін де, клиенттерінің мүдделері үшін де өзін қорғай білуі керек. Әлеуметтік педагогтар мен әлеуметтік қызметкерлер де өз кәсібіне жауапты. Олар оның беделін, қоғамдағы әлеуметтік мәртебесін, қоғамның әртүрлі типтері мен түрлеріндегі тұлғааралық және топтық қарым-қатынастағы маңыздылығын арттыруға міндетті.

Әлеуметтік педагогтың әдептілік принципі. Әдептілік - бұл сіздің жеке мүдделеріңіздің де, клиенттеріңіздің де, олардың әлеуметтік ортасының да мүдделерін теңдестіру қажеттілігіне байланысты өте маңызды қағида. Әлеуметтік педагогтың жеке әдептілігі ақылға қонымды тепе-теңдікті қамтамасыз етуден, барлық тараптардың мүдделерін үйлестіруден, басқалардан басымдылықтардың белгіленуіне жол бермеуінен тұрады.

Сонымен, әлеуметтік педагогика - бұл мамандардан кәсіби дайындықты, тиісті ішкі сапалардың болуын ғана емес, сонымен қатар этикалық нормалар мен принциптерді сақтауды талап ететін кәсіби қызмет.

Библиографиялық тізім

1. Психологиялық энциклопедия // астында. ред. Раймонд Корсини, Алан Ауэрбах. - 2-ші басылым. - СПб., 2006. - 1096 б.
2. Бурилкина С.А., Каминский А.С. Әлеуметтік жұмыстағы болашақ мамандардың кәсіби маңызды құндылық бағдары // Ғылым мен білімді дамытудың өзекті мәселелері Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары негізінде ғылыми еңбектер жинағы: 7 бөлімнен. - «Ар-Консалт» ЖШҚ баспасы. - 2014 ж. - S. 63-66.
3. Александрова, А. Жас мамандардың кәсіби қызметке дайындығы // Жұмыс және жалақы. - 2007. - №3. - S. 12-17.
4. Возмилкина Е.Н., Маметьева О.С. Кәсіби этикалық кодекстің әлеуметтік жұмыстағы орны мен рөлі // Жаңа ғылым: Даму стратегиялары мен векторлары. - 2016. - №11. - S. 95-96.
5. Маметьева О.С. Болашақ әлеуметтік педагогтарды кәсіби даярлаудағы рефлексивтік тәсіл // Жинақта: Қазіргі білім беруді дамытудың әлеуметтік-педагогикалық мүмкіндіктері мен болашағы. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - 2009 ж. - S. 144-146.
6. Терентьева К.В., Маметьева О.С. Сыныптан тыс жұмыстар шеңберінде мектепте балалармен жұмыс жасаудың кәсіби және этикалық негіздері // Ғылым мәселелері. - 2017. - No 1 (14). - S. 93-94.

**ЗИЯТЫНДА АУЫТҚУЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІНІҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗІ**

Абдигалиева А.Б

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Көшімбетова З.Д

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Асанқызы А

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған Білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында мүмкіндігі шектеулі балаларға көп көңіл бөліп келеді. Осы мемлекеттік бағдарламада дамуында ауытқуы бар балалардың барлық түрлеріне дер кезінде түзету-педагогикалық көмек көрсету міндеті қарастырылған. Алғаш рет инклюзивті білім беру мәселесі көтеріліп, мүмкіншілігі шектеулі балаларды қалыпты жағдайдағы балалармен біріктіріп оқыту жолдары көрсетілген. Жыл сайын біздің елімізде ақыл – ойы кем балалардың қатарының саны артуда. Осыған байланысты елімізде «МШБ балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау» заңы қабылданды. Бұл заң 2003 жылдың 1 қаңтарынан бастап іске асуда /1/.

Түйінді сөздер: Қазақстан

Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған Білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында мүмкіндігі шектеулі балаларға көп көңіл бөліп келеді. Осы мемлекеттік бағдарламада дамуында ауытқуы бар балалардың барлық түрлеріне дер кезінде түзету-педагогикалық көмек көрсету міндеті қарастырылған. Алғаш рет инклюзивті білім беру мәселесі көтеріліп, мүмкіншілігі шектеулі балаларды қалыпты жағдайдағы балалармен біріктіріп оқыту жолдары көрсетілген. Жыл сайын біздің елімізде ақыл – ойы кем балалардың қатарының саны артуда. Осыған байланысты елімізде «МШБ балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау» заңы қабылданды. Бұл заң 2003 жылдың 1 қаңтарынан бастап іске асуда /1/.

Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша бес жылдық ұлттық жоспарды қабылдау жөнінде нақты міндет

қойды. Функционалдық сауаттылықты дамытудың жалпы бағдары Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында анық көрсетілген. Осы мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 - 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары мектеп оқушыларының функциялық сауаттылығын дамыту үрдісін мазмұндық, оқу-әдістемелік, материалдық-техникалық қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар кешенін қамтиды. Ұлттық жоспар Қазақстан Республикасындағы білім сапасын жетілдірудің негізгі бағдары ретінде мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту іс-қимылдарының мақсаттылығын, біртұтастығы мен жүйелілігін қамтамасыз етуге арналған /2/.

Ақыл – ойы кем балалардың жазбаша сөйлеу тілін зерттеу олардың кейінгі дамуында маңызды орынды иеленеді. Қазіргі қоғамда жазбаша сөйлеудің рөлі ерекше: ол мемлекеттік қызметте, бұқаралық ақпарат құралдарында, оқу әрекетінде, мәдениетте, сонымен бірге адамның жеке өмірінде қолданысқа ие.

Ақыл – ойы кем балалар үшін қалыпты сөйлеу тілін меңгерудің маңыздылығы ең алдымен, қарым-қатынас құралы интеллектуалдық даму мен барлық оқу пәндерін меңгерумен шартталған. Сөз тек қана ойды жеткізудің құралы ғана емес, сонымен қатар оны қалыптастырудың құралы болып табылады. Сөйлеу тілінің дамуымен қатар ойлаудың дамуы қатар жүреді. Ойлауды дамыту баланы біліммен, дағдымен қаруландыруды білдіреді. Зиятының зақымдалу жағдайы – ол жеке тұлғаның әлеуметтік қызметтерінің мүмкіндіктерін толық қиындататын психиканың туа немесе ерте даму кезеңінде жетілмеуін шартталған ауытқушылық болып табылады. Зият бұзылысы (ақыл естің кемдігі) отандық мамандар тарапынан бас миының ағзалық бұзылысының кері әсерінен пайда болатын (тұқым қуалаушылықтан немесе жүре пайда болған кесел) танымдық қызметтің тұрақты бұзылысы ретінде ұсынылған. Ой өрісі – (лат. таным) кең мағынада жеке тұлғаның барлық танымдық қызметтерінің жиынтығы болып табылады.

Сөйлеу тілінің дұрыс қалыптасуы ақыл-ойы кем балаларды педагогикалық реабилитациялау жүйесінде маңызды бірлік болып саналады. Ақыл-ойы кем балалардың сөйлеу тілі бұзылыстары көп кездесетін жағдайға жатады. Мұндай бұзылыстар ақыл-ойы кем баланың психикалық дамуына кері әсерін тигізеді. Арнайы мектептің бастауыш сынып оқушыларында жазбаша сөйлеу тілі бұзылыстар көп кездеседі. Осыған байланысты осы кемістікті түзетуге көп көңіл бөлінеді.

Жазбаша сөйлеу тілінің жеткілікті түрде дамымауы немесе оның мүлдем жоқ болуы кіші сынып оқушыларын оқытуда кедергі тудырады. Жазбаша сөйлеу тілі – адамның өмірдегі бағдарлануына жағдай жасайтын шарт. Яғни, жазбаша сөйлеу тілінің дамымауы баланың жалпы дамуының ең бір маңызды ерекшеліктеріне әсер ететін – оқу әрекеті.

Жазбаша сөйлеу тілі – жалпы қабылданған, сауатты адамдардың қарым-қатынас жасауының маңызды бір түрі. Ол жазбаша түрде адамның ойы мен сезімін жеткізуге, сонымен бірге өзге адамдардың жазуын түсінуге мүмкіндік береді. Адамның жазбаша сөйлеу тілін меңгеруі оның әлеуметтік ортаға бейімделуіне жағдай жасайды.

Ақыл – ойы кем балалардың жазбаша сөйлеу тілінің дамуы мен құрылу процесін А.К.Аксенова, М.Р.Львов, Р.А.Креймер, Ж.И. Симон, И.Е.Синица, С.П.Тищенко, М.Н.Шишкова және тағы басқа ғалымдар қарастырған/3/.

И.Е.Синица мен С.П.Тищенко көмекші мектептің ақыл – ойы кем жоғарғы сынып оқушыларының жазбаша сөйлеу тілін дамытумен айналысқан және 7-8 сыныпта шығарма жазу әдістемесін ұсынған. Алайда ол нәтижесін бермеген, олар бұл жұмыстарды оқытудың бастапқы кезеңдерінде жүргізу керектігін сезінген.

А.К.Аксенова мен М.Н.Шишкина тәрізді ғалымдар ақыл-есі кем оқушылардың байланысты жазбаша сөйлеу тілінің жетіспеушілігін топтастыруды ұсынған. Р.А.Креймер және Ж.И. Симон ақыл-ойы кем балалардың жазбаша сөйлеу тілінің құрылуын зерттеп, оның ерекшеліктері мен құрылымын анықтаған, сонымен бірге бұзылысты топтастырған/3/.

Қазақстандық ғалым-дефектологтардың ішінде ақыл – ойы кем оқушылардың байланысты жазбаша сөйлеу тілінің мәселесімен К.К.Өмірбекова, К.Ж. Бектаева айналысты. Дамуында түрлі ауытқулары бар балалардың сөйлеу тілі дамуының ерекшеліктерін Г.Б. Ибатова., Г.М Коржова., Г.Н. Тулєбиева, Г.С. Оразаева, З.А. Мовкебаева, И.А.Денисова, В.С. Балқыбекова қарастырған. К.К.Өмірбекованың ғылыми еңбектерінде жай және күрделі сөйлемдерді, сөзтіркестерін құрудың синтаксистік ережелерін меңгерудің қиындықтары қарастырылған/5/. Ақыл-ойы кем балаларда болатын байланысты жазбаша сөйлеу тілінің бұзылыстары көп кездесетін жағдай. Ақыл-ойы кем

балалардағы байланысты жазбаша сөйлеу тілінің бұзылыстарын өз уақытысында жою мектеп бағдарламасын меңгеруге, ойлау әрекетін дамытуға әсер етеді.

Сөз – тіл арқылы жүзеге асырылатын адамдардың арасындағы қарым-қатынас процесі. Тіл – адамдардың білімдерін тасымалдаушы қызметін атқарады. Тіл мен сөз шыңдықты бейнелейтін ерекше құрылым.

Сөйлем – ең басты тілдік бірліктердің бірі. Ол өзімен сырттай ұқсас тілдік басқа құбылыстардан ең алдымен коммуникативті қызметі, яғни шындық болмыстың әйтеуір бір бөлшегі жайында хабар беру қызметі жағынан ажыратылады. Демек, сөйлем – толық коммуникативті қызметі бар синтаксистік бірлік. Сөйлемнің бірдеме жайында хабарлау қызметі оны синтаксистік басқа құбылыстардан, мысалы, сөз тіркесінен ажырататын белгі ретінде қаралады.

Әр адамның сөзі өзіндік қасиеттермен ерекшеленеді, онда психиканың, темпераменттің ойлау әрекетінің ерекшеліктері көрініс табады.

Сөйлеу әрекетін әр түрлі таным процестерімен бірге қарастыру керек. Ойлау мен сөйлеу бір-бірімен тығыз байланысты.

Тіл ойлаумен тығыз байланыста, өзара қарым-қатынаста болады дегенде, әдетте, тілдік құбылыстар мен логикалық құбылыстардың, соның ішінде, әсіресе сөз бен ұғымның, сөйлем мен пайымдаудың бір-бірімен байланысы, өзара қатысы ескеріледі. Ойлау мен тілдің байланысы көбінесе ұғым мен сөздің, пайымдау мен сөйлемнің байланысы негізінде қарастырылады.

Сөйлем қатынас жасаудың негізгі формасы ретінде жұмсалады. Сөйлем ойды айтып берудің және хабарлаудың негізгі құралы ретінде пайымдаумен тығыз байланыста болады. Сөйлем – пайымдаудың тікелей шыңдығы, пайымдауды айтып берудің құралы болып табылады.

Ауызша сөйлеу – ол белгілі бір ақпараттық жақтармен сипатталады (сөйлеу темпі – баяу, жылдам, дауысты көтеру, бәсеңдету), ым – ишарамен бірге жүреді. Жазбаша сөйлеу ауызша сөйлеуден жазбаша белгілердің көмегімен бейнеленуімен ерекшеленеді. Ол сөйлеудің ең күрделі түрі болып есептеледі. Жазбаша сөйлеу ішкі сөйлеумен тығыз байланысты. Жазу тілі – ауызша сөйлеу тіліне қарама-қарсы, тілдің өмір сүруінің бір түрі. Тілдің өмір сүру кезеңіндегі соңғы уақытта пайда болған түрі.

Егер ауызша сөйлеу тілі адамдарды жануарлар әлемінен бөліп алса, онда жазу тілін одан да жоғары депсанауымызға болады. Жазу тілі сақтау (әдістемесі), тәсілі керекті білімді келесі ұрпаққа жеткізу, қайта жаңарту құралы. Сонымен қатар ол адамның ойлау қабілетін дамытады. Жазу тілінің ұғымына оқу мен жазу кіреді. Жазу бұл графикалық элементтердің көмегімен информацияны қашыққа жіберіп сөйлеу тілін белгілейтін таңбалар жүйесі. Яғни, жазбаша таңбалар жүйесі арқылы қатынас жасаудың ерекше түрі. Жазбаша сөйлеу тілі ауызша сөйлеу тілінің негізінде қалыптасады. Дегенмен екеуінің арасында айырмашылықтар болады:

- ауызша сөйлеу тілі 1 жаста, ал жазбаша сөйлеу тілі 5-6 жаста қалыптасады;
- ауызша сөйлеу тілі үлкендермен қатынас процесінде пайда болса, жазбаша сөйлеу тілі саналы түрде, оқыту процесінде қалыптасады;
- жазбаша сөйлеу тілінде күрделі пунктуациялық ережелер жүйесін қолданады;
- жазбаша сөйлеу тілінде эмоциональді қатынас түрлері (мимика, жест т.б) қолданбайды;
- оқушыға немесе тыңдаушыға түсінікті болуы үшін хабарланатын ақпарат толық, нақты болуы керек.

Қазақша жазу жазудың алфавиттік жүйесіне жатады. Алфавит символдерге көшіп, сөйлеу мен ойлауды тануға көмек беріп, ойлаудың дамуын көрсетеді. Сөздің жазу түрі екінші сигналды жүйенің уақытша байланысын көрсетеді, бірақ ауызша сөйлеу тіліне қарағанда жазу тілі мақсатталып бағытталған оқу жағдайында ғана қалыптасады. Яғни олардың механизмдері сауат ашу кезеңінен бастап қалыптасып, барлық оқу барысында іске асырылады. Рефлексті қайталаудың нәтижесінде акустикалық, оптикалық, кинестетикалық тітіркенудің бірлестігімен сөздің динамикалық стереотипі қалыптасады (Л.С.Выготский.)/7/. Сөздің жазу тілін меңгеру өзімен жаңа байланыстарды көрсетеді (естілетін сөзбен, айталатын сөздің көрінетін сөзбен, жазылатын сөздің байланысы).

А.Р.Лурия жазуда – сөздің экспрессивті ерекше құрылымы бар деп анықтап, жазу (кез-келген түрінде) белгілі бір ойдан басталады деп белгілеген.

Жазу арнайы операциялар тізбегін құрайды:

- сөздің дыбыстық құрамын талдау. Жазудың бірінші шарты – сөзде дыбыстардың ретін анықтау. Екінші шарты – дыбыстарды анықтау, естілетін дыбыстарды фонемаға айналдыру. Басында бұл екі

процесстер ойланылған түрде жүреді, кейін олар машықтандырылады. Акустикалық талдау мен жинақтау артикуляцияның қатысуымен жүреді;

- фонемалардың графемаға ауысуы (естілген дыбыстар), яғни графикалық белгілердің көру схемасы олардың элементтерінің орналасуының кеңістіктік есебімен жүреді. Информацияның есте сақталуы мидың біртұтас жұмысымен атқарылады. А.Р.Лурияның белгілеуі бойынша жазып отырған адам бірінші кезеңде сөздің дыбыстық талдауына, кейде керекті графеманы іздеуге көңіл бөледі. Жазуды толық меңгергенде олар аяққы кезеңге түседі. Жақсы машықтандырылған сөздерді жазу кезінде жазу бір ырғақтылыққа кинестикалық стереотипке айналады/8/.

Енді жазу тілінің құрылуына онтогенетикалық факторлардың әсерін қысқаша қарастырайық: Бірінші қатарда жазу тілі ауызша тілдің дайын механизмдерін пайдаланады. Екінші, оқу процесі графикалық белгілердің кеңістіктің ретінің дыбыстық комплекстердің уақытша ретіне ауысуын құрайды. Ал жазу процесі жазуды құру кезінде дыбыстың уақытша реттілігінің белгілерінің графикалық реттілігіне ауысуын талап етеді.

Л.С.Выготский жазу түрінің табиғатын зерттей келе, жазу тілі ауызша сөйлеу тілінен қызметі мен құрылуы жағынан ерекшеленетіндігін айтты. Жазу тілінің өзгешелігі оның әңгімелесушінің қатысуынсыз қызмет етіп, абстрактілі жағдайға байланыссыз үлкен сезіну мен еркіндікке толы басқа мотивтен тууы болып табылады. Яғни жазу тілі саналалық пен көздеуінен байланысты. Жазу тілінде екі әңгімелесушінің алдын ала белгілілі жағдай мен ырғақтылық, ымдау қатыспайды. Сонымен қатар ауызша сөйлеудегі сөз қысқартулары, яғни сөйлемді қысқарту жұмысының ретімен байланысты. Алағшқы жазулар осыған негізделген. Жазуда ойлану кезі өте жақсы дамыған. Біз көбіне бірінші іштен айтып, содан кейін жазамыз, мұнда ойша алғашқы жазу өтеді, яғни ішкі сөйлеу жазу тілінде ғана маңызды орын алмай, ауызша сөйлеуге де қатысты. Л.С.Выготскийдің ойлауларының дамуы Д.Б.Эльконин зерттеу жұмыстарында жазу тілі ауызша тілдің және жай жазу белгілеріне ауысу ғана емес деген тұжырымдаманы дәлелдеді/7/.

Көмекші мектепте бастауыш сыныптан бастап баланы сөзді саралап, талғап қолдануға үйретуден оның сөйлеу мәдениеті қалыптасады. «Сөздерді бір-бірімен дұрыс байланыстыра білу, дұрыс орналастыра білу де, дұрыс құрастыра білу де тіл, сөйлеу мәдениетіне қатысты жайттар» деген.

Көмекші мектепте бастауыш сыныпта оқушыларды жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету арқылы тек сөз бен сөзді немесе сөйлемдерді байланыстырып әңгіме құрауға дағдыландыру ғана емес, өз ойын өзгелермен қарым-қатынас барысында түрлі жағдайға сәйкес жеткізу мүмкіндігі ашылады.

Таңбалардың белгілі бір мағыналық қасиетіне ие болуымен сипатталатын жазбаша сөйлеу әрекеті мәтін арқылы іске асып, жазбаша қарым-қатынасты қамтамасыз етеді.

Байланыстырып сөйлеу ойлылығымен, бірізділігімен, жүйелілігімен ерекшеленетінін, сөйлеуші ойын айтқанда не жазғанда жеке сөйлемдер арқылы емес, тұтас мәтін ойластырып сөйлейтінін айтылған. Түпкі ойды, сөйлеу түрін анықтауды, тілдік материалды іріктеп алуды, жазылғанды жөндеуді үйрету арқылы мәтін құруға, мәтін арқылы баланы жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретуге болады.

Ақыл-ойы кем балалардың байланысты жазбаша сөйлеу тілін зерттеу оның ары қарай дамуында маңызды орынды иеленеді. Ол баланың сөйлеу, психикалық және тұлғалық дамуына әсер етеді. Жазбаша сөйлеу тілінің дамымауы оқушылардың білім алуына кедергі келтіреді. Жазбаша сөйлеу тілінің дамымауы баланың жалпы дамуының ең маңызды ерекшелігі – оқу әрекетіне кері әсерін тигізеді. Байланысты жазбаша сөйлеу тілі – адамның ойы мен сезімін жазбаша түрде жеткізеді. Жазбаша сөйлеу тілі арқылы қарым – қатынасқа түсу ол күнделікті қажеттілікке айналған құбылыс. Байланысты жазбаша сөйлеу тілін меңгеру адамдардың жалпы қоғамға бейімделуіне керек жағдай/6/.

Байланысты жазбаша сөйлеу тілінің барлық бұл ерекшеліктері баланың дамуы мен тұлғасына кедергісін келтіреді. Кез келген кемшілік оқу әрекетінде, қатарластарымен қарым – қатынасқа түсуде, қоғамдық өмірге бейімделуде қиындық тудырады.

Ақыл-ойы кем балалардың байланысты жазбаша сөйлеу тілі жетілдіру мен дамытуды қажет етеді. Ол үшін алдын ала құрылған жоспар, мақсат қажет, әдіс – тәсілдер мен материалдар дұрыс іріктеліп алынуы тиіс. Қазақ тілін үйрету әдістемесі мен логопедияда осындай жұмысты өткізудің әр түрлі әдіс – тәсілдері көрсетілген, алайда солардың ішіндегі ең тиімдісі шығарма жазу болып табылады. А.К.Аксенова, Т.А.Ладыженская, М.В.Лопасова, М.Р.Львов оны түрліше қарастырған. Осылардың ішінде біз М.Р.Львовтың пікірін қолдадық. Ол шығарманы ауызша және жазбаша сөйлеу тілін дамытудың тәсілі ретінде қарастырған. Шығарма тақырыпты таңдаудан, ұзақ уақыт дайындалудан,

жоспарды құрудан тұрады. Түзету-логопедиялық жұмысты шығарма жазудың оңай түрінен күрделісіне өтуден бастау қажет. Әрбір шығарманың өз міндеті, көмекші құралдары бар. Ол оқушылар мен педагогтардың жұмысын жеңілдетеді.

И.Е.Синица сөйлеудің жазба түріндегі байланыссыздық ауызша сөйлеудегі осы құралдардың жоқтығынан деп түсіндіреді. Бұдан жазбаша сөйлеуді дамыту үшін ауызша сөйлеуді де жазба түрдегідей етіп дамыту керек деген пікір шығады. Бір сөзбен айтқанда, ауызша сөйлеуді «кітап тілімен сөйлейтіндей» етіп үйрету қажет дегенге келтіреді. Алайда, бұлай ету мүмкін еместігі айдан анық. Өйткені, тіл білімінде әрбір сөйлеу тілінің өзіне тән стилі, заңдылықтары, сөйлеу талаптары болатыны белгілі. Біздің ойымызша, оқушының өз ойын байланыстырып жаза алмауының бір себебі, ауызша сөйлеуге үйрету құралдарының жоқтығынан емес, оқушыларға ерекше құрылым бойынша түзілетін мәтінді түзу әрекетін арнайы үйретпегендіктен деп ойлаймыз.

Ақыл-ойы кем оқушылардың жазбаша сөйлеуіндегі байланыстың болмау себебі мынадай жағдайларға: біріншіден, оқушының жазатын ойы санада сөзбен бейнеленбегендіктен; екіншіден, жазатын ойдың өзінде жүйелілік болмағандықтан; үшіншіден, мәтін құрайтын элементтерді дұрыс қолдана алмағандықтан болады деп түйіндейміз. Сондықтан, бастауыш сыныптан бастап баланың ойлау әрекетінің нәтижесінде туатын жазбаша мәтіннің мағыналық, құрылымдық ерекшелігін оқушыға түсіндіру қажеттігіне көз жеткіздік.

Жазбаша тілдік қатынас тұрғысынан жүзеге асатын байланыстырып сөйлеу әрекетінің ерекшеліктерін анықтап көрейік: біріншіден, жазбаша байланыстырып сөйлеу адамдардың өз көзқарасын, басқа біреуге айтайын деген ойын, пікірін түсінікті етіп жеткізуі арқылы жүзеге асады. Жазғанда оқитын, түсінетін, қабылдай алатын оқырман мен өз ойын оқырманға арнап жазатын автор арасында қарым-қатынас орнайды. Олай болса, жазбаша байланыстырып сөйлеу әрекеті адамдардың өмірдің барлық саласында жазба түрде бір-бірімен тілдік қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Закон Республики Казахстан « О социальной и медико – педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» за №343 II от 11.07.2002.
- 2 Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары 25.06.2012 ж. № 832
- 3 Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в коррекционной школе, - Москва, 2000. – 321 б.
- 4 Шишкова М.Н.- Развитие речи на уроках литературного чтения в старших классах специальных (коррекционных) образовательных школ VIII вида: пособие для педагога-дефектолога.
- 5 Өмірбекова Қ.Қ. Жазбаша сөйлеу тілінің бұзылуы және түзету жолдары. Алматы, Абай атындағы ҚазҰПУ, 2010-5 б.
- 6 Мовкебаева З.А. Обучение грамоте детей с различными отклонениями в развитии. Учебное пособие. Алматы. 2000.
- 7 Выготский Л.С. Мышление и речь. Сборник сочинений в 6 т. Т. II. - М., 1982-30-31, 118-121б.
- 8 Лурия А.Р « Очерки психофизиологии письма» Москва.

ОҚУШЫЛАР ҰЖЫМЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сембаева Гульзат Пернебековна

Sembaeva-77@mail.ru

«Арнайы және әлеуметтік педагогика» кафедрасының аға оқытушысы, педагогика және психология магистрі,

М.Х.Дулати атындағы тараз өңірлік университеті

Тараз, Қазақстан

Байдалиев Ерлан Бахытжанович

baidaliev.erlan@mail.ru

№9 орта мектептің мұғалімі, педагог-зерттеуші,

Тараз, Қазақстан

Жумадилова Алия Смаиловна

zh_aliya76@mail.ru

«Арнайы және әлеуметтік педагогика» кафедрасының оқытушысы, психология магистрі,

М.Х.Дулати атындағы тараз өңірлік университеті

Тараз, Қазақстан

Аннотация.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында болашақ, келесі ғасырға, жаңа мыңжылдыққа, қашық болашаққа өтетін құндылықтар туралы айтты: "Біз өзіміздің болашағымызды және балаларымыздың болашағын қандай күйде көргіміз келеді, осыны айқындап алатын уақыт жетті. Біз ненің іргесін тұрғызғымыз келетінін, таңдап алған мақсатымызға алып келетін өз дамуымыздың траекториясы, даңғылы қандай болуға тиіс екенін анық білуге және ұғынуға тиіспіз".

Түйінді сөздер: Елбасы Н.Ә., Назарбаев

Білім беру- бұл қоғам мүшелерінің адамгершілік, интеллектуалдық, мәдени дамуының жоғары деңгейін және кәсіби біліктігін қамтамасыз етуге бағытталған тәрбие беру мен оқытудың үздіксіз процесі. Білім беру жүйесінің басты міндеті- ұлттық және жалпы адамзаттық қазыналар, ғылым мен практиканың жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыру және дамыту үшін қажетті жағдайлар жасау. Мемлекет білім беру жүйесін басым дамытуға, білім беру мекемелерін дүнмежүзілік деңгейге бағдарланған нормативтер бойынша қаржыландыру және материалдық техникалық жағынан жабдықтау жолымен білімділік мәртебесін арттыруға кепілдік береді.

Оқушылар ұжымы немесе қарапайым балар мен жасөспірімдердің өз еріктерімен және алдында белгілі мақсат қойып, білім дағдыларын игеруге ұжымды түрде арнайы топқа біріккен жасөспірімдердің шығармашылық әрекеттерінің үрдісі деуімізге болады. Оқушылар ұжымы деген атау- ұжым, оқушы, бала, оқушы балалар ұйымы, мектеп, тәрбие атауларымен тығыз байланыса отырып, педагогикалық зерттеулерде жиі қолданылады.

Бірінші кезеңде- мұғалім сынып өмірін ұйымдастыру үшін жұмысты талап қоюдан бастайды. Талап қою арқылы балаларды мінез-құлық нормасына үйретіп әлеуметтік тәжірибеге тартады.

Екінші кезеңде ұжым өзін-өзі басқаруға көшеді. Бұл кезеңде тұлғаға талап қою ұжым арқылы жүзеге асырылады.

Үшінші кезең- бұдан былай белсенді топтың және ұжым іс-әрекетінің дамуымен сипатталады. Онда қоғамдық өмірдегі деректерді құбылыстарды бағалауда қоғамдық, ұжымдық пікір пайдаланылады- атты тұжырымдар арқылы А.С.Макаренконың оқушылар ұжымын ұжымында тәлім-тәрбие ұйымдастыру барысындағы педагогикалық мәселелер жөніндегі құнды идеяларын байқаймыз.

Ұжымдық топтасуды балалар мен оқушылар қарым-қатынастарымен шығармашылық әрекеттерінің жиынтығы десек ұйымдық құрылымды-ұжым жетістіктерімен мәртебесін анағұрлым жоғарғы деңгейге бағытталған әлеуметтік құбылыс демекпіз. Белгілі ұжымның озық дәстүрлерін немесе шығармашылық жетістіктерімен бастамаларын жинақтау, тарату, насихаттау үшін және ол жетістіктердің қоғам қажеттілігіне айналуы үшін бір емес, бірнеше ұжымдық топтарды біріктірген ұйымдық бірлестіктің әрекеті мен талабы анағұрлым тиімдірек болады деп санаймыз. Оның тиімділігінің тағы бір ерекшелігі- ұжым мен ұйымның педагогикалық тұтастығында олардың тұтастығы оқушылар арасындағы қарым-қатынастарды реттеуге, мектеп пен қоғамға пайдасы тиетін ауқымды тәлім-тәрбиелік іс-шараларды өзара ынтымақтаса отырып жүргізуге оқушылар ұжымында өзін-өзі басқару жұмыстарын оңтайлы үйлестіруде және мектептегі педагогикалық қауымдастық пен бірлесе отырып мазмұнды, мақсатты жұмыстар жүргізуге зор мүмкіндік тудыратыны сөзсіз. Әр ұжымда қалыптасқан дәстүрлердің уақыт өткен сайын солайып, кейін ол дәстүрлердің бірнеше ұжым топтарының қажеттілігіне айналуы-мақсаты мен ой арманы бір ұжымдардың бір ұйымдарға бірігуіне себепші болады. Демек, ұжым әрекеттерінің айрықша белсенділік танытуы-олардың ұйымдық құрылымының қалыптасуына негіз болмақ. Бүгінгі таңда мектептегі оқушылар ұжымы бірнеше ұйымдарға бөлініп, өз беттерімен стихиялы түрде әрекет етуде. Ол ұйымдарға “Атамкен”, “Жұлдыз”, “Болашақ” және басқа ұйымдар жатады. Сынып жетекшісінің оқушылармен атқаратын тәрбие жұмысының негізгі формасы-сынып жиналысы. Онда оқушылар демократия, ашық қарым қатынас, ынтымақтастық, дербестік және жауапкершілік принциптерін меңгереді. Сынып жиналысы – ол оқушылар ұжымында өзін-өзі басқарудың жоғары органы болып есептеледі. Оның негізгі міндеті- ұжым өмірін ұйымдастыру барысында оған қатысты негізгі мәселелерді талқылау. Соған орай, оның негізгі қызметі ұйымдастырушылық және ынталандырушылық. Оның жұмысының нәтижелі болуы- ұжымды оң өзгерістерге бағыттайтын нақтылы шешім қабылдау. Сынып жиналысы ұжым мүшелеріне

тапсырма береді, белсенділерді тағайындайды, мектеп оқушылар ұжымының өзін-өзі басқару ұйымына өкілдік сайлайды, сыныптағы оқу, мәдени, спорт, тазалық т.б секторларының жұмыс жоспарын талқылар, оның барысы жайында есептерін тыңдайды. Сонымен бірге сынып өміріне қатысты ұйымдық шараларды белгілеп және оның орындалу нәтижесін талқылап отырады (сынып немесе мектеп көлемінде кезекшілікті атқару, сынып немесе мектеп ауласын тарзарту жұмыстарында т.б) Сынып жиналысы- бір мәселе жөнінде (тақырыптық) болмаса бірнеше мәселені талқылау жайында (сыныптың оқу-тәрбие жоспарын бекіту, сайлау ұйымдастыру, есеп беру жұмыстарын немесе жаңа мағлұматтарды талқылау, атқарылған жұмыстардың нәтижесін талқылау т.с.с) өткізуі мүмкін.

Ұжым- әрбір мұғалім үшін ойдың, шығармашылық ізденістің қайнар көзіне айналуы тиіс. Ең алдымен тәрбие күшіне терең сенім қажет. Сенім әрбір мұғалімнің аrojданына айналуы тиіс. Тәрбие күшіне сену дегеніміз- өз жұмысына сену өз шәкіртінің ой мен сөзімнің әміршісіне айнала аламын, ең “қиын” оқушыны да адам ете аламын- дегенге сену. Тәрбиеге нағыз сенім бар жерде ғана, нағыз талапшылдық еңбек тәртібі бар. Әрбір педагог тәрбиеші болумен қатар өз пәнінің жақсы маманы болуы тиіс, шәкіртінің идеалы бола білген ұстаз ғана өз еңбегінің нәтижесін көреді. Адам- ұжым қоғам өзара қарым-қатынас жүйесі, міне осының арқасында ұжым қоғамының белсенді қайраткерін, азаматтық, қоғамдық проблемаларға өте сергек қарайтын, ел мүддесімен, ел тілегімен өмір сүретін жауапкершілігі мол, саналы азаматты тәрбиелейтін күшке саналады.

Ұжымдық өмірдің эмоциялық байлығы дегенде жеке адамның еңбек жетістігін тек өзі ғана емес, өзгелерде сезінетінін, адамдардың бірін-бірі бағалай білетін, құрметтей білуін, жан дүниесімен сезінуін түсінуге болады. Ұжымдық өз мүшесін толықтай бағалай білуі, тұлғалық қасиеттерін саралап, көрсете білетін орта білуі тиіс. Педагогикалық шеберліктің қырының бірі ұжым ішінде адам өзіне-өзі талап қоя біліп, қоғам алдындағы жауапкершілігін жете түсінуі керек, ұжымның абыройын ардақтай білуі керек. Тәрбиеге нағыз сенім бар жерде ғана, нағыз талапшылдық еңбек тәртібі бар. Әрбір педагог тәрбиеші болумен қатар өз пәнінің жақсы маманы болуы тиіс, шәкіртінің идеалы бола білген ұстаз ғана өз еңбегінің нәтижесін көреді.

Көп жылғы тәжірибе көрсеткендей педагогикалық ұжымның оқу-тәжірибе үрдісіндегі нәтижелі еңбегінің көрінуі, оны ұстаздардың сөзінуі де ұжым жетекшісіне, басшысына, ұйытқысына байланысты. Әрбір ұстаз еңбегін теориялық және методикалық тұрғыдан ұйымдастыра білсе, ұстаздар бірлігі мен ұйымшылдығын қамтамасыз ете алса, тәртіп пен биік талап межесін қояды заңдылықтар негізінде жүргізсе басшы мектеп жұмысының рухани нәтижелі болуын қамтамасыз ете алады. Мектеп тәжірибе мен білім ошағына айналғысы келсе оның өмірінің өзегі болуға тиіс ең басты нәрсені-оқушылар ұжымындағы ой өмірін, ұдайы интелектік байлық алмасу ісін тек білімге құштарлық билеген педагогикалық ұжым ғана қамтамасыз ете алады. Адамның бойында адамдық қасиеттері тек мына себептен ғана қалыптасады, өз өмірінде тұңғыш рет тыныс алған кезден бастап ол- қоғамдық зат. Адамның қоғамдық мәні оның басқа адамдармен қатынастарында, байланыстарында, өзара қарым-қатынастарында көрінеді. Дүниені және өзін әлемнің шағын бір бөлігі ретінде тани келе, адамдармен әр түрлі қатынастарда, оның материалдық және рухани тұтыну қажеттерін өтейтін қатынастарда бола келе, бала қоғамға кіреді, оның мүшесі болады. Жеке адамның қоғамға осылайша араласу процесін, демек, жеке адамның қалыптасу процесін ғалымдар социализация деп атайды. Өкінішке қарай, социализацияның педагогикалық аспектісі тиісінше жете егжей-тегжейлі зерттелмей келуі былай тұрсын, тіпті қаралмай да келеді.

Ал былай алғанда нақ социализация процесі коллективтің тәрбиелеуші күшін қалыптастыруда аса маңызды алғышарттардың бірі болып табылады, коллективтің осынау тәрбие күші туралы педагогикалық әдебиетте көбінесе ол бейне бір дайын күйінде берілетіндей түсінікті оқуға тура келеді. Коллективтің әлдеқандай фантастикалық күшіне осылай аңғалдықпен сенушілік мұғалімдерді көбінесе

тарынуға әкеліп соқтырады. Бір жағынан, коллективтің жеке адамға ықпал ету қабілетінің қалыптасуы, екінші жағынан, жеке адамның басқа адамдардың ықпалына берілу қабілетінің қалыптасуы әрбір индивидумның, кейін коллектив мүшесі болған индивидумның қоғамға қалай кіруіне байланысты болады. Тәжірибе адамның қоғамға теріс, жарымжан кейіпте (өкінішке қарай, кейде осылай да болады) кіруі мынаған әкеліп соқтыратынын дәлелдейді: ол басқа адамдардың тәрбие ықпалына оңай бейімделе қоймайтын болады, ал кейде басқа балалар үшін қалыпты, тиімді ықпал ету тәсілдеріне бейімделу қабілетін мүлдем жоғалтады.

Кішкентай нәрестенің өмірінде оның өзі үшін төтенше жақалық ашатын мынадай кезең де болады: сірә, өзінің айқайлаған даусыңмен, жылауыңмен, аяқ-қолыңды тырбаңдатуыңмен тілегің мен тұтыну қажетінді өтейтін адамдарға- анаға, күтушіңе, әкеңе, әжеңе ықпал етуге болады екен. Анаң мен әкеңді ең шұғыл жұмысын қоя тұрғызып, өзіңе жүгіріп келтіруге болады екен. Өзінің әрбір тілегі бірден-ақ қанағаттандырылатынына, өзінің тілегін қанағаттандыратын адамның қимылын тездету үшін күшті белгі және реттеуші- айқай екендігіне таңырқап көзі жеткен бала тұңғыш өзімшілдік тілегінің қанағаттанғанын сезе бастайды: не тілесем, соның бәрі істелетін болады деп біледі. Нақ осыдан кейін-ақ қалыпсыз, орынсыз социализация басталады: адам өзін тиісті жағынан емес, теріс жағынан танып біле бастайды. Коллективтің болашақ мүшесінің моральдық саулығы, оның тәрбиелі адам болу қабілеті едәуір дәрежеде нәрестенің жылап-сықтауына ананың қалай қарайтындығына, баланың алғашқы тілектерінің қалай қанағаттандырылуына және осы тілектердің негізінде тұтыну қажеттерінің қалай туатындығына байланысты болады. Міне сондықтан да, тәрбие ісі баланың тұңғыш тыныс алуынан басталатындығын А. С. Макаренко сан рет атап айтты, ал егер ана ұлын тәрбиелеу ісін алтыншы айға жеткенде ғана ойлай бастаса, онда ана жарты жыл кеш қалғаны.

Бала тәрбиелеудің қалыпты процесі үшін оның тілегіне қалай қараудың зор маңызы бар. Баланың- болашақ коллектившіл азаматтың басқа адамдарға қарым-қатынасы осыған байланысты болады. Бұлар- әуелі анасына, әкесіне, ал одан кейін «бөгде адамдарға», «алыс адамдарға» отандастарына, еңбектес және қарулас жолдастарына, кездеген мақсатқа, мұратқа жету жолындағы күрестегі бір пікірлес, одақтас адамдарға деген қарым-қатынастар. Теріс, жөнсіз тәрбие қауіпті жағдайға әкеліп соқтырады, мен мұны тілектің бұрмалануы деп атаған болар едім. Мұның қауіптілігі мынада: бала өзінің саналы өмірінің алғашқы қадамынан бастап тілек пен тұтынудың айырмашылығын білмейді. Өзінің кез келген тілегін қанағаттандыру дағдысы басқа адамдардың интеллектуалдық эмоциялық дүниесіне деген сезімталдықты әлсіретеді. Егер осы дағды тамыр жайса, егер бала осы дағдысымен мектепке келсе, онда ол басқа адамдарға өзінің қалған тілектерін қанағаттандыратын негіз ретінде ғана қарайды. Ойлаған тілегіне қайшы келген нәрсенің бәрін ол жақтырмайды, ұнатпайды. Мұндай баланың өзін айналадағы дүниенің бір кішкентай бөлігі ретінде танып білуі барлық нәрсені бір ғана өлшеммен: өзінің тілегімен өлшеуден басталады. Ал қоғам өміріне дұрыс араласу, дұрыс социализация мына жағдайда ғана: адам өзінің «мен» дегенін басқа адамдардың мүдделерімен үйлестіруге саналы түрде ұмтылған кезде, өзінің талап-тілектерімен қоғам игілігі мүддесі үшін қимыл жасауды біліп қана қоймай, соған тырысқан кезде ғана мүмкін болады. Бейнелеп айтқанда, социализация баланың мынаны сезгенінен (ал кейін түсінгенінен) басталады: «Менің айқайым, менің жылауым анамды тілегімді тезірек қанағаттандыруға мәжбүр етеді, бірақ осымен бірге ол анамның жүрегін ауыртады, абыржытады». Балаға жақсы нәрсе анаға зиян болып тиеді. Жақсылықтың жақсылығы сонда ғана, одан адам жыламағанда ғана жақсылық болатынын кішкентай балаға сездіру (ал одан кейін түсіндіру де) керек, коллективизм тәрбиесінің логикасы мен диалектикасы осында. Тәрбиешінің нағыз шеберлігі мынада: бала басқа адамның көз жасын көріп, оны шын жүрегімен қабылдап, тұңғыш рет қайғы, абыржу, әбігерлену сөзімін басынан кешіргенде ғана көрінеді. Егер, сіздің балаңыз, басқа адамның қайғысын ақылоймен, жүрегімен ұғынып, тұңғыш рет нағыз қайғыны бастан кешіріп жыласа, сіз осыны көрсеңіз онда сіз ол баланы социализация соқпағына дұрыс алып келдім

деп біліңіз.

Біз кішкентай баланың социализациясы туралы соншама неге тәптіштеп айтып отырмыз? Өйткені бұл коллективтің ойдағыдай тәрбие беруінің төтенше маңызды алғышарты. Бірінші сынып оқушылары тобында бес-алты өзімшіл бала болса, онда мұғалім өз жұмысының алғашқы қадамынан бастап-ақ игере алмайтындай қиындықтарға кездесуі мүмкін. Тіпті оның коллектив құра алмауы да мүмкін, өйткені әрбір өзімшіл- бұл коллектившілдік өзара қарым-қатынастардың ірге тасына түскен жарықшақ; егер жарықшақ көп болса тәрбиеші коллективизм үйін қаншама тұрғызғанымен, ол құлай береді. Топтағы балалар неғұрлым жас болса, коллективтің жеке адамдарға тәрбиелік ықпалы соғұрлым нәзік, мейірімдірек болуы керек. Бірінші сыныпта коллективті және мұғалімнің жеке басын баланың қалай түсінуінің ерекше зор маңызы бар. Асырып айтқандық емес, кейде бірінші оқушысына, оның сөзімтал жүрегі адамға сеніммен ашылып тұрған сәтте, мұғалімнің айтқан бір ауыз сөзі, баланың бүкіл өмір бойғы тағдырын шешеді.

Ал дұрыс социализацияның сол бір өте нәзік, әрі өте сөзімтал тетігі қандай? Коллективте жарықшақ болмауы үшін коллективтің ірге тасын қалай қалау керек? Ал егер қазірдің өзінде жарықшақ болса- оны қалай бітеу керек? Асылы, коллективтің тірегі не? Тәрбиеші ұзақ уақыт бойы олардың санасына сенімді, табанды көзқарасты, идеяны қондыру әлі де қиын; олардың рухани өмірі әлі де болса ең алдымен түсініктерге, бейнелерге, сөзімдерге, сүйініш- күйініштерге негізделетін балалармен жұмыс істейді ғой.

Дұрыс социализация эмоциялық өмірдің байлығына, идеяның толық құндылығына негізделетіндігін тәжірибе көрсетіп отыр. Баланы ең алдымен түйсінуге, бірге күйінуге үйрету керек. Сезім, сүйініш-күйініш- бұл бейне баланың тәніндегі титтей бір магнит тәрізді, ол магнит оны басыңа адамдарға жақындатады, баланы сөзді, ақыл-кеңесті, идеяны, қабылдағыш, сезімтал етеді. Жетілген сезім, эмоциялық жоғары мәдениет- бұлар, бейнелеп айтқанда, моральдық жағынан тәрбиеліктің абсолюттік музыкалық дыбысы. Эмоциялық тәрбие алмаған, нәзік ықпалдарға саңырау бала- ол потенциалды өзімшіл.

Біздің тәрбие жұмысымыздың жүйесінде өте маңызды форма этикалық әңгіме формасы бар. Философиялық-этикалық мазмұны айқын сипатталған мыңнан астам шағын әңгімелер мен ертегілер «Этика жөніндегі хрестоматия»- осындай әңгімелердің материалы болып табылады. Бұл әңгімелердің мақсаты- социализация дәрежесін, коллектив өміріне қатысуға даярлық дәрежесін, балалардың эмоциялық тәрбиелілік дәрежесін оқып үйрену. Әңгімелер негізінен мектепке дейінгі балалар мен бірінші сыныптағы балаларға өткізіледі. «Этика жөніндегі хрестоматияның» енгізілген әңгімелер мен ертегілердің өзіне тән ерекшеліктері тұспалдай айтылған, жасырын ой-пікірлер болып табылады, оны белгілі бір эмоцияның тәрбиелілік дәрежесіне жеткен бала ғана түсіне алады. Эмоциялық дамып-жетілуі әлі төмен дәрежедегі балаға бұл ой-пікір ұғынықсыз болады. Бірақ, мұндай балалар үшін де өте-мөте қажет этикалық әңгімелер бар: ол кеңестер эмоциялық сергектікті оятып, тәрбиелейді, дүниені ақыл-оймен ғана танып қоймай, жүрекпен де тануға үйретеді.

Бірақ өз білімін табандылықпен жетілдіріп, тапсырылған іске адалдықпен, сүйіспеншілікпен қараған жоғары моральдық қасиеттері қалыптасқан, балаларға деген сүйіспеншілігі мол іскер педагог қана оқушылар ұжымының моделін жоғары деңгейде жасай алады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Тілеуова С.С, Әліпбек А.З. «Педагогика», Шымкент, 2006 ж.
2. Сманов І, Оңғарбаев Ә. «Педагогика», Шымкент, 2005 ж.

3. Ю.Әбиев, Ж.Бабаев, С.Құдиярова. Педагогика. - Алматы: Дарын. 2004ж.
4. «Сынып жетекшісі», Алматы, 2003ж.
5. «Мектеп» журналы, Шымкент, 2005 ж.
6. «Бастауыш мектеп» № 7 , Алматы, 2005 ж.

РУХАНИ ТӘРБИЕ – АДАМГЕРШІЛІК БАСТАУЫ

Данбаева Сарагул Алмурзахқызы

Керімбай атындағы № 12 мектеп-гимназиясының
Қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі, Тараз қ.,
danbaeva1967@mail.ru,

Өтегенова Эленора Жомартқызы

М.Х.Дулати атындағы ТарПУ, «Арнайы және әлеуметтік педагогика»
кафедрасының аға оқытушысы, Тараз қ.,
elio_93-93@mail.ru,

Гайбуллаева Сауле Сабырқызы

М.Х.Дулати атындағы ТарПУ, «Арнайы және әлеуметтік педагогика»
кафедрасының аға оқытушысы, Тараз қ.,
saule_22.10.93@mail.ru,

Аннотация.

Жас ұрпақтың бойында жас кезінен бастап ең маңызды адамдық саналарды – адамгершілікті: сүюді, аяушылықты, төзімділікті, имандылықты, әдептілікті, мейірімділікті, адалдықты және басқа да асыл қасиеттерді дамытуымыз қажет. Мұғалімнің ең негізгі міндетінің бірі балаларға адамгершілік құндылықтардың маңыздылығына ден қоюға үйрету.

Баланың сана-сезімін, адамгершілік мұраттарын қалыптастыратыны-тәрбиенің ең бірінші рухани міндеті. Рухани-адамгершілік тәрбие барысында әрдайым өз мұраттарын басты нысана етіп ұстау қажет. Себебі, баланың көз қарасы оның күнделікті іс-әрекетімен сәйкес келмесе, олар ойлауға шебер, бірақ іс-әрекетке, қарым-қатынасқа жоқ адамдар болып шығады.

Бүгінгі таңда еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басқандығы туралы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында (2017 жылғы 12 сәуір) жарияланды. Мақаланың құрылымы: кіріспе, қоғамдық сананың жаңғыру бағыттары, талаптары, механизмдерінен

тұрады. Кіріспеде жаңа тарихи кезеңнің мақсаты – әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ену негізіндегі ой-тұжырымдар айтыла келе, саяси жаңғыру, экономикалық жаңғыру, қоғамдық сананы жаңғырту мәселелері қарастырылды

Түйінді сөздер: ТӘРБИЕ, АДАМГЕРШІЛІК

Бүгінгі таңда еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басқандығы туралы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында (2017 жылғы 12 сәуір) жарияланды. Мақаланың құрылымы: кіріспе, қоғамдық сананың жаңғыру бағыттары, талаптары, механизмдерінен тұрады. Кіріспеде жаңа тарихи кезеңнің мақсаты – әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ену негізіндегі ой-тұжырымдар айтыла келе, саяси жаңғыру, экономикалық жаңғыру, қоғамдық сананы жаңғырту мәселелері қарастырылды [1].

Мақаладағы жаңару бұл саяси реформа мен экономиканың жаңғыруы мақсаты мен міндеттері, басымдылықтары, әдістері олардың жетістіктері, Мәдени мұра (2004) бұл мыңдаған жылдардың сүзгісінен өтіп, осы күнге дейін жетіп отырған ұлтымыздың мәдениеті мен руханиятын жаңғырту мақсатында пайда болып, Халық тарих толқынында (2013) атты негізгі бағдарламалар арқылы дүниежүзінің мұрағаттарынан еліміз бен халқымызға, тарихымызға қатысты құжаттар жинақталды [2].

Бұл құжаттардағы идеялар аталған мақаланың өзектілігін айғақтай түседі және оның мақсаты мықты, жауапкершілігі жоғары, біртұтас ұлт болуды көздейді.

Міндеттері:

- - болашаққа қадам басу;
- - қоғамдық сананы өзгерту [1].

Қоғамдық сана - қоғамның шынайы немесе жасанды тілінде рухани мәдениет, әлеуметтік нормалар мен әлеуметтік топтардың, жалпы адамзат пен халықтың көзқарастарын білдіретін табиғат пен шынайы әлеуметтік құбылыстардың жалпыға ортақ көзқарасы болып табылады. Қоғамның адамзаттық рухани мәдениеті қоғамдық сананы құрайды [1].

Ішкі және сыртқы қоғамдық ортада жеке тұлғаның бір - бірімен қарым-қатынасын үйлестіруші әрекетін жүзеге асырады. Қоғамдық сана қоғамдық жадының функциясы мен дамуы, бірлік пен өзара байланыстың және тұтас жүйелік білім беру ретінде туындайды. Қоғамдық жадының механизмі - бұл дыбыстық сөйлеу тілі, жеке тұлғаның белгілік және түсініктілік жадылары. Қоғамдық сана белгілері: бейнелеу, ақпарат, үйлестіру [3].

Қоғамдық сана:

- тіл арқылы қызмет етеді;
- тіл –жеке ойдың шынайы көрінісі және мағыналы ақпараттарды жеткізу үдерісі.

Қоғамдық сананың нақты жағдайында жалпы сананың әртүрі пайда болды: тайпалық, халықтық, ұлттық. Қазіргі таңда қоғамдық сананың жаңа тарихи сипаты қалыптасты ол *жаһандық жалпыадамзаттық сана*.

Енді жаңғыру шарттарына тоқталатын болсақ, алғашқы жаңғыру шарттарының жаңа типі – бұл өзіндік мәдениет пен өзінің ұлттық кодын сақтау. Жаңғыру табысының маңызды шарты үздік дәстүрлер тасымалдаушысы ретінде. Ұлттық код өзінің жеке талпыныстарымен және ұлттық сәйкестілігімен, ашық және күшті мәдениет киелісында пайда болуымен ерекшеленеді.

Ал, қоғамдық сананың жаңғыру принциптері, есепке алу принципі тарих, ұлттық дәстүр болса, көкжиекті үйлестіру платформасы кеше, бүгін, болашақ болмақ.

Жаңғырудың рухани миссиясы ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып жарастыру.

Сананың жаңғыру бағыттары:

- бәсекеге қабілеттілік;
- прагматизм;
- ұлттық бірегейлікті сақтау;
- қазақстанның зволюциялық дамуы;
- сананың ашықтығы.

Бәсекеге қабілеттілік бұл ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы мен сапасы жағынан өзгелерге ұтымды дүние ұсына алуы. Ұлттың табысты болу факторы - адамдардың бәсекелестік қабілетімен айқындалады.

XXI ғасырға лайықты қасиеттер шетел тілдерін білу, мәдени ашықтық, компьютерлік сауаттылық. Бұл қасиеттерді жүзеге асыру механизмдері үш тілде білім беру, мәдени және конфессияаралық келісім және цифрлы Қазақстан.

Прагматизм халқымыз ғасырлар бойы туған жердің табиғатын көздің қарашығындай сақтап, оның байлығын үнемді, орынды жұмсайтын теңдесі жоқ экологиялық өмір салтын ұстанып келді. Прагматизм бұл өзінің ұлттық және жеке байлығын дұрыс білу, оны үнемдеу, ысырапшылдық пен астамшылдыққа жол бермеу, өзінің болашағын жоспарлай алу.

Мінез-құлықтың прагматизмі нақты мақсатқа жетуге басымдық бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану. Оларға:

- білім алуға;
- салауатты өмір салтын ұстануға;
- кәсіби тұрғыдан жетілу.

Жалпы болашаққа бағдар нақты мақсатқа сәйкес өзінің шамасы мен мүмкіндіктерін есепке ала отырып жеке тұлға ретінде, барлық ұлт өкілдері де өз жетістіктерін бағдарлап отыруы қажет деп білеміз.

Енді мақаладағы негізгі басымдылықтарға тоқталайық.

Бірінші басымдылық бұл табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі тиіс. Эволюциялық даму қағидасы әрбір қазақстандықтың жеке басының дербес бағдарына айналуға тиіс.

Әлемдегі оқиғаларды ой елегінен өткізіп, қорытынды жасау - қоғамның да, саяси партиялар мен қозғалыстардың да, білім беру жүйесінің де ауқымды дүниетанымдық, рухани жұмысының бір бөлігі.

Сананың ашықтығы зерденің үш ерекшелігін білдіреді.

Біріншіден, ол дүйім дүниеде, жер шарының өзіне қатысты аумағында және өз елінің айналасында не болып жатқанын түсінуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, ол жаңа технологияның ағыны алып келетін өзгерістердің бәріне дайын болу деген сөз. Таяудағы он жылда біздің өмір салтымыз: жұмыс, тұрмыс, демалыс, баспана, адами қатынас тәсілдері, қысқасы, барлығы түбегейлі өзгерді. Біз бұған да дайын болуымыз керек.

Үшіншіден, бұл - өзгелердің тәжірибесін алып, ең озық жетістіктерін бойға сіңіру мүмкіндігі.

Сондай-ақ, туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу - шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі, ол шын мәніндегі ұлт ететін мәдени-генетикалық кодының негізі – деп атап көрсетті [1].

Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай». Бірақ, ұлттық кодымызды сақтаймын деп бойыңдағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кежегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды. Бұл – тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы. Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діні ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын – деп жүрекжарды ойын ортаға салған еді. Бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытын атап өткен еді [1].

Рухани жаңғыру кезінде ең алдымен біз елін, жерін, халқын шын сүйетін ұрпақ, қалың қауым тәрбиелейміз десек, әуелі тарихи санамыз жаңғыруы керек. Қазақтың ертеңгі ұрпағы ең әуелі осы елдің, осы кең байтақ жерді қалай иеленгенін, бұған қанша қан төгіліп, қанша тер сіңгенін, мұндай ұланғайыр даланы біздің ата-бабаларымыз қалай сақтап қалғанын, бұл даланы бізге өсіп-өну үшін аманаттап кеткенін, осы дархан даланың әр қарыс жері үшін батырларымыздың, хандарымыз бен билеріміздің қасық қаны қалғанша қалай күрескенін бүгінгі ұрпақ білуі керек. Сонда ғана тарихын тану арқылы

біздің ұрпақтың бойында қазақ екенін мақтан тұтатын, “мен мынадай ата-бабадан, намысын таптырмаған ержүрек, батыр ұлттан тараған ұрпақ екенмін ғой” деген түсінік қалыптасқан, елі мен жерін сүйетін шын мәніндегі отаншыл, ұлтшыл, патриот ұрпақ өсіп-өнеді деп ойлаймын – деп Ш. Құрманбайұлы ой түйіндейді [5].

Соңғы нәтижелер білім саласында жаһандық бәсекеге бейімделген мамандарды даярлау. Жаңа мамандар ашықтық, прагматизм, мен бәсекелік қабілет сияқты сананы жаңғыртудың негізгі қағидаларын қоғамда орнықтыратын басты күшке айналады. Болашақтың негізі білім ордаларының аудиторияларында қаланады.

Білімнің салтанат құруын, студенттерді білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылуын талап етеді. Жоғарыда айтылғандарды топшылай отырып, біз рухани-адамгершілік құндылықты белгілі бір бағытты, мақсатты, жүйелі ұлттық көзқарасты, мінез-құлықтағы адамдық тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жүйе деп түсіндіреміз. Яғни, рухани-адамгершілік құндылық – адамның ішкі жан-дүние қасиетінің өлшемі адамның жақсылыққа ұмтылуы, басқаларға жанашырлық білдіруі, айналадағы адамдарға қайырымдылығы, өмір сүруге талпынысы, өмірді дұрыс сүру мәселелері жайында ізденуі, өзін-өзі танып, өзін-өзі бағалап, сол арқылы дүниені, әлемді тануына жол ашуда жалпыадамзаттық құндылықтар арқылы тәрбие беру – рухани азғындықтан шығудың ең басты жолы. Осы орайда бүгінгі таңдағы білім беру ұйымдарында жүргізілетін тәрбиенің өзіндік басты мақсаты да осында айқындалып, бағыты белгіленуі қажет. Ұлттық тәрбие деп, жеке тұлғаның ұлттық сана сезімі мен мінез-құлқының ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерді меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз.

Сананың ашықтығы - рухани және экономикалық жағынан өрлеймін деген қоғам үшін ауадай қажет қабілеттер мен қасиеттер болып табылады. Ол қоғамның аумалы-төкпелі заманында әрбір адамның кез-келген өзгерістерге дайын болуы. Сананы жаңғырту біздің мақсаттарымыздың бірлігін, құндылықтарымыздың ортақтығын және қоғамдық келісімнің қуатын айшықтайды. Қазақстанның дамуының негізі болатын тұрақтылықты нығайту студенттердің ұлттық санасын қалыптастыруда жеке тұлғаның халықтық түсініктері мен сенімдерін, білімін нақты іс-әрекетте, қарым-қатынаста пайдалану арқылы көрінеді. Студенттің ұлттық санасын қалыптастыруда оқытушы тарапынан педагогикалық қолдаудың мәні зор және жағымды [психологиялық жағдай жасау](#); тұлғаның өз бойындағы мүмкіндіктерін ашуға бағыт беру, ұлтының дәстүрлеріне т.б. мақтан тұтуын қаматамасыз ету; көмек көрсету, үлгі-өнеге болу; оқытушының кәсіби деңгейі мен мәдениеттілігінің жоғары болуы. Ұжыммен белгілі бір іс-әрекетте қарым-қатынас барысында пайда болатын жағдайлар белгілі ір әдетке мінез-құлықтың белгілі бір бағытын таңдауға әкеліп, қоғамды сана қалыптасуына негіз болады [6].

Қоғамдық сананы жаңғыртуды жүзеге асырудағы маңызды мәселелер:

- рухани-адамгершілік тәрбиеге баса назар аудару, «өзін-өзі тану» пәнін жаппай тәжірибеге енгізу, яғни оның жанаша мазмұны мен бағыттарын жетілдіру. (отбасы тәрбиесі мен білім беру ұйымдарының өзара бірлігі). Мамандардың бойында кәсіби маңызды тұлғалық қасиеттерді дамыту, ойы, сөзі және істің бірлігінде өмір сүруге бағыттау, ақиқатты тануға, жағымды ойлауға тәрбиелеу;
- болашақ мамандардың кәсіби біліктілігін арттыру, семинарлар, курстар, әдістемлік бірлестіктер, жаңартылған білім мазмұнының сабақтастығын сақтау;
- ғылым мен тәжірибенің өзара үйлесімділігін орнату, студенттердің ғылыми жоба қорғау бойынша жұмыстарды жандандыру;
- сандық жүйеге көшуде: нормативтік құжаттардың жүйеленуі, оның мамандарға қолжетімділігін, әкімшілік басқарудағы менеджмент жүйесін қалыптастыру, б.б. арасындағы желілік байланыс, онлайн семинарлар, ашық сабақтар т.б.
- жас ұрпақты рухани-адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеуде педагог өзінің ішкі әлеміне терең бойлау арқылы адами және кәсіби тұрғыдан кемелденуі білім беру ұйымдарымен отбасының арасында педагогикалық ынтымақтастықтың сақталуы;

Болашақ мамандар шет елдік тәжірибелерді оқып үйренумен қатар оны өз еліміздегі тәжірибелермен салыстыра отырып, жетістіктері мен кемшіліктерін саралап, біздің ұлтымыздың менталитетіне сәйкес келетінін, қажеттісін алып пайдалануы керек. Ең бастысы ұрпақ тәрбиесінде ата - ана, ұстаз, білім беру ұйымдарын басқарушы әкімшілік өздері үлгі бола отырып жас өркенді ақпараттар ағымымен қаруландыруды ғана мақсат тұтпай, адами құндылықты, рухани адамгершілік тәрбиені жас ұрпақтың бойына сіңіруде нақты іске көшудің жолдарын жасау қажет. Мұнда баланың рухани бастауын ашуда кемел мұғалім ретінде ізгілік стилін, ізгілік тәсілдемелерін пайдалану, ата-

анамен ынтымақтастық орнату, әрдайым жағымды көңіл күй туындату арқылы жас ұрпақтың бойына имандылық, ізгілік, кісілік, бауырмалдық, ұлтжандылық т.б. құнды адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіру маңызды болмақ. Ұрпақ тәрбиесіндегі парызымызды орындауда ғасырлар бойы тағдырдың талқысынан өткен, заманымыздың сынында шыңдалған, еленіп-екшеліп жасығы жоғалып, асылы жеткен жалпыадамзаттық құндылықтарға бағдарланған білім беру мен тәрбиелеудің әдіснамасы мен тұжырымдамасын, осыған дейін жасалған тұғырлар мен қағидаларды жүзеге асырудың әдістемесін қалыптастыруды қолға алуымыз қажет. Ұлтымызға тән даналық қасиеттерге сүйене отырып, жас ұрпақтың ой, ниет тазалығын сақтауға, ақиқаттың ақ жолын таңдауға, риясыз сүйіспеншілікпен дұрыс әрекет жасауға, бүгінгі «беймаза» заманда ішкі тыштық орната алуға, төзімділікке, шыдамдылыққа, өмірден адам ретіндегі өз орнын таба алуға бағыттай білу маңызды мәселе [6].

Ойымызды қорытындылай келе, рухани жаңғыру негізінде студенттердің ұлттық санасын қалыптастыруға ықпал ететін бірқатар мәселелерді шешу көзделеді: қоғамдық сананы жаңғыртып, заман сынағына лайықты нақты іс шараларды жүзеге асыру қажет. қазақ тілінің әліпбиін өзгерту, тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасау, гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең жақсы 100 оқулықты әртүрлі тілдерден қазақ тіліне аударып, жастарға дүние жүзіндегі таңдаулы үлгілердің негізінде білім алуға мүмкіндік жасау, білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлау, жаңа мамандарды ашықтық, прагматизм мен бәсекелік қабілет сияқты сананы жаңғыртудың негізгі қағидаларын қоғамда орнықтыратын басты күшке айналдыру басты міндетіміз. Бұл міндетті ұлтын сүйетін, ұлт тағдырын өз тағдырымен байланыстыратын жүрегі ізгілікке толы әрбір азамат қуана қабылдап, оны жүзеге асыруға жұмыла кірісуіміз қажет.

Әдебиеттер

1. Назарбаев.Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы. Астана. 2017.
2. Назарбаев Н.Ә. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру жөніндегі қоғамдық кеңестің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі // Қазақстан музейлері. – 2007.- №2. – Б. 2.
3. Спиркин А.Г. Философия.–М.: Гардарики, 2000.
4. Караева П.Т. Қоғамдық сана әлеуметтік- философиялық талдау объектісі ретінде: дисс. ... филос.ғылымы. -Черкесск, 2005
5. Құрманбайұлы Ш: Рухани жаңғыру дегеніміз – ұлт рухының асқақтауы. Астана. 2017.
6. Жұмабекова Ф.Н. Заманауи білім кеңістігін ізгілендіруде жаңа тәсілдемелерді пайдалану жолдары. «Бәсекеге қабілетті маманның ұлттық және әлемдік кәсіби келбетін қалыптастыру» атты халықаралық ғылыми-парактикалық конференция. Түркістан. 22-23 сәуір. 2016 ж.75-79 б.

ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аликулова С.А.

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Бекембетова Л.И.

аға оқытушы,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Нурахамбаева А.О.

магистрант,

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Педагог кәсібилігінің қажетті құрамдас бөлігі кәсіби құзыреттілік түсінігі қарастырылады. Кәсіби құзыреттілік мәселесі отандық және шетел ғалымдарының жұмыстарында қарастырылады. Кәсіби құзыреттіліктің бір маңызды құрамдас бөлігі ретінде өз бетімен жаңа білім, білікті игеру және де оны тәжірибелік қызметте пайдалану қабілеті анықталады. Кәсіби құзыреттіліктің келтірілген түрлерін педагогтың кәсібилігін бағалау міндеттеріне пайдалануға болады.

Түйінді сөздер: Кәсіби құзыреттілік, әлеуметтік кәсіби құзыреттілік, мотивациялық – еріктік, педагог мәртебесі.

Кәсіби құзыреттіліктің заманауи бағыттары және түсіндірмелері тіптен әртүрлі. Қазіргі кезде шетел әдебиеттерінде бар кәсіби құзыреттілік анықтамалары, яғни «терең білім», «тапсырманы адекватты орындау күйі», «қызметті актуальды орындау қабілеттері» және басқалары бұл ұғымның мазмұнын толық нақты түсіндіре алмайды. Және де отандық ғалымдармен кәсіби құзыреттілік мәселесі белсенді зерттелуде. Көп жағдайда бұл ұғым біліктіліктің жоғары деңгейін және кәсібилікті айқындау үшін ішкі оймен пайдаланылады. Кәсіби құзыреттілік маманның дайындық сапасының сипаттамасы,

еңбек қызметінің тиімділік әлеуеті ретінде қарастырылады. Педагогикада бұл категория «жалпы мәдени құзыреттіліктен» туындаған өнімді компонент ретінде немесе «маманның білімділік деңгейі» ретінде қарастырылады. Егер кәсіби шеберлік деңгейлер жүйесінде құзыреттілік орнын анықтайтын болсақ, онда ол орындаушылық пен кемелдену арасында орналасқан. Төменде біз педагогикалық зерттеулерде педагогтің кәсіби құзыреттіліктің тұлғалық қасиеттерге, кәсіби іс-әрекеттің мазмұндық және процессуалдық компоненттерден тұратынын айқындайды.

Кәсібилік дегенде біздер әр түрлі жағдайларда күрделі қызметті адамдардың жүйелі, тиімді және сенімді орындауының ерекше өзгешелігі деп түсінеміз. «Кәсібилік» ұғымында қоғамда бар стандарттар мен объективті талаптарға сәйкес кәсіби қызметте адамның психологиялық құрылымын игеру деңгейі бейнеленеді. Кәсібилікті игеру үшін сәйкес келетін қабілеттер, ниет және мінездеме, үнемі оқуға және өз шеберлігін жетілдіруге дайын болуы керек. Кәсібилік ұғымы жоғары білікті еңбек сипаттамасымен шектелмейді, бұл және адамның ерекше дүниетанымы.

Кәсібилікті маманның дамуының әртүрлі бағыттарымен қатыстырып, кәсіби құзыреттіліктің төрт түрі анықталады: арнайы, әлеуметтік, жеке, дара.

1. *Арнайы, немесе қызметтік* кәсіби құзыреттілік жоғары кәсіби деңгейде қызметті меңгерумен және тек арнайы білімді игеріп қоймай, сонымен бірге оны тәжірибеде қолдануды білумен сипатталады.

2. *Әлеуметтік* кәсіби құзыреттілік кәсіби қоғамдастықта қабылданған кәсіби қарым-қатынас тәсілдерін, біріккен кәсіби қызмет және серіктестік әдістерін игерумен сипатталады.

3. *Жеке* кәсіби құзыреттілік өзін-өзі көрсету және өзін-өзі дамыту әдістерін, кәсіби деформацияға қарсы тұру құралдарын меңгерумен сипатталады. Және осыған маманның өз кәсіби қызметін жоспарлауды, өз бетімен шешім қабылдауды, проблеманы көруді енгізеді.

4. *Дара (индивидуальды)* кәсіби құзыреттілік өз-өзін басқара білу тәсілдерін, кәсіби өсуге дайындық, кәсіби қартаюға берілмеу, кәсіби мотивацияның табанды болуы қасиеттерін меңгерумен сипатталады.

Кәсіби құзыреттіліктің бір маңызды құрамдас бөлігі ретінде өз бетімен жаңа білім, білікті игеру және де оны тәжірибелік қызметте пайдалану қабілетін атайды. Кәсіби құзыреттіліктің келтірілген түрлерін педагогтың кәсібилігін бағалау міндеттеріне пайдалануға болады деп есептейміз.

Педагогикалық құзыреттіліктің иерархиялық моделі қызығушылық туындатып отыр, онда әр келесі блок келесі компоненттердің «өсуіне» арналған платформа» құра отырып, алдыңғысына сүйенеді. Блоктың құрамдас моделі педагогикалық құзыреттіліктің алты түрін ұсынады: білімдік, қызметтік, қарым-қатынастық, эмоционалдық, жеке, шығармашылық. Педагогты оқыту процесінде оның құзыреттілігінің қалыптасуына тікелей қатысы бар бірзділік ұстанымының ерекше мәні атап көрсетіледі. Мәтіннен алынған бөлек бір блок педагогқа қажетті кәсіби құзыреттілікті қамтамасыз етпейді. Кәсіби құзыреттілік мәселесі бойынша зерттеулерді талдауды ескере отырып, педагогикалық бейіндегі мамандарға қатысты қарастырылатын ұғымды нақтылаймыз. Жоғарыда айтылғандарға сай педагогтың кәсіби құзыреттілігі маманның тұлғалық сапалы сипаттамасын ұсынады, оған пәндік сала және педагогика психология саласы бойынша да ғылыми-теориялық білім жүйесі енгізіледі.

Педагогтың кәсіби құзыреттілігі – бұл өзіне мұғалімнің теориялық білім жүйесін және нақты педагогикалық жағдаяттарда оны қолдану әдістерін, педагогтың құндылық бағдарын, және де оның мәдениетінің аралас көрсеткіштерін (сөйлеу, қарым-қатынас стилі, өзіне және өз қызметіне, аралас білім салаларына және т.б. қарым-қатынасын) енгізген көп факторлы құбылыс.

Педагогтың кәсіби құзыреттілігінің келесі компоненттерін бөлеміз: мотивациялық-еріктік, функционалдық, қарым-қатынастық және рефлексиялық.

Мотивациялық - еріктік (мотивация – себептер жүйесі) компонентке мотивтер (себептер, дәлелдер), мақсаттар, қажеттіліктер, құнды тіректер енеді, мамандықта тұлғаның шығармашылық көрінуіне ықпал етеді, кәсіби қызметке қызығушылықтың болуын білдіреді.

Функционалдық (лат. *functio* – орындау) қандай да бір педагогикалық технологияны жобалап жүзеге асыру үшін мұғалімге қажетті, жалпы жағдайда педагогикалық қызмет әдістері туралы білім түрінде көрінетін компонент.

Қарым-қатынастық (коммуникативтік) (лат. *communico* – байланыстырамын, қарым-қатынас жасаймын) құзыреттілік компонентіне ойын анық, нақты жеткізе білу, көз жеткізе білу, дәлелдеу, дәлел құра білу, талдау, ойын айта білу, рационалды және эмоционалды ақпаратты жеткізе білуі, өзара қарым-қатынас орната білуі, әріптестер әрекеттерімен өз әрекетін келістіруі, әртүрлі іскерлік жағдаяттарда қарым-қатынастың озық стилін таңдау, диалог ұйымдастыру және қолдау көрсету енгізіледі.

Рефлексиялық (лат. *reflexio* – артына назар аудару) компоненті өз қызметінің және өз дамуының, жеке жетістіктерінің деңгейінің нәтижесін саналы бақылай білумен; креативтілік, алға ұмтылушылық, серіктестікке бағытталу, шығармашылық, өзіндік талдауға бейімділік сияқты қасиеттер мен ерекшеліктерді қалыптастырумен анықталады. Рефлексиялық компонент жеке жетістіктердің бағыттаушысы, адамдармен қарым-қатынаста жеке мағынаны іздеу, өз-өзін басқару, және де өз-өзін тануды, кәсіби өсуді, шеберлікті жетілдіруді, мағыналы шығармашылықты қызметті оятушы және жұмыстың дара стилін қалыптастыру болып табылады.

Құзыретті педагог қалыптастырудың педагогикалық міндетінің таралу деңгейіне қарамастан оның шешімінің аяқталу айналымы «ойлау – әрекет жасау – ойлау» үштігіне тоқталады және педагогикалық қызметтің компоненттерімен және соларға сай білімдермен сәйкес келеді. Нәтижесінде мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің моделі оның теориялық және практикалық дайындығының бірлігі ретінде орындалады. Бұл жерде педагогикалық біліктер төрт топқа біріктірілген.

1. Тәрбиенің объективті процесінің мазмұнын нақты педагогикалық міндеттерге «аудару» білуі: жеке тұлғаны және ұжымды олардың жаңа білімді белсенді игеруге дайындығының деңгейін анықтау үшін зерттеу және осы негізде ұжымның және жеке оқушылардың дамуын жобалау; білім беру, тәрбиелеу және дамыту міндеттері кешендерін анықтау, оларды нақтылау және басым міндеттерді анықтау.

2. Логикалық аяқталған педагогикалық жүйені құра білу және қозғалысқа келтіру: білім-тәрбие міндеттерін кешенді жоспарлау; білім процесі мазмұнының негізделген таңдауы; оны ұйымдастыру түрі, әдістері және құралдарының дұрыс таңдауы.

3. Тәрбие компоненттері мен факторлары арасында өзара байланыстарды анықтай білу және орнату, оларды әрекетке келтіру: қажетті жағдайларды тудыру (материалдық, моральдық-психологиялық, ұйымдастырушылық, гигиеналық және т.б.); оқушы тұлғасын белсендендіру, оны объектіден тәрбие субъектісіне айналдыратын іс-әрекетін дамыту; біріккен іс-әрекетті ұйымдастыру және дамыту; мектептің ортамен байланысын қамтамасыз ету, бағдарлауға келмейтін сыртқы әсерлерді жүйеге келтіру.

4. Педагогикалық қызметтің нәтижесін есепке ала білу және бағалау: мұғалім қызметінің нәтижесін және білім процесін талдау және өзін-өзі талдау, басым және бағынышты педагогикалық міндеттердің жаңа кешенін анықтау.

Адамға кәсібінен тысқары жерде қажетті құзыреттіліктің кейбір жалпы түрлері айқындалған. Бұлар өндірістегі, әлеуметтік тәжірибедегі өзгерістер кезінде өз маңызы мен мәнін жоғалтпайды. Б.Т.Кенжебеков құзыреттіліктің әр түріне кәсіпаралық жалпы компоненттердің мынадай түрлерін енгізеді:

- -мамандыққа құзыреттілік — өндіріс процесін жоспарлауға қабілеттілік, компьютермен, оргтехникамен жұмыс істей білу, техникалық құжаттамаларды оқу, қол машықтығы;
- -жеке тұлға құзыреттілігі — өзінің еңбегін жоспарлауға, бақылауға және реттеуге қабілеттілік, өз бетімен шешім қабылдауға үйреншікті емес (нестандартное) шешімдер табуға, қисынды теориялық және практикалық ойлау; проблеманы көре білу, өз бетімен жаңа білім мен іскерлікті игеру қабілеті;
- -дара құзыреттілік — жетістік мотивациясы және табыстың қорлануы, өз жұмысының сапалы болуына ұмтылу, өзін-өзі мотивациялауға қабілеттілігі, өзіне деген сенімі мен оптимизм.

Адамға ең алдымен, оның физикалық бар болуы мен дамуын қамтамасыз ететін барлық құзыреттер тән. Осыған байланысты Т.Е.Исаева адамның құзыреттілігіне жататын бірінші топқа *бейімделу құзыреттерін* жатқызады. Автор интеллектуалды, физикалық, психикалық дағдылардың жиынтығын, қоршаған орта мен табиғатқа қатысы туралы білуін, шығармашылық пайда болу жолымен табиғи байлықтарды сақтау және өзгермелі табиғи ортаға адамның бейімделуін түсіндіреді.

Әлеуметтік құзыреттіліктермен өзара *кәсіби* (кейде пәндік, әдістемелік деп те қолданылады) *құзыреттер* тығыз байланысты. Т.Е.Исаева кәсіби құзыреттерді — жүргізілетін пәннің ерекшелігімен қамтылған және оқытушы ұстанатын, педагогикалық жүйеге сәйкес таңдалатын оқытудың әдістерін, кәсіби тәжірибенің тәсілдерін, білім, іскерлік жиынтығы ретінде түсіндіреді.

Әлеуметтік құзыреттіліктердің ішінен *коммуникативті құзыреттерді* де ерекше атап өтуге болады. Д.Т.Қаңлыбаеваның пікірінше, коммуникативті құзыреттер адамның қарым-қатынас жасау мәдениетіндегі практикалық іске асыру болып табылады. Ол жеке тұлғаның өз бетімен іске асыруға, өзін анықтауға дайындығын қамтамасыз етеді, қоршаған орта мен өзінің арасындағы үндестікке жету шарты, адамның ішкі әлемін құру мен оны байыту құралы болып саналады. Автор коммуникативті құзыреттер деп құрылысы бойынша күрделі, жеке тұлғаның өздігінен жүзеге асуы мен қарым-қатынастың негізгі міндеттерін табысты іске асыруын қамтамасыз етеді және лингвистикалық іскерлікті меңгерумен, тіл мәдениетінің ерекше әлеуметтік-мәдени нормаларын сақтаумен, қарым- қатынас жасаушылар арасында психологиялық заңдылықтарды орнатумен, жағымды атмосфераны ұстаумен, жеке тұлғаның эмоционалды-сезім аймағының дамуымен анықталады дейді

Қорыта келе, жоғарыда келтірілген кәсіби құзыреттіліктер құрылымдық компоненттерін жоғары деңгейде қалыптасуы үшін білім беру ортасы және қызмет мазмұны мен бағыты оның дамуын қамтамасыз ету керек, сонымен бірге әр педагог өз әрекеті мен кәсіби жетілуін саралап, бағалау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Игошев Б.М. Системно-интегративная организация подготовки профессионально мобильных педагогов: Дисс.д. пед. наук - М., 2008.-394 с.
 2. Соколова Н.В. Оценка социальных последствий педагогических инноваций / Н.В.Соколова // Инновации и образование: сб. материалов конф. Серия «Symposium» - СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, Вып. 29 - 2003. - С. 437-443.
 3. Мескон М.Х., Альберт.М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ.- М., 1992.-с. 187
 4. Кулемзина А.В. Модель выбора образовательной стратегии в условиях современного социокультурного кризиса // Образование в Сибири. - 1996.- №1.-с. 112
 5. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя//Педагогика.- 1995.-№6.-С.55-63.
- Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях//Вопросы психологии.-1997.- №4-С.12-27.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МӘНІ

Боранбаева С.Т.

аға оқытушы,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Гайбуллаева С.С.

аға оқытушы,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Дулат А.Н.

магистрант,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация:

Мақалада әлеуметтік тәрбиенің мазмұны жеке тұлғаны қалыптастырудың барлық жүйесін қамтиды. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында іс-әрекет пен адамның мінез-құлқы жеке тұлғаны қалыптастырудың компоненті ретінде келеді. Өскелең ұрпағымыздың бойына рухани маңызды сапаларды дер кезінде, дұрыс атқарылған әлеуметтік-педагогикалық тәрбие жұмыстары барысында қалыптастыруға болады. Яғни, баламен жұмыс барысында оның жеке ерекшеліктерін, даралығын, психологиялық жағдайын, жас кезеңдерін ескерген жөн.

Түйінді сөздер: Тұлға, жасөспірім, әлеуметтендіру, жалпы адамзаттық құндылықтар.

«Әлеуметтік» ұғымы психология, философия және педагогикалық еңбектерде кеңінен қолданылады. «Әлеуметтендіру» сөзінің мәні адамды әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесінде әр түрлі әлеуметтік бірліктердің (топтар, ұйымдар) түрлеріне интеграциялау. Әлеуметтендіру – мәдени элементтерді түсіндіру, әлеуметтік мұраттар мен құндылықты игеру негізінде жеке тұлға қасиеттерін қалыптастыру. Сондықтан әлеуметтендіру жүйесінің мазмұны қоғам талабымен айқындалады, яғни

оның мүшелері қоғамның маңызды салаларын білу, өндірістік қызметке қатысу, заңды басшылыққа алатын азамат болуы қажет. Адамдардың мінез-құлқы әлеуметтендірудің объектісі ретінде қалады. Бірақ адам бұл процестің объектісі ғана емес, субъектісі болған жағдайда ғана әлеуметтенеді. Әлеуметтендіру қоғам талаптарын жеке тұлғаның қалыптасу кезеңінде бірте-бірте игеруі, сана мен тәртіптің маңызды әлеуметтік мінездері, оның қоғаммен қарым-қатынасын реттейді.

Қазақстанның білім беру жүйесінде оң метапәндік және тәрбиелік әлеуеті бар «Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасы (Бағдарлама идеясының авторы – С.А. Назарбаева) іске асырылуда. Бағдарлама білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысының барлық салаларын қамтиды және тиісінше іске асырылған жағдайда қоғамда ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды жаңғырту механизмдерінің мықты катализаторы рөлін атқарады.

Халықтық педагогиканың көпғасырлық тәжірибесіне негізделген, заманауи тәрбие теорияларының шабыттандыратын идеялары қолданылған «Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасының (бұдан әрі - АРБ) әлемдік білім беру кеңістігінде теңдесі жоқ. Ол балалар мен оқушы жастардың адамгершілік-рухани тәрбиесінде білім берудің барлық деңгейлерінің үздіксіздігін және сабақтастығын қамтамасыз етеді. Жалпыадамзаттық мәңгілік құндылықтарға бағдарланған «Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасы ізгі ниетті, адамгершілік қасиеттері бар лайықты азамат тәрбиелеуге ықпал етеді, және Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерін іске асыруда басты механизм болып табылады.

Тұлғаның әлеуметтік даму барысында қоғамда адам өзін тұлға ретінде сезінеді. Бұл тәрбие, білім және өзін-өзі тәрбиелеу жағдайында, адам өздігінен алдына мақсаттар белгілеп, оған жетуде өзінің бедел-сезімін түсінеді, қоғамдағы өз орнына сенімді.

Әлеуметтендіру – тұлғаның белгілі бір бейнесін дәріптейді, оның негізгі белгілері: адамның әлеуметтік қарым-қатынасы, достық, сүйіспеншілік, отбасы, өндірістік, саяси т.б. көрінеді. Әлеуметтендіру жүйесінің алдына қойған міндеттерінің екі тобы шешімін табады: тұлғаның әлеуметтік бейімделуі мен әлеуметтік кемелденуі. Бұл міндеттердің шешімі ішкі және сыртқы факторларға байланысты. Соның ішінде, сыртқы ортаның қайшылықтары баланың бойында дамып келе жатқан ішкі қарсыластық күшіне сай келуі тиіс. Адамның орталыққа ұмтылыс күші, сыртқы мәдениетінен әлдеқайда басым болуы қажет, сонымен қатар, оның жаңа ағымын үздіксіз сезінуі керек.

Әлеуметтік бейімделу (адаптация) индивидтің қоршаған орта жағдайларына ыңғайлануы болса, ал әлеуметтік кемелдену өзінің іс-әрекетін жүзеге асыру, тәртіптің қарым-қатынаста тұрақтылығы, тұлғаның өзі туралы пікірі, өз-өзіне баға беруі. Әлеуметтендірудің көрсеткіштері: әлеуметтік ортаға бейімделу, әлеуметтік дербестік және әлеуметтік белсенділік.

Балалар, жасөспірімдер өзара қарым-қатынаста, әлеуметтену кезінде олардың дамуларына азды-көпті әсер ететін түрлі жағдайлардан өтеді. Адамға әсер ететін түрлі жағдайларды қозғаушы күш деп атайды.

Әлеуметтік тәрбиенің мазмұны жеке тұлғаны қалыптастырудың барлық жүйесін қамтиды. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында іс-әрекет пен адамның мінез-құлқы жеке тұлғаны қалыптастырудың компоненті ретінде келеді.

Білім және тәрбие орындарында әлеуметтік тәрбиенің мазмұны: -ғылыми дүниетанымын қалыптастыру жеке тұлғаны әлеуметтендіру;

- жастардың адамгершілік тәрбиесінің құрамды бөліктері: отанға деген сүйіспеншілік, халықаралық мәдени қарым-қатынас, еңбекке деген жауапкершілік, саналы тәртіп, мінез-құлық мәдениеттілігі, эстетикалық және дене дамуы, жанұя мен әлеуметтік ортаның әсері, жеке тұлғаның әлеуметтік институттармен қарым-қатынасы, орта және тәрбие.

Жалпы адамды тәрбиенің әлеуметтік негіздерінің, мәдениеттің өзіне тән ерекшелігі, тұлғаның жан-жақты дамуының басты шарты адамшылық мәдениеттің барлық мұратын игеру болып табылады.

Екіншіден, тәрбиенің мақсаты тұлғаны тәрбиелеу. Үшіншіден, тәрбиенің әлеуметтік мазмұнының ерекшеліктері тұлғаның іс-әрекетінің белсенді-жасампаз санасы жеке тұлғаның үйлесімді қалыптасуы іс-әрекет үстінде адамшылық мәдениетке үйренеді.

Өскелең ұрпағымыздың бойына рухани маңызды сапаларды дер кезінде, дұрыс атқарылған әлеуметтік-педагогикалық тәрбие жұмыстары барысында қалыптастыруға болады. Яғни, баламен жұмыс барысында оның жеке ерекшеліктерін, даралығын, психологиялық жағдайын, жас кезеңдерін ескерген жөн.

Әлеуметтік педагогика психология ғылымымен тығыз байланысты болғандықтан, жас ерекшелігіне байланысты төмендегідей концепцияларға тоқтала өтсек. Аталмыш кезеңдерде бала бойында өз жасына сәйкес тұлғалық кикілжіңдер мен ортаға деген наразылық іс-әрекеттері танылады. Оның ішінде жасөспірімдік шаққа толығырақ тоқталсақ. Жасөспірімдік жас өмірлік циклдің бесінші сатысына келеді — это — ұқсастықтың немесе ұқсастық диффузиясының дамуы. Тұлғаның дамуындағы бұл саты ең үлкен өмірлік дағдарыспен сипатталады. Дамудың үш тармағы осы дағдарысқа әкеледі: бұл қарқынды физикалық даму және жыныстық жетілу; «мен басқалардың көз алдында қалай көрінемін», «мен кімін, қандай маңызым бар» деген уайым; өзінің кәсіби бейімділігін табу қажеттілігі.

Бұл мәселеге ең алғашқы болып назар аударған — Я.А.Коменский. Адам табиғатына сүйеніп, ол өсіп келе жатқан ұрпақтың өмірін әрқайсысы алты жылға созылатын төрт жас кезеңіне бөледі. Ол есею шекарасын 6-12 жаста анықтайды. Оның пікірінше, есею ес пен елестің, оларды жүзеге асыратын дене мүшелері — тіл мен қолмен бірге дамуымен сипатталады. Жасөспірім шақта және жасөспірім кезеңінде де ересек жастағы сияқты адам өзінің ішкі әлемін дамыған рефлексивті қабілеттері арқылы ашады. Бұл сезім мен ой тылсымдарын тануға бағытталған. Жасөспірім кезеңі 15-16, 21-25 жас аралыққа дейінгі жас мөлшерін қамтиды. Бұл кезең адамның сенімсіздік пен жүйесіздік кезеңінен шынайы ер жету шағы. Жасөспірім кезеңінде адамдарда өмір құндылықтарын таңдау мәселесі пайда болады.

Жасөспірім қоршаған әлемдегі өз орнын табуға қандай күш салып бағытталса да ол көп нәрсені білмейді, өйткені ол өзін қоршаған адамдарды және рухани өмір тәжірибесін білмейді. Жасөспірімдік кезең адам өзінің рефлексивті жақтарын бағалайтын кезең. Ал бұл рефлексивті жаттығулар ішіне ол өзі, достары, барлық адамзат кіреді. Жасөспірім өзінің тұрақты рефлексиясы арқылы өзінің негізін, мәнін ашады. Ол нәзік жанды, тез уайымдауға, сәтсіздікке берілгіш болады. Қандай болмасын ерекше бөгде көзқарас, әсерлі сөз, ерекше әсерлі болып оны жолынан тайдыруы мүмкін. Жасөспірім кезеңі жалпы тұлға болып дамуындағы маңызды фаза. Жасөспірімнің жеке басы дамуының аса маңызды факторы оның өзінің ауқымды әлеуметтік белсенділігі.

Қазіргі қазақстандық балалар мен жастарда сапалы білім алу уәжінің өсуі, әлеуметтік белсенділігінің артуы, жаңа кәсіптерді және ақпараттық-коммуникативтік технологияларды меңгеруге ұмтылысы, коммуникативтілік, мәдениетаралық қарым-қатынасты жандандыру сияқты жаңа позитивті трендтер пайда болды. Өз елінің тарихына, мәдениетіне және дәстүрлеріне, халқының мәдени мұрасына қызығушылықтарының артуы негізінде ұлттық өзіндік сананың өсуі байқалады. Жаңа қазақстандық патриотизм, азаматтық, ізгілікке бағдарланған дүниетаным қалыптасу процесі жүріп жатыр. Елдегі оң өзгерістер білім беру ұйымдарының тәрбие процесінде көрініс тапты. Тәрбие практикасында жалпықазақстандық менталитет, мәдени, ұлттық-тарихи дәстүрлер ескерілген ұлттың зияткерлік, рухани және шығармашылық әлеуетін жаңғырту үшін жағдайлар жасалуда.

Тәрбиелеу және өзін-өзі тәрбиелеу мүмкіндігі жағынан алғанда жасөспірімдік жастың біршама өзгешелігі, ерекшелігі бар. Мұны өзгермелі, өтпелі кезең деп есептейді, өйткені осы кезең ішінде балаларда психикалық және физикалық процестердің, іс-әрекетінің, жеке басының түбірлі өзгерістеріне байланысты болады. Сондықтан да қарым-қатынас формаларың, іс-әрекетін ұйымдастыруды, әлеуметтік педагог пен оның төңірегіндегі ересек адамдар тарапынан басшылық етуді өзгертуге тура келеді.

Кеше ғана сыпайы жүрген жасөспірім мінезінде аяқ астынан дөрекілік, әдепсіздік, қиқарлық, тәртіпсіздік байқалады, ересек адамдардың айтқанын талғампаздықпен, сын тұрғысында қабылдайды, олардан дәлелді, қисынды пікірді талап етеді. Осының бәрі тәжірибесіз мұғалімнің, тәрбиешінің жасөспірім оқушылармен ортақ тіл таба алмауына соқтыруы мүмкін.

Әлеуметтік педагогтар жасөспірімдермен тәрбие жұмыстарын ұйымдастырған кезде осы кемшіліктерді міндетті түрде ескеруі керек. Жасөспірімдік жас – бұл дүние танудың, адамгершілік сенімнің, принциптер мен арман-мұраттың, бағалау ұғымы жүйелерінің белсенді қалыптаса бастау жасы. Дәл осы жаста балаларда адамгершілік сана-сезім қалана бастайтындығын әлеуметтік педагогтар мықтап ескеруі тиіс. Жасөспірімдердің жеке басының қалыптасуы адамгершілік ісі мен өнегелілік тәжірибесінің сипатына байланысты.

Жасөспірімдер үшін өсіп-жетілудің маңызды кезеңі, оларда өзіндік сана-сезімнің қалыптасуы, өзінің жеке адам ретінде қажеттілігін түсінуде деуге болады. Зерттеу нәтижелерінің көрсеткеніндей, жасөспірімдерде өзіне-өзінің ішкі өміріне, өзінің жеке басындағы сапаға деген мүдде пайда болады. Ол өзіне-өзі зер сала отырып, өз «менін» ашады, өз басындағы күшті және әлсіз жақтарды білуге ұмтылады. Мұның өзі жасөспірімнің бүкіл психикалық өміріне, оның танымдық әрекетінің сипатына, оның маңайындағыларымен көзқарасының, адамдармен қарым-қатынасының қалыптасуына ықпал етеді.

Қорыта айтқанда бұл кезеңде ата-ананың жауапкершілігінің жоғары болуы жасөспірімдердің тәлім тәрбиесіне көптеген септігін тигізеді. Бала тәрбиесі ата-ана үшін маңызды да жауапты. Себебі «не ексең соны орасың» деген астарлы сөздің де шығуы тегін емес. Сондықтан бала тәрбиесі, жасөспірімдер дұрыс тәрбиесі болашағымыздың жарқын кепілі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Овчарова Р.В., Практическая психология образования. М., Издательский центр «Академия», 2003.
2. Ипполитова М.В., Чернобровкина Е.Д. Педагогам и воспитателям о детях с отклонениями в развитии: Методическое пособие. М., 1994.
3. Кулемзина А.В. Модель выбора образовательной стратегии в условиях современного социокультурного кризиса // Образование в Сибири. - 1996.- №1.-с. 112
4. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя//Педагогика.- 1995.-№6.-С.55-63.
5. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях//Вопросы психологии.-1997.-№4-С.12-27.

**БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БОЛАШАҚ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫ
ДАЯРЛАУДЫҢ РОЛІ**

Стыбаева А.Ш.

п.ф.к., доцент,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Байкеева Л.Т.,

аға оқытушы,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Сейтқұл С.С.

магистрант,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Заманауи педагогикалық білім парадигмасы әлеуметтік педагогтарды жаңаша даярлауды анықтайды, ол – тек жаңа білімдерді, жаңа мақсаттар, жаңа құндылықтар мен тұлғалық мағынаны игеру ғана емес, сонымен қатар болашақ әлеуметтік педагогтың мәндік күшін, оның интеллектуалды және адамгершілік әлеуетін, әр түрлі әлеуметтік - мәдени жағдайларда еркін бағдарлану мүмкіндіктерін ашу, белгілі әлеуметтік-педагогикалық технологияларға қызмет етуімен қатар әлеуметтік-тәрбиелік үдерістерді де жүзеге асыру болып табылады.

Түйінді сөздер: Әлеуметтік педагогика, білім парадигмасы, құндылықтар, тұғыр.

Қазақстандық қоғамдағы өмірдің әлеуметтік экономикалық салаларындағы белсенді инновациялық процестердің аясында болып жатқан қазіргі білім беру жағдайлары инновациялық, дамып келе жатқан мектепте жұмыс істей алатын сапалы әр түрлі деңгейдегі мұғалімдерді даярлау мәселесін алға тартады.

ҚР Бірінші Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан–2050» Стратегиясы: «Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Дамыған, бәсекеге қабілетті мемлекет болуымыз үшін біз сапалы білімге ие, сауаттылығы жоғары елге айналуымыз қажет», – деп атап көрсетті.[1] Соңдай-ақ, білім беру саласында ғаламдық бәсекелестікке бейімделген кадрларды

даярлауды дамыту қажеттігі де Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту» бағдарламалық мақаласында да көрініс тапты [2].

Білім беру саласында мамандарды даярлау көпаспектілі зерттелген: атап айтқанда, педагог тұлғасын дамыту теориялары мен әдіснамалық жұмыстары: С.И.Архангельский [3], Н.В. Кузьмина, Ю.Н. Кулюткин, В.А. Слостенин еңбектерінде қарастырылса; педагогикалық кадрларды кәсіби даярлау және оқу үдерісін жетілдіруге бағытталған ізденістер: О.А. Абдуллина, Ю.К. Бабанский, В.П. Беспалько, А.П. Тряпицын; тұлғаны әлеуметтендіру және педагогикалық білімді ізгілендіру мәселелері К.А. Абульханова-Славская, Ш.А. Амонашвили, Е.Н. Шиянов және т.б.; білім беру мазмұны және әлеуметтікпедагогикалық зерттеу саласында Ю.В.Василькова, М.А. Галагузова, Л.В. Мардахаев, А.В. Мудрик және т.б. ғылыми зерттеулер бар. 2010 жылдан бастап, Қазақстанның ұлттық университеттерінде «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша мамандар даярлау мәселесі қолға алынды. Бұл дайындық кезеңінде әлеуметтік- педагогикалық қызметкерлердің түрлі санаттарын мақсатты қайта даярлау және біліктілігін арттыру жүзеге асырылды.

«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша оқыту балалар мен жастардың толыққанды әлеуметтенуі мен жеке даму үдерісін ұйымдастыру; жалпы білім беретін және мамандандырылған білім беру ұйымдарында түзетуші педагогикалық және тәрбиелік қызметті ұйымдастыруға бағытталған жұмыстар зерделенді.

Қазақстанда педагогикалық кадрларды даярлау мәселесінің өзектілігі жан-жақты ғылыми талдау мен зерттеудің мәні болып табылды. Білім сапасын қамтамасыз ету барысын зерттеуде нәтижеге бағдарланған басқаруды зерттеуге байланысты Ғ.М. Мұтанов, Ш. М. Қаланова, Ы.А.Нәби, Г.С. Минажева жұмыстарына қызығушылық туды. Жоғары оқу орнында оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру мәселелері Г.К. Ахметова, А.Е. Әбілқасимова, Т.О. Балықбаев, К.К. Жампеисова, А.Қ. Құсайынов, Н.Д. Хмель, А.А. Молдажанова т.б. ғалымдардың зерттеулерінде қарастырылды. Педагогикалық білім беруді басқарудың жекелеген аспектілерін зерттеу Н.А. Асанов, М.Н. Сарыбеков және т.б. ғалымдардың зерттеулерінде жүйеленді. Сапаны бағалаудағы құзыреттілік тұғыр мен нәтижеге бағдарланған білім беру Ж.У. Кобдикова, К.С. Құдайбергенова, ал білім берудегі менеджменттің ерекшеліктері Н.С. Әлқожаева, Т.М. Баймолдаев, З.А. Исаева, Б.А.Қойшыбаев, З.М. Садвакасованың зерттеу бағытындағы ізденістерінде қарастырылды. Әлеуметтік педагогтарды даярлау ерекшеліктерін талдау барысы әлеуметтік-педагогикалық дайындық мазмұнын жобалау бойынша А.Б. Абибуллаева, Р.И. Бурганова, Г.Ж. Меңлібекова және А.Н. Тесленко; әлеуметтік педагогтарды даярлау тарихы мен тәжірибесі бойынша Ш.Т. Таубаева, И.Р. Халитова, А.Б. Айтбаева; болашақ әлеуметтік педагогтарды әлеуметтену технологияларын меңгеру А.С. Мағауова; әлеуметтік педагогтарды даярлаудағы орта тұғыры мен білім беру ортасының сапасы бойынша А.К. Мыңбаева, А.А. Булатбаева жұмыстарында зерделенді. Республикада әлеуметтік педагогтарды даярлаудың түрлі аспектілеріне арналған С. Асқарқызы, Д.Е. Ертарғынқызы, Г.К. Құрманбаева, А.Ш. Маманова және т.б. PhD ерекше атап өткіміз келеді. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге жасалған талдау педагогикалық білім беруді арттырудың заманауи кезеңінде оқу-әдістемелік қамтамасыз ету – болашақ маманды даярлау сапасы идеяларын жүзеге асырудың шешуші факторы болып табылатындығын көрсетеді. Алайда, белгілі зерттеулердің болуына қарамастан, болашақ әлеуметтік педагогтарды даярлау мәселелерінде, нақтырақ айтқанда, оқыту сапасын оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеу және оны ғылыми негіздеу ғалым-зерттеушілер назарынан тыс қалған.

Бүгінгі таңда Қазақстанда «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша маман даярлау бакалавриат, магистратура және докторантура деңгейінде жүзеге асырылуда. Оқу процесін оқу-әдістемелік қамтамасыз ету әртүрлі білім беру бағдарламаларына сәйкес, студенттердің іс-әрекетінің барлық түрлерін қамтиды. Сонымен, оқу сапасын оқу әдістемелік қамтамасыз ету жұмысын ғылыми негізге сүйене отырып жүзеге асыру, әзірленген оқу-әдістемелік құжаттаманың

сапасын бағалаудың нақты өлшемдері мен тетіктерін құрастыру қажеттіліктері байқалады. Осыған орай, біз белгілеген келесідей қарама - қайшылықтарды бөліп көрсетеміз:

– жоғары әлеуметтік - педагогикалық білімнің даму тенденциясына сәйкес келетін оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің қажеттігі мен оны жобалау үшін ғылыми негіздемесінің жеткіліксіздігі арасында;

– әлеуметтік-педагогикалық білім берудің жаңа мазмұнын айқындайтын педагогикалық пәндердің пайда болуы және оның оқу-әдістемелік жабдықталуы мен басқа оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді талап етуі арасында;

– студенттің білім алуындағы жетістіктері және оқытушы іс-әрекетінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін оқу-әдістемелік қамтамасыз ету өлшемдері арқылы жобалаудың қажеттігі мен оның ғылыми-әдістемелік негіздемесінің жеткіліксіздігі. Келесідей зерттеу міндеттері анықталды:

- болашақ әлеуметтік педагогтарды оқыту сапасын оқу-әдістемелік қамтамасыз ету мәселесін зерттеудің әдіснамалық тұғырларын негіздеу;

- болашақ әлеуметтік педагогтарды оқыту сапасын оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің тұжырымдамалық мәнін ашу;

- болашақ әлеуметтік педагогтарды оқыту сапасын оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің құрылымдық-мазмұндық моделін құру және өлшемдер кешенін негіздеу.

Қазіргі әлемдегі жалпы және кәсіби білімнің рөлі, оның тұлғаның қалыптасуына әсері туралы философиялық және психологиялық-педагогикалық идеялар (Б.С. Гершунский, М.С. Каган, М.К. Мамардашвили, Н.Д. Никандров және т.б.); білім беру жүйесінің даму жолдарын жобалау мен болжауда жүйелік тәсілдемені қолдану ерекшеліктерін айқындау (В.Г. Афанасьев, Э.Д. Днепров, Е.С. Заир-Бек және т.б.); білім мазмұны және әлеуметтік-педагогикалық дайындық саласындағы шетелдік ғалымдардың зерттеулері (М.А. Галагузова Л.В. Мардахаев, А.В. Мудрик, В.А. Слостенин, И.Я. Лернер, О.А. Абдуллина, В.В. Краевский, В.С. Леднев және т.б.); кәсіби даярлау теориясы (Н.Д. Хмель, Ш.Т. Таубаева және т.б.), көп деңгейлі университеттік білім концепциялары; жоғары мектепте оқыту үдерісін оқу-әдістемелік қамтамасыз ету бойынша жұмыстар (Н.А. Асанов, Г.С. Минажева және т.б.) зерттеулерінде талданды.

Қорыта келе ұсынылатын қағидалар: – болашақ әлеуметтік педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылатумен байланысты білім берудің жаңаша жүйесіндегі оқу әдістемелік қолдаудың мәнін өзгерту, білім беру бағдарламаларының өзектілігі, білім беру процесінің студенттермен субъективтілігі мен рефлексиялық дамуына бағытталғандығы, мұғалімдердің дидактикалық жобалау іс-әрекетін арттыру кешен ретінде оқу-әдістемелік қолдаудың мәнін жаңа түсінуді талап етеді, тиімді шеберлікке бағытталған ақпараттар студенттердің кәсіби білімдері мен дағдыларын арттыру; «оқу сапасы» профессор-оқытушылар құрамының біліктілік деңгейіне, оқу-әдістемелік процестің, материалдық-техникалық базаның жағдайына, білім беру ұйымының оқу процесінің объектісі ретінде оқушылардың зияткерлік әлеуетіне байланысты оқу процесінің тікелей нәтижесі ретінде қарастырдық; мұғалімдердің дидактикалық жобалау іс-әрекетін жаңадандыру оқушылардың кәсіби білімі мен машықтарын тиімді игеруге бағытталған ақпараттық материалдар жиынтығы ретінде «оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің» мәнін жаңа түсінуді талап етеді;

– «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының білім беру бағдарламасының даму логикасы және университетте әлеуметтік-педагогикалық пәндерді оқу үдерісінде оқытушы мен студенттің жетістікке бағдарлану қажеттілігі оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің жаңа үлгісін негіздейді және оны үлгілеу барысында әлеуметтік педагогтарды оқытудың күтілетін нәтижелерін болжамдауда бағдар беретін жүйелілік, мәдени, тұлғаға-бағдарлық, ақпараттық және квалиметриялық тұғырлар жиынтығының әлеуетін пайдаланады;

- Оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің тиімділігі және оның болашақ әлеуметтік педагогтардың білім сапасына әсері әдістемелік қызметте көрсетілген оқыту нәтижелілігінің өсуін, студенттің жеке және кәсіби қалыптасу процесінде жетістіктерінің өсуін ескеруге негізделген.

- Болашақ әлеуметтік педагогтардың білім беру сапасын оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің құрылымдық-негізделген моделі мақсатты, теориялық - әдістемелік, құрылымдық - ұйымдастырушылық, мазмұнды - процедуралық, әдістемелік - рефлексиялық, тиімді блоктардан тұруы керек.

Сонымен қатар, оқу-әдістемелік қамтамасыздандыру оқу, кәсіптік және тәуелсіз студенттік ісәрекетті ұйымдастыру мақсатында оқытушы дайындаған оқу материалдары мен оларды қолданудың технологияларын қарастырады.

- Оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің сапасын бағалау келесі өлшемдерді қамтиды: оқу-әдістемелік құжаттаманы талдау деңгейінде - мақсаттың мазмұнына сәйкестігі, мақсаттың ашылуының толықтығы, оның өзектілігі; мазмұны мен құрылымының мемлекеттік білім стандартына сәйкестігі; құрылым мен процестердің бірлігі; құзыреттілікті қалыптастыру; пән мазмұнының дәлдігі мен толықтығы; оқу-әдістемелік құралдарды талдау деңгейінде - заманауи, инновациялық, мұқият таңдалған технологияларды, оқу процесінің нысандары мен әдістерін қолдану; студенттердің өзіндік жұмысын, өзін-өзі бағалауды, сонымен қатар рефлексияның болуын ескеретін бағалаудың объективті құралдары мен технологияларын таңдау; қазіргі заманғы оқу-әдістемелік құралдарды қолдану; оқу процесін заманауи, қол жетімді, тиімді оқу құралдарымен жабдықтау.

Әлеуметтік педагогика кешеуілдеп болса да дамып келе жатқан ғылым саласы. Оның маңыздылығы әлі де болса толық ашылып болған жоқ, мүмкіндіктерін де толық пайдалана алмай келеміз. Дегенмен күнделікті тұрмыс көріністері, мектеп орта және жоғары оқу орындарындағы оқып жатқан балалар мен жастар арасындағы әлеуметтік –педагогикалық мәселелердің күн сайын арта түспесе азаймай отырғаны осы ғылым саласының қажеттілігін көрсетіп отыр. Әсіресе бұл мектеп пен ондағы оқушылардың ата-аналарының арасында осы мәндегі жұмыстарды жандандыру және бұрынғыдан басқа арнада жүргізу қажет екендігі белгілі болып отырған жағдайда тағы да айқындала түсті.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н. Ә. «Қазақстан — 2030» Ел басының Қазақстан халқына жолдаған стратегиялық бағдарламасы.—Алматы: Білім, 1997. -256 б.
2. Халитова І.Р. «Әлеуметтік педагогика» – Алматы, 2002.
3. Тееленко А.И. «Социальная педагогика: введение в специальность» - А.-2005.
4. Психология. Социология. Дефектология. Республикалық педагогикалық журнал №3. А. - 2005.
5. Бастауыш мектеп. Республикалық-ғылыми-әдістемелік және педагогикалық журнал №1.А.2006.
6. Қазақстанның білім және ғылым әлемі. Республикалық-ғылыми-әдістемелік және педагогикалық журнал №3.2006.

**ЗИЯТЫНДА АУЫТҚУЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІНІҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗІ**

Абдигалиева А.Б

аға оқытушы,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Көшімбетова З.Д

аға оқытушы,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Асанқызы А

оқытушы,

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Аннотация.

Зиятының зақымдалу жағдайы – ол жеке тұлғаның әлеуметтік қызметтерінің мүмкіндіктерін толық қиындататын психиканың туа немесе ерте даму кезеңінде жетілмеуін шартталған ауытқушылық болып табылады. Байланыстырып сөйлеу ойлылығымен, бірізділігімен, жүйелілігімен ерекшеленетінін, сөйлеуші ойын айтқанда не жазғанда жеке сөйлемдер арқылы емес, тұтас мәтін ойластырып сөйлейтінін айтылған. Түпкі ойды, сөйлеу түрін анықтауды, тілдік материалды іріктеп алуды, жазылғанды жөндеуді үйрету арқылы мәтін құруға, мәтін арқылы баланы жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретуге болады.

Түйінді сөздер: МШБ (мүмкіндігі шектеулі балалар), зиятында ауытқуы бар балалар, байланыстырып сөйлеу, жазбаша сөйлеу.

Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша бес жылдық ұлттық жоспарды қабылдау жөнінде нақты міндет

қойды. Функционалдық сауаттылықты дамытудың жалпы бағдары Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында анық көрсетілген. Осы мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 - 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары мектеп оқушыларының функциялық сауаттылығын дамыту үрдісін мазмұндық, оқу-әдістемелік, материалдық-техникалық қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар кешенін қамтиды. Ұлттық жоспар Қазақстан Республикасындағы білім сапасын жетілдірудің негізгі бағдары ретінде мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту іс-қимылдарының мақсаттылығын, біртұтастығы мен жүйелілігін қамтамасыз етуге арналған /2/.

Ақыл – ойы кем балалардың жазбаша сөйлеу тілін зерттеу олардың кейінгі дамуында маңызды орынды иеленеді. Қазіргі қоғамда жазбаша сөйлеудің рөлі ерекше: ол мемлекеттік қызметте, бұқаралық ақпарат құралдарында, оқу әрекетінде, мәдениетте, сонымен бірге адамның жеке өмірінде қолданысқа ие.

Ақыл – ойы кем балалар үшін қалыпты сөйлеу тілін меңгерудің маңыздылығы ең алдымен, қарым-қатынас құралы интеллектуалдық даму мен барлық оқу пәндерін меңгерумен шартталған. Сөз тек қана ойды жеткізудің құралы ғана емес, сонымен қатар оны қалыптастырудың құралы болып табылады. Сөйлеу тілінің дамуымен қатар ойлаудың дамуы қатар жүреді. Ойлауды дамыту баланы біліммен, дағдымен қаруландыруды білдіреді. Зиятының зақымдалу жағдайы – ол жеке тұлғаның әлеуметтік қызметтерінің мүмкіндіктерін толық қиындататын психиканың туа немесе ерте даму кезеңінде жетілмеуін шартталған ауытқушылық болып табылады. Зият бұзылысы (ақыл естің кемдігі) отандық мамандар тарапынан бас миының ағзалық бұзылысының кері әсерінен пайда болатын (тұқым қуалаушылықтан немесе жүре пайда болған кесел) танымдық қызметтің тұрақты бұзылысы ретінде ұсынылған. Ой өрісі – (лат. таным) кең мағынада жеке тұлғаның барлық танымдық қызметтерінің жиынтығы болып табылады.

Сөйлеу тілінің дұрыс қалыптасуы ақыл-ойы кем балаларды педагогикалық реабилитациялау жүйесінде маңызды бірлік болып саналады. Ақыл-ойы кем балалардың сөйлеу тілі бұзылыстары көп кездесетін жағдайға жатады. Мұндай бұзылыстар ақыл-ойы кем баланың психикалық дамуына кері әсерін тигізеді. Арнайы мектептің бастауыш сынып оқушыларында жазбаша сөйлеу тілі бұзылыстар көп кездеседі. Осыған байланысты осы кемістікті түзетуге көп көңіл бөлінеді.

Жазбаша сөйлеу тілінің жеткілікті түрде дамымауы немесе оның мүлдем жоқ болуы кіші сынып оқушыларын оқытуда кедергі тудырады. Жазбаша сөйлеу тілі – адамның өмірдегі бағдарлануына жағдай жасайтын шарт. Яғни, жазбаша сөйлеу тілінің дамымауы баланың жалпы дамуының ең бір маңызды ерекшеліктеріне әсер ететін – оқу әрекеті.

Жазбаша сөйлеу тілі – жалпы қабылданған, сауатты адамдардың қарым-қатынас жасауының маңызды бір түрі. Ол жазбаша түрде адамның ойы мен сезімін жеткізуге, сонымен бірге өзге адамдардың жазуын түсінуге мүмкіндік береді. Адамның жазбаша сөйлеу тілін меңгеруі оның әлеуметтік ортаға бейімделуіне жағдай жасайды.

Ақыл – ойы кем балалардың жазбаша сөйлеу тілінің дамуы мен құрылу процесін А.К.Аксенова, М.Р.Львов, Р.А.Креймер, Ж.И. Симон, И.Е.Синица, С.П.Тищенко, М.Н.Шишкова және тағы басқа ғалымдар қарастырған/3/.

И.Е.Синица мен С.П.Тищенко көмекші мектептің ақыл – ойы кем жоғарғы сынып оқушыларының жазбаша сөйлеу тілін дамытумен айналысқан және 7-8 сыныпта шығарма жазу әдістемесін ұсынған. Алайда ол нәтижесін бермеген, олар бұл жұмыстарды оқытудың бастапқы кезеңдерінде жүргізу керектігін сезінген.

А.К.Аксенова мен М.Н.Шишкина тәрізді ғалымдар ақыл-есі кем оқушылардың байланысты жазбаша сөйлеу тілінің жетіспеушілігін топтастыруды ұсынған. Р.А.Креймер және Ж.И. Симон ақыл-ойы кем балалардың жазбаша сөйлеу тілінің құрылуын зерттеп, оның ерекшеліктері мен құрылымын анықтаған, сонымен бірге бұзылысты топтастырған/3/.

Қазақстандық ғалым-дефектологтардың ішінде ақыл – ойы кем оқушылардың байланысты жазбаша сөйлеу тілінің мәселесімен К.К.Өмірбекова, К.Ж. Бектаева айналысты. Дамуында түрлі ауытқулары бар балалардың сөйлеу тілі дамуының ерекшеліктерін Г.Б. Ибатова., Г.М Коржова., Г.Н. Тулебиева, Г.С. Оразаева, З.А. Мовкебаева, И.А.Денисова, В.С. Балқыбекова қарастырған. К.К.Өмірбекованың ғылыми еңбектерінде жай және күрделі сөйлемдерді, сөзтіркестерін құрудың синтаксистік ережелерін меңгерудің қиындықтары қарастырылған/5/. Ақыл-ойы кем балаларда болатын байланысты жазбаша сөйлеу тілінің бұзылыстары көп кездесетін жағдай. Ақыл-ойы кем

балалардағы байланысты жазбаша сөйлеу тілінің бұзылыстарын өз уақытысында жою мектеп бағдарламасын меңгеруге, ойлау әрекетін дамытуға әсер етеді.

Сөз – тіл арқылы жүзеге асырылатын адамдардың арасындағы қарым-қатынас процесі. Тіл – адамдардың білімдерін тасымалдаушы қызметін атқарады. Тіл мен сөз шыңдықты бейнелейтін ерекше құрылым.

Сөйлем – ең басты тілдік бірліктердің бірі. Ол өзімен сырттай ұқсас тілдік басқа құбылыстардан ең алдымен коммуникативті қызметі, яғни шындық болмыстың әйтеуір бір бөлшегі жайында хабар беру қызметі жағынан ажыратылады. Демек, сөйлем – толық коммуникативті қызметі бар синтаксистік бірлік. Сөйлемнің бірдеме жайында хабарлау қызметі оны синтаксистік басқа құбылыстардан, мысалы, сөз тіркесінен ажырататын белгі ретінде қаралады.

Әр адамның сөзі өзіндік қасиеттермен ерекшеленеді, онда психиканың, темпераменттің ойлау әрекетінің ерекшеліктері көрініс табады.

Сөйлеу әрекетін әр түрлі таным процестерімен бірге қарастыру керек. Ойлау мен сөйлеу бір-бірімен тығыз байланысты.

Тіл ойлаумен тығыз байланыста, өзара қарым-қатынаста болады дегенде, әдетте, тілдік құбылыстар мен логикалық құбылыстардың, соның ішінде, әсіресе сөз бен ұғымның, сөйлем мен пайымдаудың бір-бірімен байланысы, өзара қатысы ескеріледі. Ойлау мен тілдің байланысы көбінесе ұғым мен сөздің, пайымдау мен сөйлемнің байланысы негізінде қарастырылады.

Сөйлем қатынас жасаудың негізгі формасы ретінде жұмсалады. Сөйлем ойды айтып берудің және хабарлаудың негізгі құралы ретінде пайымдаумен тығыз байланыста болады. Сөйлем – пайымдаудың тікелей шыңдығы, пайымдауды айтып берудің құралы болып табылады.

Ауызша сөйлеу – ол белгілі бір ақпараттық жақтармен сипатталады (сөйлеу темпі – баяу, жылдам, дауысты көтеру, бәсеңдету), ым – ишарамен бірге жүреді. Жазбаша сөйлеу ауызша сөйлеуден жазбаша белгілердің көмегімен бейнеленуімен ерекшеленеді. Ол сөйлеудің ең күрделі түрі болып есептеледі. Жазбаша сөйлеу ішкі сөйлеумен тығыз байланысты. Жазу тілі – ауызша сөйлеу тіліне қарама-қарсы, тілдің өмір сүруінің бір түрі. Тілдің өмір сүру кезеңіндегі соңғы уақытта пайда болған түрі.

Егер ауызша сөйлеу тілі адамдарды жануарлар әлемінен бөліп алса, онда жазу тілін одан да жоғары депсанауымызға болады. Жазу тілі сақтау (әдістемесі), тәсілі керекті білімді келесі ұрпаққа жеткізу, қайта жаңарту құралы. Сонымен қатар ол адамның ойлау қабілетін дамытады. Жазу тілінің ұғымына оқу мен жазу кіреді. Жазу бұл графикалық элементтердің көмегімен информацияны қашыққа жіберіп сөйлеу тілін белгілейтін таңбалар жүйесі. Яғни, жазбаша таңбалар жүйесі арқылы қатынас жасаудың ерекше түрі. Жазбаша сөйлеу тілі ауызша сөйлеу тілінің негізінде қалыптасады. Дегенмен екеуінің арасында айырмашылықтар болады:

- ауызша сөйлеу тілі 1 жаста, ал жазбаша сөйлеу тілі 5-6 жаста қалыптасады;
- ауызша сөйлеу тілі үлкендермен қатынас процесінде пайда болса, жазбаша сөйлеу тілі саналы түрде, оқыту процесінде қалыптасады;
- жазбаша сөйлеу тілінде күрделі пунктуациялық ережелер жүйесін қолданады;
- жазбаша сөйлеу тілінде эмоциональді қатынас түрлері (мимика, жест т.б) қолданбайды;
- оқушыға немесе тыңдаушыға түсінікті болуы үшін хабарланатын ақпарат толық, нақты болуы керек.

Қазақша жазу жазудың алфавиттік жүйесіне жатады. Алфавит символдерге көшіп, сөйлеу мен ойлауды тануға көмек беріп, ойлаудың дамуын көрсетеді. Сөздің жазу түрі екінші сигналды жүйенің уақытша байланысын көрсетеді, бірақ ауызша сөйлеу тіліне қарағанда жазу тілі мақсатталып бағытталған оқу жағдайында ғана қалыптасады. Яғни олардың механизмдері сауат ашу кезеңінен бастап қалыптасып, барлық оқу барысында іске асырылады. Рефлексті қайталаудың нәтижесінде акустикалық, оптикалық, кинестетикалық тітіркенудің бірлестігімен сөздің динамикалық стереотипі қалыптасады (Л.С.Выготский.)/7/. Сөздің жазу тілін меңгеру өзімен жаңа байланыстарды көрсетеді (естілетін сөзбен, айталатын сөздің көрінетін сөзбен, жазылатын сөздің байланысы).

А.Р.Лурия жазуда – сөздің экспрессивті ерекше құрылымы бар деп анықтап, жазу (кез-келген түрінде) белгілі бір ойдан басталады деп белгілеген.

Жазу арнайы операциялар тізбегін құрайды:

- сөздің дыбыстық құрамын талдау. Жазудың бірінші шарты – сөзде дыбыстардың ретін анықтау. Екінші шарты – дыбыстарды анықтау, естілетін дыбыстарды фонемаға айналдыру. Басында бұл екі

процесстер ойланылған түрде жүреді, кейін олар машықтандырылады. Акустикалық талдау мен жинақтау артикуляцияның қатысуымен жүреді;

- фонемалардың графемаға ауысуы (естілген дыбыстар), яғни графикалық белгілердің көру схемасы олардың элементтерінің орналасуының кеңістіктік есебімен жүреді. Информацияның есте сақталуы мидың біртұтас жұмысымен атқарылады. А.Р.Лурияның белгілеуі бойынша жазып отырған адам бірінші кезеңде сөздің дыбыстық талдауына, кейде керекті графеманы іздеуге көңіл бөледі. Жазуды толық меңгергенде олар аяққы кезеңге түседі. Жақсы машықтандырылған сөздерді жазу кезінде жазу бір ырғақтылыққа кинестикалық стереотипке айналады/8/ .

Енді жазу тілінің құрылуына онтогенетикалық факторлардың әсерін қысқаша қарастырайық: Бірінші қатарда жазу тілі ауызша тілдің дайын механизмдерін пайдаланады. Екінші, оқу процесі графикалық белгілердің кеңістіктің ретінің дыбыстық комплекстердің уақытша ретіне ауысуын құрайды. Ал жазу процесі жазуды құру кезінде дыбыстың уақытша реттілігінің белгілерінің графикалық реттілігіне ауысуын талап етеді.

Л.С.Выготский жазу түрінің табиғатын зерттей келе, жазу тілі ауызша сөйлеу тілінен қызметі мен құрылуы жағынан ерекшеленетіндігін айтты. Жазу тілінің өзгешелігі оның әңгімелесушінің қатысуынсыз қызмет етіп, абстрактілі жағдайға байланыссыз үлкен сезіну мен еркіндікке толы басқа мотивтен тууы болып табылады. Яғни жазу тілі саналалық пен көздеуінен байланысты. Жазу тілінде екі әңгімелесушінің алдын ала белгілілі жағдай мен ырғақтылық, ымдау қатыспайды. Сонымен қатар ауызша сөйлеудегі сөз қысқартулары, яғни сөйлемді қысқарту жұмысының ретімен байланысты. Алағшқы жазулар осыған негізделген. Жазуда ойлану кезі өте жақсы дамыған. Біз көбіне бірінші іштен айтып, содан кейін жазамыз, мұнда ойша алғашқы жазу өтеді, яғни ішкі сөйлеу жазу тілінде ғана маңызды орын алмай, ауызша сөйлеуге де қатысты. Л.С.Выготскийдің ойлауларының дамуы Д.Б.Эльконин зерттеу жұмыстарында жазу тілі ауызша тілдің және жай жазу белгілеріне ауысу ғана емес деген тұжырымдаманы дәлелдеді/7/.

Көмекші мектепте бастауыш сыныптан бастап баланы сөзді саралап, талғап қолдануға үйретуден оның сөйлеу мәдениеті қалыптасады. «Сөздерді бір-бірімен дұрыс байланыстыра білу, дұрыс орналастыра білу де, дұрыс құрастыра білу де тіл, сөйлеу мәдениетіне қатысты жайттар» деген.

Көмекші мектепте бастауыш сыныпта оқушыларды жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету арқылы тек сөз бен сөзді немесе сөйлемдерді байланыстырып әңгіме құрауға дағдыландыру ғана емес, өз ойын өзгелермен қарым-қатынас барысында түрлі жағдайға сәйкес жеткізу мүмкіндігі ашылады.

Таңбалардың белгілі бір мағыналық қасиетіне ие болуымен сипатталатын жазбаша сөйлеу әрекеті мәтін арқылы іске асып, жазбаша қарым-қатынасты қамтамасыз етеді.

Байланыстырып сөйлеу ойлылығымен, бірізділігімен, жүйелілігімен ерекшеленетінін, сөйлеуші ойын айтқанда не жазғанда жеке сөйлемдер арқылы емес, тұтас мәтін ойластырып сөйлейтінін айтылған. Түпкі ойды, сөйлеу түрін анықтауды, тілдік материалды іріктеп алуды, жазылғанды жөндеуді үйрету арқылы мәтін құруға, мәтін арқылы баланы жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретуге болады.

Ақыл-ойы кем балалардың байланысты жазбаша сөйлеу тілін зерттеу оның ары қарай дамуында маңызды орынды иеленеді. Ол баланың сөйлеу, психикалық және тұлғалық дамуына әсер етеді. Жазбаша сөйлеу тілінің дамымауы оқушылардың білім алуына кедергі келтіреді. Жазбаша сөйлеу тілінің дамымауы баланың жалпы дамуының ең маңызды ерекшелігі – оқу әрекетіне кері әсерін тигізеді. Байланысты жазбаша сөйлеу тілі – адамның ойы мен сезімін жазбаша түрде жеткізеді. Жазбаша сөйлеу тілі арқылы қарым – қатынасқа түсу ол күнделікті қажеттілікке айналған құбылыс. Байланысты жазбаша сөйлеу тілін меңгеру адамдардың жалпы қоғамға бейімделуіне керек жағдай/6/.

Байланысты жазбаша сөйлеу тілінің барлық бұл ерекшеліктері баланың дамуы мен тұлғасына кедергісін келтіреді. Кез келген кемшілік оқу әрекетінде, қатарластарымен қарым – қатынасқа түсуде, қоғамдық өмірге бейімделуде қиындық тудырады.

Ақыл-ойы кем балалардың байланысты жазбаша сөйлеу тілі жетілдіру мен дамытуды қажет етеді. Ол үшін алдын ала құрылған жоспар, мақсат қажет, әдіс – тәсілдер мен материалдар дұрыс іріктеліп алынуы тиіс. Қазақ тілін үйрету әдістемесі мен логопедияда осындай жұмысты өткізудің әр түрлі әдіс – тәсілдері көрсетілген, алайда солардың ішіндегі ең тиімдісі шығарма жазу болып табылады. А.К.Аксенова, Т.А.Ладыженская, М.В.Лопасова, М.Р.Львов оны түрліше қарастырған. Осылардың ішінде біз М.Р.Львовтың пікірін қолдадық. Ол шығарманы ауызша және жазбаша сөйлеу тілін дамытудың тәсілі ретінде қарастырған. Шығарма тақырыпты таңдаудан, ұзақ уақыт дайындалудан,

жоспарды құрудан тұрады. Түзету-логопедиялық жұмысты шығарма жазудың оңай түрінен күрделісіне өтуден бастау қажет. Әрбір шығарманың өз міндеті, көмекші құралдары бар. Ол оқушылар мен педагогтардың жұмысын жеңілдетеді.

И.Е.Синица сөйлеудің жазба түріндегі байланыссыздық ауызша сөйлеудегі осы құралдардың жоқтығынан деп түсіндіреді. Бұдан жазбаша сөйлеуді дамыту үшін ауызша сөйлеуді де жазба түрдегідей етіп дамыту керек деген пікір шығады. Бір сөзбен айтқанда, ауызша сөйлеуді «кітап тілімен сөйлейтіндей» етіп үйрету қажет дегенге келтіреді. Алайда, бұлай ету мүмкін еместігі айдан анық. Өйткені, тіл білімінде әрбір сөйлеу тілінің өзіне тән стилі, заңдылықтары, сөйлеу талаптары болатыны белгілі. Біздің ойымызша, оқушының өз ойын байланыстырып жаза алмауының бір себебі, ауызша сөйлеуге үйрету құралдарының жоқтығынан емес, оқушыларға ерекше құрылым бойынша түзілетін мәтінді түзу әрекетін арнайы үйретпегендіктен деп ойлаймыз.

Ақыл-ойы кем оқушылардың жазбаша сөйлеуіндегі байланыстың болмау себебі мынадай жағдайларға: біріншіден, оқушының жазатын ойы санада сөзбен бейнеленбегендіктен; екіншіден, жазатын ойдың өзінде жүйелілік болмағандықтан; үшіншіден, мәтін құрайтын элементтерді дұрыс қолдана алмағандықтан болады деп түйіндейміз. Сондықтан, бастауыш сыныптан бастап баланың ойлау әрекетінің нәтижесінде туатын жазбаша мәтіннің мағыналық, құрылымдық ерекшелігін оқушыға түсіндіру қажеттігіне көз жеткіздік.

Жазбаша тілдік қатынас тұрғысынан жүзеге асатын байланыстырып сөйлеу әрекетінің ерекшеліктерін анықтап көрейік: біріншіден, жазбаша байланыстырып сөйлеу адамдардың өз көзқарасын, басқа біреуге айтайын деген ойын, пікірін түсінікті етіп жеткізуі арқылы жүзеге асады. Жазғанда оқитын, түсінетін, қабылдай алатын оқырман мен өз ойын оқырманға арнап жазатын автор арасында қарым-қатынас орнайды. Олай болса, жазбаша байланыстырып сөйлеу әрекеті адамдардың өмірдің барлық саласында жазба түрде бір-бірімен тілдік қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Закон Республики Казахстан « О социальной и медико – педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» за №343 II от 11.07.2002.
2. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары 25.06.2012 ж. № 832
3. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в коррекционной школе, - Москва, 2000. – 321 б.
4. Шишкова М.Н.- Развитие речи на уроках литературного чтения в старших классах специальных (коррекционных) образовательных школ VIII вида: пособие для педагога-дефектолога.
5. Өмірбекова Қ.Қ. Жазбаша сөйлеу тілінің бұзылуы және түзету жолдары. Алматы, Абай атындағы ҚазҰПУ, 2010-5 б.
6. Мовкебаева З.А. Обучение грамоте детей с различными отклонениями в развитии. Учебное пособие. Алматы. 2000.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь. Сборник сочинений в 6 т. Т. II. - М., 1982-30-31, 118-121 б.
8. Лурия А.Р « Очерки психофизиологии письма» Москва.

MUHAMMAD AMINXO'JA MUQIMIY ASARLARIDAGI OBRAZ MASALASI

Hayitkulova Farida Murotaliyevna

Student of Tashkent State University of Economics.

Abstract

This article discusses the concept of image in Uzbek literature and its description, including the characters of lovers and mistresses described by the realist writer of Uzbek literature Muqimi and their coverage. Examples of these images are given and analyzed using the poet's poems.

Keywords: image concept in fiction, image of a lover, image of a mistress.

The concept of image came into Uzbek from Russian, which literally means “reflection”. Therefore, an artistic image is a reflection of a being, things and events in it, taken from the existence by the writer and written on paper with the help of words. When depicting an image, the writer does not do it simply, but only after seeing the existence through the eyes of the writer and decorating it with creative colors. We find many familiar pictures of the our lives in this reflection, but it becomes an artistic universe, not the universe we know.

The artistic images expressed in the ghazals of Muhammad Aminkhoja Muqimi, who created in the late XIX and early XX centuries and became famous as one of the greatest representatives of Uzbek literature, include a thirst for love, honesty, generosity, fidelity, friendship. And leaves a deep imprint in the heart of the reader as it embodies the concepts of dignity.

While analyzing and researching these poems, it became clear that Muqimi in his lyrics highly valued the feelings that lead a person to perfection such as fidelity, devotion and true love. And at the same time, he condemned the bad qualities in man, such as unfaithful, envy and so on.

The main hero of Muqimi's ghazals was described as a integrity, spiritual maturity and spiritual richness man, who had advanced concepts such as responsibility, fidelity and honesty. Muqimis' works are not about ideas like complaining about life, complaining about one's own destiny and getting tired of living, but about endless love for life, striving for better being, dreaming of peaceful life-time and beautiful future. For the same reason, the poets' images of the lovers are reflected in the eyes of the reader with the mature qualities of humanity. An example of our words above can be found in the following verses:

Mehri ruxsoringga, jono, zordurman sog'inib,²

Ko'rgali mushtoq, dil afgordurman sog'inib.

The above verse depicted the longing for the love of one's beloved, the desire to see it, and the sadness and dreams of the lover. Through these verses we can realize that not only is there enlightened emotion, but that feeling it is happiness itself. If we take another ghazal of the author, which begins with "Noz birla har zamon ...", then the superiority of the beauty of the lover over the flower is revealed by the art of diagnosis:

Noz birla har zamon suratnamo dildor siz,³

Balki gulruxsorglarga rahnamo dildor siz.

Zavqdin ko'rgan hamon gul ham yaqo chok aylaydi,

Jumla gullar sizga jon qilgay fido dildor siz.

The first verse of the first stanza says that the lover is as beautiful and graceful as in fairy tales, while the second verse tells about that maybe she is the guide to the beauties and the angels. In the first verse of the second stanza, the flower that sees the charm of the lover also begins "yaqo chok aylaydi" that is to drop with joy and in the second verse it is said that even flowers are ready to lay down their lives for that beauty-lover.

Ra'no qad ila gul kabi ruxsoringga taslim,⁴

Tovus sifat jilvayu raftoringga taslim.

As can be seen from the above verse, the lover-man compares his lover's "rukhsar", that is, her beauty to the rose and her "raftor", that is, her walk, to the gait of a peacock, and says that he surrenders to these qualities.

Muqimi not only adorned the image of a lover-woman with beauty, flirtation and many other wonderful qualities, but also did not deprive the character of a lover of the qualities of a real man. In Muqimi's ghazal, which begins, "Garchi bir kelmaydi..." even through, he is jealous of the fragrant scent of his beloved even from her own plait, describes, how they indecently put it on the delicate waist of the beauty:

Anbarin kokillaridin rashk, garchand, aylaram,⁵

Ortilur nozik belig'a beadab, bo'lsun omon.

In it, the author describes how jealous the lover is and how beautiful the lover-woman is appropriate for that jealousy. The image of a lover in Muqimi's ghazals is also described with great skill in his ghazal,

² Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent "Akademnashr" - 2010 Page 11

³ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent "Akademnashr" - 2010 Page 38

⁴ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent "Akademnashr" - 2010 Page 98

⁵ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent "Akademnashr" - 2010 Page 112

which begins with “To jilva qildi ul pari ...”. In this ghazal, we can see that the lover fell in love as soon as he saw his fairy, and now he is struggling to find a cure for his condition:

*Kokillarin dom ayladi, subhim qaro shom ayladi,⁶
Tobora nokom ayladi, men muhtalo qayda boray?*

“Kokillarin dom ayladi,...”, from the first sentence of this verse, we know that the lover is “accusing” his lover of trapping her hair against him. “... subhim qaro shom ayladi,” of turning the morning into dark night, “Tobora nokom ayladi,...” and of making him more and more unhappy and considers himself addicted and asks where to go for the remedy of this love.

From the above analysis, we can say that Muqimi was not only one of the most famous artists of his time, but also a master of his craft, a master of words. In his ghazals, Muqimi described the images of the lover and the mistress with pure human feelings. He even expressed amazingly the pain of love to sweethearts, and the suffering they endured. In short, he showed not only love but also the sweetness of the distresses of love.

In conclusion, we can make the following conclusions:

1. The concept of image plays a key role in fiction, and the extent to how it is expressed depends on the writer's worldview.
2. Human feelings and emotions are widely expressed in the images of the lover-man and the lover-woman, which Muqimi expressed in his works.
3. The writer used many artistic arts in his ghazals, especially the art of diagnosis and rhetoric, which contributed to the wider meaning and beauty of these ghazals.

List of used literature:

Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent “Akademnashr” - 2010

⁶ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent “Akademnashr” - 2010 Page 142

ТУТ ПАРВОНАСИНИНГ БИОЭКОЛОГИЯСИ, ЗАРАРИ ВА УНГА ҚАРШИ БИОЛОГИК КУРАШ УСУЛИ

Мусаев Акмалжон Анвар ўғли

musayev.akmal@mail.ru

АҚХАИ ассистенти

Рахмонов Абдулазиз Расулжон ўғли

АҚХАИ 3-босқич талабаси

Abstract

Пиллачилик озиқа манбаи бўлган тут дарахтлари (*Morus alba* L.) ва ипак қурти (*Bombyx mori* L.) каби тирик организмларни қамраб олувчи улкан тармоқ ҳисобланади. Тут дарахтлари узоқ даврлардан буён экин далалари атрофи, йўл ва зовур ёқаларига ҳамда махсус плантациялар шаклида экилиб ўстирилади. Бунда дала атрофида жойлашган дарахтлар баланд бўйли бўлиб, пилла қурти учун барг манбаи бўлишидан ташқари, тупроқ эрозиясига қарши курашда самарали тўсиқ вазифасини ҳам бажариб келади. Барча ўсимликлар каби тутлар ҳам турли хил мавжудотлар учун озиқа вазифасини ўтайди. Анашундай зараркунадалардан бири бу тут парвонаси (*Diaphania (Glyphodes) pyloalis* Walker) бўлиб, ҳозирги кунда тут дарахтларига жиддий зарар етказмоқда.

Keywords: тут парвонаси, биологик кураш, олтинкўз, трихограмма, бракон, дала сичқонлари

Тут парвонасининг таърифи ва ҳаёт кечириши. Тут парвонасининг урғочи ва эркак зот капалакларини ташқи кўринишидан ажратиш қийин. Капалаклари қанотини ёзганда 15-17 мм келади, ранги оч сариқдан охра тусигача, ўзига хос расми ва қанотларининг пастки қисмида хошиялари мавжуд Тухуми майда, кўкимтир сув тусида бўлиб, катталиги 0,06-0,07 мм келади. Қурти оч тиниқ туслардан яшилгача, парвоналарнинг қуртларига хос чўзиқ ва усти майда қора доғлар билан қопланган, серҳаракат, безовталанган қурт ўзини ташлаб юбориши мумкин. У 6 ёшни кечириб 10-13 мм га етади. Қурт очик барг устида уни кемириб озиқланади. Учинчи-тўртинчи ёшдан бошлаб баргнинг бир тарафини тортиш ҳисобига унга ўралиб яшай бошлайди ва бу уни йиртқичлардан (ҳамда инсектициддан) ҳимоя қилади. Бу пайтда унга қарши қўлланилган сиртдан таъсир этувчи инсектицидларнинг самараси паст бўлади. Бунда ўсимлик ичига сингиш қобилиятига эга бўлган, айниқса фосфорорганик препаратларни қўллаш мақсадга мувофиқ. Озиқланишни тугатган қуртлар гумбакка айланади. Гумбакланиш учун қурт турли пана жой қидиради. Бу дарахт каллаклари,

танасидан кўчган пўстлоқ ости ёки махсус бойланган белбоғ бўлиши мумкин. Қурт ғумбакланишдан олдин ўзини ипча ёрдамида муҳитга боғлайди. Кейинчалик бу ип узиб ташланса, ғумбақдан капалак учиб чиқа олмаслиги мумкин. Парвонанинг ғумбаги ҳаво ҳароратининг юқориликка боғлиқ бўлиб, 7-15 кунда етилади ва ундан капалаклар учиб чиқиб янги бўғинни бошлаб беради. Охирги бўғиннинг қуртлари қишлагга октябр-ноябр ойларида кетади. Сентябрда озиқланган қуртларнинг бир қисми ҳам қишлагга кетиши мумкин. Кичик ёшли қуртлар қиришиб кетади. Мавсум мобайнида тут парвонаси 6 тадан 8 тагача (бахор эрта келиб, куз кечиккан йиллари) авлод бериб ривожланади. Қишлагга тайёрланган катта ёш қуртлар йирик бўлиб, тусини ўзгартиради – у оч бинафша рангда бўлади. Қишлаг учун тутларнинг пўкак жойлари, пўстлоқ ости, ҳамда дарахт остидаги тупроқнинг юза қисмида юқа пилла орасида қишлаб қолади. Қаттиқ қиш келганида (ўртача 1 суткалик ҳаво ҳарорати – 10 ва ундан паст бўлиб, 5-7 кун давом этса) тут парвонасининг асосий қисми қиришиб кетади. Бундай йиллари (мисол учун, 2006-2007 ўтар йилида) тут парвонаси “номига” ривожланиб, ҳеч қандай махсус химоя тадбирини ўтказишни талаб этмайди.

Зарари. Тут парвонасининг зарари тут дарахтининг ривожланишида намоён бўлади. Унинг ривожланиши асосан пилла қуртини боқиб бўлгандан кейин содир бўлгани учун, бу жараёнга зарари тегмайди. Аммо кейинчалик ўсиб чиққан барглари шикастлаши ҳисобига новда узунлиги, йўғонлиги ва қишга чидамлилиги пасаяди. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ҳар бир тут новдасида ўртача битта баргга битта қурт тўғри келса, новданинг узунлиги 30 см гача қисқариши мумкин. Бундан ташқари, назоратга ва қишнинг қаттиқ келишига қараб, новда учлари 30-40 фоизгача қуриши мумкин. Умуман олганда, янги новда узунлиги 50-60 смдан 150 смгача қисқаради, барглари сони 20-50% га, унинг оғирлиги 21-60% га камаяди. Бундай аҳвол йилдан-йилга давом этса, тут дарахти қуриши мумкин. Умуман олганда, тут парвонасининг тутга етказадиган зарари нисбийдир. Юқорида қайд этилганлардан ташқари, у дарахтни зараркунанданинг нечта бўғини билан шикастланганлигига ҳамда тупроқ агротехникасига ҳам кучли боғлиқ бўлади.

Биологик кураш усули. Тут парвонаси минтақада янги ҳашарот бўлганлиги сабабли, унинг ихтисослашган табиий қушандалари яхши ўрганилмаган. Аммо ҳаммахўр йиртқич қушандаларнинг (олтинкўз, набис қандаласи, арилар ҳамда қушларнинг кўплаб турлари) аҳамияти жуда катта. Бундан ташқари, биологический лабораторияларда кўпайтириладиган трихограмма (*Trichogramma sp.*), бракон – *Bracon hebetor* Say ва олтинкўз (*Chrysopa carnea* Steph.) қушандасидан оқилона фойдаланиш мумкин. Бунинг учун парвонанинг иккинчи бўғинидан бошлаб бракон ва олтинкўз етук зотини парвона қуртларига (1:5 ва 1:10 нисбатда) тутзорларга ҳар бўғинига қарши 2-3 марта қўйиб туриш зараркунанда сонини 55-65% га камайтириши мумкин. Айрим жойларда тут парвонасининг дарахт пўкакларида қишлаб қолган қуртларини дала сичқонлари териб еганлиги аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- Ш.Т.Хўжаев Ўсимликларни зараркунандалардан уйғунлашган химоя қилишнинг замонавий усул ва воситалари. Тошкент 2015 й
А.Ш.Хамраев, А.Г.Кожевникова, Б.А.Сулаймонов, Қ.Х.Хушвақтов,
Ш.К.Алиев, Т.Б.Ниязов Ўсимликларни химоя қилиш. Андижон 2017й
3. Кимсанбоев Х.Х.ва бош. Умумий ва қишлоқ хўжалик энтомология, ўсимликларни зараркунандалардан уйғунлашган химоя қилиш. Тошкент 2002.
 4. Кимсанбоев Х.Х. – Ўсимликларни кимёвий химоя қилиш. Дарслик-Т, “Ўқитувчи” 1997.
 5. Олимжонов.Р. А. Энтомология, ўсимликларни зараркунандалардан уйғунлашган химоя қилиш. “Ўқитувчи” нашриёти Тошкент 1998

ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАР ВА БЎШ ВАҚТ

Фаррух Рустамов Рустам ўғли

farruxrustamov7@gmail.com

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш

муҳандислари институти Бухоро филиали ўқитувчиси

Бухоро, Ўзбекистон

Abstract

Active participation in social life is of great importance for human perfection. The article discusses the opportunities for active participation in social processes, self-awareness, self-esteem, social well-being and, ultimately, social status, as well as opportunities for culture, sports, education and recreation, effective organization of leisure.

Keywords: Free-time, labor, conformism, youth, education, culture

Жамиятнинг барқарорлиги қанчалик мустаҳкам бўлса, ижтимоий конформизм шунчалик кенг тарқалган бўладики, бу инсоннинг ижтимоий ўрнатилган маданий мақсадлари ва ижтимоий ҳаёт нормаларига мослашиши билан ҳам боғлиқ. Конформизм одамларни жамиятга мослашув шаклларида бири эмас, балки инсон ҳаёти дунёсида жамиятнинг ўзини ўзи баҳолашдир. Конформизмга қарама-қарши тенденция пасайиши, ижтимоий қадриятларнинг пасайиши - ижтимоий аномия ёки оғиш, ижтимоий хулқ-атвор нормаларидан четга чиқиш билан боғлиқ.

Конформизм ва оғиш, яъни хулқ-атвор меъёрларидан четга чиқиш, ижтимоий нормалар ва қадриятларга нисбатан ўзаро мутлақо иккита тенденция бўлиб, ижтимоий назарияда энг заифдир. Файласуф Барух Спиноза ижтимоий норманинг жуда аниқ тушунчаси баъзи бир ноаниқликларга эга эканлигини таъкидлади. Одамлар, одатдагидек, ҳар қандай йўл билан инсоннинг табиатини юзага келтиради ва аслида мавжуд бўлган нарсдан нафратланади. Муаммо шундаки, одамнинг объектив мезонлари ва хатти-ҳаракатларининг меъёрларини излаш доимий равишда бетараф кузатувчи позициясини эгаллашга қодир эмас. Конформизмнинг марказида девиант хатти-ҳаракатларнинг

кўринишлари ётади. Шундай қилиб, 70-йилларда Европада, “қоидалар бўйича иш ташлашлар”, меҳнат кўрсатмаларига пухта ва вақтида риоя қилиш иш жараёнининг узилишига олиб келганда кенг тарқалди. Европанинг энг ривожланган мамлакатларида, АҚШда ва Японияда, Канадада психоаналитик хизматларнинг кенг тарқалиши қизиқиш уйғотади, уларнинг хизматларига асосан аҳолининг энг кўп ҳимояланган қатламларига тегишли одамлар хизмат кўрсатадилар. Замонавий жамиятда, моҳиятан, барча инновацион тенденциялар девиант хулқ-атвор шакллари билан боғлиқ, чунки ҳар қандай янгилик қайсидир даражада ижтимоий ҳаётнинг мавжуд нормаларига зиддир. Айтайлик вилоят ташқарисида йирик саноат объектининг қурилиши маҳаллий аҳолининг турмуш тарзини тубдан ўзгартиради, дейиш кифоя.

Ўтган асрнинг 50-йилларида, ёшлар қатламининг демографик “портлаш”идан сўнг, девиант ва конформал ҳатти-ҳаракатларнинг бирлиги алоҳида аҳамият касб этди. Кейин мустақил ижтимоий-маданий ҳодиса юзага келади - ёшларнинг бўш вақтлари, ёшлар меҳнат бозори, ёшлар талаб бозори ва бошқалар, тенгсиз ижтимоий жараёнларнинг кашфиётчиси бўлди. Саноат юксалиши оғиш қутбига айланди. Замонавий шароитларда ихтиёрий бўлган анъанавий қадриятлар тизимни, ўтган ҳаёт нормаларини ўзгартириш учун асос бўлиб хизмат қилди. Меҳнат ва бўш вақт улушининг ўзгариши билан боғлиқ бўлган меҳнат қадриятларидан бўш вақт ва истеъмол қийматларига ўтиш, касб ва меҳнатнинг ижтимоий нормалар ва қадриятлар сифатида девалвацияси билан, бўш вақт соҳаси, биринчи навбатда, ишчи кучини кўпайтириш ва тиклашга йўналтирилганлигини ва яратилишини аниқлади. Дам олиш оммавий меросга ва кундалик ҳаёт тажрибасига, янги давр маданиятининг ажралмас қисмига айланди. Ёшлар маданияти концепциясининг пайдо бўлиши нафақат ёш авлод муқобил маданий ҳолатининг ўзига хос хусусияти, балки 60-йилларда Францияда ёшлар таранглиги билан ёшлар маданияти ҳодисаси ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетмади.

Тарих маданиятни санъат, фан ва таълим соҳасидаги ютуқларнинг комбинацияси сифатида эмас, балки маданиятнинг кундалик ҳаёти, омма маданияти ва бошқалар билан боғлиқ бўлган ижтимоий-тарихий ҳаётнинг аниқ жиҳатлари билан кўпроқ жалб қила бошлади. Ёшлар маданиятининг шаклланиши тўлқинида маданиятшунослик - тарих ва маданиятнинг ривожланиш жараёнларини, маданий алоқаларни жамоат алоқалари билан биргаликда ўрганадиган билим соҳаси пайдо бўлади. Зеро, ўтмишдаги ҳар бир давр, авваламбор, ўзининг ижтимоий ва маданий тажрибаси билан уйғунликда акс этади. Ҳар кунни маданий қадрият сифатида қабул қилиш - бу кундалик ҳаётга айланган бўш вақт ютуқларидан биридир.

Эҳтимол, қадимги дунё таназулидан кейин биринчи марта янги маданий тафаккур бўш вақтни маданий ҳаётнинг хусусий соҳаси эмас, балки ижтимоий маданият институти сифатида амалга оширган. Бағрикенглик ва плюрализм, девиант ҳатти-ҳаракатни ижтимоий birlik ва ижтимоий уйғунлик шартларидан бири сифатида эътироф этиш бўш вақтларда нафақат ижтимоий идеални, балки жамиятда инсоний хулқ-атворнинг ижтимоий меъёрини шакллантиришга устувор аҳамият берди. Кундалик ҳаётдаги маданий меъёрларнинг бағрикенглик ҳақидаги антик ғоялар Аристотелнинг

“Ахлоқ” китобида баён этилган. У норма ва фазилатни ўлчов деб ҳисоблаган. Аммо қоидалар ва давлат қарорларининг муайян тўпламини эмас. Ўлчов - одамнинг шахсга бўлган ишончи шакли, ўзаро тушуниш ёки маданий бирлиги асосидир.

Бўш вақтга нисбатан муносабатнинг ўзгариши ижтимоий корпоратив идентификацияни келтириб чиқармоқда. Иккинчи Жаҳон урушидан кейин Европа, АҚШ, Канада, Япония ва бошқа оммавий таълим шакллари кенг тарқалган. Агар илгари ўқимишли бўлиш учун одам лицей-гимназия туридаги ўқув муассасасида ва университетда ўқиши керак бўлса, урушдан кейинги даврда юқори, кенг маданий ва гуманитар асосга эга бўлмаган ҳар қандай юқори ихтисослашган таълим фаолияти билан шуғулланиш самарасиз эканлиги намаён бўлди. XIX аср ва XX асрнинг биринчи ярмида маълумотли ва маълумотсизларни ажратиб турадиган аниқ мезонлар ўчирилди. 1950-1960 йилларда Европанинг кўплаб мамлакатларида амалга оширилган таълим соҳасидаги ислохотлар оммавий таълимга илгари фақат элита университетлари - фан ва билим марказларига хос бўлган умумий маданий, умумий инсоний хусусиятларни беришга қаратилган эди.

Мустақилликдан бошлаб мамлакатимиз олийгоҳларида маданият тарихи ва назариясини ўрганиш жорий этилди. Оммабоп илмий журналларнинг мавзуси кенгайиб бормоқда. Оммабоп илмий журналларнинг тиражини қисқартириш тенденцияси мавжуд бўлса-да, улар аҳоли ва айниқса ёшларни ўқитиш жараёнида муҳим рол ўйнайди. Радио ва телевидение, интернет, ўқув ва маданий-маърифий кўрсатувлари томошабинлар учун ранг-барангликни келтириб чиқарди.

Таълим соҳасидаги иккита тенденция - оммавий ва институционал замонавий таълим ривожланишининг ягона, аммо шу билан бирга зиддиятли йўналишидир. Меҳнат тақсимооти тизимининг беқарорлиги ва иш кучининг мослашувчанлигини ошириш учун ижтимоий ишлаб чиқаришга бўлган эҳтиёж, шунингдек бевосита хизмат кўрсатиш соҳасига, айниқса тиббиёт, компьютер технологиялари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари, турли хил ижтимоий хизматлар соҳаларига талабнинг ошиши ишчиларга бўлган эҳтиёжни кучайтиради. Касб нафақат ўрта асрлар корпорацияларида бўлганидек, инсон учун универсал хусусият бўлиб қолмай, балки чегаралар дахлсизлигини йўқотади. Айниқса бу фан, санъат, сиёсат, таълим ва менежмент соҳаларида яққол намоён бўлади. XIX-асрда таниқли социолог Макс Вебер фан ва сиёсат нима - касбми ёки ҳунарми деган саволни кўтарганлиги тасодиф эмас. Худди шу муаммо моҳиятан ва замонавий шароитда бутун таълим тизими қуйидаги саволга дуч келади: ўқув жараёнининг мақсади нима?

Бўш вақт мазмунининг моҳияти турлича белгиланади. Таълим соҳасида, агар таълимнинг ўзи самарали меҳнат соҳаси бўлмаса, у ҳолда бўш вақт - меҳнат ва касбнинг қарама-қарши йўналиши касбга, таълим эса ўз-ўзини тарбиялашга айланади. Ўқитишнинг ўйин шакллари жорий этиш, илмий-техник ижодиёт мактаби ва театр маҳорати каби омилларни ўқув жараёнини ташкил этишга киритиш, бизнес ўйинлари тизимини яратиш ва мактаб ва ўқувчи ўзини ўзи бошқариш шакллари таълимга эркин ва маданий ўзини ўзи бошқариш руҳини жорий этиш. Замонавий ижтимоий ривожланиш мантиғи шундан иборатки, агар таълимнинг моҳияти ўзгариб, у коммуникативликка эга

бўлса, таълим ва бўш вақт соҳалари яқинлашишга мойилдир. Таълим энди таълим муассасаларининг ваколати эмас. Ахир, сиз оммавий ахборот воситаларининг таълимига, бадиий адабиётга ва ҳатто кўп қиррали мулоқотга, саёҳатга ва дўстлар доирасига таъсирини аллақачон ўчира олмайсиз. Таълим инсоннинг эркин ривожланиш хусусиятларини тобора кўпроқ ўрганмоқда ва ҳатто билим ва маданиятнинг кўплаб соҳаларида эркин йўналтирилган кенг таълим шаклига айланиб бораётган профессионализм ҳақидаги ғоялар ҳам аста-секин ривожланмоқда.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти 2017 й.
2. Рылеева, А. С. Организация культурно-досуговой деятельности населения России: учебное пособие. Курган: изд-во Курганского государственного университета, 2014. С. 13-14.
3. Крестьянов, В. П. Педагогика досуга: учебное пособие для студентов педагогических вузов и высших учебных заведений культуры. Орел: ОГУ, 2010. 156 с.
4. Кэндо Т. Досуг и популярная культура в динамике и развитии: реферативное изложение и пер. А. И. Кравченко // Личность. Культура. Общество. 2000. Т. 2. Вып. 1 (2). С. 283—308.
5. Личностно-ориентированная социология. Москва: Академический проект, 2004. С. 608.

PSIXOLOGIK KONFLIKT VA BADIY TALQIN
(*Odil YOqubovning "Ulug'bek xazinasi" romani misolida*)

Rahimov Zokir Azimovich, O'zbekiston,
Farg'ona Davlat Universiteti dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

Abstract

Iste'dodli adib Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romanida psixologizm talqini, badiiy konfliktni yuzaga chiqaruvchi voqealar rivoji, ijtimoiy muhitning inson xarakteriga ta'siri masalalari tahlilga tortilgan. Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi obrazlari misolida konflikt turlari haqida mulohaza yuritilgan.

Keywords: badiiy konflikt, talqin, obrazlar olami, diolog, manolog, ijtimoiy muhit.

Bir asrlik tarixga ega bo'lgan o'zbek romanchiligi turli yillarda goh sokinb goh mahzun taraqqiy etib keldi. Abdulla Qodiriy tamal toshini qo'ygan o'zbek romanchiligining sezilarli rivojida iste'dodli adib Odil Yoquvovning o'ziga xos o'rni mavjud. Adibning bir qator roamlarida hayotning murakkab qirralarib inson qalbidagi istiroblar badiiy talqin etilgan bo'lsa, "Ulug'bek xazinasi" romanida temuriy hukumdor Mirzo Ulug'bek va Ali Qushchilarning badiiy mukammal obrazini yaratganligini kuzatish mumkin. Roman syujetida Mirzo Ulug'bek davri barcha murakkabliklari bilan umumlashtirilgan. Temuriylar sulolasining etuk vakili Mirzo Ulug'bek umrining so'nggi damlari asar syujetiga asos qilib olinsa-da, toj-taxt kurashlarining avj olishi, oddiy xalqning ayanchli turmushi haqqoniy o'z aksini topadi. Roman kompozitsiyasida turli badiiy vositalar mahorat bilan bilan qo'llanilganki, bu esa adib siymosini hayot haqiqatida asosida yuzaga chiqarish imkonini bergan.

To'g'ri, Mirzo Ulug'bek davrida ilm-fan, san'at rivojlandi. Ammo taxt uchun kurashlar asta-sekin avj ola boshladi. Mirzo Ulug'bek ijtimoiy muhitni o'zgartirish uchun tinimsiz kurash olib bordi, oddiy xalqning hayotini yaxshilashga intildi. Mirzo Ulug'bek dastlab erdan olinadigan soliqning miqdorini ancha kamaytirgan. So'ngra mamlakatda yirik pul islohotini o'tkazgan... Ammo Mirzo Ulug'bek har qanday norozilikka qaramay, tamg'a solig'ini bekor qilmaydi. Bunga chiday olmagan katta mulkdorlar uni shariat tartib-qoidalarini buzganlikda ayblay boshlaydilar.

Tarixiy manbalar ham Mirzo Ulug'bek xalqqa bo'lgan munosabatini, Movarounnahr farovonligi uchun fidoiyligini isbotlaydi. Romanda esa, xuddi shu ijtimoiy muhitdagi ziddiyatlar badiiy ifodasini topadi. Bu yo'lda o'z pushtikamaridan bo'lgan farzandiga qarshi borishga majbur bo'ladi: "Qirq yil umrini sarf qilib, yulduzlar sirini, koinot sirini o'rgandi-yu, zamin siriga, insonlar hayotiga kelganda g'afolatda qoldi. U falak sirlarini bilsam, zamin va hayot sirlarini bilurmen, deb o'ylagan edi. Yo'q, yanglishdi! Falak sirlarining bir chetini xiyol ochganday bo'ldi, lekin insoniyat, nainki insoniyat, hattoki, o'z pushtikamaridan bo'lgan zurriyotlarining yuraklariga qo'l solib ko'rolmadi, matlablari ne? Bilolmadi" [1, 57]. Ha, yillar davomida zamin va falakiyot sirlarini anglashga intildi, yulduzlarni zabt etdi, ammo o'z farzandining qalbini zab eta olmaganligini afsuz bilan xayolida jonlantiradi. O'z davrining buyuk mutafakkiri olam sirlarini aniqlashga intilgan Mirzo Ulug'bek, o'z farzandining qalb olamini anglamaydimi? Yo'q, u juda yaxshi his etadi va anglaydi, ammo o'sha muhit Abdullatifdek farzandini otasiga qarshi kurashga imkon yaratadi. Abdullatifning asosiy maqsadi, toju taxtni egallashdan iborat edi. Mirzo Ulug'bek shohlikdan voz kechishi mumkinligini his etar, ammo taxt tepasiga o'z manfaatini ko'zlovchi shaxslar kelishidan iztirob chekadi. Tarixiy sharoit murakkab ziddiyatlarni yuzaga chiqarmoqda edi. Mirzo Ulug'bek atrofidagi yaqin beklar ham Abdullatifni zimdan qo'llab-quvvatlardi. "Bilamen: Bandang boshiga savdo solsang uni sinamoq matlabida solasan, bu savdoni. Boshimga ne musibat tushmasin sendan nolimayman, bilaks minbaad shukrona aytamen. Ammo bandalarini bani odamga nomunosib bu tubanligi dilimni xufton, yuragimni qon qildi. O'zing insof bergaysen ularga, e yaratgan egam. O'zing insof bergaysen" [1,57].

Mirzo Ulug'bekning kechinmalaridagi iztiroblar orqali muhitning ziddiyatli kurashlari ifodasini topadi. U shohlik saltanatidagi hukmronlikdan emas, aksincha, qarama-qarshi kuchlarning kurashi avj olib borayotganligidan, yana o'zaro kurashlar, g'olibu mag'lubliklardan, farzandiga qilich ko'tarishdan ruhan azoblanadi. Xalqning esa shohlik saltanatidan, nizolardan ozorlanishi tarixiy voqealar asosida talqin etiladi. Bu holat usta Temur Samarqandiy va Ali Qushchi dialogi orqali yanada teranroq ko'rsatiladi: "-Mirzo Ulug'bek! SHunday zukko odam, quzg'un sarkardalariga inonib, qarigan chog'ida ko'p pand edi. Ko'nglingizga kelmasin, mavlono, ammo urush bahona bu amiru ulamo kafangado qildi, biz bechoralarni. Javr bo'lganda bizday kambag'al hunarmandlarga javr bo'ldi, o'g'lim!». Xalqning ayanchli qismati Mirzo Ulug'bekka tinchlik bermasdi. Bu esa psixologik vositalardan biri xotira orqali qahramon ruhiyatidagi konfliktlarda yorqin lavhalar orqali aks etadi: «...Nahot kindik qoni to'kilgan, mas'ud bolalik yillari o'tgan, obod qilaman, deb umrini baxsh etgan bu suyukli shahri azim qo'ldan ketsa? ...SHogirdlarichi? Ularning taqdiri ne bo'ladi? Qirq yil urush ko'rmagan bu el-ulus, butkul Movarounnahrning ahvoli ne kechadi?».

YOzuvchi Mirzo Ulug'bek olamidagi konfliktlarni talqin etishda psixologizmning xayol, tush, o'y singari vositalaridan unumli foydalanadi. Tarixiy voqelik va ijtimoiy hayotdagi ziddiyatlar shu asosda yoritiladi. Ulug'bek yashab, ijod etgan tarixiy sharoit qahramon kechinmalari orqali shaxs, jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni epik tasvirda namoyon qiladi. Mirzo Ulug'bek buyuk saltanat ich-ichidan emirilib boryotganidan aziyat chekadi. Yillar davomidagi tinimsiz mehnati, shohlik va ilm yo'lidagi kurashlari ko'z oldida namoyon bo'lar ekan, ruhiy qiynoqlar girdobida qoladi.

Adabiyotshunos D. Qur'onov ta'kidlaganidek: "Inson xarakteri, uning ruhiy o'ziga xosligi ko'p jihatdan u yashayotgan muhit shart sharoitlari bilan bog'liqdir" (2, 157). Haqiqatdan ham, ijtimoiy muhitdagi ziddiyatlar Abdullatif Mirzoni o'z otasi Mirzo Ulug'bekka nisbatan qarshi kurashga, toju taxtni olish istagini yuksak darajada shakllantirdi.

Adib o'sha davr tarixini jonlantirar ekan, Sohibqiron Amir Temurdan tortib, turli xarakter egasi bo'lgan shohu shahzodalar qiyofasi, faoliyatlarini ruhiyat ko'z gusi orqali tasvirlaydi. Mirzo Ulug'bek esa bobosi Sohibqiron Amir Temur kabi xalq manfaati uchun kurashgan, ma'rifat nuri tarqatuvchi shaxs sifatida harakat qiladi. Qirq yilga yaqin hukmronlik davrida muruvvatli fuqaroparvar podshoh bo'lishga intildi, butun iqtidori, bor salohiyatini temuriylar davlatining rivoji, el-ulus osoyishtaligiga sarf qildi. Ammo hayotning shavqatsiz qarama-qarshiliklari keksargan chog'ida qo'lga qilich olishga majbur etdi: «Amir Temur Hirotda «Bog'i jahonda» SHohrux Mirzo bilan suhbatlashib o'tirib, o'g'lining qaysi bir amirning

sodiqliqi to'g'risida aytgan gapiga zaharxandalik bilan kulgan edi. «Bu amirlarga inonma, o'g'lim! Ularni sodiq bo'lsin desang, qilichingni qo'lingda mahkam ushla!» - degan fikrlari qayta jonlandi». Mazkur parchada adibning «Qahramonning o'tmish biografiasiga qaytuvchi usul» orqali tarixiy voqealarni emas, qahramon kechinmalaridagi ruhiy konfliktlarni ham chuqurroq, tahlil etganligini ko'ramiz.

Yozuvchi asar qahramonini tasvirlamaydi, inson qalbidagi jarohatni konfliktlar orqali asoslaydi: «Eng inongan amiri Sultonshoh barlos sotqinlik qildi, amir Jondor qaygadir qochdi, suyangan tog'i degan dorug'a Mironshoh dorussaltana darvozasini berkitdi... Evoh! Qanday mal'unlik bu, qanday kazzoblik, qanday safolat?... Bu mardud saltanatda kimga inonmoq kerak, kimga suyanmoq kerak, xalloqi olam?» - Bu o'ylardan yuragi alanga olgan Mirzo Ulug'bek, tishini-tishiga bosib otiga yana qamchi urdi». Qahramon ruhiyati keskin konfliktlar asosida namoyon bo'ladi. Adabiyotshunos L.A.Ginzburg: «Badiiy psixologizm inson xatti-harakati bilan bog'liqlikda rivojlanadi, biroq bu dinamika ruhiy munosabatlar tasviridagi muayyan stereotiplarni yo'qotmaydi, balki ularning yangi shakllarini kashf etadi», deb yozadi.

Romandagi ruhiy kechinmalar faqat shaxs ichki olamida emas, xarakterlar orasidagi kurashda, qahramon va ijtimoiy muhit zamirida ham namoyon bo'ladi. Chunki hayotdagi konflikt - ijtimoiy hodisa bo'lsa, asar syujetining konflikti - estetik hodisa sifatida qaraladi. SHuning uchun badiiy asarda konflikt san'at qonuniyatlariga to'la bo'ysundirilgan holda ifodalanadi. Romanda adib voqelikning faqat ko'z ilg'aydigan tashqi tomonlarinigina emas, balki uning mohiyatiga ham nazar tashlaydi. Asar qahramonlarining barcha tashvishlarini ularning ruhiy olami orqali ochishga harakat qilgan yozuvchi badiiy xarakterlarni yuzaga chiqarishda ruhiy tasvirning turli shakllaridan unumli foydalanadi. Masalan: «Shohlar hayoti ular barpo etgan mahobatli koshonalarga o'xshaydi: yiroqdan gul-gul yonib, ko'z qamashtiradi, ichiga kirsang rutubati qorong'iligidan eting junjikadi... Ko'ksaroy deb atalmish bu fisqu fujur uyasidan qochib, rasadxonaning osuda xonalarida o'tadigan, usturloblar yonida hududsiz koinotni tanho mushohada qiladigan mas'ud onlar edi». Bu o'rinlarda asar qahramoni o'z hayotining har bir daqiqasini teran mushohada qiladi. Umrning har lazasini tahlil qilish davomida hayotidagi voqealarni yodga olib, xulosalar chiqaradi. Qahramon hissiy idrok etish orqali olamni teranroq anglaydi. Yozuvchi ong oqimi tasviri, ya'ni ichki monologni mahorat bilan yuzaga chiqaradi. «...ichki monolog tabiati, -deb yozadi A. Buchis, - nafaqat hozirgi zamon falsafa va psixologiya maktablari bilan balki, inson ruhiyatining tabiiy xossalari bilan ham bog'liqdir, ya'nikim, u ba'zan yozuvchining ma'naviy undovi, ehtiyoji zamirida «shaxsiy tashabbus» holida ham shakllanishi mumkin».

Albatta, yozuvchi qahramon badiiy xarakterini, ichki olamidagi ziddiyatlarni yoritishda tashqi va ichki monologlar orqali asoslaydi. Bu esa yozuvchi mahoratidan dalolat beradi. Keyingi yillar nasrida ichki monologning o'ziga xos talqinlarini kuzatsak-da, yozuvchi o'z davrida qahramon ruhiyatini tasvirlashda ichki monologdan unumli foydalanganligini guvohi bo'lamiz.

Umuman olganda, adib asarda badiiy konflikt orqali tarixiy ziddiyatlarni, hayotiy qaramarshiliklarni, temuriylar davridagi ijtimoiy muhitini, tarixiy shaxslarning ruhini badiiyat mezonlari asosida talqin etadi. Qahramon ruhiy dunyosi orqali tarix zarvaraqlaridan o'rin olgan shoh va olim Ulug'bek siymosini yaratadi. Inson ruhiy va ma'naviy olamini inkishof etish orqali, hayot, jamiyat va tarixiy davr haqidagi falsafiy tushunchalarni o'ziga xos uslubda talqin etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Odil Yoqubov. Ulug'bek xazinasi. -Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi "Adabiyot va san'at nashriyoti". 1994. - 336 b.
2. Qurnov D. Cho'lpon nasri poetikasi. -Toshkent, "Sharq", 2004. - 288 b.
3. To'ychiyev U. O'zbek adabiyotida badiiylik. - Toshkent, 211 b. - 508 b.
4. Oarafiddinov O. Ijodni anglash baxti. - Toshkent, 2004. - 640 b.
5. To'raev D. Ma'naviy olam talqinlari. - Toshkent, 2020. - 288 b.

ULUG'BEK HAMDAM ROMANLARIDA KOMPOZITSION VOSITALAR TAHLILI

ANALYSIS OF COMPOSITION TOOLS IN ULUGBEK HAMDAM'S NOVELS

Nasirov Azimidin Normamatovich

O'zbekiston,

Samarqand Davlat Universiteti, filologiya fanlari doktori

Abstract

Yozuvchi Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat", "Isyon va itoat" romanlaridagi kompozitsion vositalar, ularning yaxlitligi, badiiy asar sturukturasidagi o'rnini talil qilingan. Badiiy matindagi asar sarlovhasi, epigraf, pesaj, uy-joy jihaozlari, ruhiyat va xarakterning shakllanishidagi o'rnini haqida so'z yuritiladi.

Keywords: : badiiy kompozitsiya, kompozitsion vositalar, asar sarlohasi, epigraf, pezaj, jihozlar, talqin, mahorat.

Badiiy asar to'qimasida shunday unsurlar ham borki, ularni ba'zi adabiyotshunoslar asarning sujetdan tashqari unsurlari "kompozitsion vositalar" deb yuritishadi. Aslida bunday vositalar kompozitsion vositalarni tashkil etadi. Badiiy asar tarkibidagi kompozitsion vositalarga asar sarlavhasi, epigraf, lirik kirish, lirik chekinish, xotima, qisqartma epizod, pezaj, uy-joy, jihoz-buyumlar tasviri, qoliplash kabi unsurlarni kiritishimiz mumkin.

Adabiyotshunos Izzat Sulton kompozitsiya haqida so'z yuritib, quyidagi fikrlarni qayd qilgan: "Asarning turli qismlari orasidagi mutanosiblik kompozitsiya deb ataladi. Asar kompozitsiyasi, dastavval, muallifning tasvir etilayotgan hayotiy materialiga munosabati bilan belgilanadi, ya'ni kompozitsiya birinchi navbatda g'oyaviy-estetik tushunchadir" [1, 124].

Darhaqiqat, kompozitsion vositalar so'z san'atkorining badiiy mahorati asosida asar tarkibidan o'rin oladi. Badiiy asarda turfa xil tushunchalarni kompozitsion vositalar asosida ifodalanishiga xizmat qiladi. Voqealar rivojini ta'minlovchi badiiy unsurlarni o'zaro birlashtiradi.

Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat", "Isyon va itoat" romanlari tarkibidan o'rin olgan ayrim kompozitsion vositalar xususida so'z yuritimiz. Asar sarlavhasi – badiiy asar arxitektonikasini tashkil etuvchi badiiy unsur vazifasini bajaradi. Ko'p hollarda asar sarlavhasi uning mazmuni bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Shunday holatni "Muvozanat" romani misolida ko'rish mumkin. Aslida muvozanat ilmiy atamadir. Bu atama yozuvchi uchun bugungi voqealarni tahlil qilishda qulay bir vosita sifatida xizmat qilgan. Butun olam muvozanat qonuniyati asosida mustahkam turgan bo'lsa, jamiyat ham, uning asosini tashkil qilgan insonlar ham ayni muvozanat tufayli barqaror hayot kechiradi. Muvozanat buzilgan zahoti hayotda, uning a'zolari orasida har xil kutilmagan o'zgarish, hatto izdan chiqishlar yuz beradi. Bu fikr asar tarkibiga chuqur singdirib yuborilgan. Roman haqida so'z yuritgan adabiyotshunos Matyoqub Qo'shjonov muvozanat falsafiy termin ekanligiga alohida urg'u bergan.

Asar voqeligini ifodalashda mazmun va g'oyadan kelib chiqqan holda "Muvozanat" deb nomlanganligini kuzatish mumkin. Shuning uchun asar qahramonlarining hayotidagi muvozanatni o'zgarishi natijasida ruhiy iztiroblar iskanjasida qolgan holatlar ko'z o'ngimizda jonlanadi. Bu xususiyat orqali muvozanat har qanday holda o'zining ma'lum bir qirrasini namoyon qiladi. Masalan, asardagi Said yoki Mirazimdagi oilaviy muvozanatning buzilishi, asar qahramonlarini fojialar sari yetaklaydi.

Pezaj tasviri ham asarda yetakchilik qiladi. Ko'pgina asarlarida pezaj g'oyatda muhim g'oyaviy-kompozitsion rol o'ynaydi. Adibning "Muvozanat" romanida pezaj inson ruhiyati bilan bo'g'liq holda tasvirlanadi. Yozuvchi roman qahramonlaridan bir nechtasini o'ziga xos xarakter xususiyatini yoritishda pezajdan o'rinli foydalangan. Roman tarkibidan o'rin olgan quyidagi tasvirlarga diqqat qarataylik: "Bir tekisda o'sgan quyuq qizg'aldoqzorning enlari ma'lum-u, bo'ylar ko'z ilg'amas olisliklar qa'riga "cho'kib" ketgandi. U na chopqilab dumalashini, na boshqa boalalar singari qizg'aldoqdan quchoq-quchoq uzishni bilardi. Yusufni hayratdan ko'zlari katta-katta ochilib qizg'aldoqning qip-qizil kosasiga, shu qizillikka uyg'un ich qismidagi qop-qora xoliga termilardi, uni uzishga botinolmasdi" [2, 40]. Bu o'rinda yozuvchi bolalikning beg'ubor onlarini pezaj tasviriga uyg'un holda tasvirlagan. Yusufning bolalikdagi o'ziga xos xarakter egasi ekanligini qayd qilgan, chunki qizg'aldoqlarga mehr bilan qaragan bu yosh yigitning ularga ozor berishga harakat qilmasligiyoq uning insoniyligidan, alohida xarakter egasi ekanligidan dalolatdir.

Shu jihatdan, asardagi Zahro obraziga nazar tashlasak, uning ruhiyatini, botiniy olamidagi ziddiyatlarni tasvirlashda asosli foydalana olgan. Masalan, asarda bahor tasvirini yozuvchi quyidagicha ifodalaydi: "Bahor. Kunlar iliq, esayotgan shabadalar iliq. Shunday bir iliqlikki, o'sib-unmoqda, kulib-quvonmoqqa undaydi. Ayniqsa, aprelda, daraxtlar rango-rang yashil, oq, pushti, binafsharang libos kiyganda; butun olamga ulug'vor ko'tarilish, hayot deb atalmish ma'noni o'zida jamlab, yangi kuch, yangi g'ayrat, yangi umid va yangi hayajon bilan oldinga talpinish yuz bergandi". Yozuvchi pezaj vositasida qahramonning ichki olamini, his-tuyg'ularini ochib beradi. Bahor tasviri Zahroning botiniy olamidagi ziddiyatlarni, ruhiy kechinmalarni yoritishga xizmat qilgan.

Badiiy asarda ishtirok etuvchi qahramonlar bevosita harakat qiladigan maydon, uy-joy tasviri ham muhim g'oyaviy-kompozitsion vazifani bajarganligini kuzatamiz. Bir necha o'rinlarda asar qahramonlari harakat qilgan joylarni o'ziga xos tarzda tasvirlab beradiki, bu esa asar qahramonlarining xarakterini yoritishga xizmat qilgan. Masalan, Mirazim yoki Saidning uy-joyini tasvirlaganda turfa xil xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Uy-joy tasviri ham xuddi tabiat manzaralarining tasviri kabi asarning umumiy-g'oyaviy mazmunini yoki uning ayrim jihatlarini kengaytirishga va chuqurlashtirishga, qahramonlarni konkretlashtirishga xizmat qiladi. Ularga tabiiylik, jonlilik, haqqoniylik baxsh etishga ko'maklashadi.

Roman tarkibida qahramonlardan biri Ergash yashaydigan uy va uning jihozlari tasviri orqali uning ruhiy dunyosini, moddiy va ma'naviy olamini yoritish uchun asosli foydalangan: "Mog'ori chiqib ketgan bir xonali uyda juldur o'rindiqda tonggacha o'tirib chiqdi". Bu tasvirlarda Ergashning moddiy jihatdan og'ir hayot sharoiti haqidagi tushunchalarni uyg'otadi. Badiiy matn tarkibidagi o'zgarishlar, hayotiy voqelikka bo'lgan munosabat, ramziy va majoziy tasvirning o'ziga xosligi, inson ruhiyatidagi turfa xil ziddiyatlar talqini, palifonik tasvir kabi tushunchalar bilan namoyon bo'lmoqda.

Badiiy asarlar tarkibidan o'rin olgan epigraf ma'lum bir g'oyani ifodalashga xizmat qilqdi. Adabiyotshunos To'xta Boboyev qayd qilganidek: "Epigraf qisqa, sodda, ammo aforistik ruhda bo'ladi. U asar g'oyasini ishonarli qilib ochishda muallifga qo'l keladi. Epigraf o'z vazifasiga ko'ra asar nomiga o'xshab ketadi – ularning har ikkalasi ham asarga g'oyaviy-emotsanal ruh baxsh etadi, asar mavzusi va g'oyasini aniqlashga ko'mak beradi" [3, 146]. Qayd qilinganidek, epigraf badiiy asarninig mazmuniga yoki biror qismida ifodalanayotgan voqealar bilan uzviy bog'liq bo'lishi, tabiiydir.

Yozuvchining "Isyon va itoat" romani turfa xil adabiy-tanqidiy mulohazalarga asos bo'lgan asarlardan biridir. Romanda inson xarakteri, botiniy olamidagi ziddiyatlar teran talqin etilganligi bilan ham badiiy yuksak asarlardan biri ekanligini asoslandi.

Adabiyotshunos olim Dilmurod Quronov alohida qayd qilib o'tganidek: "...U.Hamdam "Muvozanat" da to'xtab qolgani yo'q, izlanayapti va shu izlanishlari natijasi o'laroq "Isyon va itoat", "Sabo va Samandar" romanlari yozildi. Muhimi yozuvchining izlanishlarida izchillik va dadillik kuzatiladi: u izlanish yo'lida "ortidagi ko'piriklarni buzib bormoqda. "Muvazanat" da realistik tasvir tamoyillari "Isyon va itoatda" ramziy-majoziy talqin, "Sabo va Samandar" da lirik-romantik yondashuv bilan ramziy-majoziylikning uyg'unlashuvi kuzatilayotgani shunday o'ylashga asos beradi" [4, 251-252].

Yozuvchining har bir romani, badiiyati bilan kitobxonni o'ziga jalb etayotganligi bejiz emasligini alohida ta'kidlash lozim. "Isyon va itoat" romanidagi tasvirlar, o'zligini anglashga intilayotgan shaxs fojialarini teran talqin etadi. Asardagi kompozitsion vositalarning o'rinli ifodalanishi badiiy g'oyani yuzaga chiqarish bilan bir qatorda, turfa xil xarakterlarni yoritishga asos bo'lgan. "Kompozitsiya-asarda ijodkor diqqat markazining yaqqolligi, badiiy g'oyaning aniqligi, shunga nisbatan asardagi katta va kichik qismlar hamda obrazlarning joy-joyiga qo'yilishi va ularning tasvir me'yori va maqsadga muvofiqligidir" [2, 265].

Roman tarkibidan bir necha kompozitsion vositalar o'rin olganligini kuzatish mumkin. Romandagi epigrafga e'tiborimizni qarataylik: "Xudo bo'lmaganingdan keyin ko'rgan kuning nima bo'lardi?! (Xalqdan)", "O'ziga taqdir etilgan qismatdan voz kechishga tayyor birdan-bir mavjudot bu insondir" (A. Kamyu), "Ichingdagi isyondan qutilib, itoatga kelmaguningcha halovat topolmaysan..." (Muqaddas o'gitlardan).

Yuqorida qayd qilingan epigraflarning har uchulasi ham badiiy asar mazmuni va g'oyasi bilan chambarchas bog'liqligini kuzatish mumkin. Taqdiri azal hukmidan asar qahramoni Akbar qochib qutila olmadi. Shafqatsiz hayot, o'sha ijtimoiy muhit, uni jinoyatchi sifatida jazoladi. Achchiq qismat uni isyon sari etakladi. Akbar qalbidagi isyonning vujudga kelishiga o'sha muhit, insondagi shafqatsizlik sababchi ekanligini ko'ramiz. Axir haqiqat uchun kurashib haqsizlikning qurboniga aylanishni u o'z jismiga singdra olmaydi. Ana shu haqsizlik undagi isyonni avj olishiga sabab bo'ladi.

Akbar qalbida kechayotgan ziddiyatlar bilan kurashadi. Bu kurash esa uni o'z komiga tortib borardi. Endigina o'ttiz bahorni qarshilash arafasida, o'z hayotini ostun-ustun bo'lib ketishini u hech qachon kutman edi. Hayot va insonlar o'rtasidagi ziddiyatlar uni shafqatsizlik sari etaklaydi. Qalb qo'ridagi mehrini bir vaqtlar o'quvchilari uchun sarf etardi, endi esa hayotdan, insonlardan mehr kutmas, aksincha, shafqatsizlik sari qadam tashlashga majbur bo'lar edi. Uning o'y-xayollaridagi ziddiyatlar isyonning kurtak olishiga sabab bo'lardi:

"Hayot qiziq ekan... yo'q... shafqatsiz ekan... Mening ham yuragim tobora toshga aylanib borayotganga o'xshaydi. Bor-yo'g'i bir tarsaki qo'yib, qamalib qolluvdim. Endi esa kunda bo'lmasada, haftada yo'q deganda bir tashlashaman, goh raqibimni men, goh raqibim meni qonga bo'yaydi. Biroq eng yomoni-men insonga qarshi bemalol, hech tap tortmay qo'l ko'tarayapman" [5, 4]. Epigrafda keltirilgan tushunchalar bilan asardan kelib chiqqadigan mulohazalar o'rtasidagi dialektik aloqani kuzatamiz. Akbar tushlarida ham adolatsizlik bilan kurashar, ammo endi juda kech bo'lganligini anglasa-da, adolat qaror topishiga ishonardi. Kunlar ortidan haftalar, undan keyin esa oylar o'tib borardi. Vaqt oliy hakam deganlaridek, eni u hech

narsaga ishonmas, taqdiri azal hukmiga bo'ysinishga majbur ekanligini his etsa-da, "Yo'q, yo'q, yo'q!.. Axir bu shafqatsizlik, axir bu adolatsizlik, axir bu noinsoflik, axir bu...",- deya istirob chekardi. Bu o'rinlarda inson ruhiyatidagi ziddiyatlar teran talqin etilishi bilan birgalikda, uning qalbidagi isyonni, ya'ni adolatsizlikka, shafqatsizlikka qarshi tuyg'ularni shakllantirib ulgurgan edi.

Akbar qalbidagi istiroblar, ziddiyatlar, ya'ni undagi isyon botiniy olamidagi kurashni asosli tarzda yuzaga chiqaradi. "U o'ylanardi, o'ylanardi-da, o'ziga-o'zi" "nega, nega?" deya savol beraverardi. Negaligini bilmasmidi?.. Bilar edi, bilardi-da, haddidan oshgan, haddidan oshgani nimasi, insonlik qiyofasini yo'qotib, o'z o'quvchisini hammaning oldida haqorat qilishga botingan o'quvchini yaxshi gap bilan tartibga chaqirishga urinib, lekin urinishlari behuda ketganidan ta'sirlanib..." [5, 5] qilmishidan afsus chekmasidi. Bu voqealarni qayta-qayta xayolida jonlantirar ekan, umidlari tabora sarobga aylansa-da, uning qalbida isyon so'nmas edi. Qalbida kechayotgan tizginsiz kurashlar natijasiz ekanligini, ozodlik faqat ma'lum muddat orzu bo'lib qolayotganligini teranroq anglaymiz: "-Yana uyqung qochdimi, deyman. Ishqilib, avf berishsin, yo'qsa, bu ketishda o'zingni eb bitirasan, sen bola, hamxonasi boshqa tomonga o'girilib oldi..." [5, 5].

Romanga epigraf qilib olingan "Ichingdagi isyondan qutulib, itoatga kelmaguningcha halovat topolmaysan..." epigrafi asardagi voqelar bilan uzviyligini, aforistik mazmuni bilan roman mohiyatini ochishga xizmat qilganligini alohida qayd qilish lozimdir. Asar mohiyatini ochish bilan birgalikda, Akbar ruhiyatidagi ziddiyatlarni yanada teranroq anglashga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy asarda keltirilgan epigraf yozuvchi mulohazalarini ifodalash bilan undan kelib chiqadigan badiiy asar mohiyatni o'zida mujassamlashtiradi. Asardagi voqealar, ruhiyat, xarakter talqinlari uzviy birlikda kompositsiya vositalari asosida yaxlitlashtirilgan.

Adabiyotlar:

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent, "O'qituvchi", 2005. – 272 b.
2. Ulug'bek Hamdam. Vatan haqida qo'shiq (roman va hikoyalar). –Toshkent, "Akademnashr", 2014. – 544 b.
3. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. Darslik. –Toshkent, "O'zbekiston", 2002. -560 bet.
4. Quronov D. Mutolaa va idrok mashqlari (adabiy-tanqidiy maqolalar va risolalar). –Toshkent, "Akademnashr" 2013. -336 b.
5. Hamdam U. Isyon va itoat. Roman. –Toshkent, "Yangi asr avlodi", 2003. -140 b.

ТАБИАТ ВА ЖАМИЯТ УЙҒУНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ- ФАЛСАФИЙ ИЛДИЗЛАРИ

Norqulova Dildor Uchqunovna

Samarqanq davlat universiteti

Norqulova Lobar Uchqunovna

Samarqanq shahar 19-umumta'lim o'qituvchisi

u.norqulov2019@gmail.com

Abstract

Ishda tasviriy san'at nazariyasi, xususiyatlari hamda uzluksiz ta'lim tizimida yoshlarni tarbiyalash, ularning dunyoqarashini, butun ma'naviy fazilatlarini shakllantirishda tasviriy san'atning imkoniyatlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Keywords: madaniy meros, barkamol shaxs, uzluksiz ta'lim, tafakkur, fikr yuritish, ijod, uslub.

Yillar davomida shakllanib, sayqallanib kelgan o'zbek xalq tasviriy san'ati hamma davrlarda ham o'ziga xos tarbiyaviy estetik qiymatga ega bo'lib, kishilar ma'naviyatining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatib kelgan. Shu bois ham, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ko'tarilgan yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusning birinchisi yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi deb belgilangan. Mustaqillik tufayli milliy madaniy merosimizga, tasviriy san'at, xalq amaliy san'atiga davlat miqyosida e'tibor qaratildi[1]. Bu esa tasviriy san'atning yanada ravnaq topishiga asos bo'ldi. Zero yurtimiz kelajagi bo'lgan yoshlarni barkamol shaxs qilib tarbiyalashda, ma'naviyatini shakllantirishda ularda milliy qadriyatlarni e'zozlash xalq madaniy merosiga hurmat, faxrlanish hislarining rivojlanishida tasviriy san'atning roli kattadir. Ijtimoiy ong shakllaridan biri

bo'lgan san'at, tabiat va jamiyatda bo'lgan, bo'layotgan va bo'ladigan voqea-hodisalarni badiiy tasvirlarda ifodalaydi. San'at o'zida moddiy olamning umumiy holatini va rivojlanishini aks ettirib, insonlarga uni bildirishda muhim vosita hisoblanadi hamda ularni siyosiy, axloqiy, badiiy jihatdan tarbiyalashning qudratli omili bo'lib xizmat qiladi. San'atning eng ijobiy va muhim xususiyati shundaki, u fandan farqli o'laroq voqea va hodisalarni tushunchalarda emas, balki sezgi va his bilan idrok qilinadigan shakllarda, tipik-badiiy obrazlarda ifodalaydi. Har bir jamiyatdagi san'at erkin, xalqchil, insonparvar, mehnatsevar va boshqa yuksak insoniy g'oyaviyligi asosida vujudga kelsa, bu san'at ozida xalqparvar, insonparvar, vatanparvarlik va milliylik kabi ilg'or g'oyalarni ilgari surishga xizmat qiladi. Bu san'at xalqning maqsadi, vazifalari, orzu-umidlarini siyosiy va iqtisodiy yo'lini ifodalaydi. Xalqimiz o'z san'atini qanchalik ardoqlab, unga hurmat va ehtirom bildirsa, jahon xalqlari ham bugungi o'zbek san'atiga aha shunday ixlos va ehtirom bilan qaraydilar. Mustaqil O'zbekiston xalqining estetik falsafasi, go'zallikni-san'atning ajralmas qismi va kategoriyasi, shakl va mazmuni, uning zaruriy sharti deb ko'rsatadi. Bugun insoniyat hayoti tez suratlar bilan o'sib o'zgarib borayotganligi hech kimga sir emas. Buning asosiy sababi, ilm – fan, texnika taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqligidir, demak insonning ma'naviy kamoloti o'zgarimoqda. Bu vazifalarning asosi qismini xalq ta'limi tizimidagi muassasalar va ularda o'qitilayotgan fanlar bajarmoqda. Ma'naviyat tarbiyasining poydevori dastlab oilada qo'yiladi va bu tushuncha g'oyatda serqamrov bo'lib, u aql, tafakkur, axloq, bilim kabi bo'g'inlar tizimini o'z ichiga oladi. Bu barkamol shaxs uchun muhim tushunchadir[2]. Uzliksiz ta'lim tizimida yoshlarni tarbiyalash, ularning dunyoqarashini, butun ma'naviy fazilatlarini shakllantirishda tasviriy san'atning imkoniyatlari katta. Jumladan yoshlarni ijodiy fikrlashini rivojlantirishda tasviriy san'at fanining roli salmoqlidir. Tasviriy san'atning o'qitish jarayonida talaba shaxsini bilish, ularning qiziqishlari, aktivligi, mehnatsevarligi, tashabbuskorligi orqali kuzatiladi. Bu fan yoshlarni mehnat tarbiyasi asosida mehnatga bo'lgan havas va qiziqishlarni uyg'otadi hamda mehnat ko'nikmalarini shakllantiradi. Chunki mehnat tarbiyasi orqali fan asoslarini o'rganish jarayonida, talaba yoshlarning olgan bilimlarining aniq maqsadga yo'nalganligi, ishlab chiqarish jarayonining ilmiy asoslarini, bilish va kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishni ko'zda tutadi. San'atshunoslik fanidan jahon tasviriy san'ati tarixida o'chmas iz qoldirgan Kamoliddin Bexzod, Leonardo da Vinchi, Pembrant Van Peyen, Mikelanjelo Buonarroto, Pablo Pikasso, CHingiz Axmarovlarning hayoti va ijodlarini o'rganish yoshlarga tasviriy san'at asoslarini egallash, uning har bir shaxs uchun qanchalik muhim ekanligi, u kishilarning hayotida qanchalik kerak bo'lishi haqida to'liq tushuncha hosil qilishiga yordam beradi. Ularning g'oyaviy jasoratlarini insoniyat hech qachon unutmaydi. Ularning fandagi fidoiyligi, g'oyaviyligi, jamiyat taraqqiyoti uchun nihoyatda muhim rol o'ynaydi. Bu insonlar mustahkam go'yaviy e'tiqodli bo'lish bilan bir qatorda yuksak axloqiy fazilatlarga ham ega bo'lganlar. Ular o'z hayotlari mazmunini kishilarga, insoniyatga xizmat qilishga bag'ishlaganlar. O'zlarining olamshumul ishlari bilan insoniyat tafakkuri aql – idrokini, tafakkur doirasini tezlishtirdilar. Ularning tasviriy san'at fani olamidagi jasoratlari nafaqat fanni, balki kishilik jamiyatining taraqqiyotiga juda katta ma'naviy ta'sir ko'rsatdi. Tasviriy san'at yoshlarni ijodiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ulardan juda katta bilim va mahoratni, tez rivojlanayotgan davr darajasidagi bilimga ega bo'lish uchun doimiy ravishda o'qib – o'rganish

zarurligini talab etadi. Umuman, tasviriy san'at fani yoshlarda ilmiy – dunyoqarashni, o'quvchilarda zamonaviy nazariy fikrlashni rivojlantiradi, fan nuqtai – nazaridan fikr yuritish, kompleks muammolarni hal etish imkonini yaratadi. Ayniqsa, tasviriy san'atni yoshlarga hayotni bilishga yordam berishi, tarixni bilishga ko'maklashishi, tabiatni, borliqdan zavq olishga, dam olish va hordiq chiqarishga yordamlashishi, ko'rish xotirasi, kuzatuvchanlikni o'stirishi, tasavvur, tafakkur va ijodkorlikning rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Tasviriy san'at bilan shug'ullanuvchi har bir yosh ongli aktivlikni, shaxsiy tashabbuskorlikni kuchaytirmog'i lozim. Ijodiy harakatlar kasb etgan har qanday mehnatda yoshlar individual xususiyatlarini yorqin namoyon etadilar[3]. Tasviriy san'atning muhim xususiyatlaridan biri, inson uchun faqat borliqni, tabiat va jamiyatdagi voqea-hodisalar va narsalarni bildiribgina qolmay, odamlarga yangi bilim, tasavvur va tushunchalar berib, ma'naviy boyituvchi, ijodiy yuksalishga boshlovchi qudratli faktor bo'lib xizmat qiladi. Uslubiy jihatdan oqilona uyushtirilgan ishlar yoshlarning mantiqiy fikrlashini o'stirishga, tabiat hodisalarini chuqur tushunishga, asosiy muhim narsalarni ikkinchi darajali va tasodifiy narsalardan farqlashga, shuningdek, ijodkorlikka, mustaqil ishlay olishga o'rgatadi va qo'yilgan vazifaga mustaqil javob qidira olish malakalarini shakllantiradi. Tasviriy san'at maqsad sari intilish va mehnatsevarlik har qanday ijodiy mehnatni orzu qiluvchi kishilar uchun zarur sifatlar ekanligini ko'rsatadi. Ushbu fan asoslarini yaxshi bilgan, bu fan tilini egallagan, uning asosiy tushuncha va qonunlari, nazariyalari mohiyatini o'zlashtirgan har bir yosh inson, tasviriy san'at bilimlar ko'lami juda keng ekanligiga iqror bo'ladi. Xalqimizda "Ilm ibodatdan ustundir" degan buyuk naql mavjud. Zero, xalqimiz hamisha ilm va ilm ahlini qo'llab – quvvatlab kelgan va doimo shunday bo'lib qoladi. Ana shu ishda siz yoshlarga kuch, quvvat, iroda tilaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.HasanovR.Tasviriy san'at mashg'ulotlarini takomillashtirish. M:1986.16b.
- 2.Oripov B.N.Tasviriy san'at darslari samaradorligini oshirish omillari. T.1978.8b.
- 3.Norqulova D.U. Improving applied arts teaching in higher and secondary special education (on the example of Samarkand carving school). Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR).Vol 9, Issue 10, october 2020.

ТАБИАТ ВА ЖАМИЯТ УЙҒУНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОЙИ-
ФАЛСАФИЙ ИЛДИЗЛАРИ

Акмал Ахмедович Ахмедов

Самарқанд Давлат Университети Юридик факультети “ Фалсафа ва миллий ғоя ” кафедраси
доценти, фалсафа фанлари номзоди.

Лайло Садриевна Азизова

Самарқанд Давлат Университети Юридик факультети “ Фалсафа ва миллий ғоя ” кафедраси катта
ўқитувчиси.

Abstract

Мақолада табиат , жамият ва инсон ўртасидаги муносабатлар ижтимоий-фалсафий жиҳатдан тадқиқ қилинган. Бугунги кунда экологик вазиятнинг ёмонлашуви натижасида вужудга келган экологик фожиалар ва уларнинг салбий оқибатлари ҳамда экологик дунёқарашнинг ижтимоий-тарихий асослари, унинг диний қадриятлар билан боғлиқлиги масаласи, унинг шахс маънавий ҳаёти билан тарихий алоқадорлиги асослари ва тадрижий ривожланиш қонуниятлари фалсафий таҳлил қилинган.

Keywords: экологик дунёқараш, ташвиқот, экологик маданият, диний қадриятлар, тафаккур, объектив омиллар, маънавий камолот.

Табиат ва жамият уйғунлигини таъминлаш масаласи истиқлол туфайли жамият ҳаётини тубдан ислоҳ қилиш кишилар тафаккури, дунёқараши, турмуш тарзида сифат жаҳатдан янгиликларга эришиш, соғлом табиий муҳитни, инсон соғлиги, экологик дунёқараши ва маданиятидаги ўрни ҳамда аҳамиятини чуқур ҳис қилишга табиий эҳтиёж юзага келди. Экологик дунёқарашнинг ижтимоий-тарихий асослари, унинг диний қадриятлар билан боғлиқлиги масаласи, унинг шахс маънавий ҳаёти билан тарихий алоқадорлиги асосларини ва тадрижий ривожланиш қонуниятларини ўрганиш жуда

ҳам зарурдир. Албатта, табиатта онгли ва оқилона муносабатга даъват ҳамда чақириқлар собиқ иттифоқда ҳам мавжуд эди. Аммо у фақат шиорларда, ташвиқотлардагина намоён бўлар, амалий ишда эса унинг натижаси кўринмас эди. Бунга асосий сабаб эса ҳар бир минтақадаги миллий манфаат ҳамда эҳтиёжларнинг ҳисобга олинмаслиги, экологик жараёнлар мувозанатининг бузилиши билан боғлиқ эди. Масалан, «Орол фожiasi экология муаммоларига масъулиятсиз муносабатда бўлишнинг яққол мисolidир. Бир пайтлар ноёб ва гўзал денгизлардан бири бўлган Орол бир авлод ҳаёти давомида деярли қуриб ва йўқолиб бораётган сув ҳавзасига айланди»⁷. Фақат мустақиллик барча соҳаларда бўлгани каби экология, атроф-муҳит мусоффолигини сақлашда ҳам миллат ва халқ манфаати устуворлигини таъминлади. «Одамларнинг дунёқараши, эътиқод ва тафаккурида демократик тамойиллар ва демократик қарашларнинг кенгайиши ва мустақкам ўрин топиши, авваламбор, ҳаётнинг табиий юриши билан, уларнинг моддий турмуш даражаси ва маданий савияси тобора ривожланиши ва юксалиши билан чамбарчас боғлиқ эканини ҳаётнинг ўзи тақозо этади»⁸. Экологик дунёқараш ва маданиятни оширишга йўналтирилган обектив омиллар тизимида диний қадриятларга алоҳида эътибор қаратилаётганининг боиси ҳам ана шу ҳаётий ўзгаришлар билан боғлиқ.

Бугунги кунда Республикамизда вужудга келган кескин экологик вазиятни соғломлаштиришда, экологик дунёқарашнинг ижтимоий-тарихий асослари, унинг диний қадриятлар билан боғлиқлиги масаласи, унинг шахс маънавий ҳаёти билан тарихий алоқадорлиги асосларини ва тадрижий ривожланиш қонуниятларини ўрганиш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда. Шунга кўра, халқимиз маданий-маърифий тараққиётида, хусусан, шахс экологик дунёқарашини шакллантиришда диний қадриятларнинг ўрни билан боғлиқ хусусиятларнинг тарихий, илмий-фалсафий ҳамда назарий асослари ва амалий-услубий йўналишларини белгилаш муҳим аҳамият касб этади. Шахснинг экологик тафаккур тарзи у яшаб турган минтақанинг табиий-географик иқлими, шарт-шароитига, у мансуб бўлган миллат ёки халқнинг менталитетига, турмуш маромига, тарихи, урф-одати, эътиқоди, қолаверса, муайян жамиятда яшовчи кишиларнинг табиат тўғрисидаги дунёқараши, ҳамда унга бўлган муносабатлари билан узвий боғлиқ. Ана шу муносабатларнинг ўзаро боғлиқлиги ва таъсири боис шахсда экологик дунёқарашнинг шаклланиш такомил босқичлари юзага келган. Бошқача айтганда, экологик дунёқараш ижтимоий борлиқ ва ижтимоий оннинг кўринишлари билан ички бирликда намоён бўлган. Экологик дунёқарашнинг асоси ҳамда мазмуни фақатгина «инсон билан инсон», «инсон билан табиат», «жамият билан табиат» ўртасидаги боғланишларнинг оддий кундалик амалий фаолият доирасидаги муносабатларнинг ифодасидангина иборат эмас, балки, умумий маънавий қадриятларни инсоният истиқболлари, манфаатлари асосида назарий муштараклаштириш эҳтиёжи ташкил этади. Шунга кўра, айтиш мумкинки, шахс экологик дунёқарашининг шаклланишига инсоният эволюцияси давомида юзага келган, афсона, ривоят, асотир, эртак, масал, кўшиқ, дostonлар, шарқ халқлари

⁷ Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг БМТ Саммити Мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи, 2010 йил 22 сентябрь, Б.1-2.

⁸ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – Б.101.

тарихида алоҳида ўрин тутган тарихий манбалар, диний-маърифий ҳамда аждодлар тафаккурининг ҳаётбахш неъматлари бўлган илмий-бадий асарлар мустаҳкам назарий ҳамда амалий асос бўлган.Энг қадимги аждодларимизнинг тафаккури, удумлари ер ва сувни, олов ва ҳавони эъзозлаш, бир сўз билан айтганда табиатни, унинг барча унсурларини қадрлаш, уларга эҳтиром сақлаш, уларнинг ҳар заррасини кўз қорачиғидек эҳтиёт қилиш муносабатида бўлиши қадрли, эътиборга молик хусусиятдир. Аждодларимизнинг табиатга оқилона муносабатидаги ахлоқий ва эстетик қарашлари қадимги даврларда шаклланган. Хусусан, халқ оғзаки ижодида табиат – эзгулик, поклик, гўзаллик намунаси тарзида ифодаланган. Бу маданий меросимизнинг «Авесто»сида, «Наврўз» қадриятларида, «Лола сайли», «Сув сайли», «Суст хотин», «Чой момо», «Қўш», «Турей-турей» каби маросим ва меҳнат қўшиқларида ўз ифодасини топган ⁹. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш муаммоси жаҳондаги миллионлаб одамларни, улар қаторида дин аҳллари хам ташвишга солмоқда.

Инсон маънавий камолотида энг узоқ давом этган босқич – тош асри бўлиб, бу даврда инсон ва табиат орасидаги муносабат яқин бўлган. Инсонлар онгида унинг ҳаёти учун муҳим бўлган она табиатга меҳр ва ер, сув, оловни эъзозлаш ҳамда яратувчилик меҳнатини улуғлаш каби маънавий фазилатлар устувор бўлган. Сув ва тупроқни қувват ва баракот манбаи деб билганлар.«Авесто» китобида табиатга муносабат икки жиҳати билан намоён бўлади. Бири – табиат унсурларини муқаддаслаштириш, иккинчиси – инсоннинг табиат билан моддий яратувчилик муносабатларини муқаддаслаштириш. Масалан, Ардвисурага бағишланган бешинчи Яштда сув улуғланади, унинг дон ундириши, чорва ташналигини қондириши, инсон бойлигига барака келтириб, мулкни кўпайтириши, ўлкаларни гуллаб-яшнатиши тилга олинади ¹⁰.

Қуръони карим ва Ҳадиси шарифларда Ислом қонун ва қоидалари, шариат аҳкомлари билан бир қаторда, атроф-муҳитни тоза сақлаш, табиат бойликларидан тўғри фойдаланиш, уларни исроф қилмаслик, инсоннинг яшаш тарзи, шахсий гигиенаси, зурриётни тозаллигига, ўсимлик-ҳайвонот дунёсини асрашга, умуман экология ва табиатни муҳофаза қилишга катта аҳамият берилган.Улар бу муаммоларни ижобий ҳал қилишда Қуръон ва Суннати Набавия таълимотларига мурожаат қилмоқдалар. Қуръон Каримда экологияга оид кўплаб оятлар ваҳий бўлган. Жумладан, «Қамар» сурасининг 49-оятида шундай дейилади: «Албатта, Биз ҳар бир нарсани ўлчов билан ҳал қилдик». «Фурқон» сураси: "У - осмонлар ва ернинг подшоҳлиги ўзиники бўлган, бола-чақа қилмаган, подшоҳликда бирон шериги бўлмаган ва барча нарсани яратиб (аниқ) ўлчов билан ўлчаб қўйган зотдир", (2-оят)¹¹- дейилади. Бошқача қилиб айтганда, биосферадаги ҳар бир нарсада сув, тупроқ, ҳаво, тоғ, ҳайвонот, наботот ва микрожонзотлар муайян ўлчов билан бир-бирига боғлиқ, мутаносиб ҳолда яратилган. Агар бу мувозанат бузиладиган бўлса, инсоният учун қатор муаммолар келиб чиқиши ва оқибатда табиат муҳофазаси халокатга юз тутиш мумкин .

⁹ Қаранг : Х.Самадов.Шахс экологик маданиятини шакллантиришда бадий адабиётнинг роли.ф.ф.н.дисс автореферати 12-Б.Т.:2008 й

¹⁰Қаранг:Авесто

¹¹ Қаранг : Қуръони карим маъноларининг таржимаси ва тафсири./ Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур таржимаси. – Т.:”Тошкент ислом университети“,2009. -455 б.

Оллоҳ таоло инсонга табиатни асраб-авайлашга, ўзининг олий нематларидан бахраманд бўлишга, уларни нобуд қилмай яхши йўлларда ишлатишга буюради. Қуръони Каримнинг “Аъроф” сураси 56-оятда бундай амр қилинди: “Обод қилиб қўйилган ер юзида бузғунчилик ишларини қилманг”¹². Ҳадисларда оламнинг бирлиги, ундаги қатарадан тортиб океангача, заррадан бошлаб Қуёшгача, одам, ўсимлик, ҳайвонот дунёси Худонинг иродаси билан ўзаро боғланганлигини, ўзаро пайвандлиги ва бир-бирига мувофиқ ҳолда ҳаракатда эканлиги айтилган. Муқаддас китобларимизда Оллоҳ таоло инсон учун зарур бўлган еhtiёжларни муҳайё қилганлигини, унинг соғлом ирсий тараққиёти учун соф ҳаво, тоза сув, озиқ-овқат, шифобахш нур, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини инъом етганлиги уқтирилади. Фақат бу марҳаматдан меъёрида, исрофсиз фойдаланиш кўрсатилади, акс ҳолда сув, ер, ҳаво ва нур ножўя қилмишларимиз учун жазолайдиган ва бутун дунёни ларзага солувчи қуролга айланишини ҳозирги замон фани исботлади. Авлод-аждодаларимиз сувни муқаддас санаб, уни ифлослантиришни еса гуноҳ деб ҳисоблаганлар. СХунинг учун ғусл ва таҳорат суви ҳам маълум ҳажмда бўлишини белгилаганлар. Жонзотларнинг асосий қисми сувдан иборат бўлиб, сувли муҳитда кимёвий ва асосий биологияга оид жараёнлар юз беради. Муқаддас китобимизда ҳам сув ҳаётнинг асосий унсури деб қаралган. Жумладан, «Барча тирик нарсани сувдан қилганмиз». Бошқа бир ерда еса «Барча жонзотни сувдан яратдик»¹³ - дейилади. Хулоса қилиб шунни айтиш мумкин-ки табиат ва жамият уйғунлигини таъминлашда экологик дунёқарашни ижтимоий-фалсафий иддизларини фалсафий тадқиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг БМТ Саммити Мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи, 2010 йил 22 сентябрь, Б.1-2.

2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – Б.101.

3. Х.Самадов. Шахс экологик маданиятини шакллантиришда бадиий адабиётнинг роли. ф.ф.н. дисс автореферати 12-Б.Т.: 2008 й

4. Н.Жўраев. Авесто мужизаси .Т.: Ғафур Ғулом нашриёти ,2013.-250 б.

5. Қуръони карим маъноларининг таржимаси ва тафсири./ Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур таржимаси. –Т.: “Тошкент ислом университети”, 2009. -617 б.

¹² Қаранг: Қуръони карим маъноларининг таржимаси ва тафсири./ Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур таржимаси. – Т.: “Тошкент ислом университети”, 2009. -456 б.

¹³ Ўша манба.

МАТН ВА УНДА ПАРЕМИЯЛАРНИНГ ЎРНИГА ДОИР ҚАРАШЛАР ТАҲЛИЛИ

Шерзоджон Умаралиев,

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

“Исломишунослик ва ислом цивилизациясини ўрганиш

ICESCO” кафедраси ўқитувчиси

sherzodjon.umaraliev@gmail.com

А.Қодирий 11, Тошкент, 100011, Ўзбекистон.

Abstract

One of the areas in which language interacts with culture in the text is this precedent. One lives in an infinite duration of previous texts relative to each newly created text. This article provides views on the substitution of parems in the text and comments on the order of application.

Keywords: fiction, literary language, speech, text, precedent.

Йирик адабиётшунослик назарийтчиси Роланд Барт “асар матнини таҳлил қилишнинг ўн учта параметрини аниқлади, улар орасида матн тил эмас, балки дискурс предмети эканлиги кўрсатилган эди:

- 1) матн фақат жараёнда намоён бўлади;
- 2) матн тил феномени, нутқ доирасига киради;
- 3) матн доимий ҳаракатда ва табиатига кўра турғун бўла олмайди;
- 4) матн нутқнинг тўғри чегарасидан ташқарига йўналтирилган;
- 5) агар биз матнни Соссюр тушунчасидаги белги деб ҳисобласак, унинг маъноси аниқ эмас, матн маърузачининг ихтиёрида;

- 6) матн таърифи бўйича кўплик бўлиб, бу кўпликни олдиндан айтиб бўлмайди, чунки матн доимий ҳаракатда;
- 7) матнни идрок қилиш ҳар доим бир марталик ҳаракатдир (эртага ёки ҳатто бир соатдан кейин ўша одам томонидан бир хил матнни ҳар хил қабул қилиш мумкин, бу унинг кўплиги ва ўткинчилигидир);
- 8) ҳар қандай матн, шунингдек, контекст, яъни. бошқа матнларни бир-бири билан боғлайди;
- 9) матн турли хил нақш ва безак элементларининг муваффақиятли ёки муваффақиятсиз комбинацияси;
- 10) матн қабул қилувчини белгилаш - бир томондан, бу табиатни ўйлайдиган саёҳатчининг тасаввурларини белгилашдай гап (бир хил ўрмондаги жар, ҳовуз турли кунларда унга турли хил таассурот қолдиради), бошқа томондан, бу мураккаб кўп босқичли ўйин. матнни идрок этадиган одамни ҳам, матнни ўзи ҳам ўйнайди;
- 11) матн билан ишлаш нафақат ўйин ва у билан ҳамкорликка, балки анча қийин ва хиралашган категория - "матндан завқланиш" га асосланган;
- 12) матн тадқиқотчини ишда ажратиб, тушунтириб бера оладиган аниқ бир тузилиш ғоясини рад этади, барқарор структура маъноларнинг доимий шаклланишининг жонли жараёни билан алмаштирилади;
- 13) матн тадқиқотчисининг вазифаси - маъноларнинг узлуксиз шаклланиш жараёнини кўриш ва матннинг пайдо бўлишини олдиндан белгилаб қўйган омилларни ажратишга уринмаслик.[1.54]

В.В. Виноградов бадиий адабиёт тилининг ўзига хос хусусиятларига халқларнинг тили ва маданиятининг ўзаро таъсирининг ажралмас антиномиясини айтади: "Бадиий адабиёт тили ва умум адабий тил халқлар тарихининг турли даврларида ўзаро боғлиқликдаги услублари ва шу нуқтаи назардан алоҳида ёзувчилар тилининг адабий тил ва бадиий адабиётнинг ривожланиш тарихидаги ролини аниқлаштиришдир." [2. 83] У бадиий матнлардаги воқеликни акс эттириш ва уларни таҳлил қилишда воқеликка таяниш муҳимлигини таъкидлайди: "Бадиий адабиётни лингвистик ўрганиш соҳасидаги асосий категория одатда индивидуал услуб тушунчаси сифатида тан олинади (яъни ўзига хос, тарихан аниқланган, мураккаб, аммо воситалар ва шакллар тизимининг таркибий бирлигини англатади). Ёзувчининг услубида, унинг бадиий дизайнига кўра, рассом фойдаланадиган барча тил воситалари бирлаштирилган, ички боғлиқ ва эстетик жиҳатдан оқланган. Шу билан бирга, индивидуал бадиий ижод услубида миллий адабий тилнинг келажакдаги тизимининг элементлари баъзан янада равшан ва аниқроқ бўлиб, тил ўтмишининг функционал қолдиқлари янада аниқроқ акс эттирилган. Буюк ёзувчининг асарида кўпинча бутун халқнинг овози эшитилади. Буларнинг барчасининг мураккаблиги туфайли адабий услубнинг ривожланишининг тарихий қонуниятлари - адабиётнинг маданиятнинг кенг соҳаси сифатида ривожланиши ва халқ ва адабий тилнинг ривожланиши билан боғлиқлиги ҳали тўлиқ очиқ берилмаган. "[1.58]

Бадиий адабиёт тилининг маданий ва тарихий воқелик билан ўзаро алоқаси шубҳасиз муҳимлигини И.Р. Галперин: "одамлар (ҳар қандай одамларнинг) тили аслида икки мужассамликда

мавжуд: бирламчи - ҳаётӣ, ҳаётӣ тилда ва иккиламчи - бадиӣ, эстетик фойдаланиш тилида. Тилнинг ушбу иккита тимсолини мос равишда бадиӣ ва адабиӣ тил, ёки бадиӣ-мажозий тил деб аташ мумкин. Бундан ташқари, аниқ тушуниш керакки, ривожланган тушунчалар тизимида бадиӣ-мажозий тил тушунчаси умуман адабиӣ норма тушунчасидан келиб чиқмайди.

Бадиӣ-мажозий тил адабиӣ стандартлаштирилган ҳам, адабиӣ-ностандарт ҳам, қадимги ва ёзма ҳам бўлиши мумкин, фақат оғзаки анъанада мужассамланган. Дарҳақиқат, бундай урф-одатларсиз ҳеч бир инсон қабиласи мавжуд бўлолмайди; балки замон зулматида эмас, балки бизнинг замонавийлигимиз шароитида цивилизация ер юзидаги тарихнинг ҳозирги босқичида ўтиб кетган ва табиӣ ва ижтимоӣ билимларни, шу жумладан уларнинг ўзини танитишни акс эттирувчи билимларни ўз ичига олган дунёвий ва диний ривоятлар, эртақлар, афсоналар қўшиқларига эга айрим майда халқлар ҳанузгача сақланиб қолган.[3]

Матнда тилнинг маданият билан ўзаро алоқаси намоён бўлиш соҳаларидан бири бу прецедент ҳодисалардир. "Бир киши янги яратилган ҳар бир матнга нисбатан олдинги матнларнинг чексиз давомийлигида яшайди."

М.М. Бахтин шундай деб ёзган: "Бизнинг ҳаётӣ амалий нутқимиз бошқа одамларнинг сўзлари билан тўла: баъзилари билан биз овозимизни бирлаштирамыз ва кимнингдир сўзларини унутамиз, бошқалари билан сўзларимизни кучайтирамыз, уларни биз учун обрўли деб биламыз ва охир-оқибат биз интилишларимиз билан ўз сайёрамизда яшаймиз ".[4.87]

Дастлаб, "прецедент" атамаси маълум тилга мансуб шахсини назарда тутиш учун ишлатилган. Ю.Н. Караулов "прецедент" атамасини биринчи бўлиб маълум бир киши учун аҳамиятли бўлган ҳодисалар ҳақида гапирганда қўллаган. Воқеа ҳодисалар "(1) маълум бир одам учун когнитив ва ҳиссий муносабат учун аҳамиятли деб номланган. (2) таниқли шахсга нисбатан, яъни маълум бир шахснинг ўтмишдошлари ва замондошларига яхши маълум бўлган (3) ушбу шахснинг мунозарасида бир неча бор қайта қўлланган мурожаатлар. " Келажакда "прецедент" сўзи маълум бир тил жамоасига тарқалди: бу тил коллективи вакиллари таниб оладиган ва аниқлайдиган ҳодисанинг номи эди.

Прецедент ҳодисани тез-тез ишлатиш унинг концептуализациясига олиб келади: у ушбу тил жамоасининг барча вакиллари томонидан аниқланадиган белгига айланади. Бу ҳолат номини ва иш матнини концептга яқинлаштиради, аммо уларни тенглаштирмайди: концепт мавҳум от, синоним сўзлар гуруҳи ёки ишнинг номи ёки матн сифатида ифодаланиши мумкин.

Олдинги номлар ва матнлар концепт эмас, лекин концептнинг асоси бўлиши ёки уларни ифодалаш вариантларидан бири бўлиши мумкин. Шунга қўра, концептлар фойдаланиш ҳолатларига ёки номларга асосланган бўлиши ёки муайян фойдаланиш ҳолати билан боғлиқ ҳолда ўзгартирилиши мумкин. Концептни ифодалашда, асосий ва асосий бўлмаган репрезентант ажралиб туради ва олдинги исмлар ва матнлар биринчи ва иккинчи даражали ролларни ўйнаши мумкин.

Иккала концептуализация ва олдинги исмлар ва матнларнинг ишлатилиши ҳам маълум бир тил жамоаси томонидан, ҳам тил эгаси томонидан воқеликни ўзлаштириш ва тушунишнинг турли хил

усуллари ҳисобланади. Ҳар қандай вазият аввалгидек бўлмайди, фақат бир неча мартаба такрорланадиган ва маълум бир тил жамоасининг ҳаётий амалиётига хос хусусиятларгина прецедентдир. Худди шундай концепция олам манзарасининг асосий хусусиятларини ўзида мужассам этган муҳим ақлий категорияни акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Барт Р. S/Z. – пер. Г.К. Косикова – М.: Editorial URSS, 2001. – С. 54 – 55.
2. Виноградов В.В. О языке художественной литературы – М.: Гослитиздат, 1959. – С. 83.
3. Полянин А.В. Вклад И.Р. Гальперина в стилистику английского языка // Научное сообщество студентов: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: сб. ст. по мат. XXXIV междунар. студ. науч.-практ. конф. № 23(34). URL: [https://sibac.info/archive/meghdis/23\(34\).pdf](https://sibac.info/archive/meghdis/23(34).pdf)
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Наука, 1975. – С. 67.

СИРОЖУДДИН ҶШИЙ ФАРҶОНАЛИК ЕТУК ОЛИМ

Шерзоджон Умаралиев,

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

“Исломшунослик ва ислом цивилизауиясини ўрганиш

ICESCO” кафедраси ўқитувчиси

sherzodjon.umaraliev@gmail.com

А.Қодирий 11, Тошкент, 100011, Ўзбекистон.

Abstract

Бугунги кунда қадимда Мовароуннаҳр деб номланган, ҳозирда Марказий Осиё деб номланувчи минтақада исломшуносликнинг ислом ҳуқуқи (фикҳ), ақида ва ҳадис каби соҳаларида фаолият олиб борган олимларнинг илмий меросини ўрганиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Мазкур йўналишда минтақадаги илм-фан ривожига катта ҳисса қўшган аллома Сиржодуддин Ҷшийнинг ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш Мовароуннаҳрда ислом ҳуқуқи (фикҳ), калом ва ҳадис илмлари тўғрисида қимматли маълумотларни қўлга киритиш имконини беради. Ушбу мақсадда мазкур мақолада ҳанафий мазҳабининг етук фақиҳларидан бири бўлган Сиржоуддин Ҷший Фарғонийнинг илмий мероси ёритиб ўтилади.

Keywords: Фикҳ, ақоид, ҳадис, Бадъ ал-амолий, Нисоб ал-абор, ал-Фатово ас-сирожийя, ҳанафий, Фарғона, Самарқанд, Насаф, Ҷш.

Фарғона водийси қадимдан Мовароуннаҳр минтақасининг сиёсий, маданий ва илмий марказларидан бири бўлган. XII асрда Фарғона водийсидан Фаҳруддин Қозихон, Алоуддин Косоний, Бурҳонуддин Марғиноний каби номлари машҳур ҳанафий фақиҳлари етишиб чиққан. Мазкур олимлар билан замондош бўлган ҳамда фикҳ ва ҳадис илмларида устозлари бир бўлган минтақанинг йирик фақиҳларидан бири Сиржодуддин Ҷший ҳисобланади. Асрлар давомида юртимиз мадраса ва мактабларида Ҷшийнинг ақида илмига оид “Бадъ ал-амолий” асари дарслик сифатида ўқитилиб келинган ва ҳатто бугунги кунда ҳам ўрта махсус ислом билим юртлари талабалари томонидан ушбу

асар ёд олинаётгани эътиборга молик. Сирожуддин Ўшй ўз даврда мужтахид фақиҳ сифатида танилган бўлиб, унинг ҳанафий фуруъ ал-фиқҳига оид “ал-Фатово ас-сирожийя” асари бугунги кунга қадар сақланиб қолган. Мазкур асар ҳанафий мазҳаби олимлари томонидан кенг ўрганилган бўлиб, “ал-Фатово ал-оламгирийя” ва “Радд ал-мухтор” каби фатво тўпламларида Ўшй фатволарига ўнлаб ўринларда мурожаат этилган¹⁴.

Сирожуддин Ўшй ҳадис илмида бир қанча асарлар муаллифи ҳисобланади. Унинг ҳадис илмидаги бош асари “Гурар ал- ахбор ва дурар ал- ашъор” ҳисобланади. Олим бу ҳақида “Нисоб ал- ахбор” номли бошқа бир ҳадис тўпламида айтади: ““Гурар ал-ахбор”даги мавзуларнинг кенгайиб кетгани боис уни мухтасар қилган ҳолда “Нисоб ал-ахбор”ни ёздим”¹⁵. Демак, “Нисоб ал-ахбор” “Гурар ал-ахбор”нинг ихчамлаштирилган кўриниши экан. Афсуски, “Гурар ал-ахбор” асари бизгача етиб келмаган. “Нисоб ал-ахбор” асари эса қўлёзма кўринишида дунёнинг турли кутубхоналарида ўндан ортиқ нусхаси сақланмоқда.

Шунингдек, Сирожуддин Ўшй илм ўрганиш талабида Мовароуннаҳр ва Хуросон ўлкаларининг бир қанча шаҳарларига сафар уюштирган. Олим умрининг сўнги йилларини она ватани Ўш шаҳрида ўтказиб, 1173-милодий йилда Фарғона водийсида тарқалган вабо хасталигига чалиниш оқибатида ушбу шаҳарда вафот этади. Унинг илм таҳсили давомида бир қанча шаҳарлардаги олимлар билан кўришиши, уларнинг илмий услубларини ўзлаштириши натижасида аллома Ўшйнинг ҳукм олишда ўзига хос услубга эга бўлишига олиб келган. Албатта олимнинг ушбу ўзига хос услубини ёритиш унинг илмий мероси билан янада яқинроқ танишиш имконини беради.

Сирожуддин Ўшй фарғоналик етук олим

Сирожуддин Ўшйнинг туғилган санаси борасида аниқ маълумот мавжуд эмас. Хожи Халифа “Кашфуз зунун” да унинг милодий 1096-1106-йиллар оралиғида туғилганини тахмин қилган. Олим ўлат касали туфайли оламдан ўтади. Унинг вафоти ҳақида маълумот берувчи кўпгина манбаларда вафот йили 569/1173-йил деб кўрсатилган. Аммо Хожи Халифа 575-ҳижрий санани кўрсатади. Бунга сабаб сифатида Фарғонада тарқалган ўлат касали айнан ҳижрий 575-йилга тўғри келишини таъкидлайди¹⁶.

“Фатово сирожийя” асари. Ушбу асар Сирожуддин Али ибн Усмон Ўшй Фарғонийнинг фатволарини ўзида жамлаган бўлиб, муаллиф томонидан милодий 1173-йилда Ўш шаҳрида ёзиб тугатилган¹⁷. Асар араб тилида ёзилган бўлсада, баъзи ўринларда форсча лафзлардан ҳам фойдаланилгани билан XII асрда ёзилган шу туркумдаги бошқа фатво тўпламларидан фарқ қилади. Унинг ҳажми бир жилдан иборат бўлиб, бошқа фиқҳ асарлари каби мавзулар китоб, боб ва фасллардан ташкил топган. Мазкур асар жами 57та китоб, 408та боб ва 37 фаслни ўз ичига олади. Асарнинг бошидаги муқаддимадан сўнгра покланиш китобидан фароиз қисмигача фуру ал-фиқҳ масалалари баён этилган. “Фатово сирожийя” да ҳар бир китоб ва бобнинг мустақил номи мавжуд.

¹⁴ Сирожуддинали ибн Усмон Ўшй. Фатово ас-сирожийя. ЖАР: Дор улум аз-Закариё, 2011. –Б.5.

¹⁵ Ўшй. Нисоб ул-ахбор, қўлёзма, вар. 5а

¹⁶ Котиб Чалабий. Кашф аз-Зунун, 1-жилд. –Б.426.

¹⁷ Исмоил Пошо Бағдодий. Ҳадийя ал-орифин, 1-жилд. Истанбул, 1951. –Б.700.

Айни боб ичида бир-биридан фарқ қилувчи мавзулар фасллар асосида тартибланган. Бироқ баъзи китобларда боблар мавжуд бўлмаган ҳолда тўғридан тўғри фасллар келтириб ўтилган¹⁸.

“Фатовои сирожийа” асари китоб, боб ва фасл услубига кўра тартибланган бўлиб, ҳар бир бўлимларга махсус исмлар берилган. Мавзунини ёритишда унга тегишли луғат ва истилоҳий маънолари келтириб ўтилган. Шунингдек, муаллиф ўша мавзуга тегишли фикҳий ҳукмларни аввал бошида зикр этади. Масалан, рўза китобининг ниятга тегишли бобни “Агар (бирор киши) Рамазон ойида Қуёш ботмасдан олдин эртанги кун рўзасига ният қилиб олса, бизнинг наздимизда жоиз бўлмайди”¹⁹, жумласи билан бошлайди.

“Нисоб ал-ахбор” асари. Ушбу асарда тасаввуфий мавзулар ва нарсаларнинг фазилатлари борасида келган ҳадислар тўпланган. Муаллиф уни тузишда 15та ҳадис манбаларига таянган. Мазкур асарнинг аҳамияти шундаки, Ўшй асарда ўзи ёд олган 15 ҳадис тўпламидан унга кимлар “ижоза” (диплом) берганидан тортиб, ўша манбанинг муаллифига қадар бўлган устозлари силсиласини санаб ўтади. Бу эса кўплаб ҳадис тўпламларида учрамайдиган нодир маълумот ҳисобланади. Ушбу асар ушбу ҳадис тўпламларининг Сирожуддин Ўшйга қадар оғзаки тарзда ёддан етиб келган муҳаддислар силсиласини аниқлаш имконини беради.

“Нисоб ал-ахбор”да саҳиҳ ҳадислар билан бирга заиф ва мавзубий ҳадислар ҳам учрайди. Бунинг сабаби, муаллиф асарда ҳадисларни фикҳий мавзулар асосида эмас, балки тасаввуфий ва турли фазилатлар каби мавзулар асосида жамлаган. Шу боис улардан ҳукм олинмайдиган, саҳиҳ ва заиф ҳадисларни кетма-кет келтириб ўтаверган. Аслида Ўшй ханафий мазҳабида унинг фатволаридан кенг фойдаланилган мужтаҳид фақиҳлардан бири ҳисобланади. Олим ҳадислардан ҳукм олиш услубларини чуқур ўрганган. Ҳукм олинмайдиган ҳадисларни келтиришдан мақсад толиби илмларни одоб-ахлоқга ундаш эканини таъкидлайди²⁰. Шу сабабли у асардаги ҳадисларнинг иснодига эмас, балки уларда ёритилган мавзуларга аҳамият қаратган.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, Сирожуддин Ўшй фикҳ, ақида ва ҳадис илмига оид нодир асарлар муаллифи ҳисобланади. Олимнинг фикҳ илмида “Фатовои сирожийа”, “Шарҳ Мухталиф ар-ривоя” (Нажмуддин Насафийнинг “Мухталифур ривоя”сига шарҳ), “Жавоҳир ал-аҳком фи ал фикҳ” каби асарларни ёзиб қолдиргани унинг ханафий мазҳаби мужтаҳидларидан бўлганини кўрсатади.

Ўшй муҳаддис сифатида “Нисоб ал-ахбор ли тазкира ал-ахёр”, “Ғурар ал-ахбор ва дурар ал-ашъор” ва “Муснаду Анас ибн Молик” каби асарлар ёзиб қолдирган. Мазкур асарлар Ўшй ёддан “ижоза” олган ўн бешта ҳадис тўпламлари асосида шакллантирилган. Демак, биргина “Нисоб ал-ахбор” асари орқали ҳадис илмига оид ушбу ўн бешта ҳадис тўплами ва уларнинг Мовароуннаҳр минтақасида ёд олиниш силсилалари билан танишиш имконини беради. Шу асосга кўра, Сирожуддин

¹⁸ Kemal Yıldız ve Zharkynbai Sebetov, Orta Asyalı Hanefî Fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Üşî'nin el-fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri ve Bazı Fikhî Görüşleri, Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (IHYA) = International Journal of Islamic Studies (IJIS), 2016, cilt: II, sayı: 1, ss.52-77, s. 62.

¹⁹ Сирожуддин Ўшй. Фатовои сирожийа. ЖАР: Дор улум Закариё, 2011. –Б.160.

²⁰ Сирожуддинали ибн Усмон Ўшй. Фатово ас-сирожийа. ЖАР: Дор улум аз-Закариё, 2011. –Б.602.

Ўшй қаламига мансуб асарларни тадқиқ этиш, танқидий матнлар асосида унинг замонавий нашрини тайёрлаш бугунги кунда ўрганилиши лозим бўлган тадқиқот ишларидан саналади.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

1. Сирожуддинали ибн Усмон Ўшй. Фатово ас-сирожийа. ЖАР: Дор улум аз-Закариё, 2011.
2. Сирожуддин Ўшй. Нисоб ул-ахбор, қўлёзма, вар. 5а.
3. Котиб Чалабий. Кашф аз-Зунун, 1-жилд. –Байрут: Дор ихё турос ал-арабий.
4. Исмоил Пошо Бағдодий. Ҳадийа ал-орифин, 1-жилд. Истанбул, 1951.
5. **Kemal Yıldız ve Zharkynbai Sebetov, Orta Asyalı Hanefî Fakihi Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin el-fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri ve Bazı Fıkhî Görüşleri, Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA) = International Journal of Islamic Studies (IJIS), 2016, cilt: II, sayı: 1, ss.52-77, s. 62.**

Жадидларда та'лим тизими

Эргашэв Шохрух Камолиддин угли

Гулистон давлат университети талабаси

Abstract

Ушбу мақола жадидпарвар зиёлиларнинг “янги усул” мактаблари учун ишлаб чиққан та'лим дастурлари ҳақидадир.

Keywords: Жадид, усули савтия, каломи шариф, дунёвий илмлар, алифбо, синф, интернат, мактаб, чет тиллари.

Жадидларда та'лим тизими ҳақида гап кетганда ҳамма жадидчиликнинг отаси Беҳбудий сўзлари билан айтганда Россиядаги бутун туркий халқларни жуда оз тарихий муддатда яхлит бир миллий оилага бирлаштирмоққа ноил бўлган Исмоилбек Ғаспиралини эслайдилар. Исмоилбек Ғаспирали Шарқ халқлари маънавий ҳаётида чинакам инқилоб ясаган “Усули жадидъ номи билан тарихга кирган Усули савтияни бошлаб берди. Исмоилбек Ғаспирали ўзи яратган та'лим дастурида шундай ёзади”. Биз мусулмонлар ёлғиз бир миқдор каломи шариф ўқимоқ учун ва баъзан 2 сатр қораламоқ таҳсили учун 5 сана мактабга борурмиз ва олажак таҳсил учун ёшлигимизни ва дунёвий таҳсилларни барбод этурмиз. Агар мактаблар гўзал та'лим тизими асосида ташкил этилса, 5 санада ўрганадиган калом илмини 2 санада ўрганиб қолган 3 санада дунёвий илмларни ўргансак нур устига аъло нур бўлар эди[1:28-29].

Буюк ислоҳатчи 5-6-ёшидан 10-12-ёшгача бўлган турли савия-қарашдаги болаларнинг 1 синфда маълум тартиб қоидасиз 7-8-соатлаб 1 муаллим қўлида кўпинча 1 нарсани такрорлаб ўтиришни уларнинг ўзлаштириш ва билимлари мутлақо назорат қилинмаслигини тарбияга ҳилоф деб билади. Алифбони билар –билмас ўқувчи учун тушунарсиз арабий ёки форсийда ўтиб беришни хато ҳисоблайди[1:29]. Исмоилбек Ғаспирали янги усул мактабларида қуйидагиларга риоя қилишни лозим деб билган: 1) синфда болалар сони 30 тадан ошмасин. 2) болалар фақат 2 пайтда –ёз ва қиш ойларида

қабул қилинишлари керак. 3) ҳар қабул нечта бўлишидан қатъи назар 1 синф бўлсин;4)ҳар бир муаллимда кўпи билан 3-4 синф бўлсин; 5) агар мактаб 3 синфдан иборат бўлса дарслар кема-кет маълум уйғунликда бўлиши лозим; 6) 7-9 ёшдаги болалар 7 соат узлуксиз ўқий олмайди.Улар учун 5 соат кифоя. Ҳар дарсдан сўнг 10 дақиқа танаффус бўлсин; 7) жума ва байрам кунлари дам олинад;8) 10 ой ўқишдан сўнг ёзнинг иссиқ кунлари таътил бўлиши мақсадга мувофиқдир; 9)дарс зериктирмаслиги лозим;10]шогирдларни уриш сўкиш фойдаси йўқдир ;11) мактабнинг деразалари катта, хоналари ёруғ бўлиши керак;12) совуқ хонада дарс бермоқ умуман фойдасиз ишдир.

Исмоилбек Гаспирали ‘ЪУсули жаидъ билан ўқитиш қоидаларини шундай тушунтиради; 1) бутун алифбони бирдан ўргатмоқ фойдасиздир, аксинча бошида 3-5-ҳарфдан ўргатмоқ жуда самарали; 2) биринчи дарсда болаларни ёздирмаслик керак; 3) дарслар муайян соатларда қисмларга ажратилиб кам-камдан ўргатилиши керак;4) ўқувчи бир дарсдни ўзлаштирмагунча иккинчисига ўтмаслиги керак 5) ҳарфларни таништирганда улар ҳақида кенгроқ маълумот бериши керак 6) ўқитувчи томонидан ҳар бир ҳарф товуш чиқарилиб ўргатилиши керак . Исмоилбек худди шу сабабли жорий этган усулини “Савтийа” - товушли деб номлаган.

Юқорида баён этилган таълим дастури ўрта осие жаидларида ҳам мавжуд эди. Жумладан, жаидпарвар зиёлилардан бири Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳам ўзи ташкил қилган янги усул мактабларида ўз таълим дастурига риоя қилиб дарсларни ташкил қилган . Ҳ.Ниёзий мактаб интернатлари учун алоҳида таълим дастурини ишлаб чиққан. Жумладан интернат тарбияланувчилари билим олиш ва меҳнатни биргалиқда олиб боришган.

Н.Niyoziy dars boshlanishidan oldin bolalarga har doim mehnat haqida qo'shiq aytirgan shu bilan birga mehnat ta'limini yaxshi o'rgatgan.

Ҳ.Ниёзий интернатдаги ташкилий ишларни йўлга қўйгач яқин жойдан ер олиб болаларни меҳнатга жалб қилган. Ҳ.Ниёзийни айтишича болаларга меҳнат тарбиясини бериш уларнинг онги ва дунёқараши ўсаётган жараёнда жуда зарур. Чунки бола онги ва ҳарактери таълим ва тарбияни диалектик равишда бирга олиб борилсагина нормал ривожланади[2:28-29].

Ҳамза яратган таълим дастурида билим билан меҳнат узвий боғлиқликда олиб борилади. Бундай тизим бизнинг замонимизда “ўзини ўзи молиялаш” дейилади. Ҳозирги кунда юртимизда кўплаб олий таълим муассасалари шундай тизимга ўтаябди.Тарихда бир воқеа тафсилоти ҳар хил бўлганидек ўрта осие жаидпарварларининг ҳам таълим дастури бир-биридан фарқ қилган.Жумладан Абдурауф Фитрат ўзининг “Раҳбари нажот” асарида болалар мактабларда фанларни алоҳида бўлимларга бўлиб ўтиш лозимлигини айтип ўтган.Таълим тизими ҳақида ўз даврининг зиёлиларидан бири Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат ҳам ўз фикрларини айтип ўтган:ЪТуркистин халқи ўрусча хатни ўрганишни гуноҳ деб билур.Фикр қилсалар ўрусча ва чет тилларини мактабларда ўқитиш миллат учун фойдаси ниҳоятда бисёрдурЪ.Фурқат таълим тизимида чет тилларини ўқитишни тарғип қилган[3:149-150].

Хулоса қилип айтганда жадиждарнинг ишлап чиққан таълим дастурлари турли хил бўлсада бу дастурлар халқни саводли,замон илмидан бохабар қилишга хизмат қилган.Жадид зиёлилари ўз миллатларини илм-маърифатда,ҳақ-ҳуқуқда, дунёнинг энг тараққий этган миллатлари билан бирга кўришни орзу қилишган.Бу шунчаки мутаассибона орзу эмас ,балки замонасининг баланд- пастидан хабардор, тарихни ва тақдирни теран англаган,шарқ ва ғарбни боб-баравар билган кишиларнинг аниқ режали хатти- ҳаракатлари эди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бегали Қосимов “Исмоилбек Гаспирали”. Ғофур Ғулом. 1992 й 28-29 бетлар.
2. Ж.Жумабоева Ҳамза юрган йўллардан 1990-йил. Фан 28-29-бетлар.
3. Фурқат: “Танланган асарлар”. 1959-йил Тошкент.149-150- бетлар.

5 TASHABBUS-JADAL ISLOHOTLAR NAMUNASI

KITOBXONLIK-MA'NAVIY DUNYOQARASHNI YUKSALTIRUVCHI ASOSIY OMIL

Пармонов Алибой Эргашович

Тошкент текстил ва енгил саноат институти

.Педагогика фанлари номзоди, доцент.

(Ташкент, Узбекистан)

Parmanov.aliboy.ergashevich@mail.ru

Abstract

Barchamizga sir emaski, jahon hamjamiyatini chuqur qayg'u va hushyorlikga chorlagan COVID19 pandemiya darajasiga yetdi va jahon iqtisodiyotiga katta zarar keltirmoqda. Ammo insoniyat to hozirgi progressive globalizatsiyaga yetib kelguncha ko'plab sinovlarni boshidan o'tkazdi. Bubda albatta iroda, sabr bardosh va eng muhimi ong va tafakkurning hissasi beqiyosdir.

Keywords: 5 tashabbus , islohotlar namunasi, kitobxonlik-ma'naviy

Ayni paytda, axborot-kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o'zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do'st bo'lishga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi..." Shavkat Mirziyoev.

Mustaqillikning o'tgan 29 yili davomida barcha sohalar kabi ma'naviy-ma'rifiy soha ham yuqori darajaga ko'tarildi. Jumladan muhtaram prezidentimiz Sh.Mirziyoev tomonidan imzolangan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida ijtimoiy soha pirovardida ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani hamda xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga jiddiy ahamiyat berildi. Keyingi o'rinda katta rivojlanish loyihasi 5 tashabbus ayni fikrlarimiz isbotini tasdiqlaydi. Bular orasida mavzuga taluqli jihat sifatida 4-tashabbusga alohida urg'u berish joiz.

Kitob, avvalo, axloqiy sayqal, ma'naviyat namunasi. U kitobxonni hayot bilan oshmo qiladi, yashash maqsad-mohiyatini anglash hissiyotini tarbiyalaydi. Atrof-muhitga, tabiatga ijobiy munosabatini shakllantiradi, inson xarakterining murakkabliklarini tushuntiradi, ruhiy qiyofaning rangin qirralarini kashf qilish qobiliyatini, ona Vatanga, xalqiga sadoqatli bo'lish tuyg'usini o'stiradi. Badiiy adabiyot o'qish orqali kitobxonning badiiy idroki, mustaqil fikrlash qobiliyati, mutolaa madaniyati, Vatan taqdiri uchun javobgarlik tuyg'usi tarbiyalanadi.

Olimlar, ziyolilar, mamlakat va millat kelajagi uchun chuqur qayg'urganlarni yaqin-yaqingacha bir narsa qiynab kelardi: nega yoshlarimiz, umuman, fuqarolarimiz o'rtasida kitobxonlik madaniyati pasayib ketdi, nima uchun yerdan ko'kka ko'taradigan, bizni barkamollik sari yetaklaydigan, insonlar qalbiga yorug'lik va iliqlik kiritadigan, oq bilan qora, yaxshilik bilan yomonlik, vayronkorlik bilan bunyodkorlikning farqini ongli ravishda anglatishga yordam beradigan, insoniyat tomonidan yaratilgan eng noyob kashfiyot – kitobning qadri tushib ketmoqda? Nima sababdan ba'zi insonlar kitob o'qiganlarni zamondan orqada qolayotganlar qatoriga qo'shmoqda? Bu kabi savollarga muhtaram davlat rahbarining ma'ruzalaridan iqtibos bilan javob berishni lozim topdik:

“Ayni paytda, axborot-kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o'zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do'st bo'lishga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Buning uchun, avvalo, milliy adabiyotimiz va jahon adabiyotining eng sara namunalarini ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish va ularni keng targ'ib qilishga alohida e'tibor berishimiz muhim ahamiyat kasb etadi”.

Sharqda axloq-odob borasida buyuk asarlar yaratgan Muhammad Jabalrudiyning kitob haqidagi quyidagi firklariga bir quloq tutaylik: “Ey aziz! Kishi uchun kitobdan azizroq va yoqimliroq suhbatdosh yo'qdir. Kitob fasohat, balog'atda, latofatda tengi yo'q, munofiqlikdan holi hamrohdir. Yolg'izlikda va g'amli ayyomlarda munis ulfatdir. Unda na nifoq boru, na gina. U shunday hamdamki, so'zlarida yolg'on va xato bo'lmaydi. Suhbatidan esa kishiga malollik yetmaydi. U o'z do'stining dilini og'ritmaydi. Yuragini esa siqmaydi. U shunday rafiqdirki, kishi orqasidan g'iybat qilib yurmaydi. Uning suhbatidan senga shunday fayzli foydalar yetadiki, bunday foydani odamlardan topa olmaysan. Aksincha, aksar odamlar suhbatidan kishiga zarar yetadi. Kitobdek do'st ichida barcha ilmu hilm mujassamdirki, u kishilarni o'tmishdan va kelajakdan ogoh qilib turadi. Shuning uchun ham “Kitob aql qal'asidir”, deganlar”. Haqiqatdan ham, kitob barchamizni ezgulikka undaydigan, oldimizda turgan barcha muammolarni hal etishga yordam beradigan kuchdir. Shuning uchun ham yurtimizda kitob bilan oshno bo'lgan, kitobni suygan, kitob yozgan, kitobni muqaddas bilib, qorachig'idek asraganlarni ziyoli deb ataganlar. Ziyoli-Nur tarqatuvchi, u o'zining xatti-harakatlari, faoliyati bilan jamiyatni nurlantiruvchi, ma'naviy-ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchilar hisoblangan. Bunga uzoq va yaqin tariximizdan misollar ko'p. Masalan, ma'rifatparvar vatandoshimiz Ishoqxon Ibrat o'z uyida kattagina, boy kutubxona tashkil qiladi va uni “Kutubxonai Ishoqiya”, deb ataydi. Ibrat arxividagi kitoblar ro'yhati shuni tasdiqlaydiki, kutubxonada ta'lim-tarbiya va o'qitishga oid o'zbek, rus, turk, tatar, fors-tojik tillarida ko'plab kitoblar bo'lgan. Bu kutubxonadan nafaqat o'zi, shuningdek, qishloq aholisi ham unumli foydalangan. Ishoqxon Ibrat o'z maktabi o'qituvchilarini kutubxonada saqlanuvchi kitoblar bilan ta'minlagan. Kutubxonaning maktab o'qituvchilariga bag'ishlangan qismida Saidrasul Saidazizovning “Ustodi avval”, “Abdulla Avloniyning “Birinchi muallim”, “Turkiy guliston yohud axloq”, Rustambek Yusufbek hoji o'g'lining “Rahbari hisob” kabi ko'plab darslik, o'quv qo'llanmalari saqlangan. Ibrat kutubxonasi doimiy ravishda kattalashib borgan. U kutubxona a'zolarining kitob olish va o'qib bo'lgach, uni topshirish daftarlarini ham tashkil qilgan, a'zolarining, ayniqsa, yoshlarning kitob o'qishlarini Ishoqxonning o'zi nazorat qilib borgan.[2]

Ishoqxon Ibrat kabi ziyoli, ma'rifatparvar yurtimizda juda ko'plab yetishib chiqishgan. Ularning barchasi o'z kutubxonalariga ega bo'lishgan. Bunday shaxsiy ziyo maskanlaridan oddiy xalq juda unumli foydalanishgan. Davlatning qabul qilayotgan yuridik me'yoriy hujjatlarida, prezidentimiz qaror va farmonlarida ham aynan kitoblar fondi va katta elektron bazasini yaratish, bu orqali foydalanuvchilar kontingentini oshirish, ma'naviy

adabiy muhitni yaratish kabi maqsadlar jamlangan. Shu o'rinda Prezident farmoyishidagi bir holatga e'tibor berish lozim. Bu-hududlarda yozuvchi, shoirlar ishtirokida kitob bayrami va yarmarkalarini tashkil etish, aholi o'rtasida badiiy jihatdan yuksak milliy va jahon mumtoz adabiyotlari namunalarini targ'ib qilish, kitobxonlar, bosma va elektron kitob ishlab chiqaruvchilar, kitob sotuvchilar hamda kitobxonachi va targ'ibotchilar orasida turli tanlovlar o'tkazish masalasidir.

Darhaqiqat, bu o'ta zarur masala. O'z shaxsiy kuzatuvlarim natijasida shuni aytishim mukinki, bugungi kunda oilaviy kutubxonasi bor yuzlab, minglab vatandoshlarimiz mavjud. Ularning kutubxonalarida shunday noyob, nodir kitoblar borki, ular juda kamyob va yagona nushada. Biz, "Eng yaxshi kitobxon oila" tanlovini o'tkazish orqali o'sha nodir asarlar nafaqat mazkur oilaning, shuningdek, butun jamiyatning ma'naviy mulkiga aylanishini, ulardan qo'ni-qo'shnilar, soha mutaxassislari samarali foydalanishlarini istardik. Oilaviy kutubxona faqatgina uyning bezagi, uy egasining "ziyoliligi"ni bildiruvchi belgi bo'lishi kerak emas. Shu ma'noda, oilaviy kutubxona tanlovida u yoki bu kitobning chiroyliligi, sahifalarning buklanmaganligiga emas, aksincha, uning qay darajada ko'p o'qilganligini anglatuvchi ko'rsatkichlariga e'tibor berish lozimligini alohida aytish lozim.

Bugungi kitoblar, badiiy asarlar hususida ayrim fikrlarni qayd etish mumkin : ma'lumki, kitob umuman, badiiy asar kishilarning dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy salohiyatini ma'naviy barkamolligini ta'minlashi lozim. Bunday asarlar, darhaqiqat, yaratilmoqda, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz ularni o'qishdan charchamayapti. Ammo, buguni asarlarning barchasiga ham shunday baho qo'yish mumkin emas. Ayrim asarlar yaxshi niyatda yaratilayotgan bo'lsada, ammo ular "teskari samara" bermoqda. Turli salbiy ko'rinishlar, zo'ravonlik, ur-yiqit, odamlarda "olomon fikrlash" darajasini ko'tarishga urinish, fahsh, illatlarni targ'ib etish kabi holatlar ba'zi asarlarda avj olayotganing guvohi bo'lmoqdamiz. Mutafakkir-allomalarimiz johillikning birinchi belgisi-go'zallikni ko'rmaslikdir, deyдилar. Haqiqatdan ham shunday. Atrofimizda shuncha yangiliklar, yangilanishlar, islohatlar sodir bo'lmoqda, odamlarimiz tafakkur tarzi o'zgarmoqda. Ana shu ijobiy holatlarni badiiy jihatdan pishiq syujet va strukturaga ega asarlar orqali xalqimizga, ayniqsa yoshlarimizga yetkazish masalaga mukammal yechim bo'ladi.

Madaniyat, san'at, ayniqsa badiiy adabiyotda zamonamiz qahramonini topish, uning obrazini yaratish, nazarimizda, o'ta dolzarb masalalardan biridir. Prezident farmoyishida ko'rsatilgan eng muhim masalalardan biri ham shunda. Ayrimlar zamonamiz qahramonini "ko'rmaydilar". Ammo, shu narsani alohida ta'kidlash lozimki, bunday qahramonlar biz bilan birga, oramizda, ular har kuni jasorat ko'rsatmoqdalar. Ayb – biz ularni ko'rmaganligimizda. Hozirgi vaziyatda haqiqiy jasoratni shifokotlarimiz ko'rsatmoqdalar, albatta boshqa barcha vazifador organ va tuzilmalarni ham bu ro'yxatga qo'sha olamiz.

Ayrim vatandoshlarimiz "hozirgi yoshlarga jiddiy badiiy asarlarni tavsiya etgan bilan, ular bunday kitoblarni o'qimaydilar, chunki zamon o'zgardi", deyishmoqda. To'g'ri, zamon o'zgardi. Ammo bizning o'zbekligimiz o'zgargani yo'q. Shunday paytda, og'ir sinovli vaziyatda yoshlarimizning kitobxonlik madaniyatini oshirish, ular ma'naviy ehtiyojini shakllantirish uchun nimanidir tavsiya etishni aql ko'rdik. Yoshlar ma'naviy ehtiyojini shakllantirish uchun ularga ma'noli asarlar tavsiya etishimiz lozim.

Ayni paytda, yoshlarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish uchun farmoyishda belgilangan sotsiologik so'rovnomanini o'ta mas'uliyat bilan tashkil etish lozim. Bunday so'rovnoma bir tomondan, yoshlarning kitobxonlik madaniyati darajasini aniqlasa, boshqa tomondan, jamiyat talab etayotgan muammolarni aniqlash, mavzular tanlashga imkon beradi. shuningdek, mutaxassislari, soha xodimlari "Yoshlarga tavsiya etilayotgan 100 ta asar" ro'yxatini tuzish, unda milliy va jahon adabiyotining nodir durdona asarlarini o'qishni tavsiya etish ham muayyan ahamiyatga ega bo'ladi, deb o'ylaymiz. Chunki barcha soha umuman olganda ma'naviy-marifiy, madaniyat va san'atning barcha sohalarida ishni olib borish tartibi malum maqsad va yuksak marraga qaratilgan. reytinglar, jadvallar, tanlovlarni tuzishning mohiyati ham shunda. Rivojlanishning lokomativi bu raqobat va innovatsiyadir.

Kitob o'qish barchamizning ma'naviy olamimizni boyitadi, so'zlashuv madaniyatimizni oshiradi. Ayrim hollarda muqaddas o'zbek tilimizdagi ayrim vatandoshlarimiz "xizmati" tufayli dag'allashib, kambag'allashib borayotganligining oldini olish uchun ham kitob o'qish lozim. Vaholanki, bizning o'zbek tilimiz dunyodagi eng boy tillar qatoriga kiradi. A.S.Pushkin butun ijodi davomida jami 21197 ta so'z qo'llagan bo'lsa, Shekspir asarlari tilida jami 20 mingdan ortiq so'z qo'llanilgan. Ispan olimlari Servantesning ijodida 18 ming so'z qo'llanilgani haqida ma'lumot berganlar. Buyuk bobomiz Alisher Navoiy asarlarida qo'llanilgan so'zlar soni esa 26000dan ortiq ekan.[3]

Shunday ekan ajdodlarimizning munosib izdoshi va davlatimiz, yurtboshimiz, oylamiz faxri bo'lishga harakat qilaylik. Mayli hamma ham ma'lum soha olimi, Nobel mukofoti sovrindori yoki barkamol orif faqih bo'lolmas, ammo o'rni kelganda ikki og'iz so'z bilan jamiyatda go'zal ibrat bo'la oladigan, xalq va millatimizga munosib axloqga ega inson sifatida yashash uchun, jamiyatda ijtimoiy aloqalar layoqatini shakllantirish uchun ham kitobning, undagi ilkmning hissasi katta. Unga oshno bo'laylik, foyda olaylik.

Adabiyotlar:

1. Mashriqzamin-hikmat bo'stoni. Toshkent, 1997. 39-bet
2. brat. Ajziy. So'fizoda. Toshkent, 1999.-38 bet
3. Qodirov P. Til va el. Toshkent, 2010-127 bet

Internet manbalari:

www.yandex.ru

www.lex.uz

manaviyat.uz

kun.uz

saviya.uz

ЁШЛАР ОРАСИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ДОЛЗАРБ МАСАЛАДИР

Пармонов Алибой Эргашович

Тошкент текстил ва енгил саноат институти

.Педагогика фанлари номзоди, доцент.

(Ташкент, Узбекистан)

Parmanov.aliboy.ergashevich@mail.ru

Abstract

Узлуксиз таълим тизимини замонавий мезонлар асосида ривожлантириш, дунёнинг илғор педагогик-психологик тажрибаларини ўрганиш ҳамда татбиқ этиш, дунёдаги нуфузли университетларда таҳсил олишлари, халқаро мусобақаларда спортчиларимизнинг совринли ўринларни эгаллашлари керак деган эзгу ниятлари босқичма-босқич равишда ҳаётимизда ўз ифодасини топмоқда.

Keywords: Узлуксиз таълим, соғлом турмуш тарзи

Болани руҳан, психологик жихатдан тетик, ахлоқан пок бўлиб камол топиши, кўп жиҳатдан ўқитувчи шахсининг ўз касбига бўлган муносабатидан, яъни касб бурчи ҳамда масъулиятини англаб иш юритишдан келиб чиқади. Ота-оналар жондан азиз фарзандини ишониб, ўқитувчи-мураббий кўлига берар экан, келгусида ўқимишли, доно инсон бўлиб, Ватан равнақи йўлида хизмат қилувчи комил шахс бўлиб улғайишини орзу қилишади.

Мустақиллик йилларида талаба – ёшларимиз Республикамизда жорий этилган “Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод” ва “Универсиада” узлуксиз спорт мусобақалари бирорта хорижий мамлакатларда ташкил этилмаган. Спортчиларимизнинг спорт мавсумида халқаро мусобақаларда мамлакатимиз ёшларининг иқтидори ва маҳоратининг ёрқин намунаси дир.

Хозирги кунда ёш авлоднинг нафақат психологик жихатдан, балки жисмонан соғлом бўлиб вояга етишини таъминлаш мақсадида спортнинг барча турлари бўйича ўғил-қизларнинг шуғулланишлари учун қулай шарт-шароит яратиш мақсадида замонавий спорт комплекслари, ўйингоҳлар қурилиб, фойдаланишга топширилди.

Қайд этиш лозимки таълим, сиҳат-саломатлик, жисмоний тарбия ва спортга оид хужжатларда ўз аксини топиб келаётган Давлат дастурларининг янада чуқурроқ ўрганиб қарасак, бугунги ва келажак авлодни соғломлаштириш, ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш масалалари ётганига гувоҳ бўламиз.

Бинобарин, жисмоний тарбия ва спорт инсонни зарурий фаолиятлари, нафосат ва одоб-ахлоқ тарбияси бобида, байналминал алоқаларни мустаҳкамлаш ҳамда уларни ривожлантиришда муҳим восита ҳисобланади.

Психология фанида ҳам турли-туман психик ҳодисаларни ва ҳар бир шахсга хос бўлган индивидуал-психологик хусусиятларни ўрганиш учун қўлланиладиган бир қанча усуллар, йўл-йўриқлар бор. Бу усулларнинг моҳияти шу фаннинг мавзу баҳсига асосланади.

Психологиянинг мавзу баҳси ҳаракатдаги алоҳида хусусияти билан боғлиқ бўлганлиги туфайли унинг усуллари ҳам ўзига хос мазмунга эгадир. Ҳар қандай усул маълум методологик тамойилларга асосланади.

Ўқувчи шахсининг психологик сифатларини ўрганиш учун қўлланиладиган усул фаолият маҳсуллари таҳлил этиш усулидир. Маълумки, шахс ҳамма вақт маълум фаолият тури билан шуғулланади. Ҳар бир фаолият ўз маҳсулига эга бўлади. Ана шу фаолият туфайли юзага келадиган маҳсулда шахсининг психологик сифатлари ўз аксини топади.

Шунинг учун ҳар бир шахсининг (у қайси соҳада фаолият кўрсатишидан қатъий назар) фаолияти маҳсули шу шахсга хос бўлган бир қанча психологик сифатларни англатади. Масалан, талаба томонидан ёзилган шеърнинг мазмуни ўша талабанинг ижодий қобилиятини, меҳнатсеварлигини, тафаккурини, иродавий сифатлари кабиларни билишга имкон беради, ундаги мустақиллик ва яратувчиликка интилишни кўрсатиб туради. Шунинг учун психология фанида шахс фаолияти маҳсуллари таҳлил этиш усулидан ёрдамчи усул сифатида фойдаланилади.

Маълумки, шахс таркиб топиш жараёнининг психологик қонуниятларини, унинг илмий асосларини мукамал билмай туриб, таълим ва тарбиянинг назарий ҳамда амалий масалаларини муваффақиятли ҳал этиб бўлмайди. Ўтмишда аجدодларимиз инсоннинг психологик қонуниятларини муайян илмий йўналишда ўрганмаган бўлсаларда, бироқ алломаларнинг қўлёзмаларида мазкур ҳолатларнинг намоён бўлиши, инсон камолоти борасидаги қимматли фикрлари ҳозиргача юксак аҳамият касб этади.

Психология фани олдида ижтимоий ҳаёт янги-янги вазифалар қўймоқда. Бу янги вазифалар, биринчидан, республикамизда юзага келган янги ижтимоий муҳит, мустақиллик шарофати туфайли бўлса, иккинчидан, мамлакатимиз халқлари онгидаги сифат ўзгаришлар истиқлол мафкураси туфайли содир бўлмоқда. Бу икки ҳол инсоният тарихида янгимазмундаги ўзаро муносабатларни ва янгича фаолият шакллари вужудга келтирмоқда.

Бу сўзлар бизни давлат дастури бўйича ибратли ишларни амалга оширишга ундаш билан бирга, зиммамизга катта масъулият юклайди. Зеро ўзимиздан кейин озод ва обод Ватан қолдирадиган бўлсак, умидли, ишончли, ҳар жиҳатдан баркамол ворисларимиз соғлом авлод вакиллари бўлишларига дахлдормиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини 2017-21 йилларда янада ривожлантириш бўйича бешта уствор йўналишлар юзасидан “Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисида фармони, 1-илова.-Т.: Ўзбекистон, 2017 й.

2. Каримов. И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 62 б.

3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент, Маънавият, 2008. – 173 б.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”, Тошкент: Шарқ. 1997. – 31-61-б.
5. Арзиқулов Р.У. Соғлом турмуш тарзи асослари. Т.; I-II жилд. 2005.- 256, 245 бетлар.
6. Каримова В. Саломатлик психологияси ёхуд соғлом бўлиш учун руҳиятни бошқариш сирлари. - Т.: Янги аср авлоди, 2005. - 72 б.
7. Мусурманова У. Абдурахимова Ф. Маҳаллада кизларнинг соғлом турмуш тарзи. - Т.: Ўзбекистон, 2008. - 168 б.
8. Искандаров Т.И., Исаханов В.И. Здоровый образ жизни: восточные традиции и современность. – Т., 1989. - С.118.
9. Петленко В.П. Инсон валеологияси. Саломатлик – севги - гўзаллик. 1/3 жилд. – М.: 1998 й.
10. Д.Д.Шарипова, Г. А. ва бошқалар. Ёшлар орасида ОИВ-инфекциясини профилактикаси. Ўқитувчилар учун услубий кўлланма. // Гарнитура Times New Roman. 5 б.т. Т. 2010.
11. Худойкулов Х.Ж. Педагогика. Психология. -Т.: Дзайин-Пресс. 2011 й.
12. www.google.ru.

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ

Садиков Улугбек Джураевич

Доктор философии по педагогическим наукам (PhD), и/о доцент,

Национальный университет Республики Узбекистана имени Мирза Улугбека. (Ташкент,
Узбекистан.)

Sodiqov_7377@mail.ru

Abstract

В условиях экономических преобразований, происходящих в мире, особое значение приобретает создание и развитие информационной цивилизации. Одним из главных направлений для решения данной проблемы является создание инновационных информационных и коммуникационных технологий, разрабатываемых с современных методологических позиций.

Keywords: экономических преобразований, глобальной информационной сети

Массовое вхождение в социум глобальной информационной сети Интернета определяет изменение стиля мышления современной молодежи, а также оказывает непосредственное влияние на психологические особенности личности. В связи с этим особенно актуальна ориентация на гуманистическую, субъектную парадигму развития личности при разработке практических техник и технологий, направленных на развитие эмоционально-образного и социального мышления, личностной активности и рефлексии, творческого потенциала.

Разрабатывая инновационные технологии, необходимо учитывать современные методологические подходы и индивидуальные познавательные траектории развития личности. Наиболее актуальной потребностью современной системы образования и воспитания является создание информационных технологий.

Термин «информационные технологии», подразумевающий процессы, связанные с переработкой информации, ввел академик В.М. Глушков. В дальнейшем этот термин претерпевал некоторые изменения, был конкретизирован. На сегодняшний день определений понятия «информационная технология» существует огромное количество. Исходя из различного рода определений информационных образовательных технологий, можно сказать, что в общем виде под этим термином следует понимать использование информационных технологий для создания новых возможностей передачи знаний, восприятия знаний, оценки качества обучения и, безусловно, всестороннего развития личности обучаемого в ходе реализации учебно-воспитательного процесса. Часто под информационными технологиями понимают определенное научное направление как совокупность знаний о способах и средствах работы с информационными ресурсами.

Слово «новые» в понятии «новые информационные технологии» предполагает понимать под этим внедряемые принципиально новые методы и средства обработки данных, передачи, хранения

и отображения информационного продукта с наименьшими затратами в соответствие с закономерностями информационного процесса, то есть новые информационные технологии вводят в обиход новейшие методы сбора, хранения, обработки, представления и передачи информации с использованием компьютера. Эти технологии выступают также базой непрерывного образования, создания сложных систем обучения, позволяют сочетать разные формы и варианты построения учебного процесса (от традиционного аудиторного, до обучения на рабочем месте), расширив диапазон видов учебной деятельности (от лекционной до организационно-деятельностных игр).

Информатизация сферы образования - довольно длительный процесс. Однако, несмотря на многоэтапность и продолжительность процесса, именно информатизация обучения дает надежду на то, что требования, предъявляемые к выпускникам вузов, будут соответствовать требованиям, которые современное общество ставит перед молодыми специалистами. Плюс ко всему, по мнению многих исследователей, информационные технологии на основе компьютерных средств позволяют повысить эффективность обучения на 20-30%. Применение компьютерных средств в образовательном процессе отражает развитие психологии и педагогики, их тесную взаимосвязь с информатизацией общества вообще. Однако эффективность их использования зависит от того, насколько четко представлены их место и роль в процессе профессиональной подготовки студентов. Внедрение новых информационных технологий и компьютерной техники в образовательную среду интенсифицируется, но решение проблемы соотношения обучающегося и техники, как вспомогательного средства, далеко не продвинулось. Более того, техника и новые информационные технологии выступают как не просто вспомогательные средства, но и непосредственно как средства обучения.

Средство, включенное в ту или иную деятельность, оказывает на нее существенное влияние, если это средство проявляет свои специфические, присущие только ему функции. В ситуации же включения компьютера в традиционную систему обучения он используется как заместитель чужих функций. Таким образом, в данном контексте, образовательная среда приобретает свою специфику и, соответственно, приобретает другой статус. Она становится информационной образовательной средой. В такой среде обучение строится не только на непосредственном опыте обучающегося, но и за счет технических средств.

Таким образом, информатизацию образования можно определить как комплекс социально-педагогических преобразований, связанных с насыщением образовательных систем информационной продукцией, средствами и технологией. Все это позволяет подготовить студентов вузов к полноценной жизни в условиях информационного общества.

Для эффективного применения информационных технологий в образовательном процессе преподавателю в первую очередь необходимо ориентироваться в соответствующем программном обеспечении и компьютерных технологиях вообще. Примером успешной реализации информационных и коммуникационных технологий стало появление глобальной компьютерной сети Internet, имеющей практически неограниченные возможности сбора и хранения информации, передачи ее индивидуально каждому пользователю.

Внедрение Internet в систему образования показало его огромные возможности. Хотя вместе с этим выявились некоторые трудности, например, большая стоимость организации обучения в сравнении с традиционными технологиями (необходимы компьютеры, модемы, программные средства, дополнительные организационно-методические пособия, новые учебники и т.д.). Тем не менее, использование возможностей Internet- технологий стимулирует развитие интерактивности среды обучения. Интерактивность - одно из самых популярных понятий в области образования, основанного на информационных и коммуникационных технологиях обучения.

Термин «интерактивность» прочно закрепился в области компьютерного обучения, выражая один из его основных принципов.

Фактически появление любых новых компьютерных обучающих систем сопровождается детальным анализом того, насколько в них реализован принцип интерактивности. Это приводит к развитию самого принципа, к более глубокому пониманию сути процессов обучения. Очевидно, принцип интерактивности именно потому и стал эвристическим принципом основанного на технологиях образования, что он связан с фундаментальными характеристиками процесса обучения: этот процесс, по сути, является процессом взаимодействия и взаимовлияния.

Процесс интерактивности является, по сути, процессом взаимодействия и взаимовлияния. Поэтому развитие, основанное на современных компьютерных и телекоммуникационных технологиях образования, имеет в своей основе развитие принципа интерактивности обучения. Одной из форм интерактивности является дистанционное обучение. На современном этапе развития системы образования преподаватель уже не является основным источником и носителем своего знания, каким он был до широкого распространения новых информационных технологий в обучении.

Необходимо подчеркнуть, что центральным звеном дистанционного обучения являются современные средства информационных и телекоммуникационных систем. Именно эти средства обеспечивают эффективность дистанционного обучения, приближая его качественные характеристики к очной форме обучения.

Развитие информационных технологий стимулирует возникновение новой образовательной системы, которая станет предоставлять миллионам людей образовательные услуги высокого качества при сокращении удельных затрат на образование. Исходя из этого, применение информационных технологий в образовании должно рассматриваться как стратегическое решение, ориентированное на формирование и развитие новой образовательной системы, в которой провозглашается приоритет личностных ценностей, удовлетворяется личностная потребность в реализации творческого потенциала, создаются условия для формирования и развития механизмов самоактуализации и самореализации личности.

Технология мультимедиа позволяет реализовать большинство методов обучения, контроля и активизации познавательной деятельности обучающихся на качественно новом уровне. Практическое применение технологии мультимедиа может усовершенствовать или частично заменить в учебном процессе, например, методы устного изложения учебного материала (лекцию, рассказ, объяснение и др.), методы наглядного и практического обучения, методы закрепления полученных знаний, методы самостоятельной работы и т.д. На основе мультимедиа технологии создается новая форма обучения - вебинарная или дистанционная, предполагающая отсутствие непосредственного контакта преподавателя и обучаемого в телекоммуникационном обучении, где подчеркивается компьютерная реализация удаленного обучения.

Таким образом, использование компьютера в учебных целях вносит значительные изменения в деятельность обучающегося. Он освобождается от необходимости выполнения рутинных операций, имеет возможность, не обращаясь к педагогу, получить требуемую информацию, в т.ч. и относящуюся к способу решения поставленной им самим конкретной учебной задачи; избавляется от страха допустить ошибку; получает возможность приобщения к исследовательской работе. С помощью компьютера может быть реализована личностная манера общения, что создает более благоприятную обстановку. Это особенно важно для обучающихся с замедленным темпом обучения.

Литература:

1. Мирзиёев Ш.М. "Стратегия действий" 2017-2021 год.-Т.: Узбекистан 2017 г.с.136.
2. Каримов И.А. Высокая духовность непобедимая сила. -Т.:Маънавият,2008.
3. Васильцов М.В. Психолого-педагогические условия эффективного использования современных информационных технологий в учебном процессе. [Электронный ресурс]. // <http://www.informika.ru/text/magaz/bullprop>
4. Голубева С.К. Содержательные и организационные аспекты информационной подготовки студентов гуманитарного направления педагогических вузов: дисс. ... канд. пед. наук. - М. - 1998. - 155 с.
5. Ключко Е. В. Инициация мыслительной деятельности: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук. - М. - 1991.
6. Мазилев В. А. Теория и метод в психологии: период становления психологии как современной науки: дисс. д-ра психол.наук. - Ярославль. - 1999.
7. Субетто А.И. Общественный интеллект против общественности. // Информационный сборник «Безопасность». - 1995. - № 1. - 48-61 с.
8. Шаров А.С. Ограниченный человек: значимость, активность, рефлексия. - Омск: ОГУ-2000. - 145 с.

АКТУАЛЬНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

Ахмедова Матлуба Акмаловна.

matlubaxonhowwa@gmail.com

Abstract

An article about the problem of patriotic education of the younger generation at the lesson of the Russian language, instilling a sense of love for the language, comprehending universal human values, educating a personality with a high sense of patriotism.

Keywords: Homeland, patriotic education, love for the homeland, upbringing, proverbs

Проблема патриотического воспитания подрастающего поколения является актуальной на всех этапах развития человеческого общества. В настоящее время в связи с кардинальными преобразованиями во всех сферах жизни нашего общества данная проблема приобретает особое значение. Центральное место в воспитательной системе образования занимает гражданско-патриотическое воспитание: формирование гражданственности, патриотизма, трудолюбия, нравственности, формирование социально значимых ценностей, уважения к правам и свободам человека, любви к Родине, семье, окружающей природе; развитие познавательных интересов потребностей. Принципиально новым является подход к воспитанию в целостном образовательном процессе: не подготовка к жизни, а реальное включение в жизнь (т.е. социализация личности). Патриотическое воспитание – важнейшее направление работы по формированию морально-политических качеств учащихся. Формированию чувства патриотизма у учащихся помогают беседы, чтение книг о мужестве и героизме людей, знакомство и дружба с воинами, с бывшими фронтовиками.

Русский язык как учебный предмет несет чрезвычайно высокую познавательную ценность: привитие чувства любви к родному языку, осмысление общечеловеческих ценностей, воспитание личности с высоким чувством патриотизма. Для достижения этих целей в содержании русского языка можно использовать такой материал, как «Общие сведения о языке» и дидактический материал: упражнения, диктанты, изложения, сочинения и др. Любовь к родному языку – одно из проявлений

патриотизма. Еще К.Д. Ушинский говорил, что язык народа является полнейшим отражением родины и духовной жизни народа: «Усваивая родной язык, ребенок усваивает не одни только слова, их сложения и видоизменения, но бесконечное множество понятий, воззрений на предметы, множество мыслей, чувств, художественных образов, логику и философию языка... Таков этот великий народный педагог – родное слово».

Работа над формированием патриотизма проводится в каждом классе, однако объём работы различен и зависит от общей подготовки учащихся, специфики программного материала по русскому языку и межпредметных связей русского языка с другими предметами.

Большое воспитательное значение имеют пословицы, которые использую при изучении различных тем в процессе всего обучения русскому языку: «Тире между подлежащим и сказуемым» – *Родная сторона – мать, чужая – мачеха; Родина – мать, умей за неё постоять*; «Прилагательные полные и краткие» – *Своя земля и в горести мила; Глупа та птица, которой своё гнездо не мило*; «Степени сравнения имен прилагательных» – *Родина краше солнца, дороже золота; Любовь к Родине сильнее смерти* и т.д. Любовь к родной природе – одно из проявлений любви к Родине, и воспитание его во многом зависит от учителя русского языка, потому что именно он знакомит детей с поэтическим образом Родины. Воспитывая у детей любовь к природе, мы обращаемся к писателям, поэтам, создавшим незабываемые картины родных лесов и полей, морей и гор. В упражнениях учебников много текстов – описаний природы, систематическая работа с такими образцами позволяет перейти к составлению собственных сочинений «*Любимый уголок природы*», «*Моё село*», «*Улица моего детства*» и др.

В решении проблем патриотического воспитания современного поколения активное участие должна принимать сама молодежь, которая должна понимать, осознавать всю важность своей деятельности в жизни Родины, любить, знать и уважать ее культуру, традиции и историю.

Таким образом, формирование патриотического сознания молодежи, на сегодняшний день является неотъемлемой частью воспитательной работы высшего учебного заведения. Важной задачей его деятельности является не только подготовка будущих высококвалифицированных специалистов, но и патриотически-развитых личностей. В условиях современного общества приоритетным направлением воспитательной работы высшего образовательного учреждения по патриотическому воспитанию должно стать развитие и утверждение в сознании молодого поколения чувства долга, гражданской ответственности, уважения к историческому прошлому своего народа, любви к Родине, а также желания жить и работать в своем регионе.

Список использованной литературы

1. Агапова Г.В. К вопросу о патриотическом воспитании студенческой молодежи /Г.В. Агапова //Известия Российского государственного педагогического университета им.А.И. Герцена. - 2007. - № 43-2. - С. 9-11.
2. Бузский М.П. Теоретические проблемы патриотизма и патриотического воспитания / М.П. Бузский, А.Н. Вырциков, М.Б. Кусмарцев. - Волгоград: Изд-во ВолГУ,2008. - 90 с.
3. Крикун Е.В. Тема бунтарства в молодежной среде / Крикун Е.В., Хатова А.Н. //Материалы международной студенческой научной конференции Белгородского ГАУ, 9 -10 февраля 2016 г. - Белгород: Издательство Белгородского ГАУ, 2016. - С. 198.
4. Ожегова С. И. Толковый словарь русского языка.

ЖАДИДЧИ ЗИЁЛИЛАР ҚАРАШЛАРИДА ВАТАНПАРВАРЛИК ВА ИЛМ-МАЪРИФАТ ТУШУНЧАСИ

Қулматов Норқобил Эшмаматович

Самарқанд ветеринария медицина институти

Тошкент бўлимидаги мустақил тадқиқотчи

norqobul@mail.ru

Abstract

Тараққиётнинг янги босқичида жаҳид зиёлиларни ижтимоий-сиёсий ҳаракатларининг бугунги кундаги илм, маърифатга берилаётган эътиборга бўлган муносабатнинг ўзаро уйғунлиги билан ҳамохангдир. 2020 йил “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” Давлат дастури қабул қилинар экан, унда илм-маърифат ва иқтисодиётни уйғунлаштириш эътирофи этилади.

Keywords: жаҳидчи зиёлилар, қарашлар, ватанпарварлик ва илм-маърифат тушунчаси

Таълим тизимида инновацион ислохотлар: олимлар ва ёшлар нигоҳида белгиланган стратегик вазифаларни амалга ошириши билан муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги ЎРҚ-406-сон Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, 2017 йил 5 июндаги ПФ-5106-сон “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармони мазмун-моҳияти айнан ёшларни давлат ва жамиятда ўз фаоллиги ва ижтимоийлашуви билан белгиланади. Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида кузатилаётган ҳозирги жараёнлар бир ижтимоий тузумдан, иккинчисига ўтиш муқаррар равишда кучли ижтимоий-сиёсий фаоллик асосида амалга оширилиши ҳеч кимга сир эмас, кўпчилик бу жараёнга табиий ҳолат сифатида қарашмоқда. Ана шу табиийлик жамият аъзоларини айниқса онги, тафаккури ҳали тўла шаклланиб улгурмаган ёшларнинг ҳаётида бир мунча қийинчилик билан амалга ошади. Чунки, ёшлар ижтимоий-сиёсий онгини ўстириш ва янгича дунёқарашини шакллантириш масалалари маънавий етукликка асосланган ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик, ҳамфикрлик омиллари турли

инқирозли ҳолатлар, тўқнашувларнинг олдини олиш жараёнида намоён бўлади. Бу эса тараққиётнинг тадрижийлигига олиб келади.

Шавкат Мирзиёев БМТнинг 75-сессиясида юксак минбаридан туриб Ёшлар тарбиясига эътибор бериб, “Бугунги дунё ёшлари – сон жиҳатидан бутун инсоният тарихидаги энг йирик авлоддир, чунки улар 2 миллиард кишини ташкил этмоқда. Сайрамаизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимизнинг қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси “вируси” тарқалишининг олдини олишдир”, -деб таъкидлагани бежиз эмас.

Бугунги кунда Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигидаги ислохотларидаги бош масала ҳам айнан, ёшларни маънавийли қилиш, улар савиясини ошириш орқали Ўзбекистонимизни ривожланишнинг энг юқори чўққисига чиқаришдир. Бу ислохотлар, бу муштарак мақсадлар натижаси ўлароқ маънавий соҳасидаги ишлар салмоғини кенгайтириш мақсадида 2020 йилни “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб эълон қилингани ёшлар учун катта имкониятдир. Бугунги кундаги ислохотлар учун тамалтоши бўлган илм-маърифат тушунчаси жадиличлик ҳаракатининг ҳам туб моҳиятидан ўрин олганлиги бу масаланинг энг эътиборли жиҳатидир.

Ёшларни жади зиелиларини келажак авлод учун қолдирган бой маънавий меросини ўрганиш ташкил этади. Фидоий жадиждаримиз ҳаёти биз учун ўрнатилган ёшларни истиқлол ватанпарварлик, миллатпарварлик, инсонпарварлик руҳида тарбиялашда муҳим ўрнатилган аҳамиятга эга, уларнинг босиб ўтган кураш йўлини ўрганиш заруратдир.

Жадиличликнинг феномени шундаки, кейинги уч аср ичида бу оқим биринчи бўлиб миллий давлатчилик куришга уринди, ягона мустақил Туркистон учун курашди ва у миллий мустақиллик ғоясига асос солди, Шарқни уйғонишга ва ҳаракатланишга, озодлик, миллий ғурур, ўз буюк аجدодлари, бой маданияти ва умуман, мустамлака тузумнинг тазйиқи остида унутилган барча қадриятларини хотирлашга ундади. Жадиждар таълимоти ўз замонасининг ҳақиқий таълимоти эди. Чунки у нафақат тараққийпарвар шахслар, балки фикрловчи ёшларни, шунингдек, барча тараққийпарвар зиелиларни ўз кетидан эргаштира олди.

Уларнинг фаолияти ва дастури келажак учун намуна бўлди. Жадиждар томонидан жамиятда пишиб етилган ижтимоий вазифаларни тадрижий-ислохотчилик тамойиллари асосида ҳал этиш ишлаб чиқилганлиги, уларнинг формацион-институционал ўзгартиришларни, мустамлака тузумни тубдан йўқотишнинг максимал даражада самарали йўллари танлаб билган-ликлари, шубҳасиз, уларнинг тарихий хизматларидир. Жадиждарнинг концептуал ғоялари ҳозирги ўзгаришлар амалиётининг маънавий даракчиси, бугунги кундаги стратегия ва кенг қамровли ислохотлар курсининг генетик асоси бўлиб хизмат қилди. Тарихдан яхши маълумки, деб ёзади Бехбудий, “Ҳақ олинур, берилмайдур. Ҳар миллат ва мамлакат халқи ўзининг ҳуқуқи, дини ва сиёсатини ҳаракат ва иттифоқ ила бошқалардан олади... Биз мусулмонлар, хусусан, Туркистон мусулмонлари, истаимизки, ҳеч бир киши бизнинг дин ва миллатимизга зулм таҳдид қилмасун ва бизни ҳам бошқаларга таҳдид қилмоққа асло фикр ва ниятимиз йўқ”!

Хулоса қилиб айтганда, жади зиелилари эрк, истиқлолга эришиш учун миллий онгни ўстириш зарурлигини пайқадилар. Шу орқали амалий уйғониш ясамоқчи бўлдилар. Буни эса таълим ва тарбия-маърифатда деб билдилар. Мана шунинг учун ҳам жадиждар янгича таълим ва тарбия тизимини қарор топтириш йўлида бордилар.

Шу билан бирга ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбия қилишда жади зиелиларининг ибратидан фойдаланишнинг методологик асослари сифатида ёшлар миллий онги ва қалбида ватанпарварлик туйғусини шакллантириш ва юксалтириш асосий вазифалардан бири бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини 2017-21 йилларда янада ривожлантириш бўйича бешта уствор йўналишлар юзасидан “Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисида фармони, 1-илова.-Т.: Ўзбекистон,2017 й.
- 2.Мирзиёев Ш.М.. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2017 й. 592-б.
- 3.Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент.Ўзбекистон. 2018. – Б. 252.
- 4.Каримов И.А.Юксак маънавият енгилмас куч. Тошкент, Маънавият, 2008 й.
- 5.Абдулло Авлоний. Туркий -Гулистон ёхуд –ахлоқ.-Т.: Ўқитувчи. 1996 й.
- 6.Иброҳимов А.Ватан туйғуси.-Т.: Ўзбекистон.1996 й.
- 7.Юсупов Э. Маънавият асослари.-Т.:ЎзМУ.1998 й.
- 8.Худойқулов Х.Ж.Миллий ғурур-маънавий комиллик мезонлари.-Т.: Дзайн-Пресс.2011 й.

**ТАЪЛИМНИ АХБОРОТЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ҲУҚУҚИЙ
МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИ**

Тухтаев Хасан Тошпулатович

Термиз давлат университети

“Педагогика” кафедраси мустақил тадқиқотчиси.

tuxtayev1986030@gmail.com

Abstract

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан мурасасизлик ҳиссини ривожлантириш таълим муассасаларининг етакчи вазифаларидан бири ҳисобланади.

Keywords: одоб-ахлоқ, ҳурмат, миллий қадриятлар, садоқат.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йилнинг 9 январдаги № ПФ-5618 “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги [1] фармони мазмун-моҳиятига кўра, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш орқали жамиятда қонун устуворлиги таъминланишига, адолат қарор топишига, инсон манфаатлари улуғланишига хизмат қилиши билан аҳамиятлидир. Ҳуқуқий маданият кишиларнинг ҳуқуқ тўғрисидаги билимга, қонунга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий меъёрларни бажариши, уларга амал қилмаган ҳолда, ҳуқуқбузарликлар содир бўлиши ва тегишли жазо чоралари олишига айтилади. Бугунги талаба ёшлар эртага жамиятнинг у ёки бу соҳасида етакчи мутахассисларга, раҳбар ходимларга айланади. Айнан шунинг учун ҳам талаба ёшларда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш орқали уларни фуқаролик жамияти барпо этиш жараёнларига кенгроқ жалб этиш жараёнларининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ўрганиш ва таҳлил этиш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади[2].

Таълимни ахборотлаштириш шароитида педагогика олий ўқув юрти талабаларининг ҳуқуқий маданиятни янада такомиллаштириш бугунги куннинг муҳим масалаларидан биридир. Таълимни ахборотлаштириш – таълим соҳасини услубий-амалий жиҳатдан замонавий ахборот-

коммуникация технологиялари ва техник воситалари билан таъминлаш ҳамда улардан самарали фойдаланиш асосида таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик мақсадларини амалга оширишга йўналтирилган жараёндир[3].

Демак, ҳуқуқий таълимни ахборотлаштириш – бўлажак педагог кадрларни ҳуқуқий ўқитиш сифатини ошириш имконини берувчи янги таълим методларини тайёрлаш ва ўқитишда янги ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар комплекси дир.

Таълимни ахборотлаштириш таълим берувчи ва таълим олувчи фаолиятини интеллектуаллаштириш жараёни сифатида фақатгина замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида ривожлантириб қолмасдан, унинг замонавий босқичида информацион коммуникацион технологияларни қўллаш барча учун зарурий эҳтиёж бўлмоқда. Талаба ёшларни ҳуқуқий тарбиялаш унсурларидан бири ҳуқуқий тарғибот дир. Ҳуқуқий тарбия тизимида оғзаки ҳуқуқий тарғибот муҳим ўрин эгаллайди. Жумладан, маърузалар, савол-жавоб кечалари, суҳбатлар, китобхонлар йиғинлари ва илмий-амалий анжуманлар.

Бундай йиғилишларни ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда олиб борилса, талабаларнинг қизиқишларини янада орттиради. Масалан, масофавий тизим орқали савол-жавоблар, суҳбатлар ўтказилиши республикадаги педагогика институтлари, факультетлари талабаларининг ҳуқуқий билимларини бойитишга туртки бўлади.

Умуман ҳулоса қилиб айтганда, педагогика олий ўқув юртларида ҳуқуқий таълимни ахборотлаштириш орқали - касбий ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, интеграл билимлар тизимини шакллантириш, ахборот етакчиларини ривожлантириш ва ҳуқуқий фанлар бўйича талабаларнинг мустақиллигини ошириш лозим, бу эса ҳуқуқий маданият сифатини аниқлаш учун мезон сифатида хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш. М. Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисидаги № ПФ-5618 Фармони. – Тошкент: Ўзбекистон 09.01.2019
2. Рахимов О.Д., Электрон таълим ресурсларини яратиш талаблари ва технологияси., Замонавий таълим. –Т.: №2, 2016, 46 -бет.
3. Капитонова М. В., Педагогические условия формирования правовой культуры студенческой молодежи Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук., Москва-2008 – С,11
4. Саидов А., Тожихонов У., Тошқулов Ж., Мустақиллик ва ҳуқуқий мафкура. –Тошкент : Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1995. – Б. 5. Диярова Ш.Р., Ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданиятнинг таркибий қисми сифатида., Халқаро илмий-амалий анжуман материали, Тошкент, 2019., 136-138 б.

**ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ПЕДАГОГИК
КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ**

Тухтаев Хасан Гошпулатович

Термиз давлат университети

“Педагогика” кафедраси мустақил тадқиқотчиси.

tuxtayev1986030@gmail.com

Abstract

Ўзбекистонда олиб борилаётган қатор кенг қамровли ислохотлар натижасида таълим тизимидаги ўзгаришлар ва уни модернизациялашга асосланган замонавий тармоқларни ривожлантириш илмий ва амалий жиҳатдан муҳим стратегик аҳамияга эгадир.

Keywords: замонавий таълим, таълим муассасалари, педагогик компетентликни шакллантириш.

Бу эса Республикада таълим тизимида, хусусан, Олий таълимда олиб борилаётган ислохотларни янада жадал ривожлантириш, жаҳон миқёсида халқаро стандартларга жавоб берадиган миллий таълим тизимини келажаги порлоқ стратегияларини ишлаб чиқиш ва уларни таълимга татбиқ этиш вазифасини биринчи навбатдаги муҳим ва зарурий масалаларга айлантиради.

Муҳим касбий сифатлар мутахассисни касбий талаб ва меъёрлар даражасида фаолият юритишини таъминловчи бирламчи асос ҳисобланади. Муҳим касбий сифатлар мажмуасини шакллантиришнинг методологик асосини Ўзбекистон Республикаси Президентини 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сонли Фармони ташкил этади. Ушбу фармоннинг амалий тадбиғи педагогнинг касбий билимдонлиги, кўникма ва компетенцияларида ўз аксини топиши лозим. Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида жорий этилган модуллар педагог шахсининг қуйидаги педагогик-психологик хусусиятларини шакллантиришга (ривожлантиришга) қаратилиши лозим. Булар:

- педагогнинг мнемик хусусияти (бу хотиранинг ҳажми ва ахборотни эслаб қолиш суръати ҳамда ўзлаштирилган материалларнинг мустаҳкамлиги, ахборотни аниқ ва тез қайта тиклаш қобилиятида намоён бўлади);
- педагогнинг имажитив хусусиятлари (бу педагогнинг тасаввур кўламида турли объект ва образларни бирон бир белгилари асосида ажрата олиш қобилиятида намоён бўлади);
- педагогнинг тафаккур хусусиятлари (бу умумий ва ижтимоий интеллект ҳамда махсус интеллектнинг коэффицентларида ифодаланиб, касбий функцияларини бажаришда намоён бўлади);
- педагогнинг аттенцион хусусиятлари (бу диққатни ажратиш, диққатни ҳажми вабарқарорлиги, диққатни тақсимланиши ва кўчиши каби қобилиятига тааллуқли бўлиб, педагогнинг фаолиятида намоён бўлади).

Педагогик фаолият барча фаолият турларини ўзида мужассам этганлиги сабабли, бошқа фаолият турларидан ажралиб туради. Педагогик фаолият жамият ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий ва маданий соҳалари билан узвий боғлиқликда амал қилади. Таълим-тарбия соҳасида устувор вазифаларни таъминлаш учун пойдевор ҳисобланиб, турли соҳалар учун кадрлар тайёрлаб беради.

Кўриниб турибдики, таълим жараёнида жамият ҳаётини таъминлаш мақсадида етук кадрларни камол топтиришда биринчи навбатда уларда касбий компетентцияларни шакллантириш лозим. Бу ўз навбатида педагог ходимларни малака ошириш давомида, уларда касбий компетентларнинг шаклланганлигини диагностикаси амалга ошириб, идеал педагог моделида белгиланган компетентларни шакллантириш (ривожлантириш) мақсадга мувофиқлигини кўрсатади. Назарий жиҳатдан компетентцияларга эга бўлишга доир билдирилган фикрларни таҳлили педагогнинг касбий компетентлигини психологик компетентлик, методик компетентлик, креатив компетентлик, инновацион компетентлик каби қатор ўзига хос хусусиятлар мажмуаси сифатида изоҳланишга имкон беради.

Педагогнинг касбий компетентлиги деганда, таълим бераётган фанни чуқур эгаллаб, уни моҳирлик билан таълим олувчиларга етказиш, ўзининг ихтисослигига оид бўлган мураккаб таълимий муаммоларни амалий ҳал қила олишга тайёр эканликни тутиш лозим. Бу мавзу тадқиқотчиларнинг ишларида ўрганилиб келмоқда, аммо ментал хусусиятларни инобатга олган ҳолда малака ошириш тизимида ахборот технологиялари муҳитида педагогларнинг ахборот-коммуникатив компетентлигини ривожлантириш алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаганки, танланган мавзунини долзарблигини кўрсатади. Агарда, таълим ижтимоий жараён сифатида таълим берувчи (педагог) ва таълим олувчи(талаба)ларни дидактик мақсад асосида, белгиланган ва жорий этилган меъёрларга амал қилган ҳолда ҳамкорликда амалга ошириладиган фаолияти ҳисобланса, бунда кечаётган педагогик жараёнларни алоқадорлигини ўргатиш, микро, макро босқич ва даражаларда кечаётган жараённи бошқариш, улар орасида амал қилинаётган қонуниятларни, юзага келиш ва кечиш динамикасини, ривожланиш босқичларини дидактик мақсад асосида педагог ва талаба ҳамкорлигида ўзлаштиришни тақозо этади. Бунда, дидактик мақсад ўзаро боғлиқ бўлган иккита фаолиятни ўзида мужассамлаштирган бўлади, яъни педагог ва талабаларнинг фаолияти.

Шу сабабли, компетентияларни шакллантиришда қуйидаги ёндашувлар асосида муносабатда бўлиш мақсадга хос ҳисобланади:

- даражавий ёндашиш, яъни таълим олувчилар учун турли мураккабликларга эга бўлган (соғда, ўта мураккаб, вазиятли, хусусий, умумий) ўқув материалларни етказиш;
- дифференциаллаштирилган ёндашиш, яъни таълим олувчиларга уларнинг билим даражаси, қобилияти, таълим йўналишини инобатга олган тарзда муносабатда бўлиш;

- индивидуал ёндашиш, яъни таълим вазифаларини (машқларни, лаборатория ишларини ва б.) ҳар бир таълим олувчининг ўзлаштириш кўрсаткичи, қобилияти, ижтимоий етуқлигини инобатга олган ҳолда топшириш;
- субъектли-шахсий ёндашиш, яъни таълим олувчиларга нотакрор, бир бирига ўхшамайдиган “алоҳида дунё” эканлигини инобатга олган ҳолда таълим бериш.

Бу ўз навбатида, малака ошириш жараёнини бошқаришда, яъни таълим мазмунини белгилашда “Таълим-тарбия мазмунини жамият, фан, маданият ва шахс талабларига мослигини таъминлаш”, “Талим-тарбияда аниқ таълим соҳасини ўзига хослигини инобатга олиш”, “Таълим-тарбияда тузилмавий бирликни таъминлаш”, “Таълим-тарбия мазмунини гуманлашувини таъминлаш”, “Таълим-тарбияни фундаменталлашувини таъминлаш”, “Таълим-тарбияда инсонни таянч маданиятга суянишни таъминлаш” каби принципларни инобатга олган ҳолда чора-тадбирларни жорий этиш лозимки, Низомда ҳам бу хусусда алоҳида қайд этилган.

Умуман олганда, касбий компетентция масаласига турли фанларнинг нуқтаи назари билан ёндашиш мумкин. Унинг таркибида социологик, психологик, культурологик, диний, шахсий каби таркиблар ўз аксини топган бўлиб, илмий ўрганиш давомида мураккаблиги билан ажралиб туради. Агарда компетентликни кишини касбий фаолият билан шуғулланиши давомида объектив тарзда кераклиги бўйича психологик ва касбий, муваффақиятли тарзда меҳнат қилиши учун касбий кўникма, мутахассисликни эгаллаши учун шарт бўлган, яъни касб томонидан касбни эгалловчига қўйиладиган талаблар, ихтисосликни эгаллаш давомида мутахассисда шаклланиши лозим бўлган шахсий сифатилар тарзида белгиласак, бунда уни тизимли тарзда ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Педагоглар шахсида ахборот-коммуникатив компетентликни шакллантириш мажмуавий тарзда амалга оширишини таъминлаш мақсадида, касбий-педагогик таълим жараёнини бошқаришни режалаштиришда меҳнат бозорларининг талаб ва таклифлари динамикасини таҳлили асосида муносабатда бўлиш мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини 2017-21 йилларда янада ривожлантириш бўйича бешта уствор йўналишлар юзасидан “Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисида фармони, 1-илова.-Т.: Ўзбекистон,2017 й.
- 2.Каримов. И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 62 б.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент, Маънавият, 2008. – 173 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”, Тошкент: Шарқ. 1997. – 31-61-б.
- 5.Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш / Монография. – Т.: Фан, 2004.
- 6.Муслимов Н.А., ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси/ Монография. –Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.
- 7.Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Т.: ОПИ, 2003.
- 8.Худойқулов Х.Ж. Педагогика.Психология.-Т.: Дзайин-Пресс.2011 й.
9. <http://ru.wikipedia.org/wiki;> http://conf.edu.yar.ru/docs/adult/rf411_

КИЧИК ЁШЛИ ЎҚУВЧИЛАРГА ИҚТИСОДИЙ ТАРБИЯ БЕРИШНИНГ НАЗАРИЙ
АСОСЛАРИ

Бобоқулова Дилфуза Менглибоевна

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти

“Мактабгача ва бошланғич таълим” кафедрасининг мустақил тадқиқотчи.

boboqulova83@bk.ru

Abstract

Янги Ўзбекистон шиддат билан ривожланаётган бир пайтда, рақобатбардош бозор муносабатларини ўзида мужассамлашган ёшларга эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Шунга кўра ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш ва уларда иқтисодий фаолиятни юрита олиш кўникма, малакаларни шакллантириш ўзига хос аҳамият касб этади.

Keywords: кичик ёшли, иқтисодий тарбия, назарий асослари

Иқтисодий тарбия шахснинг баркамол шаклланишининг муҳим шартидир. Ёшларни иқтисодий тарбиялаш педагогиканинг муаммоларидан бири бўлиб, уни бошланғич синфдан бошлаб шакллантириш муҳим аҳамиятга эгадир. Бу борада ҳукуматимиз томонидан салмоқли ишлар амалга оширилмоқда.

Иқтисодий тарбия деганда ўқувчиларнинг ёшлигидан иқтисодий билимларни бериш, уларда иқтисодий фаолият (оила бюджетини шакллантириш, оила хўжалигини юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, тежамкорлик, савдо-сотик муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар)ни ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантириш, ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми саналади.

Иқтисодий тарбия таълим муассасаларида йўлга қўйилаётган иқтисодий таълим билан чамбарчас ҳолда олиб борилади. Иқтисодий тарбияни ташкил этишда оила, таълим муассасаси ва жамоатчилик ўртасидаги мустаҳкам ҳамкорликка таяниш ижобий натижаларни кафолатлайди. *Иқтисодий таълим ва тарбиянинг асосий мақсади ўқув машғулотларини олиб боришда талаба-ёшлар онгида тежамкорлик, ишбилармонлик, тадбиркорлик каби иқтисодий жиҳатларни ўз ичига олувчи хислатларга нисбатан онгли муносабатни шакллантиришдан иборат.*

Иқтисодий тарбияни ташкил этиш жараёнида қуйидаги **вазифалар** амалга оширилади:

- ўқувчиларга иқтисодий билим асослари (иқтисод, оила хўжалигини юритиш ва бошқариш, ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш, ишлаб чиқаришни молиялаштириш, капитал, тадбиркор, тадбиркорлик фаолияти, кичик ва ўрта бизнес, ижара шартномалар ва уларни тузиш, банклар, банк оператсиялари, буюжетни шакллантириш, даромад, банкрот, бизнес-режа ва бошқалар) борасида чуқур билимлар бериш ва уларни такомиллаштириш;

- ўқувчиларда иқтисодий онг ва тафаккур, хусусан, мавжуд моддий бойликларга нисбатан оқилона муносабатни тарбиялаш;

- уларда муайян касбий ёки ишлаб чиқариш кўникма ва малакаларини шакллантириш;

- уларни иқтисодий ишлаб чиқариш жараёнига фаол жалб этиш;

- ўқувчиларда тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишга нисбатан эҳтиёж ва лаёқатни юзага келтириш;

- улар томонидан тор доирада бўлсада тадбиркорлик фаолиятининг йўлга қўйилишига эришиш.

Иқтисодий тарбияга тегишли маълумотларни илоҳий китоб - Қуръони Каримда ва муқаддас китоб-Хадиси шариф ҳамда «Авесто» битикларида ҳам топиш мумкин. Иқтисодий тарбия Шарқ мутафаккирларининг асарларида ҳам баён этиб келинган. Жумладан, Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий асарларида қозихонада мерос ва уни тақсимлаш бўйича алоҳида ходим фаолият кўрсатиши қайд этилган. Улар шубҳасиз қозихонадаги иқтисодий муаммолар ечимларини ҳал этиш учун жалб этилган. Бу борада Форобийнинг “Инсон ўз маблағини сарфлашни билиши керак. Пул сарфлашда қизганчиқлик қилиш хасисликка олиб келади. Пулларни режасиз ишлатиш эса инсонни бебошликка этаклайди”, деган фикри ўринлидир.

Тежамкорликда вақт масаласи алоҳида эътиборга молик тушунчадир. У инсон ихтиёридаги бебаҳо хазина. Шу сабабли ҳам «Кун қайтади, аммо вақт қайтмайди», деган нақл бор, чунки вақт ўлчовлидир. Ундан дунёни ўрганиш, ўзгартириш, шахсий манфаат, эл-юрт хизмати ва меҳнат самарадорлигини ошириш борасидаги фаолиятларда фойдаланиш мумкин. Шу сабабли ҳам у қадрлидир. Тарихий воқеалардан фойдаланиш иқтисодий тарбия беришнинг самарадорлигини оширади ва ўқувчилар маънавиятини юксалтиришга ёрдам беради. Ўқувчиларга иқтисодий тарбия бериш уларнинг иқтисодий тарбияга оид тафаккурини бойитишдан иборатдир.

Тежамкорлик тарбияси меҳнат, ахлоқий ва иқтисодий тарбияларнинг муҳим асоси ҳисобланади. Шу сабабли ҳам талабаларга иқтисодий тарбия беришда, ўғитлар ва ҳикматлардан фойдаланиб, уларни таҳлил қилиб борилса, иқтисодий тарбия самарали кечади.

Демак, бошлангич синф ўқувчиларга иқтисодий тарбия беришнинг самарали йўлларида бири - бу иқтисодий тафаккурни юксалтиришга оид ўғит ва ҳикматлардан фойдаланишдан иборат бўлиб, дарс машғулотларида улардан мосини танлаб ва уни таҳлил қилиб, талабаларнинг иқтисодий тафаккури ривожлантирилади.

Иқтисодий тафаккурни шаклланиши иқтисодиётдаги қуйидаги сифат босқичларига эга бўлиш имконини беради.

- давлатнинг иқтисодий аҳволини жуда яхши билиш;

- турли мулк турлари ва корхоналар фаолиятининг иқтисодий асосларини билиш;

- далилларни холисона баҳолаш ва мавжуд иқтисодий асосларни таҳлил этиш учун саводхонлик;

- ишлаб чиқариш ва хўжалик ишларида, иқтисодий муносабатларда ташаббускорлик.

Янги иқтисодий тафаккур шаклланишида иқтисодий тарбиянинг қуйидаги йўллар билан тарбиясини ошириш мумкин:

- олинган назарий билимлар асосида амалий ишларини бажариш жараёнини ташкил этиш;

- касбий ўқитиш ва ҳар бир ўқувчи малакасини ошириш учун лозим бўлган иқтисодий тайёргарлик мажбуриятлари;

- ишлаб чиқариш ва меҳнат характери, иқтисодий соҳада кадрларни ўз соҳаларини билиш даражасини аниқлаш;

- иқтисодиёт соҳасида янги билимларни эгаллаш тизими, янги ахборот технологияларини эгаллаш (илмий адабиётлар ва интернет).

Ўқувчиларнинг иқтисодий тарбиясидаги зарур шартлардан бири уларни иқтисодий фаолиятга тайёрлашдир. Иқтисодий фаолиятга тайёргарлик қуйидаги асосий компонентларни ўз ичига олади:

- иқтисодий талаб ва манфаат; - иқтисодий умум таълим тайёргарлиги;

- меҳнатга, ишлаб чиқарилган маҳсулотларга, атроф- муҳит ва вақтга нисбатан иқтисодий муносабатларни шакллантириш.

Шундай қилиб иқтисодий тарбия иқтисодиётнинг бир неча авлодлар томонидан бизга қолдирган маънавий меросига асосланади.

Жамиятнинг иқтисодий ҳаёти бой ва кўп қирралидир. У ўз ичига иқтисодий фаолият давомида керак бўладиган муомала айланма маблағлар, ишлаб чиқариш, сотиш ва ҳокозоларни қамраб олади. Жумладан ўқувчи гарчи ишлаб чиқарувчи бўлмаса-да, улар ҳам бу жараёнда иштирок этади ва улардан махсус тайёргарликни талаб этади.

Иқтисодий тарбияни жамоасиз тасаввур этиб бўлмайди. Болаларни жамоада меҳнатга ўргатиш ва уларнинг ижобий меҳнатини рағбатлантириш лозим. Уларда жамоа билан ишлаш кўникмаларини ҳосил қилинади ва ишлаб чиқарилган маҳсулотларни тежаб-тергаб фойдаланишга ўргатилиб борилади.

Хулоса ўрнида шунни айтиш мумкинки ривожланган даврларда хусусан ҳозирги шиддат билан тараққий этаётган мустақил Ўзбекистонда иқтисодий тарбия масаласига давлат мулкани эҳтиётлаб сақлаш ва уни мустаҳкамлаш нуқтаий назаридан ёндашилади ва бу нарсани биринчи вазифа сифатида уқтирилади. Бу нарса узоқ йиллар давомида иқтисодчилар, педагоглар, философлар ва технологларнинг иқтисодий тарбия масаласига ўзгача ёндашуви, унинг сабаб ва оқибатларига диққат эътиборни қаратганини билдиради. Бошланғич синф ўқувчиларга иқтисодий тарбия бериш орқали, ҳар томонлама баркамол шахс сифатида камол топиб, жамиятга кириб келишида уларни жаҳон ҳамжамиятидаги муносиб ўрнини белгилаш мумкин.

АДАБИЁТЛАР:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини 2017-21 йилларда янада ривожлантириш бўйича бешта уствор йўналишлар юзасидан “Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисида фармони, 1-илова.-Т.: Ўзбекистон,2017 й.
- 2.Мирзиёев Ш.М.. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2017 й. 592-б.
- 3.Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги, бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент.Ўзбекистон. 2018. – Б. 252.
- 4.Каримов И.А.Юксак маънавият енгилмас куч. Тошкент, Маънавият, 2008 й.
- 5.Абдулло Авлоний. Туркий -Гулистон ёхуд –ахлоқ. -Т.: Ўқитувчи. 1996 й.
- 6.Х.Ж.Худойқулов.Бозор одоби-миллий қадриятларимиз кўзгуси. -Т.: Дзайн-Пресс.2007 й.
- 7.Худойқулов Х.Ж.Миллий ғурур-маънавий комиллик мезонлари. -Т.: Дзайн-Пресс.2011 й.
- 8.Худойқулов Х.Ж. Шарқ мутафаккирлари иқтисод одоби тўғрисида. – Т.:Фан. 2005. -110 б.
- 9.Худойқулов Х.Ж.Ўзбекнинг ғурури-унинг одобида.-Т.: Навруз.2007.150 б.
- 10.Ҳасанбаев Ж. ва бошқалар. Иқтисодий тарбия назарияси. -Т.: ТДИУ: -2006 йил, -175 б.
- 11.Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг.-Тошкент: Юлдузча, 1990.- 250 б.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РОДИТЕЛЕЙ ЗА ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Абдуллаева Гулчехра Абдуллажановна

Доктант кафедры “Педагогика и Общая психология” Национальный университет
Республики Узбекистана имени Мирза Улутбека. (Ташкент, Узбекистан.)

gul.1986.abdullajonovna@gmail.com

Abstract

Известно, что школа, учителя, классные руководители могут успешно выполнять свои функции по воспитанию подрастающего поколения только в тесном сотрудничестве с семьей, с родителями школьников. Лишь общими целенаправленными усилиями педагогов и родителей удаётся плодотворно влиять на развитие личности ребенка, решать воспитательные задачи.

Keywords: ответственность родителей, воспитание детей, подрастающего поколения

Однако для этого важно, чтобы отец и мать сознавали свою высокую ответственность за воспитание детей и повседневно подтверждали её на практике. Педагогам как профессионалам, работающим с детьми, видны успехи и недостатки семейного воспитания. Поэтому школа, учителя в определенной мере выражают требования общества к результатам воспитания детей в семье, к повышению ответственности родителей.

Ещё далеко не все отцы и матери в полной мере сознают свою родительскую ответственность и тем более проявляют её на деле. В беседах с родителями учащихся нередко приходится слышать такое: «Для нас главное накормить и одеть ребенка да проследить за выполнением школьных заданий». Несомненно, что, наряду с другими причинами, подобное отношение родителей к детям играет определенную роль в росте среди школьников негативных явлений таких, как потребительство, равнодушие, нигилизм, жестокость и др.

Об актуальности дальнейшего повышения ответственности родителей за подготовку юной смены говорят допускаемые ими ошибки в семейном воспитании. Причем об этих ошибках рассказывают сами отцы и матери, сознавая их и тем не менее мирясь с ними. Вот некоторые их высказывания: «Даем детям очень много но мало спрашиваем с них»; «Плохо приучаем к труду»; «Мало самостоятельности предоставляем детям»; «Недостаточно общаемся с детьми не удаляем внимания проведению досуга»; «Проявляем несдержанность и грубость в отношениях с детьми». Преодолению ошибок нередко

препятствует именно недостаточное осознание родителями своей ответственности за подготовку подрастающего поколения.

Повышение ответственности за воспитание детей непосредственно связано, в первую очередь с повышением педагогической культуры населения. Знание родителями цели, задач, содержания воспитания владения методами воспитательной работы учет возрастных, половых и индивидуальных особенностей детей, достаточно полное предоставление о деятельности школы где учится сын или дочь, знакомства с положительным опытом воспитания в других семьях – все это помогает им как в осознании своего гражданского долга воспитателей, так и в формировании личности собственного ребенка.

В наше стране многое делается для распространения педагогической науки. Педагогический всеобуч в школах народных университетах, родительские собрания конференции по обмену опытом воспитания, педагогические консультации, школа молодой семьи, а также соответствующие материалы средств массовой информации педагогическое самообразование и другие формы позволяют вооружать матерей и отцов знаниями и умениями семейного воспитания.

К сожалению вне системы педагогического всеобуча нередко оказываются именно те родители которые объективно в этом особенно нуждаются. По этому по-прежнему остается актуальной задача дальнейшего развертывания и совершенствования пропаганды педагогических знаний среди населения и прежде всего родителей.

Роль учителя, классного руководителя в этой важной деятельности незаменима. Имея представление о реальном ребенке – своем воспитаннике его достоинствах и недостатках, зная отца и мать, их уровень педагогической культуры, учитель получает возможность обоснованно и конкретно строит свою работу по вооружению родителей необходимыми педагогическими знаниями и умениями. Опыт свидетельствует, что повышению ответственности родителей за воспитание детей способствует их систематическое приобщение к жизни и деятельности школы, где обучается сын или дочь. Общение родителей с учителями, знакомства со школьными требованиями, режимом наблюдения за своими детьми и их товарищами в условиях школы, личный вклад в их воспитание расширяют педагогический кругозор родителей дают им возможность проникнуться насущными заботами школы сознанием общей ответственности за подготовку юной смены.

Привлечение родителей к участию в школьных делах в учебно-воспитательной работе помогает педагогам решать многие задачи существенно облегчает их труд. В зависимости от индивидуальных склонностей, способностей, профессии одни родители могут принять участие в оформлении классной комнаты, оборудовании учебных кабинетов изготовлении наглядных пособий другие охотно проведут беседу расскажут о себе своей специальности третьи организуют кружок или секцию, экскурсию, поход, соревнование.

Новые благоприятные возможности в этом отношении возникают в связи с созданием школьных советов и включением в их состав родителей учащихся. Активно участвуя в решении различных вопросов жизни и деятельности школы родители-члены школьного совета проникаются сознанием своей ответственности за подрастающую смену, стремятся подтянуть других родителей, воздействовать на нерадивых школьников.

Педагогам классным руководителям важно всеми мерами содействовать этому процессу, поддерживать родителей-активистов строить отношения с ними на основе партнерства и тесного сотрудничества. Как показывает практика, большое значение имеет постоянная деловая связь школы с трудовыми коллективами по месту работы родителей школьников, регулярное информирование их о достижениях и упущениях в семейном воспитании детей. В создании и сплочении родительского коллектива, а значит и коллектива учащихся, в школе большую роль играет родительский комитет. Основная цель родительского комитета - содействовать школе в осуществлении современного и достойного воспитания обучения детей. Каждый член родительского комитета должен пользоваться

авторитетом среди родителей школы, обладать данными организатора, руководителя, иметь способности воспитателя, а так же быть хорошим семьянином и производителем. Члены родительского комитета должны осознать ответственность, которая возлагается на них в деле воспитания детей и взрослых, не должны разглашать сведения, полученные в процессе работы с разными семьями, делать их предметом обсуждения и пересуды.

В состав родительского комитета школы входит председатель и несколько членов, ответственных за отдельные участки работы. Каждый из ответственных подбирает себе актив из числа родительского комитета помогает в процессе воспитания и обучения детей.

Родительский комитет в школе избирается на одном из первых родительских собраний, после начала учебного процесса.

Каждый из членов родительского комитета со своим активом оказывает помощь в школе, помогая учителю в работе с учащимися и родителями. Заседания комитета проводятся, как правило, один раз по четвергам, если возникает необходимость, то собирается внеочередное совещание. На одном из первых заседаний члены комитета знакомятся с планом работы школы, своими правами и обязанностями, на следующем заседании с работой родительского комитета - это улучшает воспитание и обучение детей.

Таким образом, работа родительского комитета оказывает положительное влияние на родителей и учителей, способствует установлению откровенных, доверительных отношений. Родительский комитет в школе помогая друг другу и во всем поддерживая друг-друга, смогут выполнить ту задачу, которую поставлена перед родителями и педагогическим коллективом - это воспитать всесторонне развитого человека, духовно-богатого творца созидателя нашего будущего. Это повышение ответственности родителей за воспитание детей.

Литература:

1. Закон РУз «О национальной программе по подготовке кадров». -Т.: Узбекистан, 1997
2. Каримов И.А. Гармонично развитое поколение-основа прогресса Узбекистана. Речь на IX сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан/ Собр. Соч. Т.6. –Ташкент. Ўзбекистан.1998. -312 с.
3. Ш.М. Мирзиёев. Вместе мы построим свободное и процветающее, демократическое государство Узбекистан. - Т: “Ўзбекистон” - 2016.
4. Гордина Л. Ю. Спутник классного руководителя. Москва. Просвещение. 1990г.
5. Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях: Сборник научно-методических статей. Ташкент. УЗ.НИИПН 2011г.
6. Худайкулова Ф.Х Родительский комитет в школе. Ташкент. УЗ.НИИПН. 2011г

ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ

Солиев Бахтиёр Каримович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий унверситети “Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази, тарбия ва мафкуравий ишлар цикли” мустақил тадқиқотчиси.

BahtiorSoliyev@bk.ru

Abstract

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгандан кейин тарихан қисқа вақт ичида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий-маърифий соҳаларда катта ютуқлар қўлга киритилди.

Keywords: ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш

Истиқлол туфайли жамият ҳаётининг барча жабҳаларида аста-секин амалга оширилаётган ислохотлар, айниқса, маънавий ҳаёт соҳасида яққол намоён бўла бошлади. Бундай янгиланиш Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”, Давлат таълим стандартлари ва 2030 йилгача таълимда амалга ошириши лозим бўлган бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади.

Халқимизнинг ўзлигини, ўз тарихини, миллий қадриятларини англашга қизиқиши ортиб бормоқда. Мамлакатимизда истиқлол ғояси, ижтимоий ҳаётнинг муҳим таркибий қисми сифатида таълим-тарбия жараёнида қўланилиши, янгиланган жамият манфаатларига хизмат қилмоғи керак. Бу жараён таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини яратиб беришдан бошланади. Таълим-тарбияни истиқлол ғояси асосида юқори поғонага кўтариш давр талаби, жамиятнинг ижтимоий топшириғидир. Ҳар қандай жамиятнинг ривожланиши унинг келажаги бўлган ёш авлоднинг қандай таълим олишига ва қай тарзда тарбияланишига боғлиқдир. Демак, маънавий соҳадаги асосий вазифа ёш авлодни ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллатпарварлик руҳида тарбиялаш, уларда миллий ғурур ва ифтихор туйғусини кучайтириш, иймон, эътиқод, виждон, ҳалоллик, поклик, меҳнатсеварлик сингари хислатларни шакллантириш замирида комил инсонни, ҳар тарафлама соғлом, баркамол авлодни вояга етказишдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И. А. Каримов ўзининг “Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура” номли асарида мустақил мамлакатимизни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизларини белгилаб берганлар ва улардан бири ватанпарварликдир. Ҳақиқатан

ҳам, ўз Ватанини севмаган, унинг ҳар бир қарич ери учун масъуллигини ҳис этмаган ҳар бир инсон маънавий жиҳатдан қашшоқ ҳисобланади. Истиқлолимизнинг оташин курашчиларидан бири Абдурауф Фитрат ўз шеърларида “Ватан саждагоҳимдир” деган фикрни баён қилади. Чиндан ҳам Ватан туйғуси, Ватан тушунчаси биз учун саждагоҳдек муқаддас ва улуғ бўлмоғи керак. Улуғ аждодларимиздан муқаддас мерос бўлиб келаётган Ватанга муҳаббат туйғуси, бутунги ва келажак авлодларимиз учун чинакам эътиқодга, ақидага айланиши лозим. Жамиятимизда тарбиявий ишларни ташкил қилишда бош омил - ёшларни Ватанга муҳаббат, миллий ғурур, мулоқот одоби, ўзбек ва жаҳон маданияти, миллий санъатимизнинг нодир ёдгорликларини тушуниш ва ардоқлаш каби юксак инсоний фазилатларни шакллантириш давр талаби ҳисобланади.

Ватан - бу инсон ва унинг аждод-авлодлари киндик қони тўкилган муқаддас даргоҳ. Ватан - бу аждодлар маскани, эл-Юрт, халқ вояга етган, унинг тили, тарихи, маданияти, анъаналари, урф-одатлари, удумлари, маросимлари, қадриятлари чинакамига шаклланиб, ўсиб, камол топиб борадиган замин. Ватан аслида арабча сўз бўлиб, “она Юрт” маъносини англатади, шу маънода олиб қарайдиган бўлсак, Ўзбекистон - ўзбек халқининг Ватани, муқаддас саждагоҳи.

Ватан деганда, ҳамиша ўзимиз туғилиб ўсган, кўз очиб кўрган, таълим-тарбия олиб вояга етган, неча-неча авлод-аждодларимиз яшаб ўтган, уларнинг ақл-идроки, меҳнати сарф қилинган Юрт кўз олдимизга келади. Ватан - бу халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажаги. Ватан-муқаддас қадрият. Тараққиёт Ватандан бошланади. У инсоннинг киндик қони тўкилган жой, инсонни ижтимоий етимликдан асровчи манзил, маънавий камолот ва фуқаролик майдони, ҳаёт мактаби, фаровонлик ва бахт-саодат ўчоғи ва уйдир. Ватан она каби азиз ва муқаррам. Ватан инсонга бахту иқбол берадиган замин. Инсон учун Ватан ягонадир. Ватаннинг катта-кичиги ҳам, бой-камбағали ҳам бўлмайди. Ватан танланмайди. Ватан бизнинг молимиз эмас. Шунинг учун ҳам у пулга сотилмайди ва сотиб олинмайди. Ватан инъом этилмайди, қарзга берилмайди. Ватан ҳар бир фуқаро учун муқаддас ва бетакрордир. Биринчи Президентимиз И.А. Каримов келтирган иборадек “Ватан - саждагоҳ каби муқаддас”. Ватанни энг олий неъмат сингари бошимиз узра баланд кўтариб, ҳар он ва ҳар сонияда унинг тупроғини кўзга суртиб, унга таъзим бажо айлашимиз фарзандлик бурчимиздир. Муқаддас Ҳадиси шарифда “Ватанни севмоқ иймондандир”, дейилган. Яъни иймони бут, виждони пок ҳар бир инсон Ватанни севади, уни ғанимлар кўзидан асрайди, унинг яшна-ши ва яшаши, хурлиги учун курашади. Ватан меҳрини, ватан сеҳрини, унинг мўътабарлиги-ю улуғворлигини сўз билан ифодалаш қийин.

Ҳар бир баркамол инсон Ватан камолоти ва истиқболи, эл-Юртининг озодлиги ва мустақиллиги учун ҳамма нарсани, ҳатто жонини ҳам аямайди. Бу ҳақда мавлоно Фузулийнинг қуйидаги фикрларини эсламоқ мақсадга мувофиқдир “Менинг битта ҳаётим бор, бордию мингта ҳаётга эга бўлган тақдиримда ҳам ҳаммасини Ватан учун сарфлаган бўлур эдим” .

Инсон учун на мол давлат, на тожу тахт, ҳеч бир нарса Ватанга, эл-Юрт меҳрига тенг келолмайди. Ватандан жудалик - инсон учун катта бахтсизлик. Инсон истаган жойда бир парча нонга қорнини тўйғазиши мумкин. Лекин Ватаннинг ўрнини ҳеч нарса босолмайди. Ватанда яшаш ҳақиқий бахт.

Мустақиллик туфайли биз ўзимизнинг ҳақиқий Ватанимизга эга бўлдик. Бу мустақилликнинг бизга берган энг олий неъматидир. Ватани мустақил халқнинг ўзи ҳам мустақил бўлади. Юрти озод ва эркин одамнинг эрки ўз қўлида бўлади. Тарих ўзбек халқининг ҳозирги сизу биз каби авлодлари зиммасига ғоят буюк вазифани юклади. Бу Ватанимиз куч-қудратини мустаҳкамлаш, унинг довуғини олам узра ёйиш, шуҳратига шуҳрат қўшишдир. Бунда эса биринчи Президентимиз И.А. Каримов айтганидек, “Ватан сиз каби фидойи ватанпарварларга таянади. Ҳар биримиз ўзимизнинг яратувчилик, бунёдкорлик фаолиятимиз, ҳалол меҳнатимиз билан ўзимиздан кейинги авлодларга озод ва обод Ватанни қолдиришимиз келгуси авлодлар, насл-насабларимиз олдидаги бурчимиздир”²¹.

²¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида.-Т.: 1997 й.

Ватан, Ватанни севиш ҳақида Абдулла Авлоний шундай дейди: “Ватан. Ҳар бир кишининг туғулуб ўсган шаҳар ва мамлакати шул кишининг Ватани дейилур. Ҳар ким туғулган, ўсган ерини жонидан ортиқ суяр. Ҳатто бу Ватан ҳисси-туйғуси ҳайвонларда ҳам бор. Агар бир ҳайвон ўз ватанидан - уюридан айрилса, ўз еридаги каби роҳат-фароғатда яшамас, маишати талх бўлуб, ҳар вақт дилининг бир гўшасида ўз ватанининг муҳаббати турар”²²

Ватан туйғуси бўлган кишидагина ватанпарварлик ҳисси жўш уради. Ватапарварлик деганда яна қуйидагиларни англашимиз жоиз:

-ўз халқини, ўтмишини яхши билиш ва у билан фахрланиш;

-қадимий обидалар, мислсиз иморатлар, аждодларимиз яратган моддий ва маънавий меросларни кўз қорачиғидай асраш ва авлодларга тақдим этиш;

-халқимизнинг, аждодларимизнинг гўзал ва сермаъно урф-одатлари, расм-русумлари ва удумларини қадрлай билиш, уларни давом эттириш;

-ажойиб ватандошлар - аждодлар номи билан, уларнинг улуғ ишлари, ижодлари билан фахрланиш, уларнинг ишларини давом эттириш, уларга муносиб ворис бўлиш; -шундай ажойиб халққа, Юртга, унинг бой тили ва маданиятига мансублиги билан фахрланиш;

-Туронзаминни ҳимоя қилиб, томирида охирги қони қолгунча душманга қарши курашган баҳодирларни, аёвсиз жангларда мардонавор ҳалок бўлган қаҳрамонлар номини ёд этиш;

-XX асрнинг йигирманчи, ўттизинчи, қирқинчи, эллагинчи ва ниҳоят саксонинчи йилларида халқимиз ва миллатимизга қарши уюштирилган қатағонликларда қамоқ ҳамда сургун азобларини бошидан кечирган, ҳалок бўлган кўп минглаб миллатимиз фидойиларини унутмаслик;

-бу азиз ва муқаддас Ватанимизда юксак эътиқод билан яшаш, унга ҳамиша садоқатли бўлиш.

Биринчи Президентимиз И.А. Каримов айтганидек: “Ўзбекистон - муқаддас Ватан, ота-боболаримиз ётган ер, ўзимиз ётадиган ер. Фарзандларимизни шу заминга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбида шу муборак заминнинг ҳар қаричига меҳру муҳаббат уйғотиш бугунги куннинг энг устувор вазифаларидан бирига айланаётгани ҳаммамизни қувонтиради”²³. Айниқса, бугунги кунда ёш авлод онгида ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллатимиз ва шу азиз тупроғимизга меҳр-муҳаббат ҳиссини сингдиришда миллий-маънавий қадриятларимиз, асрлар оша сайқалланиб келаётган урф-одатларимиз ва удумларимиз, миллий ҳамда диний байрамларимиз каби анъаналаримиздан кенг қамровда фойдаланиш бу мавзунини долзарблигини ошириш билан бирга у жамият тараққиётида муҳим аҳамият касб этишини кўрсатади.

Бугунги ёшларимизнинг ҳаммаси ҳам шундай ҳис-туйғу билан яшайпти деб бўлмайди. Ватан туйғусини қачонки узоқда бўлсак, уни соғинсак ҳис қиламиз. Дунёда бугун нотинчлик минглаб кишиларни безовата қилаётган бир пайтда, терроризм ва бошқа гуруҳлар авж олган бугунги кунда ҳар бир ёшдан ватан ва ватанпарварлик ҳисларини шакллантириш давр талаби ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини 2017-21 йилларда янада ривожлантириш бўйича бешта устувор йўналишлар юзасидан “Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисида фармони, 1-илова.-Т.: Ўзбекистон,2017 й.
- 2.Мирзиёев Ш.М.. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2017 й. 592-б.
- 3.Каримов И.А.Юксак маънавият енгилмас куч. Тошкент, Маънавият, 2008 й.
- 4.Абдулло Авлоний. Туркий -Гулистон ёхуд –ахлоқ.-Т.: Ўқитувчи. 1996 й.
- 5.Иброҳимов А.Ватан туйғуси.-Т.: Ўзбекистон.1996 й.
- 6.Юсупов Э. Маънавият асослари.-Т.:ЎЗМУ.1998 й.
- 5.Худойқулов Х.Ж.Миллий ғурур-маънавий комиллик мезонлари.-Т.: Дзайн-Пресс.2011 й.

²² Авлоний А. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”. – Тошкент, 1992. 28-бет.

²³ Каримов И.А. . Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман.-Т.: Ўзбекистон. 2000 й.

AYOLLAR PALTOSI UCHUN GAZLAMALAR TAXLILI

Tursunova Xilola Shuhratjon qizi

15M-19 guruh magistranti

Namangan muhandislik-texnologiya instituti

(O'zbekiston Respublikasi)

Mamatqulova Saida Rahmatovna

M4-19 guruh magistranti

Farg'ona politexnika instituti

(O'zbekiston Respublikasi)

Abstract

This article analyzes the choice of fabrics for modern coats for spring-autumn women. O'zbekiston islohotlarini amalga oshirishda Respublikamiz tomonidan tanlangan bozor iqtisodiyoti yo'li to'g'ri ekanligi o'z tasdig'ini topdi. Buning isboti tariqasida, dinamik tarzda rivojlanayotgan iqtisodiy va ijtimoiy sharoit muammolarining muvaffaqiyatli yechim topayotganligidir.

Keywords: Oil, Furniture, Wool, Fiber, Viscose, Lavsan, Coarse, Wool.

O'zbekiston islohotlarini amalga oshirishda Respublikamiz tomonidan tanlangan bozor iqtisodiyoti yo'li to'g'ri ekanligi o'z tasdig'ini topdi. Buning isboti tariqasida, dinamik tarzda rivojlanayotgan iqtisodiy va ijtimoiy sharoit muammolarining muvaffaqiyatli yechim topayotganligidir.

Mustaqillik bizga o'z xuquqlarimizni va o'z yo'nalishimizni tanlash imkonini, ma'naviy axloqiy xalqning madaniy – tarixiy boyligiga hamda umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan holda kadrlar tayyorlash va shaxsiy ta'lim tizimi modelini tanlash xuquqini beradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, aholimizni ish bilan ta'minlash, uning daromadlarini yanada oshirish, qisqacha aytganda, barqaror hayotimizni yanada mustahkamlashdek o'ta dolzarb masalalarni hal qilishda alohida o'rin egallab borayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojiga yangi turtki berish, bu soha oldida turgan to'siqlarni bartaraf qilish bugungi va ertangi kunimiz uchun nechog'li katta ahamiyatga ega ekani to'g'risida gapirish ortiqcha, deb o'ylayman. Hozirgi vaqtda, kuz qish mavsumida polto va yarim poltolar uchun moda yo'nalishlari rivojlanmoqda.

Avangard, ekstravagand yo'nalishdagi poltolar, uzun va hajmdor poltolar, yarim poltolar orasida hechqachon moda olamini tark etmaydigan klassika uslubi urf bo'lmoqda. Mo'yna yoqa, ikki botrli, uzun qirqimli va keng yoqalar moda olamining 70-yillardagi moda yo'nalishlarini yangi qo'shimchalar bilan uyg'unlashib takrorlamoqda. Yangi mavsumda, moda olamida charm va mo'yna urfga chiqadi. Shuni aytish joizki, to'qilgan polto kech kuz uchun eng afzal tanlovdir. Polto va yarim poltolar uchun geometrik shakllarni qo'llash moda olami uchun yangilik bo'ldi. Ya'ni poltolarning etak qismida, yeng qismida geometrik shakllarni qo'llash, umuman olganda paltoning silueti sharsimon ko'rinishida bo'lishi barchani hayratda qoldirdi.

Palto ustki kiyim. Unda ortiqcha bezaklar bo'lishga hojat yo'q" deyvuchilar e'tiboriga bu noto'g'ri fikr deya e'tirof etish joiz, chunki har bir libos hoh u ichki kiyim bo'lsin, yoki ustki o'zining bejirimligi bilan insonning kayfiyatini ko'tarib, unga qulaylik yaratishi zarur ishlab chiqdi. Bu eng ishbilarmon ayol obrazani yaratish uchun eng maqul variantdir. Kimni bezovchi eng asosiy detall bu – furnituradir. Bu yilgi moda tendensiyalarining rivojlanish natijasiga asoslanib, metal tishli molniya taqilmalar, tugmalar, pistonlar, ko'rinmas ilgaklar ustki kiyimlarda keng qo'llaniladi. Ishlov berilganda metal tishli molniya taqilmaning ustki kiyimga bostirib tikilgani, bezak fakturaliligi keng qo'llanilganligini kuzatish mumkin. Tugmalardan esa toshli, hajmi katta, dumoloq, uchberchak va to'rtburchak shakldagi tugmalar ishlatiladi.

Yarim paltoni yaratayotganda moda yo'nalishlarini o'rganib, dizaynerlarning kolleksiyasini kuzatib, ular yaratgan liboslarini ko'rib, taklif modellari ishlab chiqildi.

O'zbekiston iqlimi keskin o'zgaruvchan kontinental iqlimdir. Mintaqadagi kunduzgi va tungi, yozgi va qishki havo harorati keskin farqlidir. Yillik havo harorati farqi sezilarli darajada yuqori. Baxor va kuz fasllarida yog'ingarchilik ko'p bo'lganligi sababli o'rtas nisbiy namlik miqdori 30-40%gacha ko'tariladi. Pasttekislik hududlarida yillik yog'ingarchilik miqdori 120-200mm, cho'l hududlarida 1000mm. gacha yetadi. Ushbu ma'lumotlarga tayangan xolda yaratayotgan modelga muvofiq gazlama tanlashga harakat qildik.

Tabiiy jun matosiga bo'lgan extiyoj doimo yuqoridir. Chunki sovuq va nam havoda jun matosi inson tanasining haroratini meyorda ushlaydi va havo o'tkazuvchan hususiyatga egadir. Bu esa o'z navbatida inson tanasining nafas olishiga qulaylik yaratadi.

Jun gazlamalarning afzalligi ularning issiqni saqlash qobiliyatining yuksakligidadir. Shuning uchun jun gazlamalaridan asosan qishki kiyimlarni tayyorlashda foydalaniladi.

Mayin movut gazlamalarini to'qishda chiziqli zichligi 50 –100 teks ga teng bo'lgan apparat usulida olingan iplar ishlatiladi. Bu gazlamalarning sirtida iplardan chiqib turgan tola uchlaridan kigizsimon to'sham hosil bo'ladi. Bu to'sham gazlamaning o'rilish naqshini sezilarli darajada yoki butunlay qoplab turadi.

Dag'al movut gazlamalarini to'qishda chiziqli zichligi 143–333 teks li apparat usulida yigirilgan yo'g'on iplar ishlatiladi. Pardoqlash jarayonida bu gazlamalarning sirtidagi kigizsimon to'shami bosiladi va o'rilish naqshi ko'rinmay qoladi.

Tola tarkibiga ko'ra jun gazlamalari sof jun va yarim junli bo'ladi. Sof junli gazlamalar tarkibiga 5 foizgacha boshqa tolalarni qo'shish mumkin. Yarim junli gazlamalarda esa jun tolaning miqdori 20 foizdan kam bo'lmasligi kerak. Jun tolasiga paxta, viskoza, lavsan, kapron, nitron va boshqa tolalar yoki kompleks iplari qo'shiladi. Lavsan va nitron tolalarining miqdori 35–75 foiz, kapron miqdori 5–10 foiz bo'ladi. Lavsan tolasini qo'shib ishlab chiqarilgan gazlamalar berilgan shaklini saqlaydi va g'ijimlanmaydi. Kapron tolasini qo'shilgan bo'lsa, gazlamalarning ishqalanishga chidamliligi oshadi. Nitron tolasini qo'shib to'qilgan gazlamalar aniq va ochiq rangli bo'ladi. Lekin, kimyoviy tolalar qo'shilgan yarim jun gazlamalarning gigiyenik xossalari yomonlashadi, pillar hosil bo'ladi va gazlamalar tez tez kirlanadi.

Mayin movut gazlamalari tolali tarkibiga ko'ra sof junli va yarim junli bo'ladi. Sof junli gazlamalarning turlari: movutlar, draplar va paltolik gazlamalardir. Movutlar polotno yoki sarja o'rilishida to'qiladi. Ularning sirtida kigizsimon bosilgan tuk qoplamasi bo'ladi. Yuza zichligi 350–500 g/m². Bu movutlar asosan mundir, kitellar tikishda qo'llaniladi. Drap gazlamalari murakkab 1,5 yoki ikki qavatli o'rilishda ishlab chiqariladi. Shu tufayli chiziqli to'ldirilishi 150 foizgacha yetadi.

Ustki kiyimlarning teskari tomonida astari bo'ladi. Astar nafaqat kiyimning teskari tomonini bezatish uchun, balki kiyimning tashqi ko'rinishini yaxshilash, uni kiyib yurish va yechish paytida qulaylikni ta'minlash uchun va buyumlardan foydalanish davrini oshirish uchun qo'yiladi. Shuning uchun astarlik materiallar hozirgi zamon modasi yo'nalishiga mos kelishi shart, uning ishqalanishga chidamliligi yuqori (paltolar uchun 2000 davr, kostumlar uchun 1500 davr, plashlar uchun 1000 davrdan kam bo'lmasligi lozim).

Astarning kirishishi avra materialning kirishishidan ortiq bo'lmasligi kerak. Astar buyumning umumiy og'irligini oshirmasligi kerak. Astar materiallarining yuza zichligiga ko'ra ular yengil, o'rta va og'ir materiallarga bo'linadi. Bu talablarga asosan sun'iy va sintetik iplardan olingan ipak gazlamalari javob beradi. Bu gazlamalarda quyidagi chiziqli zichlikli iplar qo'llaniladi: tanda va arqoqda 11

– 16,6 teksli viskoza iplari; tanda va arqoqda – 6,7 teksli kapron iplari; tandada – 13,3 teksli viskoza ipi, arqog'ida – 6,7 teksli kapron ipi; tandasida 13,3 –16,6 teksli viskoza ipi, arqog'ida 18,5 –25 teksli 193 paxta tolasidan olingan ip; tandasida – 13,3 teksli viskoza ipi, arqog'ida 16,6 teksli atsetat ipi. Bu gazlamalarning nomlari: astarlik gazlama, astarlik sarja, atlas. O'rilishlari – sarja, atlas.

Ustki kiyimlarni shaklini saqlab turuvchi gazlamataga dublirin, bartovka kabi qotirma materiallar qo'llaniladi.

Viskoza tolali gazlama sirtiga bir-biridan 2–3 mm masofada joylashgan yo'l- yo'l yelim kukunining donachalarini qo'yib yengil paltolik va kostumlik gazlamalariga qattqlik berish uchun ishlatiladigan oraliq material. Shunga o'xshash 0,56 –0,69 mm qalinlikdagi va yuza zichligi 129 –168 g/m² ga teng bo'lgan viskoza va lavsan tolalari aralashmasidan olingan gazlamalar ham ishlatiladi.

Molniya taqilmasi gazlama to'qish usulida olingan ikkita bort jiyaklaridan iborat bo'lib, jiyaklarda metall yoki plastmassa halqalar joylashgan bo'ladi. Ulardan tashqari qulfi ham bo'ladi. Bularning po'lat detallari nikellanadi, bo'yaladi yoki laklanadi. Halqalarning eni 3–10 mm va undan ortiq bo'ladi. Taqilmaning uzunligi 120, 150, 180, 200, 250, 300 mm va undan ortiq bo'ladi. Asosiy biriktiruvchi materiallarga g'altak iplar (tikuvchilik iplari) kiradi. Tikuvchilik iplari paxta, zig'ir, ipak, viskoza, kapron, anid, lavsan, ftorlon, propilen tola va iplaridan tayyorlanadi. Paxta tolali tikuvchilik iplari. Tikuvchilikda asosan (80 foizgacha)

paxta tolalaridan tayyorlangan g'altak iplar ishlatiladi. Ular 2, 3, 4, 6, 9va 12 ta yakka iplarni pishitib olinadi. Tikuvchilik sanoatida asosan 3 – qo'shimli va 6 – qo'shimli iplar ishlatiladi.

Paxta tolali iplarning nomeri tikiladigan gazlamalarning qalinligi va pardozi, bajariladigan ichiga qarab tanlanadi. Pardozlanishiga ko'ra paxta tolali

tikuvchilik iplari xom, qora, oq va rangli hollarda ishlab chiqariladi.

Tikuvchilik iplarining sifatini ularning mustahkamligi, cho'ziluvchanligi, qayishqoqligi, oq iplar uchun oqlik darajasi, bo'yoqli iplar bo'yog'ining mustahkamligi, tashqi ko'rinishida nuqsonlari bo'lmasligi, mustahkamligi va yo'g'onligi bo'yicha bir tekisda bo'lishi, eshilishning muvozanatli bo'lishi tavsiflaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xasanbayeva G.K., Shomansurova M.Sh. "Kompozitsiya asoslari".T., 2009 y.
2. Ye.P. Malsova "Материаловедение" Академия, 2004г
3. Jabborova M.SH. "Tikuvchilik texnologiyasi" O'qituvchi 1994 yil.
4. Tikuvchilik vositalari haqida ma'lumotlar to'plami. Moskva 2001 yil
5. Karimova M.V. Tikuvchilik sanoati. –T; O'qituvchi 1989 yil

Moda jurnallari

6. www.t-stile.info
7. www.fabrika.dp.ua
8. www.revolution.allbest.ru

ТУРЛИ ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ЧЕТ ТИЛ ЎРГАТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Джураев Шавкат Ташкуватович

Фелология фанлари номзоди, доцент Ўзбекистана Республикаси

Қуролли Кучлар Академияси.

Ҳазратова Қундуз Мамараимовна.

Ўзбекистон Давлат Жаҳон Тиллари Университети инглиз тили ўқитувчиси.

shavkat.djurayev60@gmail.com

Abstract

Ўзбекистон республикасида чет тилларни ўқитиш тизимини тубдан ислоҳ қилиш вазифаси бутун мамлакат педагогик жамоаси ва мутахассислар олдига қўйилганлиги, чет тилларни ўқитишда узвийлик ва узлуксизлик, илғор педагогик технологиялар, ахборот-коммуникация тизимлари, электрон ва мультимедиа дарсликларини яратиш вазифалари амалга ошириш тақозо этилаётганлиги, бироқ айнан узвийлик ва узлуксизлик, инновацион педагогик технологияларни қўллаш ва улар асосида янги мазмундаги самарали ўқитиш усуллари асосида бошқа тилларни ўрганиш кишилиқ жамиятида бағоят муҳим соҳалардан ҳисобланади.

Keywords: олий ўқув юртлар, чет тил, ўргатиш хусусиятлари

Мулоқот воситаси бўлмиш тилни табиий муҳитда (оилада, жамоатчилик орасида) ёки уюшган ҳолда (дарсда) амалий эгаллаш мумкин. Умуман, чет тил тушунчаси ифода этилганда киши онгида турлича ассоциация вужудга келади.

Фикримизча, **биринчидан**, чет тил тушунчасини идрок этиш орқали ўрганилаётган чет тиллар (инглиз, рус, немис, француз)да нутқ фаолияти турлари –(тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш ва ёзув) юритиш ҳисобга олинади.

Иккинчидан, нутқ фаолиятининг ёрдамчи тури ҳисобланган чет тилда ёзма таржима ва таржима машқларини [1; 2; 4] бажариш ифода этилади. Нутқ фаолиятининг ушбу турини ўргатиш

бўйича хорижда ва Республикамизда чет тил ўқитиш методикасида олиб борилган илмий-тадқиқот ишларини эслаб ўтиш кифоя.

Учинчидан, чет тилни мутахассислик сифатида ўрганадиган олий таълим муассасалари ва нолисоний олий ўқув юрталарида чет тил ўқитиш хусусиятлари махсус ўқитиш методикасини қўллашни тақозо этади ва бошқалар. Ўқитиш методикаси яхлит тизим бўлиб, таълим шароити, мақсади, мазмуни, методи, усули, воситаси каби таркибий қисмлардан иборатдир. Тилни икки йўл билан ўрганиш хусусида Л.С.Виготский қуйидагиларни таъкидлайди:

- олий ихтисослик таълимида тил “юқоридан қуйига қараб” ўрганилади, тил бирликлари ва уларни қўллаш қоидалари онгли тарзда ўзлаштирилгандан сўнг улар нутқда автоматизация қилинади ва турли мулоқот вазиятларида эркин (онг иштирокисиз) қўланади. Хорижий тилни умумтаълим ўқув предмети мақомида ўргатишда эса “қуйидан юқорига қараб” ўрганилади.

Шу ўринда тилни “ўзи ва ўзгалар учун” ҳамда “ўзи учун” ўрганиш хусусида сўз борганда, нолисоний ўқув юртида таҳсил олаётган талаба иккинчи тамойилга асосан тил ўрганади. Чунки талаба чет тилни умумтаълим предмет сифатида ўзлаштириши назарда тутилади.

Нутқий мавзулар ўрта мактаб шароитида (“Теварак-атроф”, “Мамлакатимиз”, “Тили ўрганилаётган мамлакат” ҳақида) чегараланган бўлса, олий ўқув юрти талабалари мазкур мавзулардан ташқари ўз соҳасида ҳам мулоқот юрти олиши керак. Чет тил олий ўқув юртида эса нутқий мавзулар чегараланган эмас, чунки талабалар эркин мулоқот олиб боришни, ҳатто оғзаки/ёзма таржима қила олишни ўрганадилар [1:357].

Одатда, тил ёрдамида ўзаро мулоқот юритилади. Мулоқот жараёни рецептив – ўқиш ва тинглаб тушуниш, продуктив – гапириш ва ёзувда яратиладиган матний ҳосила ҳисобланади. Бошқача айтганда, нутқ фаолиятининг асосий турларида идрок этиладиган ёки содир қилинадиган дискурс ҳақида сўз бормоқда. Рецептив ва продуктив нутқ ҳосиласи матн саналади.

Нолисоний олий ўқув юртида матнни ўқиш иккита даражадан иборатлиги хусусида фикр-мулоҳазалар билдирилган:

1) тилни тушуниш даражаси; 2) мазмунни тушуниш даражаси. **Биринчи** йўналишда матн мазмуни ҳақида қисқача маълумотга эга бўлади. **Иккинчи** йўналишда олинган маълумотни қайта кўриб чиқиш имкониятига эга бўлади [6].

Психолингвистикага оид тадқиқотларда гапириш уч таркибли нутқий фаолият саналади. Даставвал, гапиришга мойиллик, ички туртки (мотивация), яъни фикрни баён этишга эҳтиёж туғилади. Фикрни изҳор қисмида эса анализ/синтез амаллари ишга тушади, гапирувчи хотирада тайёр турган сўзлар(лексика)ни, грамматик бирликларни танлайди.

Бу ҳолатда, одатда, она тили ва иккинчи тил ҳодисалари ўртасида ўхшашлик (транспозиция/фацилитация) ҳамда ўзаро фарқ қилиш (интерференция) ҳодисалари ҳам келиб чиқади. Гапиришнинг учинчи қисми ижро, баён этиш, талаффуз қилиш, ташқи нутқда уни ифодалашдир.

Нутқий мавзуларни танлашда, албатта, ўқитиш методикасининг муайян мезонларига асосланади:

- мавзулар нутқ малакаларини шакллантириш учун хизмат қилиши лозим;

- ўқитиш шароити ва имкониятларининг мавжудлиги ҳисобга олинади;

- мавзуларни танлашда ўзлаштиришнинг рецептив ва (ре)продуктив хусусиятларига эътибор қаратилади.

Бинобарин, оғзаки нутқ ва ўқиш учун алоҳида мавзулар танланади. Чет тилни амалий эгаллаш, ўзгалар нутқини тушуниш ва ўз фикрини баён этиш деган тўғри умумий таъриф ҳам учрайди. Ўрта мактаб курсида чет тил амалий тарзда ўрганилишининг якуний мақсади ўқиб маълумот олиш демақдир. Мактаб, лицей ва коллежни тугатувчилар якуний мақсадга кўра ўқишдек нутқ фаолияти турини чет тилда эгаллашади. Оралиқ мақсад эса турлича бўлади. Таълим босқичи ёки алоҳида синфларда нутқ фаолияти турларидан гапириш оралиқ мақсадда ўрганилиши мумкин.

Мас. бошланғич даврда оғзаки нутқни мақсад мақомида ўрганадилар. Шу билан бирга, ўқиш ва ёзув ҳам ўрганилади, бироқ уларга восита деб қаралади [1:42] .

Гапиришни ўргатиш матнларни ўқиш ва тинглаб тушуниш орқали ўзлаштирилган ахборотлар асосида олиб борилади. Мазкур ҳолатда кўпроқ мустақил, дарсдан ташқари ўқилган матнлар мазмунини яққанутқда гапириб беришга алоҳида урғу берилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, мавзу доирасидаги якка нутқ (1) шахсий ҳаёт (ёки тил) тажрибасини ҳисобга олиш, (2) фикр ва мулоҳазаларни узвий равишда баён этиш, (3) айтилаётган ахборотни и яхлит ҳолатга келтириш, (4) ўқув нутқий вазият (ЎНВ) бўйича ўз муносабатини билдириш кабиларни қамраб олади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2012. – 432 b.
2. Мустафаева Ҳ.Т. Инглиз тили грамматикасини ижтимоий-гуманитар факультетлар талабаларига ўргатишнинг лингвометодик хусусиятлари: Пед. фан. ном. ... дис. –Самарқанд, 2003. – 139 б.
3. Концепция непрерывного образования по иностранному языку// газета "Учитель Узбекистана". –1993. 28 июля –3 августа. – С. 2–3.
4. Эркаев Э.Т. Бўлажак чет тил муаллими таълимида қўлланадиган таржима машқларининг лингводидактик таснифи: Пед. фан. ном....дис. автореферати. –Тошкент, 2008. – 23 б.
5. Шарапова С.И. Методика обучения студентов неязыкового вуза чтению профессиональных текстов с целью порождения различных форм вторичных высказываний (немецкий язык). Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ярославль, 2010. – 26 с.

**SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA OILA MUNOSABATLARI TALQINIGA DOIR
MULOHAZALAR**

Kamolova Aida Alisher qizi

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU O'zbek tili va adabiyoti fakulteti

2-kurs talabasi

aidakamolova2@gmail.com

Sattorova Shoira Jabborovna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani 5-IDUMning o'quv ishlari bo'yicha

direktor o'rinbosari

ssattorova897@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada Sharq va G'arb jamiyatida muhim o'rin tutgan oilaviy munosabatlar tahlil qilingan. Jahon adabiyoti namunalariga sharqona nuqtai nazardan baho berilgan. Asar voqealari, ota va qizlar munosabati haqida mustaqil fikrlar bildirilgan.

Keywords: jahon adabiyoti, fransuz adabiyoti, ingliz dramaturgiyasi , islom dini, Gorio ota, Qirol Lir.

Qadim zamonlardan oila munosabatlari, ota-onaga bo'lgan hurmat, ota va farzandlar munosabati, bola tarbiyasi vaqt o'tishiga qaramay bugungi kunga qadar muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Sharq va G'arbda bu jarayonlar turlichadir. Sharqda ota va farzandlar o'rtasida hurmat chizig'i bo'lib, farzand uni hatlab o'tolmaydi, musulmonchilikda ota-ona eng muqaddas kishilar sanaladi, berilgan tarbiya o'laroq farzand ota-onasiga hurmat, izzat-ikrom bajo aylaydi. G'arbda bo'lsa, ota-ona va farzand o'rtasida hech qanday to'siq bo'lmaydi, ular xuddiki do'stlardek bo'lib, ota-ona farzandini voyaga yetguncha katta qiladi, undan keyin farzand mustaqil hayotga qadam qo'yadi. Ushbu maqolada G'arb va Sharq oila muhiti haqida so'z yuritmoqchimiz.

Alloh taolo Qur'on karimning bir necha suralarida ota-onaga yaxshilik qilish, ularga ehtirom ko'rsatish, ehtiyojlarini qondirish farzand zimmasidagi eng muhim burchlardan ekanini ta'kidlaydi, shulardan "Isro surasi" ning 23-24-oyatlarda quyidagicha ta'lim beradi: "Robbingiz, Uning O'zigagina ibodat qilishingizni hamda ota-onaga yaxshilik qilishni amr etdi. (Ey, inson!) Agar ularning biri yoki har ikkisi huzuringda keksalik yoshiga yetsalar, ularga "uf!.." dema va ularni jerkima! Ularga (doimo) yoqimli so'z ayt!" Ularga mehribonlik bilan, xorlik qanotini past tut va (duoda) ayt: "Ey Robbim! Meni ular go'daklik chog'imda tarbiyalaganlaridek, Sen ham ularga rahm qilgin!", deb marhamat qiladi.[1, "O'ur'oni Karim", 189-bet]. "Ota

o'z bolasiga chiroyli odobdan ko'ra yaxshiroq narsa bera olmaydi",- deydi Imom at-T.[2, At-Termiziy, "Sunani Termiziy". 56-bet]

Qur'oni Karimda farzandlarga ota-onani hurmat qilish, ularni e'zozlash haqida qayta-qayta nasihat beriladi. Chunki, ota-onaning haqqini Islom yuqori qo'yadi. Farzand ota-onasining huzurlarida qanchalik o'zini xokisor tutsa shunchalik yaxshi. U o'z rahmatini xokisorlik ila ota-onasiga pastlatib poyandoz qilsa ham oz. Shu bilan birga farzand doimo ota-onasiga Alloh taolodan rahm-shafqat tilab, ular haqqiga duo qilib turishi shart. Ota-ona hurmati, qadr-qimmatini farzand bo'ynidagi vazifalardan bo'lib uni ado qilish uchun ota-onani rozi qilish shart. Ota-onaga yaxshilik qilish, e'zozlash va ularning xizmatida bardavom bo'lish borasida payg'ambarimiz Muhammad Mustaf(s.a.v) ning juda ko'plab muborak hadislarida siz- u bizga o'z ta'limlarini beradi, jumladan, Abu Hurayra [r.a]dan rivoyat qilingan hadisda "Nabiy(s.a.v): "Burni yerga ishqalansin, burni yerga ishqalansin, burni yerga ishqalansin", - dedilar. Yo Rasululloh, kimni?" -deyishdi. "Ota-onasini yoki ulardan bittasini katta yoshligida topa turib, do'zaxga korganni", - dedilar". [3, Imom Buxoriy. "Al Jomi as-sahih", 145-bet] Demak, ota-ona ulug' yoshga kirganlarida ularning xizmatini qilib, roziligini topib qolsa jannatga kirar ekan, bo'lmasa, do'zaxga kirar ekan. Bandaning jannat yoki do'zaxga kirishiga sabab bo'ladigan amallardan biri ota-onaga bo'ladigan munosabat ekanini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, ota-onaning katta yoshdagi paytlarida alohida ehtiyotlik bilan xizmatlarini qilish payida bo'lish zarurligini bildirmoqda.

Abdulloh ibn Umar aytadi: "Robbining rizosi ota-onaning rizosidadir. Robning noroziligi ota-onaning noroziligidadir", deyilar. [3, Imom Buxoriy. "Al Jomi as-sahih", 220-bet]

Bizda "Ota rozi – Xudo rozi" degan gap bor. Xuddi shu xalq so'zi biz o'rganayotgan hadisning tarjimasidir. "Robbi" ya'ni Alloh taolo demakdir. Demak, kim Alloh taoloni rozi etaman, degan bo'lsa, ota-onani rozi qilishga harakat qilishi kerak ekan, kim Alloh taolo mendan norozi bo'lmasin, desa, ota-onasini norozi qilmaslik uchun tirishmog'i, harakat qilmog'i kerak ekan. Tirikligida ota-onasining hurmatini joyiga qo'yib, hamma vaqt xizmatlarida tayyor bo'lib, doimo duolarini olib yuradigan farzand bo'lmoq joizdir.

Yuqorida fikr yuritganlarimizdan xulosa chiqarish mumkinki, bejizga "Sharq-tarbiya o'chog'i" deyilmaydi. Sharq oila muhiti bilan tanishgan holda endi G'arb oila madaniyatiga ham ko'z yugurtirsak. Aynan o'zim o'qigan asarlar misolida ota va qizlar munosabati to'g'risida fikr bildirmoqchiman. Chingiz Aytmatov: "Badiiy asar odamning odam haqidagi hikoyasidir"-deb aytadi. [4. Қозоқбой Йўлдошев, 25-bet] Dastlab buyuk ingliz dramaturgi Uilyam Shekspir qalamiga mansub "Qirol Lir" fojeasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Qirol Lir keksaygach, mamlakatni uch qiziga bo'lib berishni va o'zi keksalik gashtini surishni xohlaydi. Asarda saroy a'yonlari va qirol Lir uch nafar qizi bilan namoyon bo'ladi. Saroy masxarabozi Shekspirning unutilmas iborasi bilan o'quvchini asarga olib kiradi. "Butun olam teatr, biz odamlar unda aktyorlarmiz". [5. Шекспир, "Қирол Лир", 74-bet]. Qirol davlatini qizlariga bo'lib berar ekan, ularning mehr-u muhabbatini ham bilishni istaydi. Ikki katta qizi ko'zlarida yosh bilan cheksiz mehrini, muhabbatini izhor qilsa, kenja qiz bunday soxta munosabatni emas, balki bir farzandlik sadoqatini, mehrini otasiga tortiq etadi. Samimiy aytilgan so'zlardan soxta aytilgan hislarni ustun qo'ygan ota kenja qizidan voz kechadi va davlatini ikkiga bo'ladi. Mol-davlatga ega bo'lgan qizlar bora-bora otasini o'z uylaridan haydaydi, mehr-muhabbatining soxtaligini ayon qiladi. Juda tez fursatlarda kutilmagan hayot zarbasiga uchragan Qirol esankirab qoladi. Katta qizlarning muhabbati niqob ostida aytilgani, buni qirol sezmagani, unga bo'lgan munosabatlarning barchasi parda ortidagi munosabatlar ekanligini bilgach, o'quvchi o'z-o'zidan ta'sirlanib ketadi. Qirol Lir ham bor davlatidan ayrilgach, barcha haqiqatni ko'radi, biladi. Ammo kech edi... Asar so'ngi fojea bilan yakunlanadi: ota butun bir oila mehrsizligidan, soxta tuyg'ular iztirobidan jon beradi. Ota umrining so'nggi kunlarini xor-zorlikda, yupunlikda o'tkazib, aqlidan ozgan holda o'ladi.

"Qirol Lir" fojeasi ingliz adabiyoti namunasi bo'lsa, fransuz adabiyotida o'zining o'tkir tanqidiy asarlari bilan shuhrat qozongan Onore de Balzakning "Gorio ota"[6. Бальзак О. "Горю ота"] romani ham g'oyasi jihatdan "Qirol Lir" ga teng. Bilamizki, har qanday badiiy asar yozuvchining ko'rgan-kechirganlari asosida yoziladi, unda ma'lum darajada hayot haqiqati aks etgan bo'ladi. Adabiyot ahli orasida: "Badiiy asar qisqartirilgan borliq yoki voqelikning modelidir",-degan gap yuradi. Yevropaning buyuk davlatlari Angliya,

Fransiyada nafaqat zodagonlar, boylar, kiborlar davrasi munofiqlik, soxtalikka asoslangan, balki ushbu asarlar orqali oila, otalik va farzandlik munosabatlari ham parda ortida, soxta tuyg'ular, soxta hislarga burkanganligini ko'rishimiz mumkin. Asar qahramoni sobiq savdogar Gorio ota mol-mulkingning ancha-muncha qismini qizlariga sarflab, o'zi Voke pansionida (xaroba mehmonxona) xoli va yolg'iz hayot kechiradi. U qizlarini jonidan ortiq yaxshi ko'radi, ularning xohish-istaklari uchun hatto o'zini qurbon qilishga ham tayyor, butun borlig'ini, xonumonini sotib bo'lsa ham qizlarining mushkulini oson qilish evaziga ularni bir bora ko'rish, shirin so'z eshitish niyatida joni halakda edi. Qizlarining otalariga mehribonchiligi faqatgina ularning boshiga ish tushgandagina paydo bo'lardi, manfaat uchun otalariga shirin muomala qilishardi. Ahvol shu darajaga borib yetadiki, o'lim to'shagida yotgan otaning jon chiqar paytida oldida bittagina qizi ham bo'lmaydi, bu vaqtda ular oqsuyaklar bazmida raqs tushib, o'zlarini ko'z-ko'z qilishayotgan edilar. Gorio ota qizlarining baxtli bo'lishlari uchun bor bisotini tikdi, yonida bir su ham puli qolmadi, oqibatda begona odamlar qo'lida jon taslim qildi.

Payg'ambarimiz Muhammad Mustafo(s.a.v) jon berarlari chog'ida qizlari Fotima otalariga yopishib, dod solib yig'laganlarida Ali(r.a) ularni ushlab to'xtatmoqchi bo'ldilar. Shunda payg'ambarimiz: "Yo Ali, Fotimani to'xtatmagil. Mendek otaning firoqida yig'lasunlar. Qizlar yig'isi otalar yastuqi yavloq kuynuklik bo'lur",- dedilar.[7. "Қисаси Рабғузий", 196-bet]

Xulosa qilib aytganda, yuqorida hikoya qilingan ikki mashhur asarda ham bir otaning qismati yoritiladi. Ota qizining hayotida takrorlanmas kishidir. Uning o'rnini biror kishi bosa olmaydi, na aka-uka va na er, hatto farzand ham.

"Umrning sovuq tunlarida ota omonlik sohilidir".[8.Айман Ёғий.] Otalar shunaqa: mehrini hamma vaqt ham ochiq-oydin so'zlamaydi, chunki ularning chin otalik mehri tilidamas, qalbida bo'ladi. Ona mehri osmonlar qadar balanddir, lekin ota mehrining adog'i yo'q, chek-chegarasiz. Otalar mehri qalblarni titratadi. Ota sevgisi har narsadan yuqori turadi, chunki ota farzandiga ham jon, ham qon orqali bog'langandir. Gorio ota, Qirol Lir ham farzandiga cheksiz muhabbat qo'ygan edi, ularni hech kimdan kam qilmay o'stirdi, hamma istaklarini qondirdi, ammo farzandlar ota sevganchalik otalarini qadrlay olishmadi. Natijada o'zlari ham fojea qurboni bo'lishdi. Demak, Ota rozi-Xudo rozi, ularni e'zozlash, izzat-ikrom ko'rsatish va hamisha xizmatida bo'lish eng yuksak sharafdir!

Foydalanilgan adabiyotlar:

Қуръони Карим. Алоуддин Мансур таржима ва изоҳлари билан. Т. "Чўлпон", 1992. – 496 б.

Имом ат-Термизий. "Сунани Термизий". 1 жилд. "Адолат", Т: 1999. – 225 б.

Бухорий Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. "Ал Жоми ас-саҳиҳ". Қомуслар Бош таҳририяти. Т.: 1991. – 560 б.

Йўлдошев Қ. Бадиий таҳлил асослари. "Камалак", Т.:2016. – 464 б.

Шекспир У. "Қирол Лир". Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т.: 1981. – 94 б.

Бальзак О. "Горио ота". Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т.: 1981. – 302

Рабғузий. "Қисаси Рабғузий". 1 китоб. "Ёзувчи" нашриёти. Т.: 1990. – 268 б.

T.me@ Айман Ёғий.

КОРЕЙС ТИЛИДА ФЕЪЛЛАРНИНГ МАЪНО ЎЗГАРИШИ
(대다 [daeda] феъли мисолида)

Юнусова Гульшода Дилшадовна

Корейс филологияси кафедраси,

Тошкент давлат шарқшунослик университети

Abstract

Корейс тилшунослигида феълларнинг ўзига хос хусусиятлари, гаптаги функцияси, айниқса феълларнинг кўмакчилик функцияси бўйича тадқиқот олиб бориш бугунги кунга келиб долзарб мавзулардан бири бўлиб келмоқда. XX асрнинг бошларида феълларнинг кўмакчилик вазифаси бўйича анъанавий грамматикага асосланган тадқиқоти бу долзарб мавзуга эшик очган десак муболаға бўлмайди. Ушбу мақола корейс тилидаги феълларнинг ўзига хос хусусиятларига бағишланади. Хусусан, 대다 [daeda] гапта мустақил феъл сифатида қўлланилиши, етакчи феълга бирикиб қўлланилганда гапта қандай вазифани бажариши ва семантик жиҳатдан бошқа маъно юклаши ҳақида сўз юборади.

Keywords: етакчи феъл, кўмакчи феъл, кўмакчи феъллар таснифи, “етакчи феъл + кўмакчи феъл» модели, таъкид кўмакчи феъллари, феълларнинг семантик-функционал хусусиятлари, модал маъно.

Бугунга келиб дунё тилшунослигида замонавий корейс тилидаги кўмакчи феълларни белгилаш, уларни таснифлаш масаласи ҳали ҳануз долзарб масалалар қаторига киритилади. Корейс тилида кўмакчи феълларнинг таснифи, уларнинг маъно ва вазифалари, қўлланилиш имкониятлари, «етакчи феъл + кўмакчи феъл» моделига доир масалалар энг долзарб мавзулардан бири бўлиб келмоқда. Тилшунослар ўртасида кўмакчи феълларни ажратиб олиш масаласида фикрлар хилма-хиллиги бунинг асосий сабабидир. Бу эса тилшунослар кўмакчи феъл тушунчасига турли ёндашишларини билдиради, албатта. Корейс тилшунослигида кўмакчи феъллар XX аср бошларида бир қатор тадқиқотларнинг объекти бўлган. Жумладан, Ю Гил Жун, Чхве Кванг Ок, Ким Гю Шик, Ли Гю Банг, Ан Хвак, Ли Ван Инг, Чонг Гук Чхе ва Пак Синг Бин²⁴ томонидан изланишлар олиб борилган. Бироқ

²⁴ 김민수, 하동호, 고영근(공편). 역대 한국 문법 체계. 서울: 탐출판사, 1986. – P. 1-97.

кўмакчи феъллар аксарият тадқиқотларда кўшимчалар категориясига киритилган²⁵. Шунингдек, алоҳида сўз туркуми сифатида ўрганилган ҳолат мавжуд²⁶.

Кўмакчи феълларнинг семантик ва функционал хусусиятларини аниқ белгилашда ҳаракат жараёни ва ҳолатнинг турли хил кўринишларини ёритиш мумкин. Бунда ҳаракат жараёни, ҳаракат тугалланганлиги, тугалланган ҳаракатнинг давомийлиги, ҳаракат тўла бажарилганлиги, ҳаракат интенсивлиги, қисқа вақт ичида ҳаракатнинг амалга оширилиши, ҳолат турғунлиги ва бошқа²⁷ маъноларга эга кўмакчи феъллар тадқиқи жуда муҳимдир.

Ҳаракат жараёни ва ҳолатни кўрсатувчи кўмакчи феъллар таркибига 가다 [gada], 오다 [oda], -고 있다 [-go itta], -아/어/여 있다 [-a/o/yo itta], 두다 [duda], 놀다 [nohda], 버리다 [beorida], 내다 [naeda], нада [nada], 대다 [daeda] каби феълларни киритилади.

대다 [daeda] ҳаракат жараёнини тавсифловчи феъли: «тегинмоқ, суйанмоқ; тўхтатмоқ, бирлаштирмамоқ, тикмоқ; солиштирмамоқ; етказмоқ, тан олмоқ» каби маъноларни ифодалайди. Унинг мустақил феъл сифатида қўлланилишига эътибор қаратсак, ушбу феъл суҳбатни куёга 대다. Гўшакни кулоққа тутмоқ; 논에 물을 대다. Шоли майдонини суғормоқ; 손을 대다. Қўл теккизмақ, каби турли хил маъноларда қўлланилишини кўриш мумкин.

대다 [daeda] феъли етакчи феълга -아/어/여 [-a/eo/yo] боғловчи аффикси ёрдамида бирикади. Бу вақт феъл ўзининг мустақил феъл сифатидаги маъносини йўқотади. Со Синг Хён, Чхе Хён Бэ, Со Жонг Су каби тилшунослар фикрича, 대다 [daeda] кўмакчи феъли маънони кучайтириш хусусиятига эга. Масалан:

아기는 울어 대요. Бола йиғлаб ётибди.

Келтирилган гапда 울어 대요 «йиғлаб ётибди» кўмакчи феълли бирикмада боланинг йиғлаши такрорий ҳолат бўлиб, бир пайтнинг ўзида йиғлаш ҳаракатининг зўрайиши, кучайиши ҳолати ҳам ифодаланган.

그는 쉬지 않고 계속 먹어 대다.

У дам олмасдан тинмай овқатланиб ётибди.

Юқоридаги гапда 대다 [daeda] кўмакчи овқатланиш ҳолати тинмай давом этишни билдиради ва ҳаракатни кучли оттенка билан ифодалайди. Овқатланиб ётибди деганда давомлилик маъноси сезилса-да, уни ҳаракат давомийлигини ифодаловчи 있다 [itta] феъли билан адаштирмаслик лозим. Ушбу гапда давомлилик ҳаракатнинг, яъни ейишнинг борган сари кучайиб бориши маъносини билдиради.

Чхе Хён Бе такрорланишни ифодалайдиган кўмакчи феълларни “таъкид кўмакчи феъллари” номи билан қайд қилган. Бунинг сабаби эса ушбу кўмакчи феълларнинг гапда қатнашиши натижасида мустақил феъл ифодалаган иш-ҳаракат маъносининг кучайиши билан изоҳланади. Бундай таъкид ҳолати мустақил феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг такрорланиши натижасида келиб чиқади. Шунингдек, “таъкид (강조)” натижаси бир неча қарашлар билан ифодаланиши сабабли, ушбу “таъкид” атамасининг маълум жойларда ноўрин қўлланилиш тенденциялари ҳам мавжуд. Шунга биноан бундай таъкиднинг сабаби бўлган хусусиятларни асос қилиб олган ҳолда концепцияни белгилаш яхши бўлар эди деб ҳисоблайди.

대다 [daeda] тугалланмаганлик аспекти маъносига эга кўмакчи феъл ҳисобланади: Иш ҳаракатнинг такрорланишини ифодалаш билан бирга, сўзловчининг воқеликка психологик

²⁵ 유길준. 대한문전 (1909), 최광욱. 대한문전 (1908), 이규방. 신선 조선어법 (1922), 안확(1923), 이완응. 조선어 발음급문법 (1926), 정국채. 현행 조선어법 (1926), 박승빈. 조선어학 강의요지 (1931).

²⁶ 김규식. 대한 문법. 서울. (1909).

²⁷ 남신혜. 한국어 상적 표현문형의 용언 결합 양상 연구: 보조용언 및 보조용언 상당 구성을 중심으로. 서울: 연세대학교, 2018. – P. 93-120.; 김윤신. 상 보조 용언 구성 '어 가다'-'어 오다'의 의미. 사단법인 한국언어학회언어학회학 제52권. – 서울: 2008. – P. 1257 – 1278; Мильруд Р.П., Антипов И.В. Типологические характеристики модальности в научно-исследовательском письменном тексте //Язык и культура. - №.2. – Москва, 2009. - С. 29-38; 한명주. 현대국어 현식명사 구성의 양태성 연구. 서울: 서강 대학교, 2005. – 14 p.; Цалкаламанидзе А.А. Семантико-синтаксические группы глагола в узбекском языке. – Тбилиси: Мецниереба, 1987. – 130 с.

муносабатини ҳам билдириб келади. Демак, 대다 [daeda] феъли модал маъно ифодалайди. Унинг биринчи модаллик функцияси, етакчи феъл орқали ифодаланган ҳукмга нисбатан «кучайтириш» маъносини беришдир.

1.그녀는 떨고 있었고 발작적으로 재채기를 두 번 해댔다. У қалтираётган эди, тутқаноғи тутиб, икки маротаба аксириб юборди.

2.칼레는 심술이 나서 일부러 콘플레이크를 마구 먹어 댔다. Калленинг инжиқлиги тутиб, атайин бодрокни палапартиш еб ташлади.

1- мисолда 대다 [daeda] кўмакчи феъли 재채기를 하다 [jaechaegileul hada] «аксирмоқ» мустақил феълига қўшилиб, мустақил феъл ифодалаётган ҳаракатнинг такроран содир бўлиши ҳамда унга нисбатан сўзловчининг психологик муносабатини ифодалаб келмоқда. 2- мисолда ҳам бодрокни ейиш палапартиш тарзда амалга оширилишига нисбатан сўзловчи ўз муносабатини 대다 [daeda] орқали билдириб, ҳолатни кучайтириб ифодаламоқда. Юқоридаги мисолларда 대다 [daeda] феълидаги модаллик маъноси «сўзловчига хос модаллик»га мос келади.

대다 [daeda] феъли кўмакчи феъл вазифасида қўлланилганлигини бошқа мисоллар орқали кўриб чиқсак.

왜 이렇게 울어 대니? Нега бунча йиғлаб ўляпсан?

Ушбу гапдаги 울어 대니 «йиғлаб ўляпсан» кўмакчи феълли бирикма «йиғлаб ётибсан» деб ҳам ифодаланиши мумкин. «Йиғлаб ўляпсан» ҳаракатнинг кучли даражада юзага келиши маъносини, «йиғлаб ётибсан» эса кўпроқ етакчи феълдаги иш-ҳаракатнинг давомлилиги ҳамда давомий тарзда такрорланаётганлиги маъносини билдиради.

할머니는 가장 예쁜 옷을 꺼내 입었고, 화가 날 정도로 칼레의 몸 구석구석을 닦아 댔다. Бувиси энг чиройли кийимини кийиб олган эди, жаҳли чиққанидан Калленинг бутун баданини ишқалай кетди.

Бу гапда 닦아 댔다 «тозалай кетди» кўмакчи феълли бирикмада ҳаракатнинг бошланғич нуқтасидан олдинга томон йўналишнинг борган сайин кучайиб бориши маъноси ифодаланган, яъни бувиси Каллени ювинтиришни бошлади, жаҳли чиққани учун куч билан ювинтирарди деган маъно бор.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, 대다 [daeda] мустақил феъл сифатида қўлланилишидаги семантик ва функционал хусусиятлари ҳамда кўмакчилик вазифасида қўлланилгандаги хусусиятлари албатта фарқ қилади. 대다 [daeda] кўмакчи феълининг кўмакчи феъл сифатида қўлланилишида унинг ҳаракат такрорийлиги маъносини ифодалайди. Яъни ўзи бириккан феълга қўшимча маъно юклайди. Ҳаракатнинг такрорланиши интенсив ва кучли амалга оширилиши натижасида етакчи феълдаги ҳаракат кучайиши маъноси ҳам кузатилади.

Адабиётлар:

1. 최현배. 우리말본 (1937). 김민수/허동호/고영근(공편). 1-47. 재록. 1986.
2. 손세모돌. 국어 보조용언 연구. 서울: 한국문화사, 1996.
3. 김민수, 허동호, 고영근(공편). 역대 한국 문법 대계. 서울: 탐출판사, 1986. – P. 1-97.
4. 유길준. 대한문전 (1909), 최광옥. 대한문전 (1908), 이규방. 신선 조선어법 (1922), 안확(1923), 이완응. 조선어 발음급문법 (1926), 정국채. 현행 조선어법 (1926), 박승빈. 조선어학 강의요지 (1931); 김규식. 대한 문법. 서울. (1909).
5. 남신혜. 한국어 상적 표현문형의 용언 결합 양상 연구: 보조용언 및 보조용언 상당 구성을 중심으로. 서울: 연세대학교, 2018. – P. 93-120.;

6. 김윤신. 상 보조 용언 구성 '-어 가다'/'-어 오다'의 의미. 사단법인 한국언어학회언어학언어학 제52권. - 서울: 2008. - P. 1257 - 1278.
7. Мильруд Р.П., Антипов И.В. Типологические характеристики модальности в научно-исследовательском письменном тексте //Язык и культура. - №.2. - Москва, 2009. - С. 29-38.
8. 한명주. 현대국어 현식명사 구성의 양태성 연구. 서울: 서강 대학교, 2005. - 14 p.
9. Цалкаламанидзе А.А. Семантико-синтаксические группы глагола в узбекском языке. - Тбилиси: Мецниереба, 1987. - 130 с.

ИННОВАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ –ЭТО ОНЛАЙН ОБУЧЕНИЕ

Закирова Гулнора Садиковна , Набихонова Нигора Авазовна

академический лицей Ташкентского Финансового Института.

sadikovna1120@gmail.com

Abstract

В современном быстро меняющемся мире по мере развития информационных технологий английский язык получил широкое распространение в самых разных областях. Поскольку он становится международным языком, с его помощью проводятся различные социальные, экономические и коммерческие работы. В результате количество студентов, желающих изучать английский язык, увеличивается день ото дня.

Keywords: Инновация, обучении, онлайн обучение

Коронавирус за очень короткое время оказал огромное влияние на образование. Из-за того, что сотни тысяч учеников не смогли покинуть свои дома, все школы, языковые школы были закрыты. В результате переход от обучения в классе к онлайн-обучению произошел очень быстро. Начальные и средние школы открыли онлайн-классы через кабельные телеканалы, лицеи - через классы Google, институты и университеты - через программу платонус. Онлайн-образование продолжает расширяться по мере роста популярности дистанционного обучения. Сегодня большинство университетов и институтов предлагают виртуальные классы вместо традиционных очных занятий. Следовательно, учителя пользуются возможностью работать в Интернете по многим причинам. Преподавание английского языка онлайн - это все равно что путешествовать по миру, не выходя из дома, можно сэкономить время и деньги, сократив потребление бензина, расширив базу своих знаний и применив свои технические навыки. Под онлайн-обучением понимается процесс прохождения курса, получения

степени или участия в любом другом образовательном процессе через подключение к Интернету. Онлайн-образование охватывает огромное количество тем, предметных областей, дисциплин и программ на получение степени. Существуют невероятные достижения в области ресурсов, таких как электронные библиотеки, учебные программы на основе игр и последние достижения в области адаптивного обучения. Электронные библиотеки имеют ресурсы, которые улучшают доступ к исследованиям. Многие электронные библиотеки предлагают репетиторов, письменные лаборатории, учебные пособия по исследованиям. Поиск новых способов интеграции ресурса с обучением и оценка обоих могут улучшить дизайн курса. Теперь мы можем использовать ресурсы, нам больше не нужно ждать открытия библиотеки и мы можем посещать электронные библиотеки посреди ночи. Чтобы успешно спроектировать курс электронного обучения, вам необходимо создать структуру, которая мотивирует участие, предлагает ресурсы на этапе обучения, с отображением ресурсов, необходимых для обучения, и оценивает компетентность, а не тест памяти. Когда мы проектируем для электронного обучения, мы должны осознавать, что контакт по-прежнему важен, преподаватели критичны, а наши проекты, будь то игровые, адаптивные или увлекательные, должны использовать технологии, чтобы установить эту старомодную связь для улучшения обучения.

Мотивация должна вести к вовлечению и, надеюсь, к обучению. Дизайн курсов должен мотивировать участие. Это означает создание непринужденной обстановки, в которой помощь легко доступна, чтобы взрослые чувствовали себя в безопасности. Ресурсы также должны быть доступны на этапе обучения в видимой и безопасной форме.

Во время игры можно добиться этого, потому что в игре вы работаете над достижением целей, создавая связи, тем самым повышая компетентность. В конце концов, разве игра не просто тест под другим названием? В тесте используется несколько вариантов выбора, задачи со словами, вопросы с короткими ответами, эссе или какой-либо способ побудить учащегося вспомнить знания, чтобы продемонстрировать компетентность или, возможно, память. Игра - это достижения, которые так или иначе сильно зависят от компетентности. В играх есть ресурсы и помощь в развитии; они повышают компетентность. С другой стороны, тест - это запоминание, что не всегда совпадает с обучением.

Взрослые учащиеся стремятся стать компетентными, обучаясь. Таким образом, для преподавателей важно выходить за рамки стандартных и по возможности сделать разделы курса игровыми. Взрослые ученики хотят достичь очень высокого уровня. Взрослые пользователи электронного обучения часто берут новую технологию и строят ее на основе предыдущего опыта. Например, когда взрослые сталкиваются с проблемами в учебе, вместо того, чтобы отправить электронное письмо своему профессору во время учебы, они пытаются позвонить, и к тому времени, когда они получают этот звонок, они не могут сформулировать свой вопрос.

Дизайн курсов должен открываться за счет создания ресурсов для помощи через обмен мгновенными сообщениями, живые чаты и быстрое время отклика, создавая страховочную сетку для взрослых, обучающихся в режиме электронного обучения, интегрируя ресурсы в инструкции.

У онлайн-обучения много преимуществ. Очевидно, что лучшее преимущество для онлайн-образования - это занятия, когда и где вам удобнее. Другими словами, вы можете получать уроки и делать домашнее задание, даже не выходя из дома. Это позволяет каждому ученику учиться в своем собственном темпе и по-своему. Выбор в жизни всегда важен. Если вы хотите изучать историю искусства, управление бизнесом или программные сетевые решения, вы можете сделать это с помощью программы, которую вы смогли идентифицировать и получить к ней доступ через Интернет. Учащийся не закичивается на том, что предлагают местные школы. Скорость обучения всегда была фактором, влияющим на посещаемость занятий, расписание курсов и выбор профессора. Студенты могут ускорить обучение или замедлить обучение, это их выбор. Если вы умны, вы можете идти быстрее, а если вы не так умны, вы можете учиться в таком темпе, который не ставит вас в прямое соревнование с одноклассниками. Возможно, самое важное преимущество онлайн-образования - это признание. Онлайн-степени принимаются так же охотно, как и традиционные дипломы, а в некоторых случаях их принимают с большей готовностью. Студент имеет возможность учиться, сдавать экзамены и получать диплом, не беспокоясь о его ценности. Качественное образование больше не является исключительной привилегией богатых и обеспеченных. Колледжи и университеты осознали преимущества, которые они получают, предоставляя студентам онлайн-степени. Размер класса не ограничен количеством мест в комнате. Онлайн-учитель играет роль руководства учеников через один или несколько способов онлайн-обучения. Эти опыты часто разрабатываются и планируются задолго до начала курса, чтобы учитель мог уделять больше времени руководству студентов и меньше - подготовке уроков. Обучение - это тяжелая работа, и обучение в Интернете иногда может казаться изолированным, сбивающим с толку или обескураживающим без руководства. В результате эффективный онлайн-учитель прилагает целенаправленные усилия для передачи точных ободряющих сообщений отдельным учащимся и группе в целом. Более того, учитель как сторонник находит способ продвигать положительные сообщения наряду с критикой. Поощрение и доброжелательная поддержка - важный подход к поддержанию общего положительного морального духа в классе. Иногда учащиеся могут негативно отзываться о себе, классе или своих одноклассниках. Тренер прилагает все усилия, чтобы найти способы выслушать, уважать разочарования учащихся, а также помочь им переосмыслить ситуацию таким образом, чтобы учащиеся были более активными и творческими. Онлайн-курсы богаты содержанием, и иногда студенты могут потеряться во всем этом содержании. Учитель как регулятор намеренно выпускает содержание по частям, подходящим для образованных людей. Иногда это происходит в процессе публикации содержания только одну неделю за раз. В других случаях учитель освобождает все сразу, но указывает ученикам сосредоточиться только на отдельных частях за раз. Но у онлайн-обучения есть свои недостатки. Тот факт, что студент дома, может сильно отвлекать. Дети,

животные, надоедливые соседи могут эффективно отвлекать внимание ученика, отвлекая его от предлагаемых занятий. Студентам, возможно, не нужно находиться на своих местах в определенное время и в определенном месте, но это не означает, что лекция профессора менее важна для итоговой оценки. Студенты на самом деле не встречаются с другими студентами, кроме как в Интернете. Исчезли запах гниющих на земле осенних листьев и крики выпускников с футбольного стадиона. Встречи с другими студентами ограничены, и поэтому ограничено и социальное взаимодействие. Некоторые курсы требуют, чтобы студент посещал определенные занятия в кампусе, но большинство онлайн-преподавателей покончили с этой зачастую сложной реальностью. Но несмотря на все это, безусловно, преимущества значительно превышают недостатки. Онлайн обучение в наши дни это инновация в обучении.

Литература:

1. Boettcher, J.V & Conrad, R.M. The Online Teaching Survival Guide: Simple and Practical Pedagogical Tips (1ed) 2010.
2. San Francisco: Jossey Bass. Conrad, R.M, and Donaldson, J.A. Engaging the online learner: Activities and resources for creative instruction, 2004, Pp.123.
3. Mabrito, M. Guidelines for establishing interactivity in online courses. Innovate August 27, 2007.

KERR-TAUB –NUT FAZO VAQTIDA PENROUSE JARAYONI

Xudoyberdiyeva Malika

National University of Uzbekistan, Tashkent 100174, Uzbekistan

xudoyberdiyeva94@inbox.ru

Juraeva Nozima

Ulugh Beg Astronomical Institute, Tashkent 100052, Uzbekistan

ABSTRACT

Qora o`ra atrofidagi maydon xossalari bilish uchun u yerda sinov zarralar (zarralar zaryadli yoki zaryadsiz bo`lishi mumkin) harakatini va u yerdagi elektr va magnit maydonlarni turli metrikalarda bir qancha olimlar tomonidan qaralgan va real astrofizik kuzatuvlarda kuzatilayotgan xodisalar (masalan, koinotda kuchli radionurlanishlar mexanizmlari, katta energiyali zarralar oqimlari qanday yuzaga kelishi)ni tushuntirish uchun har xil modellar (misol uchun, Qora o`ra atrofida energiya ajralishi bo`yicha Hawking effekti, Blandford-Znajek effekti, Penrouse mexanizmi kabilar) taklif qilingan.

KEY WORDS: Penrouse mexanizmi, Kerr-Taub-NUT qora o`rasi atrofida ergosfera, xodisalar gorizonti, Kerr-Taub-NUT fazo-vaqti

Kerr-Taub-NUT qora o`rasi atrofida ergosfera - Qora o`raga tegishli uning atrofida ergosferasi mavjud va u yerdan Penrouse jarayoni bo`yicha energiya chiqishi mumkin. Ergosfera ichida vaqtsimon yoki null trayektoriya bilan umumiy energiyasi manfiy bo`lgan sohalar bo`lishi mumkin. Natijada zarra ergosferadan katta energiya bilan otilishi mumkin. Qachonki zarralar gorizont yaqiniga tushsa, portlab ikkiga bo`linadi, biri katta energiya bilan tashqariga otiladi, ikkinchi qismi esa oldingi zarra energiyasiga qaraganda kattaroq energiya bilan radial yo`nalishda ortga – qora o`raga tushadi (Penrouse mexanizmi). Dastlab, Kerr-Taub-NUT fazovaqtida xodisalar gorizonti, ergosfera va statik limit chegaralarini aniqlaymiz.

$$ds^2 = \frac{-\Delta - a^2 \sin^2 \theta}{\Sigma} dt^2 + \frac{2}{\Sigma} [\Delta \chi - a(\Sigma + a\chi) \sin^2 \theta] dt d\varphi + \frac{\Sigma}{\Delta} dr^2 + \Sigma d\theta^2 + \left(\frac{(\Sigma + a\chi)^2 \sin^2 \theta - \Delta \chi^2}{\Sigma} \right) d\varphi^2$$

(1)

Bu yerda $G=c=1$ birliklar sistemasi qo'llangan va $\Delta = r^2 - 2Mr - l^2 + a^2$, $a = \frac{J}{Mc}$ - (aylanish parametri), $\Sigma = r^2 + (l + a\cos\theta)^2$, $\chi = a\sin^2\theta - 2l\cos\theta$ belgilashlar kiritilgan. *Ergosferaning* chegarasini

$$g_{00} = g_{tt} = 0 \quad (2)$$

Endi *xodisalar gorizonti* chegarasini topaylik:

$$g_{rr} = \frac{\Sigma}{\Delta} \rightarrow \infty \text{ yoki } \frac{1}{g_{rr}} = \frac{\Delta}{\Sigma} = 0 \quad (3)$$

$$\frac{\Delta}{\Sigma} = \frac{r^2 - 2Mr - l^2 + a^2}{r^2 + (l + a\cos\theta)^2} = 0 \quad (4)$$

tenglamaning yechimi quyidagicha oddiy ko'rinishda bo'ladi:

$$r_{\pm} = M \pm \sqrt{M^2 - a^2 + l^2} \quad (5)$$

Ifodalardan ko'rinadiki NUT parametrning ishtiroki ergosferaning kichiklashishiga olib keladi.

Endi Kerr-Taub-NUT metrikasida energiya ajralishining Penrouse mexanizmini qaraylik. Penrouse mexanizmining umumiy g'oyasi quyidagicha edi: agar biror jism (yoki zarra) ergosferaga tushsa, u portlab ikki qismga ajraladi va ulardan biri ("manfiy" enegiyali bo'lagi) qora o'raga tushadi, ikkinchi bo'lagi (musbat enegiyali bo'lagi) katta energiya bilan tashqariga otiladi. Biz bu yerda energiya ajralishiga NUT parametr qanchalik ta'sir ko'rsatadi shuni qarab chiqamiz.

Qora o'radan energiya olib chiqayotgan zarra (ergosferaga tushib ikkiga bo'lingan zarraning "musbat" enegiyali bo'lagi) uchun Lagranjian quyidagicha:

$$2L = \frac{-1}{\Sigma} (\Delta - a^2 \sin^2\theta) \dot{t}^2 + \frac{\Sigma}{\Delta} \dot{r}^2 + \Sigma \dot{\theta}^2 + \frac{2}{\Sigma} [\Delta\chi - a(\Sigma + a\chi)\sin^2\theta] \dot{t}\dot{\phi} + \frac{1}{\Sigma} [(\Sigma + a\chi)^2 \sin^2\theta - \Delta\chi^2] \dot{\phi}^2 \quad (6)$$

va biz bundan umumlashgan impulslarni topishimiz mumkin:

$$p_t = \frac{-1}{\Sigma} (\Delta - a^2 \sin^2\theta) \dot{t} + \frac{1}{\Sigma} [\Delta\chi^2 - (\Sigma + a\chi)^2 \sin^2\theta] \dot{\phi} = E \quad (7)$$

$$p_{\phi} = \frac{1}{\Sigma} [\Delta\chi - a(\Sigma + a\chi)\sin^2\theta] \dot{t} + \frac{1}{\Sigma} (a(\Sigma + a\chi)\sin^2\theta - \Delta\chi) \dot{\phi} = -L \quad (10)$$

Bu jism uchun Gamiltonianni esa quyidagicha yozamiz:

$$H = p_t \dot{t} + p_{\phi} \dot{\phi} + p_r \dot{r} + p_{\theta} \dot{\theta} - L \quad (11)$$

$$H = \frac{-1}{2\Sigma} (\Delta - a^2 \sin^2\theta) \dot{t}^2 + \frac{\Sigma}{2\Delta} \dot{r}^2 + \frac{1}{2}\Sigma \dot{\theta}^2 + \frac{1}{\Sigma} [\Delta\chi - a(\Sigma + a\chi)\sin^2\theta] \dot{t}\dot{\phi} + \frac{1}{2\Sigma} [(\Sigma + a\chi)^2 \sin^2\theta - \Delta\chi^2] \dot{\phi}^2 \quad (12)$$

Agar Gamiltonianning t vaqtga bog'liq emasligini hisobga olib va (12) ning ikkala tarafini ikkiga ko'paytirsak quyidagi tenglikka ega bo'lamiz:

$$2H = \frac{\Sigma}{\Delta} \dot{r}^2 + \Sigma \dot{\theta}^2 + \left[\frac{-1}{\Sigma} (\Delta - a^2 \sin^2\theta) \dot{t} + \frac{1}{\Sigma} [\Delta\chi - a(\Sigma + a\chi)\sin^2\theta] \dot{\phi} \right] \dot{t} + \left[\frac{1}{\Sigma} [\Delta\chi - a(\Sigma + a\chi)\sin^2\theta] \dot{t} + \frac{1}{\Sigma} [(\Sigma + a\chi)^2 \sin^2\theta - \Delta\chi^2] \dot{\phi} \right] \dot{\phi} = E\dot{t} - L\dot{\phi} + \frac{\Sigma}{\Delta} \dot{r}^2 + \Sigma \dot{\theta}^2 = const \quad (13)$$

Endi (12) va (13) ifodalarni yuqoridagi (11) ifodaga qo'yib "null geodezik" uchun zarrachaning radial harakat tenglamasini olamiz:

$$\Sigma \dot{r}^2 = 2(L - aE)^2 \frac{Mr + l^2}{r^2 + l^2} + E^2(r^2 + l^2 + a^2) - L^2 \quad (14)$$

(14) ifoda bizga quyida, energiya olib chiqayotgan zarralar energiyalarini topishda kerak bo'ladi. Yuqoridagi ifodalarni ozgina o'zgartirib qayta yozsak, zarra energiyasi uchun kvadratik tenglamaga ega bo'lamiz:

$$\dot{r}^2 = E^2 - V_{eff} \quad (15)$$

Bu yerda effektiv potensial quyidagicha aniqlanadi:

$$V_{eff} = E^2 - 2 \frac{(Mr + l^2)(L - aE)^2}{\Sigma(r^2 + l^2)} - \frac{E^2(r^2 + l^2 + a^2)}{\Sigma} + \frac{L^2 + \Delta}{\Sigma} \quad (16).$$

Agar Σ va Δ larni (16) ifodaga qo'ysak effektiv potensial uchun quyidagi ifodaga ega bo'lamiz:

$$V_{eff} = E^2 - 2 \frac{(Mr + l^2)(L - aE)^2}{(r^2 + l^2)^2} - \frac{E^2(r^2 + l^2 + a^2)}{r^2 + l^2} + \frac{L^2 + r^2 - 2Mr - l^2 + a^2}{r^2 + l^2} \quad (17)$$

Endi, zarra effektiv potensialining radial bog'liqligi (17) grafigini chizamiz va tahlil qilamiz, shunga ko'ra energiya ajralishida NUT parametr ishtiroki qanday bo'lishini ham qarab chiqamiz.

1-RASM. Kerr-Taub-NUT fazovaqtida effektiv potensialning radial bog'liqligi NUT parametrinin turli qiymatlari uchun keltirilgan

Bu bog'liqlikdan ko'rishimiz mumkinki NUT parametrning ishtiroki tufayli effektiv potensial biroz kamayadi. Bu esa energiya ajralashida (aniqirog'i energiya ajralishining Penrouse mexanizmida) zarraning olib chiqadigan energiya miqdoriga ta'sir qiladi.

2-rasm. Kerr-Taub-NUT fazo-vaqtida Penrouse mexanizmi orqali birlik massaga mos energiya ajralishi o'lchamsiz NUT parametrga bog'liqligi keltirilgan.

Xulosa

Aksial-simmetrik qora o'ralar atrofida zarayadli va zaryadsiz sinov zarralar harakati Kerr-Taub-NUT fazo-vaqtda qarab chiqildi. Sinov zarralar harakatida effektiv potensialning NUT parametrining turli qiymatlari uchun radial bog'liqligi topilgan. Kerr-Taub-NUT fazo-vaqtida zarra effektiv potensial energiyasining tashqi magnit maydon ta'sirini ifodalovchi o'lchamsiz kattalik "b" ga bog'liqligi qarab chiqilgan. Aksial-simmetrik qora o'ralar atrofidan Penrouse mexanizmi orqali birlik massaga mos energiya ajralishini o'lchamsiz NUT parametr (gravitomagnetik zaryad)ga bog'liqligi olingan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. V.Dennis – "Spinning black hole energetics" (MIT Department of Physics 2007)
2. Turayev Y, Tojiyev S – "Motion of charged particle around Kerr-Taub-NUT black hole" (RIAK-IX, konferensiya materiallar to'plami, Toshkent, 2016)
3. Ryo Shiose, Masashi Kimura and Takeshi Chiba – "Motion of Charged Particles around a Weakly Magnetized Rotating Black Hole" (DAMTP, University of Cambridge, 2014)

4. Manjiri Bhat, Sanjeev Dhurandhar & Naresh Dadhich – “Energetics of the Kerr-Newman Black Hole by the Penrouse Process” (Department of Mathematics, University of Poona, 1985)
5. Burkhard Kleihaus, and Jutta Kunz – “Static black hole solutions with axial symmetry” (Oldenburg, Germany, 2013)

Ona tili va adabiyot darslarida interfaol usullarni qo'llash

Abdurahmanova Marhamat To'rayevna

TMI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari

Aliyeva Muxtabar Boqiyevna

TMI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari

Abstract

O'zbekistonimizda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan o'zgarish va yangiliklar o'quvchilarga yangi bilim, ko'nikma va malakalarni berish bilan bir qatorda, yoshlarimizni o'ziga va boshqa insonlarga, jamiyatga, davlatga, tabiatga nisbatan o'zgarishini- vatanparvarlik g'oyalarini ongiga va qalbiga singdirishini ham ko'zda tutadi. Mamlakatimizda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan ushbu jarayon xalqimizning boy ma'naviy me'rosi, an'ana va udumlarini o'quvchi qalbiga singdirish orqali amalga oshiriladi. Buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan, milliy qadriyatlarimiz aks ettirilgan asarlarni o'rganish va tahlil qilish orqali ham yuqoridagi maqsadni amalga oshirish mumkin. Lekin mazkur asarlar tili hamma o'quvchilar uchun ham birdek tushunarli emasligi sababli, asar matni ustida ishlash jarayoni bir muncha murakkab va zerikarli kechadi. Bu holat ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Quyida mumtoz asarlar matni ustida ishlash ta'lim texnologiyasining metodologik sifatlariga asoslangan bir necha samarali usullarni ko'rib chiqamiz.

Key words: g'oya, me'rosi, ona tili, munozarali dars, "davra suhbat" ,o'qituvchi, "so'zlarni top"

"Fikrlarning hujumi"-metodi. O'quvchi o'rtaga tashlangan fikrga qarshi o'z g'oyasi va munosabatini bildirilishi, maqsadini yuzaga chiqarishi mumkin. Mashg'ulot bir necha bosqichda tashkil etiladi. Ruhiy jihatdan munosabatlari yaqin, son jihatdan teng bo'lgan o'quvchini o'ziga biriktirilgan kichik guruhlarda shakllantiradi. Guruhlarga topshirilgan vazifa topshiriqlarning mohiyati, maqsadlarini anglash va atroflicha o'rganish. Guruh a'zolarining muayyan g'oyalarini tahlil qilib bergan topshiriqlarning natijasini yechish, hal etish. Topshiriqlarning yechimlarini muhokamasi ularning to'g'ri hal etib turkumlarga ajratish. Topshiriq yechimlarini qayta turkumlashtirish, yechimini topish uchun sarflangan vaqt, yechimlarning aniq, ravshanligini bayon etish va ma'lum mezonlar asosida baholash. Dastlabki bosqichlarda topshiriq yechimlari

yuzasidan bildirilgan muayyan tanqidiy mulohazalrni muhokama etish. Ular ustidan hukm chiqarish ma'lum bir to'xtamga kelish.

“Davra suhbatı”. Davra suhbatı tuzilmasi aqliy hujum yo'li bilan g'oyalarni to'plashda, bitta savol yoki savollar guruhiga ko'p sonli javoblarni ommalashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Mazkur tuzilmani amalga oshirish uchun guruh jamoasi bir necha kichik guruhlarga bo'linishi lozim. Har bir guruhga bir dona ruchka va bir dona qog'oz beriladi. Yoritilishi lozim bo'lgan mavzu har bir guruh uchun alohida-alohida o'qituvchi tomondan yoki guruh a'zolari tomonidan tanlanishi mumkin. Savol ta'limiy (kurs mavzusidan) yoki tarbiyaviy maqsadni o'ziga jamlagan bo'lishi, shakl jihatdan qisqa va mazmun jihatdan tushunarli bo'lishi lozim. Birinchi ishtirokchi bitta javobni yozadi va chap tarafida o'tirgan guruhdoshiga qog'oz va ruchkani uzatadi. Keying ishtirokchi ham o'z javobini yozadi hamda anjomlarni navbatdagi guruh a'zosiga uzatadi va h.k.

“Fikrga qo'shilaman, qarshiman” usuli. Bahs- munozarali dars doim qiziqarli o'tadi. Bu usul ham shu maqsadda bo'lib, o'quvchilarning fikrlashini rivojlantirish, nutqini ravon qilish va o'z fikrini dadil ayta olishiga yordam beradi. Dars boshlanishidan avval o'qituvchi bir nechta muammoli bo'lgan ma'lumotlar tayyorlaydi. Bu ma'lumotlar mavzu yuzasidan yoki umumiy bo'lishi mumkin. Dars xonasining 2-tomoniga “Fikrga qo'shilaman” va “Fikrga qarshiman” so'zlari qog'oz bo'laklariga katta qilib yozilib, yopishtirib qo'yiladi. O'qituvchi o'quvchilarga fikrlardan birini o'qib beradi. Har bir o'quvchi o'rnidan turib, o'z fikriga suyangan holda agar bu fikrga qo'shilsa, “Fikrga qo'shilaman” tomonga, fikrga qo'shilmasa, “Fikrga qarshiman” yozuvi tomonga borib turadi. O'qituvchi har 2ta guruhdan nima sababdan bunday fikrlashlarini izohlab, tushuntirib berishini so'raydi. Qaysi guruhlarning fikrlari dalil bilan isbotlangan va eng ishonarli chiqsa, shu guruhning har bir a'zosiga 1balldan beriladi. Shundan so'ng, o'qituvchi keyingi muammoli fikrni o'qiydi. O'quvchilar yana o'z dunyoqarashlaridan kelib chiqib fikrlab, 2 tomonga ajralishadi va avvalgidek bahs qilishadi. Shu tartibda munozara davom etadi. Eng oxirida qaysi o'quvchi eng ko'p ball to'plagani aniqlanadi va go'lib deb topiladi. Ona tili darslarida o'quvchilarni topqirlikka, tezkorlikka o'rgatuvchi, mantiqiy fikrlashga undovchi “Kim ko'p biladi?”, “Besh daqiqa”, “Aqliy hujum”, “Klaster” kabi metodlarning ahamiyati kattadir. Quyida “Klaster” metodi ishlanmalaridan na'muna keltirildi. Mavzu:

Unli tovushlar va ularning ifodalanishi. Ta'lim metodi: “Klaster” metodi Dars bosqichi: Mustahkamlash qismi

.Metodni amalga oshirish jarayoni: Darsni mustahkamlash qismida “Klaster” metodidan foydalaniladi. O'quvchilar 4ta kichik guruhga ajratiladi. Har bir kichik guruhga bir xil topshiriq beriladi. Topshiriqning mazmuni: “Unli tovushlarni tasniflab yozish”. Topshiriqni bajarish uchun 15 daqiqa vaqt beriladi. Kichik guruhlar belgilangan vaqt oralig'ida topshiriqni vatman yoki flipchart qog'oziga yozadilar. Belgilangan vaqt tugagandan so'ng, barcha guruhlardan javoblar yozilgan qog'ozlar yig'ib olinadi va har bir guruh 35 daqiqadan bajargan ishlarini taqdimot qiladi. Barcha taqdimotlardan so'ng, kichik guruhlar bajargan ishlari bo'yicha muhokama boshlanadi. Muhokamada kichik guruhlar tomonidan topshiriqni bajarishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar ko'rsatiladi va to'ldiriladi.

Kichik guruhlarni baholash mezonlari

jadval 1

Mezonlar	Maksimal ball	Guruh ishi natijalarining ballari			
		1-guruh	2-guruh	3-guruh	4-guruh
Klasterdagi ma'lumotlarning aniqligi va to'g'riligi	5				
Taqdimot (klasterning ko'rgamali tarzda taqdim etilishi)	5				
Gurugning faollik darajasi (guruhdagi barcha a'zolarining ishtiroki, savol-jaavoblar berishi)	5				
Ballarning maksimal hajmi	15				

Bunday metodlarni qo'llash dars jarayonida o'qitishning zamonaviy usullaridan foydalanish ta'lim sifatini yaxshilaydi, o'quvchilarda zarur bilim, ko'nikma malakalarni shakllantirishda yordam beradi. Ona tili darslarida ilg'or pedagogik texnologiyadan keng foydalanish o'quvchilarning darsga qiziqishlarini oshiradi, o'z fikrlarini mustaqil bayon eta olish ko'nikmasini shakllantiradi. Shu maqsadda ona tili darslarida ilg'or pedagogik texnologiyadan samarali foydalanib kelinmoqda. Ayniqsa, "Klaster", "BBB", "FCMY", "Kim ko'p biladi", kabi metodlar mashg'ulotlar davomida o'quv materiallarini chuqur va yaxlit holda o'rganish, mustaqil fikrlay olish qobiliyatini o'stirishga yo'naltirilgan. Ona tili darsida ilg'or pedagogik metoddan foydalanish, mavzuni chuqur tushunish, o'quvchilrni qiziqishlarini ortirish maqsadida o'qituvchi tayyorgarlik ko'rishi, kompyuter, multimediya vositalaridan foydalana bilishi kerak. Ayniqsa, dars jaryonida tarqatma materiallar, tezkor testlar, slaydlar va albatta, dars ishlanmalari, texnologik xaritalar tayyorlashi lozim. Darsda o'quvchlarni zeriktirib qo'ymaslik uchun, ular faolligini oshirish maqsadida tezkor usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir,

"So'zlarni top" usulini qo'llashda o'quvchilar rangli raqamlar orqali to'rt guruhga bo'linadi, Har bir guruhga A-4 formatdagi qog'ozlar tarqatiladi. Qog'ozni antonym so'zlar bilan to'ldir vazifasi topshiriladi. Vazifani bajarish uchun besh daqiqa vaqt beriladi. Belgilangan vaqt tugagach, har bir guruhdan bir o'quvchi taqdimot qiladi.

"Kim ko'p biladi" usuli. Bu usul mavzuni mustahkamlash uchun qo'llansa yaxshi natija beradi. O'tilgan mavzular bo'yicha kim ko'p yangi so'zlarni yod olganini bilish maqsadida o'quvchilarga qog'oz tarqatiladi. Ularga ma'lum vaqt beriladi. Belgilangan vaqt tugagandan so'ng, har bir o'quvchiga bir minutdan vaqt beriladi. Ular yozgan va yodlagan yangi so'zlarini aytib beradilar. Eng ko'p aytgan va yodlagan o'quvchi

rag'batlantiriladi. Bu usul mumtoz adabiyotda g'azallar tahlilida qo'l keladi. O'quvchini darsga qiziqtirib, faolligini oshiradi.

O'quvchilarning og'zaki va yozma savodxonligini uyg'un ravishda oshirish maqsadida qiziqarli o'quv materiallari, didaktik o'yinlar, muammoli vaziyat bilan birga bahs –munozaralarga o'quvchini jalb qilish yaxsh natijaga poydevor bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda , bugungi o'qituvchi zamon bilan hamnafas qadam qo'yishi, ta'lim sohasidagi har bir yangilikdan xabardor bo'lib ,o'z ustida ishlashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.A.Nurmonov."Hozirgi o'zbek adabiy tili"

2.B. To'xliyev "Adabiyot" 9-sinf

3.B.To'xliyev va boshqalar "Adabiyot" 11-sinf

TALABALARNING KASBIY AUDITIV LAYOQATINI OSHIRISHDA AXBOROT TA'LIMIY RESURSLARIDAN FOYDALANISH

Sobirova Gulnoza Raxmatillayevna

Guliston davlat universiteti Ingliz tili o'qituvchisi

gulnozasobirova1989@gmail.com

Abstract

Uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalash va mazmunan takomillashtirish orqali bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish muammosi bugungi kunda ham zamonaviy pedagogikaning asosini tashkil etmoqda. So'nggi yillardagi zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish muammosi keng doirada o'rganilib, uning ilmiy-nazariy asoslari shakllantirildi. Ayniqsa oliy ta'lim muassasalarida birdek tahsil olayotgan talabalarning kasbiy auditiv yani eshtish layoqani, dars jarayonida chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish borasida bir qator pedagogik o'zgarishlar amalga oshirildi.

Key words: Ta'lim , pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, auditiv layoqat, chet tillari.

Bugungi kunda respublikamizni rivojlangan davlatlar darajasiga chiqarish maqsadida bir qator qonun va qarorlar qabul qilindi. Ta'lim O'zbekiston davlati siyosatining ustuvor sohasiga aylandi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida rivojlangan mamlakatlar darajasida raqobatbardosh, yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni egallagan, yuqori malakali kadrlar tayyorlash maqsadi va vazifasi kun tartibiga qo'yildi. Auditoriyalarga kirib o'quv jarayonini kuzatgan kishi mavjud pedagogik tizimning talabalarning ta'lim olish jarayonlarida qanchalik samarali natijalarga erishishga zamin yaratayotganini ko'rishi mumkin.

Ayni davrda fan-texnikaning rivojlanishi bilan inson faoliyati chegarasi nihoyatda kengayib boryapti, yangi texnologiyalar kirib kelmoqda. Sifat o'zgarishlari shundan dalolat beradiki, endilikda yangi metodikalarni talab etadigan va ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan, unga o'zining ma'lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli, audiovizual, audial vositalar ham mavjud bo'lib, ular zamonaviy pedagogik texnologiyalarni real voqelikka aylantirdi.

O`qituvchidan auditoriyanining o`ziga xos xususiyatlarini, ya`ni o`quvchining o`quv-biluv faoliyati xususiyatlarini, yuz berishi mumkin bo`lgan qiyinchiliklar, ish sur`ati kabilarni bilishni talab etadi. Darsga tayyorlayotgan material bo`lg`usi o`zaro xatti-harakatlar vaziyatida xayolan tasavvur etilishi va faqat o`qituvchi emas, balki o`quvchi nuqtayi nazaridan ham o`ylangan bo`lishi kerak. moddiy-texnik shart-sharoitlar (o`quv binolari, o`quv auditoriyalar, o`quv-texnik vositalar majmuining mavjudligi va hokazolar).

Talabaning dars jarayonida kasbiy mahoratini oshirish va uning chet tillari jumaladan ingliz tiliga bo`lgan qiziqishlarini oshirishda bir nechta interaktiv metodlarni ammalga oshirish maqsadli deb o`ylayman. Auditoriya jihozlarining tog`ri tanlaganiligi ham albatta e`tiborga olinishi shart jumladan:

- yassi tasvirlar (portretlar, kartina reproduksiyalari, fotosuratlar, sxemalar, kartalar, plakatlar, jadvallar, diagrammalar va boshqalar);

- auditiv va audiovizual qo`llanmalar (ovoz yozuvlari, kinofilmlar va kinoparchalar);

- talabalar uchun adabiyotlar (ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-ommabop, memuar, spravochnik kitoblar);ning dars jarayonida tadbiq etilishi sifatli ta`limni tashkil etishga yordam beradi deb o`ylayman. Talabalar faqat o`qish bilan emas balki uularning eshtish ya`ni auditiv layoqatini shakllantirish, eshtish xotirasini rivojlantirish orqali tilga bo`lgan qiziqishini yanada oshirish mumkin. Turli ingliz Tilidagi axborot texnologiyalari va axborot resurslaridan foydalanish fan o`qituvchisining darsni qiziqarli olib borishiga va talabaning yaxshiroq o`zlashtirishiga yordam beradi.

Mazkur omillar va pedagog mutaxassislar tayyorlashga qo`yiladigan mehnat bozorining zamonaviy talablaridan kelib chiqib, bo`lajak o`qituvchilarda kasbiy moslashuvchanlikni shakllantirish mazmuni bevosita ulardagi fiziologik, psixologik, ijtimoiy va tashkiliy molashish bilan belgilanishi ma`lum bo`ladi. Pedagogika oliy ta`lim muassasalari talabalarining ijtimoiy-nazariy tayyorgarligi motivatsion va ijtimoiy omillar ta`sirida kechib, uning mazmunida umumta`lim fanlari doirasida o`zlashtiriladigan axborotlar, bilimlar, fan asoslari muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarning pedagogik-psixologik tayyorgarligi esa ta`lim-tarbiya jarayoni tamoyillari, ta`lim mazmuni va uning mohiyatini yorituvchi hujjatlar, o`qitish shakllari, metodlari va vositalari, shuningdek, ta`lim oluvchi shaxsining yosh va individual xususiyatlarini bilish hamda ularning psixologik holatini boshqara olish borasidagi kasbiy bilim, malaka va ko`nikmalarni o`zlashtirish darajasi bilan belgilanadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Хакимова М.Ф. Касбий педагогика. Ўқув қўлланма. Тошкент, ТДИУ, 2009 йил

2. Қ.Олимов, О.Абдуқудусов, Л.Узоқова, М.Ахмеджонов «Касб таълими услубияти». Тошкент, Иқтисод-молия 2006 йил.

ОБРАЗОВАНИЕ ЖЕНЩИН И ЕГО СТАТУС В ИСЛАМСКОЙ РЕЛИГИИ

Саидова Барно Нарзуллаевна

ТДПУ им. Низамий,

Преподаватель кафедры "дистанционное образование"

Email: far-dil@inbox.uz

Abstract

С внедрением исламской религии в жизнь народов Центральной Азии началось формирование нового религиозного мировоззрения и реализация предписаний мусульманского мира. Труд и обучение были основой учения, для всех, стремление к науке и знаниям приветствовалось бы. Семья прославлялась как место фундамента воспитания личности, а женщине придавался статус источника нравственных и духовных качеств при воспитании в ней детей.

Key words: Центральной Азии, Пророка Мухаммада (с.а.в) и существовании Аллаха, Женщины, исламской религии

Женщины также имели право учиться, как и мужчины, несмотря на все строгие требования мусульманского образа жизни. Ограничения, такие как не выходить из дома без присмотра или разрешения мужчин в одиночку, не есть в присутствии мужчин, не показывать лицо незнакомым людям, не разговаривать с незнакомыми людьми, будут по - прежнему оставаться нормальным повседневным уровнем жизни и морали для женщин. Он считался важнейшим институтом семейного воспитания мусульман. Отец семейства был прежде всего полностью ответственен за воспитание сыновей и дочерей перед Богом, перед церковью и перед семенем. Стоит отметить, что ответственный статус отца компенсировался энтузиазмом и трудолюбием матери. Даже после введения в религию ислама легенд и преданий, сказок и сказаний, песен и эпосов, вифлей и четверостиший, пословиц и маталов, а также повествований нашего Пророка Мухаммада алейхисаллама в стиле хадисов, сохранившихся в памяти народа и дошедших до нас, народы Средней Азии сохранили свой статус, поскольку богатый опыт воспитания детей основывался на семейных традициях, народное творчество было прославлением предков, героических поступков, их трудолюбия, духовных и нравственных добродетелей.

Девочек и мальчиков заставляли учить детей начинать день с утра в первую очередь. С рассвета до заката дети вместе со взрослыми занимались домашними делами. Раньше они помогали взрослым в домашнем уходе, уборке урожая, уходе за домашними животными, уходе за детьми и пожилыми людьми. Пословицы и Маталы, хадисы и интересные пословицы, искренние слова, правильно ориентированные на истории, стимулировали бы работу по образованию и воспитанию.

С детства сыновья и дочери оставались с матерью, она считалась их первой учительницей. Мать, которая работала первым воспитателем и учителем своих детей, создала первые основы знаний об их нравственности и правилах поведения в обществе и их взаимоотношениях с другими людьми. [1, 300-Стр]. Народное прикладное искусство служило для них основой воспитательных способностей, прежде всего речевых. В семье дети получили первые образовательные возможности для знакомства со взрослой жизнью. Примерами народного творчества были килары, которые служили основой для изучения быта и окружающей среды, раскрывая ее богатство и красоту.

Первоначальное воспитание детей в семье начиналось с анекдотов про детский сад и кроватку. Затем дети ложились спать, и сказки и интересные истории, рассказываемые по вечерам и после обеда, переносили их в великие страны, где они были героями, убеждая их в прекрасном будущем. Такие сказки вселяли в сердца детей такие великие цели, как оптимизм и создание прекрасного будущего. С приходом ислама в Маваруннахре появилось множество сказок и историй о жизни Пророка Мухаммада (с.а.в) и существовании Аллаха. Все эти истории взяты из стихов Корана и рассказываются детям в виде интересных сказок: «История первого звонка в хадж», «О самом терпеливом человеке», «Наставление Лукмана» [2, с. 184], «Храбрый мальчик» [3, 272- Стр] и другие интерпретировали детей как надежду на счастливое будущее благодаря работе и учебе.

Сказки о животных и птицах, воплощающие в себе истинные человеческие качества, а также легенды о нелегком труде и героизме наших отважных предков дошли до нас из их далеких прошлых жизней. «Герой и птица Симург», «Ворона и ягненок», «Фермер и золотой кувшин», «Прекрасный и умный ангел» и многие другие сказки - основа познания своего жизненного положения, первых представлений о добре и зле, дружбе и отваге. служил.

В основе знаменитых арабских сказок «Тысяча и одна ночь» - сборник древнеиранских сказок «Тысяча и одна ночь» [VIII]. Позже вышла книга «Тысяча и одна ночь» с добавлением индийских, еврейских и арабских сказок. В этой книге красивая и умная дочь министра, Шахризада, спасает других женщин от смерти, каждый день рассказывая королю Шахрияру интересные и поучительные истории. Шахриёр захватывает сознание и красоту девушки и женится на ней. Книга содержит более 300 сказок, которые женщины читают, строят, борются за справедливость и защищают свою Родину вместе с врагами вместе с мужчинами. Сказки, воплощающие в себе положительные качества и историю людей, стали эффективным средством передачи этих качеств из поколения в поколение. Во многих сказках женщины отличаются не только красотой и обаянием, но и умом и отвагой. Даже на ранних этапах возникновения ислама женщины сохранили свой особый статус хозяйки семейного положения. Только с его разрешения были приняты важные решения дома и в семейных отношениях.

Согласно историческим источникам и рассказам китайского историка Чжан Цзянь (II век до н.э.) можно сказать, что даже до арабского завоевания древней Средней Азии Давань (древнее название Ферганы) мужчины не решали важные проблемы без согласия женщин. [4, стр. 57]. Такие вопросы могут быть вопросами как семейного, так и государственного значения, общего значения. В основе многих сказок этого периода лежит сама идея равенства между женщинами и мужчинами, которая в последующие годы теряет свое значение в связи с арабским завоеванием и порабощением женщин.

Список использованной литературы

1. Кухарева Е.В. Образование в арабских странах из глубины веков до наших дней / Педагогика.// [https://cyberleninka.ru/article/v/obrazovanie – v – arabskih – stranah – iz – glubiny – vekov – do – nashih – dnei](https://cyberleninka.ru/article/v/obrazovanie-v-arabskih-stranah-iz-glubiny-vekov-do-nashih-dney). Дата обращения 20.04.2019).
2. Санйаснаин Хан. Мой первый Коран. Сборник рассказов. Золотые истории из Корана/ Спб: Дил», 2018. – 184 с.
3. Санйаснаин Хан. Мой первый Коран. Сборник рассказов. Золотые истории из Корана/ Спб: Дил», 2018. – 272 с.
4. Мустафа Эриш. Жены пророка – Матери всех Правоверных – 2 издание. М., 2009. 160 с.

**CHET TILLARIDA INTEGRATSIYA QOBILIYATLARNI O'RGANISHDA SO'Z
BIRIKMASINING ROLI**

Rajapova Ruzigul

Urgench state university students

@rozigulrajapova22@gmail.com

Otabeya Sevinch

Urgench state university students

Abstract

In this article the role of vocabulary in learning integrated skills in foreign languages is stated. Therefore, the article describes its difficulties as well as it gives possible solutions to them. Vocabulary is a crucial backbone of learning a foreign language. Because every skill, especially reading in learning foreign languages requires foreign language learners to acquire huge vocabulary so as to gain achievements.

Key words: vocabulary, reading, speaking, listening, writing, revision, time, concentration

Vocabulary is a crucial backbone of learning a foreign language. Because every skill, especially reading in learning foreign languages requires foreign language learners to acquire huge vocabulary so as to gain achievements.

Terry and Anna Phillips said: " Academic texts about a single subject tend to use a lot of synonyms for key nouns and verbs, so students need to deepen and broaden their lexical range all the time ". Timothy Rasinski and William H.Rupley firm that vocabulary size can predict reading development significantly. When students don't know the meaning of given new words they are more likely to face up to failure in solving questions in reading task.

As for speaking, Phra Bunthit Pandito stated that 3.22 percentage of the first year students in his research complain about a limited vocabulary which leads them to come across a lot of pauses. It disturbs them to concentrate the cohesion of their speech.

Jenny Cole and Jay Feng stated that if foreign language learners have lack of vocabulary, they can be frustrated to write their ideas. However, there is another reason why they get stucked in writing is that they

can not use appropriate words in appropriate places occasionally. Dr Ibrahim Mohammed Alfaki wrote it in one of his articles.

According to the research of Ahkam Assaf , huge vocabulary is also important for listening comprehension. He considers that unfamiliar words make them confused to understand what was spoken in front of them. Above mentioned reasons are reasonable motivations to acquire knowledge on vocabulary.

Admittedly, having a wide range of vocabularies is not straightforward. On account that It demands for a great deal of revision and time. In addition, concentration is also important to keep new words in mind. It makes a great number of students stressed. Yet it can not be a reason for letting them down not to learn new words by heart. Now that there are other ways to solve the problem. That's to say, foreign language learners who tend to be lazy in order to gain vocabulary by the means of revision may learn it by listening audio recordings. At first, they record their speech on vocabulary and then they can listen to it.

In conclusion, although learning new words demands for a lot of repeating, time and concentration it is worth spending much energy owing to above stated causes.

Used references:

1. "Progressive skills in English " by Terry and Anna Phillips , 2017 Garnet publishing
2. "Vocabulary development" by Timothy Rasinski and William H.Rupley , 2019
3. "Effective strategies for improving writing skills of elementary English language learners " by Jenny Cole and Jay Feng
4. "A study of the problems of English speaking skills of the first year students at Manachulalongkornrajavidyalaya University " by Phra Bunthit Pandito , 2017
5. "University students' English writing problems: diagnosis and remedy " by Dr Ibrahim Mohamed Alfaki , May 2015
6. "The difficulties encountered by EFL learners in listening comprehension as perceived by ELC students at the Arab-american University - Jenin " by Ahkam Hasan Assaf .

Elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish

Mamatkarimov Kamoliddin Ziyodulla o'gli

Teacher of TSPU named after Nizami

e-mail: k-beck@mail.ru

Abstract

Electronic educational resources are an integral part of a modern training session that improves the quality of students' knowledge. Therefore, the article analyzes the stages of development of electronic educational resources that allow to manage the educational process, take into account the individual characteristics of students and create their own teaching materials.

Keywords: electronic educational resources, pedagogical technology, educational process, multimedia, interactivity.

The development of information and communication technologies (ICT) has led to the possibility of creating a new generation of hypermedia electronic educational resources (EER).

There are two main directions of informatization:

1) informatization of the education system, i.e., ensuring universal computer literacy, automation of workplaces and the introduction of information systems.

2) informatization of the educational process, that is, the use of a computer as a means of increasing the effectiveness of training.

The invention of the multimedia computer has expanded the possibilities of presenting educational information by combining text, graphics, audio and video information, animation, user feedback, and interactivity in one user product.

In modern domestic pedagogical science, there are different concepts of the content of education, the roots of which go back to the past, to the theory of formal and the theory of material education (V.V.Kraevsky). Each of them is associated with a certain interpretation of the place and functions of a person in the world and society [1].

Traditional group teaching methods are not sufficient to eliminate the constantly arising lack of knowledge and the acquisition of skills (A.A. Zolotarev), therefore it is necessary to use a problematic approach, to connect active activity methods, taking into account the characteristics of the student's personality.

ICTs are universal for solving these problems because they have advantages over paper and other technical teaching aids:

multimedia presentation of the material gives the visualization of a complete inaccessible image at a convenient pace, sequence and form, which is especially effective at the initial stage of learning

navigation individualizes learning, is indispensable for problem solving and repetition in preparation for control;

productivity frees from routine and forms an information culture through automation: search in large databases, calculations, presentation of results;

modeling makes up for the lack of equipment and reagents, is safe and indispensable in the study of the micro- and macrocosm, social processes (and the organization of virtual laboratories);

interactive replaces the prompt reaction (consultation) of the teacher and is necessary for self-study, individual training and control with the preservation of parameters and accumulation of results for a reasonable and objective scoring of training.

communicativeness through the network connects with students, teachers, external consultants, remote (unique, harmful) equipment.

According to experts, ICT training allows to increase the effectiveness of demonstrations in lessons and lectures by more than 50%, practical and laboratory classes in natural sciences by at least 30%, the objectivity of control of students' knowledge - by 20-25%.

EER reduce the time of mastering, optimizing educational activities due to structuring, clarity of tasks, prevent the lag of those who missed classes, provide additional materials to increase the level of development of those who wish, enhance motivation due to individual settings, adaptation, different types of emotional perception of information, mental activity and game situations [2].

Academic performance in groups of students using educational ICT is higher on average by at least 0.5 points (with a five-point assessment system) compared to traditional ones.

In the transition to the information society, characterized by a constant increase in the volume and role of knowledge, the ease of updating and replicating the EOR, the productivity of work as a teacher with a multimedia projector, and students with a classroom and home computer, the teacher needs an information culture with the ability to use ICT in the educational process, transferring accent of activity from a repeater to researcher - consultant.

The use of modern and promising technologies of multimedia and "Virtual Reality" is advisable not so much to support traditional forms and methods of teaching, but to create variable methods that implement psychological and pedagogical effects of a long-term nature. It is advisable to focus these techniques on:

development of visual-figurative, logical and operational thinking;

education of information and legal culture;

formation of skills for independent acquisition of knowledge;

the formation of skills in educational experimental and research activities.

At the same time, the above ICT capabilities are implemented within the framework of computer teaching methodology (not only methods of programming educational activities and testing, but educational computer modeling and design with information, analytical, design and technological capabilities for creativity) with the accumulation of achievements by the student in a compact electronic portfolio [4].

When creating educational materials, pedagogical goals are at the forefront, for example, to achieve high quality teaching for a specific course under existing financial, logistical, personnel, group, time or other constraints. They rely on the capabilities of ESM. The goal of creating a new generation of ESM is a qualitative and quantitative breakthrough in the field of ICT - supporting learning by providing free access to ESM.

The tasks of creating an ERM:

Unification of ESM in accordance with the relevant federal standards.

High level of ESM multimedia.

Centralized storage, maintenance and provision of access to ESM for all participants in the educational process, including via the Internet [3].

Active use of EER in the implementation of educational programs of basic general and secondary (complete) general education in institutions of general, primary and secondary vocational education in the subject, including:

creation of conditions for independent work on educational material, allowing the student to choose a convenient place and time of work, as well as the pace of the educational process;

deeper individualization of training and provision of conditions for its variability;

the ability to interact with models of the studied objects and processes; with virtual images of the studied objects and phenomena (cognitive graphics); the ability to present unique information by multimedia means;

the possibility of automated control of knowledge, skills and abilities;

structuredness and the ability to automatically search for information;

the possibility of distribution on local media: selected EUM from the aggregate content of open multimedia systems, together with the implementation program, are easily transferred to a CD;

expansion of training modules along the axes: the inclusion of a new topic, new pedagogical methods in new options [1].

The tasks are implemented according to the informatization strategy due to the modularity of the ERM structure and the allocation of EEM - independent educational objects (described according to the SCORM 2004 specification):

interoperability: the ability to transfer objects created by one set of development tools or platform to others and use without changes (investment protection);

Ability to compose courses from EUMs, flexibility in use in different contexts (reuse of objects).

The developed ESM will provide a meaningful basis for informatization of general education in order to radically increase its accessibility and quality, since will allow you to get systematized content on the subject, which can be used and supplemented with separate modules and expanded with new educational sections both at the federal, regional and local levels.

Literature

1. Osin A.V. Multimedia in education: the context of informatization. - M.: Agency "Ideal service", 2004 - 320 p.

2. Martynov D.V., Smolnikova I.A. Multipurpose use of electronic presentations and requirements for them. / 15th International Conference-Exhibition "Application of New Pedagogical Technologies" - M.: Troitsk, 2004. - pp. 164-166.

3. Martynov D.V., Smolnikova I.A. Typology and recommendations for the creation of federal electronic general educational resources. - M.: IIO RAO, 2006.

4. Martynov D.V., Smolnikova I.A. Federal electronic educational resources are the basis for further creativity. - M.: RSSU, 2006, v.2.11

B GURUH METALLARIGA OID TAJRIBALARNI O'RGANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Hayitov Faxriddin Shodiyevich

Toshkent davlat yuridik universiteti

Qoshidagi akademik litsey kimyo fani o'qituvchisi

Abstract:

Oliy ta'lim muassasalarida kimyo ta'limi pedagogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ta'limning umumiy maqsadlariga muvofiq o'quvchi shaxsini tarbiyalashda xizmat qiladi. Respublikamiz mustaqilligining dastlabki yillarida ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilish natijasida to'plangan tajribalar, chiqarilgan bir qator xulosalar asosida amaldagi ta'lim-tarbiya tizimini hozirgi taraqqiyot va kelgusidagi talablar darajasida ko'tarilishiga uni takomillashtirishga jiddiy e'tibor berish zarurligi va ta'lim tarbiyaning uzluksizligini ta'minlashdan kelib chiqib, barcha fanlar jumladan kimyo fani oldiga ham aniq vazifalar qo'yildi. Oliy ta'lim muassasalarida ta'limi konsepsiyasidan kelib chiqqan holda uning standartlarini ishlab ishlab chiqish taqozo qilinadi. Kimyo ta'limi standarti kimyo fanining majburiy mazmunini belgilab beradi. Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim standartlari kimyo ta'limi tizimidagi barcha komponentlarni, ta'limning mazmunini, maqsadini, uzluksizligini, tashkiliy shakllari, usullari, vositalari va boshqalarni qayta ko'rib chiqish mezonini hisoblanadi. Jumladan kimyo darslari jarayonida turli interaktiv metodlar va amaliy tajribalarni o'rganish hamda o'zlashtirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Keywords: Metallar, kimyo ta'limi, element, o'quv materiallar, metodlar, interaktiv uslublar

Kimyo ta'limi konsepsiyasiga muvofiq kimyo ta'limining yo'nalishi va maqsadi yosh avlodning kimyo fani asoslarini chuqur egallashi, o'quvchilarning siyosiy-g'oyaviy, estetik, ekologik tarbiyasi, tabiatga va jamiyatga bo'lgan ijobiy munosabat, qadimda yashab ijod etgan buyuk mutaffakkirlar, keyingi yillardagi

olimlarimizning kimyo sohasidagi erishgan yutuqlariga oid o'quv materiallari bilan tanishtirib borish orqali vatanga bo'lgan muhabbatni, e'tiqodni kuchaytirish va kasbga yo'naltirish ko'zda tutiladi. Jumaladan kimyo darslarning har bir mavzusini o'zlashtirish, amaliy mashqlarini dars jarayonida tadbiq etishda interaktiv metodlarning qo'llanishi tizimli ta'limning samarali amalga oshishiga yordam beradi. Birgina kimyo fanidagi metallar mavzusidan B guruh metallarga maqolamiz davomida ko'rib chiqamiz:

Davriy sistemaning VIII B guruhidagi metallar bilan tanishib chiqamiz. Bu guruhga to'qqizta element kiradi va ular: temir oilasiga (temir triadasi ham deyiladi), temir, kobalt, nikel. Platina oilasi yoki platina metallari ularga oltita element, ikkita triada: ruteniy triadasi: ruteniy, rodiy, palladiy (yengil platina metallari) va osmiy triadasi: osmiy, iridiy va platina (og'ir platina metallari) kiradi. Bu gorizontalar bo'yicha bo'linishdir. Ularni vertikal qator bo'yicha ham bo'lish mumkin, bu jihatdan ham ular uchta vertikal qatorga yoki uchta vertikal triadaga bo'linadi:

- Temir triadasi: temir, ruteniy, osmiy;

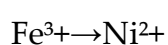
- Kobalt triadasi: kobalt, rodiy, iridiy;

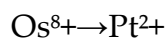
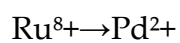
- Nikel triadasi: nikel, palladiy va platina;

VIII B guruh elementlarining valent elektron qobiqlari turiligi bilan farq qiladi. Ulardan ruteniyda, rodiyda, palladiyda va platinada elektron proskok ns pog'onachadan $n-1$ d pog'onachaga elektronning sakrashi kuzatiladi. Tashqi qavatida elektroni bo'lmagan davriy sistemada yagona element palladiydir, unda ikki marta elektronning sakrashi kuzatiladi. Bu kuzatuvlarni BBB metodi orqali yodda tutish dars jarayonida samarali natijalarga erishishga zamin yaratadi.

Tashqaridan ichki $d-1$ pog'onachasida 9 ta elektron joylashgan element platina bo'lib, u ham davriy sistemada yagonadir. Elektronlarning har xil darajaga osonlik bilan o'tishi, bu elementlarning har xil valentlik toki turli oksidlanish darajalarini namoyon qilishlarini ta'minlaydi. Platina metallari hamda temir, kobalt va nikellar davriy sistemaning VIII guruhida joylanishlariga qaramasdan ulardan faqat osmiy va ruteniylargina eng yuqori (+8) oksidlanish darajalarini namoyon qiladi. Jumladan aynan mana shu nuqtada, suhbat metodining induval darajada olib borish ham B guruhidagi metallar mavzusini tushunishga yordam beradi.

OsO_4 va RuO_4 lar valent to'yinganliklari uchun suv bilan birikmaydilar kislota angidridlari ham emas. Platina metallarining hammasida atom radiuslarining bir-birlariga yaqinligi (0,133→0,138 nm) e'tiborni tortadi. Ularning ion radiuslari Me^{4+} ham (0,062-0,065) juda yaqin. Vertikal diadalarda (Ru-Os, Rh-Ir, Pd-Pt) atom radiuslarining yaqinligi lantanidli qisilish (lantanidli kontraksiya) sabablidir. Nisbiy elektromanfiyliklarining metallar uchun yuqoriligi (2,0-2,2) ularning nodirligidan, qiymatlarining yaqinligi esa kimyoviy xossalarini o'xshashligidan dalolat beradi. VIII B guruh elementlarida gorizontalar bo'yicha hammasida maksimal oksidlanish darajalarining pasayish tendensiyasi mavjud:

Birikmalarining barqarorliklari ham shu tartibda o'zgaradi. Ta'lim jarayonida ko'rib chiqiladigan har bir mavzu talaba uchun qiziqarli bo'lishi hamda o'zi uchun kerakli xulosalarga ega bo'ladigan darajada ko'nikmaga ega bo'lishi zarur. Bu kabi natijalarga ega bo'lish uchun biz bir necha metodlarni ko'rib chiqamiz yuqoridagi ma'lumotlar yuzasidan:

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida "B guruhidagi metallar" mavzusidan muayyan nazariy bilimlarni talabalarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, talabalar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash talabadan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Kimyo predmeti ham boshqa fanlar qatori hozirgi barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishga xizmat qiladi. Bu buyuk maqsadni amalga oshirish uchun kimyo kursini o'qitishda uning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalari birligini ta'minlash zarur. Kimyo kursini o'qitish va shu bilan birga "B guruhidagi metallar" jarayonida qo'yidagilarni amalga oshirish asosiy vazifa bo'lib hisoblanadi. Fanning eng muhim tayanch bilimlarini (tushuncha qonun nazariyalar yoki fanning asosini talabalarning tushungan holda o'zlashtirib olishlariga erishish. Ilmiy materialistik dunyo qarashini shakllantirish. Talabalarda hozirgi jamiyat rivojiga ijobiy munosabatda bo'lish, mehnatsevarlik fanga qiziqish tabiatga ehtiyotkorona bo'lishni va asrash kabi hislatlarni tarbiyalash. Talabalarda tafakkurni rivojlantirish fanni mustaqil holda faol egallash kabilarni uyg'unlashtirish.

Talabalarda hamma fanlarga bo'lgan qiziqishni "B guruhidagi metallar" mavzusini tushunishga va xalq xo'jaligini kimyolashtirish ularda ko'nikma va malakalarni shakllantirish, kelgusi mustaqil hayotlari uchun kerakli bo'ladigan kasb-korni ongli tanlash kabi ta'lim prinsiplarni amalga oshirish Ilmiy-uslubiy adabiyotlarning tahlili asosida shuni ta'kidlash lozimki, hozirgacha maktab kimyo ta'limi jarayonida metallarning davriy jadvaldagi o'rni, o'rganish uslubiyoti, sanoat va xalq xo'jaligidagi ahamiyati, elektroliz jarayonining mexanizmi qisman o'rganilgan bo'lsada "Metallar" , "B guruhidagi metallar" mavzusini zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib o'rgatishning to'liq metodikasi yaratilmagan. Talabalarning bilim olish, uquv va ko'nikmalarga ega bo'lish borasidagi barcha harakati uning faolligini ko'rsatsa, o'qituvchi rahbarligi ostida yoki berilgan topshiriq va vazifalarni bajarish mobaynidagi amalga oshirish ishlarini orqali o'qituvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishi mumkin. Ta'lim turlari, shakl va mazmuni xilma-xil bo'lishini nazarda tutgan holda, ularning tashkiliy shakllarini ikkiga, yani guruhlarda va ommaviy tarzda bajariladigan xillarga ajratish mumkin. Kimyo fanlaridan o'quvchilarning o'quv jarayonini tashkillash va ularning bilim olish faoliyatini oshirish masalalari bir qator ilmiy-uslubiy adabiyotlarda

yoritilishicha aksariyat hollarda sinfda bajariladigan ishlarga asosiy e'tibor berilib, sinfdan tashqari ishlarga e'tibor kam qaratilgan.

O'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rish jarayonida o'quvchining ta'lim olishi uslubini to'g'ri yo'lga qo'yishi zarur. Albatta "B guruhidagi metallar" mavzusida odatda qo'llanilayotgan o'quv uslublari ham qoniqarli darajada rejalashtirilgan, ammo agar o'quvchilar ta'lim olishning samarali bo'lishi muhim vazifa bo'lsa, o'quvchilarga qaratilgan o'quv uslublari undan ham yaxshiroq rejalaniishi zarurdir. Bu borada o'qituvchi quyidagilarni bilishi zarur:

-ta'lim olishning aniq maqsadi "B guruhidagi metallar" da olib boriladigan laboratoriya tajribalariga bog'liq bo'lgan holda (o'quvchilar bilan birgalikda ishlab chiqilgan bo'lishi kerak);

-ta'lim olishda qo'yilgan aniq vazifalar;

-ta'lim va "B guruhidagi metallar" mavzusini o'rganishdan davomida kutilgan natijalarni tushunish va oldindan ko'ra bilish;

-"B guruhidagi metallar" yuzasidan guruh ma'ruzadan kelib chiqqan nazariyalarni amaliyotda qo'llashga harakat qiladi. Har bir guruh topshiriqni bajargandan so'ng uni qolgan talabalarga taqdim etadi .

Dialektik-materialistik asoslarning shakllanishi dunyoqarash kimyo moddalar va ularning o'zgarishi haqidagi fan sifatida va "B guruhidagi metallar" mavzusini tushunishga imkon beradi o'qituvchi uchun to'liq ochiq o'quv materialini ochib berish kerak talabalar tabiatning dialektik-materialistik mohiyatini. Shu bilan birga yaxshi tashkil etilgan kimyo o'qitilishi tabiiy ravishda qo'llab-quvvatlanadi talabalarni aniq dalillardan kimyoviy tushunchalarga olib boradi, naqshlar va ulardan - kengroq dialektik materialga bargli xulosalar. Yaxshi tashkil etilgan o'qitish kimyo dialektik materiya nuqtai nazaridan ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi individual faktlar ("tarbiyaviy lahzalar") emas, balki hammasi kimyo bo'yicha o'quv kursi. Kimyo kursida talabalar barcha moddalar va ularning kimyoviy elementlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq, barchasi moddalar bilan sodir bo'lgan o'zgarishlar va transformatsiyalar shartli. Ushbu kimyo kursi materialida o'qituvchi ochib beradi talabalar oldida chinakam ilmiy dialektikaning eng muhim tomoni materialistik dunyoqarash - talabalarni bunga ishontiradi.

Kimyo kursi talabalari barcha moddalar tarkibida ekanligini bilib oladilar uzluksiz harakat, uning tabiati jismoniy tomonidan belgilanadi moddalar kimyoviy, kimyoviy va boshqa shakllarda o'zgarishi. Talabalar doimiy ravishda harakatlanuvchi molekulalar, atomlar va boshqa moddiy zarralar to'liq barqaror emas, bu qachon muayyan sharoitlarda ular boshqa materialga aylanadi zarralar, o'z navbatida o'zgarishsiz qolmaydi . Tajribaviy kurs materiallari bo'yicha kimyo o'qituvchisi talabalarga asta-sekin boshqasini ochib beradi, dialektik-materialistik dunyoqarashning eng muhim tomoni va ularning tabiatning barcha moddalari kerak degan xulosaga keltiradi hamda nafaqat ularning o'zaro bog'liqligi nuqtai nazaridan va konditsionerlik, shuningdek, ularning harakati, o'zgarishi, ularning rivojlanishini o'rganishga zamin yaratadi. Talabalar kimyo kursining ko'plab misollarida B guruhidagi metallar (jumladan atomlar va molekulalar) oksidlanish-

qaytarilish reaksiyalari, amfoterlik va boshqalar) moddalarning o'zida va ularni tashkil etuvchi materialda ekanligini anglash zarralar kurashadigan ichki qarama-qarshiliklarni namoyon qiladi bu qarama-qarshiliklar va sifat o'zgarishlariga olib keladi moddalar; talabalar kimyoviy jarayondaiy elementlardan o'rganing atrofimizdagi barcha tabiat politsiyachilardan iborat; ular ekanligini tushunib oling moddalarning keskin o'zgarishi doimiy rivojlanishda ifodalanadi tabiat. Tarkibi, xususiyatlari to'g'risidagi ro'yxatdagi material asosida va moddalarning o'zgarishi, kimyo o'qituvchisi o'quvchilar e'tiborini jalb qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

19. Tolipov O', Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy

asoslari". T. Fan. 2006.

20. Karimova D.A. "Kimyo". T. Voris nashriyoti. 2008.

КЕЙС ТЕХНОЛОГИИ КАК ОДИН ИЗ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

Саера Барлыкбаева

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза, студентка

Abstract:

В этой статье можно сделать интерактивная модель обучения базируется на внедрении в процесс обучения инновационных методов: метод проблемного изложения, презентация, дискуссии, кейс – стадии, работа в группах, метод мозгового штурма, мини – исследования. В современных условиях развития рынка образовательных услуг и требований эпохи информационных технологий преподавание должно сочетать в себе выработанные практикой директивную и современную, носящую инновационный характер, интерактивную модели обучения.

Keywords: метод, обучение, технологий, инновация, кейс.

В современных условиях развития рынка образовательных услуг и требований эпохи информационных технологий преподавание должно сочетать в себе выработанные практикой директивную и современную, носящую инновационный характер, интерактивную модели обучения.

Интерактивная модель обучения базируется на внедрении в процесс обучения инновационных методов: метод проблемного изложения, презентация, дискуссии, кейс – стадии, работа в группах, метод мозгового штурма, мини – исследования.

Среди интерактивных технологий обучения всё большую популярность получают кейс – технологии.

Метод case-study или метод конкретных ситуаций (от английского case – случай, ситуация) – техника обучения, использующая описание реальных экономических, социальных и бизнес-ситуаций. Обучающиеся должны исследовать ситуацию, разобраться в сути проблем, предложить возможные решения и выбрать лучшее из них. Кейсы основываются на реальном фактическом материале или же приближены к реальной ситуаций, направленная не столько на освоения знаний, сколько на формирование у обучающихся новых качеств и умений. Главное её предназначение – развивать способность разрабатывать проблемы и находить их решение, учиться работать с информацией.

Метод конкретных ситуаций (метод case-study) относится к неигровым имитационным активным методам обучения.

Непосредственная цель метода case-study – совместными усилиями группы студентов проанализировать ситуацию – case, возникающую при конкретном положении дел, и выработать практическое решение.

Метод case-study – инструмент, позволяющий применить теоретические знания к решению практических задач. Метод способствует развитию у студентов самостоятельного мышления, умения выслушивать и учитывать альтернативную точку зрения, аргументированно высказать свою. С помощью этого метода студенты имеют возможность проявить и усовершенствовать аналитические и оценочные навыки, научиться работать в команде, находить наиболее рациональное решение поставленной проблемы.

Case – пример, взятый из реального бизнеса, представляет собой не просто правдивое описание событий, а единый информационный комплекс, позволяющий понять ситуацию. Хороший кейс должен удовлетворять следующим требованиям:

- соответствовать четко поставленной цели создания;
- иметь соответствующий уровень трудности;
- иллюстрировать несколько аспектов экономической жизни;
- не устаревать слишком быстро;
- быть актуальным на сегодняшний день;
- иллюстрировать типичные ситуации;
- развивать аналитическое мышление;
- провоцировать дискуссию;
- иметь несколько решений.

Предполагается, что в бизнесе не существует однозначно правильных решений. Суть обучения методом case-study состоит в том, что каждый предлагает варианты, исходя из имеющихся у него знаний, практического опыта и интуиции.

Кейс активизирует студентов, развивает аналитические и коммуникативные способности, оставляя обучаемых один на один с реальными ситуациями.

По объему и структуре информации кейсы можно разделить на комплексные и «мини». Комплексные кейсы - достаточно объемны (от 15 страниц), содержат большое количество подробных сведений, первичных данных, мнений, образцов документов, зачастую даже в избыточном количестве. Обучающийся должен самостоятельно разобраться, какая информация ему необходима и каким образом ее анализировать. Мини-кейсы – это практические ситуации, в краткой форме (от одного абзаца или даже предложения до страницы текста) описывающие проблему. Объем информации достаточен для того, чтобы человек, обладающий необходимыми знаниями и навыками, мог принять обоснованное решение.

Преимуществом кейсов является возможность оптимально сочетать теорию и практику, что представляется достаточно важным при подготовке специалиста. Метод кейсов способствует развитию умения анализировать ситуации, оценивать альтернативы, выбирать оптимальный вариант и планировать его осуществление. И если в течение учебного цикла такой подход применяется многократно, то у обучающегося вырабатывается устойчивый навык решения практических задач.

Чем отличается кейс от проблемной ситуации? Кейс не предлагает обучающимся проблему в открытом виде, а участникам образовательного процесса предстоит вычленив ее из той информации, которая содержится в описании кейса.

Технология работы с кейсом в учебном процессе сравнительно проста и включает в себя следующие этапы:

- индивидуальная самостоятельная работы обучаемых с материалами кейса (идентификация проблемы, формулирование ключевых альтернатив, предложение решения или рекомендуемого действия);
- работа в малых группах по согласованию видения ключевой проблемы и ее решений;
- презентация и экспертиза результатов малых групп на общей дискуссии (в рамках учебной группы).

Новая волна интереса к методике кейс-стади началась в 90 годы. Реформирование экономики породило существенный спрос на специалистов, умеющих действовать в ситуациях неопределённости,

высокой степени риска, специалистов умеющих анализировать и принимать решения. В ВУЗах началось массовое обновление преподаваемых дисциплин и курсов. Менеджмент, экономика, маркетинг, политология, социология стали заполнять образовательный процесс, неся за собой расширение числа интерактивных методов обучения.

Метод кейс-стади имеет очень широкие образовательные возможности. Многообразие результатов, возможных при использовании метода, можно разделить на две группы: учебные результаты - как результаты, связанные с освоением знаний и навыков, и образовательные результаты - как результаты, образованные самими участниками взаимодействия, реализованные личные цели обучения. Учебные результаты - это освоение новой информации, методов сбора данных, методов анализа, умение работать с текстом, а также соотнесение теоретических и практических знаний. При этом образовательные результаты - создание авторского продукта, образование и достижение личных целей, повышение уровня профессиональной компетентности, появление опыта принятия решений, действий в новой ситуации и решения проблем.

Кейс – технология применима в преподавании любых дисциплин, если основные задачи, поставленные на занятиях – это обучение навыкам критического мышления, принятия решений независимого характера.

Литература

1. Долгоруков А. Метод case – study как современная технология профессионально – ориентированного обучения. -<http://www.vshu.ru>.
2. Смолянинова О.Г. Инновационные технологии обучения студентов на основе метода Case Study //Инновации в российском образовании: сб.- М.: ВПО, 2000.
3. Ситуационный анализ, или анатомия Кейс-метода /под ред .Ю.П. Сурмина – Киев: Центр инноваций и развития, 2012.
4. Гуревич А. М. Ролевые игры и кейсы в бизнес-тренингах. СПб., 2006.
5. Андюсев Б.Е. Кейс - метод как инструмент формирования компетентностей. Директор школы. №4, 2010. – с.61-69
6. Кейс – технологии как условие активизации самостоятельной работы - <http://festival.1september.ru>

К ВОПРОСУ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ РЕКЛАМЫ (НА ПРИМЕРЕ РЕКЛАМЫ ТОВАРОВ В КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ)

Эргашева Дурдона Азимджоновна 2 курс, магистратура
Ташкентский государственный университет востоковедения
changmi_son@mail.ru

Abstract: This article examines the features of the Korean language and its teaching in technical universities. Foreign language teaching issues play an important role. The issues of advertising goods are especially interesting. The relevance of this study lies in the study of vocabulary. The degree of vocabulary change often indicates that the language of advertising requires a separate study. In addition, stylistics requires special attention. As you know, stylistics plays a big role in the language, and its teaching has its own characteristics.

Keywords: teaching, foreign language, Korean, advertising, stylistics, endings, goods, language features, structure of expression.

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье рассматриваются особенности корейского языка и его преподавание в технических вузах. Вопросы преподавания иностранного языка играют важную роль. Особенно интересны вопросы рекламы товаров. Актуальность данного исследования заключается в изучении лексики. Степень изменения словарного состава часто показывает, что язык рекламы требует отдельного изучения. Кроме того, особого внимания требует стилистика. Стилистика, как известно, играет большую роль в языке, а его преподавание имеет свои особенности.

Ключевые слова: преподавание, иностранный язык, корейский язык, реклама, стилистика, окончания, товары, особенности языка, структура высказывания.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada koreys tili va uni texnik universitetlarda o'qitish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Chet tillarni o'qitish masalalari muhim rol o'ynaydi. Tovarlarni reklama qilish masalalari ayniqsa qiziqhisoblanadi. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi so'z boyligini o'rganishdir. So'z boyligining o'zgarishi darajasi ko'pincha reklama tili alohida o'rganishni talab qilishini ko'rsatadi. Bundan tashqari, stilistika alohida e'tiborni talab qiladi. Ma'lumki, stilistika tilda katta rol o'ynaydi va uni o'qitish o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Kalit s'zlar: o'qitish, chettili, koreystili, reklama, stilistika, oxirlar, tovarlar, tilxususiyatlari, ifodatarkibi.

В настоящее время в преподавании языка внедряются новые технологии. Экономические взаимодействия Узбекистана с другими иностранными странами требуют изучения не только грамматических особенностей того или иного языка, но и изучения стилистики языка. В данной статье мы рассмотрим особенности стиля корейской рекламы и важность изучения стилистических особенностей в различных жанрах, в частности, в языке рекламы товаров. Реклама, как явление общественной жизни, требует тщательного изучения. Применение смежных наук позволяет создать условия, при которых между потребителем товара и рекламодателем возникает «диалог», который способствует эффективному сбыту товаров, услуг, взаимопониманию. Это может помочь авторам рекламных идей избежать приписывания собственных представлений о качестве товара потенциальному потребителю. Некоторые производители пользуются рекламой, чтобы донести свое обращение до индивидуального потребителя и воздействовать на него в отношении товаров для личного употребления или товаров домашнего обихода. Они добиваются нашего внимания с помощью телевидения, радио, ежедневных и еженедельных газет, потребительских журналов, а также рекламных щитов, рекламы на транспорте, бесчисленных материалов прямой почтовой рекламы, каталогов, воздушных шаров и множества других носителей. Иногда коммерческие интересы производителей заставляют их объединять усилия, чтобы стимулировать использование их товара или услуги индивидуальными потребителями. Для этого большую роль играет выбор не только ярких красок и рисунков, но и языковые выражения, лексика и т.д.

Опыт преподавания корейского языка в Техническом институте Еджу в г.Ташкенте (Республика Корея) показал, что изучение корейской рекламы нуждается в подробном исследовании стилистики корейского языка. Согласно с вышеизложенным, тема, рассматриваемая в данной статье интересна с точки зрения стилистики, особенностей грамматического строя корейского языка. Известно, что стилистика как раздел науки о языке, изучает стили литературного языка (функциональные стили речи), закономерности функционирования языка в разных сферах использования. Учитывая, что особенности использования, цели высказывания, сфера и условия общения для стилистики играют важную роль рассмотрим стилевые особенности в корейском языке. Стилистика представляет стилистическую систему литературного языка на всех его уровнях и стилистической организацией правильной, точной, логической и выразительной речи, что особенно важно в языке рекламы. Можно считать, что стилистика есть отражение языковых средств речи [11: 6-14]. Стилистика и сама сущность стиля связаны с коммуникативной стороной языка, с задачами его использования на современном этапе, функционирования. Определение стиля зависит от трактовки языка, и хотя основные признаки – социальная сущность, коммуникативная функция, отражательная и познавательная «способность», системный характер – признаются всеми лингвистами, однако существующие определения языка неоднозначны, что в известной степени сказывается на различии определений стиля [11].

Со стилем – в самом широком и общем смысле – языковеды обычно связывают представление о таких свойствах языковой единицы и системы, которые позволяют не только передать информацию, но и осуществить это наилучшим образом, выразительно. Таким образом, стиль связывается с качествами речи, ее экспрессивностью, маркировкой, с наиболее, целесообразным по задачам общения в той или иной сфере и ситуации средствами выражения и организацией речи. Поскольку же эти ситуации повторяются, а сферы типизируются, то стиль указывает и на наиболее типичные средства выражения. В данном случае под «стилем» языка следует понимать способность и манеру говорить или писать, способом языкового поведения человека в той или иной общественной среде или ситуации. Как известно, стиль языка – это есть разновидность языка, используемая в какой – либо социальной ситуации – в быту, в семье, в официально – деловой сфере и отличается от других разновидностей того же языка чертами лексики, грамматики, фонетики. Определение стиля зависит от объема самого понятия «язык», а также от центрального понятия – языковая норма. Если нормой признается вообще правильная общенародная вещь, то стиль языка определяется как разновидность общенародного языка. Если же норма понимается более узко, лишь как литературно правильная речь, то стиль определяется как разновидность литературного языка. Соответственно варьируется и классификация стиля языка. При первом понимании выделяется нейтральный – нейтрально-разговорный стиль, по отношению к которому остальные стили характеризуются как стилистически «отмеченные»,

сокращенные; при втором под нейтральным пластом языка понимается общая часть всех стилей, с которой в различной пропорции соединяются в каждом стиле «отмеченные» стилистические средства.

Наиболее важным моментом в корейском языке, как отмечалось выше, является определение в стилях и дополнительно – стили уважительного значения, так как выражение уважительного значения грамматически является одной из важных особенностей современного корейского языка. Как известно, реклама всегда направлена на разную целевую аудиторию – общую и профессиональную, что, бесспорно, ставит важным рассмотрение и определение стилей уважительного значения. К примеру, реклама товаров народного потребления (пищевые продукты, товары домашнего обихода и др.) требуют обращения к потребителям. Использование особых форм обращения в корейском языке указывает, в первую очередь, на грамматическую форму уважительного обращения [4]. В корейском языке отсутствуют грамматические категории рода, тем самым, затрудняя, понимать из текста о ком идет речь. Однако следует обратить внимание, что в корейском языке важно социальное положение человека к кому обращена речь. Для каждого случая выбирается степень уважительного значения и высказывается собеседнику. Сравним:

할머니께서주무십니다. Бабушка отдыхает.

할머니님,주무십시오– Бабушка (форма с 님) отдохните!

Или

너, 이거먹어봐– Ты, попробуй это съесть. (Отсутствует форма уважительного обращения)

Следует оговориться, что в отличие от других языков в корейском языке существует официально-вежливый, неофициально-вежливый стили. Для официально-вежливого стили существует специальная лексика или, назовем, группа лексики, вежливые формы слов, например: 밥 – 진지 «рисовая каша», 말 – 말씀 «слово, речь», 자다 – 주무시다 «спать», 먹다 – 잡수시다 «есть, (т.е. принимать пищу)», 있다 – 계시다 «есть в наличие» и т.д.

Образование формы для обращения происходит путем прибавления «님» к существительному, например, 부모님 – «родители», например:

부모님,오늘집에계시죠? – Родители, вы сегодня будете дома же? Да?

형님,이걸좀받아주세요. – Брат, пожалуйста, возьмите это!

선생님,이건몸에좋은약입니다. Учитель, а это хорошее лекарство для здоровья.

Кроме таких обращений существуют обращения и к неодушевленным существительным, чаще используемых в поэтических произведениях, например: 달님 – «луна», 해님 – «солнце» и др.

Новый этап в развитии массовых коммуникаций и маркетинговых коммуникаций как составной их части связан с появлением всемирной сети Интернет, давшей невиданные ранее коммуникационные возможности и признаваемой уже в качестве неотъемлемой части развития мирового сообщества. Изначально современный этап развития рекламы как средства массовой коммуникации анализируется с точки зрения глобализации как общей тенденции современного общественного развития, вызывающей изменения в самых различных сферах жизни общества. Первичная функция современной рекламы - нести информацию о том или ином товаре и способствовать ее сбыту Однако помимо данной эксплицитной функции реклама выполняет ряд социальных функций, имплицитно ей присущих как продукту культуры и элементу массовой коммуникации. Подчеркивается, что реклама представляет собой предмет исследовательского интереса социологов, поскольку фокусирует внимание на социокультурных изменениях.

О рекламе можно повторится, что это отрасль, которая откликается на запросы и настроение общества, и, следовательно, согласуется с состоянием общества и его стандартами. Дать однозначного определения слову «реклама» в условиях современности, пожалуй, невозможно. И не потому, что на свете существует столько же мнений, сколько и людей, а потому, что при современной развитости маркетинговых коммуникаций порой очень трудно определить, что является рекламой, а что не

является. Но любому определению рекламы присуща одна цель: заставить аудиторию действовать именно так, как желает рекламодатель. Эта цель является сущностью рекламы, ее смыслом. Это не обязательно должен быть призыв потратить деньги с выгодой для себя. Это может быть все что возможно: и призыв наоборот не тратить деньги на что-либо («Остерегайтесь подделок», «Не пользуйтесь услугами сомнительных лиц» и т.д.), и призыв осуществить какое-то действие как для пользы общества («Заплати налоги»), так и для пользы других людей («Позвоните родителям») и себя лично («Соблюдайте правила дорожного движения»). Но, разумеется, что эта цель не может целиком отражать смысла понятия «реклама».

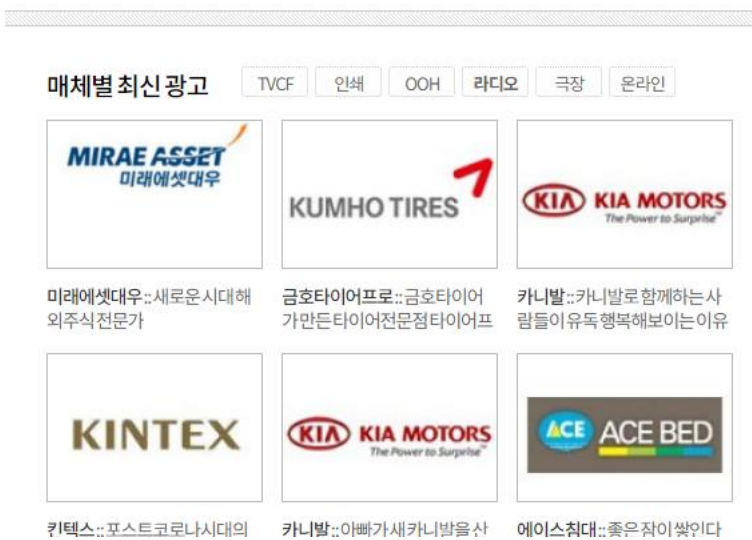

Рисунок 1. Корейские компании в области рекламы.

Корейская реклама не стала исключением. Однако особенно важно в корейской рекламе, как мы говорили, стили. В корейском языке три основных стиля имеют три различных языковых источников: книжный стиль обычно восходит в значительной части к литературно-письменному языку предшествующей эпохи, нередко иному, чем повседневный язык основной части населения; нейтрально-разговорный стиль восходит к общему языку народа; фамильярный стиль в значительной части – к городскому просторечью.

Публицистический стиль, одну из наиболее популярных разновидностей, которого составляет газетный, как вид массовой информации. Одно из важных функций периодических изданий, т.е. газет, является информационная функция. В особенности внимания требует язык рекламы. Стремление в кратчайший срок сообщить о новостях не может не найти отражения и в характере коммуникативных задач, и в речевом их воплощении. Однако эта исторически изначальная функция периодических изданий постепенно оттесняется другой, – агитационной – или иначе – воздействующей. Периодические издания, призваны просвещать массы, что обусловлено тем, что пропагандируют. Нередко выделяют несколько функций газеты: информационную, просветительскую, воспитательную, организаторскую, развлекательную, например:

회의참석자들이

2001

년도대외경제정책및외국인투자유치위원회의조치명령을실무그룹이어떻게실천하였는가를분석하였고수출전책, 산업회사들과농업총체들의수출잠재력문제를검토하였다.(교민일보. 2016년 12월 19일.)

«Участники конференции проанализировали, как рабочая группа реализовывала внешнеэкономическую политику 2001 года и перечень мер, принятых Комитетом по привлечению иностранных инвестиций, а также рассмотрели экспортную политику, экспортный потенциал промышленных компаний и сельскохозяйственных организаций. (Kyotip Daily, 19 декабря 2016 г.)

Кроме вопросов публицистического стиля, используемого и рекламе товаров следует обратить внимание на выражение почтительности собеседнику. Одной из главных отличительных черт корейского языка является сложная структура уважительной степени. Если в русском языке мы наблюдаем лишь уважительный стиль и неуважительный, то в корейском языке можно обнаружить, что уважительных стилей бывает несколько. Образование уважительной степени происходит совсем не однообразно. Изменив глагольное окончание, можно образовать неуважительный стиль в уважительный, а также добавив к основе глагола уважительный аффикс [12,13]. Выше нами упоминалось, что отношение к собеседнику – слушающему, воспринимающему информацию важно почтительное отношение. В корейской культуре важно социальное положение человека и к кому обращена речь. Для каждого случая выбирается степень вежливости и высказывается собеседнику. Требуется и детальное изучение текст рекламной коммуникации и поиск его специфического места в современном медиапространстве. Отмечая, что, хотя текст рекламы, как правило, имеет все классические признаки, характеризующие текст в целом как особый коммуникативный феномен (в том числе смысловую законченность, смысловую целостность, коммуникативную целенаправленность, языковую, структурную и композиционную оформленность, определенную жанровую

매체별 최신 광고

TVCF

인쇄

OOH

라디오

극장

온라인

принадлежность и т.д.), автор в то же время делает акцент на особом его свойстве - полисемiotичности. Дело в том, что для достижения наиболее

эффективного воздействия на аудиторию специалисты по рекламе обычно прибегают к использованию самых разных знаковых систем.

Визуальные, аудиальные и иные невербальные элементы служат все-таки «приправой к основному блюду»; ведущим же компонентом большинства рекламных сообщений на данный момент остается именно словесная составляющая. Следует отметить, что подходы к классификации и типологизации рекламного текста, рассматриваются существующие точки зрения относительно возможностей деления текстовых сообщений рекламы на различные виды. Возможность быть отнесенным к тому или иному типу или жанру - особенность, характерная для любого типа текста.

Стимулирующая реклама направлена, в основном на стимулирование потребностей покупателей. Ее направленность ограничена, она должна быть адресована покупателям. При этом, однако, неизбежно обращение к несколько большей аудитории покупателей или пользователей. В большинстве случаев довольно трудно строго очертить круг потенциальных покупателей или выявить читаемые только ими издания, но в данном случае такое расширение аудитории не намеренное, а довольно случайное. Это самый распространенный вид рекламы. В ней важно подчеркнуть основные преимущества продукции и услуги, их положительные качества по сравнению с аналогичными товарами. Основная задача стимулирующей рекламы - стимулировать потребность в приобретении вашего товара или эксплуатации, предлагаемой вами услуги. В рекламном объявлении стимулирующей рекламы небольших и средних фирм при рекламировании товаров повседневного спроса принято давать и элементы имидж-рекламы. Так как отдельную имидж-рекламу такие фирмы, как правило, просто не могут себе позволить. Целевая имидж-реклама характерна для крупных фирм при проведении крупных рекламных кампаний. В рекламе недопустимы негативные высказывания в адрес фирм-конкурентов и их товаров. Во-первых, нехорошо с чисто этической точки зрения, причем во многих странах эта норма регламентирована законом. Во-вторых, это как правило, идет на пользу конкурентам, они получают дополнительную рекламу, и может случиться так, что их товар запомнится лучше чем ваш. В-третьих, чисто психологически такой метод вызывает у покупателя сомнение в качестве рекламируемого товара. Стимулирующая реклама является также и составной частью имидж-рекламы. Несколько рекламных объявлений также создают у покупателя определенный образ фирмы.

Заключение

Таким образом, реклама является средством коммуникации производителя и потребителя. Эффективность рекламы выражается в повышении спроса на товары. Наиболее

эффективна реклама:повторяющаяся в газетах и журналах (в тех, которые читают основные покупатели или партнеры "рекламный кубик");прямая почтовая рассылка;реклама по радио; участие в выставках;телереклама (эффективна, но ее высокая стоимость может поглотить прибыль). Следовательно следует отметить, что любая реклама должна быть предметом стилистического анализа, изучение особенностей стилей речи в современном корейском языке (функциональные стили),закономерности функционирования языка в разных сферах использования, особенности использования и цели высказывания, сферы и условий общения. Анализ показал, что стили речи в корейском языке играют важную роль при объяснении природы эмоционально-окрашенных выражений в рекламе товаров.

Список литературы:

1. 남기심. 고교문법. 1997년. 남기심. 표준국어문법론. 2001년.
2. 이익섭, 채완. 국어문법론강의. 화연사, 2003년.
3. 임홍빈. 국어문법의심층. 태학사. 1998년.
4. 허웅. 국어학. 샘문화사. 2000년.
5. 한국어 (상, 하), 우즈베키스탄, 동방대학교, 1995.
6. 한국인의생활, 교육부국제교육진흥원, 서울, 1998.
7. Korean grammar for International learners, Seoul, 1987.
8. Kum Sung. Korean language Dictionary, Seoul, 1990.
9. Будагоров Р.А., Литературные языки и языковые стили. М: Наука, 1967.
10. Ким Ф. Грамматика современного корейского языка. Алматы: КазНУ, 2002.
11. Ким Ф. Синтаксические элементы корейского языка. Алматы: КазГУ, 1999.
12. Происхождение и развитие языков во всем мире.// Атлас мира языков, Лик пресс, 1998
13. Рождественский Ю.Н. Лекции по общему языкознанию. М.: Наука, 1990.

ELECTRONIC MANUALS, THEIR TYPES AND IMPORTANCE IN THE LEARNING PROCESS

Urolova Sharofat Bakhodir

daughter is named after Nizami

Teacher of the Department of Information Technology of TSPU

Abstract: At present, great attention is paid to the automation of the educational process. One of the convenient tools for automating the learning process is the use of computer technology. The wide application of computers allows teachers to overcome the complexities in the preparation of methodical manuals and automate this process. The presentation of various electronic manuals, methodical manuals on the computer has many advantages. In this article, we talked about the automation of the educational process, e-learning manual, the effectiveness of e-learning manual, the contents of e-learning manual, the control of e-learning manual.

Keywords: technology, graphics, electronic tutorial, electronic textbook, multimedia, visualization, electronic publication, methodology, visualization

At present, great attention is paid to the automation of the educational process. One of the convenient tools for automating the learning process is the use of computer technology. The wide application of computers allows teachers to overcome the complexities in the preparation of methodical manuals and automate this process. The presentation of various electronic manuals, methodical manuals on the computer has many advantages.

In different sources, electronic learning aids are given the following definitions:

– it is a set of information in graphic, text, Digital, Sound, music, video, photo and other types. Electronic publication can be carried out on optional data carriers – magnetic and optical drives, as well as on computer networks;

E-learning manual-must consist of sequenced materials related to the appropriate field of scientific and practical knowledge, it must ensure that learners and students have the knowledge, skills and mal aka related to this field in an active and creative way. The e-learning edition should be characterized by a high level of execution and decoration, completeness of information, quality of methodical instructions, quality of technical execution, visual acuity, logic and style of consecutive expression.

The e-learning manual is an educational publication created at a high scientific methodological level, which is fully aligned with the state educational standards of a certain direction and specialty.

E-learning manual is an electronic publication that partially or completely replaces the learning manual and is officially approved as a publication of this type.

An electronic tutorial is a text that is presented in electronic form and is provided with a networked communication system that allows you to switch from one part to another part in one zone.

As a rule, electronic textbooks consist of a set of teaching, control, modeling and other programs that are placed on the memory devices of personal computers and reflect the main scientific content of the subject.

The electronic manual complements the simple teaching manual and is more effective in the following cases:

- provides reconnection for a moment;
- simple training allows you to quickly find information that is difficult in the hands izlash;
- significantly saves time when referring to hypertext comments many times;
- displays, dictates, modulates along with short text;
- provides quick verification of knowledge on a particular section.

The disadvantage of electronic learning aids is that the display is inconvenient as a means of obtaining information, and the difference between the book and the price is higher.

Over the last 20 years, the concepts and requirements related to the electronic manual have changed significantly. As a result of many controversial discussions and anti-Semitic speeches of the authors of e-learning manuals, certain forms of the concept of e-learning manual, requirements arose. Let's take a look at the basic concepts related to electronic learning manual below:

Electronic textbook (ED) is an electronic edition of Basic Education, created at a high scientific and methodological level, which is fully structured in accordance with the state educational standards of a particular direction and specialty.

E-learning manual (EAPC) is an electronic publication that partially or completely replaces the learning manual and is officially approved as a type of publication.

Hypertext is a text that is given in electronic form and is networked, with a systematic connection, allowing for a moment to pass from one fragment to another.

Computer explanation is an inductive conclusion and visual explanation through yes—no tribe answers to questions.

Visualization-visually presenting in the form of images, graphics and animations.

As with the creation of all complex systems, the success of the work in the preparation of electronic learning manuals depends on the author's ability. Nevertheless, there are elements that form the basis of the textbook for the preparation of electronic textbooks. They are as follows:

The Test. Outwardly, this is a simple form of electronic tutorial. The main difficulty is the selection and clear expression of questions, as well as the interpretation of answers to questions. A good test allows you to make an objective conclusion about the knowledge, skills and skills of students in a particular field of science. This makes it possible to choose the optimal way to achieve the peak of knowledge.

Encyclopedia. This is the basic form of Electronic Learning Guide. In terms of meaning, the term encyclopedia refers to the fact that the information collected in the electronic learning manual should be complete and with more than the ratio to educational standards. Because it should satisfy all users.

Collection of issues. This is one of the important forms of Electronic Learning Guide. The electronic learning manual is a collection of issues that make the task of teaching more than anyone else. In the collection of electronic issues, the help system should be perfect. Students want to solve a particular issue they receive information about training. The main problem is in choosing the issue that covers the entire theoretical data.

Creative environment. Modern electronic learning aids should enable students to work creatively with the objects under study and the models of the system of interrelated objects. The creative work, expressed by the same teacher, helps to strengthen, formulate knowledge and skills in students. From the programmer's point of view, the creative environment is one of the most complex parts of the Electronic Learning Guide. The creative environment ensures that students work as a team on the clay.

Author's environment. The electronic manual should be able to adapt to the learning process. That is, it must take into account a certain field of study, a certain direction and characteristics of a particular student. This is facilitated by the excess of instructional materials. But experience shows that creative active teachers like to form the materials of the electronic learning manual themselves. To do this, you will need a suitable author's environment. Such an environment, for example, provides for the introduction of additional materials into electronic encyclopedia, allows you to fill out a set of issues, prepare distribution materials and manuals on science.

The composition of the electronic manual should also include means of control, since the control of knowledge is one of the main problems in the educational process. So far, oral and written forms of knowledge control have been used in the educational system. Currently, different methods of testing are used.

Thus, in order for a subject to effectively occupy an area, it is necessary to have practical skills to solve issues together with the study of the theoretical part. To do this, it is necessary to study the construction of physical models of processes and phenomena under study, the design of algorithms and programs for solving the problem. To do this, various graphical and programming tools can be included in the composition of the electronic manual.

References:

1. Gaffarov F.H. Methods of establishment and their distance using of electronic learning resources on special disciplines// Dissertation abstract of the doctor of philosophy (phd) on pedagogical sciences 2018
2. Hasanov, A.A., &Gatiyatulina, R.M. (2016). Interdisciplinary communication as a didactic conditions of increase of efficiency of educational process. Eastern European Scientific Journal Germany. Auris - kommunikations-Und verlagsgesellschaftmdh 5-2016, pp.107-111.
3. Mamarajabov O.E. Abdurazzoqov J.A. The benefits of using information technology in the education system // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 12, 2019. P.446-450
4. Pulatova, N.R., &Khasanov, A.A. (2019). Role of innovation in school development. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, Vol. 7 No. 12, pp.502-504.
5. Uroкова, Sh. (2019). Trends of electronic education development. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, Vol. 7 No. 12, pp. 768-771.

ТАЪЛИМНИ АХБОРОТЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ХУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИ

Худойқулов Хол Жумаевич.

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий унверситети "Педагогика ва Умумий психология" кафедраси профессори, педагогика фанлари доктори

xol.xudayquyulov.51@mail.ru

Abstract:

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириб бориш қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан мурасасизлик ҳиссини

Keywords: ривожлантириш таълим муассасаларининг етакчи вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йилнинг 9 январдаги № ПФ-5618 "Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида"ги [1] фармони мазмун-моҳиятига кўра, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш орқали жамиятда қонун устуворлиги таъминланишига, адолат қарор топишига, инсон манфаатлари улуғланишига хизмат қилиши билан аҳамиятлидир. Ҳуқуқий маданият кишиларнинг ҳуқуқ тўғрисидаги билимга, қонунга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий меъёрларни бажариши, уларга амал қилмаган ҳолда, ҳуқуқбузарликлар содир бўлиши ва тегишли жазо чоралари олишига айтилади. Бугунги талаба ёшлар эртага жамиятнинг у ёки бу соҳасида етакчи мутахассисларга, раҳбар ходимларга айланади. Айнан шунинг учун ҳам талаба ёшларда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш орқали уларни фуқаролик жамияти барпо этиш жараёнларига кенгроқ жалб этиш жараёнларининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ўрганиш ва таҳлил этиш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади[2].

Таълимни ахборотлаштириш шароитида педагогика олий ўқув юрти талабаларининг ҳуқуқий маданиятни янада такомиллаштириш бугунги куннинг муҳим масалаларидан биридир. Таълимни ахборотлаштириш – таълим соҳасини услубий-амалий жиҳатдан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва техник воситалари билан таъминлаш ҳамда улардан самарали

фойдаланиш асосида таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик мақсадларини амалга оширишга йўналтирилган жараёндир[3].

Демак, ҳуқуқий таълимни ахборотлаштириш – бўлажак педагог кадрларни ҳуқуқий ўқитиш сифатини ошириш имконини берувчи янги таълим методларини тайёрлаш ва ўқитишда янги ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар комплекси.

Таълимни ахборотлаштириш таълим берувчи ва таълим олувчи фаолиятини интеллектуаллаштириш жараёни сифатида фақатгина замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида ривожлантириб қолмасдан, унинг замонавий босқичида информацион коммуникацион технологияларни қўллаш барча учун зарурий эҳтиёж бўлмоқда. Талаба ёшларни ҳуқуқий тарбиялаш унсурларидан бири ҳуқуқий тарғиботдир. Ҳуқуқий тарбия тизимида оғзаки ҳуқуқий тарғибот муҳим ўрин эгаллайди. Жумладан, маърузалар, савол-жавоб кечалари, суҳбатлар, китобхонлар йиғинлари ва илмий-амалий анжуманлар.

Бундай йиғилишларни ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда олиб борилса, талабаларнинг қизиқишларини янада орттиради. Масалан, масофавий тизим орқали савол-жавоблар, суҳбатлар ўтказилиши республикадаги педагогика институтлари, факультетлари талабаларининг ҳуқуқий билимларини бойитишга туртки бўлади.

Умуман ҳулоса қилиб айтганда, педагогика олий ўқув юрларида ҳуқуқий таълимни ахборотлаштириш орқали - касбий ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, интеграл билимлар тизимини шакллантириш, ахборот етакчиларини ривожлантириш ва ҳуқуқий фанлар бўйича талабаларнинг мустақиллигини ошириш лозим, бу эса ҳуқуқий маданият сифатини аниқлаш учун мезон сифатида хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш. М. Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисидаги № ПФ-5618 Фармони. – Тошкент: Ўзбекистон 09.01.2019
2. Рахимов О.Д., Электрон таълим ресурсларини яратиш талаблари ва технологияси., Замонавий таълим. –Т.: №2, 2016, 46 -бет.
3. Капитонова М. В., Педагогические условия формирования правовой культуры студенческой молодежи Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук., Москва-2008 – С,11
4. Саидов А., Тожихонов У., Тошқулов Ж., Мустақиллик ва ҳуқуқий мафкура. –Тошкент : Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1995. – Б. 5. Диярова Ш.Р., Ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданиятнинг таркибий қисми сифатида., Халқаро илмий-амалий анжуман материали, Тошкент, 2019., 136-138 б.

INTERACTIVE METHODS IN THE LESSON PROCESS OF BIOLOGY

RAJABOVA BARCHINOY

In Romitan district of Bukhara region

12th grade biology teacher

Gayratovaguli@gmail.com

Abstract: It is impossible to organize educational activities aimed at shaping the educational process with upbringing, with the separation of knowledge, skills and abilities. It should be noted that when organizing students' learning activities, the educational process should be integrated, in a systematic way, and knowledge, skills and abilities should be integrated with each other. In order to solve the above-mentioned tasks and eliminate the shortcomings of the traditional education system, to increase the effectiveness of the educational process, it is necessary to organize teaching in individual and small groups, as well as general learning activities.

Keywords: BIOLOGY, LESSON PROCESS, .INDIVIDUAL METHOD, STUDENT, INTELLECTUAL DEVELOPMENT

When students' learning activities are organized individually, students independently master the learning material, independently perform learning tasks designed taking into account the level of intellectual development, interests, needs, abilities, knowledge acquisition, and becomes the subject of cognitive activity.

It is advisable to organize students' learning activities in individual and small groups in the formation of subject-subject relationships in the educational process. The individual organization of students' learning activities consists of the following stages:

- determine the didactic purpose of the task;
- The purpose of independent research and ways to achieve the goal determination;

- organize their own business;
- independent study of educational materials;
- Comparison, similarities and differences of the studied object,

identify specific features;

design the obtained result, check its expediency;

- Analyze the result and make changes as appropriate.

0 'Individual performance of learning tasks involves the mental activity of students, increases confidence in their knowledge, strengths and abilities, and each person develops at the level of their ability.

In the cognitive activity organized in this way, time is used efficiently, efficiency increases. In the lessons organized using the methods of modular learning technology, collaborative learning technology, students' learning activities are organized individually. In biology teaching, the individual organization of students' learning activities is mainly used in extracurricular and extracurricular activities. For example, students may have different approaches to homework. These include observing and experimenting on specific topics, preparing reports and essays, and materials for competitions on a variety of topics.

In the educational process, taking into account the content of the topic studied in the lesson, the student can work independently in small groups in the classroom, the organization of educational debates, brainstorming, didactic games, presentations, self-assessment, the use of visits, etc., should be the focus of the teacher's approach to problem-solving and exercise-solving. Organizing students' learning activities in small groups involves the following steps:

- identify ways to solve the problem situation created in the lesson;
- o• to get acquainted with the didactic purpose of educational tasks, the tasks to be performed;
- design of ways to achieve the goal in collaboration with small group members, organization of independent work;
- compare the object under study with previously studied objects;
- design the results and verify its feasibility;
- Analyze the result and make changes as appropriate.
- When students' learning activities are organized in small groups, to determine the ability, interest, level of knowledge, level of knowledge of each student in the group, cooperation between students, learning dialogue, debate, discussion, interaction assistance is envisaged.

These include the use of modular learning technologies designed to help students work in small groups. In biology classes, students' learning activities are most effective when they combine general learning with individual and small group work. In the small group method of collaborative teaching, general teaching is combined with small groups, and in the "saw" method, the student is taught first individually and then in small groups.

Depending on the didactic purpose, tasks and content of the subject studied in biology lessons, it is recommended to use the forms of organization of students' learning activities individually, in small groups and in general. In order to effectively and rationally manage students' learning activities, a biology teacher must do the following:

1. 0 'How to organize your student's learning activities based on the educational, pedagogical and developmental goals of the topic being studied;

2. Designing students' learning activities;
3. Identify ways to achieve the goal of unit 0;
4. Analyze the results of students' learning activities during the lesson and check its relevance;
5. If necessary, make appropriate changes to the project of student learning activities.

This, the organization and management of students' learning activities, the organization of this activity in accordance with the purpose, its design, the definition of ways to achieve the goal, the analysis and evaluation of the results obtained. Traditional education, which maintains its dominance in the modern educational process, involves the general teaching of students and the organization of students' learning activities as a passive listener. The organization of unit work involves an intermediate level student, the independence of the student is ignored, and the learning process is led by a teacher. Therefore, there is a need to apply modern pedagogical technologies in the teaching of biology in order to make students a full-fledged subject of their educational activities, humanize and democratize pedagogical relations, increase the effectiveness of teaching.

Technologies aimed at updating the content of traditional education and radically changing the organization of the educational process, which play a leading role in the modern education system, can be divided into the following groups according to their didactic purposes:

- pedagogical technology based on humanization and democratization of pedagogical relations;
- Pedagogical technology aimed at activating the cognitive activity of students and increasing the effectiveness of the educational process.
- pedagogical technologies aimed at improving the organization and management of the educational process.
- Pedagogical technology based on didactic improvement and processing of teaching materials.
- pedagogical technology based on the use of methods of folk pedagogy. We will briefly dwell on this technology below.

1. Pedagogical technology based on humanization and democratization of pedagogical relations. The technology aims to improve the relationship between teacher and student, to take an individual approach to the student, to democratize the educational process, to enrich the content of education with humanitarian ideas.

2. 0 'Pedagogical technology aimed at activating the cognitive activity of students and increasing the effectiveness of the educational-natural process. This technology allows students to intensify their cognitive activities and increase the effectiveness of the educational process in the teaching of biology. This group of technologies includes didactic-game, developmental, problem-based, modular and communicative learning technologies.

3. Pedagogical technologies aimed at improving the organization and management of the educational process. These technologies can increase the effectiveness of teaching biology through the purposeful organization and management of the educational process. These include programmed learning, differentiated learning, individualized learning, and integrated and collaborative learning technologies.

4. 0 'Pedagogical technology based on didactic improvement and processing of teaching material. This technology involves the development of independent and free thinking through the didactic improvement and processing of educational material, increasing the effectiveness of the process of acquiring knowledge of students, the gradual formation of mental activity.

5. Pedagogical technology based on the use of methods of folk pedagogy. This technology consists of educational technologies based on the integration of the educational process of personal development and

natural development. The use of these technologies in the teaching of biology allows students to be educated in the spirit of independence and devotion to the motherland, respect for national and universal values, instill in their hearts and minds the ideas of national independence. (module) and at a special methodological level. In order to improve the organization and management of students' learning activities, it is advisable for a biology teacher to apply it at a local (modular) level at a certain stage of the lesson. First, a new topic is studied, and control tests, various games, competitions, and trainings are conducted to monitor and evaluate the knowledge, skills, and abilities that your students have acquired. Once a student has mastered certain skills and competencies, he or she can take lessons based on pedagogical technologies, that is, apply them at a specific methodological level.

LIST OF REFERENCES

1. N.N. Azizxojayeva. Pedagogical technologies to increase the effectiveness of the educational process. Methodical manual for high school students and participants of advanced training courses. T.: 2007.
2. J.O. Tolipova, A.T. G'ofurov. Methods of teaching biology. O 'q u v -m e to d ik q o' llan m a. - T .: «Bilim» 2004.
3. /. Azimov et al. Biology. M etodic q o 'llan m a. - T .; A is a medical publishing house named after Ali ibn Sina. 2002.

ARTISTIC INTERPRETATION OF VERSES AND HADITHS IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI

Mutafoev Abubakr Muhiddin son

Master of Bukhara State University.

Mir Arab is a teacher at a special Islamic secondary school.

mustafoev.abubakr@bk.ru

Abstract: Nizamiddin Mir Alisher Navoi, the "shams ul-millat" of the Turkic peoples, enriched the treasury of world literature with his sensitive poetry, the great "Khamsa", the rich scientific heritage of various branches of science. is an artist. For more than five centuries, this great genius, who has used more than 26,000 dictionaries in his creative heritage, has amazed the world with his profound philosophical insights, breadth of meaning and endless sea of eloquence in his poetic heritage. It is difficult to find another artist whose works are widespread in the world, such as Alisher Navoi, whose copies of his books are kept in almost every corner of the world. The fact that in the last years of Navoi's life a dictionary was developed in the language of his works shows that the field we now call Navoi studies is much older.

Keywords: Alisher Navoi, "Khamsa", hadiths, epics, articles, word art, Navoi poetics, the content of the work

Alisher Navoi is the most famous representative of the Turkic world literature. It is because no one has been able to serve as much as he did for the development of this language and literature. Navoi's work is the pinnacle of Turkish literature. Because no one had written so much than Bobur in this language before. Navoi is the greatest poet of all nations. Because he considered himself a poet of the Turkic peoples who spread from China to Khorasan. He united them under the banner of a single literary language, "single". It had a great impact on the economic, political and spiritual development of the nation. If we look at the original sources of the poet's works, if we study their sources, it becomes clear that "Navoi is a great Islamic poet."

The sources of A. Navoi's work are rich. However, the source on which the poet refers is the Qur'an and the Hadith, which are the sources of Islam. He was a man who understood the practices of Islam very well and adhered to them. Therefore, in his works, he is strongly criticized by the clergy, sheikhs, and officials who have amassed wealth under the guise of religion. In Navoi's work, the predominance of justice is directly rooted in religious sources. This can be seen in his work in all genres, from his greatest work, Hamsa.

Especially in the great poet's work "Mahbub ul-qulub" about moral norms. Based on the life experiences he has gained throughout his life, the writer, as a wise coach, observes human behavior and teaches him the science of humanity. The wise man of folklore made extensive use of folk sayings and proverbs, and he himself created many wise sayings in the tone of folk proverbs, many of which became proverbs. Caring for a person, directing him only to good, is the essence of the wisdom of Mahbub ul-Qulub. "It is better to be human, to be clean and pure, and to be honest, to be stupid. He is pure - he is a pure man. The tongue is thin and the heart is thin. If I am a Muslim, let the Muslims be sure of his language and his heart, and let his eyes be satisfied. " "Speak the truth, even if a sword comes to your head," "If you are as right as the alphabet, there is no harm in you," "The right word is sharper than a sword," " Even if you sit crooked, speak the truth", "Prayer falls on the crooked, calamity falls on the crooked "and" He who does not harm others with his hands and tongue is a Muslim " such as the content of hadiths.

Alisher Navoi is known to have used folk proverbs and sayings in almost all of his works. This method has become very sophisticated, especially in Mahbub ul-Qulub. In some places proverbs are quoted in their original form, while in others only the content of popular folk wisdom is absorbed into a series of lines. The content of the above reprimand is also common among the people. Dozens of people, such as "Bakhl's garden will not grow", "The noble will ascend to the sky, will be buried in the ungrateful earth", proverbs and hadiths such as "al-hayou minal iman" - "modesty is a sign of faith."

Each of Alisher Navoi's teachings is based on sharp truth. At the heart of these proverbs are great ideas aimed at correcting human morality and purifying it spiritually. "His verses, his verses, which have become parables, his concern for man, his people, his humanity, his tireless struggle for justice, fairness, and righteousness, how bright love is in his sensitive heart. it is a testimony to the fact that higher thoughts and ideas strike a chord. "

The first article of Hamsa, Hayrat ul Abror, deals with the essence and pillars of Islam. At the beginning of the article, Navoi clarifies the concepts of "Ahl al-Kabul" and "Ahl-e-Rad" in the chapter:

Clean the world, Yazdoni,

All are saved and all are lost.

Know the name of this monument,

Know the emerald Islam of that one.

The people of disbelief have found their way to blame,

Zumrai islam salomat sari.

According to Navoi, living in an Islamic state is not enough to become a Muslim. Based on the hadith, the poet states that a true Muslim can be applied only to a person who is safe and sound from the hands and tongue of other people. To reach this level of morality, one must strive to perform the five pillars of Islam with pure intention and pure faith. Navoi is the backbone of Islam - to say the word of martyrdom; while explaining the conditions of prayer, fasting, almsgiving, and pilgrimage, he beautifully expressed that these acts are not just rituals, but the foundations of spiritual education.

In the fifth epic of Hamsa, Saadi Iskandariy, when Alexander ascends the throne, he begins to rule the country with justice. It exempts the people from a two-year lease. This is where the epic describes justice. This definition is explained through hadiths. For example, there is a hadith that one hour of justice is better than the obedience of angels and all people in the world. Then when King Mas'ud saw in a dream that his father Mahmud was walking in the gardens of paradise in the light and asked his father how he had achieved this, because of the only justice his father had done during the conquest of India. Attached is a story about how

God told him that he deserved such a career. The Wisdom chapter deals with Alexander's question about justice with Aristotle. According to Aristotle, when a king acts on the basis of justice in all his affairs, his property will be prosperous and his people will be prosperous. When the people are rich, the salaries of the soldiers increase, and the army always wins.

It is no coincidence that the Samarkand statesman praised Alisher Navoi as "Mir Nizamiddin", meaning "the rule of religion is the law". This is confirmed by the fact that in almost all of Navoi's works, especially in the prefaces to the Hamsa epics, there is praise for Allah, salutation to the Prophet, supplication, and praise to the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him). In the works we will consider below, Alisher Navoi appears as a profound scholar and theorist of Sharia and mysticism.

Expression of the Qur'an and hadith in the work of the poet.

وَنُزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا { الإسراء:

Know, if you want to read the healing,

Who came to read the healing mother,

Abdur-Rahman Jami (may Allah have mercy on him) compiled the Arba'in in Persian, in which he translated forty hadiths on virtuous deeds in four verses. Later, his student, the classical poet Mir Alisher Navoi, followed in the footsteps of his teacher and finished his work "Arba'in".

Arba'in or Chihil Hadith ("Forty Hadiths") is a poetic translation of 40 hadiths on human morality, written in 1481. The work begins with traditional praise and praise. Introduction - In "Sababi Ta'lifi Manzuma", Navoi's teacher Abdurahman Jami selected 40 authentic hadiths and wrote "Arba'in" in Persian, but the Turkish reader did not know about this spring and translated these 40 hadiths into Turkish with Jami's permission. . Six of the hadiths based on Arba'in are muttafaqun 'alaih (common hadiths in the Sahih of Imam Bukhari and Imam Muslim), eight are Sunan al-Tirmidhi by Imam al-Tirmidhi, and eight are Sunan Ahmad by Imam Ahmad Hanbal. The rest are taken from the works of Imam Bukhari "Aladab al-Mufrad", "At-Tarikh al-Kabir" and the collection of hadiths of famous hadith scholars such as Imam Darimi, Abu Dawud, Nasai, Ibn Majah, Bayhaqi, Suyuti, Tabarani, Daylami.

Hazrat Navoi is an exemplary example of a perfect Muslim who based his whole life and work on the verses of the Qur'an and hadiths. The poet always understands that reading and following the Qur'an is the main condition for perfection.

In the hand of the world, if the king melts,

Unfortunately, he melts in his heart.

Let him recite the Qur'an.

The cure for the heart of the hand is Kalamullah.

It is known that all the ideas in the works of the poet are closely connected with the content of the Holy Qur'an and hadiths. Without a deep knowledge and understanding of these two great sources, which are the pillars of Islam, it is difficult to study and interpret the works of Navoi, and it is difficult to understand the world of the thinker-poet. The second case is that Navoi, in his time, despised his teacher Abdurahmon Jami and considered himself a member of the Naqshbandi sect. Therefore, the uprisings, emotions and ideas that he put forward in his psyche are related to these aspects. Therefore, in order to understand and explain the ideas of Alisher Navoi, it is important to have a deep knowledge of mysticism, the conditions and requirements of the

Naqshbandi sect. Only after taking into account these two aspects, we will be able to correctly interpret and interpret the works of Alisher Navoi.

LIST OF REFERENCES:

1. Rustamov A. Navoi's artistic mastery. - Tashkent: Literature and Art, 1979.
2. N.Komilov. Sufism. - Tashkent, 2009
3. Khandamir Ghiyasiddin ibn Humamiddin. Habib us-siyar fi ahbori afrodi bashar.– T .: O'zbekiston, 2016
4. Classical poetics of the East: Sources and interpretations / Prepared by, author of interpretations and comments H.Boltaboyev. - Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2006. - 430 p
5. Alisher Navoi. Hamsa: Hayrat ul-abror. Farhod and Shirin. TAT. 10 volumes. - Tashkent: Gafur Gulam NMIU, 2011. J.6. –808 p

Application of streaming technologies and its effectiveness in the process of teaching

Norimova Guljakhon Abduganievna,

Gulistan State University

Email: guljahon.uz@googlemail.com

Abstract: The article examines the scientific and theoretical foundations for the development of student scientific competencies on the basis of streaming technologies, their improvement based on modern requirements, as well as proposals that scientifically substantiate the harmony of the quality and effectiveness of education.

Keywords: paradigm, trend, streaming, technology, skills, competence.

This is the nature of the process of activity - the end result of which affects the nature of the acquired knowledge, skills, abilities and competencies. Of particular importance in the educational process is the formation of practical skills and abilities and skills acquired by students on the basis of their theoretical knowledge.

Learning is a process of purposeful interaction between a teacher and a student, in the process of which knowledge, skills, competencies and competencies arise that carry out the development of students.

The process of teaching English using streaming technologies performs three functions: educational, pedagogical and developmental.

Learning or reading is a complex process of acquiring knowledge, skills and competencies that requires intellectual, volitional and physical efforts of students and stimulates their development. Without the reasonable guidance of the teacher and the active conscious participation of students, there can be no positive

results in the learning process. These two aspects of the educational process (teaching and learning) are united by a common goal: to assimilate the educational material through various means and methods of teaching.

It is known that the subject of cognitive activity is a student. Consequently, at the center of education with a socio-pedagogical basis lies the attitude of his personality, consciousness both to the world under study and to its partners in cognitive activity: students and teachers who organize and direct its learning. This question was equally important in all periods.

“The concept of student cognitive activity is especially important when it comes to student achievement. The cognitive activity of a student is reflected in his intellectual reflection in the learning process, while performing general and private tasks” [, p.]. In fact, these features not only provide the student with a high level of knowledge, but are also characteristic of his life, that is, the formation of the student's personality, his active attitude to practice, to life. Therefore, we can say with confidence that an increase in cognitive activity is the formation of an active life outlook of a person.

The knowledge of the student is the same as the path of mature scientific knowledge, the study of facts in science, scientific discoveries by the teacher of truth through mastering his own historical path [].

“An important feature of human activity as a real social property is the subject's interaction with the environment and feedback from the activity that creates significant wealth. The nature of the cognitive activity of students in an educational institution is such that the result is not always a materialized product, and the student does not always feel it - a student who received a bad grade for his answer was upset and said: “I read, I found out! It is not for nothing that he firmly repeats the thesis that “this is not from justice,” writes Yu.G. Yuldashev in his book "Our education on the way to reforms" [, p.]. So, interest in learning as the most important and most valuable motive for reading helps the child to be creative in school, lessons, and his own learning activities.

In English lessons, students' interest in learning can have a unique motive for development. For instance,

From the influence of individual learning actions to the priority motive of all activities. Curiosity, even if it becomes one of the main motives for reading, can become an important part of the general orientation, which contributes to the spiritual enrichment of a person. Like any motive, interest in knowledge does not develop in isolation, its restoration goes hand in hand with other motives (moral, social, educational, etc.), which are enriched by them and have a positive effect on them.

It is known that the model of the educational process reflects three components: the teacher's activity, the student's activity and the dynamic interaction between the teacher and the student. From the point of view of constructive pedagogy, the interaction of a teacher with students can be classified according to a number of characteristics: by direction (with or without feedback); by the type of information process (the degree of focus of the information process in the organization of interaction); by the type of means of control and data transmission.

Based on streaming technologies, students demonstrate different levels of activity in the learning process. For this reason, it would be wrong to look at students from the point of view that they are poorly trained. Therefore, it is necessary to approach cognitive activity as follows: a low level of cognition, the attitude towards which changes on the basis of an undeniable description of educational activity; situational activity as a transition from the lower stage to the middle; executive activity in the educational process; creativity, allowing the student to maximize the subjective point of view.

Thus, the manifestation of student participation and activity in the learning process is a constantly evolving process. With the help of the teacher, students' cognitive activity moves from a low level to a situational one, and from this to an active one.

METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS IN THE CONTEXT
THROUGH GAME

Shavkieva Dilfuza Shakarboevna

Gulistan State University

Email: shavkievad@gmail.com

Abstract: This article discusses the sensory and emotional activity of mastering educational material in English, the ability to master the language, determine the level of development of competencies, create teaching aids, recommendations on the use of game technologies in mastering educational information and apply them in the educational process, analyze its effectiveness.

Keywords: gamification, technology, method, equipment, resource, digital technology

Determining the level of theoretical and practical knowledge of students with the help of methodological algorithms is possible to understand the essence of the material being studied.

To increase the interest of students in English, to teach them the knowledge of the departments of the course, questionnaires, tests, written tests, which determine the level of qualifications and skills, as well as the results of which can be analyzed in any way.

In the process of teaching English in higher education, it is necessary to continuously develop their language learning skills in order to increase the level of students' mastery of the teaching material. It is important to use methods of thinking.

Tafakkur E. According to Goziev, "such a mental activity of man allows it to reflect reality in the most accurate, complete, deep and generalized way, to engage in more rational practical activity" []. In addition, if we take into account the features of thinking mentioned by AV Brushlinsky [] - the search and creation of innovation, forecasting, hypotheses, etc., then it is important to develop and improve students' English thinking in the process of teaching English it is self-evident that it is a task.

As students master English definitions, they develop English grammar. The student's homework and independent learning, the emergence of the problem, thinking about the possibilities of solving it (hypothesis), starting to perform the task, solving test options, choosing ways and means, periodically moving from internal to external speech during the solution, his mental activity is assessed by observing the process of manifestation of psychophysiological behavior. By building a conversation with a student aimed at solving a particular problem, his or her English language thinking, intelligence, and reasoning style are determined. Through conversation, one can learn the characteristics of thinking such as self-control, self-assessment, critical thinking, productivity, depth of thinking.

The principles of education are mainly systematic, scientific, conscious, demonstrative, individual approach, consistency of knowledge. So, there are methods in the teaching of English that ensure the development of English consciousness, thinking and logic in students. They are very different from other methods in their structural aspects.

In the process of modernization of the content of education, the interconnectedness of teaching, learning, teaching methods and their ability to achieve the set goal is much higher, they combine several active methods and serve to gradually achieve the goal in the teaching process. It is clear from the above data that the modernization of English language teaching in higher education institutions is very complex in terms of its structure, content and methodology, and requires very high skills.

Students' creativity, ingenuity, perception, scope of thinking are summed up through the analysis of visual aids, drawings, written works, exercises performed by students during the study of English language teaching materials.

Reconstructive-variable independent work on the English language involves not only the practical description of knowledge, but also the development of the structure of knowledge, exercises, the involvement of existing knowledge in problem solving.

Heuristic independent work is concerned with practical exercises, some of the issues raised in the debates, problem solving. For example,

In the study of English language materials, the ability to see the problem, to express it independently, to determine the hypothesis, to develop a plan for solving the problem, to solve it.

Conducting creative research work in English classes also provides an in-depth understanding of the teaching material. In such cases, the task will be to create the conditions necessary for the occurrence of the problematic situation. the student seeks and researches ways to solve the problem in his activity, free from ready-made samples. Such work includes role-playing games, tasks related to the design of situational cases.

Thus, in the context of digital technology, when teaching English to students using gamification, students learn to prepare independently for the lessons and to consolidate the acquired English phrases and sentences, their individual activity increases. We also conduct creative research in English lessons that will pave the way for a deep understanding of the learning material. In such work, the task will be to create conditions that will prevent the occurrence of a problem situation. the student is looking for ways to solve the problem in their activities, free of ready-made samples, research. Among these works are role-playing games, tasks related to the design of situational keys.

Thus, when teaching English with the help of gamification of students in the conditions of digital technologies, students learn to prepare themselves for classes and prepare to consolidate the learned English-language phrases and phrases, their individual activity increases. Below are the main conditions for effective organization of learning material from English:

scientific character of the text, its research character;

formation of students ' need to independently improve their knowledge of educational material from the English language;

individualization of educational material;

when mastering educational material from English, you should pay attention to the pronunciation of grammar, guidelines for organizing the development of oral speech, etc.

БУГУНГИ ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ АХБОРОТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

USE OF ENGLISH INFORMATION IN MODERN EDUCATION

Кенжабаев Шокир Абдухалимович. Самарқанд ветеринария медицина
институти Тошкент бўлими, "Тиллар" кафедрасининг мудири, Педагогика фанлари номзоди.
sobir.kenjaboyev1993@mail.ru

USE OF ENGLISH INFORMATION IN MODERN EDUCATION

Abstract

Замонавий дарсларда инглиз тили ўқитувчиларининг фаолиятини ташкил қилишда хориж тажрибаларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса замонавий ўқитиш усуллари ва технологиялари муаммоларини ўз мазмунида жам қилган масофали ўқитиш (Distance Education), электрон таълим (E-learning), ўқитиш ва таълим (Teaching and Learning) аҳамияти салмоқлидир.

Keywords: ingliz tili, globallashuv, texnologiya, ta'lim tizimi, masofaviy ta'lim;

Олий таълим тизимидаги инглиз тили ўқитувчиларининг инновацион фаолиятини ташкил қилишда узвийлик ва узлуксизлик тамойилларига риоя этиш ва уни таълим жараёнига татбиқ этиш муҳим аҳамият касб этади ва кўйидаги омиллар билан белгиланади:

1. Ўзбекистон республикасида чет тилларни ўқитиш тизимини тубдан ислоҳ қилиш вазифаси бутун мамлакат педагогик жамоаси ва мутахассислар олдига қўйилганлиги, чет тилларни ўқитишда узвийлик ва узлуксизлик, илғор педагогик технологиялар, ахборот-коммуникация тизимлари, электрон ва мультимедиа дарсликларини яратиш вазифалари амалга ошириш тақозо этилаётганлиги, бироқ айнан узвийлик ва узлуксизлик, инновацион педагогик технологияларни қўллаш ва улар асосида янги мазмундаги турли ахборот-коммуникацияларига асосланган методик қўлланмалар, дарсликлар, ишланмаларни, чет тилларни ўқитишдаги инновацион педагогик технологияларни яратиш иши оқсаётганлиги ҳамда уларни тезда яратиш зарурати мазкур тадқиқот ишининг долзарблигини белгилайди;

2. Жаҳон миқёсида инновацион педагогика ва янги мазмундаги педагогик технологияларнинг кенг ривожланиб бораётганлиги, таълим жараёнида узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари белгиланганлиги, уларни педагогик амалиётга қўллашга нисбатан эътиборнинг жуда ҳам кучли эканлиги, узвийлик ва узлуксизлик, инновацион педагогик тамойиллар замонавий педагогик илм тараққиётининг бош омилларидан бири бўлиб, кенг тарқалаётганлиги, бироқ миллий педагогик жараёнда узвийлик ва узлуксизлик, инновацион педагогика тушунчасининг ҳар бир

предмет ва уни ўқитиш хусусиятлари, шарт-шароитлари, муҳити ва мақсадлари нуқтаи назаридан педагогик мазмуни тўла акс эттирмаётганлиги, миллий педагогикада узлуксизлик асосида инновацион технологияларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш жараёнининг оқсаётганлиги, илғор педагогик технологияларни таклиф этиш жараёнини такомиллаштириш ва жадаллаштириш зарурлиги, мавзунинг назарий ва амалий жиҳатлари, шу жумладан таълим тизимининг барча босқичларида чет тилларни ўқитишнинг

бугунги замонга мос педагогик андозаси, методологияси ва технологиясини ишлаб чиқиш зарурияти мавжудлиги ва даркорлиги;

3. Ҳозирги дунё ҳамжамияти ва давлатлар ўртасида турли маданий, таълимий ва иқтисодий-ижтимоий муносабатларнинг кескин ўсиб бораётганлиги шароитида ҳамда глобализация тараққиёти даврида Ўзбекистонда чет тилларни ўқитишга давлат томонидан алоҳида жуда катта аҳамият қаратилаётганлиги, чет тилларни билган рақобатбардош кадрларга бўлган замонавий талабнинг кундан - кун ортиб бораётганлиги, мамлакат иқтисодиётининг модернизация қилиниши шароитида чет тилларни пухта билган рақобатбардош кадрлар ва мутахассисларни бўлган ижтимоий талабнинг кескин ўсиши, бироқ давлат аҳамиятига молик вазифаларни амалий жиҳатдан бажаришда ўқитувчи ва олимлар томонидан янги инновацион технологиялар нуқтаи назаридан жаҳон тажрибасини ўрганиш, уни танқидий асосда миллий педагогик таълим тизимига татбиқ этиш усул, восита ва шакллари ўрганишга бўлган сайи-ҳаракатларнинг камчил эканлиги, бу соҳани тезкорлик билан талаб этилган даражада ҳамда дунё талаблари миқёсда ҳар томонлама ривожлантириш даркорлиги;

4. Таълим жараёнининг ҳар бир босқичида ўқитувчи шахсига нисбатан узвийлик ва узлуксизликни таъминловчи шахс, инновацион педагогик жараённи ташкил қилувчи ва олиб борувчи мутахассис сифатида эътиборнинг кучли эканлиги, ўқитувчи фаолияти инновацион характерга эга бўлган турли методик ишланмалар, технологиялар билан мақсадли қуроллантириб борилаётганлиги, ўқитувчи фаолиятига нисбатан замонавий жамиятлар учун зарур энг ноёб бўлган захира бойлик, яъни “инсон капитални” бунёд қилувчи асос сифатида қараш ривожланаётганлиги, бироқ бизнинг миллий таълим тизимимизда ўқитувчи фаолиятини ташкил қилиш ва уни инновацион қуроллантириш фақат мана шу ўқитувчининг шахсий илғорлиги, рағбати ва иштиёқига айланиб қолаётганлиги, шунинг учун ўқитувчи фаолиятини мақсадли равишда узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари асосида инновацион педагогик фаолиятга ўтказиш давлат аҳамиятига молик вазифага сифатида баҳолаш зарур эканлиги ва кенг ташвиқ этилаётганлиги;

5. Мавзуга доир жуда бой ва сертармоқли халқаро тажрибаларни ўрганиш ва уларни мамлакатимиз таълим тизимига ижодий татбиқ этиш тақозо этилаётганлиги, бироқ соҳа бўйича хорижий педагогик тажрибалар ҳануз ўрганилмаганлиги ва хорижий тажрибаларни бизнинг миллий манфаатларимиз нуқтаи назаридан танқидий ўрганиш ва замонавий креативлик асосида ижодий татбиқ этиш омиллари ишлаб зарурлиги. Таълим тизимидаги инновацион жараёнлар бир неча асосий хусусият билан характерланади. Мамлакатимизда чет тиллари, хусусан инглиз тилини ўқитишда туб ўзгаришларни амалга ошириш ўзининг турли қирралари, ижтимоий шарт-шароитлари мавжудлиги намоён этади.

Улар: - ижтимоий-педагогик шарт-шароитлар:

- мамлакатимиздаги мавжуд таълим тизимининг барча босқичларида, хусусан таълим бошқарувчиларидан тортиб, ўқитувчиларга қадар тил ўқитиш бўйича хорижий эл тажрибаси ва методик инновацияни татбиқ этишга тайёрлик, унга камарбасталикнинг мавжудлиги, мамлакатдаги барча ҳудудларнинг ўзига хос иқтисодий, маънавий ва педагогик салоҳиятининг етарли эканлиги, мазкур жойларда тил ўқитиш анъаналарининг шаклланган эканлиги ва уни қайта ривожлантиришга педагогик жамоаларнинг тайёрлиги, чет тилларини инновацион ўқитишга моддий-иқтисодий ва ахборот-коммуникацион базанинг яратилганлиги;

- психологик-педагогик шарт-шароитлар: таълим тизимининг барча босқичларида ўқитувчилар ва раҳбарият томонидан чет тилларини ўқитишга доир истиқбол стратегия мақсадлари ва вазифаларининг тўла анланганлиги ва қабул қилинганлиги, инглиз тили бўйича назарий ва амалий билимларнинг ўқитувчилар томонидан тўла эгалланганлиги, педагогик жамоада ўз устида мунтазам ишлаш ва малакасини ошириб боришга иштиёқнинг мавжудлиги, уларда ўз педагогик фаолиятдан қониқиш хиссининг мавжуд эканлиги, янги, интеллектуал баркамол авлодни шакллантириш фаолиятига педагогик жамоанинг психологик-педагогик жиҳатдан тайёрлиги;

- ўқув-методик шарт-шароитлар: давлат ҳужжатлари талаблари асосида ёзилган ва нашр қилинган дарсликлар, ўқув методик қўлланмалар, электрон дарсликлар, турли воситалар, ахборот-коммуникацияси асбоблари, лингафон кабинетлар ва лабораториялар, ўқув хоналари ва жиҳозларининг, таълим даргоҳида талаб даражасидаги таълим инфраструктурасининг, чет тили доирасида фанлараро интеграциясининг, шунингдек инновацион жараёнга ҳар томонлама тайёр бўлган методик жиҳатдан қуролланган педагогик жамоанинг мавжудлиги;

- ташкилий-педагогик шарт-шароитлар: мунтазам равишда педагогик жараёнга инновацион ўзгартиришларни қилишга педагогик жамоа, хусусан унинг раҳбариятининг ҳозирлиги, педагогик малака оширишнинг йўлга қўйилганлиги, педагогик жамоа раҳбарининг инновацион ғояларни қабул қилиши ва уларга йўл очиб бериши, талаб қилинган жиҳозлар билан таъминлаш учун сайи-ҳаракатларнинг мавжудлиги в.ҳ.

Бинобарин, чет тилларни инновацион педагогик технологиялар асосида ўқитилиши бўйича талаб этилган даража билан мавжуд аҳвол солиштирилса, баъзи ўзига хос ҳолатларнинг амал қилаётганлиги ўзини аниқ намоён этади. Табиий равишда мана шундай туб ўзгаришларни амалга ошириш чет тилларини, хусусан инглиз тилини ўқитишдаги барча йўналишларда ҳам ўзгаришлар қилиш лозимлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”. -Т.: Ўзбекистон, 1997 й.
2. Каримов И.А. Ўзбекистонда келажак авлодни маънавий жиҳатдан ривожлантириш ютуқлари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг IX сессиясида сўзлаган нутқи. Ташкент. Ўзбекистон. 1998. -312 б.
3. Ш.М. Мирзиёев. Биз озод ва обод, демократик давлат Ўзбекистони бирга қурамыз. - Т: “Ўзбекистон” - 2016.
4. Institut Pendidikan Guru Kampus Dato' Razali Ismail Teaching English Grammar in Malaysian Primary Schools Manual for short course. www.englishforyoungkids.com. 2014
5. Хошимов Ю., Якубов И. Ингилиз тили ўқитиш методикаси. Ташкент, Ўқитувчи. 2003

CHALLENGES ENCOUNTERED BY SENIOR HIGH SCHOOL STUDENTS' RESEARCHERS IN SALCEDO 1 DISTRICT

Jericho D. Ecija

Dr., Eastern Visayas State University, Department of Education

Email: jerichoecija26@gmail.com

Catherine N. Siguan

Dr., Eastern Visayas State University, Department of Education

catherinesiguan25@gmail.com

Abstract

The purpose of present study is to find out and examine the challenges faced by senior high school students of research in Salcedo Vocational High School (SVHS) Salcedo, Eastern Samar throughout the second semester of school year 2018-2019. The research method was processed through the use of survey form as method of the research endeavor. The samples included was about 120 students. The gathered data from the respondents were tallied. The measurements of the degree on what were the most difficult of all the problems that the research students encountered are through the use of qualitative scale. Results showed that there are 20 items considered by the senior high school student- researchers as challenges, wherein 75% of the student- researchers found much challenged which relates to the financial constraints in the compliance and or completion of research. This research subject entails teamwork, members composed usually of 5 or more (depending on the class size), requires division of labor and resources however, availability and financial capability of the student- researchers found to be very difficult. In this study, the researcher concludes that financial resource would be a great factor towards the completion of quality research output.

Keywords: Practical Research, Senior High School, Department of Education, Salcedo 1 District.

1. Introduction

It is commonly accepted that research is tough, vague, and of slight interest to certain students. Even for teachers, this is pretty challenging subject which requires readings, validating, numeracy skills and patience to get the best information related to the identified topic. Research is a prime vehicle for mounting student's logical thinking and higher-order cognitive skills. This also plays a major role in business and

economic development which include product development and innovation and quality service. In this connection, an affirmative attitude towards research among students is an important goal of education in many jurisdictions.

In conducting research, researchers must be careful. They must allocate plenty of time to complete each activity. They must be conscientious and need to work in the library for a certain number of hours each week. They need to add some more hours, weeks before the scheduled deadline because there are some things that take more time than what is planned, and there are some stages in research work that is more difficult than what the researchers expect (Bocar, 2009).

Research work entails time. It is fulfilling when the goal to finish it is achieved on the target date. A researcher needs to manage time properly. In an on line article, time management is defined as the process of deciding what needs to be done and developing a plan and/or timeframe for getting it done. Time management is about establishing routines, setting goals, and understanding priorities.

Dombeck and Wells-Moran (2006) claim that time management skills boil down to awareness, organization and commitment. One needs to become aware of and record everything he is doing so that important things get done on time. One also needs to commit to keep a schedule, and not wandering off when something more momentarily interesting occurs. They emphasized that time management and organization skills are applicable to a wide range of life tasks one might decide to take on. As it will benefit the person broadly in whatever he/she might do.

2. Conceptual Framework

This study anchored on the concept of research process which involves identifying, locating, assessing, and analyzing the information needed to support research questions, and then developing and expressing ideas. These are the same skills needed any time in writing a report, proposal, or put together a presentation.

Library research involves the step-by-step process used to gather information in order to write research paper, create a presentation, or complete a project. As it progress from one step to the next, it is often necessary to rethink, revise, add additional material or even adjust your topic. Much will depend on what to discover during your research.

Research involves posing an original question, looking at something from all angles, studying it carefully, and examining it deeply.

Review of related literature

Research means to carefully analyze the problems or to do the detailed study of the specific problems, by making use of special scientific methods (Reddy, 2016). Research can be done on any topic, be it medical, business, academe, or anything else. In order to do research, first of all, you need to have a topic or the problem on which you can do research. The topic must have relevant questions to answer.

In conducting research, researchers must be cautious. They must allocate plenty time to complete each activity. They must be conscientious and need to work in the library for a certain number of hours each week. They need to add some more hours, weeks before the scheduled deadline because there are some things that take more time than what is planned, and there are some stages in research work that is more difficult than what the researchers expect (Bocar, 2019).

Most of the time research works are found to be tedious and very tiring work to do, however, teachers and students cannot get away from this work because most often this is an academic requirement.

According to Yeoh (2016) research is not easy, partly because the student has to be able to think well and work independently. You need a certain curiosity and a certain passion to get to the root of the research problem. Need to think and concentrate, and not be distracted.

In the words of Horowitz, Rosenberg, & Bartholomew (as cited in Locke, 2005), interpersonal problems are recurring difficulties in relating to others. Locke (2005) points out that interpersonal problem may be related to expectations for how others will act. It may be related to how sensitive or insensitive people are to the reactions of others. Finally, interpersonal problems may be related to expectations for the self.

Dombeck and Wells-Moran (2006) claim that time management skills boil down to awareness, organization and commitment. One needs to become aware of and record everything he is doing so that important things get done on time. One also needs to commit to keep a schedule, and not wandering off when something more momentarily interesting occurs. They emphasized that time management and organization skills are applicable to a wide range of life tasks one might decide to take on. As it will benefit the person broadly in whatever he/she might do.

Jain et al (2016), Time and money is one of the biggest problems that research faced during the search process. To mention some are; Library management, insufficient interaction between teachers, adviser and the researchers, lack of computerization, training in the conduct of research.

Students often experience information seeking and use for learning as a complex task. They may feel they lack the skills required and hence do not engage with the process. (Smith & Hepworth 2007.)

Student's researchers need more support in the classroom to engage in inquiry-based learning, information seeking and knowledge construction. A key to genuine learner-centred inquiry in schooling is that the role of the teacher changes into a „fellow creator of knowledge“. (Alexanderson & Limberg 2003; Chu, Chow, Tse & Kuhlthau 2008; Li & Lim 2008.)

3. Statement of the Problem

This research aims to study the challenges faced by senior high school students of research in Salcedo Vocational High School and Matarinao School of Fisheries, Salcedo, Eastern Samar throughout the second semester of school year 2018-2019.

Specifically, this study sought answers to the following questions:

1. What are the indicators that the respondents were?
 - a. Very Challenged
 - b. Challenged and;
 - c. Less Challenged

4. Scope and delimitation

The research was conducted in Salcedo Vocational High School through Second semester period of the School Year 2018- 2019. This research is a one-month study started on the late part of the aforementioned semester and school year. The research is limited to senior high school students of Salcedo Vocational High School as such these students have their research subjects.

5. Research Methodology

Research Design

In this study, the descriptive method through quantitative and qualitative approaches was utilized. Descriptive research was employed since it utilized survey questionnaire. The descriptive method describes

and explains the interpretations of what is being described. Calderon and Gonzales (2013) pointed out that “the descriptive method of research is a fact-finding study with adequate and accurate interpretations of the findings”. Descriptive method also describes what actually exists which pertains to current conditions, practices, situations, or any phenomena. It was used in describing the challenges encountered by senior high school students in their research subjects.

Population and Sample

The study was conducted in Salcedo Vocational High School where the researchers are connected with. The respondents were composed of senior high graduating students enrolled in their research subjects. Respondents were chosen by a stratified sampling method of selection.

Instrumentation

The main data-gathering instrument of this study was based on the researcher-made questionnaire-checklists that have been presented, evaluated, and approved by the members of the research team.

PRESENTATION, ANALYSIS, AND INTERPRETATION OF DATA

6. Summary of Findings

The treatment of data reveals the following essential findings.

Findings show that the most challenging item for them is the financial problem. With a 75 % of the 110 total respondents. The amount of money that they are intend to contribute will be used in internet surfing and printing documents which they need to submit on time with a high level of validity and reliability. Aside from human resource, time and money are of the essential resources that they need to acclaim. The problem in money affects the time in the completion or submission of outputs.

Conclusions

Based on the findings, the following conclusions are drawn.

In the light of this study the researchers concludes that financial resource would be a great factor towards the completion of quality research output. This suggests cooperation from the group. Two or more pockets are well-off than one. Contribution of talents and resources are the key to successful research.

Recommendations

In the light of the foregoing conclusions, the following recommendations are hereby offered:

1. That student-researchers need to contribute well with whatever resources they have realizing more than the opportunity cost in the accomplishment of research. Teamwork is the name of the game. The problem on money will tumble when there is camaraderie and unity.
- 2. That time management must be instil in their minds for the students to be more aware that this is all about establishing routines, setting goals, and understanding priorities.
- 3. That the subject research not be taken for granted by the students as this help for local and or national development along with Science and Technology.
- 4. That the school head initiate programs that signify the impact of research to schools.

References

- Reddy, C. (2015). Why Research is Important for Students, Humans, Education.
- Bocar, A. (2009). Difficulties Encountered by the Student - Researchers and the Effects on their Research Output.

Ankit, J., Ankit G., Ankit S. (2016). Various Problems faced by Researchers. Australia: Wadsworth Cengage Learning.

Dombeck, Mark & Wells-Moran, Jolyn. (2006)Time Management and Organization.

http://www.mentalhelp.net/poc/view_doc.php?type=doc&id=9770&cn=353 Retrieved: 15 October 2008

Locke, Kenneth D. Interpersonal Problems and Interpersonal Expectations in Everyday Life. University of Idaho Journal of Social and Clinical Psychology, Vol. 24, No. 7, 2005, pp. 915 931. www.class.uidaho.edu/klocke/publications/jscp05.pdf. Retrieved: 12 October 2008

İbn Teymiyye'nin "er-Risâletü'l-Kıbrısiyye" adlı eserinde Hıristiyanlık eleştirisi

Mustafa Göregen

Dr.Öğr.Üyesi KBÜ İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi

mustafagoregen@karabuk.edu.tr

ÖZET

İbn Teymiyye Kıbrısta esir bulunan Müslümanlarla ilgili kaleme aldığı "er-Risaletü'l-Kıbrısiyye" adlı eseri erken dönemlerden itibaren Müslümanların Hıristiyanlara yönelik ortaya koyduğu teolojik eleştirileri ihtiva eden bir reddiye mahiyetindedir. İbn Teymiyye bu risalesinde İslam'ın dâvet anlayışı doğrultusunda Hz. İsa'ya yönelik Kur'anda yer alan bilgileri verdikten sonra Hıristiyanların Onun hakkında sahip oldukları yanlış inanç ve tasavvurları ortaya koyar. Onların din adamlarının İsa'nın getirdiği tevhid anlayışına dayalı öğretilerinden erken dönemden itibaren uzaklaştıklarını bir ilahi dinde olmaması gereken birçok sapkın inanç ve uygulamaları dine dahil ettiklerini belirterek onların Allah'ın dinine ve peygamberine karşı samimiyetlerini sorgulamaktadır. O, Hz. İsa'nın niteliklerine işaret ettikten sonra onun İsrail oğullarını yalnız Allah'a kulluk etmeye çağıran bir peygamber olduğunu ifade eder. Ancak Hıristiyanların onun hakkında birçok farklı inanç ve düşünceye sahip olduklarını, zamanla onu ilahlaştırdıklarını ve teslis akidesinin de bu şekilde ortaya çıktığını belirtir. Bu çalışmada İbn Teymiyye'nin zikredilen risalesi bağlamında Hıristiyan teolojisine ve onların dinlerine karşı takındıkları tutum ve davranışlarına yönelik ortaya koyduğu eleştiriler üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: İbn Teymiyye, Risale-i Kıbrısiyye, Hıristiyanlık, İsa, Teslis

Abstract

Ibn Taymiyya's work 'er-Risaletul-Kıbrısiyye', written about Muslims held captive in Cyprus, is a rejection of theological criticisms that Muslims have put forward towards Christians since early times. In this treatise, Ibn

Taymiyyah invites them to Islam in accordance with the understanding of Islam's invitation. After giving the information contained in the Qur'an and Hadiths to Jesus, he focuses on the false beliefs and visions that Christians have about him. He questions their sincerity towards the religion of Allah and his prophet, noting that their clergy have moved away from the teaching based on the understanding of monotheism brought by Jesus from an early period and have included in the religion many heretical beliefs and practices that should not be in the divine religion. That, Hz. After pointing out the qualities of Jesus, he expresses that he is a prophet who calls on the Sons of Israel to worship only Allah. However, he states that the Christians have many different beliefs and thoughts about him, that they deified him over time, and that the trinity creed emerged in this way. In this study, In the context of Ibn Taymiyyah's mentioned treatise, his criticisms of Christian theology and their attitudes and behaviors towards their religion will be emphasized.

Key words: Ibn Taymiyyah, Risale-i Kıbrısiyyah, Christianity, Jesus, Trinity

GİRİŞ

İslam-Hıristiyan polemik tarihinde çok önemli bir yeri olan İbn Teymiyye (661-728/1263-1328) kaleme aldığı bütün eserlerinde kur'ânî düşünce ve Hz. Peygamberin sünnetini esas alarak birtakım dış etkenlerinde tesiriyle İslam lehinde Hıristiyanlığa karşı düşüncelerini ortaya koymuştur.²⁸ İslami ilimlerde yetkinliğinin yanı sıra yaşadığı dönemin sosyal siyasi sorun ve gelişmeleriyle yakından ilgilenecek ortaya koyduğu çözüm önerileriyle önemli rol üstlenmiştir. Dönemin Kıbrıs kralı Sercuvas'a hitaben esir alınan Müslümanların serbest bırakılması ve iyi muamele edilmesi için kaleme aldığı "er-Risaletü'l-Kubrusiyye" adlı eseri bir mektup olmanın ötesinde dinler tarihi ve polemik literatür açısından önemli bilgiler içermektedir. Onun, risalede devrinin inanç grupları, peygamberler, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a yönelik yapmış olduğu çok önemli tespit ve değerlendirmeleri, İslam- Hıristiyan polemiginde yer alan temel tartışma konularını içermesi bakımından da önemlidir. Öyle ki daha sonra kaleme alacağı İslam-Hıristiyan polemiginin en önemli örneklerinden biri olan el-Cevabu's-Sahih limen Beddele Dine'l-Mesih adlı eserin yazılmasının zeminini oluşturmuştur.²⁹ Üzerinde birçok batılı araştırmacının da çeşitli dillere çevirerek çalıştığı söz konusu risale Mecmû' ul-fetavâ adlı eserinde bir bölüm olarak yer almakla birlikte³⁰ müstakil risaleler şeklinde de neşredilmiştir.³¹

²⁸ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa karşı yazdığı reddiyeler ve tartışma konuları*, Konya 1989, s.79; Ferhat Koca, "İbn Teymiyye" *D.İ.A.*, C. 20, İstanbul, 1999, s. 391-405.

²⁹ Diego Sarrio, Cucerella, "Corresponding across Religious Borders The Letter of Ibn Taymiyya to Crusader in Cyprus" *İslamo christiana*, 36 (Roma: PISAI, 2010) s. 189

³⁰ İbn Teymiyye, Ebul-Abbas Takıyyuddin Ahmet b. Abdülhakim b. Teymiyye el-Harrani, *Mecmuul- Feteva*, Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Nşr. Mecmuul Melik Fahd, el- Medinetül Münevverre 1416/1995: XXVIII, 601-630.

³¹ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l-Kubrusiyye hitabun min şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ila Sercivas Meliki Kıbrıs*. Nşr. Alaüddin Demc, Trsz. Daru İbn Hazm; Hatîb, Kusay Muhibbiddîn, *er-Risâletü'l-Kubrusiyye Hitâbun min Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ilâ Sercivâs Meliki Kubrus*, el-Matbaatu's-Selefiyye, Ravda 1974; el-Medenî, Ali es-Seyyid Subh, *er-Risâletü'l-Kubrusiyye*, Matbaatu'l-Medîne, Cidde 1979; Cum'a, Ebû Abdurrâhman Abdulmecîd, *Kitâbu Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ilâ Sercivân meliki'n-Nasârâ eş-Şehîra bi'r-Risâleti'l-Kubrusiyye*, Dâru Nûri'l-kitâb, Mektebetü'l-Hâfizi'z-Zehabî, Cezâir 2008; ; bu çalışmada "er-Risaletü'l- Kubrusiyye(Hitab li- Sercivân Meliki Kubrus)" Kahire 1366 Nşr. Ali Seyyid Subh el-Medeni, Riyad 1390/1970, Cidde 1399/1979 ,1406/1986. " isimli neşri esas aldık.

Erken dönem davet mektubu niteliği taşıyan bu risalesiyle İbn Teymiyye Hıristiyan Kıbrıs kralı ve halkını İslam'a davet etmektedir. Aynı zamanda O, İslam hakikatını ortaya koyarken muhataplarına İslam'ın nebevi davet metodunun en güzel örneğini uygulamıştır. Risalede teolojik tartışmaların yanı sıra kralın şahsında Hıristiyan topluma bir nevi tebliğ vazifesini yaparak hakka ve imana davet etmektedir. Bunu yaparken de en güzel şekilde konuşma ilmi hususlar üzerinde yardımlaşma, hakka tabi olma noktasında karşılıklı olarak her iki tarafın iyiliğini dilemekten başka bir hedefinin olmadığını ifade etmektedir. İnsan oğlunun yaradılış gayesinin Allaha kulluk etmek ona hiçbir şeyi ortak koşmamak dini yalnız ona has kılmak, ondan başka hiçbir kimseyi yardımcı edinmemek olduğunu ifade eder. İnsanoğlunun Hz. Adem'den beri tevhit inancı üzerine olduğunu daha sonra bir bidat olarak şirk ve putperestliğe düştüklerini, bu durumla mücadele etmeleri ve tevhid inancını yaymaları için peygamberler gönderdiğini belirtir.³²

Risalede orta koyduğu görüşler ve üzerinde durduğu konulara bakıldığında onun Yahudi ve Hıristiyanların temel dini inançlarına, mezheplerine ve görüş farklılıklarına oldukça hâkim olduğu görülmektedir. O, Yahudi ve Hıristiyanların inançlarını ilahi din ve tevhit nokta-i nazarından kritiğini yaparak meselenin hakikatini ortaya koymaya çalışmaktadır.

İbn Teymiyye risalesinde tarihi süreçte İsrailoğullarının tarihi karakteristiğine dikkat çekerek onların tutum ve davranışlarıyla Allah'ın dinini nasıl tahrif ettiklerini ve bunun neticesinde karşılaştıkları cezalardan bahseder.³³ Daha sonra Yüce Allah kendi kudretinin mükemmelliğini ve kelimesinin kapsayıcılığını göstermek için bir mucize olarak Meryemoğlu Mesih'i babasız olarak yaratıp kendilerine peygamber olarak gönderilmesi karşısında takındıkları olumsuz tavırlardan bahseder. Her ne kadar Allah İsa'ya birçok mucize verip kendinden önceki peygamberleri tasdik ederek kendisinden sonra gelecek olanı da müjdeleyerek onları yanlış yoldan Allah'a kulluğa, hakka adalete davet etse de onlar kibir ve inatları sebebiyle karşı çıkıp azgınlaşmışlardır.³⁴

İbn Teymiyye yaşadığı dönem de meydana gelen savaş ve istilalarda esir düşen Hıristiyanlara Müslüman olmayan toplumların yaptığı kötü muamelelere karşın Müslümanların daima iyi davrandığını bizzat kendisinin serbest bırakılmaları için gayret sarfettiğinden bahsetmektedir.³⁵

Erken dönem İslam-Hıristiyan ilişkileri bakımından Hz. Peygamberin dönemin Hıristiyan yöneticilerine gönderdiği mektuplar ve Hıristiyan heyetlerle yaptığı görüşmelere atıfta bulunarak bunlardan özellikle Necran heyetiyle olan görüşme ve Necaşi'nin Hz. Peygamber'e olan sevgisine dikkat çekmektedir.³⁶

³² İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kubrusiyye* (Hitab li- Sercüvan Meliki Kubrus) Kahire 1366 Nşr. Ali Seyyid Subh el-Medeni, Riyad 1390/1970, Cidde 1399/1979 ,1406/1986. S. 37.

³³ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s.39.

³⁴ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s.40-41.

³⁵ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s.56.

³⁶ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s.58.

Dolayısıyla Kıbrıs kralının bunlardan ibret alarak Müslüman olması ve Müslüman esirleri serbest bırakması hususunda hatırlatmada bulunmaktadır.

a)Teolojik anlayışlarına yönelik eleştiriler

İbn Teymiyye Hıristiyanların temel inançlarından olan teslis akidesini ilahi din ve tevhit nokta-i nazarından değerlendirerek onların "teslis" ve "tevhit" hususunda akıl sahibi hiçbir kimsenin kabul edemeyeceği görüş ayrılığına düştüklerini ifade eder. Öyle ki, Allah'ın birliğinde teslisi, risâlet konusunda İsa'da hem ilahi hem de insani tabiatın bir arada bulunduğunu iddia edenlerin inançlarının aslına, Allah'ın indirdiği kitaplar ve tertemiz fitratın yol göstermesiyle, bozuk ve yanlış inançların dahil olduğu apaçık bir şekilde görülmektedir.³⁷Dini, Allah'a ve peygamberlerine gereği gibi iman etmektir diye tanımlayan İbn Teymiyye Hz. Peygamberin "*Ben Allahtan başka hiçbir ilah bulunmadığına ve Muhammedin Allahın peygamberi olduğuna şehadet getirinceye kadar savaşmakla emrolundum*"³⁸ bir başka hadislerinde ise "*Beni Hıristiyanların Meryemoğlu İsa'yı yücelterek övdükleri gibi övmeyiniz. Ben sadece bir kulum bana sadece Allah'ın kulu ve rasulü deyin*"³⁹ ifadelerinden hareketle risâlet ve tevhidi İslam nokta-i nazarın da ele alarak Hıristiyanlığın tevhit ve teslis anlayışını değerlendirir.⁴⁰Ona göre din Allah'ı birlemek ondan başka ilah tanımamak peygamberlerine gereği gibi iman etmektir. Ancak Yahudilerden ve teslise inananlardan oluşan grup tanrı ve peygamber telakkilerinde birçok fırkaya ayrılmışlardır. Bunlardan Yakubiyye "İlahi ve beşerî tabiat tek bir cevher/öz, tek bir tabiat ve tek bir asıl oldu." der. Bir diğer grup Nesturiyye ise "aksine o ikisi iki cevher, iki tabiat ve iki asıldır. Yine onlardan Melkaniyye de " Bir yönüyle birdir, bir yönüyle bir değildir" görüşüne sahiptir.⁴¹ İbn Teymiyye Hıristiyanlar arasında İsa'nın şahsı üzerindeki görüş farklılıklarını bu şekilde ortaya koyarken onlardan daha da aşırı giderek onun Tanrı ve Tanrının oğlu olduğunu iddia edenlerin olduğundan bahseder. Onlar ilahi tabiatın onda insani tabiata büründüğünü böylece âlemlerin Rabbinin yeryüzüne indiğini, Adem'den tevârüs eden hata dolayısıyla feda olmak üzere çarmıha gerilmesi ve öldürülmesi için oğlunu da indirdiğine inandıklarından söz eder. Onların bu inanç ve görüşlerinin bir ve tek olan her şeyin kendisine ihtiyaç duyduğu halde, kendisi hiçbir şeye ihtiyaç duymayan, doğmamış ve doğrulmamış olan ve kendisinin hiçbir eşi ve dengi bulunmayan Allah'ın⁴² doğurduğunu ve oğul edindiğini iddia etmişlerdir.⁴³ Onlara göre hayat, ilim ve kudret sahibi bir ilah tek bir cevher üç temel asıldır. Onlardan biri kelimedir ki oda ilimdir insani tabiata sahiptir.

İbn Teymiyye, üç temel asıl (ekânîm-i selâse) üç ayrı ilah olarak kabul edilmedikçe bu üç temel asıldan birinin diğer iki asıldan ayrılmasının mümkün olmadığı ortadayken bu durumun onlar tarafından görmezden gelindiğini ifade etmektedir.⁴⁴ Zaten İncilde ve önceki kitaplardaki muhkem ifadeler onların İsa'nın şahsı

³⁷ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 43.

³⁸ Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiussahih*, thk.M. Züheyr en-Nasır, Darun-Necat, 2002, İman: 17

³⁹ Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiussahih*, thk.M. Züheyr en-Nasır, Darun-Necat, 2002, İman:51

⁴⁰ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 42.

⁴¹ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 48.

⁴² İhlas, 112-1-4.

⁴³ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 41.

⁴⁴ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 41.

konusundaki inanç ve görüşlerinin durumunu ortaya koymaktadır. Bunların hepsi Onun kulluğunu, sadece Allah'a kullukta bulunduğunu ifade etmektedir.

Teslis ve tevhid konusunda tefrikaya düşen Hıristiyanlar Allah'ın birliğinde teslisi, risâlet konusunda İsa'nın şahsı hususunda ilahi ve insani tabiata sahip olduğunu iddia etmeleri apaçık bir şekilde inançlarının aslına aykırı birçok ilavelerle kulluklarında Allaha ortak koşmak suretiyle hem şirk içindedirler hem de peygamberleri hakkında bozuk inançlara sahiptirler.⁴⁵ Allah'a gereği gibi iman etmedikleri, Ona uygunsuz sözler söyledikleri, İsa'nın için üçüncüsü olduğunu söyleyerek çarmıha gerildiğini, Tanrı veya Tanrı'nın oğlu olduğunu, O'nun tabiatına büründüğünü söylediklerini belirterek peygamber inançlarının da yanlış olduğunu ifade eder.⁴⁶

b) Hıristiyanların tutum ve davranışlarına yönelik eleştiri

İbn Teymiyye Kıbrıs ta Hıristiyanların elinde esir olan Müslümanların gördüğü muamelenin Hz. İsa'nın öğretisiyle bağdaşmadığını ifade ederek ne İsa Mesih'in ne de Havarilerin cihatla emrolunmadığını ifade eder. O, kendi ülkelerinde çok sayıda Hıristiyanın zimmet ve eman altında hayatlarını adalet ve güven içinde yaşadıklarını belirterek kralın empati yaparak Müslüman esirlere yapılan kötü muameleye engel olmasını aksi takdirde hem kendi dinine hem de Allah'ın dinine göre büyük bir sorumluluğu olduğunu hatırlatmaktadır.⁴⁷ İsa Mesih öğretilerinden hareketle hiçbir Hıristiyan yönetimin İbrahim'in dinine mensup olanları ne esir alabilir ne de katledilmesine müsaade edebilir.⁴⁸

Din adamlarının tutum ve davranışları konusunda samimiyetten uzak olduğunu vurgulayan İbn Teymiyye, papaz ve rahiplerden oluşan ruhban sınıfının bir çoğunun ayrıcalıklı bir konuma geldiklerinde dünyevi menfaat elde etmek için halklarına ve krallarına yaranma amacıyla din konusunda iki yüzlü davrandıklarını dolayısıyla İsa'nın ve kendisinden önce ve sonra gelen peygamberlerin getirdiği dinin özünden uzaklaştıklarını konumlarını devam ettirebilmek için dinin bazı şekil ve kısıntıları bellediklerini ifade eder.⁴⁹ Din adamları sahip oldukları konumları devam ettirebilmek amacıyla kendi halklarını inandırabilmek için çeşitli hile ve kurnazlıklara tevessül etmişlerdir.⁵⁰ Ancak akıl sahibi herkes bunların birer yalan ve iftira olduğunu Allahın bütün peygamberlerinin ve dinin bunlardan uzak olduğunu bilir.

İbn Teymiyye Hıristiyanların din-şariat konusunda İsa'nın neshettikleri dışında Tevrat hükümlerine bağlı kalmakla yükümlü oldukları halde din adamları birçok konuda ihtilafa düşüp kendi heva ve hevesleri doğrultusunda hareket ettirlerini, öyle ki, İsa ve Havariler Tevrat şeriatı üzerine olduklarını ifade etmelerine rağmen, sünnet olmak, cünüplük halinde abdest almak, necasetten temizlenme konusunda emrolunmadıklarını iddia ettiklerini ifade eder. Yine ne Mesih ne de Havariler emretmemiş olmasına rağmen

⁴⁵ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 41-42.

⁴⁶ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 60.

⁴⁷ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 65.

⁴⁸ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 67.

⁴⁹ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 43.

⁵⁰ Beyt-i Makdise bulunan Kumame kilisesinde Rahiplerin bir ipi kobalt ile yağlayıp el çabukluğuyla hızlıca üzerine ateş atıp yukarıdan aşağıya doğru inmesini sağlamasıyla halkı gökten inen ateş diye inandırmaları, Haç asmadaki hileleri İsa'nın annesinin resmini yonttukları heykellerin ağlaması buna birer örnektir. İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 44.

doğuya doğru namaz kılıp ibadet etme, Konstantin tarafından görülen bir rüya ile "Haç" işaretine kutsiyet atfetme, dualara⁵¹ beste ve nağmelerin sokulması bidat olup sonradan dine yapılan ilaveler⁵² olduğunu belirtir. Öte yandan yiyecek ve içecek gibi konularda helal ve haram hususlarını da ihlal ettiklerinden bahseder. Halbuki ne Hz. İsa ne de havariler domuz eti, kan, leş, içki gibi şeylerin tüketimini hiçbir zaman emretmediği bilinmektedir.

İbn Teymiyye Hıristiyanların büyük bir çoğunluğunun İsa Mesih'in Havarilerin, Pavlus ve diğer din büyüklerinin mektuplarında ifade edilen tavsiyelerden dışarı çıktıklarını, Onların ekseriyetinin domuz eti yeme, içki içme, haçı kutsama ve bunun gibi sonradan ihdas edilen yasa ve uygulamalarla ilgili Allah'ın sonradan herhangi bir hüküm indirmediyini, dolayısıyla onlar kendi dinlerinin haram kıldıklarını helal sayma yoluna gittiklerini ifade etmektedir.⁵³

Öte yandan İslâm vahyinin daha önce gelen Yahudilik ve Hıristiyanlığın yerine geçmek için nâzil olduğunu belirten İbn Teymiyye, bu noktadan hareketle bu dinlerin mensuplarının kendi kitaplarının metinlerini ve naslarını tahrif ederek değiştirdiklerini, bunun göstergesi olarak da özellikle Hıristiyanların elinde mevcut olan dört İncil arasında var olan ihtilafları ve çelişkileri göstermektedir.⁵⁴

SONUÇ

İbn Teymiyye'nin Kıbrıs kralını İslam'a davet amacıyla kaleme aldığı risalesinde Hıristiyan teolojisine yönelik eleştirileri teslis inancı çerçevesinde olmuştur. Hıristiyanların Allah'ın sıfatları konusundaki yaklaşımlarında büyük bir sapkınlığa düştüklerini söyleyen İbn Teymiyye İslam'ın tevhid anlayışı üzerinde durarak Allah'ın Kur'an-ı kerimde birçok yerde kendisine şirk koşulmasını ve ona oğul isnat edilmesini tenzih ettiğini belirtmektedir. Teslis inancıyla ilgili İbn Teymiyye eserinde hıristiyanların hulul yöntemiyle ortaya attıkları teslis inancıyla Hz. İsa'yı Tanrılık mertebesine nasıl yükselttiklerini uzun uzun açıklamaktadır.

Yani asıl Tanrı olan İsa, Baba Tanrı'dan Meryem'in rahmine düşüp, dünyaya gelerek asli günah için kendisini kurban etmiştir. Yine hıristiyanların iman esaslarında çok aşırı gittiklerini birçok yerde belirtmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de hadislerinde onların delâlete düştüklerini bildirmektedir. İbn Teymiyye, hıristiyanların bu tutum ve davranışlarıyla hem imanlarında hem de ibadetlerinde çokça yanılığa düştüklerini, örneğin yiyecek ve içecek gibi konularda helal ve haram hususlarını ihlal etmeleri, Hz. İsa'nın ve havarilerin domuz eti, kan, leş, içki gibi şeylerin tüketimini hiçbir zaman uygun görmediği halde tüketmeleri, ibadetlerinde yanlış inanç üzere mabetlerinde resim, heykel ve putlara tapmaları dolayısıyla onları müşriklerle aynı sınıfta değerlendirmektedir. İbn Teymiyye, hıristiyanların her iki kutsal kitab'ın da yani hem Tevrat'ın hem de İncil'in, orijinal halinin korunduğuna inandıklarını belirttikten sonra onların ellerinde mevcut olan dört İncil arasında var olan ihtilaf ve çelişkilere işaret ederek onların tahrif edildiklerini iddia eder.

⁵¹ Hıristiyanlarda Dua bilgisi için bkz. Mustafa Yiğitoğlu, *Dinlerde Dua Sunu ve Sunaklar Fiziki Alemden Sanal Aleme*, İstanbul, 2015.

⁵² İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 47-48.

⁵³ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 70.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye*, s. 60.

KAYNAKÇA

Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlığa karşı yazdığı reddiyeler ve tartışma konuları*, Konya 1989

Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, thk. M. Züheyr en-Nasır, Darun-Necat, 2002, I-IX.

Cucerella, Diego Sarrío, "Corresponding across Religious Borders The Letter of Ibn Taymiyya to Crusader in Cyprus" *İslamo christiana*, 36 (Roma: PISAI, 2010) s. 187-212.

İbn Teymiyye, Ebul-Abbas Takıyyuddin Ahmet b. Abdulhakim b. Teymiyye el-Harrani, *Mecmuul- Feteva*, Thk.Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım , nşr. Mecmuul Melik Fahd, el- Medinetül Münevvere 1416/1995: I-XXXV, 601-630.

İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l-Kubrisiyye hitabun min şeyhi'l-İslam İbn Teymiyye ila Sercivas Meliki Kıbrıs*. Nşr. Alauddin Demc, Trsz. Daru İbn Hazm.

Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye" *D.İ.A, C. 20*, İstanbul, 1999, s. 391-405.

İbn Teymiyye, *er-Risaletü'l- Kıbrisiyye(Hitab li- Sercüvan Meliki Kubrus)* Kahire 1366 nşr. Ali Seyyid Subh el-Medeni, Riyad 1390/1970, Cidde 1399/1979, 1406/1986.

İbn Teymiyye, *el-Cevabu's-Sahih limen beddele dine'l-Mesih*, thk.Ali b. Hasen vd. Daru'l-âsime Suudiyye 1419/1999, I-VI.

Yiğitoğlu, Mustafa, *Dinlerde Dua Sunu ve Sunaklar Fiziki Alemden Sanal Aleme*, İstanbul, 2015.

EXTENT OF IMPLEMENTATION OF POSITIVE DISCIPLINE PROGRAM IN SELECTED SCHOOLS IN DISTRICT 2B DIVISION OF QUEZON CITY

Alvin C. Fuertes

MA, University of Caloocan University

E-Mail: alvin.fuertes001@deped.gov.ph

Abstract:

This study aimed to assess the extent of implementation of positive discipline program in selected schools in District 2B Division of Quezon City. The respondents of the study were composed of fifty teachers and fifty students in Grade 7. The selection of respondents was done through random sampling and the researcher-made-survey questionnaire was used. The reliability and accuracy of the survey questionnaire was certified by the teachers who served as validators. Afterwards, questionnaires were administered to both groups of respondents. The study generated the following findings; Both groups of respondents perceived that the Positive Discipline Program was highly implemented in their schools in terms of limit setting and only moderately implemented in terms of responsibility training, omission training, and back-up system. There was no significant difference in the perceptions of the two groups of respondents on the extent of implementation of the Positive Discipline Program in their schools.

Keywords: Quezon City, Grade 7, Positive Discipline Programme

The two groups of respondents “agree” that there were challenges encountered in the implementation of the Positive Discipline Program in their respective schools most particularly, “lack of support system program from school intervention on positive discipline program and “lack of emphasis on implementation guidelines for the program”.

Based on the findings of the study, the following conclusions were drawn:

The Positive Discipline Program was well – implemented in the schools used as subjects of the study in terms of limit setting but not so well – implemented in terms of responsibility training, omission training and back-up system.

The two groups of respondents has similar perceptions on the extent of implementation of the Positive Discipline Program.

There were problems encountered in the implementation of the Positive Discipline Program. Based on the findings and conclusions drawn, the following recommendations were hereby proposed:

The students should always listen to parents and teachers about their discipline and values management that will improve their attitudes and behaviors as they grow to become responsible, respectful and resourceful member of the communities.

The parents should effectively communicate well with their children and teach them the proper attitudes and behaviors that they should act upon on during their early formative years as the main component of child's development and as an old adage "Good Manners Always Begins at Home" and that as parents they have bigger responsibilities for their child/ children on how they will become good members of the communities and the society at large.

The teachers should impose and implement classroom management programs on positive discipline anchored on the different aspects of Limit Setting, Responsibility Training, Omission Training and Back-up System that will encourage students' compliance and adherence creating long term positive effects.

The schools should implement and carry out the policies and programs for positive discipline in their school in general through the initiatives of school leaders and its management that would largely facilitate a positive learning environment for all.

The future researchers should conduct studies on Positive Discipline Program of Teachers in Relation to Academic Performance of Students that will bridge the gaps and loopholes of stating problems of the study.

ÇOK ULUSLU OTOMOTİV İŞLETMELERİNİN STRATEJİK REKABETİNDE PANDEMİNİN ETKİSİ

Muhammed Ali YETGİN

Assistant Profesör, Karabük University

m.ali.yetgin@karabuk.edu.tr

Özet

Küreselleşen dünyada otomotiv sektörü her geçen gün daha da gelişmekte, ulusların ekonomilerinde ciddi katkısı bulunmakta ve uluslararası ticaretin önemli kalemleri arasında yer almaktadır. Otomotiv üreticisi çok uluslu şirketler, rekabete etkin eden faktörleri optimal düzeyde uygulamakta, kalite ve tasarımda yeni Ar-ge projeleri ile bireysel ve kurumsal müşterilerine ulaşmaktadırlar. 2019 yılı sonunda pandeminin dünyadaki birçok sektörü etkilediği görülmüştür. Bu çalışmanın amacı ile pandemi ile çok uluslu işletmeler arasındaki ilişkiyi ölçmek ve bu ilişkinin etkilerini stratejik olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda, otomotiv sektörünün önemli üreticilerinden Amerika Birleşik Devletleri menşei Ford, Japonya'dan Honda, Fransa'dan Renault, Türkiye'den Tofaş, İtalya'dan Fiat, Almanya'dan Volkswagen, Güney Kore'den Hyundai araştırmaya konu olmuştur. Araştırmada, pandemi ile otomotiv işletmeleri arasındaki ilişki istatistik paket programı analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre çıkan sonuçta, yeni tip koronavirüs pandemisi ile Honda arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki saptanamamıştır. Pandemi ile Fiat, Ford, Tofaş, Hyundai ve Volkswagen şirketleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif yönlü bir ilişki görülürken, Renault ile arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Araştırma, pandemi sürecindeki otomotiv rekabetini anlamak için bilime katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv, Rekabet, Pandemi, Covid-19, Honda, Tofaş, Renault

Abstract

In the globalizing world, the automotive sector has been developing day to day and this developing makes a serious contribution to the nations economies and keeps a place as an important item of international trade. Multinational automotive manufacturer companies apply to new strategies in their research and development projects on upper level in the competition and reach their individual and corporate customers providing the production as well designed and quality. By the end of 2019, it was seen that the pandemic affected many sectors in the world. The purpose of this study is to measure the relationship between pandemic and multinational companies and strategically reveal the effects of this relationship. The multinational companies which are Ford from the the United States, Honda from Japan, Renault of France, Fiat of Italy, Volkswagen of Germany, Tofaş from Turkey and Hyundai from South Korea have been subjects in this research. In the

research, the relationship between the pandemic and automotive companies was analyzed by a statistical package program. According to the findings, no statistically significant relationship was found between the new type of coronavirus pandemic and Honda company. There has been found statistically significant but negative relationship between the pandemic and Fiat, Tofaş, Hyundai, Volkswagen while the relationship between the pandemic and Renault was statistically significant but positive. This research contributes to science to understand automotive competition in the pandemic process.

Key Words: Automotive, Competition, Pandemic, Covid-19, Honda, Tofaş, Renault

Giriş

Çin’de ortaya çıkan koronavirüs, SARS-CoV2 ya da Covid-19 olarak tanımlanmıştır (Aslan, 2020 :39). Koronavirüsün sağlık ve sosyo-kültürel etkilerinin yanısıra sektörel etkileride görülmüştür. Pandemi nedeni ile Çin Halk Cumhuriyeti ile birlikte ABD ve Avrupa’daki sektörler, dünya ekonomisinin durma noktasına gelmesi ile ciddi bir şekilde etkilenmişlerdir (Abodunrin ve Diğ. 2020:14). Otomotiv sektörü pandemiden en çok etkilenen sektörlerin başında gelmiştir. Volkswagen fabrikalarında üretimi iki haftalığına durdurmuş, Airbus, Michelin, Skoda, Brembo, Maserati, Renault Grubu, Fiat, Lamborghini ve Ferrari gibi firmalar İtalya, İspanya, Fransa, Sırbistan, Slovakya ve Polonya’daki fabrikalarında üretimi durdurmuş, Toyota, Sakarya’daki üretim tesisinde üretime iki hafta ara vermiştir (Aslan, 2020:40). Bu çalışmada, çok uluslu otomotiv üreticilerine pandeminin etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda, çok uluslu şirketlerden Honda, Hyundai, Renault, Fiat, Ford, Tofaş ve Volkswagen araştırmaya konu olmuştur.

Literatür Araştırması

Dünya otomotiv endüstrisi birçok ülkenin rekabet ettiği önemli bir pazarı oluşturmaktadır. Demir-çelik, petro-kimya gibi bir çok farklı endüstriyel sanayi ile ilişkili olan otomotiv endüstrisinde üretim otomobil ve ticari araç olarak sınıflanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 1). Bu endüstrideki üretim kapasite ve hacmi ülkeden ülkeye göre değişiklik göstermektedir. Ancak bu sanayi için üretimlerin yüzde doksan gibi büyük çapta bir oranın otomobil ve kamyonetlerden oluşan hafif araçlar sınıfını teşkil ettiği belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 1). Otomotiv üretiminin bölgesel dağılımı incelendiğinde Japonya, Çin, Güney Kore ve Hindistan öncülüğünde Asya-Pasifik bölgesinde ki üretimin arttığı görülmüştür (Başkol, 2011: 68). Özellikle Avrupa ekonomisi içinde ciddi bir istihdam katkısı sağlaması, teknolojik gelişmelerin önemi nedeni ile birçok tedarikçi firma ile işbirliği yürütülmesi ve tüketici talepleri ile rekabeti sürdürücü bir özelliği olması nedeni ile otomotiv sektörünün temel niteliklerinin önemi vurgulanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 39). Otomotiv endüstrisindeki 2015- 2017 yıllarına ait üretim rakamları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. 2015-2017 Otomotiv Üretimi

2015		2016		2017	
Ülke/Üretim		Ülke/Üretim		Ülke/Üretim	
Çin	23.731.600	Çin	24.503.326	Çin	28.118.794
ABD	11.660.702	ABD	12.100.095	ABD	12.198.137
Japonya	9.774.665	Japonya	9.278.238	Japonya	9.204.590
Almanya	5.907.548	Almanya	6.033.164	Almanya	6.062.562

G. Kore	4.524.932	G.Kore	4.555.957	Hindistan	4.488.965
Hindistan	3.844.857	Hindistan	4.125.744	G.Kore	4.228.509
Meksika	3.368.010	Meksika	3.565.469	Meksika	3.597.462
Brezilya	3.146.386	İspanya	2.733.201	İspanya	2.885.922
İspanya	2.402.978	Brezilya	2.429.463	Kanada	2.370.271
Kanada	2.394.154	Kanada	2.283.474	Brezilya	2.156.356
Rusya	1.887.193	Fransa	1.970.000	Fransa	2.082.000
Tayland	1.880.587	Tayland	1.915.420	Tayland	1.944.417
Fransa	1.821.464	İngiltere	1.682.156	İngiltere	1.816.622
İngiltere	1.598.879	Rusya	1.384.399	Türkiye	1.485.927
Endonezya	1.298.523	Türkiye	1.358.796	Çek C.	1.349.896
Çek C.	1.251.220	Çek C.	1.303.603	Rusya	1.303.989
Türkiye	1.170.445	Endonezya	1.098.780	Endonezya	1.177.389
İran	1.090.846	İtalya	1.014.223	İran	1.164.710

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019

Tablo 1'e göre 2015, 2016 ve 2017 yıllarına ait en yüksek üretimi sırası ile Çin, ABD, Japonya ve Almanya paylaşmaktadır. Otomotiv endüstrisindeki 2018- 2019 yıllarına ait üretim rakamları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. 2018-2019 Otomotiv Üretimi

2018		2019	
Ülke/Üretim		Ülke/Üretim	
Çin	29.015.434	Çin	27.809.196
ABD	11.189.985	ABD	11.314.705
Japonya	9.693.746	Japonya	9.728.528
Almanya	5.645.581	Hindistan	5.174.645
Hindistan	4.782.896	Almanya	5.120.409
G.Kore	4.114.913	Meksika	4.100.525
Meksika	4.068.415	G.Kore	4.028.834
İspanya	2.848.335	Brezilya	2.879.809
Brezilya	2.699.672	İspanya	2.819.565

Fransa	2.227.000	Fransa	2.270.000
Kanada	2.199.789	Tayland	2.167.694
Tayland	1.988.823	Kanada	2.020.840
İngiltere	1.749.385	Rusya	1.767.674
Türkiye	1.695.731	İngiltere	1.604.328
Rusya	1.551.293	Türkiye	1.550.150
İran	1.515.396	Çek C.	1.345.041
Çek C.	1.419.993	Endonez ya	1.343.714
Endonez ya	1.216.615	İran	1.095.526

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019

Tablo 2'e göre 2018 ve 2019 yıllarına ait en yüksek üretim, sırası ile Çin, ABD, Japonya Almanya ve Hindistan olarak görülmektedir. Otomotiv endüstrisi inovasyona açık ve diğer sektör ile kıyaslandığında Ar-Ge harcamalarının daha yüksek olduğu bir üretim sahası olarak belirtilmiştir (Pişkin, 2017: 14). Ekren ve Kesim (2016)' e göre dünyada mobil internet trafiğinin artması ile 2G, 3G, 4G, 4,5 G ve 5G standartları ve GPRS teknolojisi geliştirilmiş, bu yönde ki gelişmeler nesnelere interneti sisteminde oluşum ve gelişimine katkı sağlamıştır (Topal ve Temizkan, 2016 : 1458). Günümüzde, nesnelere internet teknolojisinin otomotiv endüstrisinde de kullanıldığı literatürde ki kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ar-Ge harcamalarında, Almanya, Japonya, İtalya, Güney Kore gibi ülkeler ile birlikte Türkiye, Meksika ve Romanya'nın da yer aldığı belirtilmiştir (Pişkin, 2017: 14). Otomotiv üretiminde hidrojen arabaları da önemli bir rekabet oluşturmuştur. Toyota, Honda ve Hyundai şirketleri seri üretilen hidrojen araçlarında ilklerden olmuştur (Olabi, vd. 2020: 7).

Otomotiv sektöründeki tüm bu gelişmeler devam ederken, dünyayı etkileyen bir koronavirüs pandemisi ortaya çıkmıştır. Covid-19'a neden olan yeni koronavirüs salgını, küresel bir sağlık tehdidi oluşturmuş, ekonomiler üzerinde doğrudan bir etki sağlamış, virüsler sınır tanımadığından, ülkeler Covid-19'un yayılmasını yavaşlatmak için sert önlemler almak zorunda kalmıştır (Kufelova ve Rakova, 2020: 8). Pandeminin getirdiği kısıtlamalardan birisi de otomobil üretim tesislerinin kapanması olmuştur (Kufelova ve Rakova, 2020: 8). 2019 yılına kadar sürekli gelişen teknolojik inovasyon rekabetinde bu durgunluktan payını almıştır. Otomotiv tedarik sanayisi ithal parçaya dayanan bir üretime sahip olması nedeni ile (KPGM, 2018: 19), diğer tüm ilgili sanayilerde bu süreçten etkilenmiştir. Uluslararası ekonomi ve küresel tedarik zincirleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Çin'de fabrikalar kapanmıştır (Amine vd., 2020: 14). Bu süreçte otomobil endüstrisi, Covid-19 risklerini azaltmak için en iyi stratejilerin yerelleştirilmiş tedarik kaynakları geliştirmek ve gelişmiş endüstri 4.0 teknolojileri kullanmak olduğu anlaşılmıştır (Amine vd., 2020: 15).

Yöntem

Bu araştırmada, rekabet içerisinde bulunan çok uluslu otomotiv üreticilerine pandeminin etkisi araştırılmıştır. Araştırmada çok uluslu şirketler bağımlı değişken, ele alınan ülkelerde görülen Covid-19 vaka sayıları ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Analiz öncesinde bağımlı değişken olan şirketlere dair verilerin normallik test sonuçları (Özdamar, 2018: 191) incelenmiştir. Normallik Testi, "Çarpıklık Katsayısı Analizi" ile yapılmıştır. Bu analizde dağılımın normal olup olmadığına karar verilebilmesi için Çarpıklık Katsayısı (Ç.K.) değeri, kendi Standart Hatasına (S.H.) bölünmekte ve anlamlılık seviyesi $\alpha = ,05$ için $\text{Ç.K.} / \text{S.H.} < 1.96$ sonucu çıktığında verilerin dağılımının normal olduğuna karar verilmektedir (Bursal,

2019: 50). Normalliği test bulguları araştırmanın Tanımlayıcı Tablosundan (Descriptive Table) doğru hesaplanmaktadır. Bağımlı değişkenlerden verilerin normal dağılım gösterdikleri anlaşılanlar için Pearson Korelasyon testi ve Lineer Regresyon analizi uygulanmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki bağıntıyı gösteren doğrusal regresyon formülü $Y = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak gösterildiğinden (Durucasu, 1997: 122) her bir araştırma için bu formül uygulanmıştır. Araştırmanın sınırlılığı, ilgili ülkeler için Dünya Sağlık Örgütü resmi sayfasından alınan günlük Covid-19 vaka sayıları ve şirketlerin endeks değerlerinin alındığı tr.investing resmi kurumsal sayfasından alınan veriler oluşturmaktadır. Araştırmaya konu olan veriler, 11 Mart 2020 ile 15 Eylül 2020 tarihleri arasında kapmamış olup frekans sayısı hem şirket değerleri hem de Covid-19 için gün sayısına tekamül eden N=189 olarak gösterilmiştir.

Renault

Renault, Fransa'nın çok uluslu bir otomobil üreticisidir. Araştırmada Fransa'da ki günlük koronavirüs vaka sayısının, Renault şirketine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın formülü $Renault = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak oluşturulmuştur. Araştırmanın hipotezi, "H₁ : Covid-19'un Renault şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır" şeklinde kurulmuştur. Normallik testi analizinde, şirketin çarpıklık (skewness) değeri -,142 olarak bulunmuş ve ,177 standart hata ile ilgili formül uygulandığında Ç.K. / S.H. = 0,80 sonucu çıkmış ve bu sonuç ile verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmanın korelasyon bulguları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Renault Korelasyon

		Renault	Covid19FRA
Renault	Pearson Korelasyon	1	,155*
	p		,033
	N	189	189
Covid19FR A	Pearson Korelasyon	,155*	1
	p	,033	
	N	189	189

Tablo 3'e göre araştırmanın korelasyon analizinde p değeri ,033, korelasyon değeri ,155 olarak bulunmuş ve Covid-19 vaka sayısı ile Renault şirketi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki görülmüştür. Araştırmanın enter metodu ile uygulanan lineer regresyon sonuçlarında gerekli bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Renault Regresyon Değerleri

R Kare	Standartlaşmamış Katsayılar B sabit değeri	ANOVA p değeri
,024	20,337	,033

ANOVA p değeri ile her iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu doğrulanmıştır. Fransa'da hiç koronavirüs vaka sayısı görülmeseydi, şirketin ortalama değerinin 20,337 olacağı öngörülmüştür. Covid-19 vaka sayısındaki bir birimlik artış, şirketin değerinde ,155 birim artış göstermekte ve iki değişken arasındaki bu ilişki % 2,4 oranında açıklanabilmektedir.

Fiat

Fiat, İtalya'nın çok uluslu bir otomobil üreticisidir. Araştırmada İtalya'da ki günlük koronavirüs vaka sayısının, Fiat şirketine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın formülü $Fiat = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak oluşturulmuştur. "H₂ : Covid-19'un Fiat şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır" olarak kurulmuştur. Normallik testi analizinde, şirketin çarpıklık (skewness) değeri -,308 olarak bulunmuş ve ,177 standart hata ile ilgili formül uygulandığında Ç.K. / S.H. = 1,74 sonucu çıkmış ve bu sonuç ile verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmanın korelasyon tablosu Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Fiat Korelasyon

		Fiat	Covid19ITA
Fiat	Pearson Korelasyon	1	-,704**
	p		,000
	N	189	189
Covid19ITA	Pearson Korelasyon	-,704**	1
	p	,000	
	N	189	189

Tablo 5'e göre araştırmanın korelasyon analizinde p değeri ,000, korelasyon değeri -,704 olarak bulunmuş ve Covid-19 vaka sayısı ile Fiat şirketi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki görülmüştür. Araştırmanın enter metodu ile uygulanan lineer regresyon sonuçlarında gerekli bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6. Fiat Regresyon Değerleri

R Kare	Standartlaşmamış Katsayılar B sabit değeri	ANOVA p değeri
,496	9,017	,000

ANOVA p değeri ile her iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu doğrulanmıştır. İtalya'da hiç koronavirüs vaka sayısı görülmeseydi, şirketin ortalama değerinin 9,017 olacağı öngörülmüştür. Covid-19 vaka sayısındaki bir birimlik artış, şirketin değerinde -,704 birim azalış göstermekte ve iki değişken arasındaki bu ilişki % 49,6 oranında açıklanabilmektedir.

Volkswagen

Volkswagen, Almanya'nın çok uluslu bir otomobil üreticisidir. Araştırmada Almanya'da ki günlük koronavirüs vaka sayısının, Volkswagen şirketine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın formülü $VW = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak oluşturulmuştur. "H₃ : Covid-19'un Volkswagen şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır" olarak kurulmuştur. Normallik testi analizinde, şirketin çarpıklık (skewness) değeri -,062 olarak bulunmuş ve ,177 standart hata ile ilgili formül uygulandığında Ç.K. / S.H.

= 0,35 sonucu çıkmış ve bu sonuç ile verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmanın korelasyon tablosu Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Volkswagen Korelasyon

		Covid19GER	Volkswagen
Covid19GER	Pearson Korelasyon	1	-,646**
	p		,000
	N	189	189
Volkswagen	Pearson Korelasyon	-,646**	1
	p	,000	
	N	189	189

Tablo 7’ye göre araştırmanın korelasyon analizinde p değeri ,000, korelasyon değeri -,646 olarak bulunmuş ve Covid-19 vaka sayısı ile Volkswagen şirketi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki görülmüştür. Araştırmanın enter metodu ile uygulanan lineer regresyon sonuçlarında gerekli bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. Volkswagen Regresyon Değerleri

R Kare	Standartlaşmamış Katsayılar B sabit değeri	ANOVA p değeri
,418	138,530	,000

ANOVA p değeri ile her iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu doğrulanmıştır. Almanya’da hiç koronavirüs vaka sayısı görülmeseydi, şirketin ortalama değerinin 138,530 olacağı öngörülmüştür. Covid-19 vaka sayısındaki bir birimlik artış, şirketin değerinde -,646 birim azalış göstermekte ve iki değişken arasındaki bu ilişki % 41,8 oranında açıklanabilmektedir.

Honda

Honda, Japonya’nın çok uluslu bir otomobil üreticisidir. Araştırmada Japonya’da ki günlük koronavirüs vaka sayısının, Honda şirketine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın formülü $Honda = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak oluşturulmuştur. “ H_4 : Covid-19’un Honda şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” olarak kurulmuştur. Normallik testi analizinde, şirketin çarpıklık (skewness) değeri -,302 olarak bulunmuş ve ,177 standart hata ile ilgili formül uygulandığında $\hat{C}.K. / S.H. = 1,70$ sonucu çıkmış ve bu sonuç ile verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmanın korelasyon tablosu Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Honda Korelasyon

		Honda	Covid19JP
Honda	Pearson Correlation	1	,050
	Sig. (2-tailed)		,495
	N	189	189

Covid19JP	Pearson Correlation	,050	1
	Sig. (2-tailed)	,495	
	N	189	189

Tablo 9'a göre araştırmanın korelasyon analizinde p değeri ,495 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre Covid-19 ile Honda şirketi arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki saptanamamıştır.

Ford

Ford Amerika Birleşik Devletleri menşei çok uluslu bir işletmedir. Araştırmada Ford'un Türkiye'deki endeks değeri ele alınmış böylelikle Türkiye'deki koronavirüs vaka sayılarının Ford şirketine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın formülü $Ford = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak oluşturulmuştur. "H₅: Covid-19'un Ford şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır" olarak kurulmuştur. Normallik testi analizinde, şirketin çarpıklık (skewness) değeri ,076 olarak bulunmuş ve ,177 standart hata ile ilgili formül uygulandığında Ç.K. / S.H. = 0,42 sonucu çıkmış ve bu sonuç ile verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmanın korelasyon tablosu Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Ford Korelasyon

		Ford	Covid19TR
Ford	Pearson Correlation	1	-,248**
	Sig. (2-tailed)		,001
	N	189	189
Covid19TR	Pearson Correlation	-,248**	1
	Sig. (2-tailed)	,001	
	N	189	189

Tablo 10'a göre araştırmanın korelasyon analizinde p değeri ,001, korelasyon değeri -,248 olarak bulunmuş ve Covid-19 vaka sayısı ile Ford şirketi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki görülmüştür. Araştırmanın enter metodu ile uygulanan lineer regresyon sonuçlarında gerekli bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 11. Ford Regresyon Değerleri

R Kare	Standartlaşmamış Katsayılar B sabit değeri	ANOVA p değeri
,061	73,778	,001

ANOVA p değeri ile her iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu doğrulanmıştır. Türkiye'de hiç koronavirüs vaka sayısı görülmeseydi, şirketin ortalama değerinin 73,778 olacağı öngörülmüştür. Covid-19 vaka sayısındaki bir birimlik artış, şirketin değerinde -,248 birim azalış göstermekte ve iki değişken arasındaki bu ilişki % 6,1 oranında açıklanabilmektedir.

Tofaş

Tofaş, Türkiye menşei çok uluslu bir işletmedir. Araştırmada Türkiye’deki koronavirüs vaka sayılarının Tofaş şirketine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın formülü $Tofaş = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak oluşturulmuştur. “ H_6 : Covid-19’un Tofaş şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” olarak kurulmuştur. Normallik testi analizinde, şirketin çarpıklık (skewness) değeri $-2,83$ olarak bulunmuş ve $,177$ standart hata ile ilgili formül uygulandığında $\text{Ç.K.} / \text{S.H.} = 1,59$ sonucu çıkmış ve bu sonuç ile verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmanın korelasyon tablosu Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Tofaş Korelasyon

		Tofaş	Covid19T R
Tofaş	Pearson Korelasyon	1	-,414**
	p		,000
	N	189	189
Covid19T R	Pearson Korelasyon	-,414**	1
	p	,000	
	N	189	189

Tablo 12’ye göre araştırmanın korelasyon analizinde p değeri $,000$, korelasyon değeri $-,414$ olarak bulunmuş ve Covid-19 vaka sayısı ile Tofaş şirketi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki görülmüştür. Araştırmanın enter metodu ile uygulanan lineer regresyon sonuçlarında gerekli bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 13. Tofaş Regresyon Değerleri

R Kare	Standartlaşmamış Katsayılar B sabit değeri	ANOVA p değeri
,171	23,765	,000

ANOVA p değeri ile her iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu doğrulanmıştır. Türkiye’de hiç koronavirüs vaka sayısı görülmeseydi, şirketin ortalama değerinin $23,765$ olacağı öngörülmüştür. Covid-19 vaka sayısındaki bir birimlik artış, şirketin değerinde $-,414$ birim azalış göstermekte ve iki değişken arasındaki bu ilişki % $17,1$ oranında açıklanabilmektedir.

Hyundai

Hyundai, Güney Kore menşei çok uluslu bir işletmedir. Araştırmada Hyundai şirketinin İngiltere’deki endeksteği değeri ele alınmıştır. Formül, $Hyundai = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak oluşturulmuştur. “ H_7 : Covid-19’un Hyundai şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” olarak kurulmuştur. Normallik testi analizinde, şirketin çarpıklık (skewness) değeri $,288$ olarak bulunmuş ve $,177$ standart hata

ile ilgili formül uygulandığında $\text{Ç.K.} / \text{S.H.} = 1,62$ sonucu çıkmış ve bu sonuç ile verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmanın korelasyon tablosu Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14. Hyundai Korelasyon

		Covid19UK	Hyundai
Covid19UK	Pearson Korelasyon	1	-,179*
	p		,014
	N	189	189
Hyundai	Pearson Korelasyon	-,179*	1
	p	,014	
	N	189	189

Tablo 14’e göre araştırmanın korelasyon analizinde p değeri ,014, korelasyon değeri -,179 olarak bulunmuş ve Covid-19 vaka sayısı ile Hyundai şirketi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki görülmüştür. Araştırmanın enter metodu ile uygulanan lineer regresyon sonuçlarında gerekli bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 15. Hyundai Regresyon Değerleri

R Kare	Standartlaşmamış Katsayılar B sabit değeri	ANOVA p değeri
,032	27,196	,014

ANOVA p değeri ile her iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu doğrulanmıştır. İngiltere’de hiç koronavirüs vaka sayısı görülmeseydi, şirketin ortalama değerinin 27,196 olacağı öngörülmüştür. Covid-19 vaka sayısındaki bir birimlik artış, şirketin değerinde -,179 birim azalış göstermekte ve iki değişken arasındaki bu ilişki % 3,2 oranında açıklanabilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmanın sonuçlarına göre Japonya’nın çokuluslu şirketi Honda ile Covid-19 arasında istatistiksel olarak herhangi bir ilişki saptanamamıştır. Buna göre “H₄: Covid-19’un Honda şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” hipotezi reddedilmiştir. Araştırmada tek kabul edilen tek hipotez “H₁: Covid-19’un Renault şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” olmuştur. Covid-19’da bir birimlik artış Renault şirketinin değerinde ,155 birimlik bir artışa neden olmakta ve bu ilişki % 2,4 oranında açıklanabilmektedir. Covid-19, Renault şirketini olumlu yönde etkilemiştir. Araştırmada, Fiat, Volkswagen, Ford, Tofaş ve Hyundai için kurulan “H₂: Covid-19’un Fiat şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır”, “H₃: Covid-19’un Volkswagen şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır”, “H₅: Covid-19’un Ford şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır”, “H₆: Covid-19’un Tofaş şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” ve “H₇: Covid-19’un Hyundai şirketi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” hipotezleri reddedilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, çok uluslu otomotiv şirketlerin pandemi sürecindeki devam eden rekabetinde Renault şirketinin olumlu yönde etkilendiği görülmüştür. Pandemi ilk başladığı dönemlerde Volkswagen, Renault, Fiat, Skoda, Toyota gibi bazı üreticiler üretimlerine bir süre ara vermiştir (Aslan, 2020:40).

Otomotiv üreticilerinin birçoğunun üretimde verdiği bu aralar, şirketlerin değerinin olumsuz yönde etkilenmesinde rol oynamış olabileceği değerlendirilmektedir. Özellikle Avrupa'da otomobillerin %60-80 arası bir oran kredi ile alınmaktadır (REF-SEDEFED, 2010). Avrupa otomotiv endüstrisindeki coğrafi değişim, otomotiv çok uluslu şirketlerin yatırım kesme faaliyetleri, bu şirketlerin ABD, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Güney Kore'de ki sektörel istihdamda ki düşüşler de önemli etken olarak gösterilmiştir (Pavlinek, 2020: 535). Üretimdeki durgunluk yanında, bireylerinde talebi bu pazarda önem arz etmektedir. Pandemi sürecinde insanların otomobile eğiliminin artacağı virüsün ilk çıktığı zamanlarda belirtilmiştir (Yetgin, 2020 :40). Salgın sonrasında ekonominin yeniden canlanması ve güç dengesindeki değişiklikler ile otomotiv endüstrisinde yeni fırsatların oluşacağı öngörülmekte, küresel tedarikçilerin önemini yine koruyacağı vurgulanmaktadır (Pato ve Herzeg, 2020: 9). Bu nedenle bu araştırmanın pandemic süreci sonrasında da yapılması literature bu konuda ciddi bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abodunrin, O., Oloye, G., Adesola, B. (2020). Coronavirus Pandemic And Its Implication On Global, Economy. *International Journal of Arts, Languages and Business Studies (IJALBS)*, Vol.4, 13-23.
- Amine B., Sachin K., Charbel Jose C., Angappa G., Nelson O. N., Mani V. (2020). Manufacturing and service supply chain resilience to the COVID-19 outbreak: Lessons learned from the automobile and airline industries. *Technological Forecasting and Social Change*, 120447, ISSN 0040-1625,
- Aslan, R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8 (85), 36-41.
- Başkol, M. O. (2011). Türk Otomotiv Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü (1996-2010). *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7 (2), 63-78.
- Durucasu, H. (1997). Ekonomik Göstergelerin İMKB'ye Etkisinin Analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (1), ss.121-150.
- Dünya Sağlık Örgütü (2020), *Corona Data Dash Table*, www.who.org (E.T.10 Ekiml 2020).
- Kalkınma Bakanlığı (2014). Onuncu Kalkınma Planı, Otomotiv Sanayi Çalışma Grubu Raporu 2014-2018. ISBN 978-605-4667-90-1, 1-112.
- KPMG (2018). Otomotiv Sektörel Bakış. 1-22.
- Kufelova, I., Rakova, M. (2020). Impact of the Covid-19 pandemic on the automotive industry in Slovakia and selected countries. *SHS Web of Conferences 83, 01040 (2020) Current Problems of the Corporate Sector 2020*. 1-8.
- Olabi A.G: etc. (2020). Fuel Cell Application In The Automotive Industry And Future Perspective. *Energy*, 214 (2021), 11895, 1-19.
- Özdamar, Kazım (2018). SPSS Uygulamalı Temel İstatistik, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Pato, B.G., Herczeg, M. (2020). The Effect of the Covid-19 on the Automotive Supply Chains, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Oeconomica*, 65(2), 1-11. doi: <https://doi.org/10.2478/subboec-2020-0006>.
- Pavlinek, P. Restructuring and internationalization of the European automotive industry, *Journal of Economic Geography*, Volume 20, Issue 2, March 2020, Pages 509–541.
- Pişkin, S. (2017). Otomotiv Sektörü Raporu- Türkiye Otomotiv Sanayii Rekabet Gücü ve Talep Dinamikleri Perspektifinde 2020 İç Pazar Beklentileri. *Türkiye Sınai Bankası Ekonomik Araştırmalar*, Ocak 2017, 1-97.

- REF-SEDEFED (2010). Otomotiv Sektörü Rekabet Gücü Raporu. TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu (REF) ve Sektörel Dernekler Federasyonu'nun (SEDEFED). 1-52.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019). Otomotiv Sektörü Raporu. *Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi*. 1-21
- Tr.Investing (2020), *İşletmelerin "Geçmiş Veriler"*, tr.investing.com (E.T.10 Ekim 2020).
- Topal, İ , Temizkan, V . (2016). Tüketicilerin Mobil Sosyal Medya Kullanımının Marka Farkındalığına Etkisi . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 5 (5) , 1456-1473 .
- Yetgin, M.A. (2020). Beş Rekabet Kuvveti Modelinde Küresel Bir Otomotiv Şirketinin Analizi . *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* , 3 (1) , 1-45

ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜNÜN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞININ STRATEJİK ANALİZİ

Muhammed Ali YETGİN

Assistant Profesör Dr., Karabük University,
m.ali.yetgin@karabuk.edu.tr,

Sait ÇAKMAK

Graduate Student in Regional Studies, University of Karabuk,
Email: cakmaksait@outlook.com,

Öz

Bu çalışma, temelleri 1996-97 yıllarına dayanan Şangay İşbirliği Örgütü'nü incelemektedir. Çalışma, Örgüt Tüzüğü'nde yer alan ilke ve amaçların pratikteki değerini incelemekte ve Örgütü SWOT analizine tabii tutarak geleceğine ışık tutmaktadır. İlk olarak, örgütün genel bir tanımı yapılarak organlarına ve işleyiş biçimine değinilmiştir. Genel tanımlama yapıldıktan sonra örgütün yönetmeliği irdelenerek, literatür ile uygulama arasında bir kıyaslamaya gidilmiştir. İkinci olarak, Örgüt SWOT analizi ile test edilmiş ve örgüte dair güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler ortaya çıkarılmıştır. Analiz yöntemi uygulanırken özellikle ulusal çıkarların örgüt politikasına yansımaları gözler önüne serilmiş ve örgüt yönetmeliği sorgulanmıştır. Sonuç olarak, SWOT analizi ile örgüt üyelerinin ve uluslararası diğer aktörlerin örgüte etkileri ortaya konulmuştur. Tarihsel gelişimi eşliğinde bölgesel bir işbirliği örgütü olarak kurulan Şangay İşbirliği Örgütü küresel bir örgüt olmak yolunda ilerlediği görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: Şangay İşbirliği Örgütü, SWOT Analizi, Şangay Beşlisi, Orta Asya.

STRATEGIC ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL BEHAVIOR OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

Abstract

This study examines the Shanghai Cooperation Organization whose foundation's date back has been to 1996-97 years. This study focuses on Charter of the Organization principles and goals in practical way and sheds light for the future of the organization by SWOT analysis. Firstly, the definition of the organization, it's organs and functions have been mentioned in general. After making a general definition for the organization, the regulation of the organization was examined and a comparison was made between the literature and the practice. Secondly, the organization has been tested with SWOT analysis and the strengths, weaknesses,

opportunities and threats regarding the organization are revealed in the study. The reflection of the national benefits of the members on organizational politics has been revealed by applying the analysis and organization's regulation was questioned in the study. As a result, the effects of the members of the organization and other international actors on the organization had been revealed with the SWOT analysis. Shanghai Cooperation Organization, which was founded as a regional cooperation organization with its historical development, has been seen to progress towards becoming a global organization in the near future.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, SWOT Analysis, Shanghai Five, Central Asia, Strategic Analysis

Giriş

Şangay İşbirliği Örgütü, Kazakistan Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti tarafından bölgesel işbirliği amacıyla kurulan uluslararası bir örgüttür. Örgüt çerçevesinde işbirliği alanları; uluslararası suçlarla mücadele, ayrılıkçı, aşırı faaliyetlerle mücadele; karşılıklı gelişim için ekonomik hamleleri kapsayan faaliyetler ve enerji ticareti olarak belirlenmiştir.

Örgüt içerisinde iki büyük güç olan Çin ve Rusya'nın kuruluştan itibaren politika yapımında üstün rol oynaması kuruluş ilkelerinin ihlaline sebep olmuştur. Söz konusu ihlal sonucu Şangay İşbirliği Örgütü, Bailes ve Dunay'ın (2007 : 27) ifade ettiği gibi eylem alanlarında etkili bir örgüte dönüşmemiştir. Ulusal endişeler sonucu üye devletler birbirlerinin stratejik güçlerinden çekinerek Örgüt kapsamında etkili politikaların izlenmesine engel olmuşlardır. Örgüt içerisinden gelen tepkilere ve Pakistan ile Hindistan arasında henüz çözülememiş sorunların bulunmasına rağmen Rusya'nın, Hindistan'ı, Çin'in ise Pakistan'ı örgüt üyeliği için desteklemesi; aynı şekilde Rusya'nın, Batı ile özellikle nükleer programından dolayı sorun yaşadığı İran'ın üyeliğinden çekinmesine, Çin'in örgüt üyeliği için İran'ı desteklemesi bu çerçevede açıklanabilmektedir. Avrupa nasıl ki bir Frank-Alman birliği gibiyse (Kurter, 2018: 64), Şangay İşbirliği Örgütü 'de de bir Rus-Çin ittifakı olarak görülmektedir.

Bölgesel bir işbirliği örgütü olarak kurulan Şangay İşbirliği Örgütü zamanla küresel sorunlara yönelen, çözümler arayan bir yapıya bürünmüştür. Tüm gelişmeler eşliğinde örgüt hem kendi içerisinden hem de uluslararası toplum tarafından kaynaklanan bir takım olumlu ve olumsuz koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu koşullar bu çalışmada SWOT analizi yöntemi ile irdelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Olumlu koşullara öncelik olarak, karşılıklı işbirliği, eşit katılım, uluslararası toplumda demokrasi istenci, barış, güvenlik ve istikrar ilkeleri uyarınca kurulan Şangay İşbirliği Örgütü, üye devletlerinin uluslararası arenadaki stratejik güçlerini de kullanarak başta Birleşmiş Milletler olmak üzere diğer uluslararası örgütlerle işbirliğine gitmiştir. Söz konusu işbirliği ile örgüt, bölgesel bir yapıdan küresel bir yapıya doğru gitmektedir. Bu gelişmenin yanı sıra taşıdığı olumsuz koşullar ise Şangay İşbirliği Örgütü'nün varlığını derinden tehdit etmektedir.

Örgütün Yapısı ve İşleyişi

Şangay İşbirliği Örgütü (SCO) 15 Haziran 2001 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti tarafından Pekin'de kurulmuştur. Örgütün temelleri 1996 ve 1997 yıllarında yukarıda sayılan devletlerin askeri alanda güven tesisine ve sınır bölgelerindeki silahlı kuvvetlerin karşılıklı olarak indirimine ilişkin anlaşmaları imzalanmasına dayanmaktadır. Günümüzde ise kurucu üyelere ek olarak Hindistan ve Pakistan devletleri üye statüsü kazanarak, Afganistan, Moğolistan, İran ve Belarus devletleri gözlemci statüsü kazanarak, Türkiye, Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya ve Nepal devletleri diyalog ortağı statüsü kazanarak örgütle ilişkili olmuşlardır. Örgüt, karşılıklı güven ve kültürel çeşitliliğe saygı temelinde kolektif kalkınma arzusunu barındıran bir ruhu olduğunu vurgulamış ve amaçlarını şu şekilde belirtmiştir:

“Şangay İşbirliği Örgütü, üye devletler arasında karşılıklı güveni, dostluğu ve iyiliği, enerji, ulaşım, çevre ve diğer alanlarda işbirliğini teşvik etmeyi; bölgede barışı, güvenliği ve istikrarı sağlamayı ve istikrarı sağlamak için ortak çaba sarf etmeyi ve yeni, demokratik, adil ve rasyonel bir uluslararası ekonomik ve siyasi düzeni kurmayı amaçlar” (ŞİÖ Kuruluş Bildirisi İkinci Bölüm, 2001).

ŞİÖ (SCO), Devlet Başkanları Konseyi (CHS), Hükümet Başkanları Konseyi (CHG), Dışişleri Bakanları Konseyi (FAC), Temsilcilikler Konseyi (MHM), Ulusal Eşgüdümçüler Konseyi (CNC), Bölgesel Terörle Mücadele Kuruluşu (RATS) ve Sekreterlik olmak üzere yedi daimî organdan oluşmaktadır. Kuruluş Bildirisi'nde ekonomik kalkınma, barış ve güvenlik için ortaklaşa mücadele ile yeni bir dünya düzeninden bahsedildiği görülmüştür. İşte bu ortaklaşa mücadele için 14 Eylül 2001 tarihinde Uzun Vadeli Çok Taraflı Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Programı başlatılmış ve 15 Haziran 2001 tarihinde Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırıçılıkla Mücadele Sözleşmesi imzalanmıştır. Bildiri'de sayılan bir diğer görev olan çok kutupluluğun sağlanması ise tamamıyla ABD hegemonyasına karşı bir duruşu ifade etmektedir. Bu noktada kültürel çeşitliliğe, ekonomik gelişim modellerinin çeşitliliğine vurgu yapan ŞİÖ Tüzüğü yöntemini;

“ Egemenliklere, bağımsızlıklara, ülkesel bütünlüklere ve ülkelerin sınırlarına karşılıklı olarak saygı duyulması; Agresif politikalardan uzak durulması, ülkelerin iç meselelerine müdahale edilmemesi, yine ülkeler karşılıklı olarak birbirlerine karşı güç kullanmaması veya tehdidinde bulunmaması; Bu ilkeler eşliğinde bölgede askeri anlamda tek kutupluluğa karşı çıkılması, çok kutupluluğun aranması...” (ŞİÖ Tüzüğü İkinci Bölüm, 2002)

şeklinde belirlemiştir. Burada örgütün dışarıya yönelik bir askeri ittifak olmadığının altını çizmekte fayda vardır. Zaten ŞİÖ, kendisini hiçbir zaman geleneksel bir askeri ittifak olarak nitelendirmedi; 2001 tarihli Kuruluş Bildirisi'nin yedinci maddesinde diğer devletlere ve bölgelere yönelik bir ittifak olmadığını, diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla her türlü işbirliğini geliştirmeye hazır olduğunu belirtmiştir.

ŞİÖ, temelde barışın, güvenliğin ve istikrarın sağlanması amacıyla Çin'in çabaları sonucu kurulmuş bölgesel bir örgüttür. Her ne kadar ŞİÖ, bölgesel bir örgüt olarak kurulsun da açık olarak 2002 tarihinden itibaren misyonunu dünya üzerinde genişletmiştir:

“ŞİÖ üye devletleri, merkez koordinasyonu BM ve Güvenlik Konseyi'ne ait olacağı ve erken uyarı ile önleme dahil olmak üzere çok taraflı işbirliği mekanizmalarını içerecek yeni tehditlerle ve zorluklarla mücadele etmek için küresel bir sistem kurulması gerektiğine inanmaktadırlar” (Petersburg Bildirisi, 2002).

ŞİÖ Tüzüğü'nde örgütün hedefleri yukarıda ifade edildiği şekilde sıralanmıştır. Örgütün misyonu çerçevesinde izlenecek yöntem ise şu şekilde belirtilmiştir:

“Örgüt, Birleşmiş Milletler ilkelerine, tanınmış evrensel ilkelere ve uluslararası hukuk kurallarına bağlıdır. Bu ilkelere bağlılık ile amacımız üye devletler arasında, uluslararası barışın korunması, güvenliğin ve iyi komşuluk ilkesinin gelişimini, iyi ilişkiler kurulmasını sağlamaktır” (ŞİÖ Tüzüğü Giriş Bölümü, 2002).

Örgütün yapısı, misyonu ve vizyonu ifade edildikten sonra şimdi örgütün yönetmeliğindeki belirli maddelere aşağıda yer verilecek ve incelenecektir:

Tablo 1: ŞİÖ Tüzüğü

Madde Numarası	Madde İçeriği
Birinci Bölüm (a)	<i>“Üye ülkeler arasındaki barışın güçlendirilmesi ve korunması çerçevesinde, karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesini, bölgesel güvenliği ve istikrarını sağlamak. Demokratik, adil, akılcı, politik ve ekonomik yeni uluslararası düzeni sağlamak”</i>
Birinci Bölüm (b)	<i>“ Üye devletlerin uluslararası hükümlülükler kapsamında insan haklarına ve temel özgürlüklere ulusal yasalarda yer vermelerini teşvik etmek”</i>
Üçüncü Bölüm	<i>“ Terörizm, aşırıçılık ve ayrılıkçılık hareketlerine, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına, yasa dışı göçe ve diğer uluslararası suç hareketlerine karşı ortaklaşa tedbirlerin geliştirilmesi ve uygulanması;”</i>

Kaynak: ŞİÖ Tüzüğü, 2002

Birinci bölüm (a)'de demokrasi kavramı ile kastedilen ulusal toplumdaki değil uluslararası toplumdaki yönetim biçimidir. Birinci bölüm (b), “...insan haklarına ve temel özgürlüklere ulusal yasalarda yer vermelerini teşvik

etmek'' ifadesi ise sıkça eleştiriye tabii tutulmuştur. Örgütün otoriter rejimler tarafından kurulduğu ve mevcut statükonun korunması adına yapılan faaliyetlerde insan haklarını ihlal ettiği noktasında temel eleştiriler yapılmaktadır (Tisdall, 2006).

Üçüncü bölümde yer alan tedbirler, devletlerin güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Bir keresinde Afganistan İç Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla bölgesel istikrarsızlık artmış ve bu durum bölge devletlerini derinden etkilemiş, bu noktada istikrarın sağlanması adına Çin ŞİÖ'nü kurmak için harekete geçmiştir (Reis ve Simionato, 2013 : 137). Rusya ise bu noktada aşırı yanlısı grupların Afganistan'dan kendi ülkesine sızmasından ve uyuşturucu kaçakçılığının artmasından çekinmiştir (Facon, 2013 : 465). Diğer üye devletler ise kendi ulusal güvenliklerini sağlamak adına ortaklaşa tedbirlerin geliştirilmesi için çaba göstermişlerdir (Bailes ve Dunay, 2007 : 15).

Araştırmanın SWOT Analizi

Şangay İşbirliği Örgütünün SWOT Analizi yapılmıştır. Bu analize göre güçlü yönleri aşağıdaki tabloda oluşturulmuştur.

Tablo 2. ŞİÖ Güçlü Yönler

#	Güçlü Yönler
1	Ortak Güvenlik Endişesi
2	Karşılıklı Gelişim
3	Bölgesel İstikrarın Aranması
4	Rejim Benzerliği

Birinci madde, yeni tehditler başlığı altında sıralanan ayrılıkçılık, aşırıcilik ve terör faaliyetleriyle mücadele üye devletlerin en önemli güvenlik gündemlerinden biri olmuştur. Bu noktada üye devletler yeni tehditler ile mücadelede ortaklaşa hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Yeni tehditleri; silah kaçakçılığı, yasa dışı insan ve uyuşturucu kaçakçılığı ve yukarıda sayılan diğer tehditleri, sahada başarılı bir şekilde bastırmak için uluslararası bir çaba gerekli görülmüş ve 7 Haziran 2002 tarihinde Petersburg'da düzenlenen zirvede ortaklaşa mücadelenin gerekliliği açık şekilde vurgulanmıştır. *İkinci madde* aslında örgütün temel hedeflerinden birini ifade etmektedir. Üye devletler bölgesel barışın ve huzurun sağlanmasının temel anahtarlarından biri olarak karşılıklı gelişmeyi sıralamıştır:

''ŞİÖ üye devletleri, terörizme karşı küresel mücadelenin önemli unsurunun yoksulluğun, işsizliğin, cehaletin ve ırksal, etnik ve dini nedenlerle ayrımcılığın ortadan kaldırılması yoluyla terörü sosyal desteğinden yoksun bırakması gerektiğinden eminler'' (Petersburg Bildirisi 2002).

ŞİÖ, Guan'ın (2007 : 47) da ifade ettiği gibi karşılıklı fayda için ortaklaşa girişimin önünü açan bölgesel bir işbirliğidir. 26 Ekim 2005 tarihinde ŞİÖ Bankalararası Derneği'nin kurulması, 30 Ekim 2008 tarihinde Çok Taraflı Ticaret ve Ekonomik Kalkınma Programı'nın imzalanması biraz önce ifade edilen amaca yönelik faaliyetlerden birkaçı olarak ortaya çıkmaktadır. *Üçüncü madde* temelde ticaretin ve daha genel anlamda gelişimin sağlanması ve güçlendirilmesi için gerekli olan elementin barış ortamının tesisi olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda bölgesel barışın ve istikrarın sağlanması amacıyla girişimler 1996 ve 1997 yıllarında başlamış ve ortaya bir ruhu olan bölgesel işbirliği örgütü çıkmıştır. Örgüt kapsamında, 16 Temmuz 2001 tarihinde İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, 11 Haziran 2010 tarihinde Suçla Mücadele İşbirliği Anlaşması'nın imzalanması yukarıda ifade edilen amaca yönelik olduğu anlaşılmıştır. 2006 tarihli demokrasi endeksi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: 2006 Tarihli Demokrasi Endeksi

Sıra	Devlet	Toplam Skor	Seçim Süreci	Hükümet Faaliyeti	Siyasi Katılım	Siyasal Kültür	Sivil Özgürlükler
102	Rusya	5.02	7.00	3.21	5.56	3.75	5.59
111	Kırgızistan	4.08	5.75	1.86	2.78	5.00	5.00
120	Kazakistan	3.62	2.67	2.14	3.33	4.38	5.59
138	Çin	2.97	0.00	4.64	2.78	6.25	1.18
149	Tacikistan	2.45	1.83	0.79	2.22	6.25	1.18
160	Özbekistan	1.85	0.08	0.79	2.78	5.00	0.59

Kaynak: Kekic 2007: 5-6

Tablo 3'de farklı kriterler göze alınarak 167 devletin demokrasi endeksleri 10.00 tam puanı üzerinden derecelendirilmiştir. Söz konusu veriler bize dördüncü madde'yi görmemizi sağlamıştır. Tablo 3'deki veriler eşliğinde ŞİÖ üye devletlerinin benzer rejimlere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ve bu rejimler, ŞİÖ aracılığıyla birbirlerinin güvenliklerini sağlamaktadır.

ŞİÖ örgütünün zayıf yönleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4. ŞİÖ Zayıf Yönler

#	Zayıf Yönler
1	Sınır Sorunları
2	Su Sorunu
3	Göç Sorunu
4	Baskıcı Rejimler
5	Hak Talebi
6	Gözlemci Ülkeler

Birinci madde üye ülkeler arasındaki temel sorunlardan birini teşkil etmektedir. Aslında, ŞİÖ içerisindeki iki büyük güç olan Çin ve Rusya'nın aralarındaki sınır sorunlarını karşılıklı anlaşma yoluyla çözmesi (Xiaokun, 2008) diğer sınır problemlerine birer ışık tutmuştur. Fakat son günlerde Çin ile Hindistan arasında sınır problemlerinin açık askeri çatışmaya dönüşmesi (Wu ve Myers, 2020) ve iki üye ülke olan Hindistan ile Pakistan arasında hala çözülemeyen toprak paylaşımının olması, olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İkinci madde Orta Asya devletlerinin tarihsel kaderidir. Bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin birer parçası olan söz konusu devletler, Birliğin ideolojisi gereği kumanda merkezli ekonomik modeli ile yönetilmiştir. Bu modelin yol açtığı olumsuz sonuçlar ise kendi kendine yeterli olmayan ulusal ekonomiler olmuştur. Bu noktada enerji ihtiyaçlarının ciddi bir kısmını su enerjisinden sağlayan ve tarımsal faaliyetlerini sürdürmek için su kaynaklarına ihtiyaç duyan Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra su kaynaklarının paylaşımı konusunda sorunlar yaşamışlardır (Qobil, 2016). Sonuç olarak su sorunu özelde ilgili Orta Asya cumhuriyetleri, genelde ise ŞİÖ için ciddiyetini korumaktadır. Meselenin önemine binaen bir Rus askeri yetkili yaptığı açıklamada Özbekistan-Tacikistan ve Kırgızistan

arasında yakın bir gelecekte ciddi sorunların ortaya çıkacağını ifade etmiştir (Yesevi, 2012). *Üçüncü madde* göç sorunu özünde Çin ile Rusya arasında gerilime sebebiyet veren bir meseledir. Fakat, Çin ve Rusya'nın ulusal stratejik güçleri ve örgüt içerisindeki güç dağılımı göz önüne alındığında bahsi geçen meselenin ŞİÖ'nün varlığını etkileyeceği kesindir. Temelde Çin'in yoğun nüfusundan kaynaklanan göç meselesi, Rus tarafının bu göç hareketini bir 'Çin işgali' olarak algılamasıyla çıkmaza girmektedir (Balzer ve Repnikova, 2010;4). *Madde dört* aslında uluslararası toplum tarafından ŞİÖ'ne yöneltilen en popüler eleştiriyi içermektedir. *Tablo 3*'deki veriler incelendiğinde bu husustaki eleştirilerin odak noktasının hükümet faaliyetleri olduğu görülecektir. Buna göre ŞİÖ, üye devletleri sivil özgürlükler ve siyasal katılım noktasında pek parlak görünmemek ile beraber baskıcı rejimler olarak ifade edilmektedir.

Madde beş Çin ile Rusya arasında Sibiryaya toprakları üzerinde bir anlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Çin, 1860 yılında yapılan Pekin Anlaşması ile belirlenen sınırları eşitsiz bir anlaşmanın sonucu olarak algılamaktadır. Ayrıca son yıllarda Sibiryaya, Çin için enerji ihtiyacını sağlama noktasında büyük önem teşkil etmektedir. Bu gelişmeler eşliğinde Sibiryaya'nın insanlar açısından fakir, kaynaklar açısından zengin olduğu (Jacobs, 2015) dikkate alınır ise Sibiryaya meselesi Rusya tarafına bir tehdit olmaktadır; dolaylı olarak da ŞİÖ'ne zarar vermektedir.

Madde altı gözlemci ülkelerin yol açtığı bazı olumsuz sonuçları içermektedir. *Afganistan*'da Taliban örgütünün 1999'dan itibaren saldırgan bir yapıya bürünmesiyle ve nihai olarak 11 Eylül 2001 saldırısının yaşanmasıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile büyük bir savaşa girmiştir. Örgütün temel hedeflerinden birinin söz konusu bölgeyi dış aktörlerden korumak olduğunu dikkate alır isek; ABD varlığının ciddi boyutlarda olduğu Afganistan'ın, ŞİÖ ile ilişkili olması örgüt için olumsuz bir faktördür. *Moğolistan*, 2018 yılındaki ithalat ve ihracat istatistiklerine bakıldığında bir Çin üstünlüğü gözlenmiştir; Moğolistan'ın ithalatında Çin %33'lük bir yer kaplar iken, Rusya ise %29'luk bir yer kaplamıştır, yine ihracat istatistiğini gözlemleyecek olur isek Çin %92'lik alan kaplarken Rusya sadece %1.22'lik dilimde kalmıştır (Trend Economy, 2020). Rusya'nın ŞİÖ üye devletleri üzerindeki Çin nüfuzunu sınırlandırmak veya kontrol altına almak istediğini dikkate alırsak (Troitskiy, 2007 : 44) Moğolistan'ın bu durumda ŞİÖ için bir sorun teşkil ettiği açıktır. *İran*'ın durumu ise daha çok ABD'nin başını çektiği Batı tarafından gelen tepkilerden kaynaklanmaktadır. İran 1950'lerden itibaren nükleer programını başlatmış ve 2015 yılına kadar da etkili bir politika izlemiştir. Bu süreç içerisinde İran'ın nükleer politikasına karşılık Batılı gruplar ve özellikle de ABD, İran'a yönelik yaptırımlar uygulamışlardır (Nuclear Threat Initiative, 2020). *Belarus*, Rusya ile ABD arasında bir çekişmeye sahne olmaktadır. 9 Ağustos 2020 tarihinde yapılan seçimlerde 26 yıldır cumhurbaşkanlığı görevinde olan Alexander Lukashenko %80,23'lik oya sahip olarak tekrar göreve seçilmiştir; en yakın rakibi Svetlana Tikhonovskaya ise sadece %9,9'luk bir oy yüzdesine sahip olabilmıştır (Auseyushkin ve Roth, 2020). Söz konusu ülkedeki gelişmelerin ŞİÖ açısından olumsuz etkisi, Batı veya ABD nüfuzu olarak adlandırabileceğimiz bir nüfuzun Belarus üzerinden ŞİÖ'ne erişmesi olarak görülmektedir.

ŞİÖ örgütünün tehditleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 5. ŞİÖ Zayıf Yönler

#	Zayıf Yönler
1	Batı Nüfuzu
2	Demokratik Reform Çağrıları
3	Covid-19

Birinci madde, ABD ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) olmak üzere iki farklı boyutta açıklanacaktır. İlk olarak, Blank'ın (2007 : 314) da belirttiği gibi 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik terörist saldırılarının yaşanması bölgeye yönelik ekonomik çıkarın yanı sıra ABD için ikinci bir hayati çıkarı doğurmuştur; Batı'nın dini terörizme karşı savunulması ABD tarafından Orta Asya'ya nüfuz için lanse edilmiştir. Söz konusu amaç kapsamında ABD tarafınca, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'da askeri üsler kiralandı (Ghafouri ve Davand, 2018) ve sonuç olarak Orta Asya devletleriyle ekonomik ilişkilerinin yanı sıra askeri ilişkiler geliştirilmiştir. Üstelik bu süreçte bölge devletleri ABD varlığını birer tehditten öte yönetilebilir bir risk olarak algılamışlardır (Horta, 2008 : 33). Aslında daha öncesi bir tarih olan 2000 yılında kabul edilen

Rus Askeri Doktrini, NATO'nun Doğu genişlemesini bir tehdit unsuru olarak belirlemiştir (Demirel, 2019 : 253). Bu suretle akabinde kurulan ŞİÖ çerçevesinde bahsi geçen unsur örgütün tehditler listesine eklenmiştir.

NATO, 1994 yılında istikrarı arttırmak, mevcut statükoya yönelik tehditleri azaltmak ve NATO üyesi olmayan ülkeler ile güvenlik ilişkilerini güçlendirmek amacıyla Barış İçin Ortaklık Projesi (PfP)'ni başlatmıştır. Bu projeyi ŞİÖ ile ilişkili olan devletler; Azerbaycan (04.05.94), Belarus (11.01.95), Kazakistan (27.05.94), Kırgızistan (01.06.94), Rusya (22.06.94), Tacikistan (20.02.02) ve Özbekistan (13.07.94) imzalamıştır (North Atlantic Treaty Organization, 2020). Sonuç olarak, Cornell (2004 : 11)'in tasviri ile PfP, NATO üyesi ülkelerle katılımcı ülkeler arasında siyasi ve askeri bir köprü kurmuştur.

Madde iki, aslında örgütün kuruluş meselesidir; yani kurulduğu andan itibaren var olan bir durumdur. Çin tarafından finanse edilen ŞİÖ, Rusya, Çin ve dört Orta Asya cumhuriyetindeki benzeri otoriter liderleri bir araya getiren bir uluslararası örgüttür ve bu noktada demokratik talepler gündeme gelmektedir (BBC, 2019). *Madde üç*, konumuz açısından Covid-19'un önemi Yekaterinburg Bildirisi'nde kendisini göstermektedir:

“ŞİÖ üye devletleri, tehlikeli enfeksiyonlar ve diğer bulaşıcı hastalıklar tehdidinin ele alınmasında işbirliğinin güçlendirilmesine büyük önem vermektedir. Bu amaçla, toplantıda mevcut kaynakları seferber etme ve salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için ortak çalışma başlatma ihtiyacını kabul ettiler” (Yekaterinburg Bildirisi Madde On Altı 2009).

Daha da önemlisi, söz konusu hastalık ŞİÖ üye ülkelerinin ulusal kaynaklarından olan beşeri kaynaklara zarar vermektedir. Söz konusu tehdit ile mücadelede ise ŞİÖ üye devletleri koordineli bir biçimde çalışmaktadırlar:

“En etkili ve uygun deneyimleri toplamak için ŞİÖ üye devletleri tarafından Covid- 19'un yayılmasına karşı alınan önlemleri kısa bir biçimde sunmak” (Shanghai Cooperation Organization, 2020;4).

ŞİÖ örgütünün fırsatları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 6. ŞİÖ Fırsatlar

#	Fırsatlar
1	Birleşmiş Milletler
2	Hindiçin Bölgesi
3	Bölgesel Örgütler
4	Enerji İşbirliği
5	Xi'an-Prague Demiryolu Hattı
6	Birleşmiş Milletler

Birinci madde, Rusya ve Çin'in avantajlı konumu üzerinden bir fırsat sağlamaktadır. Bilindiği üzere Rusya ve Çin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisine sahip olan iki önemli aktördür. Ve ŞİÖ her fırsatta söz konusu değeri göz önüne alarak uluslararası arenadaki gelişmelere söz konusu örgütün müdahil olmasını istemektedir:

“ ŞİÖ üye devletleri... Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan siyasi çözüm tedbirlerini memnuniyetle karşılıyorlar ve Suriye meselesine siyasi diyalog yoluyla barışçıl bir çözümün Suriye halkının ve uluslararası toplumun ortak çıkarlarına hizmet ettiğine inanıyorlar” (Beijing Bildirisi Üçüncü Bölüm, 2012).

İkinci madde, bölgenin coğrafi konumu ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile Çin-Hindiçin Yarımadası Ekonomik Koridoru dikkate alındığında Hindiçin bölgesinin ŞİÖ için vazgeçilmez olduğu gözlemlenecektir. Özellikle Çin'in enerji alanındaki ticareti için önem arz eden Hindiçin bölgesi, ŞİÖ için küresel ticaret noktasında bir fırsattır. Bu hususta Çin, Malezya ile ilişkilerine büyük önem vermektedir (European Commission, 2020 : 8). *Üçüncü madde*, ŞİÖ çok kutuplu bir uluslararası düzende işbirliğine büyük önem vermektedir. Bu kapsamda Ekonomik İşbirliği Topluluğu (ECO) ile 11 Aralık 2007 tarihinde bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Söz konusu zapt ile işbirliği alanları şu şekilde sıralanmıştır:

“...ekonomi ve ticaret; ulaşım; enerji; çevre; turizm; diğer alanlar...” (ECO ve SCO Mutabakat Zaptı Birinci Bölüm, 2007).

Yine, Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği (ASEAN) ile 21 Nisan 2005 tarihinde çok yönlü mutabakat zaptı imzalanmıştır. Zapt ile işbirliği alanları şu şekilde belirlenmiştir:

“terörle mücadele; uyuşturucu ile mücadele; silah kaçakçılığı; kara para aklama ve insan kaçakçılığı; ekonomik ve mali işbirliği; turizm; çevre ve doğal kaynak yönetimi; sosyal gelişme; enerji işbirliği” (ASEAN ve SCO Mutabakat Zaptı Birinci Bölüm, 2005).

Bir diğer önemli örgüt olan Kolektif Savunma Örgütü (CSTO) ile de 5 Ekim 2007 tarihinde bir mutabakat muhtıra imzalanmıştır. Bahsi geçen muhtıranın birinci bölümünde ise işbirliği alanları şu şekilde sıralanmıştır:

“bölgesel ve uluslararası güvenlik ve istikrarın sağlanması; uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele; silah kaçakçılığı ile mücadele; organize uluslararası suçla mücadele; karşılıklı ilgi uyandıran diğer alanlarda” (CSTO ve SCO Mutabakat Muhtırası, Birinci Bölüm, 2007).

Dördüncü madde, Çin ile Rusya uluslararası toplumda ve Örgüt içerisinde yer alan iki önemli aktördür. Çalışma genelinde söz konusu iki aktörün küresel ve bölgesel güvenlik politikalarının Örgüte yansımaları görülmüştür; bu ifadeye en net veri olarak Bölgesel Terörle Mücadele Kuruluşu’nu gösterebilmekteyiz. Fakat bununla birlikte, Çin ile Rusya’nın küresel ve bölgesel enerji politikalarının örgüte yansımadağı gözlemlenmiştir. Bu noktada enerji işbirliği ŞİÖ için bir fırsat olarak konumunu korumaktadır. Beşinci madde, ilk sevkياتını 10 Mart 2019’da tamamlayan (Leijen, 2019) bu hat Tek Yol Tek Kuşak Programı’nın ilk tren hattıdır. Tren hattı, Çin’i kesintisiz olarak, Orta Asya, Rusya ve Avrupa’ya bağlamakla birlikte, Asya ile Avrupa arasında bir köprü kurmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars hattının ve Marmaray’ın yapılmasıyla birlikte Xi’an-İstanbul 12 güne, X’ian-Prague ise 18 güne düşmesiyle birlikte tren hattının güzergahı değer kazanmıştır. Asya ve Avrupa arasında \$21 trilyonluk bir ticaret hacminin varlığı düşünüldüğünde örgüt için söz konusu durumun önemi ortaya çıkmaktadır. Hattın günümüze yakın bir zamanda faaliyete geçmesi ve Örgüt bazında tam olarak işlev kazanmamasından dolayı Xi’an-Prague Demiryolu Hattı, örgüt için bir güçlü yönden ziyade fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bölgesel bir işbirliği örgütü olarak kurulan ŞİÖ, günümüzde giderek küresel bir örgüt modeline dönüşmektedir. Bu denli bir yapıya doğru kaymasının ana sebeplerinden biri yazı içerisinde ifade edilen Çin’in öncülük ettiği küresel ticaret ağının oluşturulmaya çalışılmasıdır. Kuruluş yıllarında bölgesel kalkınmayı sağlamak ve bölgeye dış aktörlerin müdahalesini engellemek amacıyla kurulan örgüt, kendi iç dinamikleriyle gelişimini sağlayarak günümüzde küreselleşen dünya ile etkileşime giren bir yapıya bürünmüştür. Tabii burada ŞİÖ’nün küreselleşme aşamasında, Çin’in öncül rolü kuşkusuz yadsınmaz. Her ne kadar ŞİÖ, kuruluşundan kısa bir süre içerisinde küresel bir yapıya dönüşse de barındırdığı bir takım olumsuz faktörlerden dolayı risk teşkil etmektedir. ŞİÖ, üye ülkeler arasında sınır sorunların ve diğer ikili ilişkiler kapsamında olumsuz koşulların çözülmesi sonucu kurulan bir örgüt olsa da Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki su sorunu gibi veya Çin ile Rusya arasındaki Sibirya sorununda olduğu gibi bazı tarihsel veya ekonomik temelli olumsuzlukları barındırmaktadır. Üstelik örgüte üye devletlerin ulusal politikalarındaki anti-demokratik hükümet faaliyetleri ve yerel halkın demokrasi talepleri hem örgüt içerisinde zayıflığa hem de uluslararası toplum tarafından örgüte doğru gelen bir tehdide sebep olmaktadır. Ayrıca, şimdiye kadar Rusya ile Çin’in küresel ve bölgesel enerji politikalarının örgüte yansımamış olması gibi olumsuz faktörler birer fırsata dönüşebilmektedir.

Bu çalışma temelde Şangay İşbirliği Örgütü’nü SWOT analizine tabii tutarak, örgütsel bazda gelişimin önündeki engelleri ve fırsatları göstermeye çalışmıştır. Sonuç olarak ŞİÖ, SWOT analizi yöntemi ile dört farklı boyutta incelenmiş ve bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. İlk olarak ŞİÖ, bölgesel bir örgüt olarak barışı ve karşılıklı işbirliğini sağlama temelinde kurulmuş ve başta Çin’in ulusal çıkarları dahilinde küresel bir yapıya dönüşmüştür. NATO’nun genişleme politikasına karşılık olarak Kolektif Savunma Örgütüne ek olarak ŞİÖ, Orta Asya’da işlev görmüştür. İkinci olarak, ŞİÖ içerisinde başta Rusya ve Hindistan olmak üzere üye devletler birbirlerine karşı güç frenlemelerine ve dengelemelerine ihtiyaç duymuş, bu ise Şangay İşbirliği Örgütünün gelişimine zarar vermiştir. SWOT analizinden çıkan diğer tüm bilgiler eşliğinde ŞİÖ, önündeki engeller ve fırsatlarla beraber bölgesel bir örgüt olmaktan çıkmış, günümüzde çeşitli coğrafyalardaki gelişmelere rehber olmuştur. Söz konusu engeller ve fırsatlar ise Şangay İşbirliği Örgütünün geleceğini belirleyecektir.

Kaynakça:

- Auseyushkin, Y., & Roth, A. (2020, Ağustos 10). *Belarus Election: Lukashenko's Claim of Landslide Victory Sparks Widespread Protests*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/09/belarus-election-lukashenko-landslide-victory-fixing-claims> adresinden alındı
- Bailes, J. A., & Dunay, P. (2007). The Shanghai Cooperation Organization as a Regional Security Institution. *Stockholm International Peace Research Institute*, 1-29.
- Balzer, H., & Repnikova, M. (2010). Migration Between China And Russia. *Post-Soviet Affairs*, 1-37.
- BBC. (2019, Haziran 10). *Kazakhstan Election Condemned By International Observers*. BBC: <https://www.bbc.com/news/world-asia-48580226> adresinden alındı
- Blank, S. (2007). U.S. Interest In Central Asia And Their Challenges. *Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization*, 312-334.
- Cornell, S. (2004). NATO After Enlargement: PFP Shifts Emphasis To Central Asia And The Caucasus. *Nordic Institute Of Asian Studies*, 10-11.
- Demirel, E. (2019). Rus Dış Politikasında Güvenlik Faktörü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 243-265.
- European Commission. (2020). *European Union, Trade in goods with Malaysia*. Brussels: European Commission.
- Facon, I. (2013). Moscow's Global Foreign And Security Strategy. *Asian Survey*, 461-483.
- Ghafouri, M., & Davand, M. (2018, Mayıs 4). *The U.S. Military Presence in the Middle East and Central Asia*. Asia Dialogue: <https://theasiadialogue.com/2018/05/04/the-u-s-military-presence-in-the-middle-east-and-central-asia-2001-2009/> adresinden alındı
- Guan, P. (2007). The Shanghai Cooperation Organization. *Stockholm International Peace Research Institute*, 45-58.
- Horta, L. (2008). The Shanghai Cooperation Organization (SCO): An Asian NATO? *Asian Pacific Perspectives An Electronic Journal*, 30-35.
- Jacobs, F. (2015, Ocak 13). *Why China Will Reclaim Siberia*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2014/07/03/where-do-borders-need-to-be-redrawn/why-china-will-reclaim-siberia> adresinden alındı
- Kekic, L. (2007). *The Economist Intelligence Unit's Index Of Democracy*. The Economist: https://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf adresinden alındı
- Kurter, O. (2018). Fatigued Turkey And The Attempts To Re-Energize The 54 Years Old European Dream; Is There A Hope? *European Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 2 (3) , 61-74 .
- Leijen, M. v. (2019, Mart 15). *First Xi'an-Prague container train arrives*. RailFreight: <https://www.railfreight.com/beltandroad/2019/03/15/first-xian-prague-container-train-arrives/?gdpr=deny> adresinden alındı
- North Atlantic Treaty Organization. (2020, Mart 27). *Signatures Of Partnership For Peace Framework Document*. NATO: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_82584.htm adresinden alındı
- Nuclear Threat Initiative. (2020, Haziran). *Iran and Nuclear*. Nuclear Threat Initiative: <https://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear> adresinden alındı
- Qobil, R. (2016, Ekim 25). *Will Central Asia Fight Over Water?* BBC News: <https://www.bbc.com/news/magazine-37755985#:~:text=In%20Central%20Asia%2C%20a%20crisis,and%20others%20chronic%20po20cus> adresinden alındı
- Reis, J. d., & Simionato, G. H. (2013). The SCO And Post-War Afghanistan: New Challenges To Regional Cooperation. *UFRGS Model United Nations Journal*, 132-158.
- Shanghai Cooperation Organization. (2001). *Declaration On The Establishment Of The Shanghai Cooperation Organization*. Shanghai: Shanghai Cooperation Organization.

- Shanghai Cooperation Organization. (2002). *Charter Of The Shanghai Cooperation Organization*. Saint-Petersburg: Shanghai Cooperation Organization.
- Shanghai Cooperation Organization. (2002). *Declaration By The Heads Of The Member States Of The Shanghai Cooperation Organization*. Saint-Petersburg: Shanghai Cooperation Organization.
- Shanghai Cooperation Organization. (2009). *Yekaterinburg Declaration By The Heads Of The Member States Of The Shanghai Cooperation Organizaton*. Yekaterinburg: Shanghai Cooperation Organization.
- Shanghai Cooperation Organization. (2012). *Declaration By The Heads Of Member States Of The Shanghai Cooperation Organization On Bulding A Region Of Lasting Peace And Common Prosperity*. Beijing: Shanghai Cooperation Organization.
- Shanghai Cooperation Organizaton. (2020). *The Member States Of The Shanghai Cooperation Organization (SCO) Measures Taken In The Field Of Healtcare To Counter The Spread Of The Novel Coronavirus (COVID-19)*. Beijing: Shanghai Cooperation Organizaton.
- The Secretariat Of The ASEAN And The Secretariat Of SCO. (2005). *Memorandum Of Understanding Between ASEAN Secretariat and SCO Secretariat*. ASEAN and SCO.
- The Secretariat Of The CSTO And The Secretariat Of SCO. (2007). *The memorandum of understanding between the Secretariat of the Collective Security Treaty Organization and the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization*. CSTO and SCO.
- The Secretariat Of The ECO And The Secretariat Of SCO. (2007). *Memorandum of Understanding Shanghai Cooperation Organization Economic Cooperation Organisation*. ECO and SCO.
- Trend Economy. (2020, Şubat 10). *Mogolia, Imports and Exports 2002-2018*. Trend Economy: <https://trendeconomy.com/data/h2/Mongolia/TOTAL> adresinden alındı
- Troitskiy, M. (2007). A Russian Perspective On The Shanghai Cooperation Organization. *Stockholm International Peace Research Institute*, 30-44.
- Wu, J., & Myers, S. L. (2020, Temmuz 18). *Battle in the Himalayas*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/18/world/asia/china-india-border-conflict.html> adresinden alındı
- Xiaokun, L. (2008, 07 22). *China, Russia Sign Border Agreement*. China Daily: http://www.chinadaily.com.cn/china/2008-07/22/content_6865847.htm adresinden alındı
- Yesevi, Ç. G. (2012, Temmuz 4). *Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Özbekistan*. Önce Vatan: <https://www.oncevatan.com.tr/kolektif-guvenlik-antlasmasi-orgutu-ve-ozbekistan-makale,28347.html> adresinden alındı

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN PAMUK SEKTÖRÜNDE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İMKÂN LARI

Ozodbek KARAMATOV,

Doç.Dr., Kastamonu üniversitesi, İktisadi ve İdari bilimler fakültesi, İktisat bölümü

okaramatov@kastamonu.edu.tr

Banu DAVUTOĞLU,

Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

Sürdürülebilir Tarım ve Tabii bitki Kaynakları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet. Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte bağımsızlığına kavuşan Orta Asya, Kazakistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri, Merkezi Planlama ekonomik sisteminden piyasa mekanizmasına geçerken bazı ekonomik reformlar başlatmışlardır. Piyasa sistemine geçiş sürecinde, merkezi planlama sisteminden miras kalan kurumsal yapı ve 70 yılı aşkın bir süreden beri devam eden ekonomik ve ticari bağlantılar çeşitli zorluklar ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu ülkelerin tarım sektörünün gelişmesi bağımsızlığın ilk yıllarından çözümlü açıl olan ön plandaki problemler sırasında yer almıştır. Bunun temel sebebi bu ülkelerin tarım sektörünün hammadde olarak kullanılması ve tarıma dayanan sanayi sektörleri Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna gibi cumhuriyetlerde yerleştirilmiştir ve geliştirilmiştir. Bağımsız olan her bir ülke tek başına ekonominin ve uluslararası ticaretin gelişmesi hemde tarımsal hammadde ürünleri yerine tarıma dayanan sanayi ürünleri üretmek ve ihraç etmek gibi hedefleri belirlemişler.

Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlığını ilk kabul etmiş olan ülke Türkiye olmuştur. Günümüzde Türki Cumhuriyetlerin arasındaki hem siyasi hem ticari ilişkilerin genişlemesi ekonomik entegrasyon imkanlarını açmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında her geçen gün artan ekonomik ilişkileri ve pamuk sektörü örneğinde entegrasyon imkânlarını analiz etmek, Türkiye'nin önemli ihraç kalemleri arasında yer alan tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ana hammaddesi olan pamuğun üretim ve işlenmesi alanlarında mevcut iş birliği durumunu değerlendirmek, işbirliğini artırmayı engelleyen problemleri belirlemek ve geleceğe yönelik ekonomik entegrasyon politikaları irdelemek ve öneriler geliştirmektir. Bunun yanı sıra, Özbekistan'da tarım sektöründe önem verilen tarımsal kümeleme-agroklaster stratejilerine dayanarak bölgesel kesimde kümeleme imkânlarını değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Türk cumhuriyetleri, ekonomik entegrasyon, pamuk sektörü, pamuk işbirliği, tarımsal kümeleme-agroklaster

Abstract. Central Asia, Kazakhstan and Azerbaijan Republics, which gained their independence with the dissolution of the Soviet Union, initiated some economic reforms while transitioning from the Central Planning economic system to the market mechanism. During the transition to the market system, the institutional structure inherited from the central planning system and the economic and commercial connections that have been continuing for more than 70 years have created various difficulties. In addition, the development of the agricultural sector of these countries was among the prominent problems that were solved from the first years of independence. The main reason for this is that the agricultural sector of these countries is used as a raw material and the industrial sectors based on agriculture have been placed and developed in republics such as Russia, Belarus and Ukraine. Each independent country has set goals such as the development of the economy and international trade, as well as producing and exporting industrial products based on agriculture instead of agricultural raw material products.

Countries which have accepted the independence of Turkic republics first became Turkey. Today, the expansion of both political and commercial relations between the Turkic Republics has opened up opportunities for economic integration. The aim of this study was to analyze the possibilities of integration in ever increasing economic ties and cotton sector, for example, between the Turkish Republic and Turkey, the textile sector among the major export items of Turkey and apparel products in the production and processing of the cotton, the main raw assess the current cooperation situation To identify problems that prevent increasing cooperation, to examine future economic integration policies and to develop suggestions. In addition, to evaluate the clustering opportunities in the regional segment based on the agricultural clustering-agrocluster strategies, which are given importance in the agriculture sector in Uzbekistan.

Key developments: Turkic republics, economic integration, cotton sector, cotton cooperation, agricultural clustering.

Giriş. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılının Ağustos ayında 1992 yılının başından itibaren geçerli olmak üzere kendini feshettiğini açıklamasıyla birlikte Orta Asya'da Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kafkasya'da Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kendi ekonomilerini yönetme imkânına kavuşmuşlar ve piyasa ekonomisine geçmişlerdir. Ancak entegre bir üretim ve ekonomi yönetimi söz konusu olan Sovyet döneminde ekonomik bağlamda birbirine muhtaç durumda olan ülkeler için bağımsızlıkla başlayan özyönetim dönemi, önemli ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, enerji açısından zengin kaynaklara sahip olan Türk Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği içinde bir tedarikçi ve tarımsal hammadde üreticisi olarak yer alırken bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra ansızın üretim tesislerini ve teknolojik araç ve gereçleri ithal etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, bu cumhuriyetlerde tarım sektöründe pamuk hakemliğine rağmen, tekstil fabrikalarının çoğu Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'da yerleşmiştir. Bunun gibi koşullardan dolayı ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalan bağımsız cumhuriyetler krizden çıkış yolları ve entegrasyon imkanlarını aramaya başlamışlardır.

Türki cumhuriyetlerin ekonomisi tarım sektörüne dayanan olsa da dünya pamuk üretici ülkeler sırasında olup, pamuk ve tekstil üretiminde dünya çapında önemli payı vardır. Bu araştırmada Türki cumhuriyetlerde pamuk üretimi analizi, verimli ve etkin kullanmadığı hammadde zenginliğini itibara alarak, pamuk hammadde ve tekstil ürünleri ihracatı ve ithalatının analizi verilerine dayanarak ülkelerin sanayileşme imkânlarını öğrenmektir.

1. Ekonomik İlişkiler Ve Entegrasyonlar. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'ni tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye'nin teknik bilgi birikimi ve sanayileşme yolunda sahip olduğu deneyimler de bu ülkeler için Türkiye ile işbirliğinin önemini artırmaktadır. Türkiye, bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Türk Cumhuriyetleri ile çok yönlü ve özel ekonomik ilişkiler (ikili ticari anlaşmalar, kayırılan ülke uygulamaları, gümrük muafiyetleri, vergi muafiyetleri, vb.) kurmuştur. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında çeşitli alanlarda ilişkilerin ve işbirliğinin esaslarını düzenleyen yaklaşık 300 adet anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla, bu ülkelerin ekonomilerinin güçlendirilmesi, sosyal yapılarının iyileştirilmesi, bağımsızlıklarının ve uluslararası toplumla bütünleşmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır [Alagöz, Yapar, & Uçtu, 2004].

Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgede bölgesel, ekonomik bütünleşme hareketleri de gerçekleşmektedir. İsim olarak belirtmek gerekirse bu bölgesel işbirliği kuruluşları; BDT, AAEİ, ŞEİ, KEİ, EİT, İSEDAK' tır. Fakat bu bölgesel ekonomik bütünleşme hareketlerinin bazıları bugüne kadar bölgede ticaretin serbestleşmesine yönelik somut adımlar atamamıştır. BDT siyasi yöne ağırlık verirken, AAEİ ve SEİ örgütleri ekonomik yönden birçok neticelere ulaşmıştır.

Bunlara rağmen, bölgede sermaye, mal ve hizmet hareketlerini kolaylaştıracak yöntem ve mekanizmaların kurulamaması, ilkeler arasında dış ticaretin gelişmemesinde en önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmelerini sağlayabilmesi için sadece ikili ilişkileri geliştirmekle kalmayıp, bu ülkelerin BM, AGİT, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlara ve öncülüğünü yaptığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel ve ekonomik yönü ağır forumlara üye olmalarını teşvik etmiş ve sağlamıştır. Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik ve sosyal kalkınması öncelikle kendi öz kaynaklarının harekete geçirilmesiyle sağlanacaktır. Pamuk sektöründe işbirliği konusunda ise Türkiye'nin olası katkısı, yönlendirme ve karşılıklı dayanışma esasına göre girdi, tekstil teknoloji, personel ve bilgi yönünden eksikleri tamamlama şeklinde olabilir.

2. Dünya pamuk durumu. Pamuk bitkisi, yaygın ve mutlak kullanım alanlarıyla insanlık açısından, yarattığı katma değer ve istihdam olanaklarıyla üretici ülkeler açısından büyük ekonomik öneme sahiptir. Lifi ile tekstil sanayinin, çekirdeğinden elde edilen yağı ile bitkisel yağ sanayinin, kapçık ve küspesi ile yem sanayinin, linteri⁵⁵ ile kağıt, mobilya ve selüloz gibi birden fazla sanayiye ham madde sağladığı için stratejik öneme sahip bir endüstri bitkisidir. Pamuk ve pamuk endüstrisi ürünleri, başlıca üretici ülkelerde olmak üzere, dünya ekonomisi ve politikalarında çok önemli rol oynamaktadır. Bunun sebebi pamuk ve yan ürünlerinin tüketimine yönelik talebin dünyada oldukça yaygın olmasından kaynaklanmaktadır. Pamuk bitkisinin yaygın ve zorunlu tüketiminin olmasına rağmen, bitkinin yetişme koşullarının ekolojik açıdan seçicilik göstermesi, az sayıda ülke tarafından ekonomik anlamda üretiminin gerçekleştirilmesi, pamuğun dünya ticareti, ekonomisi ve politikaları açısından önemini arttırmakta, uluslar arası görüşme ve anlaşmalarda farklı bir kategoride ele alınmasına neden olmaktadır [Arslan, 2009].

Dünya pamuk üretimi 1950'lerden günümüze kadar dört kat artış göstermiştir. 1970'li yıllarda dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluk sonucu dünya pamuk üretiminde de bir yavaşlama görülmüştür. Ancak 1980'li yıllarda yüksek verimli tohum çeşitlerinin geliştirilmesi ve bitki koruma çalışmalarındaki gelişmelere paralel olarak dünya pamuk üretimi 1984-1985'de 19 milyon tona ulaşmıştır (Bashimov & Çiçek, 2016). Dünya pamuk ekim alanlarını incelediğimizde en çok ekim alanına sahip ülkelerin başında sırasıyla Hindistan, ABD, Çin, Pakistan gelmektedir [Tablo1].

⁵⁵ Pamuk lifleri elde edildikten sonra çiğit adı verilen pamuk çekirdeğinde kalan pamuk liflerine verilen isimdir. Pamuğun çiğitten ayıklanması ile çiğit üzerinde kalan, tekstilde kullanılmayacak kısımda pamuk lifleri çeşitli sektörlerde kullanılır. Başlıca olarak; kağıt sanayii, mobilya sanayii, selüloz sanayii, barut sanayiinde kullanılır.

Tablo 1. Dünya Pamuk Ekim Alanı (Bin Hektar)

Ülkeler	2010/ 11	2011/ 12	2012/ 13	2013/ 14	2014/ 15	2015/ 16	2016/ 17	2017/ 18	2018/ 19
Hindistan	11.235	12.178	11.980	11.960	12.846	11.877	10.845	12.235	12.600
ABD	4.330	3.829	3.772	3.053	3.783	3.268	3.848	4.492	4.043
Çin	5.267	5.363	4.880	4.800	4.273	3.413	3.100	3.350	3.367
Pakistan	2.689	2.861	2.879	2.806	2.958	2.902	2.496	2.665	2.325
Brezilya	1.400	1.393	894	1.122	976	955	939	1.174	1.618
Avustralya	590	600	442	392	197	270	557	526	343
Toplam	25.511	26.224	24.847	24.133	25.033	22.685	21.785	24.442	24.296
Türki Cumhuriyetler Toplam*	2 605	2 648	2 532	2 463	2 477	2 409	2 391	2 484	2 221

[Bashimov & Çiçek, 2016, ICAC].

Dünya pamuk üretiminin büyümesinde Çin ve Hindistan'ın önemli payları bulunmaktadır. En büyük pamuk üretimi uzun yıllardan beri Çin'de gerçekleşirken son yıllarda Hindistan'da pamuk ekim alanlarının 2.269 bin hektara artışıyla bu durum değişmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Çin, ABD ve Özbekistan'da azalışlardan dolayı dünya pamuk alanı yaklaşık 1 milyon hektara azalmıştır.

Tablo 2. Dünya Lif Pamuk Üretimi ve Tüketimi (Bin Ton)

Dünya Lif Pamuk Üretimi ve Tüketimi (Bin Ton)

Ülkeler	2000/01		2016/17		2017/18		2018/19	
	Üretim	Tüketim	Üretim	Tüketim	Üretim	Tüketim	Üretim	Tüketim
Hindistan	2.380	2.942	5.865	5.148	6.350	5.423	5.350	5.400
Çin	4.505	5.259	4.900	8.280	5.890	8.500	6.040	8.250
ABD	3.742	1.929	3.738	708	4.555	696	3.998	628
Pakistan	1.816	1.924	1.663	2.147	1.795	2.346	1.670	2.358
Brezilya	939	873	1.530	685	2.006	680	2.813	730
Avustralya	804	36	891	7	1.058	6	485	6
Türki	2 189	1 544	1 901	1 995	2 055	2 116	2 100	2.360

Cumhuriyetler

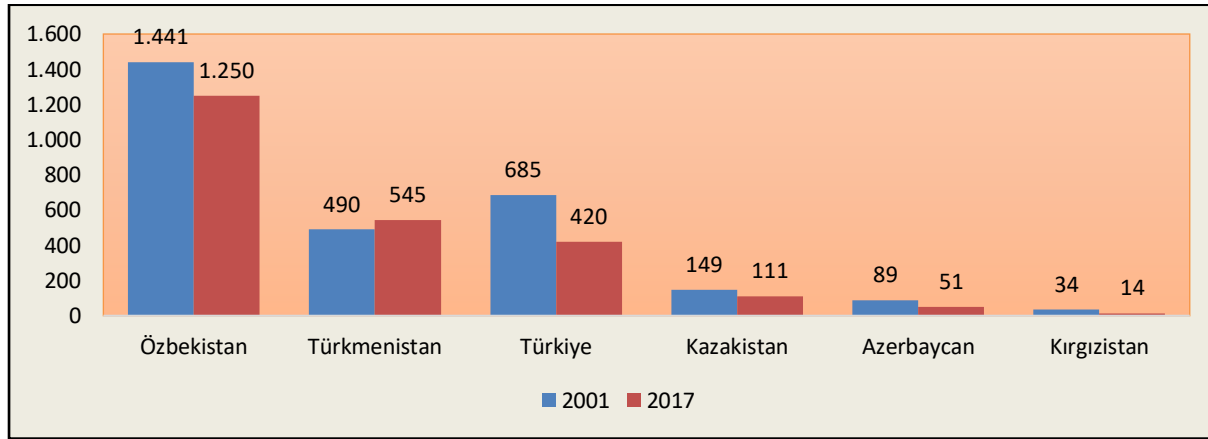
Toplam

Kaynak: [ICAC]

Tabloyu incelediğimizde dünyada en çok pamuk tüketen ülkelerin yine en çok üretim yapan ülkeler olduğu görülmektedir. Dünya pamuk tüketiminde en büyük payı Çin almaktadır. Bu ülkeyi Hindistan ve Pakistan izlemektedir.

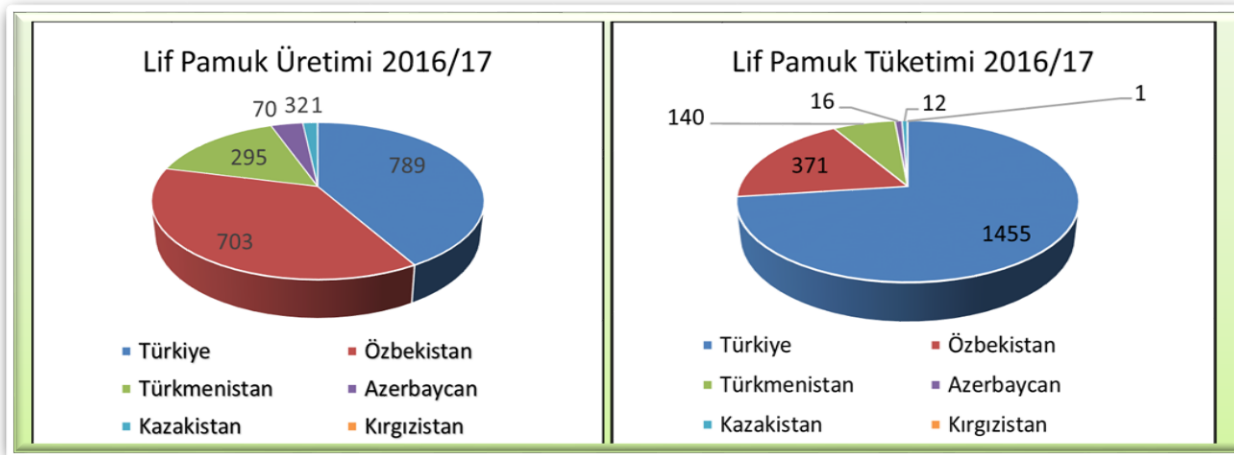
Günümüzde Hindistan en büyük üretici olmuş, bu ülkeyi Çin, ABD ve Pakistan izlemektedir. Azerbaycan'da pamuk üretiminde son yıllarda azalmalar görülmüştür. Bunun başlıca nedenleri, pamuğun yerine daha fazla gelir getiren tahıl, şeker pancarı ve sebze ekilmesi, pamuk alış fiyatlarının düşük olması, tarım ve zirai ilaç yetersizliği olmuştur [Bayramlı, 2016].

2. Türki cumhuriyetlerde pamuk sektörünün durumu. Türki cumhuriyetler arasında pamuk ekim alanında Özbekistan ilk sırada gelmektedir. 2001 yılından günümüze kadar Türki cumhuriyetlerde pamuk alanının 2189 bin hektardan 1995 bin hektara indiğini söz konusudur. Son yıllarda pamuk ekim alanlarında en fazla Özbekistan'da ve Türkiye'de azalmıştır (şekil 1). Bunun temel sebepleri arasında son dönemlerde artan üretim maliyetlerinin yüksekliği, işgücü sorunları, alternatif ürünlere yönelme gibi çeşitli nedenlerle azalmıştır.

Şekil 1. Türki Cumhuriyetlerde Pamuk Ekim Alanı (Bin Hektar).

Ayrıca, Özbekistan'da pamuk alanlarının azalmasının temel sebeplerinden biri bağımsızlıktan sonra ülkede pamuk tekelliğinden vazgeçme ve buğday ekim alanlarını arttırma stratejilerini gerçekleştirmesidir.

Şekil 2. Türki cumhuriyetlerde pamuk lif üretimi ve tüketimi.

Türki cumhuriyetler arasında en fazla pamuk lif üretimi Özbekistan'da olsa da (789 bin ton) Türkiye 703 bin tonluk üretimle 1.455 bin tonluk tüketim değeri ile dünyada en çok pamuk kullanan 4'üncü ülke olarak bulunmaktadır (Şekil 2).

Şimdi Türki cumhuriyetlerin pamuk sektörünün durumunun her ülke bazında ayrı ayrı ele alacağız.

1. Azerbaycan. Azerbaycan tarımının önemli sektörlerinden birisi olan pamuk tarımı Sovyet Döneminde en gelişmiş sektörlerden birisini oluşturmaktaydı. Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan'da diğer tarım sektörlerinde önemli gelişmeler kaydetmesine rağmen pamuk tarımında kayda değer gelişmeler görülmemiştir, aksine önemli gerilemeler yaşanmıştır. Pamuk ekim alanları son 25 yılda yaklaşık on kat azalmış, üretimde de benzer oranda azalma kaydedilmiştir. Diğer tarım türlerine göre pamuk tarımında gelirin az olması bu bitkinin yetiştirilmesine ilgiyi azaltmış, çiftçilerin başka alanlara kaymasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, sulama suyu, teknik araçlar, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaçların yetersizliği, pamuk satışında zorluklar ve alış fiyatların düşük olması, nitelikli kadroların yetersizliği pamuk tarımının gelişmesini engelleyen nedenler arasında yer almaktadır [Bayramlı, 2016].

Azerbaycan'ın Pamuk İhracatında Türkiye'nin önemli payı bulunmaktadır. Ticaret Bakanlığının raporuna göre 2018 yılında pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş) ihracatı 74 569 bin dolar iken 69 650 bin dolarlık veya toplam pamuk ihracatının %93'ü Türkiye'ye ihraç edilmiştir. Ülkenin Türkiye'ye pamuk ipliği ihracatı 10 689 bin dolar iken, toplam pamuk ipliği ihracatının %44,7' sini oluşturmaktadır [Trade Map, Ticaret Bakanlığının raporu].

2.2. Kazakistan. Kazakistan'da bağımsızlıktan bu yana ekonomi politikaları, neredeyse tüm varlıkların devlet mülkiyetinde olduğu merkezi planlamadan, özel sektörün ağırlık kazandığı piyasa temelli ekonomiye geçiş üzerinde yoğunlaşmıştır. Kazakistan'ın 2016 yılı pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş) ihracatı 53.542 bin dolar iken, 2018 yılında 78.017 bin dolara ulaşmıştır ve ülkenin toplam ihracatından %13'lük bir pay almıştır. Bu dönemde **Türkiye'nin Kazakistan'dan Pamuk İthalatı** da yaklaşık 5 kata artmıştır. 2017 yılında Türkiye'nin Kazakistan'dan pamuk ithalatı 5.891 bin dolara, Pamuk döküntüleri 554 bin dolara ulaşmıştır [Trade Map, Ticaret Bakanlığının raporu].

2.3. Kırgızistan. Kırgızistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlık sonrası merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde diğer Orta Asya Cumhuriyetleri gibi makroekonomik sorunlar yaşamıştır. Uygulanan reformlar ve ülkenin dışa açılma yönündeki çabaları sonucu bu ekonomik gelişmeler 2000 yılı sonrası olumlu olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Tarım sektöründe pamuk iklim koşullarından dolayı ülkenin güney bölgelerinde – Oş, Jalal-Abad ve Batken vilayetlerinde üretilmektedir. Kırgızistan pamuk sektöründe ithalatçı ülkeler sırasındadır. Son 5 yıl içerisinde pamuk ihracatı yaklaşık 2 kata, ithalatı ise 5 kata yükselmiş olup ihracat hacmi 746.244 bin dolara, ithalat hacmi ise 1.677.932 bin dolara ulaşmıştır [TÜİK].

2.4. Özbekistan. Dünya'nın sayılı pamuk üretici ülkeleri arasında yer alan Özbekistan, ürettiği pamuğun ancak %15'ini mamul hale getirebilmektedir. Özbekistan'da, Meksika pamuğu ve Peru pamuğu olmak üzere iki tür pamuk üretimi yapılmaktadır. Ülke sanayisinin temeli, hammadde ve tarımsal araç-gereç imalatına yöneliktir. Ağırlıklı olarak makine sanayi alt sektörü pamuk toplama, tekstil makineleri gibi, kimya sanayi ise suni gübre gibi tarım girdisi üretimi ile ilgilidir. Özbekistan kimya sanayisi pamuk üretimine bağlı olarak gelişmiştir [Sağlam, 1999].

Kırgızistan'da Sir Derya Nehri, Tacikistan'da Amu Derya Nehri su kaynakları oluşturmakta iken Özbekistan'ın ise verimli ovalara sahip olması bu üç devlet arasındaki sorunların da temelini oluşturmaktadır. Kırgızistan ve Tacikistan'ın sahip oldukları nehirler üzerine hidroelektrik santrali yapmaları, Özbekistan'ın verimli ovalarına giden suyun azalmasına neden olmaktadır [Tamçelik & Düğen].

Özbekistan 2018 yılının başından itibaren 1.603,1 milyon ABD doları değerinde tekstil ürünleri ihracatı gerçekleştirmiştir. Bu gösterge, 2017 yılının aynı dönemine göre %41,4 oranında bir artışa tekabül etmekte olup toplam ihracatın % 11,2'sini teşkil etmektedir. İhraç edilen tekstil ürünlerinin yapısında en büyük payı pamuk ipliği (% 45,3) ile hazır giyim ve kumaş (% 36,5) oluşturmaktadır. Bu yıl 57 ülkeye 348'den fazla türde tekstil ürünü ihraç edilmiştir [Özbekistan Dış Ticaret Raporu, 2019].

2.5. Türkmenistan. Türkmenistan'ın tarıma elverişli topraklarının yüzde doksanı halen devlete aittir. Ülkenin en büyük gelir kaynaklarından olan pamuk ihracatı da Tarım Bakanlığı'nın tekeli altındadır. Bununla birlikte pamuk üretiminde Türkmenistan Orta Asya'da Özbekistan'dan sonra ikinci önemli pamuk üreticisidir [Türkmenistan Ülke Raporu, 2008].

Türk firmaları özellikle tekstil alanında büyük projelere imza atmışlar ve kurdukları modern tekstil tesisleri ile Türkmenistan'da tekstil sanayinin temelini oluşturmuşlardır. Türkmenistan'da en faal tekstil firmalarımız olarak Çalık Holding ve Kölük Holding'dir. Türk yatırımları, Türkmenistan'ın ihracat potansiyelinin artmasına önemli katkıda bulunmuştur. Bu sektörde üretilen ürünler Rusya gibi geleneksel pazarların yanında ABD, Japonya gibi gelişmiş ülke pazarlarına da ihraç edilmeye başlanmıştır [Türkmenistan Ülke Raporu, 2008].

2.6. Türkiye. Pamuk üretimi, ticareti ve endüstrisiyle Türkiye ekonomisi açısından büyük öneme sahiptir. Ülkede uygun iklim ve ekolojik koşullardan dolayı pamuk tarımı, Ege Bölgesinde Gediz, Büyük ve Küçük Menderes, Antalya Bölgesinde Aksu, Çukurova Bölgesinde Seyhan ve Ceyhan, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Fırat ve Dicle nehir yatakları arasında yoğunlaşmaktadır. Lif pamuk üretimimizin yaklaşık %50'si Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, %28'i Ege Bölgesinde, %21'i Çukurova ve %1'i Antalya yörelerinde gerçekleştirilmektedir. 2017 yılında toplam pamuk üretiminin %42'si Şanlıurfa'da yapılmıştır [Pamuk Raporu, 2018].

Pamuklu dokuma endüstrisini de içine alan Türk Tekstil ve Konfeksiyon sektörü yarattığı katma değer ve gösterdiği performansla Türk ekonomisinin en önemli rekabet avantajlarından birisidir ve en büyük ihracat kalemlerinden birini örme giyim eşyaları oluşturmaktadır [Dilek, 2020:288]. Türkiye'nin 2018 yılında toplam pamuk ihracatı 1.826.991 bin dolar iken, ihraç ettiği ülkelerin başında İtalya, Portekiz, Almanya ve İspanya gelmektedir [Trade Map]. Ülkede, tekstil sektöründe yaşanan gelişmelere paralel olarak pamuk üretiminde artış sağlanamadığı için pamuk üretimimiz iç tüketimi karşılamamaktadır. 2018 yılında toplam pamuk ithalatı 2.508.500 bin dolar iken, ülke Türki cumhuriyetlerden 424.558 bin dolarlık pamuk ithal etmiştir [Trade Map]. Bunun yanı sıra, ekim alanları Türkiye'de 2002 yılından 2017 yılına kadar %30 oranında azalmıştır. Bunların neticesinde pamukta dış ticaret açıkları giderek artmış ve bugün Dünya'nın önemli pamuk ithalatçıları arasında yer almıştır.

3. Pamuk sektöründe entegrasyon imkanları. Görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ülkeleri kapalı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmişler ve böylece küresel ekonomiyle bütünleşme sürecine girmişlerdir. Küreselleşme sürecinin etkisiyle birlikte rekabet koşullarının zorlaştığı günümüzde Orta Asya'nın gerek üretimde gerekse ticaretteki payını koruyabilmesi için teknoloji ve altyapı yatırımlarına daha çok önem verilmelidir. Bununla birlikte rekabet gücünün artırılması için yüksek verimli pamuk çeşitlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Pamuk piyasası, dünyada çok fazla değişiklik ve müdahaleye mazur kalmaktadır. Dünya pamuk üretiminde önemli bir yere sahip olan ABD ve Çin'in stratejik davranışları, hem pamuk arzını hem de pamuk talebini etkilemektedir. Bunların sonucunda pamukta dış ticaret ve kur politikaları kaynaklı sorunlar hem Türkiye'yi hem diğer Türki cumhuriyetleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik işbirliği çerçevesinde büyük gelişme gösterebilecek potansiyele sahip bir ürün olan pamukta işbirliğinin sağlanması ile Türkiye ekonomisi yeni bir

pazar kazanırken Türk Cumhuriyetleri de bugün karşı karşıya buldukları ekonomik sorunlarını belli ölçüde çözümlene imkânı bulacaklardır. Pamukta standardizasyon, kalite kontrol ve kontaminasyon gibi sorunların da çözümlenmesi pamuğun iç ve dış piyasa değerini düşürmekte ve ithal pamuğa olan talebi artırmaktadır. Pamukta kirliliğin önüne geçilmeli, kaliteli üretim artırılmalı ve tek balya standardizasyonuna geçilmelidir. Bu konuda tedarik ve dağıtım işlerini üstlenecek bir örgütlenme modeli de geliştirilebilir. Örgüt modeli olarak son yıllarda Özbekistan'da iç imkânlarla ve dış yatırımlar yardımıyla gerçekleştirilmiş olan pamuk-tekstil agroklastrelerin bölgesel modelleri örnek olabilir [Şekil 3].

Sonuç olarak,

- ✓ İstatistik verilerin analizine göre Türkiye pamukta dış ticaret açıkları giderek artmış ve bugün Dünya'nın önemli pamuk ithalatçıları arasında yer almıştır. Bu piyasada dış ticaret açıklığını Türkiye cumhuriyetleri pamuk ihracatıyla hal etme imkânı vardır.
- ✓ Pamuk işbirliği çerçevesinde bölgesel pamuk-tekstil agroklastrelerin organize edilmesi ülkelerin tekstil sektörünün gelişmesine yol açacaktır.
- ✓ Türkiye Cumhuriyetleri pamuk sektöründe entegrasyonları rolü arttırıldığı takdirde zaman hem Türkiye cumhuriyetleri hem de dünya pamuk ve tekstil ürünleri piyasalarında istikrar sağlayabilirler.

KAYNAKLAR

1. Alagöz, M., Yapar, S., & Uçtu, R. (2004). *Türkiye Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
2. Aşçı, A. (2017). KIRGIZİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SONRASI EKONOMİK GELİŞİMİNE YÖNELİK ÖNERİLER. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi* , 29-44.
3. Balçık, B. (2019). *ULUSAL PAMUK KONSEYİ PAMUK SEKTÖR RAPORU-2018*.
4. Bashimov, G., & Çiçek, R. (2016). ORTA ASYA'NIN PAMUK TİCARETİNDEKİ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜĞÜNÜN BELİRLENMESİ. *Int. Journal of Management Economics and Business*.
5. Bayramlı, G. (2016). Azerbaycan'da Pamuk Tarımının Geçmişi ve Bugünü. *The Journal of International Scientific Researches* , 17-22.
6. DPT. (2000). *Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: SEKİZİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI.
7. (1995). *DÜNYADA KÜRESELLEME VE BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR (AT, NAFTA, PASİFİK) VE TÜRKİYE (AT, EFTA, KEİ, TÜRK CUMHURİYELERİ, İSLAM ÜLKELERİ, ECO) İLİŞKİLERİ ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU TÜRKİYE - TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ RAPORU*. Ankara: T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI.
8. EUWI. 2019 tarihinde Eu Water Initiative For Eastern Partnership: www.euwipluseast.eu adresinden alındı
9. ICAC. 2019 tarihinde International Cotton Advisory Committee: www.cottonportal.org/cotton/en/cotton-content/cotton-statistics adresinden alındı
10. İnançlı, S., Konak, A., & Ashimova, Z. (2015). TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN DIŞ TİCARET ÜZERİNE YAPISAL ve SEKTÖREL OLARAK YANSIMALARI. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 112-123.
11. Karaca, N., Aydoğdu, B., & Bozkırlı, O. (2016). *AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ÜLKE RAPORU*. SERHAT KALKINMA AJANSI.
12. Karluk, R., & Gencer, A. H. (2016). Orta Asya'da Oluşturulan Ekonomik ve Siyasi Entegrasyonlar Kapsamında Türkiye Özbekistan İlişkileri . *INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES* , 220-226.

13. Kavuncu, O., Ulcay, Y., & Tasmacı, M. (1996). *Pamuk Birliği*. Müstakil Sanayici İş Adamları Derneği ve Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı .
14. (2019). *Ozbekistan Dış Ticaret Raporu*. T.C. TAŞKENT BÜYÜKELÇİLİĞİ TİCARET MÜŞAVİRLİĞİ.
15. Öğütçü, Ö. N. (2017). *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı: Mevcut Durum ve Beklentiler*. Ankara: Avrasya İncelemeleri Merkezi .
16. (2018). *Özbekistan Ülke Raporu*. ÇAYELİ TİCARET VE SANAYİ ODASI.
17. (2018). *Pamuk Raporu*. Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası.
18. Sağlam, Ö. (1999). *Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Yapısı ve Dış Ticareti: Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İşbirliği* . *Bilim Uzmanlığı Tezi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
19. (2008). *Türkmenistan Ülke Raporu*. Konya Ticaret Odası.
20. ÜİB. (2018). *AZERBAYCAN ÜLKE RAPORU- . ULUDAĞ İHRACATÇI BİRLİKLERİ GENEL SEKRETERLİĞİ ARGE ŞUBESİ*.
21. ÜİB. (2018). *Kazakistan Ülke Raporu*. Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Ar-Ge Şubesi.
22. Yılmaz, M. (2012). *TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER: DEĞERLENDİRME, SORUNLAR ve ÖNERİLER*. *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, (s. 218-244). Ankara.
23. Dilek, S. (2020). *Türkiye Dış Ticaretinin Dönemlere Göre Seyri*. *Uluslararası İktisat Hakkında Araştırmalar*. Nobel Yayınları

Yararlanılan Web Siteleri

<https://www.stat.gov.az/>

<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya>

<https://www.cottonportal.org/cotton/en/cotton-content/cotton-statistics>

http://www.ipicture.de/daten/wirtschaft_aserbaidshan.html

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c795%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c2%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1

**RELEVANCE OF TEACHING METHODOLOGY ON POOR READING SKILLS
OF STUDENTS IN A PUBLIC SCHOOL**

John Lloyd D. Delista

Dr., Eastern Visayas State University, Department of Education

Email: delistajohnlloyd@gmail.com

Mediatrix Q. Macasil

Dr., Eastern Visayas State University, Department of Education

E-mail: mediatrixmcastle@gmail.com

Abstract

The investigation probe on how the students 'reading skill are affected by the teachers teaching strategies. In this investigation a case study type of method was used and was very much helpful in determining the results of the investigation. In this study, the researchers also used test such as reading comprehension test to evaluate the level of comprehension the student possesses. In addition, strategies such as interviews and observation were also used to gather more information that would be helpful in determining the results.

Based on the data gathered, and outcomes presented and discussed the study unveiled that most of the students were poor readers that some students are unable to comprehend text. It were also observed that there are effects that the students are experiencing, like such students cannot perform well in class because it is hard for them to connect with their teacher due to the kind of strategy the teacher uses in doing her lecture, and such strategies do not suits the type of students the teacher teaches.

Keywords: Reading Comprehension Test, Teaching Strategies, Public High School, Qualitative Design, Department of Education.

1. Introduction

“Reading is perceiving a written text in order to understand it’s context.”(Platt and Platt, 2015)

Learning to read is an essential part of the K-12 basic education curriculum. It has been said that reading is the primary avenue to knowledge (Stern and Gould, 2015).It is the cornerstone of education and the foundation of lifelong learning. Since reading has always permeated the curriculum to such an extent, improving reading comprehension has long been a goal of many educators. It is a dream of any teacher that every student may acquire knowledge, skill, and understanding to combat the challenges of life in order to meet the global demands. Through the teaching of reading, it can be ascertained. Indeed, since high achieving students are generally good readers, and poor achievers are generally poor readers, any approach towards improving school achievement must focus in a substantial part on increased reading comprehension (Wallace, 2016).

This study concerns with exploring the different effects of the teacher’s methods in Salcedo Vocational High School responsible for poor reading skills in grade 7 students and it goes on to suggest remedies and improvements in teaching methods and techniques.

On the other hand, active learning requires teacher to be creative not only in the teaching process but also prior to teaching where a teacher can prepare authentic materials to motivate learners to learn. (Richard, 2015; Harmer, 2017)

Teacher creativity is essential to facilitate effective learning. Halliwell (2016) suggests creativity as part of normality as part of everyday actions and ideas. This kind of creativity is necessary to facilitate effective teaching in the daily teaching learning process where a teacher is able to overcome common problems faced by learners, such as being frightened to ask question or to do presentation, being shy to discuss within group, being hesitated to play role, and being afraid of making mistakes. Creative teachers are able to design joyful teaching where complex things can be explained in simple ways or uninterested learners become interested in the teaching process, or even able to find out acceptable examples to clarify unclear topic for learners.

Furthermore, this study aimed to systematically identify the different techniques of the teacher used to assess the student thoroughly and provide appropriate learning implementation which focus on student comprehension and understanding of the article content so as to have better understanding for the student and to improve their level through training them on the different reading comprehension practices.

2. Review of related literature

“The man who does not read has no advantage over the man who cannot read” Mark Twain.

Various theories exist to explain what is involved when reading and much of what was known about reading and literacy comes from research on first language learners. However, current research generally views reading as an interactive, socio-cognitive process (Bernhardt,2015), involving a text, a reader, and a social context within which the activity of reading takes place. In general, reading is an interactive process that goes on between the reader and the text, resulting in comprehension. The text presents letters, words, sentences and paragraphs that encode meaning. The reader uses knowledge, skills and strategies to determine what that meaning is.

In reading, “an individual constructs meaning through a transaction with a written text that has been created by symbols that represent language. The transaction involves the reader’s acting on or interpreting the text and the interpretation is influenced by the reader’s past experiences, language background, and cultural framework, as well as the reader’s purpose for reading” (Hudelson,2016). However, the expectation and intent when reading is to make meaning, to comprehend what was read (Grabe 2014; Rigg 2016).

Reading is complex and very active process (Gildrie, 2015) because of the knowledge base it utilizes and the mental activities are employs. Most people think immediately of the importance of vocabulary knowledge in the reading process. If one cannot pronounce numerous words or does not know their meaning in a passage, reading becomes very difficult (Fries, 2002).

Within the complex process of reading, Hudson (2017) as cited in Abbott (2014) emphasizes the taxonomy of reading skills needed to be improved in each learner. These skills include the recognizing of script of language, inferring the meanings and use of words that are unfamiliar to the reader, understanding explicitly stated information in the text, understanding relation between parts of a text through grammatical cohesion devices, the skills and knowledge to understand how phonemes and speech sounds are connected to print.

Pretorius (2014) contends that decoding skill does not necessarily lead to gain an overall understanding of what is described in the text. There are readers who are able to decode text but are unable to find meaning in the written word. Thus, on the basis of comprehension, one can begin to distinguish between a good reader and a poor reader. A reader who has good decoding skills but poor comprehension skills is essentially a poor reader because he is unable to find meaning on what they have read. In understanding read text information, children use developmental models, or representations of meaning of the text ideas during the reading process. Reading comprehension is therefore an interactive process between the writer and the readers with the expression and reception of meaning as the primary goal of both sides.

Without comprehension, reading is a senseless exercise in word calling. It is no exaggeration to say that how well students develop the ability to comprehend what they read has a profound effect on their entire lives. The reader must be able to attach meaning to what he is reading and he will do this largely as a function of his experience, context, knowledge and language proficiency (Texas Educational Agency, 2015).

Morrow (2017) added that reading is not only a skill to be mastered, but also a crucial tool for further learning. In agreement, Izizinga (2015) points out those comprehension skills enable learners to learn other subjects with ease. That is to say, the ideas gained from text are used to meet particular needs in particular situations (Frankel, Pearson, & Nair, 2014). In other words, comprehension gives the ability to apply the information attained through reading to different situations.

Dawson (2015) explained that reading interest serves as the springboard and spur to individual actions, oral and written, creative and behavioural. The influence of books, magazines and newspapers may be far-reaching at its ultimate and ought to be, for the purpose of reading is to enhance life.

According to Bond and Wagner (2016), behavioural scientists studying the reading behaviour patterns of children noted that discovering and raising the children's interest in reading are essential conditions for a continuous growth in reading ability.

Developmental reading starts in the pre-school, specifically, kindergarten, and continues through higher years – primary, intermediate, high school, and beyond as deemed necessary.

According to Villamin, the acquisition of and growth in reading skills are affected by several factors to which the reading teacher should be alert. These factors, which account for progress or failure in reading, are: neurological factors, intelligence, visual and auditory efficiency, language proficiency, perception and conceptualization, listening comprehension, personality and emotional factors, environmental facts, and general physical condition.

Romero and Romero (2015) stressed that some students are able to sound out words although they do not know what the words mean. In the real sense, this is not reading. What the students do is nothing but word calling. When one reads there must be comprehension; otherwise no reading takes place.

3. Statement of the Problem

The goal of this contemplate is to conclude the outcome of the Grade 7 students reading skills and to know if there are huge influences of teacher's methodology to everyday lifestyle of Grade 7 students of Salcedo Vocational High School. Precisely, thus contemplate will adequate to answer the following question:

1. How teacher methodology affects the reading skills of Grade 7 students?
2. What are the methods that the English teacher uses during class discussion?
 - 2.1 Identify the methods that the English teachers use during the discussion.
 - 2.2 Is the method effective regarding reading skills of Grade 7 students?
3. What level of reading does the Grade 7 students during the reading comprehension?
 - 3.1 How can you measure the reading skills of Grade 7 students?
 - 3.2 What measurement did you use to come up with the ratings from poor to excellence?

4. Scope and delimitation

This study focuses on the involvement of Grade 7 students and English teachers of Salcedo Vocational High School (SVHS) with regards to the research about poor reading of Grade 7 students and Teaching methodology of English teachers.

This study will be conducted at Salcedo Vocational High School, Naparaan, Salcedo Eastern Samar on October 2019 to February 2020.

This study is conducted due to the alarming issue regarding poor reading skills of Grade 7 students. To evaluate the English teachers effectiveness in implementing their strategy or methods in teaching.

5. Research Methodology

Research Design

A case study type of research design will be used in conducting this study. Case study research is an empirical inquiry that investigates a contemporary phenomenon in depth and within its real-life context, especially when the boundaries between phenomenon and context are not clearly evident" (Yin, 2014, location no. 638-650). Also, a case study is a study in which a one case (single case study) or a small number of cases (comparative case study) in their real life context are selected, and b) scores obtained from these cases are analysed in a qualitative manner (Dul and Hak, 2017). Moreover, according to Woodside (2015) the usefulness of case study research lies in the fact that it encourages research methods that help measure thinking over an ongoing period, for example by multiple interviews. However, Stake (2014) also argued that a case study is not so much a methodological choice but a choice of what is to be studied.

This study focuses on the characteristics of Grade 7 students in acquiring the teaching regarding English reading as well as the teacher effectiveness in the implementation of methods and strategies in teaching. In this case, case study type of research design is applicable in conducting this research for the study needs an in depth analyses in the effects of English teacher methodology towards poor reading skills of Grade 7 students.

Research Locale

This study was conducted in Salcedo Vocational High School at Naparaan, Salcedo Eastern Samar. One of the public high schools in the division of Eastern Samar, Region 8, Philippines.

Respondents of the Study

In this study, respondents from Grade 7 of Salcedo Vocational High School will be given utmost attention as well as their English teachers. The said respondents are from different sections of the same grade where in each section consist of at least 50-60 students aging 12-15 years old. In Grade 7 section Karots there are 29 male and 27 female, section Kalabasa consist of 27 male and 29 female, section Okra have 29 male and 27 female and lastly section Sitaw consist of 24 male and 26 female. As for their English teacher, a Master Teacher II at Salcedo Vocational High School. She is 56 years old, a MAT language teacher and already 25 years in service and she has attended numerous seminars for English subject.

Research Instruments

This scrutiny conducted with an instrument below where we can gather the needed data:

Comprehension Test

Reading comprehension test assesses a person's ability to read and comprehend written information quickly. The test will be strictly timed and you will have to read passage quickly, and answer the questions accurately. It helps students develop the knowledge, skills, and experiences they must have if they are to become competent and enthusiastic readers.

This test came from PHIL-IRI (Philippine Informal Reading Inventory) by Mark Anthony Llego.

Interview

Conversation for gathering information. It is an important data gathering technique involving verbal communication between the researcher and the subject. It helps you explain, better understand, and explore research subjects' opinions.

PRESENTATION, ANALYSIS, AND INTERPRETATION OF DATA

6. Summary of Findings

The main concern of this study was to determine whether there are major influences of teacher's methodology to the overall learning of the grade 7 students with regards to their poor reading and comprehension skills.

Specifically, it aimed to answer the following:

1. How teacher methodology affects the reading skills of Grade 7 students?
2. What are the methods that the English teacher uses during class discussion?
 - 2.1 Identify the methods that the English teachers use during the discussion.
 - 2.2 Is the method effective regarding reading skills of Grade 7 students?
3. What level of reading does the Grade 7 students during the reading comprehension?
 - 3.1 How can you measure the reading skills of Grade 7 students?
 - 3.2 What measurement did you use to come up with the ratings from poor to excellence?

The case study method of research was used in this study as the research design which is very much appropriate for the problem that needs an in depth investigation to fully understand the phenomenon in a particular area which is at Salcedo Vocational High School, Naparaan Salcedo Eastern Samar.

The researchers gather data through conducting an interview, classroom observation and comprehension test to the students.

Moreover, the grade 7 student was given utmost attention for they are the main respondents of the study as well as their English teacher who is a significant contributor in the full realization of the study.

In addition, the study test the reading comprehension level of the grade 7 students through reading comprehension test and one on one interview. An observation was done to the English teacher to test the effectiveness of their teaching strategy in teaching reading comprehension to the grade 7 students.

As a result to the series of test done on the respondents of the study it is concluded that 3 out of 5 grade 7 students of Salcedo Vocational High School possesses poor reading skills and that English teachers of grade 7 experiences challenges in teaching their students in acquiring good reading and comprehension skill which is due to their hectic or fully loaded schedule and the type of students they are teaching.

Conclusions

The findings of the study led to the conclusion that majority of the grade 7 students of Salcedo Vocational High School were not able to hone their skills when it comes to reading and comprehension of the students which are affected by the English teacher's methodology that depends on the teachers approach and their exposure to reading materials and sources. However, students are not habitual of reading the materials provided by their teachers even newspaper, articles, novels and other books. They lack of interest in English and developing their skills which lead them to poor mastery of vocabulary, high number of mispronounced words and weak understanding of meaning from context.

The results of this research also reveals that there are fast reader and has average comprehension skill, some are slow readers but can comprehend and understand while there are slow readers and weak in comprehending text and there is fast reader but no comprehension, they sound out words but they do not know what the words mean. Yet, due to the shortage of time and workload of teacher, the students are not given utmost attention to improve their comprehension and hone their skills. Reading skills also improves linguistic skills. If reading skill is good, students can write well-structured and meaningful sentence. It provides them a handsome amount of vocabulary, excellent grammar and knowledge from different articles and literature to make them write, speak and read in a sophisticated way.

Recommendations

Based from the results of the study, the following recommendations are offered:

1. Teaching strategy has a great effect on the student's full absorption of the lesson, thus a good delivery of the teaching strategy must be done. It is recommended to the English teachers to build connection to the students because the more connected the teacher to its students the more chance the students to

listen and absorb what is being discussed and also so that the delivery of the teaching strategy will run smoothly.

2. The teacher uses strategies like discussion using short stories to improve the students reading comprehension skills which is one way of improving students reading comprehension skills. It can also be recommended that English teachers can use a combination of teaching strategies, according to the ability of the students and strategies that interest the students, and to take the students to a glance on the basics of reading comprehension, and also to use basic English word in the discussion and lastly, is to take the discussion in a slow but understandable manner so the students can catch up with the lessons.

Teachers also would motivate the students to read and encourage the students to understand the text instead of just reading it.

Word-meanings should be taught in English to English by the teacher; it will develop their vocabulary and teacher should illustrate how to infer meaning from the context.

In connection to the peer teaching, English Club would also help the poor readers develop their skill through teaching the learners to read, motivate to read and even having remedial classes with the English Club adviser in the absence of teacher.

3. The grade 7 students reading skills can be positioned on poor reader level. So to address this problem it is recommended to the students to build connection with their teacher to build interest in learning and use of dictionary in finding words difficult to understand.

The COVID-19 pandemic and economic policy uncertainty

Nagmi Moftah Aimer

Higher Institute of Marine Sciences Techniques, Sabratha, Libya

Email najmimuftah@gmail.com

Abstract

In fact, no previous outbreak of previous pandemics has affected economic policy uncertainty as strongly as the COVID-19 pandemic. At the end of January 2020, the threat of the COVID 19 pandemic occurred, mainly in China, which represents a significant risk of increasing uncertainty on the global demand side. Therefore, this paper aims to explore the impact of the COVID-19 pandemic on the economic policy uncertainty of the nine countries with the most deaths due to Coronavirus (United State, Brazil, India, Mexico, United Kingdom, Italy, France, Spain and Iran) for the daily period from 3/21/2020 to 16. / 10/2020. Using the VAR approach and Granger causality test. We are also assessing possible explanations for the unprecedented uncertainty reaction to the COVID-19 pandemic. The study showed that there is a long-term relationship between the two variables, as well as the existence of a one-way relationship, extending from the COVID-19 pandemic to U.S. economic policy uncertainty. The results also showed that the uncertainty response to the COVID shock, as the epidemic shock of COVID leads to slight effects at the beginning of the period, and then diminishes for 40 days after this shock.

Keyword: COVID-19, EPU, Panel Regressions.

JEL codes: C23, D81, E61, H12.

1. Introduction

Uncertainty is the keyword describing the global economic situation in recent years (Baker et al. 2016; Akalin&Dilek, 2007, p.46). The current uncertainties in the global economy include the accumulation and continuation of the existing uncertainties in the previous period and the sudden rise and intensification of uncertainties caused by the global pandemic. Since the global financial crisis in 2008, global development has gradually entered a historical period of coping with new challenges to the world pattern and international order. The COVID-19 pandemic quickly pushed the existing global uncertainty to a more dangerous edge.

Economic uncertainty refers to the inability to predict the possibility of events in the future economic field, or the inability to predict the extent to which the probability of occurrence of related economic events is consistent with expectations. Economic uncertainty often leads to unpredictable elements in economic policies, including uncertain policy expectations and effects, as well as the possibility of uncertain policy adjustments

or changes. Economic uncertainty affects and changes the behavior of macroeconomic policy departments and micro-markets entities have a negative effect on macroeconomic operations and have significant constraints on economic decisions such as production, consumption, and investment. The 2008 global financial crisis is generally regarded as the first typical global economic uncertainty event in the 21st century. Since the 2008 financial crisis, the global economy has generally been in a period of recovery growth, but unlike the past, this recovery growth has been accompanied by a simultaneous increase in global uncertainty. The World Uncertainty Index released in January 2020 shows that from 2012 to the fourth quarter of 2019, Uncertainty in the world has increased significantly, reaching a record high by the end of 2019. The uncertainty of developed economies exceeds that of emerging markets and low-income economies, and the stronger the trade and financial ties between economies, the greater the synchronization of uncertainty. If measured by Economic Policy Uncertainty, the Global Economic Policy Uncertainty Index was 243 during the financial crisis in October 2008, 125 in November 2016, 137 in June 2019, and 121 in December 2019.

Looking back at the beginning of 2020, the world has almost undergone earth-shaking changes. In order to protect the health of the public, the global economy has stalled shops closed, factories ceased production, and people's freedom of movement was severely restricted. There has been an increase in downside risks reported by the companies (Barrero & Bloom, 2020). No country can escape the health, economic and social impact of the COVID-19 crisis. Sadly, the epidemic has caused more than 260,000 deaths and millions of people have been infected. The IMF predicts that global economic activity will fall into a severe decline that has never been seen since the Great Depression.

The global economic policy uncertainty index for 10 months in 2020 is much higher than that of the 2008 financial crisis. Affected by the global pandemic of the COVID-19 pandemic, the global economic policy uncertainty index in April 2020 reached 525.

Compared with the global public health crises that have occurred in history, the global pandemic of the COVID-19 pandemic in 2020 will not only occur when global economic growth is weak but also occurs during a period when the risks of global economic uncertainty continue to accumulate and grow. More importantly, the epidemic hit the world's most important growth engine, and developed economies and industrial economies are facing economic recession as a whole (Aimer, 2016, 2017, 2018, 2019a). Empirical research by economists also shows that the huge uncertainty impact caused by the COVID-19 pandemic outbreak is greater than the 2008 global financial crisis, and its degree is similar to the uncertainty that increased during the Great Depression of 1929-1933.

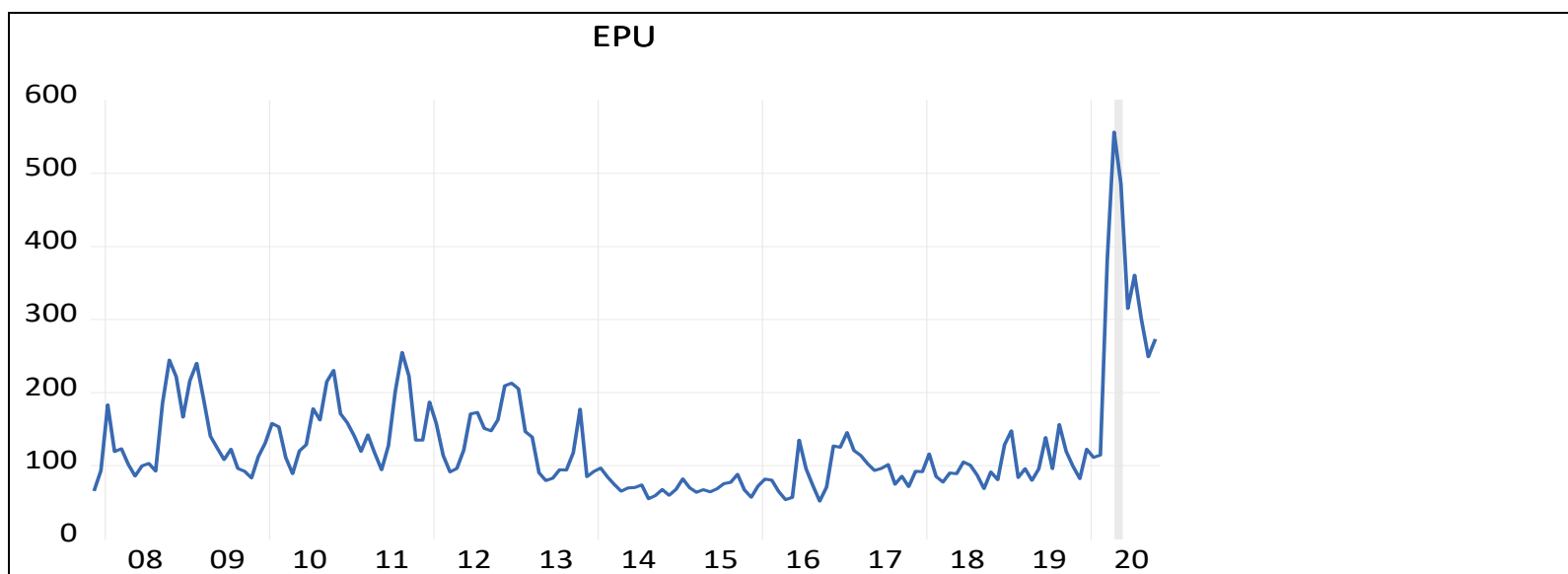

Figure 1. EPU Index for United States

Figure 2 reveals the number of daily deaths due to the COVID-19 epidemic. We note that the United States has the largest number of deaths.

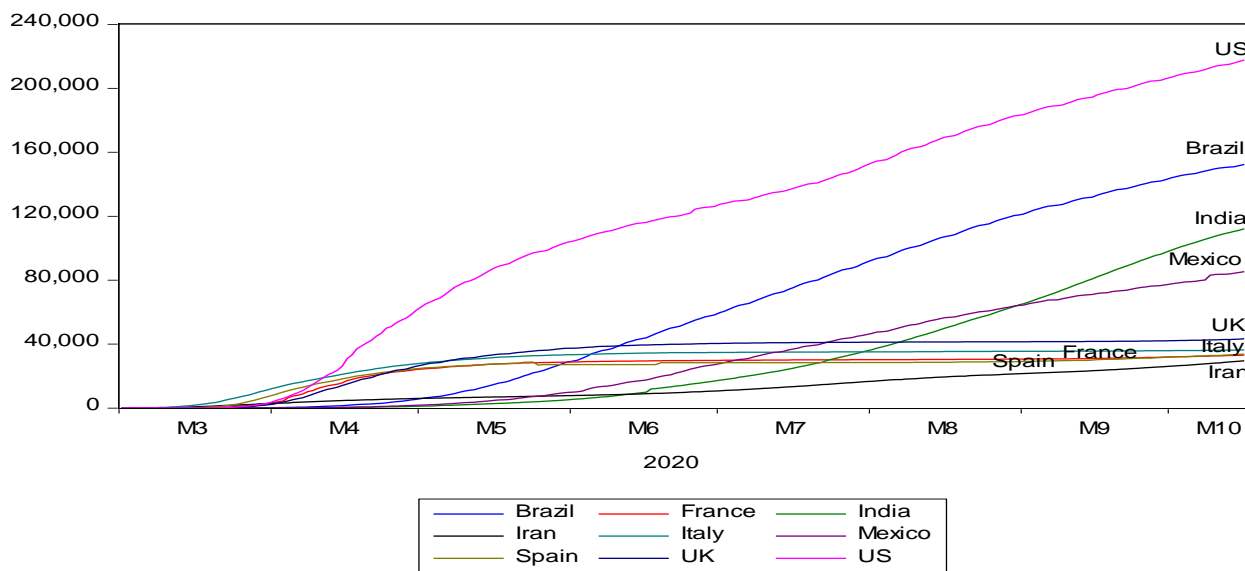

Figure 2. The evolution of the number of deaths due to the COVID-19 epidemic.

To sum up, the global economy in 2020 is experiencing unprecedented uncertainty. This uncertainty is the triple of the uncertainty caused by the COVID-19 pandemic outbreak, the certainty of the external environment, and the uncertainty of internal growth. Superimposed, the degree to which the world economy resumes stable development will also depend on the rate of reduction of the above three uncertainties.

Due to the unprecedented global economic and trade uncertainty brought about by the epidemic, and the situation of epidemic prevention and control is still severe, the effectiveness of countries in the world in responding to the epidemic and the timetable for a complete elimination of the epidemic are still unpredictable, and the certainty of the global economy may continue. Thus making the world face a major change unseen in a century, and adding new uncertain variables (Aimer, 2019, 2020)

By comparing different measurement indicators, some literature found for example Altig et al. (2020), first, all indicators increased dramatically during the COVID-19 pandemic outbreak, and most indicators reached their historical peak. Second, in terms of the rate of growth, there are big differences between the different indicators. Self-uncertainty about the company's sales growth rate and the VIX doubled for about 24 months, but by contrast, the uncertainty about experts' forecasts about GDP growth rates in the US and UK increased by 8 and 20 times. It can be seen that uncertainty at the macro level is greater than uncertainty at the micro-level. This reflects the nature of the Covid-19 shock, which affects nearly all companies, not specific companies. Third, the response time for each indicator to COVID-19 varies. The Stock Volatility Index responded early, peaking in mid-March, and then rapidly falling to the half-peak period by the end of May. However, other indicators reached their peak late, such as subjective uncertainty based on business outlook surveys that remained at a very high level until the end of May. This difference demonstrates that Wall Street and the public (Main Street) have a different perception of economic uncertainty. Fetzner et al. (2020) the spread of the new COVID-19 has led to great disruption in the economies of countries through slowing production, which has led many economic politicians to express their concerns about recession expectations.

Albulescu (2020) revealed the impact of the new COVID-19 on the U.S.EPU for the period from January 21 to March 13, 2020, as he found that the number of cases, and the death rate due to the COVID-19 epidemic, do not have a weak effect on the uncertainty. However, when analyzing the situation outside China, we discover that the number of new cases and the number of deaths due to the epidemic have a positive effect on EPU. However, none of this literature focuses on the impact of the COVID-19 crisis on uncertainty. Therefore, we are filling this gap and testing the effect of COVID-19 on EPU. To our knowledge, this is the first paper that addresses the impact of the COVID-19 crisis on economic uncertainty.

2. Data, Econometric Methodology and descriptive statistics

2.1. Data and Econometric Methodology

Pedroni, (1997, 1999) proposes a test on the null hypothesis that there is no cointegration within the panel data models. All of the tests proposed by Pedroni are based on residues from an equation as follows.

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + \delta_{it} + \beta_{1i,t}x_{1i,t} + \beta_{2i,t}x_{2i,t} + \dots + \beta_{Mi,t}x_{Mi,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Where t represents the number of observations in the period, i is the total number of horizontal cross-sections in the panel and M is the number of variables in the regression.

In order to gain insights towards the linkages in EPU during COVID-19 pandemic outbreak, we will use the Vector autoregression (VAR).

In order to test for the causality the procedures recommended by Toda & Yamamoto (1995), require estimating the following VAR ($k+d_{max}$) model:

$$\ln EPU_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \ln EPU_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{2j} \ln EPU_{t-j} + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} \ln COVID_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{d_{max}} \theta_{2j} \ln COVID_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

Test the impact of the COVID-19 pandemic outbreak on the uncertainty of a group of nine countries most affected in terms of the number of daily deaths due to this epidemic during the daily period from 21/3/2020 to 16/10/2020, and these countries are the United States, Brazil, India, Mexico, the United Kingdom and Italy. France, Spain and Iran. In this paper, we collect time series data using the panel data method for the relationship between the dependent variable (EPU) and the independent variable (COVID-19 pandemic outbreak). Our data is expressed in the following format:

$$EPU_t = \ln\left(\frac{EPU_t}{EPU_{t-1}}\right)$$

$$(COVID)_t = \ln\left(\frac{COVID_t}{COVID_{t-1}}\right)$$

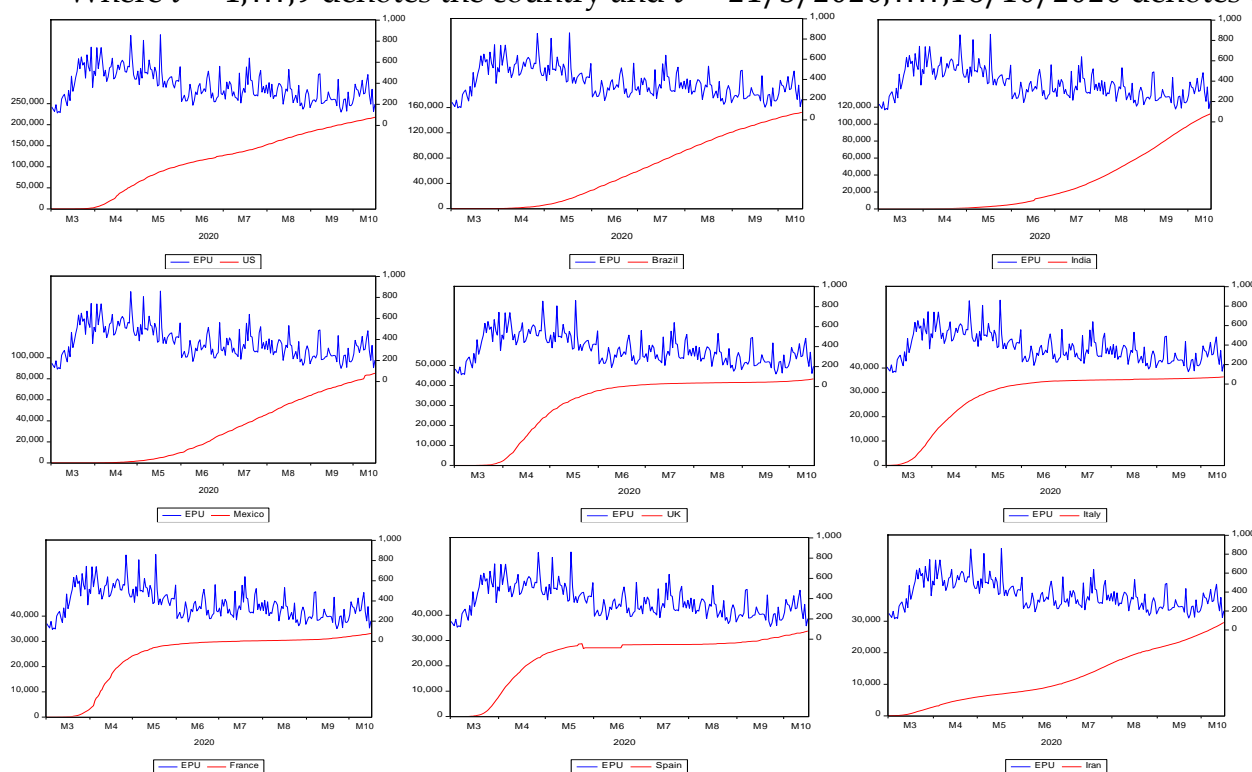
The author uses the U.S.EPU (Economic Policy Uncertainty) indicator by Baker et al. (2016). It reflects the frequency of articles with keywords "economic", "policy" and "uncertainty" in about 2000 American newspapers. The value from 1985 to 2010 is standardized to 100, so when the value exceeds 100, it represents an above-average uncertainty. The author found that this uncertainty index based on newspaper reports has surged from around 100 in January 2020 to more than 500 in March and April, which is the highest value on record. This indicator is forward-looking because it can reflect the uncertainty perceived and expressed by reporters in real-time.

The U.S.EPU Index was collected from FRED databases⁵⁶. While the number of deaths due to the COVID-19 from our World in Data⁵⁷.

To do this, the co-integration model is formulated as in [Eq. 3](#).

$$\ln EPU_{it} = \beta_i \ln COVID_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Where $i = 1, \dots, 9$ denotes the country and $t = 21/3/2020, \dots, 16/10/2020$ denotes the period.

⁵⁶ <https://fred.stlouisfed.org/series/USEPUINDXD>

⁵⁷ <https://ourworldindata.org/coronavirus>

Figure 3. Trends in U.S. Economic Policy Uncertainty index (EPU) and the total number of daily deaths per country due to the COVID-19 pandemic outbreak.

Note: the left axis depicts the EPU while the right axis plots the total number of deaths due to the COVID-19 pandemic for each country.

2.2. Descriptive statistics

This study uses a sample panel data of 2070 observations for a set of nine countries from 21/3/2020 to 16/10/2020. In **Table 1** descriptive statistics of the variables are revealed.

Table 1. Descriptive statistics of sample data

	Mean	Median	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis	Jarque-Bera	Prob.
EPU	381.697	357.12	145.654	0.699	3.240	17.609	0.000
COVID-US	122948.2	129087	63551.590	-0.412	2.154	12.188	0.002
COVID-BRAZIL	66094.1	62529	52269.640	0.162	1.564	18.955	0.000
COVID-INDIA	32884.13	18434	35239.800	0.848	2.357	28.819	0.000
COVID-MEXICO	33513.9	29516	28993.010	0.294	1.593	20.357	0.000
COVID-UK	33897.05	40556.5	12475.720	-1.637	4.320	109.045	0.000
COVID-ITALY	31118.84	34825.5	7651.572	-2.009	6.074	223.883	0.000
COVID-FRANCE	26341.84	29884	8232.794	-2.054	6.058	229.427	0.000
COVID-SPAIN	25905.48	28390	6950.777	-2.121	6.886	289.570	0.000
COVID-IRAN	13405.97	11183	8005.018	0.377	1.821	17.139	0.000

In **Table 1**, the highest standard deviation observed in US and the lowest standard deviation in Iran.

3. Empirical Findings

3.1. Panel Unit Root Test

In order to reveal the stationarity of variables, a set of tests is used for the unit root by Levin et al. (1992), Breitung (2005) and Im, et al. (2003). We note these tests reveal in **Table 2** that each two variable is integrated of $I(0)$.

Table 2. Unit root tests.

Test at $I(0)$	$\ln EPU$	$\ln deaths$
Levin et al.	-4.16158***	-17.4989***
Breitung t-stat	-3.72894***	-2.45377***
Im, Pesaran	-27.9944***	-28.3679***
ADF - Fisher χ^2	559.172***	560.584***
PP - Fisher χ^2	165.786***	625.342***

Note: *** represent significance at 1% confidence levels.

3.2. Panel Co-integration Test

Table 3 shows the results of cointegration test for the variables in the countries included in the analysis by Pedroni (2004) that out of seven statistical tests, there are six that confirm the existence of cointegration between the two variables. Consequently, we conclude that these two variables have a long run relationship.

Moreover, the panel cointegration approach suggested by Kao (1999) also emphasizes a long run relationship between these variables.

Table 3. Panel cointegration test

Pedroni	Statistic	Prob.	Weighted Statistic	Prob.
Alternative hypothesis: common AR coefs. (within-dimension)				
Panel v-statistic	5.7137***	0.000	1.0264	0.152
Panel rho-statistic	-53.745***	0.000	-52.183***	0.000
Panel PP-statistic	-20.114***	0.000	-19.607***	0.000
Panel ADF-statistic	-11.531***	0.000	-11.048***	0.000
	Statistic		Prob.	
Group rho-statistic	-49.119***		0.000	
Group PP-statistic	-22.902***		0.000	
Group ADF-statistic	-12.713***		0.000	
Kao Residual Cointegration Test				
ADF	-3.888***		0.000	
Residual variance	15044.43			
HAC variance	2125.247			

Notes: *** represent statistical significance levels of 1%.

3.3. Impulse response function and Panel Causality Test

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.

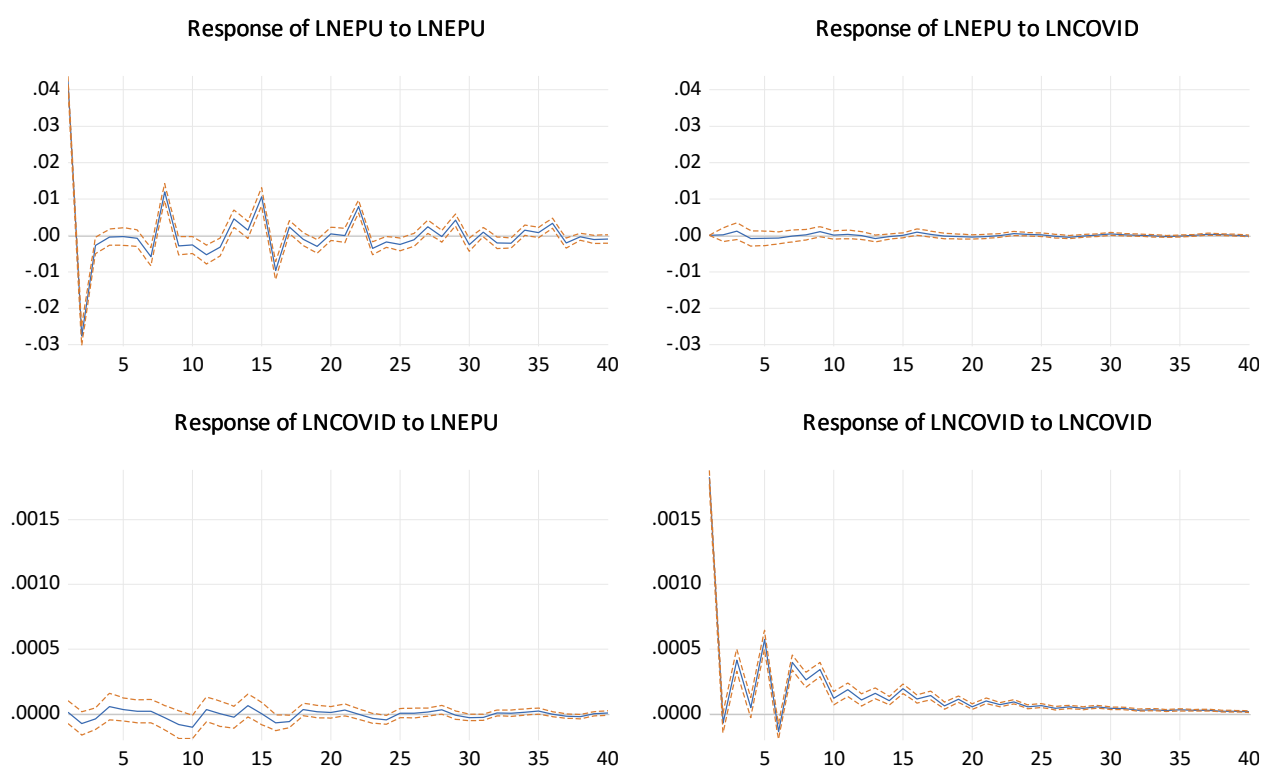

Figure 4. Impulse response function

Figure 4 shows the EPU response to COVID shock, that COVID epidemic shock leads to minor effects at the beginning of the period, after which it is diminished for 40 days after this shock. Whereas the shock of EPU on the variable itself has a negative and positive effect at the same time, and this effect is large at the beginning of the period, and after three days of the shock occurrence, the effect becomes volatile and the effect ceases to exist after 37 days.

Table 4. Panel causality test by Toda & Yamamoto (1995).

Null Hypothesis	M-Wald	Chi-sq	Prob.
H_0 : LNCOVID does not Granger cause LNEPU	D	11.87549	0.6163
H_0 : LNEPU does not Granger cause LNCOVID	LNEPU	26.16099**	0.0247

Notes: ** represent statistical significance levels of 5%.

Causality test results, a one-way relationship from COVID-19 epidemic to EPU exists. This result may be due to investors who first view the COVID-19 outbreak as an economic crisis rather than an adverse geopolitical event. This result is consistent with (Sharif et al., 2020). The social and economic costs of the COVID-19 pandemic affect society, individual investors, and all financial market participants and policymakers.

4. Conclusions

Epidemics, when they occur, always alter people's social life, generating fear and, in some cases, collective panic, given the great mortality they cause. The COVID - 19 pandemic is no exception. There are millions of families that have already been touched by the contagion or death of one of their members around the world. The novelty of this pandemic, however, is that it occurs in a world that, beyond “low-intensity conflicts”, had not gone through the experience of great warfare or a great epidemic or pandemic, which generates great mortality, globally or regionally. The rapid spread of the COVID-19 epidemic is creating shock waves of uncertainty. Therefore, this paper examines how the COVID-19 crisis (fatalities) affects the EPU. The results show that the COVID-19 pandemic has a major impact on the EPU. Despite the importance of studying in this field (Goodell, 2020). Hence, our results provide several important results. Therefore, this study is one of the pioneer studies on the EPU effects of the COVID-19 pandemic. In addition, the uncertainty response to the COVID-19 shock, as the COVID-19 pandemic shock leads to slight effects at the beginning of the period and then pales in the long term. Whereas the shock of uncertainty on the variable itself has a negative and positive effect at the same time, and this effect is large at the beginning of the period.

References

- Aimer, N. (2016). Conditional Correlations and Volatility Spillovers between Crude Oil and Stock Index Returns of Middle East Countries. *Open Access Library Journal*, 3(12), 1.
- Aimer, N. (2017). The Effects of Oil Price Volatility on the Economic Sectors of Libya. *International Journal of Business and Social Research*, 6(12), 13–24.
- Aimer, N. (2018). Estimating the impact of oil rents on the economic growth of OPEC countries. *European Journal of Management and Marketing Studies*.
- Aimer, N. (2019a). The Impact of Oil Price Shocks on the Economic Growth of Libya: An ARDL-Bound Testing Approach. *Uygulamalı İktisadi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 59–81.
- Aimer, N. (2019b). The Long Run Effects of Oil Prices on Economic Growth: The Case of Libya. *International Journal of Social and Administrative Sciences*, 4(2), 232–242.
- Aimer, N., (2020). Renewable energy consumption, financial development and economic growth: Evidence from panel data for the Middle East and North African countries. *Economics Bulletin*, 40(3), 2058–2072.
- Akalın, G. & Dilek, S. (2007). Belirsizlik Altında Firma Kararlarının Analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXIII(2), 45-61
- Albulescu, C. (2020). Coronavirus and financial volatility: 40 days of fasting and fear. *ArXiv Preprint ArXiv:2003.04005*.
- Altig, D., Baker, S., Barrero, J. M., Bloom, N., Bunn, P., Chen, S., ... others. (2020). Economic uncertainty before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Public Economics*, 191, 104274.
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593–1636.
- Barrero, J. M., & Bloom, N. (2020). Economic Uncertainty and the Recovery. In *manuscript prepared for the Federal Reserve Bank of Kansas City's Jackson Hole Symposium*.
- Breitung, J. (2005). *The local power of some unit root tests for panel data*. Humboldt-Universität zu Berlin, Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät.
- Fetzer, T., Hensel, L., Hermle, J., & Roth, C. (2020). Coronavirus perceptions and economic anxiety. *Review of Economics and Statistics*, 1–36.
- Goodell, J. W. (2020). COVID-19 and finance: Agendas for future research. *Finance Research Letters*, 101512.

- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1–44.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. (1992). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and.
- Pedroni, P. (1997). Panel Cointegration; Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests, With an Application to the PPP Hypothesis; New Results. Working paper.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 653–670.
- Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. *Econometric Theory*, 20(3), 597–625.
- Sharif, A., Aloui, C., & Yarovaya, L. (2020). COVID-19 pandemic, oil prices, stock market, geopolitical risk and policy uncertainty nexus in the US economy: Fresh evidence from the wavelet-based approach. *International Review of Financial Analysis*, 101496.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1–2), 225–250.

Study on Impact of COVID-19 on Environment and Society in Kashmir: A Sample Survey

Afreen Niyaz

Research Scholar, Institute of Home Science, University of Kashmir

Email: afrnnyaz@gmail.com

Bilal Ahmad Bhat

Division of Social Science, Faculty of Fisheries, Rangil Ganderbal, SKUAST-K, J&K

Email: bhat_bilal@rediffmail.com

Saveela Salam

Research Scholar, Institute of Home Science, University of Kashmir

Abstract

The Coronavirus disease (COVID-19) has impacted every segment of life like education, commercial establishment, economy, transport, tourism, employment, sports, entertainment, food security, etc. The outbreak has posed a major destabilizing threat to the global economy. It has given a severe impact on global and national economies irrespective of the level of virus impact on the people of individual nations. The novel corona virus has no border, no religion and spreads beyond cast and creed. Due to the unusual outbreak of COVID-19, almost every big and small cities and villages in the affected countries had been under partial or total lockdown for a long period of time ranging from a few weeks up to a few months. All local and central administrations instructed to close the academic institutions and had also imposed a ban on free movement of their citizens outside their homes and non-essential businesses in order to avoid community transmission. The various religious, cultural, social, scientific, sports and political mass gathering events like Hajj, Olympics etc. have been cancelled. Various industries are not functioning and all types of travels like airplanes, rails, buses and private vehicles had been restricted or cancelled. The pandemic has even disrupted global food supplies

and threatens to trigger a new food crisis. David Beasley, head of the World Food Program (WFP), said, “We could be facing multiple famines of biblical proportions within a short few month”. As we are aware that environmental change is one of the biggest challenges of the 21st century. In spite of all the efforts to restore the nature during the last few decades, humans could only move a few steps forward, not up to the commendable extent. However, during the last few months, consequences of the COVID-19 pandemic have successfully recovered the environment to a large extent that should definitely set positive impact on global climate change. In this paper, an empirical study using a well-designed questionnaire was conducted by choosing 400 people randomly from Kashmir valley via offline and online mode in order to collect the information related to the topic understudy. The data collected was analyzed and interpreted statistically using standard statistical tools. The study revealed that COVID-19 has severely impacted every segment of life including health, education, commercial establishment, economy, transport, tourism, employment, food security, sports, environment, etc. Nevertheless, we can say, there are both pros and cons of this pandemic that needs to be discussed in order to gain more insight about the global impact of the virus. Finally, it was suggested that in order to cope with COVID-19 disease threat and lockdown stress, we should follow WHO guidelines, health ministry, keep ourselves busy in physical activities, religious activities and indulge in social work to avoid COVID-19 disease stress.

Keywords: COVID-19, Health, Kashmir, WHO, Environment, Education, Society, Statistics

Introduction

Coronavirus disease 2019 (COVID19) pandemic, caused by SARS-COV2, is of unprecedented global public health concern. To combat the disease, the Government of India imposed a lockdown in most districts of the 22 States and Union Territories where confirmed cases were reported from March 24, 2020 onwards. The 2019 coronavirus disease pandemic is a public health emergency of global concern and gives rise of provocation to many economic and psychological flexibility. This infection first came across in 2019 in Wuhan, China, that resulted in the 2019–2020 pandemic. It started in Asia and soon became the worldwide threat among the individuals as it had abruptly spread across the world. It became the first pandemic caused by a coronavirus (Spagnuolo, et al, 2020). Coronavirus disease in 2019 is also called COVID-19. The public health emergency of International concern declares the etiologic agent as the (SARS-CoV-2) the severe acute respiratory syndrome coronavirus 2. It reaches everywhere; low and middle-income countries are rushing to respond to this massive and fast-moving challenge. The effect of the disease of mortality and morbidity has become important in a highly industrialized environment since the outbreak. Because of the global economy's stagnation with production intervention, the workings of global supply chains have been disrupted. COVID-19 affects different people in different ways. Most infected people develop mild to moderate illness and recover without hospitalization.

Most common symptoms are:

- fever

- dry cough
- tiredness
- Less common symptoms:
- aches and pains
- sore throat
- diarrhea
- conjunctivitis
- headache
- loss of taste or smell
- a rash on skin, or discoloration of fingers or toes

The Covid-19 coronavirus crisis affected different sectors in different ways. Education, health, production, transportation and distribution-based companies are the worst-hit. Against this background, we expect a raise for digitalization and automation in the long term. Those companies that have already digitized and automated the majority of their processes are already in a good situation. Likewise, companies that have made progress in shifting to cloud-based delivery are now satisfying from the scalability of the performance and flexibility of costs. As an economic impact, psychological hit due to pandemic has its count; specific physical effects were correlated with a considerable psychological impact of the outbreak in females and students.

Impact on Society

The social fabric of India thrives on interdependence, both emotional and economic, within families, relatives and friends (Jacobson, 2020). Close physical interactions like living in crowded housing and other places, pushing and jostling are extremely common and are deterrent to 'social distancing' as dictated during this pandemic. Despite the lockdown, crowding has been observed in religious places, during travel (Singh and Misra, 2020), or even while purchasing liquor at the shops. While 'vertical distancing' is the cause of inequalities in India, the 'horizontal distancing' put in place in the wake of Covid-19 has further worsened these inequalities (Kaul, 2020). People cannot carry on with their usual jobs or occupations. The existing situation of unemployment worsens. Economically better-off people are managing with varying degrees of difficulty, but people from the lower economic sections have become almost destitute. With very less or no money-in-hand people are on the verge of starving. Their weakened physical condition increases their susceptibility to disease. The pandemic of Covid-19 has necessitated the need for attention to the underserved and marginalized populations holistically, to prevent long-lasting adverse health outcomes. With the weakening of the socio-economic system, a large number of people losing their livelihood are in danger of irreversible impoverishment. They will need immediate concrete help in terms of both food and money and not just a promise of better tomorrow. This is the crucial period and call for everyone to act socially more responsible and adhere to our duties as a part of our society. Society, acting through elected governments, needs to address the threats with proper, sufficient and timely measures to eliminate the risk of socio-

economic breakdown beyond the point of restoration. Responsibility for this help rests firmly with the central and state governments for targeted social, economic and fiscal aid devoid of any corruption.

Impact of Covid-19 on Health:

Up to now Covid-19 continues to be a test to worldwide community health; there have been 54,301,156 confirmed cases of covid-19, including 1,316,994 deaths globally. The newly up-and-coming SARS-related corona virus selected as SARS-CoV-2 is the third decidedly pathogenic *Beta coronavirus* to transmit a disease to human population in the twenty-first century. Covid-19 is the first endemic in history to be caused by a corona virus. While the massive pessimistic special effects of living through the Covid-19 pandemic are apparent – psychological stress, fear, besieged health care systems severe global monetary losses and general distraction of societies – the enduring plague may also have some oblique constructive impacts. Virus outbreaks repeatedly have large pessimistic impacts on human health (Zowalaty, et. al, 2020). Even though social behavior has been constrained in the largest part of countries, approximately all not fundamental individual actions were banned due to quarantine, while the confined hospitals received unexpectedly thousands of significantly ill Covid-19 patients and were obligatory to execute their urgent situation protocols. In this context, the universal population as well as most of the front-line healthcare workers became susceptible to the expressive impact of Covid-19 infection due to both the deadly disease and its consequences worldwide (Duan and Zhu, 2020).

Most Relevant Psychological reactions to Covid-19

➤ **Unrestrained fears related to infection:**

One of the most recurrent mental reactions to deadly disease is unrestrained panic. Most of the studies confirmed that those who have been bare to the risk of virus may enlarge persistent worries about their health, doubts to transmit a disease to others and fear infecting family members (Lee and You, 2019). Also, Jeong et al. reported that these persons are supplementary susceptible than others to obvious uncertainties if they practiced substantial symptoms potentially connected to the illness and fear that symptoms are directly connected to keenly having the illness even numerous months after the revelation. Also, pregnant women and people with young children are mainly at menace to enlarge the panic of fetching contaminated or transmitting the virus (Torales, 2020).

➤ **Persistent disquiet**

Societal separation linked to limitations and lockdown procedures are associated to mind-set of ambiguity for the future, fear of novel and unidentified infective agents resulting in strangely enlarged nervousness. Apprehension may be openly correlated to sensorial insufficiency and invasive isolation, in this case first restlessness but later on gloominess and post-traumatic stress occurred. Anxiety is strongly related with tiredness and condensed presentation in healthcare employees while tediousness and seclusion are openly associated to irritation, annoyance and sufferings linked to quarantine restrictions (Khan, et.al. 2020). Furthermore, awful effects related with persistent nervousness in an epidemic phase may comprise the apparent subordinate social support, disconnection from dear ones, loss of autonomy, ambiguity and dullness (Lee and You, 2020).

➤ **Aggravation and Tediousness**

Anguish, dullness, social segregation and annoyance are directly associated to internment, unusually concentrated social/physical contact with others, and loss of common way of life. Unluckily, in this context depression together with other individual uniqueness such as the understanding of childhood ill-treatment in addition to tremendous sensory processing patterns may considerably and autonomously envisage suicidal performance but even the awful rage associated to the nuisance of quarantine may lead to negative outcomes (Reynolds, et.al, 2008).

➤ **Disabling isolation:** The ultimate outcome of social isolation is persistent loneliness and dullness, which have latent spectacular effects on both physical and mental well-being. Persistent loneliness may be extensively connected with enlarged hopelessness and desperate behavior. But the isolation is gradually added with anxiety, fear or collective frenzy. Cognitive functions and decision making are firstly impaired by overexcited stimulation and nervousness and later by disabling outlook of isolation. In addition, social isolation and solitude are also connected with alcohol and drug abuse (Wu, et, al. 2009). Both frustration and persistent solitude seem to derive by the self-consciousness from daily activities, disruption of social provisions, incapability to take part in social networking actions enhancing the risk of desperation and desperate behavior in this precise framework. Overall, it is well known that long periods of social isolation or quarantine for specific illnesses may have disadvantageous effects on psychological well-being (Zhai and Du, 2020).

Impact of Covid – 19 on Tourism:

Coronavirus has exaggerated the market worldwide and the tourism industry is no exemption. Additionally, it has stroked the tourism industry most disapprovingly. The industry worries a loss of approximately Rs 5 lakh crore while dropping 4-5 crore people unemployed. The industry's structured sector, which includes famous hotels, operators and travel agencies, may suffer the most noteworthy failure amounting to Rs 1.58 lakh crore. An expected loss of 25 thousand crores to tour operators is also predicted. According to CII (Confederation of Indian Industry)

- Adventure tour operators can endure damage of 19 thousand crores.
- Online travel agencies are estimated to acquire a loss of 4 thousand 312 crores.
- The hotel industry is predictable to suffer losses of Rs 1.10 lakh crores.
- Cruise tourism losses can add up to 419 crores (Payeel, 2020).

Speedy increase of coronavirus has halted household and trade activities and disrupted routine activities of many nations bringing their economies to a halt. Several countries across the world continue to make known travel limitations as a part of their efforts to enclose the spread of the coronavirus. Thus, tourism across the world is getting impacted although it might be more severe in India due to its large number of religious and historic places. Indian Association of Tour Operators (IATO) estimates the hotel, aviation and travel sector together may incur a loss of about ₹85 billion due to travel restrictions forced on foreign tourists, which has resulted in large scale cancellations. India's total overseas tourist arrivals (FTAs) stood at 10.9 million and the foreign swap income stood

at Rs 210,971 crore during 2019 with Maharashtra, Tamil Nadu, Uttar Pradesh and Delhi accounting for about 60% of FTAs. Even with no regard to tourism, the termination of proceedings (personal or business) will negatively impact the revenues of airlines, railways and buses. In addition, demand for petrol, oil and turbine fuel will significantly take a rain check, thus disturbing the petroleum and oil industries. The impact will be felt on both white and blue-collar jobs. Since airports would function at less than their normal capacity, it would impact the contract and temporary workers in the airports. All this shows the cascading sound effects of impact to the tour and tourism industry (Chopra, 2020).

Impact of Covid-19 on Environment:

The environment is an essential constituent of both human and animal health. COVID-19 is a universal health dispute in the twenty-first century. The COVID-19 pandemic has enormous impacts on most aspects of human activities, as well as on the economy and health care systems. Lock-downs, quarantines and border closures in the wake of the virus have led to reductions in air pollution through decreased travel and construction. These positive environmental effects are likely mostly impermanent, but may hand out as an example that changes our way of life and can have timely encouraging effects for the environment and reveal the efficacy of travel-reducing measures such as teleconferencing (Zowalaty, et, al. 2020). Social distancing directions and quarantines have led to considerable decrease in commuting travel as many jobs shift to functioning from home. The prevalent quarantines and travel limitations forced by some countries have resulted in compact use of oil and its goods, which have resulted in reduced emissions of smoke and waste due to oil consumption. For example, the National Aeronautics and Space Administration (NASA) and the European Space Agency (ESA) in recent times reported that nitrogen dioxide air pollution has been considerably reduced in association with the society quarantine and lockdown in Wuhan and other cities in China (Howard, et, al. 2019)

Positive impacts of Covid- 19 on Environment:

Dwindling Air Pollution:

- A fall of 25% in carbon dioxide emissions along with 40% in nitrogen oxide emissions was experiential. Similar changes have been experiential in Italy during the self-isolation period.
- According to WHO, 4.6 million people die each year straightforwardly due to air pollution, but, after the two-week lockdown in China, NASA scientists monitoring pollution satellites observed a decrease in air pollution.
- Energy-related CO₂ emissions in India is on track with value 1.8 as per SDG report 2020. In India, spaced out from CO₂ emission, particulate matter concentration pm 2.5 has been escalating thus not keeping in check with SDG goals as per the information available in the year 2020.

Availability of more Fresh Water:

- Most of industries have abridged activities; the water consumption of the trade sector has decreased to about 20-30%.
- The hotels and health clubs are not operational to full facility, therefore a reduction in water utilization has been observed.

Decreasing demand for Oil:

- Due to the decline in fuel strain for factories and travel, there has been a spiky turn down by 435,000 barrels a day in the first quarter of 2020, due to the virus.
- As ignition of fossil fuel is one of the important causes of contamination, this drop off is a constructive signal for the environment.
- Oil pollution also troubles animals and insects, disrupts the food chain, and prevents photosynthesis in plants.
- Apart from its effect on wildlife, oil infectivity can make water inappropriate for irrigation and damage irrigation plants.

Negative impacts of Covid – 19 on Environment:

Increasing Non- Recyclable Waste:

- With growing home deliveries during the lockdown, meals and online shopping surge this requires a lot of synthetic covering.
- Due to raise in health concerns, food retailers have resumed using single-use synthetic bags at vacate points as an alternative of reusable paper bags which was gradually becoming a custom before the pandemic.
- Creation and discarding of surgical masks, gloves, body bags and shielding equipment have enlarged due to the COVID-19 crisis but all the waste generated ends up adding on the landfills and the environment.
- In a single month, about 5,796 tons of single-use plastic waste was generated in Bangladesh alone during the ongoing pandemic.

Illegal Deforestation, Fishing and Wild life:

- Environmental defense personnel at national parks, land, marine conservation zones were required to stay at home during lockdown resulting in leaving these areas unmonitored.
- In Namibia, 10 years of conservation work is at risk with animals being poached outside their natural habitats by people in the tourism industry which accounts for 16% of the total employment.
- The decline in ecotourism activity has led to a raise in joblessness in the regions frequented by tourists hence, to handle their income; there has been an increase in banned deforestation, fishing, and wildlife hunting.

Waste Management is getting difficult:

- Waste tainted with Medical waste has enlarged.
- Many local waste recycle centers have floating their activities over the fear of virus circulation in the recycling centers. In Wuhan, the officials were required to build medical waste plants as the ravage productivity reached 240 metric tons per day.
- However, there has been no evidence related to human contact of waste leading to the spread of the virus (Mehta, 2020).

Impact of Covid-19 on Agriculture

Covid-19 has disrupted some of the farming and supply chain operations as well. The Food and Agriculture Organization reports that Covid-2019 impacts agriculture in two critical respects: availability and demand for food. These two things are closely linked to food related health, and thus food protection is also at risk (Siche, 2020). Initial reports show that some harvesting activities are interrupted by the unavailability of migrant laborer's, particularly in the northwest zone where wheat and pulses are harvested. Supply chains discontinued due to distribution challenges and other concerns. Prices for wheat, vegetables, and other commodities have fallen, but customers still spend more. The shutdown of hotels, restaurants, sweet shops and tea shops depresses the dairy sales already. Meanwhile, owing to misguidance, primarily because of social media, poultry farmers have been badly hit that chickens are the Covid-19 carriers.

Impact of Covid-19 on Education

The reaction to the Covid-19, schools closing as an immediate measure to avoid infection transmission, was mandated and the direct homeschooling program was strictly enforced. Although the new closures of schools vary from summer holidays in that schooling is supposed to begin online, closures are likely to deepen the achievement divide among children between low-income and higher-income families. Children from low-income households live in situations that render home education challenging because electronic learning environments typically include computers and a safe internet connection (Lancker & Parolin, 2020). During this phase of lockdown, since all the universities are closed, yet the education should be distributed in every aspect; hence worldwide, many teachers have adopted the technology. Faculty have initiated preparing lesson plans to deliver online teaching to their students. Most of the faculty members have trained themselves over online learning platforms (Mahase, 2020). Though there is a probability that few lecturers might not be sound with technology and will not be able to adopt this model. This entire transition to an online mode of learning has aroused doubts for the faculty about efficiency to manage with the existing technology (Telli, 2020). New ideas have to be reached out for teaching practice. Hands-on work will be complicated, but various webinar series can encourage them to learn better in their respective topic. The quality of education provided online is a sensitive issue that requires mandatory attention (Sahu, 2020). Previous outbreaks of infectious diseases have prompted widespread school closings around the world, with

varying levels of effectiveness. Mathematical modelling has shown that transmission of an outbreak may be delayed by closing schools. However, effectiveness depends on the contacts children maintain outside of school. School closures appear effective in decreasing cases and deaths, particularly when enacted promptly. If school closures occur late relative to an outbreak, they are less effective and may not have any impact at all. Additionally, in some cases, the reopening of schools after a period of closure has resulted in increased infection rates. As closures tend to occur concurrently with other interventions such as public gathering bans, it can be difficult to measure the specific impact of school closures.

Impact of Covid-19 on Economy

Assessing the economic effects of the Covid-19 pandemic is important for governments, but difficult as well since the situation has exploded very rapidly (Bloom, et al., 2020). Whenever a worldwide economic crisis has been reported, the consequences are explicitly observed in the employment process of every country. In the wake of the ongoing pandemic, the impact is predicted to be enormous enough to destroy the existing jobs of thousands of employees in India, and this will drive more uncertainty of employment in the country and globally. Overall, employment levels are predominantly stilled across India's private sector economy, as there is a small downfall offset a slight extension in manufacturing in staffing extent throughout the service sector. The earlier estimates of job data indicate that the coronavirus effect may have had a devastating impact on the economy, causing urban unemployment to rise to 30.9%. Global unemployment has increased to 23.4%. Over 50 million people may have lost their jobs within two weeks of lockdown.

Impact of Covid-19 on Transportation

The travel industry is distinctly one of the worst-hit sectors, and the ban on international flights has all but shut down this fragment entirely. The main reasons for the increasing pandemic risk in the 21st century include: rapidly growing and dispersed world population; trends in urbanization and population concentration; centralized food production in global supply chains; expanded usage of higher-order foods such as meat; and expansion of global transport networks that serves as vectors for the spread of pathogens (Gossling, et al, 2020). As the trouble in sectors such as aviation and hospitality are extensively discussed, there are many travel-related industries such as foreign exchange, which are even more affected than aviation and hotels, are frequently overlooked entirely. Due to the shutdown of international and domestic travel, demand for the turbine fuel will comparatively decline. Indian Association of Tour Operators (IATO) and the World Travel and Tourism Council (WTTC) forecasts that hospitality, aviation, and travel sector together may suffer a loss of billions of rupees, resulting in a loss of half a billion of jobs due to travel restrictions being forced on foreign tourists. Lockdown to curb the spread of the coronavirus, which has stalled all businesses in India, barring essential services, the real estate sector counts on top, such as the half-constructed building, metros in big cities making the land ineffectual and workers jobless.

Methodology

A well-designed questionnaire was employed to collect the information from 400 respondents (choosing 100 from Srinagar district, 100 from Budgam, 100 from Anantnag and 100 from Baramulla district respectively) via online and offline mode from the Kashmir valley using Multistage sampling technique. The respondents under study were explained the purpose of this study to get their consent. The sample size was computed by following Cochran, 1977 as

$$n = \frac{Z_{\alpha}^2 P(1 - P)}{d^2}$$

Here $p=0.5$, $Z_{\alpha} = 1.96$ and $d=0.05$. That gives the sample size $n \sim 384$ and we selected $n = 400$. The data collected in this study was then tabulated, analyzed and interpreted statistically using appropriate statistical tools.

Results and Discussion

1: Impact of Covid-19 on Environment:

The data presented in Table 1, reveals that in response to statements related to the positive impact of Covid-19 pandemic on environment in Kashmir valley, majority of respondents agreed in all statements (71.5% in response to statement 1, 62.5% in response to statement 2 and 57.5% in response to statement 3). Further, in response to the statements related to the negative impact of Covid-19 pandemic on environment in Kashmir valley, majority of respondents disagreed in statement 4 (39.5%), in response to statement 5, majority 39.5% reported that they have no idea, in response to statement 6, majority (59.5) respondents agreed.

Table 1: Impact of COVID-19 pandemic on Environment in Kashmir valley

S. No.	Statement	Response		
		Agree (%)	Disagree (%)	No Idea (%)
<i>Positive Impact on Environment due to COVID-19</i>				
1.	COVID-19 outbreak has led to a decrease in air pollution and greenhouse gas emissions as well as increase in the fresh water supply.	71.5	9.0	19.5
2.	The COVID-19 enabled us to see clear blue sky, many birds and beautiful mountains.	62.5	21.5	16.0
3.	COVID-19 resulted in less pressure on the ecosystem due to less interference of humans	57.5	31.0	11.5

Negative Impact on Environment due to COVID-19

4.	COVID-19 pandemic affected wildlife and its conservation	34.5	39.0	26.5
5.	COVID-19 pandemic affected aquatic flora and fauna	28.5	32.0	39.5
6.	COVID-19 pandemic resulted in increase of Medical wastes, illegal deforestation and disrupted agricultural activities.	59.5	18.5	22.0

2: Impact of Covid-19 on Society:

The data presented in Table 2, reveals that in response to statements related positive impact of Covid-19 pandemic on Society in Kashmir valley, majority of the respondents in response to statement 1,2,3,4 and 7 (59.5%, 64.0%, 38.5%, 72.5% and 48.5%) agreed whereas in response to statements 5,6,8,9 majority (43.5%, 31.5%, 45.5% and 42.5%) of respondents disagreed. Further, in response to statements related to negative impact of COVID-19 pandemic on Society in Kashmir valley majority of respondents in response to statement 10 (42.5%) disagree whereas in response to statements 11,12,13 and 14 majority (49.5%, 63.5%, 55.5% and 36.5%) respondents agreed.

Table 2: Impact of COVID-19 pandemic on Society in Kashmir valley

S. No.	Statement	Response		
		Agree (%)	Disagree (%)	No Idea (%)

Positive Impact on Society due to COVID-19

1.	COVID-19 outbreak resulted in social cohesion or social conscience to face the tough times.	59.5	19.0	21.5
2.	COVID-19 outbreak resulted in common life style, sharing and caring for others in the family, especially the elderly people.	64.0	19.0	17.0
3.	The govt and regional organizations reunited to face the pandemic situation.	38.5	30.0	31.5

4.	The COVID-19 pandemic helped in understanding the gaps in medical system.	72.5	13.0	14.5
5.	The global hegemonic power may change without any brutal war due to COVID-19 pandemic.	26.5	43.5	30.0
6.	The COVID-19 pandemic may result in many discoveries and innovations in medical, environment, socio-cultural, industry related.	25.5	31.5	43.0
7.	The COVID-19 pandemic may result in attraction of people towards traditional foods and consumption practices.	48.5	36.0	15.5
8.	The COVID-19 pandemic may result in development of positive attitude of people towards social works.	31.5	45.5	23.0
9.	The COVID-19 pandemic may result in reduction of crimes like drug addiction, alcoholism, prostitution, violence etc.	36.5	42.5	21.0

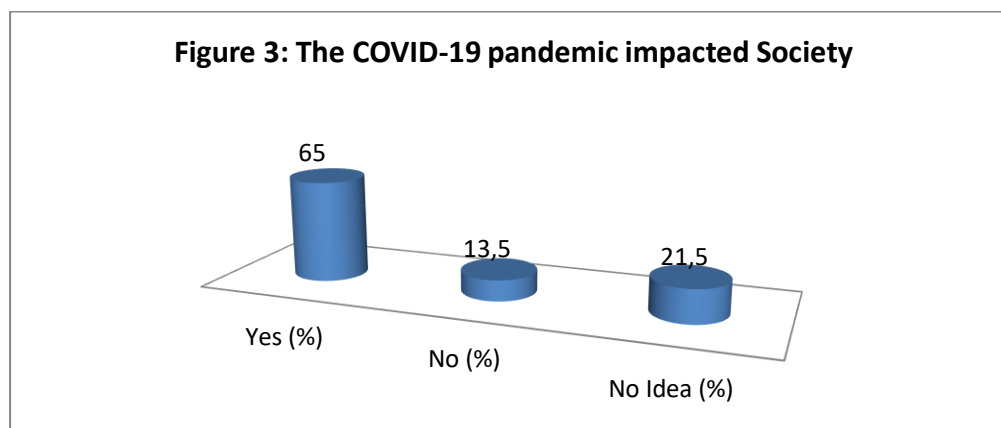
Negative Impact on Society due to COVID-19

10.	COVID-19 pandemic resulted in increase in some crimes like domestic violence.	39.5	42.5	18.0
11.	COVID-19 pandemic resulted in increase in mental health issue due to economic problems	49.5	37.5	13.0
12.	COVID-19 pandemic resulted in increase in academic problems	63.5	20.0	16.5
13.	COVID-19 pandemic resulted in increase in unemployment problems	55.5	23.5	21.0
14.	COVID-19 pandemic resulted in increase in marital issues	36.5	33.5	30.0

3: Perception of respondents on impact of Covid-19 on Society:

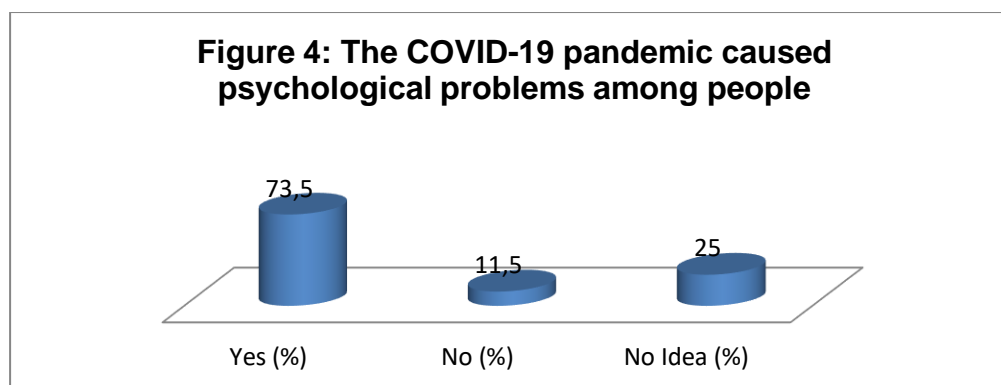
The data presented in Figure 3, revealed that in response to question does Covid-19 impact society, majority

(65%) of the responded reported that they feel Covid-19 surely impacted society while 13.5 percent didn't feel so.

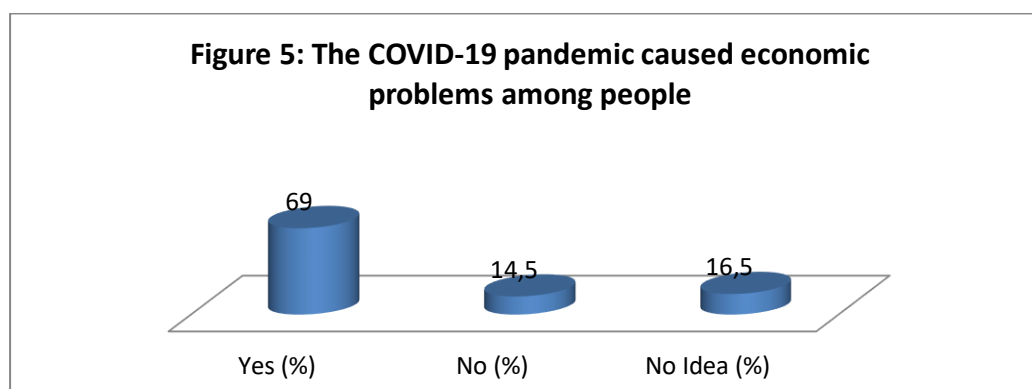
4: Perception of respondents on psychological impact of Covid-19:

Figure 4 reveals that the majority of the respondents i.e., 73.5 percent felt that this covid-19 pandemic has caused psychological problems including depression, anxiety, stress, etc. among the masses while as 11 percent of the respondents disagreed.

5: Economic impact of Covid-19 on Society:

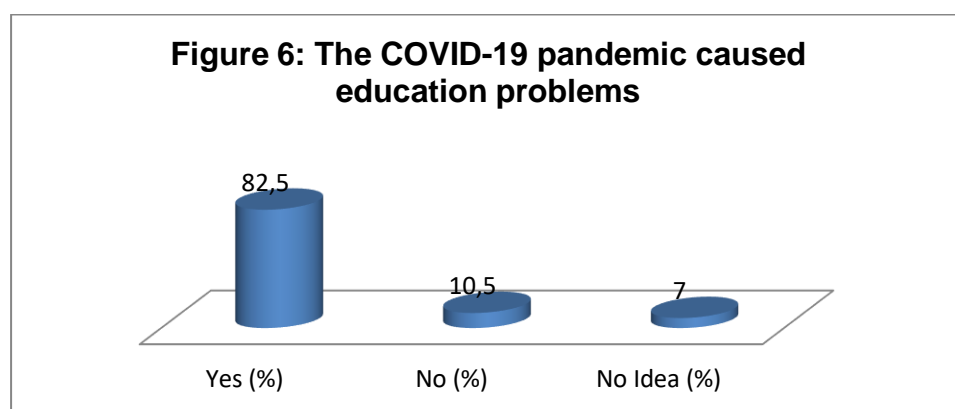
Figure 5 revealed that majority of the respondents (69%) believed that Covid-19 pandemic has caused severe economic problems as there had been lockdown for several months leading to closure of various business units resulting in unemployment and youth losing their jobs. While as very less in number of respondents (14.5%) didn't feel so.

6: Impact of Covid-19 on Education:

Figure 6 revealed that majority of the respondents agreed that Covid-9 pandemic has affected the education sector badly and caused various problems to the students. Majority of the respondents (82.5%) felt that their

careers have been affected due to this pandemic and they had faced huge loss in terms of their academics while as minority of the respondents (10.5%) felt otherwise.

Conclusion

The current study revealed that Covid-19 has both positive as well as negative impacts on society. The Covid-19 coronavirus crisis affected different sectors in different ways. Education, health, production, transportation and distribution-based companies are the worst-hit. It was a warning for humans living on earth. At the same time, it has contributed towards the better environment as it gave us a chance to think about the importance of nature and its preservation. Also, social relations got more stronger and the family members who stayed together had their bond strengthened. They could spend ample time with each other which wasn't possible to such extent before Covid. It was suggested that to cope with Covid-19 threat people should involve themselves in physical, religious as well as social activities. They should follow WHO guidelines to protect themselves from this virus and stay safe.

Acknowledgement: *The authors thank all the respondents who participated in this study.*

Reference

- Zowalaty, M.E., Young, S.G and Jarhult, J.D (2020). "Environmental Impact of the Covid-19 Pandemic – a lesson for the future." *Journal of Infection Ecology and Epidemiology*.10 (1).
- Duan, L and Zhu, G (2020). "Psychological Interventions for people affected by the covid-19 epidemic." *Lucent Psychiatry*. 7 (300).
- Torales, J., Higgins, M., Castaldelli- Maria, J.M and Ventriglio, A (2020). "The outbreak of Covid-19 Coronavirus and its impact on global mental health. *Int. Journal of Soc Psychiatry*. 66 (317).
- Zhai, Y and Du, X (2020). "Loss and Grief amidst Covid- 19: A path to adaption and resilience." *Brain Behavior Immun*. 1591 (30643).
- Serafini, G., Parmigiani, B., Amerio, A., Aguglia, A., Sher, L and Amora, M (2020). "Impact of Covid- 19 on the Mental Health in the general population." *An International Journal of Medicine*. 113 (8).
- Payeel (2020). "The Impact on Tourism Industry by the Pandemic Covid- 19 and how to fix the Travel Industry. Retrieved from [http:// www. Inventia.co. in](http://www.inventia.co.in).
- Chopra, R (2020). "Impact of Covid-19 on Indian Tourism Industry." Retrieved from [http:// Indian folks. Com/services/](http://Indianfolks.Com/services/).
- Mehta, R (2020). "Impact of Covid -19 on Environment." Retrieved from [http:// earth rr. Org/](http://earthrr.Org/).
- Khan, S., Siddique, R.L.H., Shereen, M.A and Bashir, N (2020). "Impact of Coronavirus outbreak on Psychological Health." *Journal of Global Health*. 10 (010331).
- Howard, C and Houston, P (2019). "Climate Change and Infectious Diseases: the solutions: The health effects of Climate Change: Know the risks and become part of the solutions." *Commun Dis Rep CDR*. Rev. 45 (15).

- Lee, M and You, M (2019). "Psychological and Behavioral responses in South Korea during the early stages of Coronavirus disease." *International Journal of Environ Res Public Health*. 17 (2977).
- Wu, P., Fang, Y and Guaz, Z (2009). "The Psychological Impacts of the SARS, epidemic on hospital employees in China: explore, rise perception and altruistic acceptance of risk". *Can. J psychiatry*. 54 (302).
- Reynolds, D.L., Garay, J.R., Deamond, S.L., Moran, M.K., Gold, W and Styra, R (2008). "Understanding Compliance and Psychological Impact of the SARS quarantine Experience." *Epidemist infect*. 136 (997).
- Rothan H.A., Byraredy S.N. (2020) "The epidemiology and pathogenesis of coronavirus disease (COVID-19) outbreak". *J Autoimmun*.
- Jacobson D. (2020) "Indian society and ways of living." *Asia Soc*. Retrieved from <https://asiasociety.org/education/indian-society-and-ways-living>
- Singh A.K., Misra A. (2020) Editorial: herd mentality, herds of migrants/people, and COVID-19 in India. *Diabetes Metab Syndr*. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7198411/>
- Kaul P. (2020) "India's Stark inequalities make social distancing much easier for some than others". Retrieved from <http://theconversation.com/indias-stark-inequalities-make-social-distancing-much-easier-for-some-than-others-134864>
- Mahase E (2020) "Coronavirus: covid-19 has killed more people than SARS and MERS combined, despite lower case fatality rate" *BMJ* m641
- Girişimci Y, Telli, S. G., Araştırmaları (2020) "Closure of Universities Due to Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Impact on Education and Mental Health of Students and Academic Staff" 3: 44-48.

TÜRKİYE-ALMANYA ARASINDAKİ DIŞ TİCARET YAPISININ ANALİZİ: OTOMOTİV SEKTÖRÜ

Havanur ERGÜN TATAR

Dr.Öğr.Üyesi, Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

havanurergun@bartin.edu.tr

Özet

Otomotiv sektörü, yarattığı katma değer ve istihdam bakımından ülke ekonomisini etkileyen önemli sektör konumundadır. Çalışmanın amacı, otomotiv sektöründe Türkiye ve Almanya arasındaki dış ticaret yapısını analiz etmektir. Bu amaçla, SITC iki ve üç haneli alt sektör bazında hesaplamalar yapılmıştır. Otomotiv sektörüne ait ülke verileri, iki ve üç haneli sektör bazında olup, 2010-2019 dönemini kapsamaktadır. Literatürdeki yer alan çalışmalardan farklı olarak, endüstri-içi ticaret ve ticaret dengesi endeksleri birlikte hesaplanarak, alt sektörler itibariyle detaylı analizlere yer verilmiştir. Çalışmada analizler, iki ve üç haneli verilerle incelenmiştir. Çalışma sonucunda, otomotiv sektöründe Türkiye ve Almanya arasındaki dış ticaretin endüstri-içi şeklinde olduğu tespit edilmiştir. SITC 78 ürün grubunda ticaretin endüstri-içi şeklinde olduğu tespit edildikten sonra, alt sektörler itibariyle detaylı endüstri-içi ticaret analizleri yapılmıştır. Buna göre, Türkiye otomotiv sektöründe SITC 782 (Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar) ve SITC 784 (Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri (772,781,782,783 için)) ürün gruplarında, endüstri-içi ticaretin diğer alt sektörlerle kıyasla oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ve Almanya arasında Endüstri-içi ticaretin en az olduğu sektörün SITC 781 (Motorlu yolcu taşıtları) ürün grubu olduğu tespit edilmiştir. Otomotiv sektöründe alt sektörler itibariyle hesaplanan ticaret endeksine göre, ortalama değer olarak SITC 783 (Başka yerde belirtilmeyen motorlu karayolu taşıtları) alt sektörü hariç, tüm alt sektörlerde Türkiye'nin net ithalatçı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin SITC 782 (Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar), SITC 783 (Başka yerde belirtilmeyen motorlu karayolu taşıtları), SITC 785 (Motosikletler, bisikletler, hasta-sakatlar taşıyıcılar, vb. ve bunların aksam parçaları) ve SITC 786 (Römorklar ve yarı römorklar) sektörlerinde bazı dönemlerde net ihracatçı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv Sektörü, Endüstri-içi Ticaret, Grubel-Llyod Endeksi, Ticaret Dengesi Endeksi, Türkiye.

GİRİŞ

Artan küresel rekabet, yan sanayinin büyümesi, tüketici talebinin değişmesi otomotiv sanayisindeki değişimi şekillendirmiştir. Küreselleşme, otomotiv endüstrisindeki ana etmenlerden biridir. Küreselleşme, motorlu araç

üreticilerinin ve tedarikçilerinin üretimlerini arttırmalarına ve dolayısıyla ölçek ekonomilerinden yararlanmalarına imkan tanımıştır. Böylelikle küresel rekabet, otomotiv endüstrisindeki birleşmelerin daha büyük ölçeğe ulaşmasına ve maliyetlerin düşmesine neden olmuştur (Türkcan ve Ateş, 2008:4).

Otomobil parçası üreticilerinin, dünya çapındaki pazarlarda ürün üretmeye ve tedarik etmeye başlamasıyla birlikte, araştırma ve geliştirmenin önemi daha da artmıştır. Yaşanan bu durum, otomobil parçaları endüstrisinde birleşmelere neden olmuştur. Böylelikle, modülerleştirme yeni trend haline gelmiştir (Türkcan ve Ateş, 2008:5).

Otomotiv sektörünün dış ticaret yapısının incelendiği çalışmada, otomotiv sektörüne ait 2010-2019 dönemi için Rev.3 iki ve üç haneli veriler kullanılmıştır. Dış ticaret yapısını analiz etmek için, Türkiye ve Almanya için, Grubel-Llyod Endeksi ve Ticaret Dengesi Endeksleri hesaplanmıştır. Analizlerden önce Türkiye ve Almanya için, otomotiv sektöründe alt sektörlerle ilişkin ihracat ve ithalat değerlerine yer verilmiştir. Daha sonra konuya ilişkin literatürde yer alan çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın analiz kısmında, Grubel-Llyod Endeks ve Ticaret Dengesi Endeksleri hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarında göre, Türkiye ve Almanya arasındaki otomotiv sektörü dış ticaretin, endüstri-içi ticaret şeklinde olduğu görülmüştür. Ayrıca otomotiv sektörü alt sektörleri itibariyle, Türkiye'nin net ithalatçı, Almanya'nın da net ihracatçı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1. TÜRKİYE VE ALMANYA OTOMOTİV SEKTÖRÜ DURUM ANALİZLERİ

Otomotiv sektörü, Türkiye için önemli bir sektör olmasına rağmen, son dönemde yaşanan küresel risklerden olumsuz etkilenmiştir. Küresel tedarik zincirinin kopması, salgının dünya ticaretine verdiği zarar ve ülkelerin korumacı politikaları gibi faktörlerin etkisinden dolayı, ihrac pazarlarında ani düşüşler beklenmektedir. Bu durum, otomotiv sektörü için ciddi tehdit oluşturmaktadır.

Türkiye'nin otomotiv sektöründe, Almanya'dan ithalatının artması 1990'lı yıllara dayanmaktadır. Özellikle 1997 yılı sonrasında, markın enflasyonun altında değerlendirilmesi Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı ithalatının, aşırı yükselmesine neden olmuştur (Okyay, 2005:120).

Dünya otomotiv üretiminde Almanya 2018 yılında, 5.sırada yer alırken; 2019 yılında 4.sıraya yükselmiştir. Aynı sıralamada Türkiye 2018 yılında, 15.sırada yer alırken; 2019 yılında 14.sıraya yükselmiştir. AB ülkeleri içinde Almanya, 2018 ve 2019 yıllarında dünya otomotiv üretiminde 1.sırada yer almaktadır. Türkiye ise, AB ülkeleri içinde 2018 yılında 5.sırada yer alırken, 2019 yılında 4.sıraya yükselmiştir (Otomotiv Sanayi Derneği, 2020:12).

Türkiye'de son dönemlerde otomotiv ithalatında ciddi düşüşler yaşanmıştır. 2017 yılında 17.4 milyar dolar otomotiv ithalatı, 2018 yılında 13.8 milyar dolara, 2019 yılında ise 9.6 milyar dolara gerilemiştir (Otomotiv Sanayi Derneği, 2020:29).

Otomotiv sektörü, yıllardan beri Türkiye dış ticaretinde önemli paya sahiptir (Dilek, 2020, s.288). Bu sektör için, Türkiye'nin önemli dış ticaret ortaklarından biride Almanya'dır. Tablo 1'de Türkiye'nin otomotiv sektöründe alt sektörler itibariyle, Almanya'ya yaptığı ihracat değerleri gösterilmektedir. Tablo 1'e göre, SITC 781 kodlu ve SITC 784 kodlu alt sektör gruplarında Türkiye'nin Almanya'ya en fazla ihracat yaptığı görülmektedir. En az ihracat ise, SITC 786 kodlu alt sektör grubunda yapılmaktadır. Yıllar itibariyle toplam ihracat değerlerinde artış yaşansa da, bu artışın çok fazla olmadığı görülmektedir. 2010 yılında 1.5 milyar dolar olan ihracat, 2019 yılında 3.1 milyar dolara yükselmiştir. 2010-2019 arası dönemde, Almanya'ya yapılan toplam ihracat ise 22.8 milyar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Türkiye Otomotiv Sektöründe Alt Sektörler İtibariyle İhracat Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	781	782	783	784	785	786	Toplam
2010	568.374.480	329.726.924	167.435.480	507.161.053	2.491.351	12.921.047	1.588.110.335
2011	589.326.643	228.276.287	211.593.736	708.093.122	2.451.730	32.313.942	1.772.055.460
2012	571.253.411	229.827.101	167.355.022	673.382.752	2.564.562	32.389.538	1.676.772.386
2013	502.788.638	218.703.824	244.698.317	732.312.033	2.372.330	20.602.406	1.721.477.548
2014	749.232.353	247.238.562	276.946.164	822.002.253	3.283.345	40.670.083	2.139.372.760
2015	629.165.897	279.812.981	292.726.758	750.086.771	2.954.943	56.582.535	2.011.329.885
2016	964.160.937	355.196.742	392.902.650	793.897.062	5.927.503	92.176.204	2.604.261.098
2017	1.149.870.033	319.064.361	466.445.801	870.764.866	5.654.546	102.165.380	2.913.964.987
2018	1.056.317.120	364.130.399	698.577.950	962.060.927	6.685.344	221.909.781	3.309.681.521
2019	1.035.836.271	351.641.502	630.825.987	951.476.426	15.286.125	173.772.917	3.158.839.228

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından elde edilen verilerin, yazar tarafından hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 2’de Türkiye’nin otomotiv sektöründe alt sektörler itibariyle, Almanya’ya yaptığı ithalat değerleri gösterilmektedir. Tablo 2’ye göre, SITC 781 kodlu ve SITC 784 kodlu alt sektör gruplarında, Türkiye’nin Almanya’dan en fazla ithalat yaptığı görülmektedir. En az ithalat ise, SITC 785 kodlu alt sektör grubunda yapılmaktadır. Yıllar itibariyle toplam ithalat değerlerinde sürekli artışın yaşanmadığı ve 2016 yılı sonrası ithalatın azaldığı görülmektedir. 2010 yılında 4 milyar dolar olan ithalat, 2019 yılında 2.4 milyar dolara gerilemiştir. 2010-2019 arası dönemde, Almanya’dan yapılan toplam ithalat ise, 47.3 milyar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Türkiye Otomotiv Sektöründe Alt Sektörler İtibariyle İthalat Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	781	782	783	784	785	786	Toplam
2010	2.385.568.638	246.465.832	300.524.343	1.051.693.504	5.923.446	90.184.732	4.080.360.495
2011	2.983.406.883	345.459.383	602.482.834	1.454.477.399	8.687.499	193.008.799	5.587.522.797
2012	2.791.653.374	280.085.652	409.069.660	1.169.219.856	8.571.515	146.873.034	4.805.473.091
2013	3.433.713.591	344.068.110	339.343.181	1.315.841.683	8.418.279	146.987.630	5.588.372.474
2014	3.105.483.495	306.824.876	372.977.226	1.268.917.268	10.980.296	139.949.555	5.205.132.716
2015	3.609.266.655	357.391.924	364.075.637	1.213.959.755	15.354.373	118.288.908	5.678.337.252
2016	3.423.296.080	360.468.672	198.492.896	1.088.259.834	14.325.288	103.764.699	5.188.607.469
2017	2.961.077.875	451.881.654	130.269.564	1.231.400.323	14.134.685	110.111.292	4.898.875.393
2018	2.047.182.129	270.489.075	86.213.193	1.310.203.892	17.997.787	115.194.473	3.847.280.549
2019	1.073.127.192	152.567.794	32.428.225	1.062.336.192	7.644.774	92.097.885	2.420.202.062

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından elde edilen verilerin, yazar tarafından hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 3’de Türkiye-Almanya arasındaki ihracat ve ithalat değerleri gösterilmektedir. Buna göre, yıllar itibariyle ithalat değeri ihracat değerlerinden fazladır. Ancak yıllar itibariyle ithalatta azalma, ihracatta artış yaşanmıştır. Özellikle 2015 sonrası, -3.6 milyar dolar olan net ihracat, 2019 yılında pozitif değer olarak 738 milyon dolara yükselmiştir.

Tablo 3: Türkiye-Almanya İhracat ve İthalat Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Net İhracat
2010	1.588.110.335	4.080.360.495	-2.492.250.160
2011	1.772.055.460	5.587.522.797	-3.815.467.337
2012	1.676.772.386	4.805.473.091	-3.128.700.705
2013	1.721.477.548	5.588.372.474	-3.866.894.926
2014	2.139.372.760	5.205.132.716	-3.065.759.956
2015	2.011.329.885	5.678.337.252	-3.667.007.367
2016	2.604.261.098	5.188.607.469	-2.584.346.371
2017	2.913.964.987	4.898.875.393	-1.984.910.406
2018	3.309.681.521	3.847.280.549	-537.599.028
2019	3.158.839.228	2.420.202.062	738.637.166

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından elde edilen verilerin, yazar tarafından hesaplamaları yapılmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatürde, otomotiv sektöründe endüstri-içi ticareti ele alan, çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların bir kısmı konuyu, ülke grupları açısından ele alırken; diğer gruptaki çalışmalar, ülkeler özelinde konuyu ele almışlardır. İlk grupta yer alan çalışmalar şu şekildedir:

Montout, Mucchielli ve Zignago (2002) çalışmalarında, bölgeselleşme ve endüstri-içi ticaret ilişkisini incelemişlerdir. Bunun için, NAFTA'da Otomobil Sanayi ele almışlardır. 1992-1999 döneminin ele alındığı çalışmada, bölgesel entegrasyonun endüstri içi ticaretin yoğunluğu üzerindeki önemli rolü vurgulanmıştır.

Ito ve Umemoto (2004) çalışmalarında, ASEAN-4 ülkelerindeki otomobil ve otomobil parçaları endüstrilerine odaklanarak, bölge içi ticaret ele alınmıştır. 1996-2001 döneminin ele alındığı çalışma neticesinde, Grubel-Lloyd endeksin seviyesinin ASEAN'da oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, Tayland'ın ASEAN'daki en büyük otomobil parçaları ihracatçısı ve ithalatçısı olduğu ortaya konulmuştur.

Kawecka-Wyrzykowska (2009) çalışmalarında, yeni AB Üye Devletleri için otomotiv sektöründe endüstri-içi ticareti analiz etmişlerdir. 2000-2007 döneminin ele alındığı çalışma neticesinde, otomotiv sektöründe ticaretin, önceki bazı araştırmaların önerdiği gibi, esas olarak dikey karakterde olmadığı sonucuna varılmıştır.

Roldán ve Pérez (2011) çalışmalarında, APEC'in yedi ASEAN üyesi ile Pasifik İttifakı üyeleri arasındaki endüstri içi ticaretin önemini ele almışlardır. 2005-2009 dönemi için, SITC Rev.4'e dayalı ticaret ağırlıklı Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak ölçümler yapılmıştır. Bu analizdeki ekonomik sektörleri şunlardır: tarıma dayalı, kauçuk esaslı ürünler, ahşap esaslı ürünler, balıkçılık, sağlık hizmetleri, otomobil, tekstil ve giyim,

elektronik ve BİT endüstrileri. Çalışma neticesine, BİT sektöründe Singapur, otomobil sektöründe de Tayland'a vurgu yapılmıştır.

Ambroziak (2016) çalışmasında, doğrudan yabancı yatırımın, altı yeni AB Üyesi Devletlerde (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya) otomotiv ürünlerinde, endüstri içi ticareti ne ölçüde etkilediğini araştırmıştır. 1995-2014 döneminin ele alındığı çalışma neticesinde, otomotiv sektörü için, DYY girişlerinin kilit faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci grupta yer alan çalışmalar şu şekildedir:

Faustino (2010) çalışmasında, otomobil endüstrisinde endüstri-içi ticaret ve işgücü piyasası uyumunu ele almıştır. Çalışmada artan endüstri içi ticareti, Portekiz otomobil endüstrisi için ele almıştır. Endüstri-içine ilişkin kayşayı negatif olarak bulunmuştur.

Leitão (2011) çalışmasında, Portekiz'deki otomobil endüstrisinde endüstri içi ticaretin, yatay ve dikey endüstri içi ticaretin belirleyicilerini araştırmıştır. 1995-2008 döneminin ele alındığı çalışma, yatay endüstri-içi ticaret ve Heckscher-Ohlin değişkenleri arasında pozitif bir istatistiksel ilişki olmadığı teorisini desteklemektedir.

Surugiu ve Surugiu (2015) çalışmalarında, 1995–2012 döneminde, Romanya otomobil parçaları ve aksesuarları sektöründeki endüstri içi ticaretin belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmaları neticesinde, endüstri-içi ticaret üzerinde, ekonomik büyümenin doğrudan etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Marius-Răzvan ve Camelia (2015) çalışmalarında, Romanya'dan motorlu taşıt parçaları ve aksesuarları sektöründeki endüstri içi ticaretin belirleyicilerini incelemişlerdir. Romanya ile 13 AB ülkeleri (Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Polonya, Portekiz, Slovakya ve İspanya) arasındaki ticaret incelenmiştir. Çalışma neticesinde, ekonomik büyümenin Romanya endüstri-içi ticaret endeksi üzerinde, doğrudan bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Terregrossa, Karagöz ve Turan (2015) çalışmalarında, Türk otomotiv endüstrisinin parça ve bileşen ticaretine odaklanmaktadır. Bu amaçla, Türkiye'nin küresel otomotiv ağlarındaki konumu ve rekabet gücü incelenmiştir. 2002-2012 dönemi verilerinin ele alındığı çalışma neticesinde, otomotiv ihracatında Türkiye'nin önemli ihracatçı konumu vurgulanmıştır.

Yenilmez ve Güllü (2018) çalışmalarında, 2016 yılı için Türk otomotiv sektöründe, endüstri-içi ticareti analiz etmişlerdir. Üç alt basamaklı ürün grubunda analizler yapılmıştır. Analiz sonucunda Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı ülkeler ve ürün grupları tespit edilmiştir.

Çayır ve Köse (2019) çalışmalarında, Türkiye ve Almanya arasındaki endüstri-içi ticaretin yapısını incelemişlerdir. 2018 yılı için, otomotiv, hazır giyim, kimya, demir çelik ve gıda alt sektörlerinde, Grubel Llyod Endeksi hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda, Türkiye ve Almanya arasında ticaretin, endüstriler arası ticaret şeklinde gerçekleştiği ortaya konulmuştur.

Yücel ve Ustabas (2019) çalışmalarında, 2007-2017 dönemi için Amerika'da otomotiv sektörünü ele almışlardır. Donald Trump dönemi sonrasında, artan korumacılığın endüstri-içi ticaret üzerindeki etkisinin ele alındığı çalışmada, Grubel-Lloyd endeksi hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda, korumacılığın endüstri-içi ticareti olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

3. ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET VE TİCARET DENGESİ ANALİZİ

3.1. Veri

Çalışmada, otomotiv sektörüne ait 2010-2019 dönemi için Rev.3 iki ve üç haneli veriler incelenmiştir. Veriler United Nations Comtrade veri tabanından elde edilmiştir. Endüstri-içi ticaret ve ticaret dengesi endeksleri Türkiye ve Almanya için hesaplanmıştır. Otomotiv sektörü dair, alt grup sınıflandırması şu şekildedir

- 781 - Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)
 782 - Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
 783 - Başka yerde belirtilmeyen motorlu karayolu taşıtları
 784 - Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri (772,781,782,783 için)
 785 - Motosikletler, bisikletler, hasta-sakatlar taşıyıcılar, vb. ve bunların aksam parçaları
 786 - Römorklar ve yarı römorklar

3.2.Yöntem

Endüstri-içi ticaret, literatürde sıklıkla kullanılan Grubel-Lloyd (GL) endeksiyle hesaplanmıştır (Grubel ve Lloyd, 1975: 21). Ülkelerin net ithalatçı veya net ihracatçı olduğunu gösteren endeks hesaplaması ise, ticaret dengesi endeksiyle (TBI) hesaplanmıştır (Şahin, 2016:14). Endekslere ilişkin hesaplamalar şu şekilde yapılmaktadır:

$$GL = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i} \quad (1)$$

$$TBI = \frac{(X_{ij} - M_{ij})}{(X_{ij} + M_{ij})} \quad (2)$$

Formüllerde yer alan X_i ihracat değerini gösterirken; M_i ithalat değerini göstermektedir.

3.3.Endüstri-İçi Ticaret ve Ticaret Dengesi Endeks Hesaplamaları

Türkiye ve Almanya için SITC 78 ürün grubu dair, G-L endeks sonuçları hesaplanmıştır. Tablo 4'de yer alan G-L endeksine göre, ticaretin endüstri-içi şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'de 2011 ve 2013 yılları ile Almanya'da 2010, 2011 ve 2013 yılları dışında tüm yıllarda ve ortalamada ticaret endüstri-içi şeklinde gerçekleşmiştir. Her iki ülke grubunda, 2015 yılı sonrasında endeks değerinin gittikçe yükseldiği görülmektedir.

Tablo 4: Türkiye ve Almanya'nın SITC 78 Ürün Grubunda G-L Endüstri-İçi Ticaret Endeksi

Yıllar	Türkiye için G-L Endüstri-İçi Ticaret Endeksi	Almanya için G-L Endüstri-İçi Ticaret Endeksi
2010	0.56	0.42
2011	0.48	0.46
2012	0.52	0.50
2013	0.47	0.46
2014	0.58	0.57
2015	0.52	0.52
2016	0.67	0.63
2017	0.75	0.71
2018	0.92	0.91

2019	0.87	0.92
Ortalama	0.65	0.61

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından elde edilen verilerin, yazar tarafından hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 4’de görüleceği gibi, SITC 78 ürün grubunda ticaretin endüstri-içi şeklinde olduğu tespit edildikten sonra, alt sektörler itibariyle endüstri-içi ticaret analiz edilmiştir. Tablo 5’de alt sektörler itibariyle endüstri-içi ticaret değerleri görülmektedir. Buna göre, SITC 782 ve SITC 784 kodlu ürün gruplarında endüstri-içi ticaretin yüksek olduğu görülmektedir. SITC 783, SITC 785 ve SITC 786 kodlu ürün gruplarında ortalama olarak endüstri-içi ticaretin 0.50’nin üzerinde olduğu görülmektedir. SITC 781 kodlu ürün grubunda ise, endüstri-içi ticaret değerinin, 2017, 2018 ve 2019 yılları hariç, diğer yıllarda 0.50’nin altında olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye’de Otomotiv Alt Sektörleri İtibariyle G-L Endüstri-İçi Ticaret Endeksi

Yıllar	781	782	783	784	785	786
2010	0.38	0.86	0.72	0.65	0.59	0.25
2011	0.33	0.80	0.52	0.65	0.44	0.29
2012	0.34	0.90	0.58	0.73	0.46	0.36
2013	0.26	0.78	0.84	0.72	0.44	0.25
2014	0.39	0.89	0.85	0.79	0.46	0.45
2015	0.30	0.88	0.89	0.76	0.32	0.65
2016	0.44	0.99	0.67	0.84	0.59	0.94
2017	0.56	0.83	0.44	0.83	0.57	0.96
2018	0.68	0.85	0.22	0.85	0.54	0.68
2019	0.98	0.61	0.10	0.94	0.67	0.69
Ortalama	0.43	0.97	0.89	0.78	0.61	0.77

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından elde edilen verilerin, yazar tarafından hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 6’da Almanya için alt sektörler itibariyle endüstri-içi ticaret değerleri görülmektedir. Buna göre, SITC 782, SITC 784 ve SITC 786 ürün gruplarında endüstri-içi ticaretin yüksek olduğu görülmektedir. SITC 783 ve SITC 785 ürün gruplarında ortalama olarak endüstri-içi ticaretin 0.50’nin üzerinde olduğu görülmektedir. SITC 781 ürün grubunda ise, endüstri-içi ticaret değerinin 2018 ve 2019 yılları hariç, diğer yıllarda 0.50’nin altında olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Almanya’da Otomotiv Alt Sektörleri İtibariyle G-L Endüstri-İçi Ticaret Endeksi

Yıllar	781	782	783	784	785	786
2010	0.21	0.25	0.78	0.71	0.77	0.50
2011	0.23	0.50	0.52	0.73	0.37	0.67
2012	0.26	0.52	0.76	0.79	0.37	0.75

2013	0.18	0.55	0.87	0.78	0.51	0.62
2014	0.32	0.59	0.97	0.88	0.41	0.80
2015	0.27	0.54	0.85	0.84	0.40	0.90
2016	0.33	0.81	0.16	0.90	0.53	0.83
2017	0.45	0.66	0.13	0.86	0.49	0.76
2018	0.65	0.96	0.11	0.87	0.62	0.69
2019	0.94	0.78	0.03	0.88	0.68	0.68
Ortalama	0.35	0.67	0.59	0.83	0.59	0.98

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından elde edilen verilerin, yazar tarafından hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 7’de Türkiye için otomotiv sektöründe ticaret dengesi endeksleri hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda Türkiye’nin net ihracatçı olduğu sektörler tespit edilmiştir. Buna göre, SITC 782, SITC 783, SITC 785 ve SITC 786 kodlu sektörlerinde bazı dönemlerde net ihracatçı konumunda olmasına rağmen, çoğunlukla ithalatçı konumdadır. Benzer şekilde SITC 781 ve SITC 784 alt sektörlerinde Türkiye’nin net ithalatçı olduğu görülmektedir. Genel olarak, otomotiv sektörü alt sektörleri itibariyle, Türkiye’nin net ithalatçı olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Türkiye Otomotiv Sektöründe Alt Sektörler İtibariyle Ticaret Dengesi Endeksi

Yıllar	781	782	783	784	785	786
2010	-0.62	0.14	-0.28	-0.35	-0.41	-0.75
2011	-0.67	-0.20	-0.48	-0.35	-0.56	-0.71
2012	-0.66	-0.10	-0.42	-0.27	-0.54	-0.64
2013	-0.74	-0.22	-0.16	-0.28	-0.56	-0.75
2014	-0.61	-0.11	-0.15	-0.21	-0.54	-0.55
2015	-0.70	-0.12	-0.11	-0.24	-0.68	-0.35
2016	-0.56	-0.01	0.33	-0.16	-0.41	-0.06
2017	-0.44	-0.17	0.56	-0.17	-0.43	-0.04
2018	-0.32	0.15	0.78	-0.15	-0.46	0.32
2019	-0.02	0.39	0.90	-0.06	0.33	0.31
Ortalama	-0.56	-0.03	0.11	-0.22	-0.39	-0.23

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından elde edilen verilerin, yazar tarafından hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 8’de Almanya için otomotiv sektöründe alt sektörler itibariyle ticaret dengesi endeksi hesaplanmıştır. Buna göre, SITC 781, SITC 782 (2019 yılı hariç), SITC 784 ve SITC 785 (2019 yılı hariç) kodlu sektörlerinde net ihracatçı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde SITC 786 kodlu sektöründe büyük oranda net ihracatçı olduğu görülmektedir. Buna karşın SITC 783 sektöründe Almanya’nın dönemler itibariyle büyük oranda net ithalatçı olduğu görülmektedir. Genel olarak, Türkiye’nin otomotiv sektöründe alt sektörler itibariyle net ithalatçı, Almanya’nın da net ihracatçı olduğu söylenebilir.

Tablo 8: Almanya Otomotiv Sektöründe Alt Sektörler İtibariyle Ticaret Dengesi Endeksi

Yıllar	781	782	783	784	785	786
2010	0.79	0.75	0.22	0.29	0.23	0.50
2011	0.77	0.50	0.48	0.27	0.63	0.33
2012	0.74	0.48	0.24	0.21	0.63	0.25
2013	0.82	0.45	-0.13	0.22	0.49	0.38
2014	0.68	0.41	0.03	0.12	0.59	0.20
2015	0.73	0.46	-0.15	0.16	0.60	0.10
2016	0.67	0.19	-0.84	0.10	0.47	-0.17
2017	0.55	0.34	-0.87	0.14	0.51	-0.24
2018	0.35	0.04	-0.89	0.13	0.38	-0.31
2019	0.06	-0.22	-0.97	0.12	-0.32	-0.32
Ortalama	0.65	0.33	-0.41	0.17	0.41	0.02

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından elde edilen verilerin, yazar tarafından hesaplamaları yapılmıştır.

4. SONUÇ

Otomotiv sektörü yan sektörleri itibariyle, ülke ekonomisi etkileyen önemli sektör konumundadır. Üretim, ihracat ve istihdamın artırılması noktasında, ciddi katma değer yaratmaktadır. Küreselleşmenin artmasıyla birlikte, uluslararası üretim paylaşım faaliyetlerinde artışın meydana gelmiştir. Böylelikle, otomotiv sektöründeki ara mallarda, endüstri içi ticaretin önemi artmıştır.

Çalışmada, Türkiye ve Almanya arasındaki otomotiv sektöründeki dış ticaretin yapısı analiz edilmiştir. Bunun için, 2010-2019 dönemine ait ihracat ve ithalat değerlerinden yola çıkılarak, iki ve üç haneli sektör verileri analiz edilmiştir. Grubel Lloyd Endeksi ve Ticaret Dengesi Endeksleri hesaplanmıştır. Hesaplamaları sonucunda, Türkiye ve Almanya arasında otomotiv sektöründe, endüstri-içi ticaretin var olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca Ticaret Dengesi Endeksine göre, Türkiye SITC 782 (Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar), SITC 783 (Başka yerde belirtilmeyen motorlu karayolu taşıtları), SITC 785 (Motosikletler, bisikletler, hasta-sakatlar taşıyıcılar, vb. ve bunların aksam parçaları) ve SITC 786 (Römorklar ve yarı römorklar) sektörlerinde bazı dönemlerde net ihracatçı konumunda olduğu görülmüştür. Ancak genel olarak, otomotiv sektöründe Türkiye'nin net ithalatçı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'de otomotiv sektörünün gelişip, net ithalatçı pozisyonundan ihracatçı pozisyona geçmesi için gerekli düzenlemeleri yapması gerekmektedir. Bu noktada, ihracata yönelik üretimi teşvik edecek gerekli destek ve yardımların yapılması, teknoloji ağırlıklı üretimin artması, ithalata bağımlılığı azaltıcı ekonomi politikalarının geliştirilmesi ve yabancı yatırımların artması sektörde rekabet gücünün artmasına olumlu katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ambroziak, Ł. (2016), "FDI and Intra-Industry Trade in The Automotive Industry in The New EU Member States", *International Journal of Management and Economics*, 52(1), 23-42.
- Çayır, B. & Z. Köse (2019), "Türkiye-Almanya Arasındaki Endüstri İçi Dış Ticaret Yapısının Sektörlere Göre Değerlendirilmesi", *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 6(17), 63-84.
- Dilek, S. (2020). "Türkiye Dış Ticaretinin Dönemlere Göre Seyri", *Uluslararası İktisat Hakkında Araştırmalar*. Nobel Yayınevi.
- Faustino, H. (2010), "Intra-Industry Trade and Labour Market Adjustment in The Automobile Industry", *International Journal of Economics and Finance*, 2(4), 3-6.
- Grubel, H. G. & P. Lloyd (1975), "Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products", London: MacMillan.
- Ito, K., & M. Umemoto (2004), "Intra-Industry Trade in The ASEAN Region: The Case Of The Automotive Industry", <http://www.agi.or.jp/7publication/workingpp/wp2004/2004-23.pdf>
- Kawecka-Wyrzykowska, E. (2009), "Evolving Pattern of Intra-Industry Trade Specialization of The New Member States (NMS) of The EU: The Case of Automotive Industry, European Economy", *Economic Papers*, No. 364.
- Leitão, Nuno Carlos (2011), "Intra-Industry Trade in The Automobile Sector: The Portugese Experience", *Argumenta Oeconomica*, 2(27), 125-136.
- Marius-Răzvan, S. & S. Camelia (2015), "Analysis of the Intra-Industry Trade for the Motor Vehicle Parts and Accessories Sector from Romania", *Procedia Economics and Finance*, 22, 343-352.
- Montout, S. & J.L. Mucchielli & S. Zignago (2002), "Regionalization And Intra-Industry Trade: An Analysis of Automobile Industry Trade In NAFTA", *Region et Developpement*, 16., 137-159.
- Okyay, Uçan (2005), "Türkiye'de Otomotiv Sektörü Dış Ticaretinin Gelişimi", *Sosyoekonomi*, 2(2).116-132.
- Otomotiv Sanayi Derneği (2020), Otomotiv Sanayii 2019 Yili Küresel Değerlendirme Raporu, <http://www.osd.org.tr/osd-yayinlari/kuresel-otomotiv-sektoru-degerlendirme-raporlari/>
- Roldán, A., & C. Pérez (2011), "The Importance of Intra-Industry Trade Between ASEAN-7 And The Pacific Alliance: A Mechanism To Strengthen Economic Integration And Expanding Trade Across The Pacific", https://basc.berkeley.edu/ascc/papers/RoldanPerez_Paper.pdf
- Şahin, D. (2016), "Türkiye'nin Mobilya Sektörü Dış Ticaret Yapısının Analizi", *Journal of Life Economics*, 3(3), 7-26.
- Surugiu, M-R. & C. Surugiu (2015), "Analysis of the Intra-Industry Trade for the Motor Vehicle Parts and Accessories Sector from Romania", *Procedia Economics and Finance*, 22, 343-352.
- Terregrossa, N. T. & F. Karagöz & T. Turan (2015), "Turkey's Position And Competitiveness In The Global Automotive Networks", <https://www.etsg.org/ETSG2015/Papers/490.pdf>
- Türkcan, K., & A. Ateş (2008), "Vertical Intra-Industry Trade: An Empirical Examination of the US Auto-Parts Industry", In *ETSG Annual Conference Paper*.

United Nations Comtrade Database (2020), <https://comtrade.un.org/data/>,

Yenilmez, F., & M. Güllü (2018), "Türk Otomotiv Sektöründe Endüstri İçi Ticaretin Analizi", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 37-56.

Yücel, G. E., & A. Ustabaş (2019), Has Intra-Industry Trade Changed After Protectionism?: The Case of US Automotive Industry, *Journal of Yaşar University*, 14, 82-99.

A Comprehensive Study of Disease pattern of Gurez valley in Kashmir in Union territory of Jammu and Kashmir

Ruyida Mushtaq

Research Scholar, Department of Geography and Regional Development, University of Kashmir

ruyidakhan611@gmail.com

Abstract:

Gurez is a fertile valley located in the high Himalayas in Bandipora district of north Kashmir in union territory of J&K, India about 8000 feet above sea level, surrounded by snowcapped mountains and is a gateway to the famous silk route across central Asia. The pyramid shaped mountain peak named after famous Kashmiri poetess Habbakhatoon is most fascinating peak in Gurez. Kishenganga river flow through the valley. In mountainous region of Gurez, there are various constraints which degrades quality of life such as unhygienic housing conditions poor transportation, poor housing, lack of efficient ventilation and infrastructural facilities, harsh weather conditions and as a consequence of these factors, health problems are most rampant in the Gurez valley. In this paper we examined the morbidity pattern of health and recommend ways for proper elimination of all health hazards in the study area.

Keywords: Diseases, Gurez valley, Enviroment, Health

Introduction:

Introduction:

The interaction between man and his environment, our health is to a considerable extent determined by the environmental quality. As a consequence, environment and health are closely related. The environment in which we live, work and relax is determining for our health and wellbeing. Physical, chemical and biological factors in the environment can have repercussions on our health both physically and mentally. WHO definition of health emphasis physical, mental and social wellbeing and not merely absence of disease or infirmity. Health is considered as an overall concept reaching beyond the absence of illness and ailments. Wellbeing and quality of life are subject to an impressive number of factors including physiological, social and environment –related aspects. In addition to positive influences such as green belts and entertainment areas, it is also important to identify the negative factors such as noise, odour and light nuisance. However, the relation between environment and health is extremely complex. Although many health problems are to be associated with mountainous areas-e.g. respiratory, asthma, coughing, TB, Altitude sickness. Millions of people in mountainous areas – like Himalaya, Andes suffer from goiter and cretinism because of glaciation, melting snow and heavy rainfall regularly leach fragile mountain soils of their iodine content. At the same time in many mountain communities, vitamin A deficiency is the leading cause of blindness in children, while

raising the risk of disease and death from severe infections. According to FAO (2015) high level of malnutrition and hunger in mountain areas have much to do with inaccessibility, complexity and fragility of mountain environments and extent to which mountain people are often marginalized. Mountain people face immense physical barriers- rugged terrain, poor communication, and inadequate roads. Akhter (1991) found that respiratory diseases are more common in mountainous areas. He studied that Indoor air pollution from biological agents related to damp and mould increases risk of respiratory diseases in children. Damp is often associated with poor housing and social conditions ,poor indoor air quality and inadequate housing hygiene which includes factors such as overcrowding, low air exchange rate , low indoor temperature and poor insulation. Izhar (2004) studied goiter is common vulnerable disease in mountainous areas and lacks iodine content because of glaciation ,melting snow and heavy rainfall regularly leach fragile mountain soils of their iodine content. Learmonth(1985) found that infectious diseases are common in unhygienic areas and contaminated environment because of various factors associated with infectious diseases e.g. poor housing, poor hygienic living conditions, lack of sanitation, contaminated water . Agnihotri (1995) studied that mountain people suffer joint problems, arthritis, vascular pains and nerve related pain because cold weather also restricts circulation of blood flow through the body which causes further inflammation in the joints .This lack of movement can cause our body to stiffen up and cause pain in the joints. This natural body mechanism contributes to joint pain during cold weather . Deka (2008) studied that mountaineous regions suffer respiratory problems because of cold weather spells, harsh winter climate and exposure to low environmental temperatures cause pathophysiological responses such as vasoconstriction in respiratory tract mucosa and suppression of immune which are responsible for increased susceptibility to infections.

Study area

Gurez is located on the banks of river Kishenganga extends between (34°30' to 34°41' N) and (74° 37' to E74°46' E) latitudes at an average altitude of about 2370 metres. The coldest and dangerous peak Razdan (Razdan pass) located above 4000 meters to reach the valley which not only connects the region with the rest of Kashmir but also divides the two on geographical, socio-cultural and linguistic lines.

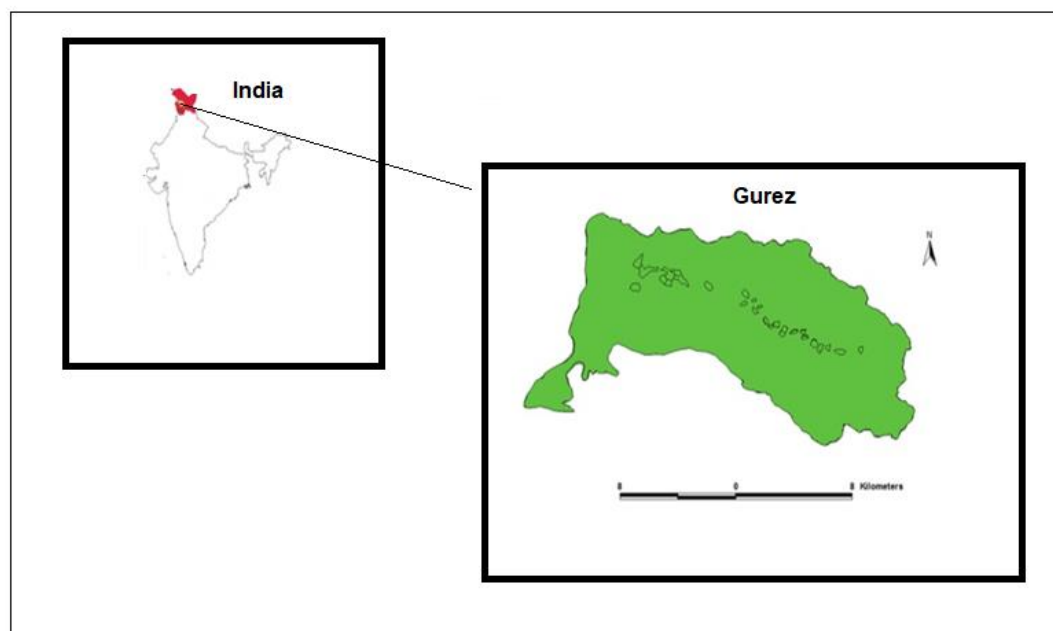

Figure 1: Location map

Materials and Methods

In order to accomplish the above objectives both primary as well as secondary data has been Utilized. Primary data was collected from households in the study area through combination of structured and unstructured questionnaires and Purposeful sampling is used in this study which includes information rich cases for detailed analysis. After successful collection of said data, the relevant data was then tabulated, analyzed, processed and finally results were gauged out . To conduct this research, 355 households were selected as participants of this study and quantitative data was analysed by using descriptive statistics and qualitative data was analysed by using thematic interpretation and narration.

Apart from this, secondary data has been collected from and health departments – PHC, CHC, Dispensaries, Sub- Centers and various periodicals, reports, district census hand books, files and documents related to medical and health care institutions

Table 1: Occurrence of Diseases in Gurez Division based on qualitative approach

More Prevalent Diseases	Spatial Cause of Disease
Respiratory and pulmonary diseases	Unhygienic conditions, harsh cold weather conditions in winter, lack of efficient ventilation and infrastructural facilities, poor quality Housing
Joint disease, Rheumatism, Arthritis	High intensity of cold during winter
Gastrointestinal problems	Polluted water because of chemical disturbance around the kishanganga project site
Intestinal helminthes	Poor hygienic living
Skin' infections	Infective water source
Goiter and cretinism	Glaciation, melting snow, heavy snowfall regularly leach fragile mountain soils of their iodine content

Table 2: Household survey of villages in Gurez

Name of village	No. of households surveyed	No. of kuccha households	Average floor space per person in sqfts	No. of households with ventilation size <6×5ft	No. of households without ventilation ≥6×5ft	No. of household having solid waste facilities	Household have inside cowshed	Source of water
Dawar	68	38	401.8	60	8	6	16	Individual tap water
Shahpora	12	10	12.8	10	2	2	5	Individual tap water
Badugam	18	18	39.61	1	17	0	11	Individual tap water
Dangithal	39	39	11.7	38	1	0	18	Individual tap water
Tarabal	12	11	16.57	10	2	0	8	Individual tap water
Shaikpora	15	6	9.69	11	4	0	9	Individual tap water
Gulshanpora/bagtoor	17	7	15.18	12	5	0	7	Individual tap water
Achoora	17	9	8.02	17	0	0	14	Individual tap water

Purana tulail	40	40	3.7	36	12	0	20	River
Khandiyal	10	5	7.32	8	2	2	6	Individual tap water
Badwan	26	8	41.3	18	0	0	3	Individual tap water
Badshatt	15	9	4.68	11	4	0	8	River
Wanpora	13	13	3.01	0	13	0	8	Individual tap water
Journial	21	20	6.14	18	3	0	9	Public tap
Mastan	20	7	12.24	13	7	0	5	Individual tap
Neeru	12	11	8.23	11	1	0	6	Riversspring

Table 3: Total Firewood and Cow dung used in each household in Kgs.

Name of village	No of households using Cowdung	No of households using firewood	Total firewood used / day in kgs	Total Cowdung used / day in kgs
Dawar	2	64	1048	10
Shahpora	2	10	66	0.5
Badugam	9	18	759	64
Dangithal	0	39	1360	0
Tarabal	0	11	210	0
Shaikpora	0	15	325	0
Gulshanpora/Bagtoor	0	17	296	0
Achoora	0	17	325	0
Purana Tulail	0	40	1108	0
Khandiyal	0	8	112	0
Badwan	0	26	376	0
Badshatt	15	15	263	20
Wanpora	0	13	88.5	0
Journial	5	21	513	10
Mastan	1	13	192	2
Neeru	2	12	308	0

Table 4: Diseases and Health hazards of Gurez valley

Name of Village	Common Diseases	% of Diseases	Common Health Hazard
Dawar	Respiratory Diseases	12. 2	Poor transportation
Shahpora	Respiratory Diseases	12. 3	Poor housing
Badugam	Respiratory Diseases	14. 5	Harsh climate
Tarabal	Respiratory Diseases	15. 7	Poor housing
Shaikhpora	Respiratory Diseases	15. 0	Poor housing
Gulshanpora/Bagtoor	Respiratory Diseases	19. 3	Poor housing, transport problems
Achoora	Respiratory Diseases	14. 9	Poor housing, transport problems
Purana Tulail	Skin Diseases	10. 9	Harsh climate
Khandiyal	Respiratory Diseases	11. 2	Transport problems
Badwan	Respiratory Diseases	14. 0	Poor housing, poor transport
Badshatt	Skin Diseases	15. 9	Poor housing, poor transport
Wanpora	Respiratory Diseases	13. 2	Poor housing
Journiel	Respiratory Diseases	15. 5	Poor housing
Mastan	Skin Diseases	15. 5	Poor housing
Neeru	Skin Diseases	13. 1	Poor housing

Result and discussions

The analysis of the above table which was conducted in 16 villages regarding disease pattern in Gurez – where respiratory diseases are more common in Gurez region. Purana tulail, Tarabal, Shaikhpora, Mastan, Badshatt in villages of Gurez where common health hazard is poor housing, poor transport, harsh climate is found. There are 251 kuchha households in Gurez region with lack of ventilation which is mainly found in Badugam, Wanpora, and Purana tulail, shaikhpora and can also facilitate spread of diseases which leads to allergies, fatigue, nausea, dry eyes, nasal congestion, headaches where people have small kitchen room with no ventilation or window for circulation of air. Under such circumstances the chances of women being affected with respiratory related ailments are high

A chemical disturbance around the kishanganga project site is found in many villages of gurez valley which includes Purana tulail, Neeru, Badshatt where people take water from river, spring and other waterbodies which is contaminated and waste generated during construction work, households waste dumped into the water sources which causes various health problems such as skin diseases, stomach problems, infectious diseases. In village Badugam where total Cowdung used/ day in kgs is 64kgs and Dangithal where total firewood used / day in kgs is 1360 where people burn dung cakes and firewood which could be absorbed by respiratory tract and causes indoor air pollution and aggravates health problems

Conclusion

Respiratory related diseases are more prevalent in mountainous region of Gurez due to harsh climate, poor housing, and lack of efficient ventilation. The people living in Gurez do not have any proper medical facility is main cause of poor health. Most of population of Gurez are unhygienic because of absence of proper water supply due to which a number of infectious diseases occur

Suggestions:

- It is clear from the study of health of people residing in Gurez is poor. Government should take proper steps to provide better roads and access to main town should be facilitated for medical treatment in times of emergency.
- Government should take steps make an efficient planning of houses for efficient ventilation.
- Non-conventional source of energy should be used for ecofriendly and pollution free atmosphere.

Referances:

1. Agnihotri, R.C. (1995) Geomedical environment and health care: A study of Bundelkhand region. Rawat Publications, New Delhi.
2. Ahktar, R., (1991) Environment and health: Themes in medical geography. Ashish Publishing House, New Delhi
3. Akhtar, R.and Learmonth, A.T.A.(1985). Geographical aspects of health and disease in India .Concept Publishing Company, New Delhi
4. Deka, S. ,(2008) North-east India: Geo-environmental issues. EBH Publishers (India), Guwahati, Assam.
5. Dutta, I. and Bawari. S. (2007) Health and health care in Assam: A status report. Centre for Enquiry into Health and Allied themes (CEHAT), Mumbai.
6. Dalai, A.K. and Ray, S. (2005). Social dimensions of health. Rawat Publications, Jaipur
7. FAO Report (2015) Food security in mountain areas
8. Izar, N. , (2004). Geography and health: A study in medical geography. A.P.H. Publishing Corporation, New Delhi

DAVRANIŞSAL FİNANS BAĞLAMINDA YATIRIMCI DUYARLILIĞININ BORSA İSTANBUL'DA ELDE EDİLEN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİNE ETKİSİ

Utku Altunöz,

Doç.Dr. Sinop Üniversitesi Boyabat İİBF, İktisat Bölümü,

E-mail: utkual@hotmail.com

ÖZ

Hisse senedi getirilerini açıklayan birçok modelin varlığına rağmen bu modeller, hisse senedi getirilerinin belirlenmesinde başarılı olamamıştır. Bu bağlamda geliştirilen modeller hisse senedi fiyatlarının oluşumunda insan psikolojisinin önemli bir rol üstlendiği tezi üzerine yoğunlaşmıştır. İnsan psikolojisini anlamaya çalışan yöntemlerinden biri olan yatırımcı duyarlılığı, hisse senedi getirilerinin tahmininde kullanılan analizlerin gelişmesiyle oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Duyarlılık birbiri ile ilişkili ve eldeki veriler ile açıklanamayan yatırımcı düşünceleri olarak tanımlanmaktadır. Şayet duyarlılık aşırı değerlemeye sebep oluyorsa, söz konusu testlere göre duyarlılık değiştiğinde duyarlılığı yüksek hisselerin gelecekte daha düşük getiri elde edeceği beklenmektedir. Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senedi getirilerinin üzerinde yatırımcı duyarlılığının etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Üç yatırımcı duyarlılığı temsilcisi değişkeninin tümü, BİST Bankacılık Endeksi (XBANK), BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Endeksi (XGMYO) ve BİST Sınai Endeksi (XUSIN) getirilerini önemli ölçüde tahmin edebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yatırımcı Psikolojisi, Yatırımcı Duyarlılığı, Hisse Senedi Getirileri.

ABSTRACT

Despite the existence of many models explaining stock returns, these models failed to determine stock returns. In this context, the developed models focused on the thesis that human psychology plays an important role in the formation of stock prices. Investor sentiment, which is one of the methods that try to understand human psychology, has become a very important issue with the development of analysis used in estimating stock returns. Sentiment is defined as investor thoughts that are related to each other and cannot be explained by the available data. If sensitivity leads to overvaluation, it is expected that high sensitivity stocks will generate

lower returns in the future when sensitivity changes according to the mentioned tests. The aim of this study is to measure the effect of investor sentiment on stock returns traded on Borsa Istanbul. All three investor sentiment sensitivity variables can significantly predict returns on the BIST Banking Index (XBANK), BIST Real Estate Investment Trust Index (XGMYO) and BIST Industrial Index (XUSIN)

Keywords: Investor Psychology, Investor Sentiment, Stock Returns

JEL Classification: D53, G41.

1.Giriş

Finans literatüründe üzerinde önemle durulan konulardan biri hisse senedi fiyat tahminidir. Bilhassa yeni geliştirilen yöntemlerle alana olan ilgi daha da artmıştır. Ekonomi ve finans yazınındaki çalışmalar genel anlamda doğru tahmin oranını yükseltmeye odaklanmaktadır. Arbitraj Fiyatlama ve Finansal Varlıkları Fiyatlama modellerinin ortak noktası, varlık fiyatlarında meydana gelen değişimi rasyonel yatırımcı varsayımına dayandırmasıdır. Bu düşünceye göre piyasadaki tüm yatırımcılar rasyonel kararlar aldığı ve tüm bilgiye sahip olduğu varsayıldığı için aşırı getiriler mümkün olamamaktadır. Davranışçı yaklaşımlar ise yatırımcıların rasyonel davranışlardan sapmalar gösterdiğini dile getirmektedirler (Baker ve Burgler, 2006: 1648). Bundan dolayı davranışsal finans teorileri sınırlı arbitraj ve yatırımcıların duyarlılıktan etkilenmesi olmak üzere varsayımlarını iki temele dayandırmaktadırlar (Kaya,2018:92)Bu bağlamda literatürde birçok teori geliştirilmiş olup söz konusu teorilerin bir kısmı yatırımcıların karar alırken etkilendikleri psikolojik unsurları dikkate almamıştır.

İnsan psikolojisini anlamaya çalışan yöntemlerinden biri olan yatırımcı duyarlılığı, hisse senedi getirilerinin tahmininde kullanılan analizlerin gelişmesiyle oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Duyarlılık birbiri ile ilişkili ve eldeki veriler ile açıklanamayan yatırımcı düşünceleri olarak tanımlanmaktadır. Şayet duyarlılık aşırı değerlemeye sebep oluyorsa, söz konusu testlere göre duyarlılık değiştiğinde duyarlılığı yüksek hisselerin gelecekte daha düşük getiri elde edeceği beklenmektedir. Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senedi getirilerinin üzerinde yatırımcı duyarlılığının etkisinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ilk bölümde konunun teorik altyapısı ardından literatür bölümünde yabancı ve ulusal yazın ayrı vetahişel sıra ile sunulmaktadır. Son bölümde ise ampirik analizle yatırımcı duyarlılığının BİST şirketlerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

2.Yatırımcı Duyarlılığı Yaklaşımının Teorik Altyapısı

Klasik Finans Teorisi yatırımcıların akılcı karar aldıklarını varsaymakta ve bu durumu beklenen fayda teorisine dayandırmaktadır. Fakat uygulamada bu durumun böyle olmadığı davranışsal finans alanında yapılan çalışmalarla ortaya konulmaktadır (Fettahoğlu, A.;2016:76). Kahneman ve Tversky (1979) ikilisinin öncülük ettiği çalışmalar ile hisse senedi fiyatlarının oluşumunda yatırımcı psikolojisinin rolünün de önemli olduğu anlaşılmıştır. Literatürde Beklenti teorisi olarak bilinen bu yaklaşım, beklenen fayda teorisinin tam tersi yaklaşımla psikolojik faktörleri merkeze alarak hisse senedi fiyatlarının tahmin edilebilirliği ile yatırımcı psikolojisi arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışmaya da öncülük etmiştir. Bu çalışmalar ileriki yıllarda Sürü Davranışı Teorisi, Zihinsel Muhasebe Teorisi ve Yatırımcı Duyarlılığı Teorisi olarak literatürdeki yerini almıştır. Yatırımcı Duyarlılığı Teorisi kavramının temelleri ilk olarak Black (1986) tarafından ortaya atılmış olup De Long, Shleifer, Summers ve Waldmann (1990) tarafından bu günkü kullanılan halini almıştır. Söz konusu çalışmalarda yatırımcı tipolojisi söylenti (gürültü) tacirleri ve rasyonel yatırımcı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Rasyonel yatırımcılar, yatırım kararlarında rasyonelken söylenti tacirleri rasyonel kararlar alamamakta ve duyduklarından etkilenmektedir. Black (1986) gürültü sayılarının piyasada artış göstermesi durumunda, bilgiye dayalı olarak yatırım yapan yatırımcıların daha fazla işlem yapacağını, bununla birlikte piyasada etkin bir fiyat oluşumunun gerçekleşmeyeceğini iddia etmektedir. Bu iddiasını rasyonel yatırımcıların büyük riskleri finanse etmede isteksiz davranmalarına dayandırmaktadır. Bu nedenlerden dolayı piyasada hem rasyonel yatırımcı hem de söylenti temelli işlem yapan yatırımcıların da olması ve bilginin yanında gürültü unsurunun hisse senedi fiyatlarına yansımaya neden olacaktır. Delong vd. (1990),

Black (1986)'ın görüşlerini bir adım daha ileri götürerek davranışsal ekonomi ve davranışsal finans temelli yaklaşım içinde bulunmuşlardır. Delong vd.(1990) insanların daima rasyonel olmalarının mümkün olmadığını, yatırım kararlarında duygusal kimliklerinin ve kişisel özelliklerinin de oldukça önemli olduğunu belirtmektedirler. Barberis ve Thaler (2003) klasik finans teorilerinden ziyade rasyonel olan ve rasyonel olmayan yatırımcıların iletişim ve etkileşim içinde oldukları bir sistemde irrasyonelliğin fiyatlara temel ve uzun süreli etki ettiğini vurgulamaktadır.

Yatırımcı duyarlılığı teorilerinin gelişim sürecinde Baker ve Wurgler(2006)'in çalışmaları önemli bir yere sahiptir. Söz konusu çalışmada yatırımcı duyarlılığı, gelecekteki riske ve nakit akışlarıyla alakalı bilgi ile şekle girmeyen beklentiler olarak tanımlanırken bir yıl sonraki çalışmalarında Baker ve Wurgler (2007) yatırımcı duyarlılığını kötümserlik ve iyimserlik olmak üzere iki farklı sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Yatırımcı duyarlılığının teorik altyapısının oluşmasında önemli bir yere sahip ampirik çalışmalara ilk olarak Lee, Shleifer ve Thaler (1991)'in çalışmalarında rastlanır. Lee, Shleifer ve Thaler (1991) bireysel yatırımcı duyarlılığına etki eden unsurlardan yatırım ortaklıkları hisse senetlerinin iskonto oran/ prim oranındaki oynaklığı merkeze almıştır. Clarke ve Statman(1998) anket yöntemine dayanan yatırımcı duyarlılığı endeksine dayalı ölçütler kullanırken Burch, Emery ve Fuerst(2003) yatırım ortaklıkları iskontosu/prim oranı kullanmışlardır. Dominitz ve Manski(2004), piyasa işlem hacmi ile yatırımcı duyarlılığı ölçümüne giderken, Wang, (2011) ilk halka arzlardaki talep miktarı ve ilk gün getirileri ile yatırımcı duyarlılığı ölçümünü gerçekleştirmiştir. So, Zou (2012) yatırımcı duyarlılığı ölçümünde piyasa işlem hacmini kullanmışlardır.

3.Yatırımcı Duyarlılığı Konusunda Literatür

Yatırımcı duyarlılığı konusunda yapılmış ulusal ve yabancı çalışmalara bakıldığında yatırımcı duyarlılığı ile çok farklı değişkenlerin incelendiği görülmektedir.

Neal ve Wheatly (1998) yatırımcı duyarlılığını temsil ettiği kabul edilen Yatırım ortaklıkları iskontosu, lot altı satışların lot altı alımlara oranı kullanarak yatırım ortaklıkları iskontosu tutarının küçük şirket getirilerini tahmin edebildiğini göstermiştir. Çalışmada Lot altı satışların lot altı alımlara oranı ise gerek büyük ve gerekse küçük şirketlerin getirilerini tahminde etkili olamamıştır. Ottoo (1999) hisse senedi- yatırımcı duyarlılığı ilişkisini 1980-1999 yılları için analiz ettiği çalışmada hisse senedi getirilerinin yatırımcı duyarlılığını açıklamada %10 başarı oranına sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Fisher ve Statman (2000) tüketici güveninin hisse senedi fiyatlarını açıklama gücünü, hisse senedi fiyatlarının tüketici güveni üzerindeki etkisini ve tüketici güveni ile yatırımcı duyarlılığı arasında bir ilişkinin varlığını incelemiştir. Yatırımcı duyarlılığı olarak Nasdaq ve S&P 500 endeks getirilerinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında aynı yönde ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Indro (2004) net toplam öz kaynak fon akışı ile yatırımcı duyarlılığı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada tüketici güven endeksini kullanarak öz kaynak fonu yatırımcılarının davranışları sadece ekonomik temellerden değil, yatırımcıların duyarlılığından da etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Baker ve Stein (2004) yatırımcı duyarlılığı olarak piyasa işlem hacmini kullandıkları çalışmalarında işlem hacminin piyasadaki fon miktarını yansıttığı için yatırımcı duyarlılığının göstergesi olabileceğini ifade etmişlerdir. Çalışma sonucunda irrasyonel yatırımcıların gelecekte piyasa için iyimser bakış açısına sahip olmaları durumunda yatırım yapmaya istekli olacakları sonucuna ulaşmışlardır. Brown ve Cliff (2005) yatırımcı duyarlılığının varlık değerlendirme üzerindeki etkisini ele aldıkları çalışmalarında pazar fiyatlaması hataları ile yatırımcı duyarlılığı arasında pozitif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Baker ve Wurgler (2006) çalışmalarında yatırımcılara ait duyarlılığın arbitraj olanağı zor olan menkul değerler üzerinde daha fazla etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine Baker ve Wurgler (2007) yatırımcı duyarlılığı ile parasal akışla alakalı beklentiler arasındaki ilişkiyi incelemişler ve çalışma sonucunda yatırımın riski ve gelecekteki parasal akışa ilişkin beklentilere göre değiştiğini belirlemişlerdir. Shen vd.(2017) yatırımcı duyarlılık endeksini referans almak suretiyle hisse senedi-yatırımcı duyarlılığı arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir. Yazarların analize farklı makroekonomik değişkenler eklemek suretiyle gerçekleştirdikleri analizlerinde duyarlılığın düşük olduğu dönemlerde yüksek riskle karşılaşan firmaların getirilerinin, düşük riske maruz kalan firma getirilerinden daha fazla olduğu görülmüştür. Guo vd.(2017) Çin sermaye piyasalarında yatırımcı duyarlılığının etkisini analiz ettikleri çalışmalarında yatırımcı duyarlılığının yüksek olduğu durumlarda duyarlılık etkisinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Canbaş ve Kandır (2009) yatırım ortaklıkları iskontosu, yatırım fonlarının repo olarak tuttıkları fonların toplam portföye oranı, yatırım fonlarının ortalama fon akışı ve lot altı satış hacminin lot altı alış hacmine oranı ile temsil edilen yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini BİST için

analiz ettikleri çalışmalarında VAR ve Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda yatırımcı duyarlılığı temsilcilerinin hisse senedi getirilerini değil, hisse senedi getirilerinin yatırımcı duyarlılığı temsilcilerini etkilediğini ortaya koymuşlardır. Kandır vd. (2013), Türkiye için yatırımcı duyarlılığını 2005-2012 periyodunda tüketici güven endeksi ve yatırım ortaklıkları iskontosu ile test etmişlerdir. Çalışma sonucunda iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki elde edilmiştir. Bolaman ve Mandacı (2014) pay senedi getirileri ile yatırımcı duyarlılığı ilişkisini 2003-2012 dönemi için incelediği çalışmalarında Gregory Hansen eş bütünleşme yöntemini kullanmışlardır. Sonuçta iki değişken arasında uzun dönem ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Köse ve Akkaya (2016) yatırımcı duyarlılığını temsil eden güven endeksinin ve alt endekslerinin BİST100 endeks getirisi üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında yatırımcı beklenti ve endişelerinin hisse senedi getirileri üzerinde etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Keleş ve Arat (2016) yatırımcı duyarlılığı için hangi ölçütlerin en etkin ölçüt olduklarını analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda piyasa tabanlı oranlardan oldukça fazla sayıda temsilci elde edilmesine karşın, hangisinin seçileceğine dair uzlaşma bulunmadığı dile getirilmektedir. Fettahoğlu (2017) çalışmasında pay senedi fiyatıyla hem finansal veriler hem de yatırımcı duyarlılığının birleşik etkisini analiz etmiştir. Söz konusu çalışma sonucunda duyarlılığın yüksek olması yatırımcının gelecekte gelir büyümesi beklentileri hakkında daha iyimser olmaya yönelmesi anlamına geldiği anlaşılmıştır. Kaya (2018) hisse senedi ile yatırımcı duyarlılığı ilişkisini 1997-2018 periyodunda yatırımcı duyarlılık endeksi hesaplayarak test etmiştir. Meydana getirilen duyarlılık endeksi, önemli olaylar, finansal krizler gibi durumlar karşısında Türkiye’de yatırımcıların iyimser ve kötümser davranışlarını tahmin etmede başarılı olmuştur.

4. Ampirik Analiz, Data ve Metodoloji

Çalışmada Borsa İstanbul (BİST) sektör endeksiyle ilgili veriler ve yatırımcı duyarlılığı verileri yardımıyla, hisse senedi getirileri üzerinde yatırımcı duyarlılığının etkisinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Canbaş ve Kandır (2007), Lee, Shleifer ve Thaler (1991), Chen(2011) ile Zhu ve Niu(2016)’nın analizlerinde kullandıkları modeller referans alınmıştır. Söz konusu çalışmalarda yatırımcı duyarlılığı değişkeni olarak yatırım fonları için ortalama fon akışı, yatırım ortaklıkları ağırlıklı iskonto endeksinde değişim ve yabancılar tarafından alınan net hisse/BİST piyasa değeri oranı kullanılmıştır. Analiz 2005-2018 periyodunu kapsamakta olup 156 gözlem kullanılmıştır.

Lee, Shleifer ve Thaler (1991), ampirik çalışmalarında yatırımcı duyarlılığını temsilen ağırlıklı endeksi oluşturmuşlar ve bu endekse tüm yatırım ortaklıklarını dahil etmişlerdir (Lee, Shleifer ve Thaler, 1991: 87) Bu çalışmada da kullanılacak olan endeks eşitlik (1) izlenebilmektedir.

$$VWD_t = \sum_{i=1}^{n_t} W_i DISC_{it} \quad (1)$$

Eşitlik (1) de VWD_t t dönemi için ağırlıklandırılmış iskonto değerini ifade ederken n_t t dönemin bitiminde $DISC_{it}$ ve W_i analize konu olan her bir yatırım ortaklıkları net varlık değerinin tüm yatırım ortaklıkları için hesaplanan net varlık değerlerinin toplamı içinde payını ifade etmektedir. W_i eşitlik (2) deki gibi ifade edilmektedir.

$$W_i = \frac{NAV_{it}}{\sum_{i=1}^{n_t} NAV_{it}} \quad (2)$$

Eşitlik (2)’de

NAV_{it} , t dönemde i yatırım ortaklığı hisse senedinin net varlık değerini ifade etmektedir.

Lee, Shleifer ve Thaler (1991) iskonto (DISC) oranını eşitlik (3) deki gibi ifade etmektedirler.

$$DISC_{it} = \frac{NAV_{it} - SP_{it}}{NAV_{it}} * 100 \quad (3)$$

Eşitlik (3)’de SP_{it} t dönemi sonunda i yatırım ortaklığının hisse fiyatını ifade etmektedir. Ayrıca literatürde VWD_t endekslerindeki aylık değişim miktarı eşitlik (4) deki gibi hesaplanmaktadır.

$$\Delta VWD_t = VWD_t - VWD_{t-1} \quad (4)$$

Eşitlik (4)'deki VWD_t endeksinde aylık değişim hesaplanmıştır. Eşitlik (4)'de $\Delta VWD_t, VWD_t$ endeksinde t ayında oluşan değişimi ifade ederken VWD_t ağırlıklı iskonto endeksinin t ayındaki değerini ve VWD_{t-1} ağırlıklı iskonto endeksinin t-1 ayındaki değerini ifade etmektedir. Çalışmada yatırım ortaklığı ile alakalı tüm datalar Sermaye Piyasası Kurulu internet sayfasından (<http://www.spk.gov.tr/SiteApps/PortfoyDegerleri/YatirimOrtakliklari/GYO>) elde edilmiştir. Analizde yatırım fonlarının ortalama fon akışı modele eklenmiş fon akışları, Brown ve diğerleri (2002) tarafından Japonya için hesaplanan model referans alınarak BİST'e uyarlanacaktır. Söz konusu hesaplama eşitlik (5) deki gibidir.

$$F_{n,t} = TNA_{n,t} - TNA_{n,t-1} (NAV_{n,t} + DIV_{n,t}) / NAV_{n,t-1} \quad (5)$$

Eşitlik (5) de $F_{n,t}$ t ayında n yatırım fonunun fon akışını ifade ederken $TNA_{n,t}$ n yatırım fonunun t ayındaki fonu akışını ifade etmektedir. Ayrıca $DIV_{n,t}$ n dividentlerinin t ayındaki getirisidir.

Yatırım fonlarının ortalama fon akışı ise, yatırım fonlarının fon akışlarının ortalamasının hesaplanması suretiyle elde edilmiştir:

Yatırım fonlarının ortalama fon akışı (APF), eşitlik (6) deki formülle elde edilmektedir.

$$APF_{g,t} = \frac{1}{N_{g,t}} \sum_{n=1} \frac{F_{n,t}}{TNA_{n,t-1}} \quad (6)$$

Analizde Canbaş ve Kandır (2007)'in çalışmalarındaki gibi portföylerinde %25'den fazla oranda hisse senedi bulunduran "A tipi" yatırım fonlarının fon akışı hesaplanmıştır. Yatırım fonlarına ilişkin katılma belgesi ve net varlık değeri verileri SPK'dan elde edilmiştir.

Çalışmada yatırımcı duyarlılığının ölçüleceği diğer değişken ise yabancı yatırımcılar tarafından alınan hisse senetleri (aylık) / Toplam BİST Piyasa Değeri oranıdır. Söz konusu oranı en sade ve nihai biçimde eşitlik (7)'deki gibi ifade edilmektedir.

$$FOREIGN = \frac{(Yabancı Hisse Alımları - Yabancı Hisse Satışları)}{BİST toplam piyasa değeri} \quad (7)$$

Çalışmada Borsa İstanbul ile ilgili verilerin tümü <https://www.borsaistanbul.com/veriler> adresinden elde edilmiştir. Çalışmada BİST Bankacılık Endeksi (XBANK), BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Endeksi (XGYMO) ve BİST Sınai Endeksi (XUSIN) olmak üzere üç farklı hisse senedi endeksi bağımlı değişken olarak analize dahil edilmişlerdir. Endeks getiri oranları eşitlik (8) deki gibi elde edilmiştir.

$$Endeks Getirisi = \frac{(Endeks Ay Sonu Fiyatı - Endeks Ay Başı Fiyatı)}{Endeks Ay Başı Fiyatı} \quad (8)$$

Fama (1981), Kwon ve Shin(1999), Emery ve Fuerst(2003), Dominitz ve Manski(2004), Canbaş ve Kandır (2007) farklı makroekonomik göstergelerin hisse senedi fiyatları üzerinde etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada söz konusu göstergelerden Tüketici fiyat endeksi (2003=100) (TÜFE) Dolar /Türk Lirası kuru (\$/TL), 3 aylık mevduat faiz oranı (INT), Sanayi üretim endeksi (SUE) ve Brent ham petrol (OIL) fiyatları analize dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm değişkenler Tablo 1'de izlenebilmektedir.

Tablo 1: Değişkenler, Sembolleri ve Kaynakları

Sembol	Değişken	Kaynak
XBANK	BİST Bankacılık endeksi	Borsa İstanbul
XGYMO	BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Endeksi	Borsa İstanbul
XUSIN	BİST Sınai Endeksi	Borsa istanbul
VWD	t dönemi için Ağırlıklandırılmış İskonto Değeri	SPK
APF	Yatırım Fonlarının Ortalama Fon Akışı	SPK
FOREIGN	Yabancı Yatırımcılar Tarafından Alınan Hisse Senetleri	BİST
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi	TÜİK
\$/TL	Dolar-TL Kuru	TCMB
INT	3 Aylık Mevduat Faiz Oranı	TCMB
SUE	Sanayi Üretim Endeksi	TCMB

Tablo 1'deki değişkenlerle alakalı tanımlayıcı istatistikler tablo 2'de izlenebilmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Gözlem Sayısı
XBANK	0,040	0,73	-0,400	0,11	156
XGYMO	0,039	0,70	-0,320	0,12	156
XUSIN	0,040	0,70	-0,551	0,17	156
VWD	-0,021	0,009	-0,394	0,21	156
APF	0,11	1,988	-0,211	0,09	156
FOREIGN	0,002	0,007	-0,061	0,05	156
TÜFE	0,018	0,14	-0,008	0,17	156
\$/TL	0,018	0,26	-0,061	0,21	156
INT	0,011	0,10	-0,111	0,09	156
SUE	0,007	0,19	-0,09	0,12	156
OIL	0,009	0,11	-0,05	0,10	156

Tablo 2'deki sonuçlara bakıldığında endeksler bazında getirilerin hemen hemen aynı olduğu ve hiçbirinin diğerine üstün olmadığı izlenmektedir. En yüksek ortalamaya sahipken APF değişkeni en yüksek ortalamaya sahipken VWD en düşük ortalamaya sahip değişkendir. Analizde regresyon yöntemi kullanılacak olup analize konu olan değişkenlerin birim kök içermemesi, diğer bir ifade ile durağan olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde sahte regresyon sorununa yol açabilmektedir. Çalışmada Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen ADF Birim kök testi ile kırılmalara izin veren ve Zivot ve Andrews (2002) tarafından geliştirilen Zivot ve Andrews Birim Kök Testi kullanılacaktır.

ADF birim kök testinde sabit sayı ve zaman trendi içeren durumlarda tercih edilen bir yöntemdir. Kullanılan bir yöntemdir ADF testi eşitlik (9) ve (10)'daki gibi ifade edilmektedir (Dickey ve Fuller,1981:1960);

$$\Delta X_t = \mu + BX_{t-1} + \sum_{i=1}^k \varphi \Delta X_{t-i} + u_t \quad (9)$$

$$\Delta X_t = \mu + \alpha + BX_{t-1} + \sum_{i=1}^k \varphi \Delta X_{t-i} + u_t \quad (10)$$

Eşitlik (9) ve (10) kullanılarak serilerin durağan olmadığını iddia eden boş hipotez ve serilerin durağan olduklarını söyleyen alternatif hipotez test edilmektedir. Sonuçlar tablo 3' de izlenebilmektedir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF	
	Sabit terimli	Sabit terimli ve Trendli
XBANK	-8,211*	-8,267*
XGYMO	-8,112*	-8,125*
XUSIN	-9,978*	-9,991*
VWD	-6,154*	-5,908*
APF	-6,512*	-6,629*
FOREIGN	-3,438*	-3,448*
TÜFE	-1,490*	-1,511*
\$/TL	-0,088*	-0,090*
INT	-6,231*	-6,338*
SUE	-3,438*	-3,448*
OIL	-0,086*	-0,098*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 katsayıların anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3 sonuçlarına göre tüm değişkenler gerek sabit terimli gerekse sabit terimli ve trendli olarak seride durağandır. Diğer bir ifadeyle birim kök içermemektedir. Perron (1989) tarafından geliştirilen kırılma

tarihinin bilinmesi durumunda kullanılabilir model Zivot ve Andrews (1992) tarafından eleştirilmiş ve kırılma tarihini içsel olarak belirlendiği bir kırılmalı model geliştirmişlerdir. 3 farklı modelden oluşan Zivot ve Andrews birim kök testinin A modelinde seri düzeyde tek seferlik kırılma öngörmekte olup sabit terimin içinde kukla değişken yer almaktadır. Kukla değişkenin eğim katsayısının içinde yer aldığı B modelinde eğilim fonksiyonundaki eğimde tek seferlik kırılma öngörülmektedir. C modelinde ise hem eğim katsayısı hem de sabit terim kukla değişkeni içermektedir. Ayrıca model A ve model B'yi birleştirmektedir. Model (A) ve model (B) eşitlik (11) ve (12) de izlenebilmektedir.

$$\text{Model A: } Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \theta_1 DU(\lambda) + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$\text{Model B: } Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \theta_2 DT(\lambda) + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (12)$$

C modeli iktisat yazınında en fazla tercih edilen model olması nedeniyle çalışmada da tercih edilmiştir. Model C, denklem (13) deki gibi ifade edilmektedir

$$y_t = \mu^c + \theta^c DU_t(\lambda) + \gamma^c DT_t^*(\lambda) + \beta^c t + \alpha^c y_{t-1} + \sum_{j=1}^k c_j^c \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (13)$$

Zaman serilerine uygulanan Zivot-Andrews birim kök test sonuçları tablo 4'te izlenebilmektedir.

Tablo 4: Zivot ve Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Model	Gecikme	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değerler	
					1%	5%
XBANK	A	2	2006	4,19	-4,10	-4,01
	C	2	2007	-4,97	-4,18	-4,10
XGYMYO	A	5	2002	-2,18	-1,10	-1,02
	C	5	2008	-2,76	-1,90	-1,48
XUSIN	A	5	2008	-1,90	-1,80	-1,30
	C	5	2017	-2,10	-0,99	-0,90
VWS	A	8	2008	-3,77	-0,93	-0,88
	C	8	2017	-3,90	-2,11	-2,00
APF	A	11	2005	-4,31	-4,18	-4,10
	C	11	2018	-4,39	-1,10	-1,02
FOREIGN	A	11	2005	-2,11	-1,70	-1,66
	C	11	2008	-3,08	-2,10	-2,07
TÜFE	A	8	2005	-5,15	-4,10	-3,11
	C	8	2017	-5,21	-3,10	-3,00
\$/TL	A	3	2008	-5,66	-4,10	-4,01
	C	3	2017	-5,74	-4,18	-4,10
INT	A	3	2008	-1,15	-0,99	-0,90
	C	3	2009	-1,78	-1,70	-1,60
DUE	A	6	2005	-2,34	-1,88	-1,80
	C	6	2008	-2,41	-1,77	-1,68
OIL	A	8	2008	-3,40	-0,99	-0,90
	C	8	2009	-3,55	-1,70	-1,60

Tablo 4'deki Zivot ve Andrews birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenler için hem Model A hem de Model C'de elde edilen test istatistikleri mutlak değerde kritik değerlerden büyüktür. Bu sonuca göre seriler birim kök taşımamaktadır. ADF birim kök sonuçları ile aynı doğrultudadır.

Analizde BİST Endeks getirileri işe yatırımcı duyarlılığı ilişkisi regresyon analizleri ile tahmin edilecektir. Dominitz ve Manski (2004) gibi iki farklı model kullanılacak olup ile modelde BİST endeks getirileri ile yatırımcı duyarlılığını temsil eden değişkenler arasındaki regresyon analizi gerçekleştirilecek olup model, eşitlik (14) de izlenebilmektedir.

Model 1:

$$BİST_E = \beta_1 + \beta_2 NAV_{it} + \beta_3 APV_{it} + \beta_4 FOREIGN + \varepsilon \quad (14)$$

Eşitlik (10) da BİST Endeks getirileri $BİST_E$ ile ve ε rassal hata terimini ifade etmektedir. Model 1'in tahmin sonuçları Tablo 5'de izlenebilmektedir.

Tablo (5): Model 1 İçin Regresyon Tahminleri

	XBANK	XGYMYO	XUSIN
β_1 (Sabit Terim)	0,014 (0,229)	0,010(0,312)	0,014(0,181)
β_2 (NAV)	-0,411*(0,001)	-0,501(0,001)	-0,511*(0,000)
β_3 (APV)	0,141*(0,016)	0,121*0,000)	0,012**(0,000)
β_4 (FOREIGN)	14,111*	15,190*0,000)	26,111*(0,000)
R^2 (Düzeltilmiş)	0,68	0,70	0,68
f İstatistiği	24,111*(0,000)	20,190*(0,000)	0,34*(0,00)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 katsayıların anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Olasılık değerleri (p) parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca analize konu olan değişkenlere ait olasılıklar, standart hatalarına göre White değişen varyansla uyumlu düzeltmeleri ifade etmektedir. Otokorelasyon testleri yapılmış olup herhangi bir sorun bulunmamıştır.

Modelin genellenabilirliğini gösteren R^2 (Düzeltilmiş) üç endeks için 68- 70 aralığında olup oldukça yüksek oranlardır. Ayrıca f istatistik değerleri %1 istatistiksel seviyede anlamlıdır. Bu sonuçlara göre yatırımcı duyarlılığı ölçütlerinden ağırlıklandırılmış iskonto değeri, yatırımcıların Borsa İstanbul Kazançları üzerinde ters yönlü (negatif) bir etkiye sahipken diğer yatırımcı duyarlılığı ölçütlerinden yatırım fonlarının ortalama fon akışı, yabancı yatırımcılar tarafından alınan hisse senetleri Borsa İstanbul getirileri üzerinde pozitif bir ilişkiye sahiptir. Sonuçlarda oldukça dikkat çekici nokta yabancı yatırımcılar tarafından alınan hisse senetlerinin (FOREIGN), diğer bir ifadeyle yabancı yatırımcılar için yatırımcı davranışlarının, hisse senedi getirileri üzerinde oldukça önemli bir etkisi bulunmaktadır. 2. Modelde ise analize konu olan makroekonomik değişkenler de regresyon analizine eklenmektedir. Buradaki temel amaç yatırımcı duyarlılığının üzerinde tüketici fiyat endeksi, \$/TL kuru, 3 aylık mevduat faiz oranı, sanayi üretim endeksi ve brent ham petrol fiyatı değişkenlerinin etkilerini anlayabilmektir. Bu amaçla kurulan regresyon analizi eşitlik (15) de izlenebilmektedir.

Model 2:

$$BİST_E = \beta_1 + \beta_2 NAV_{it} + \beta_3 APV_{it} + \beta_4 FOREIGN + \beta_5 TÜFE + \beta_6 \left(\frac{\$}{TL} \right) + \beta_7 INT + \beta_8 SUE + \beta_9 OIL + \varepsilon$$

(15)

Model 2 ye ait tahmin sonuçları tablo 6'da izlenebilmektedir.

Tablo (6): Model 2 İçin Regresyon Tahminleri

	XBANK	XGYMYO	XUSIN
β_1 (Sabit Terim)	0,034* (0,229)	-0,041*(0,000)	0,046*(0,000)
β_2 (NAV)	-0,411*(0,001)	-0,501(0,001)	-0,511*(0,000)
β_3 (APV)	0,141*(0,016)	0,121*0,000)	0,012**(0,000)
β_4 (FOREIGN)	14,111*(0,000)	15,190*0,000)	26,111*(0,000)
β_5 TÜFE	0,511*(0,000)	0,481*(0,000)	0,388*(0,000)
β_6 $\left(\frac{\$}{TL} \right)$	0,32**(0,141)	0,20**(0,101)	0,18**(0,800)
β_7 INT	0,86*(0,000)	0,092*(0,000)	0,90*(0,000)
β_8 SUE	-0,010 (0,881)	-0,010(0,900)	0,11(0,878)
β_9 OIL	0,541*(0,000)	0,499*(0,000)	0,396*(0,000)

R^2 (Düzeltilmiş)	0,70	0,72	0,70
f İstatistiği	26,101*(0,000)	28,190*(0,000)	34,21*(0,00)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 katsayıların anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Olasılık değerleri (p) parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca analize konu olan değişkenlere ait olasılıklar, standart hatalarına göre White değişen varyansla uyumlu düzeltmeleri ifade etmektedir. Otokorelasyon testleri yapılmış olup herhangi bir sorun bulunmamıştır.

Tablo 5'deki ikinci model sonuçlarında ilk modele göre makroekonomik göstergeler de eklenerek tahmin gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde yatırımcı duyarlılığı temsilcilerinin ekonomik gelişmeleri yansıtmaya ihtimali de analiz edilmiştir. İkinci modelde de tahmin güçleri önemli seviyededir. *Düzeltilmiş R²* seviyesi model 2 de model 1 ile benzer sonuçlar vermiştir. F istatistikleri %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Sonuçlar birinci modeldeki katsayılar ile benzer olup yatırımcı duyarlılığı ölçütlerinden ağırlıklandırılmış iskonto değeri, yatırımcıların Borsa İstanbul Kazançları üzerinde ters yönlü (negatif) bir etkiye sahipken diğer yatırımcı duyarlılığı ölçütlerinden yatırım fonlarının ortalama fon akışı, yabancı yatırımcılar tarafından alınan hisse senetleri yabancı yatırımcılar tarafından alınan hisse senetleri değişkenleri Borsa İstanbul getirileri üzerinde pozitif bir ilişkiye sahiptir. Burada dikkat edilecek husus, model 1'deki sonuçların makroekonomik değişkenler eklendiğinde de gücünü ve geçerliliğini korumasıdır. Aynı şekilde yabancı yatırımcılar için yatırımcı davranışlarının, hisse senedi getirileri üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca Model 2'de SUE değişkeni istatistiksel olarak anlamsız sonuç vermiştir.

5.Sonuç

Klasik Finans Teorisi yatırımcıların akılcı karar aldıklarını varsayarak bu durumu beklenen fayda teorisine dayandırmaktadır. Fakat uygulamada bu durumun böyle olmadığı davranışsal finans alanında yapılan çalışmalarla ortaya konmaktadır. Literatürde birçok çalışma ile hisse senedi fiyatlarının oluşumunda yatırımcı psikolojisinin rolünün de önemli olduğu anlaşılmıştır. Beklenti teorisi olarak bilinen bu yaklaşım, beklenen fayda teorisinin tam tersi yaklaşımla psikolojik faktörleri merkeze alarak hisse senedi fiyatlarının tahmin edilebilirliği ile yatırımcı psikolojisi arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışmaya da öncelik etmiştir. Bu çalışmalar ileriki yıllarda Sürü Davranışı Teorisi, Zihinsel Muhasebe Teorisi ve Yatırımcı Duyarlılığı Teorisi olarak literatürdeki yerini almıştır.

Bu çalışmada yatırımcı duyarlılığı teorisinin Türkiye'de finans piyasasında var olup olmadığı Borsa İstanbul için test edilmektedir. Çalışmada kullanılan sektör getirileri, bankacılık, gayrimenkul yatırım ortaklığı ve sınai sektörlerine aittir. Yatırım duyarlılığını ölçen değişkenler ağırlıklandırılmış iskonto değeri, yatırım fonlarının ortalama fon akışı, yabancı yatırımcılar tarafından alınan hisse senetleri yabancı yatırımcılar tarafından alınan hisse senetleri değişkenleri şeklindedir. İkinci modele dahil edilen makroekonomik göstergeler ise tüketici fiyat endeksi, \$/TL kuru, 3 aylık mevduat faiz oranı, sanayi üretim endeksi ve Brent ham petrol fiyatı şeklindedir. Elde edilen sonuçlara göre yatırımcı duyarlılığı hisse senetlerini tahmin edebilmektedir. Üç yatırımcı duyarlılığı temsilcisi değişkenin tümü, BİST Bankacılık Endeksi (XBANK), BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Endeksi (XGMYO) ve BİST Sınai Endeksi (XUSIN) getirilerini önemli ölçüde tahmin edebilmektedir. Yatırım ortaklıkları iskontosu, yatırım fonları fon akışı ve özellikle yabancı yatırımcıların yatırım davranışları, hisse senedi getirilerinin ne yönde ve ne derecede hareket edeceğini önemli ölçüde göstermektedir. Sektöre bakılmaksızın Türkiye'de yatırım yapan yatırımcılarda yatırımcı duyarlılığı, tüm şirketlerin hisse senedi getirilerini etkilemektedir. Makro ekonomik göstergeler modele eklendikten sonra da aynı durum geçerliliğini devam ettirmiştir. Çalışma sonuçlarına göre elde edilen önemli bir bulgu da yabancı yatırımcılar için yatırımcı davranışlarının, hisse senedi getirileri üzerinde oldukça önemli bir etkisinin bulunmasıdır.

Kaynaklar

Baker, M. and Stein, J.. (2004). "Market Liquidity As A Sentiment Indicator". *Journal of Financial Markets*, 7: 271–299.

- Baker, M. ve Wurgler, J. (2006). "Investor Sentiment and Cross-Section of Stock Returns", *The Journal of Finance*, 64, 1645-1680.
- Baker, M. and Jeffrey W.(2007). "Investor Sentiment in the Stock Market." *Journal of Economic Perspectives*, 21 (2): 129-152.
- Barberis, N. and Thaler, R. (2003). "A Survey of Behavioral Finance". *Handbook of the Economics of Finance*, 1, 1053-1128.
- Black, F.(1986), "Noise", *Journal of Finance*, c.41. S.3. ss.529-543.
- Bolaman, Ö. ve Mandacı, P. E. (2014). "Effect of Investor Sentiment on Stock Markets", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(11), 51- 64.
- Brown, S. J., N. Goetzmann,W., Takato, H., Noriyoshi, S. ve Watanabe M. (2002), " Investor sentiment in Japanese and U.S. daily mutual fund flows", *Yale ICF Working Paper*, (çevrim içi) <https://pdfs.semanticscholar.org/d726/35d2c679d05b155320ac1891d2efbb5244e1.pdf>, Erişim Tarihi: 31.8.2019.
- Burch, Timothy R., Douglas R. Emery and Michael E. Fuerst (2003), "What can "NineEleven" tell us about closed-end fund discounts and investor sentiment", *Financial Review*, C 38, s.515-529
- Canbas, S. and S. Y. Kandır (2009). "Investor Sentiment and Stock Returns: Evidence from Turkey". *Emerging Markets Finance & Trade*, 45(4), 36–52.
- Canbaş, S. ve Kandır,S.Y.(2007). "Yatırımcı Duyarlılığının İMKB Sektör Getirileri Üzerindeki Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt:22, Sayı:2, Yıl:2007, 219-248.
- Chen, K.(2011)., "Investor Sentiment and the Valuation Relevance of Accounting Information", (çevrim içi) <http://centerforpbefr.rutgers.edu/2011PBFEM/Download/AS/AS-06/2011PBFEM-065.pdf>, Erişim tarihi:31.8.2019.
- Clarke, R.G. ve Statman, M.. (1998). "Bullish or Bearish? ", *Financial Analyst Journal*, 54(3): 63-72.
- De Long, Shleifer, J. B., A., Lawrence H. S. ve Waldman, R.J. (1990), "Noise trader risk in financial markets", *Journal of Political Economy*, c.98. S.4. ss.703-738.
- Dickey D.A.ve Fuller W.A.(1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Econometrica*, 49(4), ss.1057 1072.
- Dominitz, J. ve Manski, C. F.. (2004). "How Should We Measure Consumer Confidence". *Journal of Economic Perspectives*, 188(2): 51-66.
- Fettahoğlu, A.(2016). Portföy Yönetimi, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Fettahoğlu,S(2017). "Yatırımcı Duyarlılığının Pay Senedi Fiyatı Üzerindeki Etkisi: BİST'de Bir Uygulama", *UIİİD-IJEAS*, 2017 (16. ÜİK Özel Sayısı):443-454 ISSN 1307-9832
- Fisher, K. L., and M. Statman. 2000. "Investor Sentiment and Stock Returns." *Financial Analysts Journal* 56, no. 2: 16-23.
- Guo,K., Sun,Y. Ve Quian, X., (2017). "Can Investor Sentiment Be Usset to Predict The Stock Price" *Dynamic Analysis Based on China Stock Market*, *Physica A*, 469, 390-396.
- Indro, D. C. (2004). "Does Mutual Fund Flow Reflect Investor Sentiment?. *Journal of Behavioral Finance*, 5(2), 105–115.
- Kahneman, D. Ve Tversky,A. (1979), "Prospect theory: An analysis of decision under risk", *Econometrica*, c.47. S.2. ss.263-292.
- Kandır vd. (2013). "Yatırımcı Duyarlılığı Temsilcileri: Yatırım Ortaklıkları İskontosu ve Tüketici Güven Endeksi Örneği", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, Cilt:7, Sayı:2, 55-75.
- Kaya,E.(2018). "Yatırımcı Duyarlılığı ve Hisse Senedi Getirileri", *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*,(645),91-112.
- Keleş, E , Arat, M . (2016). Yatırımcı Duyarlılığı Temsilcileri ve Sermaye Getirilerinin Tahmini" *Öneri Dergisi* , 12 (45) , 307-326 .
- Köse,K. Ve Akkaya,M.(2016). "Beklenti ve Güven Anketlerinin Finansal Piyasalara Etkisi: BIST 100 Üzerine Bir Uygulama", *Bankacılar Dergisi*, Sayı:99, 3-15.
- Lee, C. M., Shleifer, A. ve Thaler, R.. (1991). Investor Sentiment And The Closed-End Fund Puzzle. *Journal of Finance*, 46: 75-110.
- Lei, U.T.V., So, S.M.S. ve Zou, M.L.J.. (2012). "Investor Sentiment: Relationship Between VIX and Trading" *Volume*, <http://ssrn.com/abstract=2136802>
- Neal, R. and Wheatly, S.. (1998). "Do Measures of Investor Sentiment Predict Returns? ". *Journal Of Financial And Quantitative Analysis*, 33(4): 523-535.
- Otto, M.W.. (1999). Consumer Sentiment and The Stock Market. (Çevrim içi) <http://www.federalreserve.gov/pubs/feds/1999/199960/199960pap.pdf>. Erişim tarihi: 13.9.2019

- Perron, P. (1989). "The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis". *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Shen, J. Yu, J. ve Zhao, S. (2017) "Investor Sentiment and Economic Forces", *Journal of Monetary Economics*, 86, 1-21.
- Wang, J. Y. (2011). "Individual Investor Sentiment and IPO Returns". (çevrim içi) <http://www.efmaefm.org/0EFMAMEETINGS/EFMA%20ANNUAL%20MEETING/2011-2012/2011-2012-Papers/0203.pdf>, Erişim tarihi: 31.8.2019.
- Zhu, B. ve Niu F. (2016). "Investor Sentiment, Accounting Information and Stock Price: Evidence from China", *Pacific-Basin Finance Journal*, 38, 125-134.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). "Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis". *Journal of business & economic statistics*, 20(1), 25-44.

GLOBAL RISK SOCIETY DURING PANDEMIC AND TURKEY EFFECT

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM

Necmettin Erbakan University, Department of Sociology

erhantecim@gmail.com

Covid 19 virus, alleged to appear in a fish market in Wuhan city, in Hubei province of China, was detected in the last months of 2019. However, due to its effects, it seems that it will talk a lot from itself for many years. As the year, 2020 continues at full speed, it has presented the Covid 19 virus as a new gift to the series of problems that the whole world has to deal with. Countries in the world are still dealing with this phenomenon, which is thought to affect the year 2021. Pandemic process has been and will continue to be the subject of many articles and researches.

This phenomenon deserves global evaluation in terms of medical sociology. This case has led to the emergence of new concepts in the literature and has affected societies and countries in a way that deserves multi-dimensional evaluation. In this process, new concepts such as viruses, spreading, epidemics, pandemics, social distance, new normal, filliation, quarantine, etc., which we have heard a lot, were added to the word treasures of individuals.

In this example, we saw that; Outbreaks and pandemics expand globally and transcend country borders, creating a global risk society. Health risks do not remain local, but can also rapidly penetrate the most remote local communities, thanks to the rapid globalization of transport and trade. Therefore, world societies have begun to experience an age that can be described as "global risk society".

Keywords: Covid19, Turkey, Medical Sociology, Health Diplomacy

New concepts for new Phenomenon

Although the first occurrence of the virus Covid19 is December 2019, the epidemic to be seen for the first time in Turkey come across to the day of March 11, 2020. Covid19 was declared as a Pandemic by the

World Health Organization on the same day and registered the fact that there was an epidemic on a global scale.

When the epidemic became widespread throughout the world and became a pandemic, a process of bracketing began to be experienced on a global scale. Extensive bracketing has manifested itself as a "global shutdown". In this process, almost human civilization has entered the global shutdown process, many specialties have had to lose their importance, and influence until the new normal begins almost for six months. The struggle for survival has begun for individuals and societies, and societies have begun a race to stock the products what they need according to their characters.

For this reason, this period we are in makes it very important to communicate effectively and accurately. Some words that we did not know before, but frequently heard in recent months, have entered our lives in the news, articles, and articles about coronavirus. It is important that this vocabulary used is understood by anyone concerned or not, and that all documents have a consistent terminology.

The new concept added to the treasure in the pandemic and globalization process itself has been felt in every sense. New concepts are added to well-known concepts in the context of public health and medical sociology. Scientists working in the field of health and other institutions and professions that support them have been very effective in putting new concepts into circulation. The World Health Organization and the Ministry of Health in Turkey have created an online dictionary related to the pandemic; it helped to eliminate the question marks in the minds. In addition, concept unity has been achieved. It is useful to note that some of these widely used such as viruses, spreading, epidemics, pandemics, social/physical distance, new normal, filliation, quarantine etc.

In sociological perspective we can describe this pandemic with this concepts or notions such as routine, role strain, dysfunction, globalization, poverty and inequality, new normal, solidarity, soft power or health diplomacy, health security, bioterrorism,

I would like to explain some of those concepts:

Social/Physical Distancing. Measures taken to reduce person-to-person contact in a given community, with a goal to stop or slow down the spread of a contagious disease. Measures can include working from home, closing offices and schools, canceling events, and avoiding public transportation

Health diplomacy: When health diplomacy is evaluated in the context of international relations, it is included in the phenomenon of soft power. Helping citizens of other countries, especially in terms of humanitarian aid, will facilitate communication in other fields of diplomacy. On the other hand, in countries with civil war and riot, it will be possible to intervene and collect data with healthcare personnel in those areas.

While there Covid19 Pandemic Republic of Turkey, the country is the most effective use of health diplomacy. Turkey's diplomacy traffic is followed by China. In this way, it tries to increase the lost prestige and falling credit among the world countries. Russia, on the other hand, is among the countries that use health diplomacy effectively by showing limited aid to give the message "we are with you" to the countries of the former Soviet bloc.

As pandemic crisis arises among European countries, Turkey has done what it could not in any way planned and stable countries in the world. It has delivered aid to many European countries with the NATO-supported emergency code by creating different destinations. Hundreds of countries have requested assistance from Turkey as official. In only 6 months of the pandemic, Turkey has managed to send aid supplies 135 countries have formally, help from him. (www.aa.com.tr, 2020).

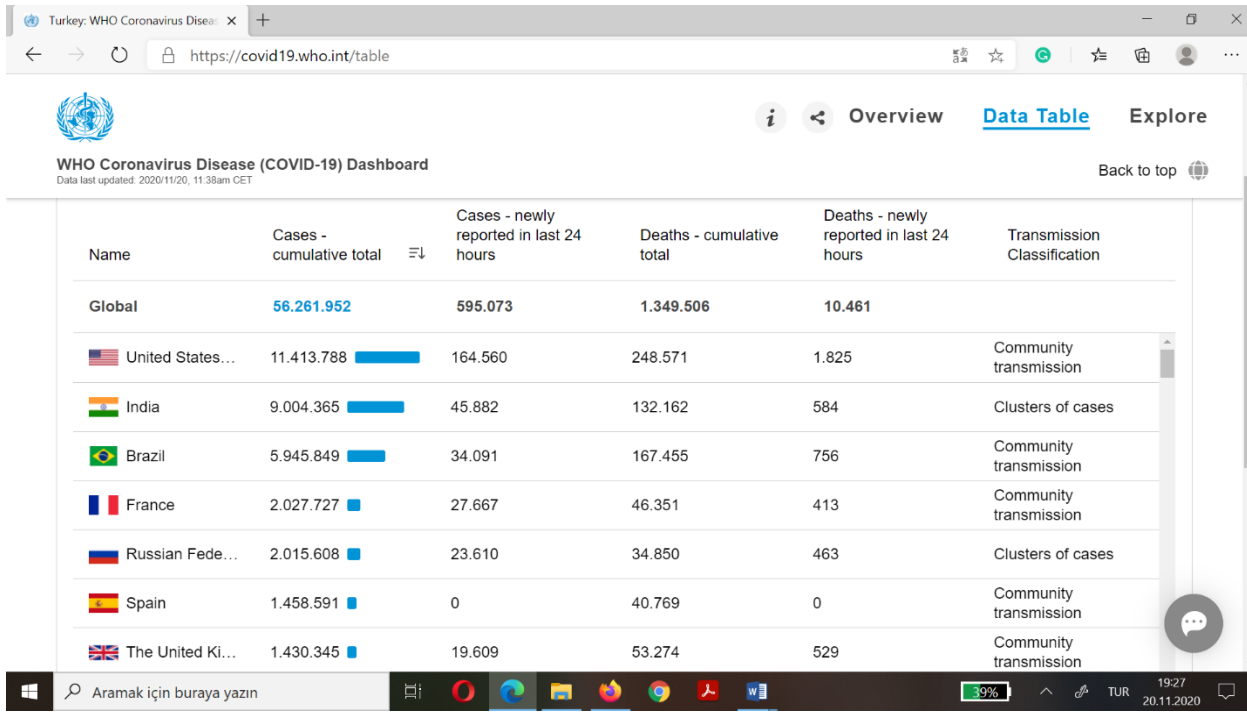
While the process continues The number of countries that Turkey have made a great deal of health assistance has increased. With the statement made by the Ministry of Foreign Affairs on November 6, 2020, the latest situation was as follows.

“Until today, we have received assistance requests from 158 countries about different qualifications (material grants, cash aid, sales / export permission); So far, we have provided aid to 155 countries. 128 of the 155 countries we provide assistance to have grants, 73 of them have permission to purchase and export, and cash aid has been provided to 45 countries. Our assistance consists mainly of medical equipment assistance, especially personal protective equipment, in kind; In addition, we supply the respiratory devices produced by our country to countries in need as a grant.”

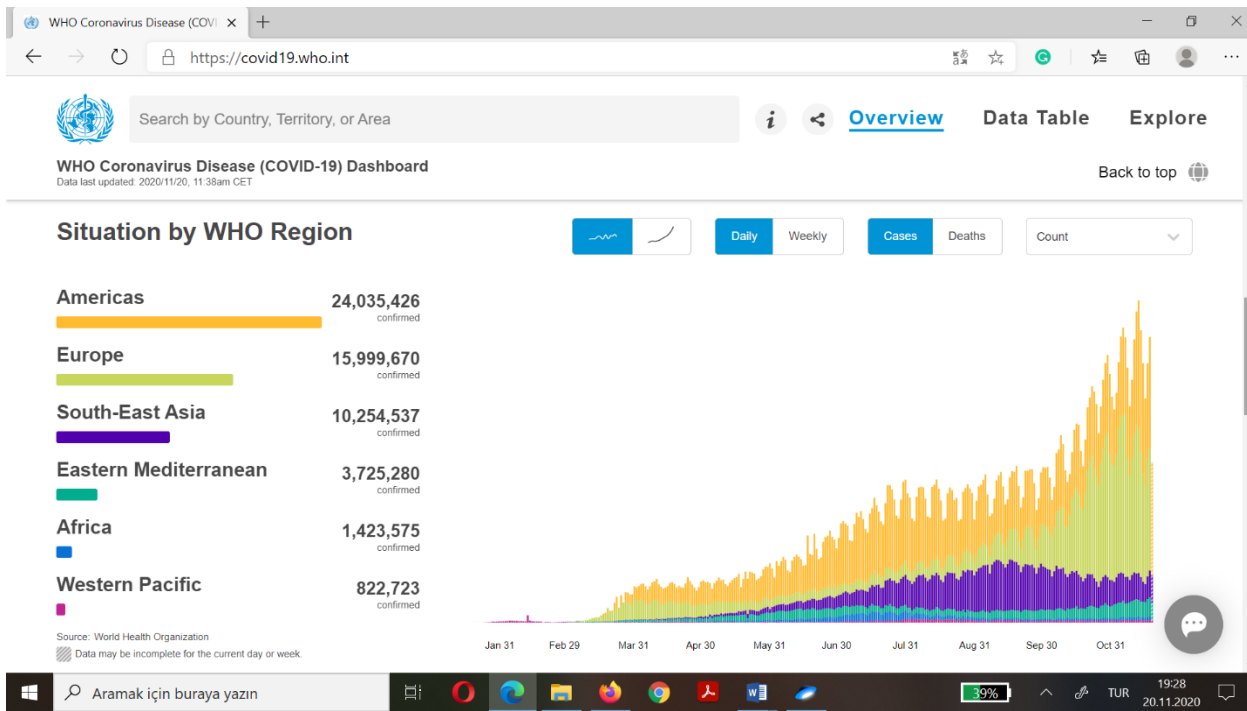
On the other hand, the Republic of Turkey has signed another success that no other country do for its citizens. It brought over 100 thousand citizens from 141 countries to their families during the pandemic peak with the "evacuation operations" initiated at a time when the borders were closed where all kinds of flights were banned globally. More than 100 thousand citizens were quarantined in the dormitories for 14 days, all their needs were met and no invoices were accrued in any way (www.mfa.gov.tr, 2020)

Global Risks and effects

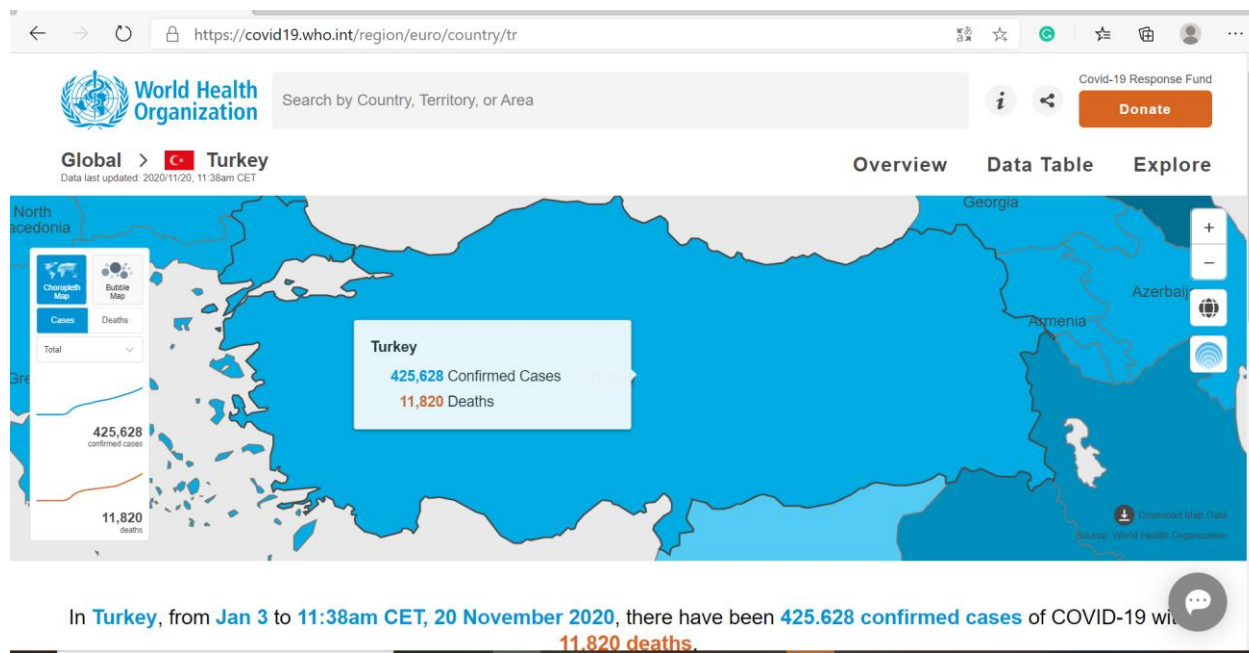
The Covid19 pandemic will take its history as the effective pandemic that left its mark on the 21st century. As of November 2020, the number of cases has reached 56 million; The number of people who died due to the virus has approached the 1.5 million limit (www.worldometers.info, 2020).

Resource: www.covid19.who.int

Resource: www.covid19.who.int

Resource: www.covid19.who.int

The Republic of Turkey for the first time in history by the President on 12 April 2019 issued a circular to protect the public. Months before the emergence of the "global flu epidemic", "National Preparedness Plan" was created in order to protect public health on a country and provincial basis.

They have published weekly reports since September 2019 and have been following the developments closely. Thus, Turkey's health system is made ready for its institutions and its employee's months before to the pandemic. Other countries caught unprepared for the pandemic Turkey has drawn a more successful state in the hands of a newly created image preparedness plan.

This successful image continued with the medical equipment it made to other states with the NATO call.

Conclusion

The process we are in is just one of the radical and predatory consequences of globalization. The pandemic process will be one of the best examples for years to showcase the negative aspects of globalization. Throughout the pandemic process, nation states have been isolated and experienced a shortage of medical supplies. The pandemic process not only revealed the inadequacy in the field of healthcare professionals, but also performed a global simulator task that reveals the reactions of countries during emergencies such as pandemic or bioterrorism.

Bibliography

Tecim, Erhan (2018) Sağlık Sosyolojisi. Konya: Çizgi Kitabevi

www.mfa.gov.tr (06 Kasım, 2020)Koronavirus Salgınındaki Rol ve Vizyonumuz.

<http://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-6-11-2020.tr.mfa>_Erişim Tarihi: 11.11.2020

www.aa.com.tr (9 Haziran, 2020) Dışışleri Bakanı Çavuşođlu: Türkiye 125 ülkenin yardım talebini karşıladı. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-turkiye-125-ulkenin-yardim-talebini-karsiladi/1870453>. Erişim Tarihi: 15.11.2020

www.worldometers.info. (2020). Coronavirus. <https://www.worldometers.info/coronavirus/> Erişim Tarihi: 15.11.2020

www.covid19.who.int (2020) WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard

İŞGÖREN MEMNUNİYETİ FAKTÖRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orhan Küçük

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

orhank@kastamonu.edu.tr

Efser Yeşilyurt

SBE Yüksek Lisans, Kastamonu Üniversitesi

Özet

Tatmin; ürün, hizmet, işlem veya karşı karşıya kalınan her türlü fiilin, memnuniyet verici olması, yeterli düzeyde olduğunun kabul edilmesidir. İşgören memnuniyeti, bir iç müşteri olarak çalışanların iş ortamından, kendilerine yapılan muameleden, sosyal ilişkilerden, gelir ve sosyal haklardan yani genel olarak çalıştıkları işyerinden ne ölçüde memnun olduklarını, işlerinden ne kadar tatmin duyduklarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu değerlendirmeler ışığında işgören veya iç müşteri memnuniyeti, işgörenin çalışma ortamı, yaptığı iş, yetki ve sorumlulukları ile bütünsel olarak işi ile ilgili kendisini mutlu hissetmesi veya algısının memnuniyet verici olması durumu biçiminde tanımlanabilir. Bir kurum veya kuruluşta çalışanların memnuniyeti, yalnızca o işyerine değil, dolaylı olarak aile ve toplumsal ilişkilere de yansıtacak sonuçlar doğurmaktadır. Böylece toplumun beklentileri ile uyumlu olarak refah ve mutluluğu sağlayan, sağlık, güvenlik, eğitim ve çevreye karşı sorumlu bir kuruluş olmayı gözeten anlayışla ve çalışanlarına önem veren bir yaklaşımla üretim ve hizmet verme, günümüzün temel anlayışı olmak durumundadır. Fakat gelinen noktada her toplumun belki belli özgün değerleri olmasından hareketle ülkemizin özel koşulları, kültürel ve sosyal değerleri dikkate alındığında, bilimin evrensel koşullarını sağlayan fakat yaşadığımız toplumun değerlerini de bünyesinde barındıran bir ölçeğe ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu anlamda Küçük (2020) tarafından işgören memnuniyeti/tatmini ölçeği geliştirilmiştir. Bu çalışmada işgören tatmin faktörleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tatmin, İşgören, İşgören Tatmini (memnuniyeti)

1. Teorik Çerçeve

Tatmin; ürün, hizmet, işlem veya karşı karşıya kalınan her türlü fiilin, memnuniyet verici olması, yeterli düzeyde veya kabul edilebilir ve beklentileri karşılayacak biçimde olduğunun kabul edilmesidir (Küçük, 2019: 11).

İşgören memnuniyeti, bir iç müşteri olarak çalışanların iş ortamından, kendilerine yapılan muameleden, sosyal ilişkilerden, gelir ve sosyal haklardan yani genel olarak çalıştıkları işyerinden ne ölçüde memnun olduklarını, işlerinden ne kadar tatmin duyduklarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

Bu değerlendirmeler ışığında işgören veya iç müşteri memnuniyeti, işgörenin çalışma ortamı, yaptığı iş, yetki ve sorumlulukları ile bütünsel olarak işi ile ilgili kendisini mutlu hissetmesi veya algısının memnuniyet verici olması durumu biçiminde tanımlanabilir (Küçük, 2019: 322). 21. Yüzyıl ekonomisinde firmalar açısından en önemli rekabet avantajının işgörenler olması, işgörenlerin tatmin ve memnuniyetini daha da önemli hale getirmiştir (Dilek, 2016, s.89).

Bir kurum veya kuruluşta çalışanların memnuniyeti, yalnızca o işyerine değil, dolaylı olarak aile ve toplumsal ilişkilere de yansiyacak sonuçlar doğurmaktadır. Böylece toplumun beklentileri ile uyumlu olarak refah ve mutluluğu sağlayan, sağlık, güvenlik, eğitim ve çevreye karşı sorumlu bir kuruluş olmayı gözeten anlayışla ve çalışanlarına önem veren bir yaklaşımla üretim ve hizmet verme, günümüzün temel anlayışı olmak durumundadır.

Fakat gelinen noktada her toplumun belki belli özgün değerleri olmasından hareketle ülkemizin özel koşulları, kültürel ve sosyal değerleri dikkate alındığında, bilimin evrensel koşullarını sağlayan fakat yaşadığımız toplumun değerlerini de bünyesinde barındıran bir ölçeğe ihtiyaç hasıl olmuştur.

Bu anlamda Küçük (2020) işgören memnuniyeti/tatmini ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçek sahada uygulanmış, elde edilen veriler analiz edilerek test edilmiş, geçerliği ve güvenilirliği ispat edilerek sonuçları yayın aşamasına gelmiştir.

Araştırmacılar, işgören memnuniyeti ölçeğini bilimsel araştırmalarda kullanabilir, belki işgören performansı, örgüt performansı gibi değişkenlerle ilişkilendirebilir, farklı veri kümeleri için yapacakları çalışmaları karşılaştırmalı olarak analiz edebilirler.

2. Çalışmanın Amacı ve Beklenen Yararlar

Bu çalışmada işgören memnuniyeti faktörlerinin önem düzeyini ölçmek üzere yazar tarafından geliştirilmiş işgören tatmini ölçeğinde yer alan faktörler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı; kültürel değerlerimizi de gözönünde bulundurarak hazırlanmış olan işgören memnuniyet faktörlerinin ortaya konmasıdır.

Bu çalışmada alt boyutları ve faktörleriyle ortaya konan ölçeğin bilimsel araştırmalarda araştırmacılara yararlı olması, yöneticilere yol göstermesi ve yatırımcı/işverenlerin durumu doğru değerlendirebilmelerine katkı sağlaması beklenmektedir.

3. İşgören Memnuniyeti Faktörleri Faktörleri

İşgören memnuniyeti faktörleri ölçeği, işgörenlerin çalıştıkları işyerinde memnun olup olmamasını belirleyeceği değerlendirilen, literatürde farklı araştırmalarda (Naktiyok ve Küçük, 2003) yararlanılan ölçeklerin ötesinde kültürel değerlerimizi ve değer yargılarımızı da dikkate alarak beş temel husustaki memnuniyet duygusunu ölçmek üzere yazar tarafından Küçük (2020) geliştirilmiş ve faktörleri burada paylaşılmıştır.

Çalışmamızda işgören memnuniyeti faktörleri beş boyutlu olarak ele alınmıştır:

* İş ve Çalışma Koşulları

* Öğrenme/Gelişme

- * Sosyallik-Dayanışma-İletişim
- * Örgütsel Uygulama/Süreçler
- * Ücret-Ödül-Terfi

Araştırmacılar, beşli likert ölçeğine göre düzenlenmiş formatı ile bu ölçeği farklı piyasalarda veya işletmelerde/örgütlerde uygulayarak işgören memnuniyeti düzeyini belirleyebilir, örgütleri veya kamu - özel sektörünü işgören memnuniyeti bakımından karşılaştırmalı olarak inceleyebilir beraberinde müşteri memnuniyeti, sınırsız iyileşme gibi değişkenlerle birlikte ele alarak bu değişkenlerle arasında bir ilişkinin varlığını değerlendirebilir.

Bunun yanında kontrol değişkenleri bakımından da konu ele alınabilir ve yaş, cinsiyet ve eğitim gibi kontrol değişkenleri bakımından işgören tatmininin istatistiki olarak farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenebilir.

İşgören memnuniyet faktörleri beş boyutuna ait faktörler itibariyle aşağıda tablolar yardımıyla paylaşılmıştır.

Tablo 1, iş ve çalışma koşulları boyutuyla işgören tatminini göstermektedir.

Tablo 1. İşgören Memnuniyeti Faktörleri (İş ve Çalışma Koşulları)

İş ve Çalışma Koşulları	1. İşgörelere iş yükü adil bir şekilde dağıtılmaktadır.
	2. Fiziksel ortam iyi işlerin çıkarılabilmesi için uygundur.
	3. Çalışma saatleri ve günleri uygundur.
	4. Çalışma koşulları hijyenik açıdan uygundur.
	5. Araç gereçler kullanım kolaylığı sağlamaktadır.
	6. İş yeri çalışma düzeni iyidir.
	7. İşlerin yapılabilmesi için yeterli alan bulunmaktadır.
	8. Çalışma alanı risk içeren unsurlardan uzaktır.
	9. İşleri iyi ve kaliteli yapabilmek için yeterli araç-gereç bulunmaktadır.
	10. İş yerinde çalışma verimini etkileyecek araç-gereçlerin bakımları zamanında yapılmaktadır.
	11. Çalışma koşulları ergonomik açıdan uygundur.
	12. İş yerinde sıklıkla kullanılan ekipmanlar kolay erişilebilir yerdedir.
	13. İş yeri ekipmanlarının çalışma alanına adapte edilmesi kolaydır.

Tablo 2. İşgören Memnuniyeti Faktörleri (Öğrenme/Gelişme)

Öğrenme/Gelişme	1. İşgörenlerin diğer işgörenler için bir şeyler yapabilme imkânları vardır.
	2. İşgörenlerin çalışırken kendi yeteneklerini kullanarak iş yapabilme imkânları vardır.
	3. İşgörenlerin kişisel gelişimlerini sağlamaya yönelik imkânlar vardır.
	4. İşgörenlerin yeni şeyler öğrenme imkânları vardır.
	5. İş ortamında nitelikli elemanların çalışmasına özen

	gösterilmektedir.
	6. İş ortamı üretken bir yapıdadır.
	7. İşgörenlere ihtiyaç duyulan konularda eğitim verilmektedir.
	8. İşgörenler yeni teknolojilere kolayca adapte olabilmektedir.
	9. Kişisel ve kariyer gelişimi için fırsatlar mevcuttur.
	10. İşgörenler işle ilgili kontrolleri dışındaki problemlerin üstesinden gelme yetki/yeteneğine sahiptirler.
	11. İşgörenlerin işlerini iyi yapabilmeleri için motivasyonları yüksek tutulmaktadır.
	12. İşgörenlerin eğitim düzeyleri işe alınmalarında önemli bir faktördür.

Tablo 3. İşgören Memnuniyeti Faktörleri (Sosyallik-Dayanışma-İletişim)

Sosyallik-Dayanışma-İletişim	1. İşletmede biz bilinci gelişmiştir.
	2. İşgörenler işle ilgili sorunlarını birbirleri ile paylaşabilmektedirler.
	3. İşgörenler işle ilgili sorunlarını yönetim ile paylaşabilmektedirler.
	4. İşletmede işgörenler arasında bütünlük vardır.
	5. Çalışma arkadaşları işle ilgili problemlerde birbirlerine yardımcı olmaktadır.
	6. Yöneticiler işle ilgili problemlerde işgörenlere yardımcı olmaktadır.
	7. Kişisel veya ailevi konularda yönetim ve/veya çalışma arkadaşları duyarlı davranmaktadır.
	8. İşletme içerisinde iletişim iyidir.
	9. İşletmede sosyalleşme, dayanışma ve iletişim kültürü yerleştirilmiştir.
	10. Örgüt atmosferi iletişim kurmaya, görüş belirtme ve öneri sunmaya uygundur.
	11. Örgüt içinde iletişimi iyileştirmek/gerçekleştirmek için iletişim/haberleşme kanalları oluşturulmuştur.
	12. Yönetim, sosyal ve kültürel bakımdan etik değerlere uygundur.

Tablo 4. İşgören Memnuniyeti Faktörleri (Örgütsel Uygulama/Süreçler)

Uygulama/Süreçler	1. İşgörenler işletme politika ve hedefleri hakkında bilgi sahibidirler.
	2. İşgörenlere işin gerekleri hakkında bilgi verilmektedir.
	3. İş yerinde düzenli ve programlı bir şekilde toplantılar yapılmaktadır.
	4. İşletmenin başarı ve başarısızlıkları işgörenler ile

	paylaşılmaktadır.
	5. İşletmenin amaçları açıktır.
	6. İşletmede işler yerine getirilirken işgörenlerin düşünceleri dikkate alınmaktadır.
	7. İşletmede işgörelere uygun yetki ve sorumluluk hakları verilmektedir.
	8. İşgörelere kararlar katılmalarına izin verilmektedir.
	9. İşletmede iş etiğine uygun görevler verilmektedir.
	10. İşlerin yapılması için gerekli bilgiler zamanında verilmektedir.
	11. İşgörelere yaptıkları işle ilgili kalite kontrol yetkisi verilmektedir.
	12. İşgörelere iş güvenlikleri sağlanmaktadır.

Tablo 5. İşgörelere Memnuniyeti Faktörleri (Ücret-Ödül-Terfi)

Ücret-Ödül-Terfi	1. İşletmede terfi olanakları vardır.
	2. İşletme terfi fırsatları diğer işletmelerle benzerlik göstermektedir.
	3. İşletmede iyi iş yapan işgörelere terfi etme şansına sahiptir.
	4. İşletmenin sağladığı ek imkânlar (servis, yemek, vs.) yeterlidir.
	5. İşletmede iyi iş yapan/performans ortaya koyan işgörelere ödüllendirilmektedir.
	6. İşgörelere yaptıkları iş karşılığında takdir edilmektedir.
	7. Yapılan iş karşılığında alınan ücret düzeyi iyidir.

4. Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışma sonucunda; işgörelere memnuniyet düzeylerini belirleyen temel hususların iş ve çalışma koşulları, öğrenme/gelişme, sosyallik-dayanışma-iletişim, örgütsel uygulama/süreçler ve ücret-ödül-terfi başlıklarında ele alınabileceği tespit edilmiştir.

İşgörelere, araştırma kapsamında ölçek boyutları olarak yapılandırılan bu boyutlarda yer alan faktörlere ilişkin uygulamalara bağlı olarak memnuniyet veya memnuniyetsizlik yaşadıkları belirlenmiştir.

Bu sonuçlar ışığında gerek kamu ve gerekse özel sektörde işverenlerin

- * İş ve Çalışma Koşulları
- * Öğrenme/Gelişme
- * Sosyallik-Dayanışma-İletişim
- * Örgütsel Uygulama/Süreçler
- * Ücret-Ödül-Terfi

Başlıklarında ifade edilen uygulamalarını gözden geçirmeleri, işgörelere memnuniyeti için bu uygulamaları iyileştirmeleri önerilebilir.

Arařtırmacılar bu faktörlerin ölçek formatını bilimsel arařtırmalarında kullanabilir, özel ve kamu sektöründe işgören memnuniyet düzeylerini belirleyebilirler. Beraberinde bu ölçek farklı deęişkenlerle birlikte, farklı bölgelerde karşılařtırılabilir.

KAYNAKÇA

Dilek, S. (2016). "Enformasyon ve Bilgiye Dayalı Yeni Ekonomi". Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi. 11. s.87-91

Küçük Orhan (2016) **Bilimsel Arařtırma Yöntemleri**, Ekin Kitabevi, Bursa.

Küçük, Orhan (2020) İşletmecilik, Lojistik ve Toplam Kalite Yönetimi Alanında Teoriler ve Bilimsel Arařtırma Ölçekleri, (O. Küçük, İçinde: 1. Kısım 6. Bölüm, İşgören Memnuniyeti ve İşgören Memnuniyeti Ölçeęi, ss. 52-59.), Sonçaę Yayıncılık, Ankara.

Küçük, Orhan (2019) Toplam Kalite Yönetimi, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 11.

Naktiyok A., Küçük O., (2003) "İşgören (İç Müşteri) ve Müşteri (Dış Müşteri) Tatmini, İşgören Tatmininin Müşteri Tatmini Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Deęerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, ISSN 1300-4646, Cilt: 17, Sayı: 1-2, ss. 225-245.

MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ FAKTÖRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orhan Küçük

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

orhank@kastamonu.edu.tr

Furkan Arıcı

Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi

Özet

Dış müşteriler, bilinen haliyle, işletmede üretilen ürünleri veya yarı mamulleri satın alarak ihtiyacını karşılayan ya da başkalarına satan, işletme dışı kişi veya kurumlardır. İşletmelerin veya genel olarak örgütlerin başarısı, memnun olmuş müşteriler, hizmet alanlar veya danışanlara, takipçilere, taraftarlara bağlıdır. Müşterilerin tatmini veya memnuniyeti, beklentiler ve algıların karşılaştırılmasıyla ölçülür. Bir ürün veya hizmetten yararlandıktan sonra algılanan kalite beklentiyi karşılıyorsa memnuniyet sözkonusu olur. Şayet algı beklentinin gerisinde kalırsa o zamanda memnuniyetsizlik, tatminsizlik geçerli olacaktır. Bu genel değerlendirmelerden sonra “müşteri tatmini; müşterinin talep isteklerinin karşılanması, uygun koşullar sunulması, ürüne ilişkin kalite algısının beklentilerine eşit veya beklentilerinin üzerinde olması halinde yaşayacağı mutluluk veya haz durumudur” biçiminde tanımlanabilir. Bir dünya insanı genellemesiyle bütün müşterilerin örgütlerden belli beklentilerinin ortak olacağı değerlendirilebilir. Yazar da önceki ölçeklerle çalışma (Nakdiyok ve Küçük, 2003: 225-245) yapmakla birlikte, toplumların kültürel değerlerini de dikkate alan değerlendirmeler yapılması, bilimsel araştırmalarda buna göre hazırlanmış ölçeklerden yararlanılması daha doğru sonuçlar verecektir. Evrensel ölçüleri taşımakla birlikte toplumumuzun sosyal yapısını ve kültürel değerlerini dikkate alan bir ölçek oluşturulması bu anlamda gereklilik olmuştur. Bilimsel araştırmalarda kullanılacak kuşatıcı ve daha doğru ölçme sonuçları vereceği değerlendirilen bir Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Küçük (2020) tarafından geliştirilmiş, sahada uygulanarak geçerlik ve güvenilirliği test edilmiş, yayın aşamasına gelmiştir. Bu çalışmada yazar tarafından geliştirilmiş olan müşteri memnuniyet faktörleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memnuniyet, müşteri memnuniyeti, dış müşteri

DETERMINATION OF CUSTOMER SATISFACTION FACTORS

Abstract

External customers, as known, are non-business persons or institutions that purchase products or semi-products produced in the business and meet their needs or sell them to others (Küçük, 2019: 312).

The success of businesses or organizations in general depends on satisfied customers, service users or clients, followers, fans.

Customer satisfaction or satisfaction is measured by comparing expectations and perceptions. Satisfaction occurs if the perceived quality meets the expectation after benefiting from a product or service. If the perception falls short of expectation, then dissatisfaction and dissatisfaction will prevail.

After these general evaluations, "customer satisfaction; It is the state of happiness or pleasure that the customer will experience if the demands of the customer are met, the appropriate conditions are offered, the quality perception of the product is equal to or above his expectations" (Küçük, 2019: 314).

With the generalization of a world people, it can be evaluated that certain expectations of all customers from organizations will be common. While the author also works with the previous scales (Nakdiyok and Küçük, 2003: 225-245), making evaluations taking into account the cultural values of the societies and using the scales prepared accordingly in scientific research will give more accurate results.

Creating a scale that takes into account the social structure and cultural values of our society, even though it carries universal criteria, has become a necessity in this sense.

A Customer Satisfaction Scale, which can be used in scientific research, was developed by Küçük (2020), which was evaluated to give more accurate measurement results, its validity and reliability was tested in the field, and it has come to the publication stage.

In this study, customer satisfaction factors developed by the author were evaluated.

Keywords: Entrepreneurship, Trust Effect in Entrepreneurship, Hope Effect in Entrepreneurship

1. Teorik Çerçeve

Dış müşteriler, bilinen haliyle, işletmede üretilen ürünleri veya yarı mamulleri satın alarak ihtiyacını karşılayan ya da başkalarına satan, işletme dışı kişi veya kurumlardır (Küçük, 2019: 312).

İşletmelerin veya genel olarak örgütlerin başarısı, memnun olmuş müşteriler, hizmet alanlar, danışanlar, takipçiler ve taraftarlar gibi unsurlara bağlıdır. Porter, rekabeti şekillendiren dört kuvvetten biri olarak müşterileri göstermektedir (Dilek vd. 2017, s.115).

Müşterilerin tatmini veya memnuniyeti, beklentiler ve algıların karşılaştırılmasıyla ölçülür. Bir ürün veya hizmetten yararlandıktan sonra algılanan kalite beklentiyi karşılıyorsa memnuniyet sözkonusu olur. Şayet algı beklentinin gerisinde kalırsa o zamanda memnuniyetsizlik, tatminsizlik geçerli olacaktır.

Bu genel değerlendirmelerden sonra "müşteri tatmini; müşterinin talep isteklerinin karşılanması, uygun koşullar sunulması, ürüne ilişkin kalite algısının beklentilerine eşit veya beklentilerinin üzerinde olması halinde yaşayacağı mutluluk veya haz durumudur" biçiminde tanımlanabilir (Küçük, 2019: 314).

Bir dünya insanı genellemesiyle bütün müşterilerin örgütlerden belli beklentilerinin ortak olacağı değerlendirilebilir. Yazar da önceki ölçeklerle çalışma (Nakdiyok ve Küçük, 2003: 225-245) yapmış olmakla birlikte, toplumların kültürel değerlerini de dikkate alan değerlendirmeler yapılması, bilimsel araştırmalarda buna göre hazırlanmış ölçeklerden yararlanılması daha doğru sonuçlar verecektir.

Evrensel ölçüleri taşımakla birlikte toplumumuzun sosyal yapısını ve kültürel değerlerini dikkate alan bir ölçek oluşturulması bu anlamda gereklilik olmuştur.

Bilimsel araştırmalarda kullanılabilecek kuşatıcı ve daha doğru ölçme sonuçları vereceği değerlendirilen bir Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Küçük (2020) tarafından geliştirilmiş, sahada uygulanarak geçerlik ve güvenilirliği test edilmiş, yayın aşamasına gelmiştir.

2. Çalışmanın Amacı ve Beklenen Yararlar

Bu çalışmada müşteri memnuniyeti faktörlerinin önem düzeyini ölçmek üzere yazar tarafından geliştirilmiş müşteri tatmini ölçeğinde yer alan faktörler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı kültürel değerlerimizi de gözönünde bulundurarak hazırlanmış olan müşteri memnuniyet faktörlerinin ortaya konmasıdır.

Bu çalışmada alt boyutları ve faktörleriyle ortaya konan ölçeğin bilimsel araştırmalarda araştırmacılara yararlı olması, işletmecilere yol göstermesi ve halkla ilişkiler ve pazarlama birimlerinin durumu doğru değerlendirebilmelerine katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri

Müşteri memnuniyeti faktörleri ölçeği, müşterilerin hizmet aldıkları mağazalardan memnun olup olmamasını belirleyeceği değerlendirilen, literatürde farklı araştırmalarda (Naktiyok ve Küçük, 2003) yararlanılan ölçeklerin ötesinde kültürel değerlerimizi ve değer yargılarımızı da dikkate alarak farklı boyutlarıyla müşteri tatmini duygusunu ölçmek üzere yazar tarafından Küçük (2020) geliştirilmiş ve faktörleri burada paylaşılmıştır.

Müşteri memnuniyeti faktörleri çalışmamızda beş boyutlu olarak ele alınmıştır:

- * Mağazanın Konumu / Hizmete Erişim
- * Mağaza Ortamı
- * Personelin Tutum ve Davranışı
- * Kalite
- * İşyeri Yönetimi
- * Tanıtım / Tutundurma
- * Yenilikçilik
- * Satış Sonrası Tutum ve Müşteri Sadakati
- * İmaj

Araştırmacılar, beşli likert ölçeğine göre düzenlenmiş formatı ile bu ölçeği farklı piyasalarda veya mağazalarda uygulayarak müşteri memnuniyeti düzeyini belirleyebilir, örgütleri veya kamu özel sektörünü müşteri memnuniyeti bakımından karşılaştırmalı olarak inceleyebilir beraberinde işgören memnuniyeti, sınırsız iyileşme gibi değişkenlerle birlikte ele alarak bu değişkenlerle arasında bir ilişkinin varlığını değerlendirebilir.

Bunun yanında kontrol değişkenleri bakımından da konu ele alınabilir ve yaş, cinsiyet ve eğitim gibi kontrol değişkenleri bakımından müşteri memnuniyetinin istatistiki olarak farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenebilir.

Tablo 1. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (Mağazanın Konumu / Hizmete Erişim)

Mağazanın Konumu / Hizmete Erişim	1.Mağazanın bulunduğu konum uygundur.
	2.Mağaza yakındır.
	3.Mağazaya ulaşmam kolaydır.
	4.Mağaza giriş çıkışları uygun düzenlenmiştir.
	5.Hizmet beklerken uygun bekleme alanları düşünülmüştür.
	6.Mağaza reyon/bölmelerinde bekleme süresi uygundur.

	7.Ürün ve hizmetler hakkında kolaylıkla bilgi elde edebilirim.
	8.Mağazanın otopark hizmeti yeterli olmaktadır.

Tablo 2. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (Mağaza Ortamı)

Mağaza Ortamı	9.Mağazanın atmosferi iyidir.
	10.Kişisel ilişkiler yeterlidir.
	11. Çalışanlar arası iklim olumlu görünmektedir.
	12.Çalışanlar arkadaşça davranmaktadırlar
	13.Mağazanın sıcaklık durumu yeterli olmaktadır.
	14. Mağazanın içinin tasarımı ilgi çekicidir.
	15. Mağazanın demirbaş eşyalarının niteliği yeterli düzeydedir.
	16.Mağazada kendimi oldukça rahat hissediyorum
	17.Mağazayı ve çalışanlarını bizden biri gibi görüyorum

Tablo 3. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (Personelin Tutum ve Davranışı)

Personelin Tutum ve Davranışı	18.Personel ruh halimi anlayabilmektedir.
	19. Personel, yeterli teknik bilgi ve beceri düzeyine sahiptir.
	20. Personelin müşteriye verdiği hizmetin hızı yeterlidir.
	21. Şikâyetlerim ilgililerce dinlenilmektedir.
	22. Personelin tecrübesini yeterli görüyorum.
	23. Personelin anlayışlı olduğunu değerlendiriyorum.
	24. Personel güler yüzlüdür.
	25. Personelin nezaketi yeterli düzeydedir.
	26. Taleplerim anlaşılmakta ve cevap verilmektedir.

Tablo 4. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (Kalite)

Kalite	27.Firma genel olarak kalitelidir.
	28. Firmanın sunduğu ürünler ve hizmetler kalitelidir.
	29. Satış sonrası müşteri hizmetleri kalitelidir.
	30. Firmanın hizmetleri kullanma uygunluğu bakımından kalitelidir.
	31. Güvenlik sistemi yeterlidir.
	32. İşlemleri kontrole gerek kalmamaktadır.
	33. İşlemlerde hata oranı çok düşüktür.
	34. Personelin davranışları güven vermektedir.

Tablo 5. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (İşyeri Yönetimi)

35. Firma sahibini tanımam memnuniyetimi artırır.

	36. İşyeri sahibiyle aynı dünya görüşüne sahip olmam memnuniyetimi artırır.
	37. İşyeri sahibinin STK'lara (Sivil Toplum Kuruluşları) yardım etmesi firmaya bağlılığı artırır.
	38. Firma yöneticileriyle yakınlık (ırk,şehir,dil) memnuniyetimi artırır.
	39. İşyeri sahibinin sosyal duyarlılığı memnuniyetimi artırmaktadır.

Tablo 6. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (Tanıtım / Tutundurma)

Tanıtım / Tutundurma	40. Firmanın reklamları zevkli ve eğlencelidir.
	41. Firmanın reklamları faydalıdır.
	42. Firmanın reklamları, keyif vericidir.
	43. Firmanın reklamları ilgi alanıma, istek ve ihtiyaçlarıma yöneliktir.
	44. Firmanın reklamları, hizmete zamanında ulaşabilme açısından yol göstermektedir.
	45. Firmanın reklamları güven duygusunu artırmaktadır.
	46. Firmanın reklamları firmaya olumlu bakış sağlamaktadır.

Tablo 7. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (Yenilikçilik)

Yenilikçilik	47. Firma yenilikçi bakış açısına sahiptir.
	48. Firma yeni ürün/hizmet geliştirmektedir.
	49. Firma yeni ürün/hizmet geliştirme hızı iyidir.
	50. Firma yeni ürün/hizmet geliştirmesi rakiplerine göre iyidir.
	51. Firma farklı hizmet alanlarıyla hizmetlerini çeşitlendirmektedir.
	52. Firma süreçlerini değişime uyarlamaktadır.

Tablo 8. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (Satış Sonrası Tutum ve Müşteri Sadakati)

Satış Sonrası Tutum ve Müşteri Sadakati	53. Ürünü iade etmem kolaydır.
	54. Ürünü değiştirmem kolaydır.
	55. Ürünle ilgili satış sonrası yardım almam kolaydır.
	56. Satış sonrası firmayla iletişim kurmam kolaydır.
	57. Firmadan yeniden başka hizmet/ürün satın alırım
	58. Firmayı başkalarına tavsiye ederim.
	59. Firmanın sunduğu ürün/hizmet fiyatı yüksek olsa da tercih edebilirim.

Tablo 9. Müşteri Memnuniyeti Faktörleri (İmaj)

İmaj	60. Firma, bende güven duygusu uyandırmaktadır.
	61. Firmanın sosyal sorumluluk projelerinde yer alması bende olumlu izlenim bırakmaktadır.
	62. Firma yenilikçi ve ileri görüşlülüğe sahiptir.
	63. Firma hizmet ve ürünleriyle kullanıcıya değer katmaktadır.
	64. Firma logosu/tabelası olumlu bir izlenim bırakmaktadır.
	65. Firmada alışveriş yaparken kendimi iyi hissetmekteyim.
	66. Firmanın sunduğu yerli ürünler firma imajına olumlu katkı yapmaktadır.
	67. Mağazanın dış görünüşü ilgi çekicidir.
	68. Firma imajı beklentilerimi karşılamaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışma sonucunda; müşterilerin memnuniyet düzeylerini belirleyen temel hususların; mağazanın konumu / hizmete erişim, mağaza ortamı, personelin tutum ve davranışı, kalite, işyeri yönetimi, tanıtım / tutundurma, yenilikçilik, satış sonrası tutum ve müşteri sadakati ve imaj başlıklarında ele alınabileceği tespit edilmiştir.

Müşterilerin, araştırma kapsamında ölçek boyutları olarak yapılandırılan bu boyutlarda yer alan faktörlere ilişkin uygulamaları bağlı olarak memnuniyet veya memnuniyetsizlik yaşadıkları belirlenmiştir.

Bu sonuçlar ışığında farklı sektörlerde pazarlama yönetiminin

- * Mağazanın Konumu / Hizmet Erişim
- * Mağaza Ortamı
- * Personelin Tutum ve Davranışı
- * Kalite
- * İşyeri Yönetimi
- * Tanıtım / Tutundurma
- * Yenilikçilik
- * Satış Sonrası Tutum ve Müşteri Sadakati
- * İmaj

başlıklarında ifade edilen uygulamalarını gözden geçirmeleri, müşteri memnuniyeti için bu uygulamaları iyileştirmeleri önerilebilir.

Araştırmacılar bu faktörlerin ölçek formatını bilimsel araştırmalarında kullanabilir, farklı sektörlerde müşteri memnuniyet düzeylerini belirleyebilirler. Beraberinde bu ölçek farklı değişkenlerle birlikte, farklı bölgelerde karşılaştırmalı olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Dilek, S; İnançlı, S.; Kesgingöz, H. & Konak, A. (2017). Restoran İşletmelerinde Rekabet Üstünlüğü Sağlayan Faktörler: Kastamonu' da Bir Uygulama. Econdor, 1(2). 111-126
- Küçük Orhan (2016) **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Küçük, Orhan (2020) İşletmecilik, Lojistik ve Toplam Kalite Yönetimi Alanında Teoriler ve Bilimsel Araştırma Ölçekleri, (O. Küçük, İçinde: 2. Kısım 8. Bölüm, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Memnuniyeti Ölçeği, ss. 60-68.), Sonçağ Yayıncılık, Ankara.

Küçük, Orhan, (2019) Toplam Kalite Yönetimi, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Naktiyok A., Küçük, O., (2003) "İşgören (İç Müşteri) ve Müşteri (Dış Müşteri) Tatmini, İşgören Tatmininin Müşteri Tatmini Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, ISSN 1300-4646, Cilt: 17, Sayı: 1-2,, ss. 225-245.

The relationship between employee satisfaction, customer satisfaction and business performance in Libyan hotels.

KHLED BENSHINA

College of Tourism and Hospitality Tripoli, Libya

khalid72bo@gmail.com

Orhan Küçük

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

orhank@kastamonu.edu.tr

Abstract:

This paper points to evidence of a relationship between employee satisfaction, business performance, and its role in improving customer satisfaction in Libyan hotels. this study aims to know the relationship between employee satisfaction, business performance, and customer satisfaction , and its role in improving customer satisfaction in Libyan hotels. We studied four and five-star hotels in Libya. The Statistical Package for Social Sciences (SPSS) was used to analyze the survey data, factor analysis, and correlation analysis to reveal the relationship between study variables. There is a statistically significant relationship between the study variables to improve customer satisfaction. From this study, the author concluded that the hotel industry in Libya should diagnose the main factors that cause employee happiness. Hotels should increase their concern for employee welfare to enhance their sense of belonging and reinforce their commitment. Because motivating them will have a positive effect on customer satisfaction.

Keywords: employee satisfaction, customer satisfaction , business performance, hotel industry

1. Introduction

Through many studies, there is a positive relationship between employee satisfaction, customer satisfaction, and business performance, according to (Chi and Gursoy 2009) observed that employee satisfaction is a concept used to express employee satisfaction with the work environment, his treatment, social relations, income, social rights, and others. and how satisfied are they with their jobs?. according to (Küçük 2020), observed that customer satisfaction is measured by expectations and perceptions. Satisfaction is the case if the perceived quality of a product or service meets expectations. Xu and Geodegebuure (2005) observed that employee satisfaction and customer satisfaction are positively correlated .The Customer Satisfaction Scale, which can be used in scientific research, was developed by (Küçük 2020) which is evaluated to give more accurate measurement results, its validity and reliability have been tested in this field. Scotti, Driscoll et al.

(2007), observed that employee perceptions of customer service are linked to customer perceptions of high-quality. according to Jung and Yoon (2013) observed that when you provide employees with the tools and skills they need, employee satisfaction rises as does the ability to service customers better . The purpose of this study is to examine the relationships among employees' satisfaction and business performance to improve customer satisfaction in the Libyan hotels' performance.

2. Review of the literature

Customer satisfaction has been one of the most frequently discussed topics in the hotel industry literature. Results of previous studies indicate that employees are more likely to play a significant role in customer service(Wakefield and Blodgett 1999), and hotel employees tend to be more involved in hospitality service offerings. Ahmad, Wasay et al. (2012)say that employee motivation, as well as its four components e.g. work environment, pay and benefits, management systems, and organizational vision, have a significant positive influence on customer satisfaction. by researchers (Tsai, Cheng et al. 2010). Empirical results confirmed that wages and bonuses in addition to promotion have a significant impact on employee satisfaction and business performance.The relationship between the main drivers of employee satisfaction and the main drivers of customer satisfaction and performance was also investigated. According to (Ariani 2015) observed that satisfied employees will be linked to better customer service. In order to perform a better business, hotels have to combine all variables (employee satisfaction, business performance, and customer satisfaction) rather than simply focusing their efforts on marketing strategy only, as ensuring the highest level of customer satisfaction must become the most important (Fatmasari, Al et al. 2018).

Burke, Graham et al. (2005), observe positive and statistically significant relationships between employee satisfaction and customer satisfaction. Satisfaction is largely influenced by the value of services provided to customers, which is created by satisfied, loyal, and productive employees. Jung and Yoon (2013), Several studies support the argument that satisfied employees are more likely to do better hotel Services to the customer. From an academic perspective, experts in the hotel industry will benefit Knowing the relationship between employee satisfaction and business performance in improving customer satisfaction(Jeon and Choi 2012). the expected findings will play a role in filling the gap in customer satisfaction literature. Therefore, this study hypothesized a significant positive relationship between employee satisfaction, business performance to improve customer satisfaction.

According to(Küçük 2020) observed that there is a direct link between employee satisfaction and customer satisfaction. Sageer, Rafat et al. (2012) say that develop strategies to strengthen the work environment and increase employee morale and employee satisfaction to enhance employee performance and productivity to achieve high profits and customer satisfaction as well as customer retention. According to Bulgarella (2005) observed that Employees can strongly contribute to an organization's success by having a customer-centric approach in their work and in their work-related interactions. Positive Energy- Employees who are positive towards their job become more enthusiastic, energetic, and are confident in what they do, according to Bakker, Schaufeli et al. (2008) employees have high levels of Positive energy and identify strongly with their work. this is a crucial factor when customer service comes into play. When your employees are proficient in what they do, then they will be able to provide a swift solution to your customers. This declines the number of unhappy customers and increases positive customer feedback. Therefore, the following hypothesis is proposed:

Business Performance Management enables an organization to effectively monitor, control, and manage the implementation of strategic initiatives.Business Performance Management is one of the hottest topics in hotel industry (Miranda 2004). Customer satisfaction is an increasingly powerful dimension of business performance(Kristensen, Martensen et al. 2000). According to Williams and Naumann (2011), observed that there are significant, and moderate-to-strong associations between satisfaction levels and a firm's financial and market performance.

Singh and Ranchhod (2004), Finding that customer orientation and customer satisfaction orientation have a stronger impact on performance than the other dimensions(customer orientation, competitor orientation, departmental responsiveness, and customer satisfaction orientation), and that competitor orientation has a relationship with performance.Jyoti and Sharma (2012), revealed a significant relationship between market orientation and business performance, the indirect effects of market orientation on business performance through employee satisfaction and customer satisfaction have been explored. according to Neupane (2014) say that customer satisfaction has a weak positive relationship with business performance. ,according to (Kanten and Darma 2017) observed that customer satisfaction has a positive and significant impact on business performance. also, t that marketing strategy and customer satisfaction strengthen the impact of consumer behavior on business performance.This means, that understanding the customers, and measuring customers' satisfaction is an important element in companies' continuous quality improvement, which leads to improved business performance, including economic performance. (Kristensen, Martensen et al. 2002).

Therefore, the following hypothesis is proposed:

Hypothesis: There is a hypothesized a significant positive relationship between business performance and customer satisfaction.

3. The Research Model

Figure 1 the research framework. the relationship between employee satisfaction, business performance, and customer satisfaction.

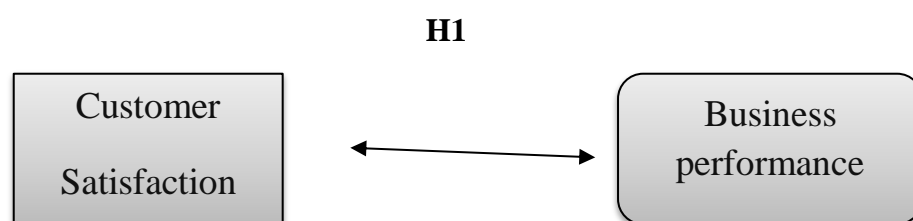

Figure 1. Model for business performance and customer satisfaction variables

4. Methodology & Data Collection

Data for this study were collected from employees and customers of four and five-star hotels in western Libya . This study uses a quantitative approach. A quantitative approach is an approach that emphasizes testing theories or concepts through the variable metric measurements (Cooke and Rousseau 1988) and performing data analysis procedure with statistical tools and aims to test the hypothesis. They were recruited to participate in the study using a random sample in the hotels. Customer satisfaction data and employee surveys were collected randomly through a series of surveys conducted in all targeted Libyan hotels. Employee surveys are randomly assigned to employees who have worked at the hotel for at least 8 months. To facilitate accurate responses, anonymity has been made for all employees. Employees were directed to fill out surveys and post them by social media

Eligible employees as well as clients returned usable questionnaires that yielded 280 valid surveys, 200 customer surveys, and 80 employee surveys. This entire process has been coordinated with Libyan Hotels Human Resources management. Abawi (2013), say that the questionnaire is a consistent series of data collection for a series of questions and other claims for the purpose of gathering information from respondents.T he questionnaire for measuring employee satisfaction, business performance, and customer satisfaction has been developed by Küçük (2020a) and (2020b) . These summary scores have been used for employee and customer satisfaction in Libyan hotels because they enable the researcher to relatively reduce the measurement error inherent in the measured variables.

5. Factor analysis

To conduct the pilot study on hotels, three different questionnaires were used, namely, customer satisfaction and the business performance questionnaire used

Table 1. Factor Analysis for Customer Satisfaction

CUSTOMER SATISFACTION	Factor Load	Core value	e Explanation	Cronbach h Alfa	Average	KMO value
33.The products and services offered by the firm are of high quality.	.832	6.78	65.72	.928	2.98	.855
34.The error rate in transactions is very low.	.832				2.98	
28. I find the experience of the staff sufficient.	.831				2.55	
27.The speed of service provided by the staff to the customer is sufficient.	.801				2.72	
30. The staff is friendly.	.796				2.75	
32.The company is generally of good quality.	.760				2.91	
25. The parking service of the hotel is sufficient.	.733				2.83	
23.Is it easy to get to the hotel?	.726				2.83	
24. I can easily get information about products and services.	.726				2.92	
31.My requests are understood and answered.	.709				2.81	

As shown in Table 2., Factor analysis for customer satisfaction the value of Kaiser-MeyerOlkin (KMO) was found to be 0.855 since this value is over 0.4 or even 0.5, it is shown that sampling is sufficient and meaningful factors can be obtained from research data. The fact that all expressions have a factor load greater than 0.5 and an eigenvalue greater than 1 indicates that the expressions are suitable for use in the analysis. Cronbach's alpha coefficient was 0.928. since this value is greater than 0.80, the scale is highly reliable and the variance explanation rate is 65.72%. Thus, it was decided that the scale could be used in scientific research.

Table 2. Factor Analysis For Business

BUSINESS PERFORMANCE	Factor Load	Core value variance	Explanation Rate	Cronbach Alfa	Average	KMO value
21.The job satisfaction level of employees of our business is high.	.792	5.86	63.97	.922	2.77	.851
19.The sales volume of our business is higher compared to its competitors.	.767				2.51	
14.The level of benefiting from modern production methods of our company is higher than its competitors.	.753				2.96	
20.Employees of our company receive in-service training and they are constantly provided to improve themselves.	.750				2.56	
13.-Our company has a high innovation capacity in developing new products compared to its	.739				2.50	
18.. The profitability of our business is high compared to its competitors.	.737				2.65	
16.The customer satisfaction of our business is high compared to its competitors	.729				2.38	
11.The product quality of our business is high compared to its competitors	.724				2.97	
15.The corporate reputation of our company is high compared to its competitors	.715				2.45	
17.Our business has a high market share compared to its competitors.	.666				2.40	
12.The cost of final products of our business is low compared to its competitors	.662				2.66	

As shown in Table .2. Factor analysis for business performance the value of Kaiser-MeyerOlkin (KMO) was found to be 0.851 since this value is over 0.4 or even 0.5, it is shown that sampling is sufficient and meaningful factors can be obtained from research data. The fact that all expressions have a factor load greater than 0.5 and an eigenvalue greater than 1 indicates that the expressions are suitable for use in the analysis. Cronbach's alpha coefficient was 0.905. since this value is greater than 0.80, the scale is highly reliable and the variance explanation rate is 54.65%. Thus, it was decided that the scale could be used in scientific risiarch (Küçük, 2016: 227-232).

Table 3. Analysis of Correlations

		Business performance	Customer satisfaction
Business performance	Pearson Correlation	1	.851**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	280	280
Customer satisfaction	Pearson Correlation	.851**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	280	280

A statistically significant and positive relationship was found between the two variables, where a correlation between customer satisfaction and employee satisfaction 0.916** which main there is a statistically significant and positive relationship. customer satisfaction and employee satisfaction is a statistically significant relationship between the likelihood and the tendency. Also, a correlation between customer satisfaction and business performance.

Was found 0.851**, In this case, there is a statistically significant relationship between customer satisfaction and business performance. A statistically significant and positive relationship was found between the variables of the relationship between employee satisfaction and business performance 0.866** (Küçük 2016). In this instance, there is a statistically significant relationship between employee satisfaction and business performance.

6. Discussion

The main purpose of this study was to investigate the relationship among employee satisfaction, customer satisfaction, and business performance and how to improve customer satisfaction in Libyan hotels, in the study, the Pearson Correlation Analysis using SPSS software revealed a relationship among employee satisfaction and customer satisfaction statistically significant and positive relationship was found, which represented in the study by **H1**. as a whole, the findings of this study underscore the importance of understanding the role employee satisfaction plays as a resource in customer satisfaction in the Libyan hotels, these results confirm and agree with some international studies such as (Sageer, Rafat et al. 2012). This study evaluated the correlation among business performance and customer satisfaction in Libyan hotels in addition to Pearson Correlation Analysis has been done. The tests result show that there is a statistically significant and positive relationship among business performance and customer satisfaction.

7. Conclusion

This study aimed to investigate the correlation between employee satisfaction, customer satisfaction, and business performance. Theoretical and managerial implications the contribution of this current study is to relate the employee satisfaction, customer satisfaction, and business performance link to comprehensive models – employee models and customer models – which were proved in previous research. In particular, using dyadic data, this study found out employees' job satisfaction leads to customer satisfaction but not vice versa. Employee satisfaction and customer satisfaction may have different antecedent variables. Therefore, hotel establishments must demonstrate an interest in the welfare of employees to enhance their sense of belonging and strengthen their commitment. Customer satisfaction may be determined depending on interaction with employees and emotional bonding or connection during the interaction, whereas employee satisfaction seems to be less affected by customer satisfaction. These findings could be interpreted that satisfied employees with high self-efficacy or cooperative orientation might be more inclined to share these emotions with customers. The findings showed that there are the strongest correlations were between customer satisfaction, business performance, and employee satisfaction respectively. Through this study, the researcher emphasizes the strong relationship between the three factors.

Limitations and suggestions

This study, however, has some limitations. The study was conducted on the four and five-star hotels in Libya inside Tripoli due to the conditions that the country is going through so that several results can be revealed if the study includes everyone The remaining hotel categories in Libya. the study focused on a small number of important variables that affect the effectiveness of customer satisfaction. More studies can use more variables that may correlate with customer satisfaction.

References

- Abawi, K. (2013). "Data collection instruments (questionnaire & interview)." Geneva: Geneva Foundation for Medical Education and Research.
- Ahmad, M. B., et al. (2012). "Impact of employee motivation on customer satisfaction: study of airline industry in Pakistan." *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business* 4(6): 531-539.
- Andreassen, T. W. (1994). "Satisfaction, loyalty and reputation as indicators of customer orientation in the public sector." *International Journal of Public Sector Management*.
- Ariani, D. W. (2015). "Employee satisfaction and service quality: Is there relations." *International journal of business research and management* 6(3): 33-44.
- Bakker, A. B., et al. (2008). "Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology." *Work & stress* 22(3): 187-200.
- Bulgarella, C. C. (2005). "Employee satisfaction and customer satisfaction." Guidestar research, white paper.
- Burke, R. J., et al. (2005). "Putting the customer second." *the TQM Magazine*.
- Chi, C. G. and D. Gursoy (2009). "Employee satisfaction, customer satisfaction, and financial performance: An empirical examination." *International Journal of Hospitality Management* 28(2): 245-253.
- Chi, C. G. and D. Gursoy (2009). "How to help your graduates secure better jobs? An industry perspective." *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Cooke, R. A. and D. M. Rousseau (1988). "Behavioral norms and expectations: A quantitative approach to the assessment of organizational culture." *Group & Organization Studies* 13(3): 245-273.
- Corbett, C. J., et al. (2005). "The financial impact of ISO 9000 certification in the United States: An empirical analysis." *Management science* 51(7): 1046-1059.
- Fatmasari, E., et al. (2018). "The effect of quality of work-life and motivation on employee engagement with job satisfaction as an intervening variable." *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences* 74(2).
- Frost, S. (2016). "The importance of training & development in the workplace." *Small Business*, <http://smallbusiness.chron.com/importance-trainingdevelopment-workplace-10321.html>.
- Harter, J. K., et al. (2002). "Business-unit-level relationship between employee satisfaction, employee engagement, and business outcomes: a meta-analysis." *Journal of applied psychology* 87(2): 268.
- Jeon, H. and B. Choi (2012). "The relationship between employee satisfaction and customer satisfaction." *Journal of Services Marketing* 26.
- Jung, H. and H. H. Yoon (2013). "Do employees' satisfied customers respond with an satisfactory relationship? The effects of employees' satisfaction on customers' satisfaction and loyalty in a family restaurant." *International Journal of Hospitality Management* 34: 1-8.
- Jyoti, J. and J. Sharma (2012). "Impact of market orientation on business performance: Role of employee satisfaction and customer satisfaction." *Vision* 16(4): 297-313.
- Kanten, I. K. and G. S. Darma (2017). "Consumer Behaviour, Marketing Strategy, Customer Satisfaction, and Business Performance." *Jurnal Manajemen Bisnis* 14(2): 143-165.
- Kristensen, K., et al. (2000). "Measuring customer satisfaction: a key dimension of business performance." *International Journal of Business Performance Management* 2(1-3): 157-170.

- Kristensen, K., et al. (2002). "17 Customer satisfaction and business performance." *Business performance measurement*: 279.
- Küçük, O. (2016). "Bilimsel Araştırma Yöntemleri." Ekin yayınevi, Bursa.
- Küçük, O. (2020). "İşletmecilik, Lojistik ve Toplam Kalite Yönetimi Alanında Teoriler ve Bilimsel Araştırma Ölçekleri, Sonçağ Yayıncılık, Ankara.
- Küçük, O. (2020a). "İşletmecilik, Lojistik ve Toplam Kalite Yönetimi Alanında Teoriler ve Bilimsel Araştırma Ölçekleri, (İçinde: Orhan Küçük, 1. Kısım, 7. Bölüm: Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Memnuniyeti Ölçeği, ss. 60-68.), Sonçağ Yayıncılık, Ankara.
- Küçük, O. (2020b). "İşletmecilik, Lojistik ve Toplam Kalite Yönetimi Alanında Teoriler ve Bilimsel Araştırma Ölçekleri, (İçinde: Orhan Küçük, 1. Kısım, 4. Bölüm: İşletme Performansının Belirlenmesi ve İşletme Performansı Ölçeği, ss. 60-68.), Sonçağ Yayıncılık, Ankara.
- Matzler, K., et al. (2007). "Customer satisfaction and loyalty to Alpine ski resorts: the moderating effect of lifestyle, spending and customers' skiing skills." *International Journal of Tourism Research* 9(6): 409-421.
- Mey, L. P., et al. (2006). "Measuring service quality and customer satisfaction of the hotels in Malaysia: Malaysian, Asian and non-Asian hotel guests." *Journal of Hospitality and Tourism Management* 13(2): 144.
- Miranda, S. (2004). "Beyond BI: benefiting from corporate performance management solutions; There's a trend towards developing company-wide solutions as businesses learn that integrated, business analysis applications can significantly improve operations. In this environment, CPM is fast becoming an established function." *Financial Executive* 20(2): 58-62.
- Neupane, R. (2014). "Relationship between customer satisfaction and business performance: A case study of lloyds bank UK." *International Journal of Social Sciences and Management* 1(2): 74-85.
- Oakland, J. (2005). "From quality to excellence in the 21st century." *Total Quality Management and Business Excellence* 16: 1053-1060.
- Oldham, G. R., et al. (1976). "Conditions under which employees respond positively to enriched work." *Journal of applied psychology* 61(4): 395.
- Sageer, A., et al. (2012). "Identification of variables affecting employee satisfaction and their impact on the organization." *IOSR Journal of business and management* 5(1): 32-39.
- Scotti, D. J., et al. (2007). "Links among high-performance work environment, service quality, and customer satisfaction: an extension to the healthcare sector." *Journal of Healthcare Management* 52(2).
- Sharma, R. D. and J. Jyoti (2009). "Job satisfaction of university teachers: An empirical study." *Journal of Services Research* 9: 51-80.
- Singh, S. and A. Ranchhod (2004). "Market orientation and customer satisfaction: Evidence from British machine tool industry." *Industrial Marketing Management* 33(2): 135-144.
- Tsai, M.-C., et al. (2010). "Drivers of hospitality industry employees job satisfaction, organizational commitment and job performance." *African Journal of Business Management* 4(18): 4118-4134.
- Venkatraman, N. and V. Ramanujam (1986). "Measurement of business performance in strategy research: A comparison of approaches." *Academy of management review* 11(4): 801-814.
- Wakefield, K. L. and J. G. Blodgett (1999). "Customer response to intangible and tangible service factors." *Psychology & Marketing* 16(1): 51-68.
- Williams, P. and E. Naumann (2011). "Customer satisfaction and business performance: a firm-level analysis." *Journal of Services Marketing*.
- Xu, Y. and R. Geodegebuure (2005). "Employee satisfaction and customer satisfaction: testing the service-profit chain in a Chinese securities

The impact of the (Covid-19) pandemic on the relationship between employee performance and customer satisfaction.

Ali BRİDAN

Higher Institute of Marine Sciences Techniques, Sabratha, Libya

alibridan5@gmail.com

Orhan Küçük

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

orhank@kastamonu.edu.tr

Abstract:

Health will be a significant influencing factor in the tourism and hospitality industry recovery after the COVID-19 disease outbreak as a result of the residual fear associated with this pandemic. This study aimed to analyze the effect of COVID-19 disease on employee performance & customer satisfaction in selected hotels in TURKEY to identify current issues and future trends in the hotel industry. The study data were collected through the distribution of 262 questionnaires as follows: 62 among hotel employees and 200 questionnaires to find out the opinions of customers on groups of tourist hotels. The analysis of the collected data indicated that there is a clear impact of the Coronavirus pandemic on the relationship between employee performance and customer satisfaction. Also, the analyzes also showed that food safety, hygiene and hotel healthcare standards and processes greatly affect customer trends in choosing hotels. The results also showed that there are job pressures for employees due to fear of illness, despite the existence of precautions and security measures in most of the hotels under study. This study contributes to improving the performance of hotels in view of the COVID 19 pandemic and creating a healthy climate for both employees and customers.

Keywords: customer satisfaction & employee performance, COVID-19, Service Quality, Job Stress, Motivation

Introduction

Coronavirus disease (COVID-19) is a highly infectious disease with a long incubation period. . As events across the globe continue to be canceled or postponed and hotel occupancy rates. the COVID-19 pandemic has inflicted severe blows on hoteliers worldwide. The hotel industry is vulnerable to threats posed by

unexpected catastrophes such as epidemics, natural disasters, and terrorist attacks(AlBattat & Mat Som, 2013; Baum, 2012; Cioccio & Michael, 2007; Sawalha, Jraisat, & Al-Qudah, 2013; Stecke & Kumar, 2009). According to Mao, Jin, and Huang (2010), observed that as tourists' concerns about security and health risks increase, epidemics can directly affect individuals' travel behavior. It is thus essential for hoteliers to address changes in consumer demand following the unexpected COVID-19 pandemic and restore travelers' confidence. As the COVID-19 crisis is likely to have unprecedented effects on hotels around the world, researchers should work to strengthen theory and knowledge in this crucial hospitality sector to help hotels become more resilient and achieve effective post-disaster recovery. According to Herstein, Gilboa, Gamliel, Bergera, and Ali (2018) Hecht and Martin (2006) argued that researches illustration that customers are influenced by hygiene and cleanliness conditions when making purchase decisions in a service environment. Moreover, Jiang and Wen (2020), maintain that health will be a significant influencing factor in the tourism and hospitality industry recovery after the COVID-19 outbreak as a result of the residual fear associated with this pandemic. , described that during the 2003 SARS outbreak, public healthcare facilities played an essential part in preventing and controlling pandemics. Fundamentally, this article discusses the possible effects of COVID-19 on customer satisfaction & employee performance on hotels to support research and development of knowledge in the hotel sector.

Literature Review

According to Ganster and Schaubroeck (1991) observed that job stressors cause health effects, the indirect evidence is strongly suggestive of a work stress effect. This evidence comes from occupational studies that show differences in health and mortality that are not easily explained by other factors and within-subject studies that demonstrate a causal effect of work experiences on physiological and emotional responses. Moreover, Mizuno, Yamada, Ishii, and Tanaka (2006), job stress has been identified generally as a social issue, It contains a combination of components that effect of employees psychologically and physically (L. Lu, Cooper, Kao, & Zhou, 2003), and Overburden complete health care (Dougherty & Conway, 2008).

job stress is created from a working environment condition that shows a threat to any person or individual (Sohail & Rehman, 2015). As reported by De Ruyter, Wetzels, and Feinberg (2001), "work stress can be a particular problem in customer-oriented fields because employees often experience conflicting demands of the company, supervisors, and customers, and these conflicts create dissonance for employees". Backé, Seidler, Latza, Rossnagel, and Schumann (2012), psychological stress is caused by the combined influences of job requirements and other factors. Specifically, work pressures can be reflected in the lack of a healthy environment due to epidemics or the spread of diseases.

Additionally, employee motivation provides as an important factor of business activities whereby high motivation matches with job satisfaction, and motivation in other words is the organizational commitment of the organization for life in order to develop performance and production (Stich, Linz, Wallraven, Cunningham, & Magnor, 2011).Numerous experts and professionals have communicated various opinions on communicative capability utilized as a performer of employee achievement (Miller, 2005). The importance of communication for organizations cannot be neglected, because they use their ability to reach the goal - and it also has a role in terms of increasing support related to employee creativity (Camden & Witt, 1983; K. L.

Johnson, 1992; Kemme & Alonso, 1998; K.-K. Wong, Murch, & Letaief, 2002). Based on the above discussion, the following hypothesis is proposed:

According to A. Wong (2000) explained that to achieve customer satisfaction, the organization needs to provide goods and services that meet the level of customer expectations. customers are satisfied when their perception of service quality matches their expectations (Olorunniwo, Hsu, & Udo, 2006). In this direction, According to Mola and Jusoh (2011), service providers must understand customer expectations and perceptions that affect their assessment of and satisfaction with the services provided to them . Ravichandran, Mani, Kumar, and Prabhakaran (2010)“studied the influence of perceived service quality on customer satisfaction and they concluded that an increase in service quality can contribute to customer satisfaction”. The importance of hotel cleanliness and hygiene has become mainly highlighted in recent times because COVID-19 It can be spread by touching as contaminated surfaces help the viruses spread (Covid & Team, 2020) . by reason of the COVID-19 outbreak, travelers are more likely to search hotels that provide better accommodation services to guests and pay attention to the standards of accommodation in terms of hygiene and cleanliness. According to Gu and Ryan (2008), argued the cleanliness of guest rooms is an essential component of the hotel's reputation .Moreover, many studies have considered overall hygiene and cleanliness the most important factors for travelers choosing a hotel (Barber & Scarcelli, 2010; Park, Kline, Kim, Almanza, & Ma, 2019; Vos, Galetzka, Mobach, van Hagen, & Pruyn, 2019).

In the second hand, In the midst of the COVID-19 crisis, several people are starting to rethink their lifestyles and Concentration on the physical and mental well-being(W. Lu, Wang, Lin, & Li, 2020).The COVID-19 pandemic has required humans to acknowledge the importance of nature and the ecosystem. Furthermore, Nature’s health has a direct impact on human health. The Coronavirus (COVID-19) pandemic has made people realize the importance of nature and an ecosystem. (Liu et al., 2020).Accordingly, Hotel owners must formulate green strategies and practices in response to travelers' concerns about the environment (Jiang & Wen, 2020).

Furthermore, Food services play an important role in satisfying hotel customers. According to Suksutdhi (2014), Food and beverage service can influence customers by providing them with happiness and satisfaction. in particular, food quality has a huge impact on customer satisfaction (Al-Tit, 2015). Importantly, the hygiene of food preparation constitutes a critical factor in the provision of quality service in the food and beverage department (Griffith, Mathias, & Price, 1994). Based on the above discussion, the following hypothesis is proposed.

H₂: The epidemics and the spread of diseases (Covid-19) has a significant impact on customer satisfaction.

Relationship between employee performance and customer satisfaction:

According to Terry and Israel (2004), definite that customer satisfaction as a major factor in employee performance scores. Furthermore, empathy and reliability positively influence employee performance, in addition, expertise and Reliability strongly effect customer satisfaction (Abbasi & Alvi, 2013; Leong, 2014). J. W. Johnson (1996) emphasized in his studies on, customer expectation, training in providing high-quality

service, and the reward and recognition of excellent service are the practices most associated with being satisfied with service quality. Simon, Gómez, McLaughlin, and Wittink (2009), employee attitudes positively affect customer satisfaction with service but do not affect customer satisfaction quality or value. Thus, the following hypothesis suggested:

H₃: there is a significant the relationship between employee performance and customer satisfaction.

Research Framework

The framework demonstrates the impact of Coronavirus on both employee performance and customer satisfaction.

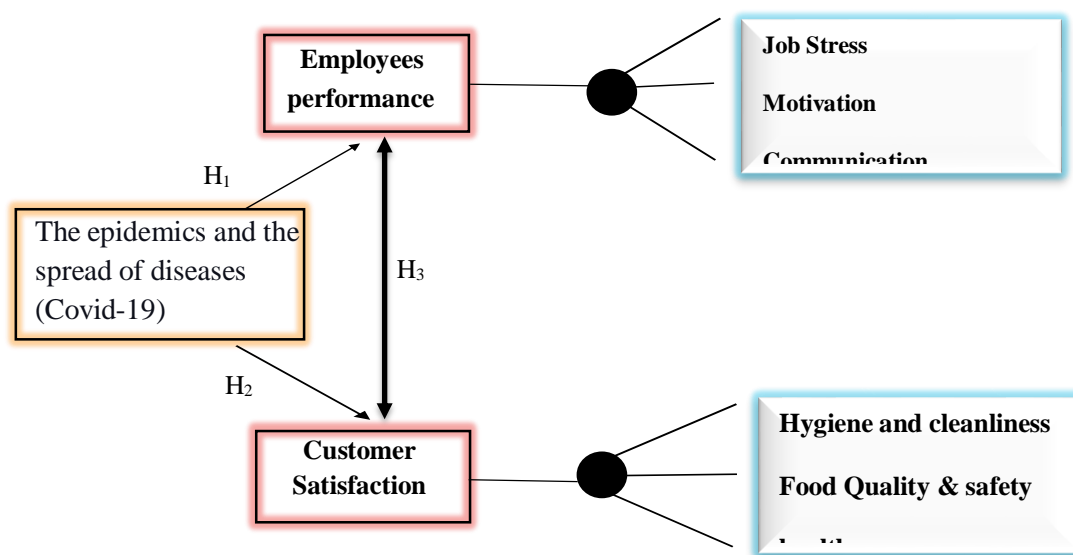

Figure 1: Research Framework

Research methodology

Research context, population and sample

This study uses a quantitative approach. According to Anderson, Sweeney, Williams, Camm, and Cochran (2018) conferred that “a quantitative approach is an approach that emphasizes testing theories or concepts through the variable metric measurements and performing data analysis procedure with statistical tools and aims to test the hypothesis”.

The variables employee performance and customer satisfaction has been registered by Küçük (2020a) and Küçük (2020b) likert scales. The questionnaire consists of three parts and 29 items in total: Customer Satisfaction /Service Quality, Employee Performance, Impact of (COVID -19). The data used in this study were designed according to the literature review of this study. Respondents are customers and employees of hotels who have the best knowledge about the problem for the current study. The sample size consisted of 262 respondents. 62 employees from the targeted hotels in south of Turkey and 200 customers participated as

respondents to this study. Hotel personnel were taken with the help of a simple random sampling technique. Clients from the same establishment were taken with the help of the systematic random sampling technique.

Factor analysis

Marsh et al. (2018), exploratory factor analysis (EFA) allows researchers to reduce observed variables into smaller numbers and determine the relationship between them. The principal components analysis (PCA) technique following the Promax with Kaiser normalisation rotation method was used to extract the factors. As suggested by (Samuels, 2017), just those items loaded 0.4 or above on a single item were included. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) was 0.713 and Bartlett's test was significant at $p < 0.05$, which effectively complies with (Dziuban & Shirkey, 1974) regarding the required sample value.

Validity and Reliability for Customer Satisfaction

The statistics related to customer satisfaction factors and explanatory factor analysis that reveal the factor loadings represented by participants who are surveyed are shown in Table 1.1. This result shows that the goodness of being above 0.60. Kaiser-Meyer-Olkin measure of Sampling adequacy is within acceptable limits ($p < 0.000$). A principal components factor analysis was conducted on the 12 items. The Kaiser-Meyer-Olkin measure verified the sampling adequacy for the analysis, $KMO = .713$. An initial analysis was run to obtain Eigenvalues for each factor in the data. Two factors had Eigenvalue over Kaiser's criterion of one, the Exploratory factor analysis extracted one distinct factor, explaining 80.52 % of the total variance for Hotels in this study.

Table 1. shows the factor loadings after rotation. The items that cluster on this factor suggest that the customer satisfaction scale can be represented by one factor only (Küçük, 2016). According to this test that applied, the value of (α) of the correct one indicated that the homogeneity and then credibility, and conversely the closer the value of (α) from zero indicated that the lack of homogeneity, which leads to the lack of credibility. The reliability analysis for the customer satisfaction scale had reliability, Cronbach's $\alpha = .891$. The Alpha Cronbach's shows reliability in the test of about 0.891. As a result, the scales seem to be quite reliable. So, the reliable and valid, scientific research and analysis, which indicates homogeneity and increase credibility (Gliem & Gliem, 2003; Küçük, 2016).

Table 1. Factor analysis for the customer satisfaction scale

Customer Satisfaction	Factor Load	Core value	Variance	Cronbach	Alfa	Average	KMO
6.The rooms have plenty of natural light.	.79	5.67	80.5	.89	1	3.95	.71
7							
8.The outdoor space is large and natural (e.g., courtyard, terrace, roof garden).	.79		2			3.95	3
	5						

10. Table, chair and seating distances in all outlets have been rearranged according to safe distances.	.78 8	3.96
9. There are hand disinfection equipment at the entry of all food & beverage outlets	.76 1	3.97
3. Places or items for cleaning and disinfection are provided to tourists.	.75 8	3.43
2. Other service rooms are clean and tidy.	.75 0	3.59
1. The leisure area is clean and tidy.	.71 7	3.85
7. Split air conditioners are used in guest rooms.	.60 0	3.90
12. All requirements of food safety management system are completely fulfilled at all stages	.59 9	2.41
4. The rooms are spacious and clean.	.59 4	3.46
11. All food and beverages are selected and served in accordance with food safety and hygiene standards and rules.	.53 0	3.32
5. In open buffets, we use more hygienic and safer materials and tools with frequent replacement.	.45 1	4.12

Validity and Reliability for Employee Performance

The statistics related to Employee Performance factors and explanatory factor analysis that reveal the factor loadings represented by participants who are surveyed are shown in Table 2.

This result shows the goodness of being above 0.60. Kaiser-Meyer-Olkin measure of sampling adequacy is within acceptable limits ($p < 0.000$). A principal components factor analysis was conducted on the 12 items. The Kaiser-Meyer-Olkin measure verified the sampling adequacy for the analysis, $KMO = .832$. An initial analysis was run to obtain eigenvalues for each factor in the data. Three factors had eigenvalue over Kaiser's criterion of one but the scree plot was clear and showed inflections that would justify retaining only one factor explained 80.55% of the variance.

Table 2 shows the factor loadings after rotation. The items that cluster on this factor suggest that employees Performance scale can be represented by one factor only (Küçük, 2016). According to this test as the value of (α) of the correct one indicated that the homogeneity and then credibility, and conversely the closer the value of (α) from zero indicated that the lack of homogeneity, leads to the lack of credibility. The below Table shows the reliability of employees Performance reliability, Cronbach's $\alpha = 0.909$. The Cronbach's

Alpha, which showed reliability in the test, was found to be 0.909. As a result, the scales seem to be quite reliable. So, the scale is reliable and valid, scientific research and analysis which indicates homogeneity and increases credibility (Küçük, 2016).

Table 2. Factor analysis for the Employee Performance scale

Correlation	Employee Performance				Cronbach Alfa	Average	KMO
	Factor Load	Core value Variance					
22. People in my organization have great ability as communicators	.84 4				3.12		
20. Appreciation motivates the employees.	.84 0				3.12		
23. I receive on-time information needed to do my job	.81 4				3.21		
21. My supervisor offers guidance for solving job-related problems	.80 1				3.08		
17. Fair payments is very crucial for employees.	.74 5				3.06		
18. Rewards motivates employees at a higher level.	.74 1				2.98		
24. Conflicts are handled appropriately through proper communication channels	.68 8	6.1 6	80.5 5	.90 9	3.24	.83 2	
13. A feeling of being restrained to reduce the risk of infection in the workplace	.67 0				2.95		
16. I work in an unreliable environment	.62 7				2.87		
19. Success of the employees should be appreciated at all times.	.61 2				2.88		
15. Excessive discipline and pressure .	.58 7				2.85		
14. Strict control and supervision are felt .	.55 3				3.01		

Analysis

The correlation analysis of the relationship between employee performance and customer satisfaction. The major statistical measure of the relationship is the correlation coefficient, where the correlation analysis is

primarily concerned with finding out whether a relationship exists and within determining its magnitude and direction (Saunders, 2011). In order to know the most contributory of this relationship between the variables, the multiple regression was conducted. (Hair, Black, Babin, Anderson, & Tatham, 1998; Küçük, 2016; Sekaran & Bougie, 2016). A statistically significant and positive relationship was found between the two variables, where a correlation between employee performance and customer satisfaction 0.646** (Küçük, 2016). In this case, employee performance and customer satisfaction is a statistically significant relationship between the likelihood and the tendency. Therefore, H₃ hypothesis is accepted.

Table 3. Correlation Analysis

		customer satisfaction	Employee Performance
	N	262	262
customer satisfaction	Pearson Correlation	1	.646**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	262	262
Employee Performance	Pearson Correlation	.646**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000
	N	262	262

Regression Analysis

Regression Analysis of the independent variable, (The COVID-19 disease) and dependent variable (customer satisfaction.).

Table 4. Regression Analysis

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.623 ^a	.388	.386	6.46873

a. Predictors: (Constant), The COVID-19 disease

b. Dependent Variable: customer satisfaction.

This study employed multiple regression analysis to determine the possible causality between COVID-19 disease and employee performance, customer satisfaction. and to test the proposed hypotheses. In this process, first the explanatory power of the independent variable, COVID-19 disease in explaining the changes in dependent variable, customer satisfaction was tested. The findings are shown in Table 4. The key statistic which sheds light on the fitness of the model is R square. As per the findings, the R square value of the model is 0.388 which means employed independent variable, explain 40 % change in customer satisfaction.

Regression Analysis of the independent variable, (The COVID-19 disease) and dependent variable (employee performance).

Table 5. Regression Analysis

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
2	.475a	.226	.223	6.34696

a. Predictors: (Constant), The COVID-19 disease

b. Dependent Variable: employee performance.

In this process, the explanatory power of the independent variable, The COVID-19 disease in explaining the changes in dependent variable, employee performance was tested. The results shown in Table 5 highlighting the fitness of the model is R square. According to the results, the R squared value of the model is 0.226 which means the independent variable used, explain 25% change in employee performance.

Discussion

The results of the study clearly demonstrate the effects of The (Covid-19) pandemic in the hotel industry. The results also show a relationship between employee performance and customer satisfaction. The research data are consistent with prior empirical studies that employee performance is positively related to customer satisfaction (Banker, Konstans, & Mashruwala, 2000; Terry & Israel, 2004; Van Der Wiele, Boselie, & Hesselink, 2002). this study is the first to examine the effect of The (Covid-19) pandemic in hotel industry also this study focus on the relationship between employee performance and customer satisfaction. The findings indicate that: (1) Effective strategies are necessary to enhance traveler's confidence (such as health care, food quality and safety, hygiene and cleanliness).; and (2) The employee's performance has a positive effect on employee satisfaction; and (3) This study seeks to reduce potential service errors that may threaten the loyalty of hotel guests. Those results show that the hypotheses are strongly supported.

Conclusion

The results of the study show the importance of continuing efforts towards a better understanding of the effects of Corona virus on the hotel sector, by revealing the negative effects of this epidemic on the relationship between employee performance and customer satisfaction. The results showed that job satisfaction has a positive and significant effect on the performance of employees in the hotel industry. In addition, the he hotel industry's resilience and sustainability can be solidified by addressing diverse consumption needs and taking steps to transform adversity into opportunity. The Hotels business paths related to this pandemic and the dynamic market demand reveal many areas in which professional

knowledge must be developed. By reflecting on evolving traveler expectations and industry restoration programs, academia can contribute to the development of theory in hotel marketing and management to foster positive changes in industry practices after this pandemic. Besides, future research should be devoted to shedding light on other aspects of the advancement of the global tourism sector and hotel industry and trying to return to life before this pandemic. Consequently, it would be useful to study how to introduce approaches based on customer satisfaction and the performance of hotel employees to reduce potential service errors that might compromise guest loyalty. In summary, the shifts in traveler behavior, marketing practices, and hotel management caused by COVID-19 require close academic attention.

Limitations and suggestions

Although this study provides important insights into the impact of the Coronavirus on tourism and the hotel industry around the world and tries to provide a new vision for how to deal with it, this type of research has several limitations. Firstly, the sample does not represent all hotels in Turkey, but rather it consists of some hotels in southern Turkey. Thus, this limits the generalizability of the results to all hotels in Turkey. Secondly, this type of research deals with a new phenomenon whose damages and future variables are difficult to predict.

Reference

- Abbasi, A. S., & Alvi, A. K. (2013). Impact of employee characteristics and their performance on customer satisfaction. *Science International*, 25(2).
- Al-Tit, A. A. (2015). The effect of service and food quality on customer satisfaction and hence customer retention. *Asian Social Science*, 11(23), 129.
- AlBattat, A. R., & Mat Som, A. P. (2013). Emergency preparedness for disasters and crises in the hotel industry. *Sage Open*, 3(3), 2158244013505604.
- Anderson, D. R., Sweeney, D. J., Williams, T. A., Camm, J. D., & Cochran, J. J. (2018). *An introduction to management science: quantitative approach: Cengage learning*.
- Backé, E.-M., Seidler, A., Latza, U., Rossnagel, K., & Schumann, B. (2012). The role of psychosocial stress at work for the development of cardiovascular diseases: a systematic review. *International archives of occupational and environmental health*, 85(1), 67-79.
- Banker, R. D., Konstans, C., & Mashruwala, R. (2000). A contextual study of links between employee satisfaction, employee turnover, customer satisfaction and financial performance. *The University of Texas at Dallas, Dallas, TX, November*.
- Barber, N., & Scarcelli, J. M. (2010). Enhancing the assessment of tangible service quality through the creation of a cleanliness measurement scale. *Managing Service Quality: An International Journal*.
- Baum, T. (2012). Migrant workers in the international hotel industry.
- Camden, C. T., & Witt, J. (1983). Manager communicative style and productivity: A study of female and male managers. *International Journal of Women's Studies*.
- Cherniss, C., & Cherniss, C. (1980). *Staff burnout: Job stress in the human services*: Sage publications Beverly Hills, CA.
- Cioccio, L., & Michael, E. J. (2007). Hazard or disaster: Tourism management for the inevitable in Northeast Victoria. *Tourism Management*, 28(1), 1-11.

- Covid, C., & Team, R. (2020). Severe outcomes among patients with coronavirus disease 2019 (COVID-19)—United States, February 12–March 16, 2020. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*, 69(12), 343-346.
- De Ruyter, K., Wetzels, M., & Feinberg, R. (2001). Role stress in call centers: Its effects on employee performance and satisfaction. *Journal of interactive marketing*, 15(2), 23-35.
- Dougherty, D., & Conway, P. H. (2008). The “3T’s” road map to transform US health care: the “how” of high-quality care. *Jama*, 299(19), 2319-2321.
- Dziuban, C. D., & Shirkey, E. C. (1974). When is a correlation matrix appropriate for factor analysis? Some decision rules. *Psychological bulletin*, 81(6), 358.
- Ganster, D. C., & Schaubroeck, J. (1991). Work stress and employee health. *Journal of management*, 17(2), 235-271.
- Gliem, J. A., & Gliem, R. R. (2003). *Calculating, interpreting, and reporting Cronbach’s alpha reliability coefficient for Likert-type scales*.
- Griffith, C., Mathias, K., & Price, P. E. (1994). The mass media and food hygiene education. *British Food Journal*.
- Gu, H., & Ryan, C. (2008). Chinese clientele at Chinese hotels—Preferences and satisfaction. *International journal of hospitality management*, 27(3), 337-345.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (1998). *Multivariate data analysis* (Vol. 5): Prentice hall Upper Saddle River, NJ.
- Hecht, J. A., & Martin, D. (2006). Backpacking and hostel-picking: an analysis from Canada. *International journal of contemporary hospitality management*.
- Herstein, R., Gilboa, S., Gamliel, E., Bergera, R., & Ali, A. (2018). The role of private label brands in enhancing service satisfaction in the hotel industry: comparing luxury and boutique hotels. *Services Marketing Quarterly*, 39(2), 140-155.
- Jiang, Y., & Wen, J. (2020). Effects of COVID-19 on hotel marketing and management: a perspective article. *International journal of contemporary hospitality management*.
- Johnson, J. W. (1996). Linking employee perceptions of service climate to customer satisfaction. *Personnel psychology*, 49(4), 831-851.
- Johnson, K. L. (1992). *The impact of communication locality on large-scale multiprocessor performance*. Paper presented at the Proceedings of the 19th annual international symposium on Computer architecture.
- Kemme, B., & Alonso, G. (1998). *A suite of database replication protocols based on group communication primitives*. Paper presented at the Proceedings. 18th International Conference on Distributed Computing Systems (Cat. No. 98CB36183).
- Küçük, O. (2016). Bilimsel araştırma yöntemleri. *Ekin Yayınları*.
- Küçük, O. (2020a). "İşletmecilik, Lojistik ve Toplam Kalite Yönetimi Alanında Teoriler ve Bilimsel Araştırma Ölçekleri, (O. Küçük, İçinde: 1. Kısım 5. Bölüm, İşgören Performansının Belirlenmesi ve İşgören Performansı Ölçeği, ss. 44-51.)" Sonçağ Yayıncılık, Ankara.
- Küçük, O. (2020b). "İşletmecilik, Lojistik ve Toplam Kalite Yönetimi Alanında Teoriler ve Bilimsel Araştırma Ölçekleri, (O. Küçük, İçinde: 1. Kısım 7. Bölüm, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Memnuniyeti Ölçeği, ss. 60-68.)" Sonçağ Yayıncılık, Ankara.
- Leong, J. (2014). Impact of mentoring and empowerment on employee performance and customer satisfaction in chain restaurants. *Quick Service Restaurants, Franchising, and Multi-Unit Chain Management*, 173.
- Liu, J., Zhou, J., Yao, J., Zhang, X., Li, L., Xu, X., . . . Niu, T. (2020). Impact of meteorological factors on the COVID-19 transmission: A multi-city study in China. *Science of the Total Environment*, 138513.
- Lu, L., Cooper, C. L., Kao, S. F., & Zhou, Y. (2003). Work stress, control beliefs and well-being in Greater China. *Journal of Managerial Psychology*.
- Lu, W., Wang, H., Lin, Y., & Li, L. (2020). Psychological status of medical workforce during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *Psychiatry research*, 112936.

- Mao, H., Jin, J., & Huang, M. (2010). Phase diagram and thermodynamics of the Polyakov linear sigma model with three quark flavors. *Journal of Physics G: Nuclear and Particle Physics*, 37(3), 035001.
- Marsh, H. W., Guo, J., Parker, P. D., Nagengast, B., Asparouhov, T., Muthén, B., & Dicke, T. (2018). What to do when scalar invariance fails: The extended alignment method for multi-group factor analysis comparison of latent means across many groups. *Psychological Methods*, 23(3), 524.
- Miller, K. (2005). *Communication theories*. USA: Macgraw-Hill.
- Mizuno, M., Yamada, Y., Ishii, A., & Tanaka, S. (2006). *A human resource management approach to motivation and job stress in paramedics*. Paper presented at the International Congress Series.
- Mola, F., & Jusoh, J. (2011). Service quality in Penang hotels: A gap score analysis. *World Applied Sciences Journal*, 12(T&H), 19-24.
- Ololube, N. P. (2006). Teachers job satisfaction and motivation for school effectiveness: An assessment. *Essays in Education*, 18(1), 9.
- Olorunniwo, F., Hsu, M. K., & Udo, G. J. (2006). Service quality, customer satisfaction, and behavioral intentions in the service factory. *Journal of services marketing*.
- Park, H., Kline, S. F., Kim, J., Almanza, B., & Ma, J. (2019). Does hotel cleanliness correlate with surfaces guests contact? *International journal of contemporary hospitality management*.
- Ravichandran, K., Mani, B. T., Kumar, S. A., & Prabhakaran, S. (2010). Influence of service quality on customer satisfaction application of servqual model. *International Journal of Business and Management*, 5(4), 117.
- Samuels, P. (2017). Advice on exploratory factor analysis.
- Sawalha, I. H. S., Jraisat, L. E., & Al-Qudah, K. A. (2013). Crisis and disaster management in Jordanian hotels: practices and cultural considerations. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*.
- Sekaran, U., & Bougie, R. (2016). *Research methods for business: A skill building approach*: John Wiley & Sons.
- Simon, D. H., Gómez, M. I., McLaughlin, E. W., & Wittink, D. R. (2009). Employee attitudes, customer satisfaction, and sales performance: Assessing the linkages in US grocery stores. *Managerial and decision economics*, 30(1), 27-41.
- Sohail, M., & Rehman, C. A. (2015). Stress and health at the workplace-a review of the literature. *Journal of Business Studies Quarterly*, 6(3), 94.
- Sohrabi, C., Alsafi, Z., O'Neill, N., Khan, M., Kerwan, A., Al-Jabir, A., . . . Agha, R. (2020). World Health Organization declares global emergency: A review of the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *International Journal of Surgery*.
- Stecke, K. E., & Kumar, S. (2009). Sources of supply chain disruptions, factors that breed vulnerability, and mitigating strategies. *Journal of Marketing Channels*, 16(3), 193-226.
- Stich, T., Linz, C., Wallraven, C., Cunningham, D., & Magnor, M. (2011). Perception-motivated interpolation of image sequences. *ACM Transactions on Applied Perception (TAP)*, 8(2), 1-25.
- Suksutdhi, T. (2014). Quality Service Standard of Food and Beverage Service Staff in Hotel. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 8(6), 1771-1773.
- Terry, B. D., & Israel, G. D. (2004). Agent performance and customer satisfaction. *Journal of Extension*, 42(6), 66-70.
- Tokan, M. K., & Imakulata, M. M. (2019). The effect of motivation and learning behaviour on student achievement. *South African Journal of Education*, 39(1).
- Van Der Wiele, T., Boselie, P., & Hesselink, M. (2002). Empirical evidence for the relationship between customer satisfaction and business performance. *Managing Service Quality: An International Journal*.
- Vos, M. C., Galetzka, M., Mobach, M. P., van Hagen, M., & Pruyn, A. T. (2019). Measuring perceived cleanliness in service environments: Scale development and validation. *International journal of hospitality management*, 83, 11-18.

Wong, A. (2000). Integrating supplier satisfaction with customer satisfaction. *Total Quality Management*, 11(4-6), 427-432.

ÇEVRE MUHASEBESİ KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Reyhan SARIÇİÇEK

Dr. Öğretim Üyesi - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

rsaricicek@bandirma.edu.tr

ÖZET:

Günümüzde işletmenin tüm paydaşlarının çevreyle ilgili farkındalığının giderek artması sonucu işletmelerde çevreye ilişkin mali nitelikteki olayların muhasebeleştirilmesi ve mali tablolarda gösterimini ifade eden çevre muhasebesi (yeşil muhasebe) araştırmacıların ilgisini çeken bir kavram haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Çevre Muhasebesi konusunda 1995 yılından günümüze kadar hazırlanan lisansüstü tezlerin belirlenen çeşitli kısıtlara göre dağılımını sunmaktır. Bunun için Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi veri tabanında bulunan Çevre Muhasebesi konulu lisansüstü tezler araştırılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen 36 lisansüstü tez; türleri, yılları, yazarlarının cinsiyeti, üniversiteleri, enstitüleri, anabilim dalları, danışman unvanları ve anahtar kelimeleri açısından değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda, çevre muhasebesini (yeşil muhasebe) konu alan 36 lisansüstü tezdən, 30’unun yüksek lisans ve 6’sının doktora tezi olduğu, çevre muhasebesi ile ilgili tezlerin yarısından fazlasının son beş yıl içinde yazıldığı, en çok tez yayımlanan yılın 2019 yılı olduğu, tezlerin %67’sinin kadın yazarlar tarafından hazırlandığı, alanda en çok tezin Akdeniz ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversiteleri tarafından verildiği, tüm tezlerin Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde ve büyük çoğunluğunun İşletme Anabilim Dalında yazıldığı ve tez danışmanlarının unvanının büyük ölçüde Prof. Dr. olduğu tespit edilmiştir. Anahtar kelimeler değerlendirildiğinde, en çok çevre muhasebesi, çevresel sorunlar, sosyal sorumluluk, raporlama standartları ve çevresel maliyetler kavramlarının öne çıktığı bulunmuş ve öne çıkan bu kavramların kelime bulutu yardımıyla görsel olarak sunumu sağlanmıştır. Çevre muhasebesi işletme alanında yakın dönemde araştırmacıların ilgisinin arttığı ve kadın araştırmacıların daha çok ilgi duyduğu güncel bir konu olarak varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Muhasebesi, Yeşil Muhasebe, Muhasebe, Bibliyometrik Analiz, Çevre.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GRADUATE THESES ON ENVIRONMENTAL ACCOUNTING

Today as a result of the increasing awareness of all stakeholders about the environment, environmental accounting (green accounting) which refers to the accounting of financial events related to the environment in enterprises and their presentation in financial statements, has become a concept that attracts the attention of

researchers. The purpose of this study is to present the distribution of postgraduate theses on environmental accounting in Turkey prepared from 1995 to the present according to various criteria. In this context, graduate theses on Environmental Accounting in the database of the Higher Education Institution Thesis Center were researched. 36 postgraduate theses were obtained within the scope of the research the theses were evaluated according to types, years, authors' gender, universities, institutes, departments, advisor titles and keywords.

As a result of the research it has been determined that of 36 graduate theses on environmental accounting (green accounting), 30 of them are master's and 6 of them were doctoral dissertations, more than half of the theses on environmental accounting were written in the last five years, most of the theses were published in 2019, 67% of them were prepared by women writers, the most theses in the field were given by Akdeniz and Muğla Sıtkı Koçman Universities, all theses were written within the Social Sciences Institute, the majority of them were in the Department of Business Administration, and the title of the thesis advisors was mostly Prof. Dr. When the keywords were evaluated, it was found that the concepts of environmental accounting, environmental problems, social responsibility, reporting standards and environmental costs came into prominence and these prominent concepts were presented visually with the help of word cloud. Environmental accounting continues to be a current topic in the field of business administration, which has increasing interest of researchers and female researchers are more interested.

Keywords: Environmental Accounting, Green Accounting, Environmental Accounting, Accounting, Bibliometric Analysis, Environment.

Giriş

Çevre muhasebesi, geleneksel muhasebeyi çevresel maliyetler ve çevre korumayla ilişkilendiren, akademisyenlerin yoğun ilgi duyduğu gelişmekte olan bir çalışma alanıdır. İşletmeler faaliyetlerini sürdürürken çevre üzerinde doğrudan veya dolaylı etkilerde bulunmaktadır. Ekonomik ve ticari faaliyetler, doğal kaynakların tükenmesinde rol oynamaktadır ve işletmeler her geçen gün bu konuya gereken önemi vermeleri hususunda daha çok baskı altına girmektedir.

Sosyal ve çevresel etkileri hesaba katma ihtiyacının sonradan ve giderek artan şekilde kabul edilmesi, yeni bir disiplin olarak sosyal ve çevresel muhasebenin doğmasına sebep olmuştur (Nicholls, 2020:746). İşletmeler gerçekleştirdikleri işlemlerin çevreye verdiği zararları önlemeye çalışmak ve sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla finansal performanslarının yanında çevresel performanslarını da geliştirmeye çalışmaktadır (Parlak, 2020:140). İşletmelerin finansal ve çevresel performanslarını geliştirmeye yönelik çabaları işletme alanındaki akademisyenlerin de çevre muhasebesi konusuna olan ilgilerinin artmasına sebep olmuş ve alanda konuya ilişkin kitaplar, lisansüstü tezler, makaleler ve bildirileri içeren birçok yayın yapılmıştır.

Bu çalışma Çevre Muhasebesi alanında Türkiye'de yayınlanmış lisansüstü tezleri konu almaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'de Çevre Muhasebesi konusunda 1995 yılından günümüze kadar hazırlanan lisansüstü tezlerin belirlenen çeşitli kısıtlara göre dağılımını sunmaktır. Literatür incelendiğinde lisansüstü tez çalışmalarını araştırma konusu olarak alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Gümrah, 2020:245). Çalışma kapsamında Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi veri tabanında bulunan Çevre Muhasebesi konulu lisansüstü tezler araştırılmış ve bibliyometrik analize tabi tutulmuştur.

Çevre Muhasebesi

Çevre muhasebesine ilişkin literatür incelendiğinde alanda yapılan ilk çalışmaların 1960'larda olduğu ve bu çalışmaların konuya daha çok makro ekonomik açıdan ve sosyal muhasebe yönüyle yaklaştığı, çevre muhasebesi konusunun bağımsız bir başlık olarak ele alınmasının ise 80'li yıllardan sonra gerçekleştiği ve konunun mikro ekonomik düzeyde ele alınmaya başlanmasının ancak yakın geçmişte olduğu görülmektedir (Korukoğlu, 2011: 81).

Günümüzde çevre ile ilgili sorunların oluşmasıyla beraber işletmeler, çevreyi korumak için alınan önlemlerin maliyetlerini göz önünde bulundurmamak ve yapılan yatırımları analiz etmek için de çevre muhasebesinden faydalanmaktadır (Ağ ve Sülük 2019: 1958). İşletmeler çevre muhasebesi yoluyla, özellikle yönetim kararlarının çevre üzerindeki etkilerine odaklanarak ve tüm paydaşların çıkarlarını göz önünde bulundurarak

daha iyi bir yönetime sahip olmaya teşvik edilmektedir (Carandang ve Ferrer, 2020:117). Çevre yönetiminin artan önemini anlamak, uygulanabilir çevre yönetimi politikaları üretmek ve çevre muhasebesi sistemi ve uygulanması hakkında makul bir bilgiye sahip olmak, işletmelerin amaçlarına ulaşılmasına yardımcı olmaktadır (Amir ve Chaudhry, 2019:851). Sosyal sorumluluk ilkesinin izinde işletmeler; kaydetme, raporlama, sınıflandırma ve denetleme yöntemlerini kullanarak yatırımları analiz etmeye yardımcı olan çevre muhasebesi ile çevresel sorunları zamanla en aza indirmeye çalışmaktadır (Ağ ve Sülük 2019: 1958).

Çevre muhasebesi; genel olarak çevre yönetimi ve çevre koruma ilkelerini finansal raporlama uygulamalarına ve maliyet/fayda analizlerine dâhil etmek olarak tanımlanabilir (Çevik ve Kazak, 2020:326). Toplumsal açıdan, çevre muhasebesi ise, gerek ekonomik gerekse ekolojik değişimlerin incelenmesi sonucu sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya hizmet edilmesidir. (Kaya ve Utku, 2020:109). Çevre muhasebesi ve yeşil muhasebe kavramları çoğunlukla birbiri ile ilişkilendirilmiştir. Hatta ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda çevre muhasebesi ile yeşil muhasebenin aynı kavram olduğunu ifade edilmektedir (Yılmaz ve Şahin, 2017: 112).

Çevre muhasebesinin işletmelerde uygulanması ile işletme faaliyetlerinin çevreye verdiği zararlar azaltırken aynı zamanda maliyetlerde tasarruf yapılacak ve böylelikle işletmelerin hem finansal hem de ekonomik performanslarında artış meydana gelecek ve işletmeler rekabet avantajı elde edeceklerdir (Parlak, 2020:140). Çevre muhasebesi, bunun yanı sıra işletmelerin ekolojik uygulamalarını iyileştirmek için önemli bir stratejik yönetim muhasebe aracı olarak kabul edilmektedir (Amir ve Chaudhry, 2019:850).

Çevre muhasebesi akademide olduğu kadar uluslararası kuruluşlar, profesyonel muhasebe kuruluşları ve kurumsal uygulamalarda da büyük ilgi görmüştür. Bu ilgi, bilimsel dergi makaleleri, kitaplar ve çalışma makaleleri dahil olmak üzere geniş bir akademik literatüre yansımıştır (Schaltegger vd., 2013:5).

Bibliyometrik Analiz

Bibliyometri Pritchard (1969) tarafından ortaya konulan, matematik ve istatistik tekniklerle, yayımlanmış dergi, kitap ve benzeri bilimsel bilgi araçlarının incelenmesinde kullanılan bir analiz yöntemidir (Kayıran ve Doğan, 2020: 94). Literatürde bibliyometrik analize dair çok sayıda tanım bulunmaktadır ve Bilimsel literatürün mevcut durumunu ortaya koyabilmek için farklı disiplinlerde bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılmış ve yararlanılmaya devam etmektedir (Dilek, 2020:2534-2535).

Bibliyometrik analiz bilimsel literatürün büyük resmini ortaya koyduğundan kuş bakışı genel bir değerlendirmede bulunmada bu analizin en uygun yöntem olduğu belirtilmektedir (Gümrah, 2020:245). Bibliyometrik çalışmada amaç, belirli bir konu ile ilgili bilimsel verilerin incelenmesi ve o konu ile ilgili bilimsel performansın değerlendirilmesidir (Şen vd., 2017:248). Bibliyometrik analiz tekniği, günümüzde oldukça gelişmiş olup daha detaylı ve etkili ölçümler yapabilmek açısından araştırmacılara kılavuzluk etmektedir (Temelli ve Karcıoğlu, 2018:250).

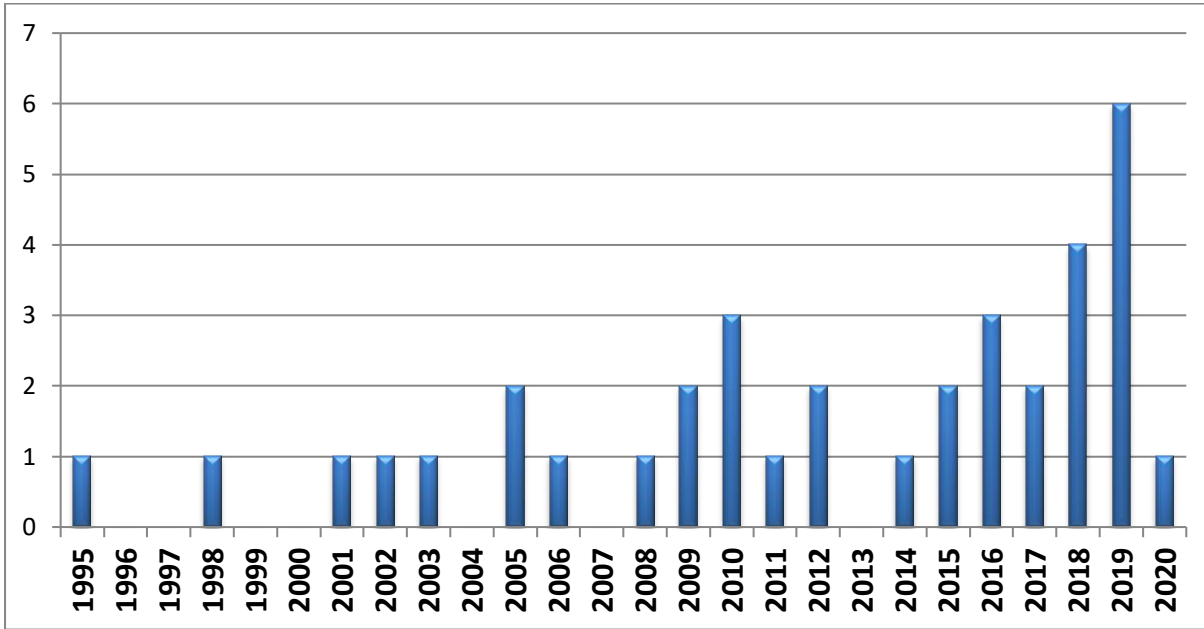
Çevre Muhasebesi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Sosyal bilimler alanında bibliyometrik analiz yöntemiyle yapılan çalışmalar gittikçe artmaktadır, muhasebe alanı da bibliyometrik çalışmaların giderek yaygınlaştığı bir alandır. Ancak muhasebe alanında yapılan bibliyometrik çalışmalar genelde spesifik dergilerde yayınlanmış araştırmaları konu edinmektedir ve muhasebe biliminin alt bilim dallarını konu edinen bibliyometrik analiz yöntemiyle yapılmış çalışmalar ise yok denecek kadar azdır (Gümrah, 2020:247). Muhasebe alanında bibliyometrik çalışmaların yapılmasının alana oldukça büyük bir katkısının olacağı ve bu yöntem ile yapılan detaylı analizler sayesinde araştırılan alan ile ilgili boşlukların belirlenebileceğini söylemek mümkündür (Çarıkçı ve Yaman, 2019:379). Bu çalışmada çevre muhasebesi konusunda yapılan lisansüstü tezler çeşitli kıstaslar açısından değerlendirilmiş ve alanın genel eğilimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

“Çevre Muhasebesi” literatürde “Yeşil Muhasebe” olarak da adlandırılmaktadır (Alagöz ve Yılmaz, 2001:150). Dolayısıyla tez adında yeşil muhasebe kavramı geçen tezler de araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Aşağıda YÖK veri tabanında tez adında “Çevre Muhasebesi” geçen 34 ve “Yeşil Muhasebe” geçen 2, toplam 36 tezdten elde edilen bulgular sırası ile verilmiştir. Araştırmanın geri kalanında okuyucuyu kavramsal açıdan yormamak için tekrar adında yeşil muhasebe ve çevre muhasebesi geçen tezler olarak ayırma gidilmemiş ve araştırma kapsamındaki tezlerden genel olarak adında çevre muhasebesi geçen tezler olarak bahsedilmiştir.

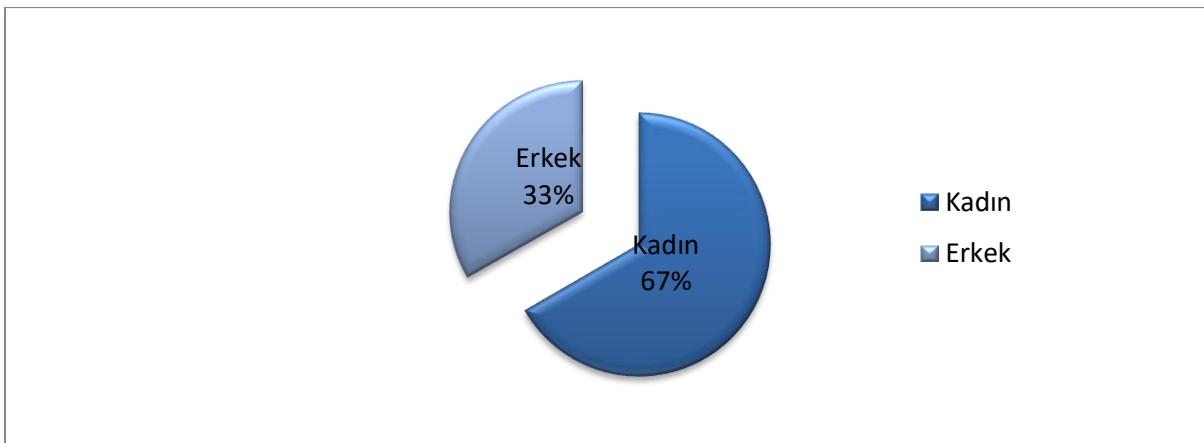
Şekil 1’de tez adında Çevre Muhasebesi geçen 36 tez, yayın tarihlerine göre analiz edilmiştir. YÖK veri tabanından elde edilen bulgulara göre başlığında çevre muhasebesi geçen ilk tez 1995 yılına yayımlanmıştır. 1995, 1998, 2001, 2002, 2003, 2006, 2008, 2011, 2014 ve 2020 yılında 1’er tez, 2005, 2015 ve 2017 yılında 2’şer tez, 2010 ve 2016 yılında 3’er tez, 2018 yılında 4 tez yayımlanmıştır. En çok tez 6 adetle 2019 yılında yayımlanmıştır. Başlığında çevre muhasebesi geçen tezlerin yarısından fazlası son beş yıl içinde yazılmıştır. Yazılan tezlerin yıllara göre eğilim dağılımı grafikte görüldüğü üzere genel olarak artmaktadır denilebilir.

Şekil 1. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

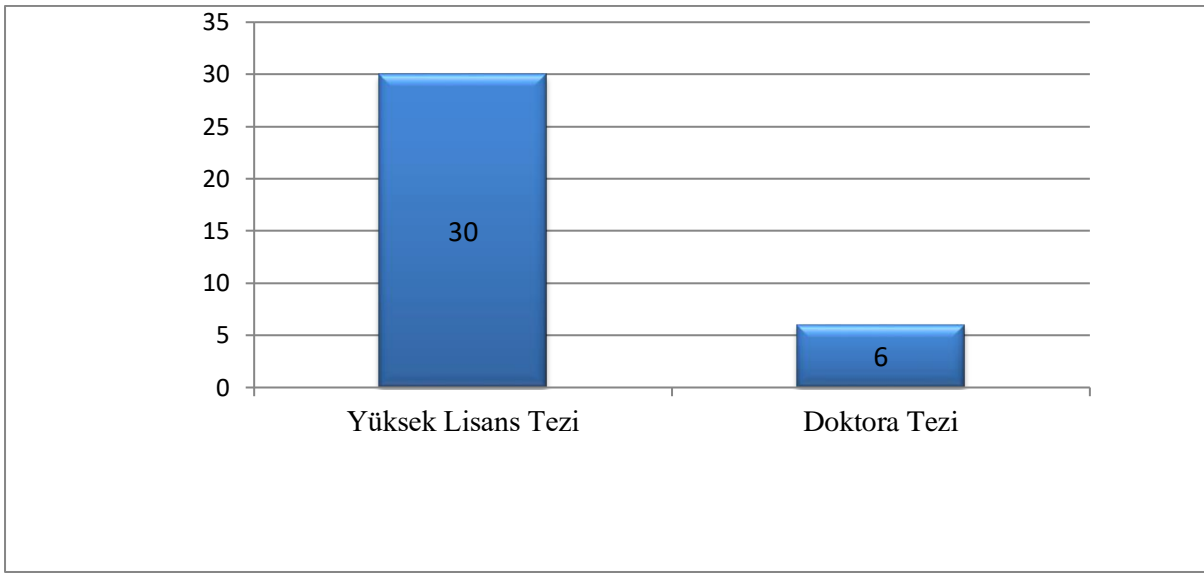
Çevre muhasebesi konulu lisansüstü tezlerin yazarlarının cinsiyet dağılımı Şekil 2’de verilmiştir. Muhasebe daha çok erkeklerin yoğun olarak çalıştığı bir alan olmasına rağmen (<https://turmob.org.tr>) çevre muhasebesi konulu lisansüstü tezlerinin yazarlarının genelde kadınlar olduğu görülmektedir. Alanda yazılan 36 lisansüstü tezin, 22’sinin (%67) yazarı kadın, 11’inin (%33) yazarı erkektir.

Şekil 2. Yazarların Cinsiyeti

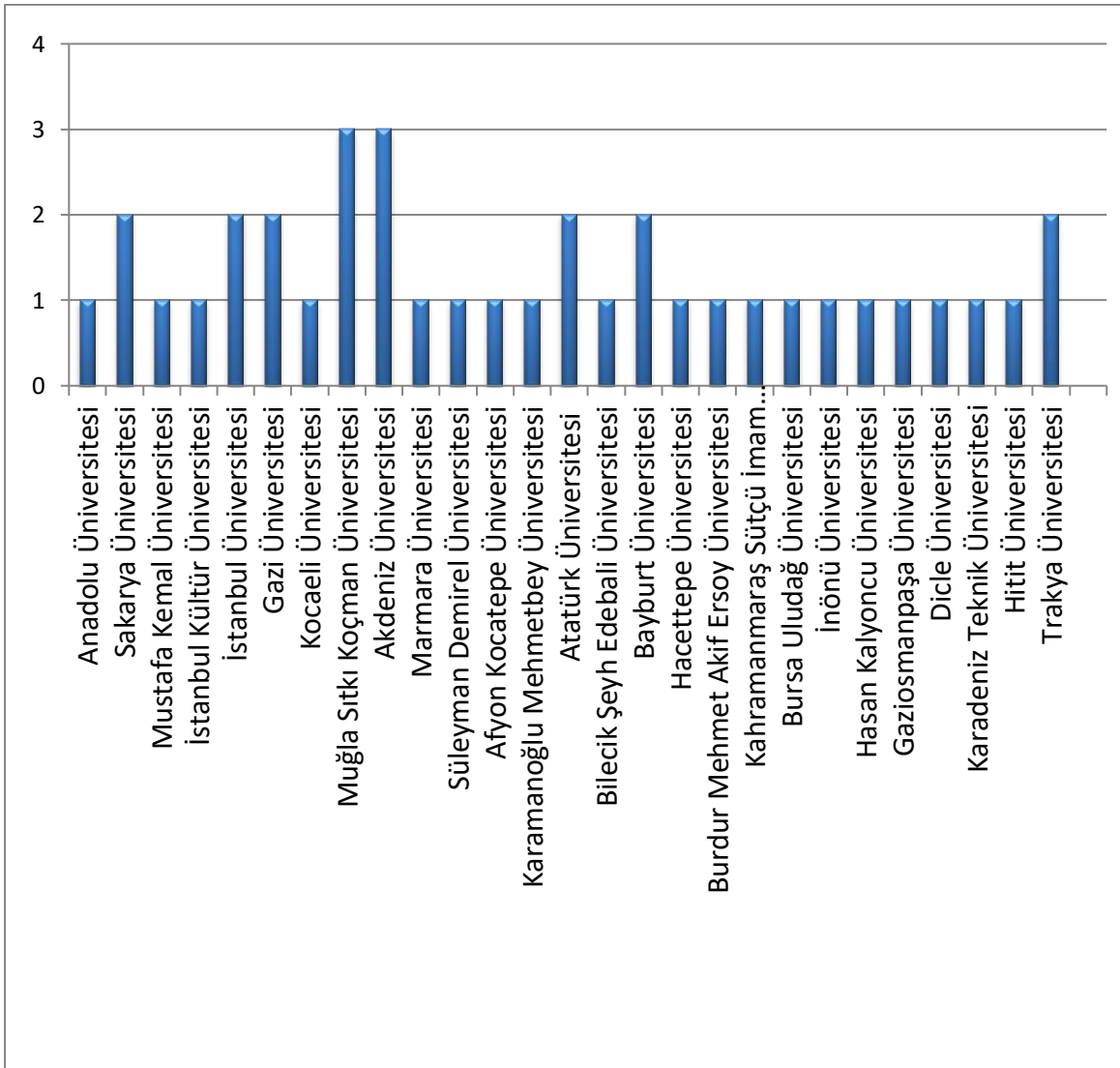
Şekil 3’te çevre muhasebesi hakkındaki lisansüstü tezlerin derecelerine göre dağılımı gösterilmektedir. Tezlerin 30 tanesinin (%83) yüksek lisans, 6 tanesinin (%17) ise doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Tez adında çevre muhasebesi geçen lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğunu yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır.

Şekil 3. Tezin Türü

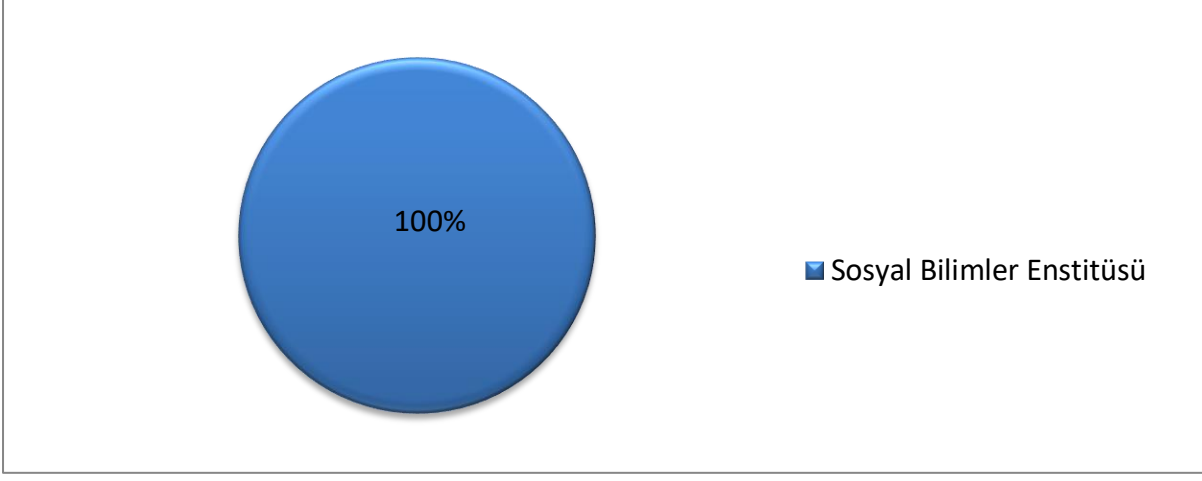
Şekil 4'te çevre muhasebesi hakkındaki tezlerin hazırlandığı üniversiteye göre dağılımları verilmiştir. Çevre muhasebesi hakkındaki lisansüstü tezler, en çok 3 tezle Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesi'nde yapılmıştır. Sakarya Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi ve Trakya Üniversitesinde ise alanda 2 tez hazırlanmıştır. İlgili alanda çalışılan diğer üniversiteler aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Şekil 4. Tezin Hazırlandığı Üniversite

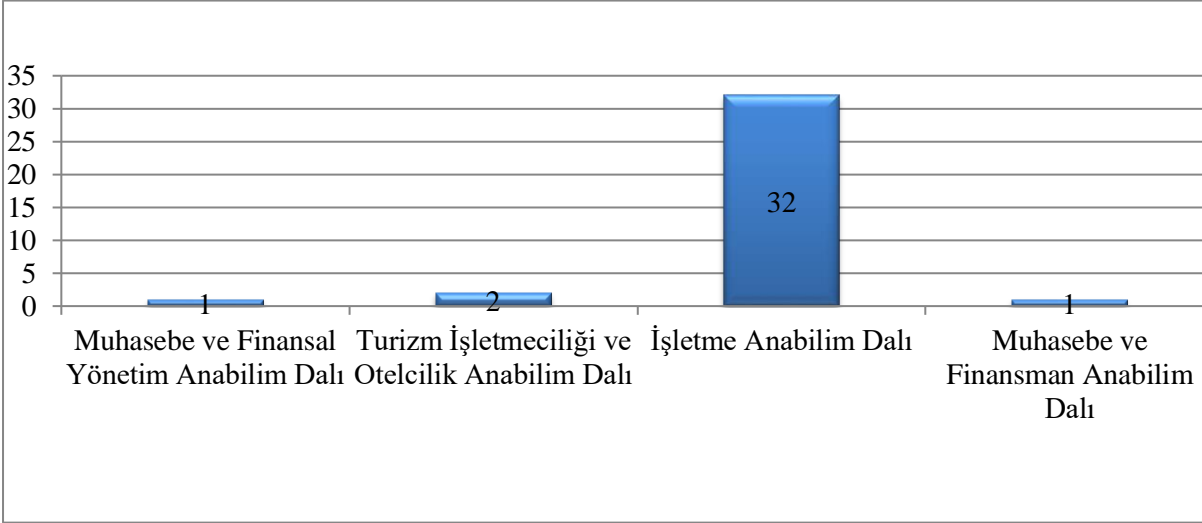
Şekil 5'te çevre muhasebesi hakkındaki tezlerin hazırlandığı enstitüye göre dağılımları verilmiştir. Alanda yapılan 36 lisansüstü tezin tamamı Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak yapılmıştır.

Şekil 5. Tezin Enstitüsü

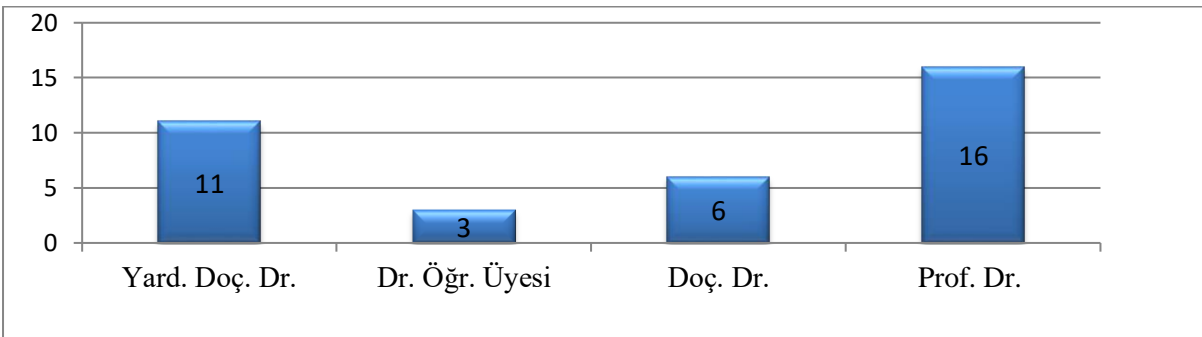
Şekil 6'da çevre muhasebesi hakkındaki tezlerin hazırlandığı anabilim dallarına göre dağılımları verilmiştir. Alandaki tezlerin 32 tanesi İşletme Anabilim Dalında, 2 tanesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı'nda, 1 tanesi Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı'nda, 1 tanesi de Muhasebe ve Finans Anabilim Dalı'nda hazırlanmıştır. Tezlerin büyük çoğunluğunun İşletme Anabilim Dalı'na ait olduğu görülmektedir.

Şekil 6. Tezlerin Anabilim Dalları

Şekil 7'de çevre muhasebesi hakkındaki tezlerin danışmanlarına göre dağılımları verilmiştir. Hazırlanan lisansüstü tezlerin 11 tanesinin danışmanının unvanı Yardımcı Doçent Doktor, 3 tanesinin unvanı Doktor Öğretim Üyesi, 6 tanesinin danışmanının unvanı Doçent Doktor ve 16 tanesinin unvanı Profesör Doktor 'dur. Tezlerin çoğunluğuna danışmanlık eden hocaların Profesör Doktor unvanı taşıdığı görülmektedir.

Şekil 7. Tez Danışmanlarının Unvanları

Şekil 8'de çevre muhasebesi hakkındaki tezlerin anahtar kelimelerinden oluşan kelime bulutuna yer verilmiştir. Kelime bulutunda daha sık tekrar eden kelimeler daha büyük olarak yer almaktadır. Anahtar kelimelerde en çok tekrar edenlerin, çevre muhasebesi, çevresel sorunlar, sosyal sorumluluk, raporlama

standartları, sosyal sorumluluk, çevresel maliyet kavramları olduğu görülmektedir. Anahtar kelimelerde kullanılan diğer ifadeler de kullanım yoğunluğuna göre görselde yer almaktadır.

Şekil 8. Tezlerin Anahtar Kelimelerinden Oluşan Kelime Bulutu

Sonuç

Araştırma kapsamında başlığında çevre muhasebesi geçen 34 ve yeşil muhasebe kavramı geçen 2 toplamda 36 lisansüstü tez araştırmaya dâhil edilmiştir. Analiz sonucunda; çevre muhasebesini (yeşil muhasebe) konu alan 36 lisansüstü tezden, 30'unun yüksek lisans ve 6'sının doktora tezi olduğu, çevre muhasebesi ile ilgili en çok tez yayımlanan yılın 2019 yılı olduğu, tezlerin %67'sinin kadın yazarlar tarafından hazırlandığı, alanda en çok tezin Akdeniz ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversiteleri tarafından verildiği, tüm tezlerin Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde ve büyük çoğunluğunun İşletme Anabilim Dalı'nda yazıldığı ve tez danışmanlarının unvanının yoğun olarak Prof. Dr. olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarından dikkat arz eden hususlar, muhasebenin daha çok erkeklerin yoğun olarak çalıştığı bir alan olmasına rağmen çevre muhasebesi konulu lisansüstü tezlerin çoğunlukla (%67) kadın yazarlar tarafından hazırlanması ve alanda hazırlanan lisansüstü tezlerin yarısından fazlasının son beş yıl içinde yazılmış olmasıdır. Bu sonuçlardan hareketle çevre muhasebesi daha çok kadın akademisyenlerin ilgi duyduğu bir alandır ve alana olan akademik ilgi artmıştır denilebilir.

Literatürde henüz Çevre Muhasebesi alanında lisansüstü tezlerle ilgili yapılan bibliyometrik bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Mevcut araştırma bu açıdan literatüre katkı sağlamakta ve önem arz etmektedir. Daha sonraki araştırmalar sadece başlığında değil aynı zamanda anahtar kelimelerinde ve özetlerinde Çevre Muhasebesi ve Yeşil Muhasebe adı geçen tezlere odaklanarak çalışmanın alanını genişletebilir veya ulusal ve uluslararası indekslerde yayınlanan çevre muhasebesi konulu makalelerin bibliyometrik analizlerini çalışarak literatüre katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

- Ağ A, Sülük R. G (2019). Sürdürülebilirlik, Çevresel Riskler ve Çevre Muhasebesi Arasındaki İlişkinin Tespiti: Erzurum İlinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1945 - 1960.
- Alagöz, A. Yılmaz, B. (2001). Çevre Muhasebesi Ve Çevresel Maliyetler. *SÜ İİBF Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. Cilt 1, Sayı: 1-2, 147-158.
- Amir, M., & Chaudhry, N. I. (2019). Linking Environmental Strategy to Firm Performance: A Sequential Mediation Model via Environmental Management Accounting and Top Management Commitment. *Pakistan Journal of Commerce & Social Sciences*, 13(4), 849–867.
- Carandang, J. C., & Ferrer, R. C. (2020). Effect of Environmental Accounting on Financial Performance and Firm Value of Listed Mining and Oil Companies in the Philippines. *Asia-Pacific Social Science Review*, 20(1), 117–134.
- Çevik, O., Kazak, G. (2020). Sürdürülebilir Çevre Muhasebesi Aracı Olarak Ücretli Plastik Poşet Uygulaması Üzerine Bir Araştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2) , 323-351.
- Dilek, S. (2020). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisinde 2015-2019 arasında Yayınlanan İktisat Makalelerinin Bibliyometrik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 9(3). 2529-2547
- Gümrah, A. (2020). Türkiye’de Yönetim Muhasebesiyle İlgili Hazırlanan Tezlerin Bibliyometrik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 6(3) 244-253. D oi:10.29228/javs. 44081
- Kaya, Y. Utku, M. (2020). Mermer İşleme Tesislerinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Bağlamında Çevre Maliyetlerinin Analizi ve Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi – Temmuz/2020 (87): 107-121.*
- Kayıran, D. Doğan, S. (2020). Maliye Ve Finans Yazıları Dergisi’nde Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2008-2019). *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, Cilt:2-Sayı:2, 92-102.
- Korukoğlu, A. (2011) İşletmelerde Çevre Muhasebesi: İzmir İli Uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, Cilt:11, Sayı:1, 81-89.
- Nicholls, J.A. (2020), "Integrating Financial, Social and Environmental Accounting", *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, Vol. 11 No. 4, pp. 745-769. <https://doi.org/10.1108/SAMPI-01-2019-0030>
- Parlak, N. (2020). İşletmelerin Çevresel Yaklaşımları Ve Çevre Muhasebesine Verdikleri Önem: Ordu İl Ve İlçelerindeki Organize Sanayi Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86) , 125-140. DOI: 10.25095/mufad.710255
- Schaltegger, S., Gibassier, D. and Zvezdov, D. (2013), "Is environmental management accounting a discipline? A bibliometric literature review", *Meditari Accountancy Research*, Vol. 21 No. 1, pp. 4-31. <https://doi.org/10.1108/MEDAR-12-2012-0039>
- Şen, İ.K, Hatunoğlu, Z., Terzi, S. (2017). Muhasebe Araştırmalarında Muhasebe Eğitiminin Yeri ve Önemi: Muhasebe Dergileri Üzerinde Bibliyometrik Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 2017(39358), 247–291.
- Temelli, F., Karcıoğlu, R. (2018). Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi: 2010-2017 Dönemi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11 (2): 248-268
- Yaman, B., Çarıkçı, O. (2019). Muhasebe-Finans Öğrencileri Üzerine Yapılan Araştırmaların Bibliyometrik Analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt, 10, Sayı 19, 2019 ISSN: 1309 – 4289 E – ISSN: 2149-9136.
- Yılmaz, Z., Şahin, Z. (2017). Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Yeşil Muhasebe Konusundaki Algıları ve Farkındalıkları. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, : 03 (01): 110-122.

Uyar, M. (2020). The Association Between Environmental Strategies and Sustainability Performance in the Context of Environmental Management Accounting. *Ege Academic Review*, 20(1), 21–41.
<https://doi.org/10.21121/eab.590348>

<https://turmob.org.tr/istatistikler/df447eb1-e8ef-4df2-a3c0-92376d568eba/meslek-mensubu-cinsiyet-tablosu>

IMPLEMENTATION OF PEDAGOGICAL APPROACHES AMONG SOCIAL STUDIES TEACHERS

Jhon V. Libres

MA, New Era University

serbilnohj0516@gmail.com>

Abstract:

This research study aimed to determine the extent of implementation of pedagogical approaches among Social Studies teachers in sampled secondary schools in the Districts of Baras, Rodriguez, and San Mateo, all in the Division of Rizal during the academic year 2017-2018 as bases for Faculty Enhancement Program for Social Studies Teachers. The study was based on the Department of Education CALABARZON Regional Memorandum no. 233 s. 2016 entitled, Implementation of the Pedagogical Approaches mandated by R.A 10533. The 5 major approaches are reflective, inquiry-based, integrative, constructivist and collaborative. A mixed method was employed, the qualitative and quantitative methods of research. Data were collected from a total of 101 respondents from the Districts of Baras (9 teachers), Rodriguez (64 teachers), and San Mateo (28 teachers) in the Division of Rizal. The study found out that time limitations, curriculum, teacher's preparation, lack of instructional materials, and the degree of supervision hindered the implementation of pedagogical approaches. The study recommends a longitudinal study for more in-depth insight into the different approaches and its developmental process in further stages, alignment of the curriculum, pedagogy and assessment with existing cultural practices. Teachers must also be given opportunity for professional development and to attend seminar workshops and trainings regarding of the variety of teaching strategies and pedagogical approaches and finally allocate funds through outsourcing from other stakeholders and private sectors.

Keywords: Social Studies Teacher, Pedagogical Approaches, Education

1. Introduction

Teachers are the greatest assets of education system. They stand in the interface of the transmission of knowledge, skills and values. Teacher education plays a vital role in reforming and strengthening the education system of the country. Training of teachers has emerging global trends in education and the overall needs and aspirations of the people. The quality of education depends on the teaching strategies and approaches embedded on the teachers. The way teachers are trained is an important aspect to improve quality.

Educators and scholars recognize the fact that there are many factors that contribute to low learner's achievements. These include poor teaching methods, non-availability and lack of use of teaching and learning materials, classroom interaction between teachers and pupils, lack of qualified teachers. These factors have raised concern on quality education that should bring out learners that are functional to society's needs and aspirations. This has led to adoption of pedagogical approaches including reflective, integrative, inquiry-based, collaborative and constructivist.

Pedagogy is a dynamic relationship between teaching, learning and culture. Teacher's action in the classroom, are underpinned by the ideas and values that they have about in education. Pedagogy interacts and draws beliefs together about learners and learnings, teaching and teachers, and the curriculum itself.

It also includes consideration of the context in which teaching and learning takes place. Pedagogy is often shaped by a teacher's own experience of learning. For many, this was simply knowledge being transmitted by teachers as students were to receive this knowledge without question or other interaction.

Pedagogical approaches give the students of today the experiences and skills that they need to learn, work and live in the 21st century such as critical thinking, problem solving, communication and collaboration. On-going teacher education can help to address this short-fall but the evidence shows it will not be enough to change policy and practice.

According to Kay Livingstone, (2017) "the key factor in pedagogy is developing approaches which works within different national and local contexts. A lack of critical engagement with pedagogy has allowed the space to be filled with ready-made prescriptions from a range of agencies concerned with classroom practice". Some of these prescriptions are based on models of teaching and learning which carry assumptions about quality and the potential for educational change. There are wide-ranging innovations which are promoted as learner-centered. On the other hand, some approaches are highly prescriptive in framing teachers' action and classroom talk, such as so-called 'teacher-proof' textbooks, or teacher education with scripted lessons.

Effective pedagogy can lead to an academic achievement, social and emotional development, acquisition of technical skills, and a general ability to contribute to society. Transmission of knowledge

on its own by a teacher is unlikely to lead to transformation of student's understanding and their ability to apply new knowledge in different circumstances. Teachers need to create the conditions to enable students to reflect on knowledge and engage actively in their own learning. This means teachers not only need to develop their understanding of different pedagogical approaches, but they also need to know how to adapt their teaching within their own context for the specific learning needs of their students.

Effective pedagogy is dependent on several variables that include the goal or purpose for what is being taught. For this reason, there is no one right approach. However, there have been many research-based theories and principles that have contributed to an understanding of what constitutes effective pedagogy.

The eagerness to continually improve the education of students has been growing steadily nowadays. We are now aware of how teaching practices help shape the student learning experience and advance motivation and achievement. When teachers work well together, they tend to also work well with student. So, it is become important to encourage teachers to share more of their expertise and experience in ways that go beyond the mere exchange of information.

The Department of Education needs to ensure that their curricula are designed to equip student with appropriate skills and knowledge. Teaching and assessment methods also need to complement the aims of education.

2. Review of Related Literature

The 21st century teachers are expected to apply 21st century skills across content areas for competency-based approach in teaching. They are expected to implement innovative teaching methods that integrate the use of technologies, concentrate on student's strengths and personalize learning, encourage, engage, guide cooperate and share knowledge with colleagues.

Section 3 of Republic Act 10533 states that basic education is intended to meet basic learning needs which provides the foundation on which subsequent learning can be based. It encompasses kindergarten, elementary and secondary education as well as alternative learning systems for out-of-school learners and those with special needs. Section 5 (e) of Republic Act 10533 states that "the curriculum shall use pedagogical approaches such as constructivism, inquiry-based, reflective, collaborative, and integrative.

The Department of Education (DepEd) shall formulate and design the enhanced basic education curriculum. It shall work with the Commission on Higher Education (CHED) to craft and harmonize basic and tertiary curricula for the global competitiveness of Filipino graduates. To ensure college readiness and to avoid remedial and duplication of basic education subjects, DepEd shall coordinate with the CHED and the Technical Education and Skills Development Authority (TESDA).

To achieve an effective enhanced basic education curriculum, the Department of Education (DepEd) shall undertake consultations with other national government agencies and other stakeholders including, but not limited to, the Department of Labor and Employment (DOLE), the Professional Regulation Commission (PRC), the private and public schools associations, the national student organizations, the national teacher organizations, the parents-teachers associations and the chambers of commerce on matters affecting the concerned stakeholders.

The Department of Education is adhering to the use of the approaches such as constructivism, inquiry-based, reflective, collaborative, and integrative curriculum.

The 2C-2I-1R: Teaching and learning approaches across learning areas that support teacher practice

The 2C-2I-1R Teaching and learning approaches across learning areas that support teacher practice is a guide to all curriculum planners, designers and leaders of the Department of Education Region IVA- CALABARZON. It was crafted to provide support in implementing the approaches prescribed in Republic Act 10533. It is expected to develop the information skills, learning and innovation skills, communication skills, life and career skills of all learners in the basic education program.

Pedagogy is defined as the method of practice in teaching whereas pedagogical approaches are recognized as strategies underpinned by philosophies used in lessons to develop one's teaching and to achieve the identified learning outcomes.

The five major approaches are Constructivist, Collaborative, Integrative, Inquiry Based Learning and Reflective (2C-2I-1R). These approaches contain five core strategies recommended for use by instructional leaders and teachers in finding ways to help learners to get excited about their learning in responding to their abilities and learning styles and in building learner's competence in doing holistic and engaging activities inside and outside the classroom.

Effective pedagogy can lead to academic achievement, social and emotional development, acquisition of technical skills, and a general ability to contribute to society. Among these varied learning outcomes, academic achievement is the easiest to measure, but the others are also important to consider when trying to reform and monitor ongoing changes to pedagogical practice.

Pedagogical effectiveness often depends on ensuring that the approach is appropriate for specific school and national contexts. For example, certain learner-centered techniques that are effective in classrooms with fewer students may be difficult to accomplish in crowded or under-resourced classrooms.

Yet, some strategies have been shown to be more effective than others in a broadly applicable way. These include a strong grasp of pedagogical approaches specific to the subject matter and age of the learners, appropriate use of whole-class, small group, and pair work; meaningful incorporation of teaching and learning materials in addition to the textbook; frequent opportunities for students to

answer and expand upon responses to questions; helpful use of local terms and languages; varied lesson activities; and a positive attitude towards students and belief in their capacity to learn.

There are also specific techniques for effective use of questions and encouraging discussions in large classrooms. In under-resourced classrooms, teachers need to be especially creative about how to use locally-available materials, and how to connect lessons to observations of the social and natural environment. These approaches can, in fact, strengthen teaching even in well-resourced classrooms since teaching and learning materials are most beneficial when they are relevant to students' lives.

Alexander (2015) describes pedagogy as both the act of teaching and the ideas, values, knowledge and evidence that shape and justify it. He goes on to suggest that it is what the teacher needs to know in order to make valid, effective and defensible classroom decision. Such a view is focused squarely on the teachers' role and purpose in facilitating learning. Our concern with such a view is that teaching may be conceptualized as separate from the learning process.

Others see pedagogy as more of a relationship between teacher and learner. Harris (2015) and Hargreaves and Shirley (2009) suggest that personalized learning responds directly to the diverse abilities of individuals rather than imposing a "one size fits all" model, and actively engages children in the process of learning.

Bishop, Ladwig, and Berryman, (2014) see relational pedagogy more in terms of being culturally responsive and inclusive. They suggest that by adapting approaches, teachers can acknowledge and build the unique abilities of all learners.

Harris (2015) and Brownlee, (2004) describe the relational pedagogy as validating respect to the learner as a knower, supporting learning experiences that correspond to one's own experiences, and encouraging a constructivist approach to learning by demonstrating meaning-making rather than knowledge-making.

Bielaczyc, Kapur, and Collins, (2013) present another perspective of pedagogy as a collective construction that teachers and learners co-create within a community of learners. In such view pedagogy is seen as a process of co-creating patterns of classroom interactions. This perspective is supported by Shernoff et al. (2014) stating that interactions are motivating and engaging, playful and challenging, spontaneous and important and involve challenge and support

Whilst the pedagogical perspectives presented to share the common goal of facilitating learning, they are informed by very different beliefs about the teaching and learning process. These range along a continuum from the singular construction of the teacher as a pedagogue who scaffolds the learner's knowledge acquisition through instruction, to the collective construction of a community of learners in which knowledge, as well as teaching and learning practices, are jointly constructed through social interaction. Whatever perspectives teachers' pedagogy, the approaches and practices that teachers use must be validated by a strong research evidence that affirms their effectiveness in facilitating learning.

Indeed, Alexander, (2013) calls upon teachers to develop a pedagogy of repertoire, evidence and principle, rather than mere compliance with habit or official fiat. He claims that it is only through these three aspects that the real power of teaching can be exploited.

On the systematic review made by Falkner and Vivian, (2015) of the K-12 resources for the Australian Curriculum, they identified that pedagogical support was generally missing from the resources reviewed, noting the focus was on content knowledge. The authors stated that there was a need to develop teacher's resources that demonstrated and modelled learning progression and implementation plans.

The authors have reported that further resources were required to support data and functional requirements analysis; algorithm design and evaluation; programming as an element of this process; evaluation and critical analysis and readymade unplugged resources for younger primary learners.

According to Barth et.al, (2013) teacher leadership studies have taken on a new ambiance since the Common Core State Standards and 21st Century Skills have entered the territory of school reform. Recent scholars have revealed that there has never been a better time for teacher leadership than their studies alluded to current knowledge around leadership and how the current situation in education can fuel the fire of effective change. The teacher leaders making the most difference have been the outliers, the collaborators, and those willing to take bold actions. They have not been afraid to transfer their own passion for learning into the classroom, regardless of what the curriculum guide may suggest they pushed teacher leadership to move state legislatures toward a more humanizing social system: "Today's teachers can no longer afford to be pawns".

Frederick Hess, (2013) viewed the surge of new policies in the United States as a cause of turbulence for teachers. Now, more than ever, teachers are equipped with tools to share this intense eagerness for alternatives with other teacher leaders through networks and social media. While Charlotte Danielson, (2013) a leading author in teacher evaluations, expressed her belief that to focus on instruction is what teacher leaders can work on to strengthen schools.

The study conducted by Robertson, Kinos, Barbour, Pukk and Rosqvist, (2015) on child-initiated pedagogies was a longitudinal study undertaken in three countries in Finland, Estonia and England. It examined the process of co-constructing learning experiences between children, adults and the environment, especially the teachers' role in fostering places of participation. The study also documented children's views on how decisions were reached, what kinds of things were decided, and who decided them. Three themes emerged from the study: control, collaboration and experimentation. The findings suggest that children viewed themselves, and wanted to view themselves, as competent experts in their own settings and viewed teachers as more knowledgeable partners; they engaged in decision making in collaboration with peers and the teacher; and experimented with situations, pushing boundaries and accepted ways of behavior and sharing the responsibility of maintaining control.

The study concluded that children are skillful in sharing the responsibility of control with peers and adults. Given that all of the studies of age-appropriate pedagogies discussed here highlight sustained shared thinking and child leadership, agency and/or initiation of activities, this study demonstrates the capacities of children to engage in such responsibilities and co-construct their learning. It emphasizes the importance of the teachers' role in fostering participation for effective learning and maintaining a balance between child-initiated and adult-initiated activities

In Wagner's (2012) recent book, *Creating Innovators*, he profiled and studied the lives of young innovators and found three forces that drove their innovation: play, passion, and purpose. Wagner (2012) revealed that the common factor in each of these pivotal and influential roles was that in each case the person in the role of teacher or mentor was considered an outlier among their peers. These teachers and mentors were not highly recognized through awards or achievements or any necessary identifiers other than standing out from the norm due to their pedagogical and philosophical differences

In the study conducted by Inocian, (2013) he cited Bandura's explanation on teachers who believe in their abilities are more likely to create learning environments that support the cognitive process to organize and execute the courses of action required to produce given attainments.

To Swidler (2013), students' critical thinking can be achieved through exposure to historiography, by confirming the recommendation of Loewen (1996), that students be engaged in contextual readings of sources, to construct historical knowledge. This indicated the promotion of a left-brain dominance of being analytical and logical.

To McArthur-Harris and Shreiner (2014) supported the use of concept formation of Parker (1987) that essential understanding of events, connections, and global patterns can be a well-planned with contextual and conceptual framework.

The study of Akbari and Tajik (2012) on teacher's pedagogical knowledge base among experienced and less experienced practitioners, pointed some patterns in the pedagogical knowledge base of experienced and less experienced teachers and can be considered as additional proof of transformations in teacher cognition over time. This goes to say that as teachers stay long in the teaching profession their experiences deepen.

The study of Azma and Talebinejad, (2012) on the Teacher's Pedagogical Knowledge and Learner's success revealed that to enhance learner's performance, learner's need to obtain more information for a dependable source. The teacher's pedagogical knowledge influenced student's success. This implies that the teacher's knowledge of subject matter has a positive relationship with the learner's achievement in class.

The study conducted by Wesha and Tomok, (2011) on the impact of a training program based on Pedagogical Knowledge on improving the speaking and writing skills and teaching practices of teachers

found out that the training program was effective in improving teacher's practices in teaching. The teachers who participated in the training program improved their performance in planning for the teaching writing skill.

As agents of change, teachers are most influential in molding children to take part in the nation's progress and development. Therefore, there is an unrelenting need for these educators to be equipped with all 21st century skills relevant in teaching. Educators who are the front liners in today's education, have a vital role in this pursuit for social change, stewardship, and global solidarity.

The Philippines can make a difference for educators through an effective career plan that progresses on a vertically-articulated career path for excellence of a strong nation that catapults to global recognition through this formula: *"teacher education + quality nation + respect for people = strong nation"*

Thus, teachers are encouraged to show a strong regard for teacher education, refocus orientation for nationalism, and maintain an altruistic regard for ourselves and our countrymen.

Teachers need to feel that there is always room for improvement in our ways and attitudes in order to succeed in our professional endeavor without prejudice to our endowed rights. Professional growth is a continuing education that remains a career path determinant. Hence, education also demands a dynamic process of growth and development that every teacher in the workplace is engaged in through a well-planned faculty development program.

The study conducted by Inocian, (2014) on the Social Studies Teacher's Proclivities to teach World History in the New K to 12 – Junior High School Curriculum in the Philippines revealed that teacher's proclivities is consistent with their behavior and performance as shown on the actual planning and teaching demonstration. The study recommended that the teachers needs to work out for the attainment of the goals of the 21st century teachers through self-mastery in order to provide appropriate learning activities and formulate different assessments for the 21st century learners.

A survey on the status and problems of teaching Social Studies in its new form by Cano (2003) in the public secondary schools in the division of Tarlac recommends that the continuing regular seminars and in-service training should be conducted by the Department of Education in order to maximize teaching abilities and know-how to effect maximum teaching-learning output.

A study conducted by Sabado, (2011) on the Practices of High School Social Studies teacher in Rodriguez, Rizal revealed that the most common problems encountered by Social Studies teachers are lack of seminar workshop and teaching subject not in their field of specialization due to lack of teachers. Most of his respondents recommends: the use of modern educational technologies; teaching advancement through in-service training; and upliftment of teacher's qualifications to enhance Social Studies teacher's standards.

Most of the teachers suggested that there should be consultative open conference, frequent and more openness in evaluation and upgrading of materials and equipment. Equal chances in attendance to seminars and trainings shall be allowed during summer and Saturday classes for advance studies.

3. Statement of the Problem

This study aims to determine the extent Implementation of the Pedagogical approaches among Social Studies teachers in the Division of Rizal, Rizal province during the school year 2017-2018. The findings will serve as bases on designing a faculty enhancement program.

Specifically, it sought answers to the following questions:

1. How may the pedagogical approaches be described?
2. To what extent are the pedagogical approaches used by social studies teachers in terms of:
 - 2.1 manner of delivery,
 - 2.2 frequency of use,
 - 2.3 appropriateness,
 - 2.4 relevance,
 - 2.5 teacher's competence,
 - 2.6 pupil's participation,
 - 2.7 activities; and
 - 2.8 outcomes?
3. What are the problems met by social studies teachers in utilizing the pedagogical approaches?
 1. teacher's preparation,
 2. teaching learning approaches,
 3. availability of instructional materials, and
 4. extent supervision by superiors?
4. What are the recommendations of the social studies teachers in the utilization of the pedagogical approaches for:
 1. standards for Social Studies teachers,
 2. improvements; and
 3. upgrading teacher's competence
 4. How may the findings be utilized in designing a faculty enhancement program for Social Studies teachers?

4. Scope and Delimitation

This study is focused on the extent Implementation of pedagogical approaches among Social Studies teachers through Regional Memorandum 233 s.2016, released by Region IV-A CALABARZON. The study was confined in sampled secondary school's teachers from the Districts of Baras, Rodriguez, and San under the Division of Rizal. The involved teachers are teaching the learning area from Grades 7 to Grade 10 during academic year 2017-2018.

5. Research Methodology

Research Design

The study employed a mixed method approach. A mixed method is a methodology that involves collecting, analyzing, and integrating quantitative and qualitative.

The study sought to answer the main problem of the study which is to determine the extent of implementation of the five (5) pedagogical approaches among Social Studies teachers in terms of manner of delivery, frequency of use, appropriateness and relevance, teachers' competence, pupils' participation, activities, and outcomes.

Respondents of the study

The respondents of the study consisted of the sampled secondary teachers from the Districts of Baras (9 teachers), Rodriguez (64 teachers) and San Mateo (28 teachers) in the Division of Rizal. Thus, the teacher respondents were all Social Studies teachers. These teachers handle Social Studies classes from Grades 7 to Grade 10 during the school year 2017-2018.

Source of Data

The research instruments refer to the tool that facilitated the gathering of information and data support the study. The following instruments used:

Personal Data Sheet. A Personal Data Sheet was reflected in the first portion of the survey sheet. This was constructed by the researcher to elicit personal information from the respondents, particularly the personal variables.

The Questionnaire Proper. The questions were devised by the researcher after thoroughly searching the literature and related studies on the implementation of pedagogical approaches in Social Studies. The questionnaire used Likert-type item composed of short but descriptive statements in which the teachers deliver their pedagogical knowledge and the problems they encountered. The questionnaire proper was divided into two parts, namely: indicators on the implementation of pedagogical approaches, and the challenges encountered which include the teacher's preparation, teaching learning strategies, and availability of instructional materials. For suggestions and recommendations, the responses were converted into weights. It was necessary to find the weighted mean and re-classify them into different levels to differentiate the results in more comprehensive manner. A criterion which serve as the basis for interpreting the results of this study was formulated.

Construction. In constructing the questionnaire, the researcher crafted the questionnaire based on the Regional Memorandum no. 233 s. 2016 Implementation of the Pedagogical Approaches, the weight of each indicators and number of items to be prepared.

Validation. After the draft was constructed, the questionnaire was presented for comments and suggestions to the adviser and other experts in the field of research. When all suggestions have been incorporated in the final draft it was then tried out to on several teachers who were not included in the

study to find out items that might need for revision. The questionnaire had undergone a reliability statistic using Cronbach’s Alpha test. The result of the Cronbach’s alpha for this questionnaire is 0.96 which is interpreted as acceptable to excellent level.

To interpret the result of Cronbach’s Alpha, the table below was used wherein, in general, a score of more than 0.7 is considered acceptable.

PRESENTATION, ANALYSIS, AND INTERPRETATION OF DATA

6. Summary of Findings

Pedagogical Approaches

The five major approaches are *Constructivist, Collaborative, Integrative, Inquiry Based Learning and Reflective (2C-2I-1R)*. These approaches contain five core strategies recommended for use by instructional leaders and teachers in finding ways to help learners get excited about their learning in responding to their abilities and learning styles and in building learners’ competence in doing holistic and engaging activities inside and outside the classroom.

(Tables 1-8 utilized this tabular presentation due to multiplicity of responses.)

Table 1. Weighted and Standard Deviation of the Pedagogical Approaches in Term of Manner of Delivery

Approach	Weighted Mean	Standard Deviation	Verbal Interpretation
Reflective	3.60	0.62	Properly
Inquiry-based	3.44	0.88	Properly
Integrative	3.89	0.87	Properly
Constructivist	3.87	0.87	Properly
Collaborative	4.06	1.45	Properly

Table 1 shows the weighted mean and standard deviation for pedagogical approaches utilized by the respondents in term of Manner of Delivery. As shown on the table the data reflects that every teacher has his own style in teaching, and as traditional teaching styles evolve with the advent of differentiated instruction, more and more teachers are adjusting their approach depending on their students’ learning needs. As to UNESCO, learning is dependent on the pedagogical approach’s teachers use inside the classroom. The result determined that there were several significant findings regarding the manner of delivery in the preference of pedagogical approaches to be used. Most of the respondents used Collaborative Approach (M = 4.06; SD. 1.62) The effectiveness of pedagogy often depends on the subject matter to be taught, on understanding the diverse needs of different learners.

Table 2. Weighted and Standard Deviation of the Pedagogical Approaches in Term of Frequency of Use

Approach	Weighted Mean	Standard Deviation	Verbal Interpretation
Reflective	2.50	0.50	Always
Inquiry-based	2.62	0.48	Always
Integrative	2.47	0.50	Sometimes
Constructivist	2.53	0.50	Always
Collaborative	2.63	0.49	Always

Table 2 presents the weighted mean and standard deviation of the different pedagogical approaches in term of frequency of use. It is difficult to know which approaches and teaching strategies will work best with your students. The table shows different response in line with pedagogical approaches. From the literature reviewed and interviews with the teachers, the findings seem to suggest a difference in the pedagogical approach adopted by Social Studies teachers. The frequency of use was reported to be significantly higher in Inquiry-based approach compared to other approaches. As a teacher there is no “one size fits all”. However, social studies teachers facilitated the students to learn with the elements of collaboration.

Table 3. Weighted and Standard Deviation of the Pedagogical Approaches in Term of Relevance

Approach	Weighted Mean	Standard Deviation	Verbal Interpretation
Reflective	2.78	0.42	Yes
Inquiry-based	2.54	0.50	Yes
Integrative	2.51	0.50	Yes
Constructivist	2.56	0.49	Yes
Collaborative	2.58	0.50	Yes

Table 3 shows the weighted mean and standard deviation of the different pedagogical approaches as to Relevance. The teachers practice including building and nurturing relationships, curriculum decision making, and teaching and learning has gone through some major changes over time. The data show the relevance of approaches as it says good teaching is not only dependent on teaching strategies or their effectiveness but also on individual needs and adequacy of the content

Table 4. Weighted and Standard Deviation of the Pedagogical Approaches in Term of Appropriateness

Approach	Weighted Mean	Standard Deviation	Verbal Interpretation
Reflective	2.50	0.50	Very Appropriate
Inquiry-based	2.52	0.50	Very Appropriate
Integrative	2.43	0.49	Appropriate

Constructivist	2.45	0.50	Appropriate
Collaborative	2.54	0.50	Very Appropriate

Table 4 shows the weighted mean and standard deviation of the Pedagogical Approaches as to appropriateness. Learning is a natural process of exploration that student engage in from birth as they expand their intellectual, physical, social, emotional, and creative capabilities. The selection of an appropriate teaching approach is one of the most important processes to have teaching success and student achievement. Students react differently to different pedagogical approaches and teaching strategies and methods, and the selection of proper method is critical to the learning style of those being served by the instruction.

Table 5. Weighted and Standard Deviation of the Pedagogical Approaches in Term of Teachers Competence

Approach	Weighted Mean	Standard Deviation	Verbal Interpretation
Reflective	2.37	0.49	Competent
Inquiry-based	2.42	0.50	Competent
Integrative	2.48	0.50	Competent
Constructivist	2.45	0.50	Competent
Collaborative	2.36	0.52	Competent

Table 5 portrays the weighted mean and standard deviation of the pedagogical approaches as to teachers' competence is competent. Many studies have revealed that teaching activities are usually represented by teachers' teaching attitudes and their preferences regarding teaching methods. The research has shown that teacher's quality is an important factor in determining gains in student achievement and development, even after accounting for prior student learning and family background characteristics. Predictors of teacher quality have typically included factors such as class size, certification, type of qualification, degrees earned, and years of experience. Teachers pedagogical knowledge may attribute to teacher's quality. Pedagogical knowledge refers to the specialized knowledge of teachers for creating effective teaching and learning environment for all students. In very real sense, each teacher uses different pedagogical approaches and teaching method suited to the needs of the learners and learning environment.

Table 6. Weighted and Standard Deviation of the Pedagogical Approaches in Term of Pupils Participation

Approach	Weighted Mean	Standard Deviation	Verbal Interpretation
Reflective	2.39	0.49	Active

Inquiry-based	2.43	0.51	Active
Integrative	2.41	0.50	Active
Constructivist	2.38	0.48	Active
Collaborative	2.57	0.49	Very Active

Table 6 shows the weighted mean and standard deviation of the pedagogical approaches as to pupils' participation. It can be gleaned that when collaborative approach is used pupils are very active. Effective planning and effective pedagogy support all students to access rich and broad learning opportunities across the learning areas. Such planning recognizes different ways to support the student participation and achievement. The classroom is a dynamic environment, bringing together students from different backgrounds with various abilities and personalities. Therefore, being an effective teacher requires the implementation of creative and innovative pedagogical approaches and teaching strategies in order to meet student's individual needs. Effective pedagogy attributes teaching, and learning based on teacher's belief that the core of teaching and learning is the same, regardless of whether the students have disability or require additional support.

Table 7. Weighted and Standard Deviation of the Pedagogical Approaches in Term of Activities

Approach	Weighted Mean	Standard Deviation	Verbal Interpretation
Reflective	3.27	0.46	Yes
Inquiry-based	3.07	0.67	Yes
Integrative	3.34	0.57	Yes
Constructivist	3.27	0.54	Yes
Collaborative	3.47	0.61	Yes

Table 7 shows the weighted mean and standard deviation of the pedagogical approaches as to activities. The table manifests that activities are engaging to the learners in different pedagogical approaches. Through varied instructions and activities, students are encouraged to mix their abilities, expressing their ideas and responding to others to help them to develop their self-confidence, as well as enhancing their communication and critical thinking skills which are vital throughout life.

Table 8. Weighted and Standard Deviation of the Pedagogical Approaches in Term of Outcomes

Approach	Weighted Mean	Standard Deviation	Verbal Interpretation
Reflective	2.66	0.48	Achieved
Inquiry-based	2.63	0.49	Partially

			Achieved
Integrative	2.61	0.49	Achieved
Constructivist	2.49	0.50	Partially Achieved
Collaborative	2.61	0.49	Achieved

Table 8 shows the weighted mean and standard deviation of the pedagogical approaches as to outcomes. It is relevantly shown that most of the pedagogical approach's responses are achieved. The outcome-based frameworks pay attention to the pedagogy by emphasizing that teachers need to adapt what they do in the classroom to meet the needs of their students and their school community.

**Table 9. Problems met by Social Studies Teachers in Utilizing Pedagogical Approaches in Teacher's Preparation
n=101**

Problem encountered in Teacher's Preparation	F	%
has not attended workshops / seminars	95	94.06
has not attended summer and Saturday classes	92	91.09
asked to teach Social Studies due to lack of teachers	83	82.18

Table 9 exhibits the problems met by Social Studies Teachers in utilizing pedagogical approaches in Teachers preparation. It is revealed that 95 of the respondents confirmed that majority of them *have not attended workshops and seminars* and 92 of them *have not attended summer and Saturday classes*.

According to literature, since teachers play vital roles being students' second parents or guardians and students' as role models more are expected among teachers. Trainings and seminars help to increase their academic faculty, enhance their teaching skills and communication and develop their teaching personality.

**Table 10. Problem encountered in Teaching Learning Strategies/Approaches
n=101**

Problem encountered in Teaching Learning Strategies	f	%
failure of students to interpret data from concept and generalization due to lack of study skill and poor comprehension	92	91.09
Inability to finish the subject matter due to insufficient time allowed and to class interruption.	83	82.18
Inability to prepare teaching units due to lack of proficiency and skill	79	78.22

Table 10 indicates that the highest problem encountered by the respondents in Teaching Learning Strategies is the *failure of students to interpret data from concept and generalization due to lack of study skill and poor comprehension*. It obtained the frequency of 92 out of 101 or 91.09 percent. It is clear that this problem might be attributed to teacher's lack of preparedness with the different pedagogical approaches in imparting to the learner's competencies. It may also be brought to about the lack of materials used to deliver effectively this skill. The second problem they encountered is *inability to finish the subject matter due to insufficient time allowed and to class interruption* with 83 out of 101 or 82.18 percent

of the respondents agreed. While 79 out 101 or 78.22 percent marks the third problem *Inability to prepare teaching units due to lack of proficiency and skill*.

Table 11. Problem Encountered met by Social Studies Teachers in the Availability of Instructional Materials.

n=101

Problems Encountered in Availability of Instructional Materials	f	%
Inadequate of supply of materials	82	81.19
Lack of library and facilities	59	78.67
Lack of arrival of newspaper and periodicals	56	74.67
Lack of modern technological devices	67	89.33

Table 11 shows that the main problem of the respondents falls *under Inadequate of supply of materials* 82 out of 101 or 81.19 percent respondents believed that this is the number one problem as to the availability of Instructional materials. Followed by *Lack of modern technological devices* with 67 out of 101 or 89.33 percent while *Lack of library and facilities* and *Lack of arrival of newspaper and periodicals* ranks third and fourth. It is clearly shown that their respective schools are experiencing problems on instructional materials, factor that can certainly affect the performance of the respondents.

Table 12. Problem Encountered in Degree of Supervision extended by Supervisor

n=101

Problem encountered in Degree of Supervision Extended by Supervisor	F	%
Fault finding practice during observation	48	47.52
Revealing the defects of the teacher to another	37	36.63
Do not or seldom observe classes of teachers who needs guidance or follow up	47	46.53
seldom gives suggestion and recommendations	42	41.58
Concentrating on few teachers the opportunity for attending in-service trainings and seminars	59	58.42
Disruptions of classes by holding too often emergency meetings	30	29.70
tasked to teach other subjects aside from teaching Social Studies	29	28.71

Table 12 shows the problems encountered by the respondents on Degree of Supervision which manifests that 59 out of 101 or 58.42 percent considered the *Concentrating on few teachers the opportunity for attending in-service trainings and seminars* as number one problem as to degree of supervision.

Meaning, they felt that they are not given equal chances to attend seminars and trainings. The second is, *Fault finding practice during observation* with the frequency of 48 out of 101 or 46.53 percent.

Table 13. Suggestions and Recommendations and Introductory Statement Standards for Social Studies Teachers

n=101

Standards for Social Studies Teachers	F	%
Use of modern educational technologies	86	85.15
Upliftment of teachers' educational qualification	49	48.51
Teachers advancement through in-service training	37	36.63
Teachers teaching Social Studies should be major in the field	46	45.54
Resourcefulness of the teachers	43	42.57

Table 13

indicates that the

respondents are highly recommending the *Use of modern educational technologies* with the frequency of 86 out of 101 or 85.15 percent. They felt that integrating lessons using modern technologies will come up with the better results and outcomes to the learners. Second to their suggestions is the *Upliftment of teachers' educational qualification* and third is *Teachers teaching Social Studies should be major in the field*.

The role of the use modern educational technology in teaching is of great importance because of the use of information and communication technologies. With the help of various applications for distance education, the teachers and students themselves were able to see the advantage of educational technology.

Table 14. Suggestions and Recommendations for Improvements

n=101

Recommendation	F	%
Learning Cell / Consultative open conference	75	74.26
Upgrading of materials and equipment	76	75.25
Subsidy to graduate education	54	53.47
Frequent and more openness in evaluation	37	36.63

Table 14 reveals that the respondents primarily recommend *Upgrading of materials and equipment* with 76 out of 101 or 75.25 percent to improve their performance. Second to their recommendation is *Learning Cell / Consultative open conference* and the third is *Subsidy to graduate education*. The recommendations of the respondents for improvement are seen to be complimentary.

Table 15. Suggestions and Recommendation in Enhancing Teacher's Competence

n=101

Enhancing Teacher's Competence	f	%
Equal chances in the attendance to seminars and trainings	81	80.20
To be allowed to attend summer and Saturday classes for advance studies	63	62.38

Table 15 shows that the respondents wanted to have *Equal chances in the attendance to seminars and trainings* with 81 out of 101 or 80.20 percent. Second to their suggestions is *to be allowed to attend summer and Saturday classes*.

Conclusion

Based on the findings of this study, the researcher came out with the following conclusions.

1. Pedagogy is the method of practice in teaching whereas pedagogical approaches are recognized as strategies underpinned by philosophies used in lessons to develop ones' teaching and to achieve the identified learning outcomes. The five major approaches are Constructivist, Collaborative, Integrative, Inquiry Based Learning and Reflective (2C-2I-1R). These approaches contain five core strategies recommended in finding ways to help learners in responding to their abilities and learning styles in building learner's competence in doing holistic and engaging activities inside and outside the classroom.

2. There are variety of pedagogical approaches that are common in schools, but some strategies are more effective and appropriate than others. Learning is dependent on the pedagogical approaches that teachers use in the classroom. The effectiveness of pedagogy often depends on the subject matter to be taught on understanding the diverse needs of different learners, and on adapting to the on-the-ground conditions in the classroom and the surrounding context.

3. Most common problems encountered by the Social Studies teachers in the implementation of pedagogical approaches are time limitation, curriculum, teacher's preparation, lack of instructional material, and the degree of supervision hindered, and lack of seminar workshop.

4. Most of the respondents recommends the alignment of curriculum, pedagogy and assessment, and the alignment of pedagogical approaches sensitively with the existing cultural practices.

5. Most of them suggested that there should be a frequent evaluation by means of a consultative conference, and upgrading of teaching manuals, materials that are designed and devised for 21st century learner. Also, teachers must be given opportunity for professional development.

Recommendation

Based on the offshoot of the summary of the findings and conclusion of this study, the researcher offers the following recommendations:

1. High quality pre-service teacher education. Teacher education and mentoring must be viewed as an on-going process, continuing throughout a teachers' career in helping teachers to understand and apply different pedagogy. Also, teachers must also be given opportunity for professional development.

Encourage everyone to take a master's degree for effective and updated practice on pedagogical approaches. Teachers must be motivated to undergo further researches. They must be sent for trainings, seminars and workshop relative to their field of expertise, offer scholarship to those young and able social studies teachers.

2. The alignment of curriculum, pedagogy and assessment. Examinations need to be designed to ensure a better fit for assessment to different types of knowledge and skills required for 21st century skills, and, alignment of pedagogical approaches sensitively with existing cultural practices. Educational stakeholders and community leaders should develop partnerships and joint visions to meet the educational targets.

3. Allocate funds through outsourcing from other stakeholders, and from public and private sectors to upgrade all facilities and instructional materials related to teaching social studies.

4. Use positive reinforcement within a department such as persistence coaching, praise behavior, and conduct frequent and consistent LAC sessions for learning competency for teachers to have better understanding on the pedagogical approaches.

5. Design instructional activities requiring student collaboration to accomplish a product. Match the demands of the joint productive activity to the time available for accomplishing them. Arrange classroom seats to accommodate students' individual and group needs to communicate and work jointly. Organize students in a variety of groupings, such as by friendship, mixed academic ability, language, project, or interests, to promote interaction.

References

- Airasian, P. W. (2001). *Classroom assessment: Concepts and application*. New York: McGraw-Hill.
- Akbari and Tajik (2012). *Teacher's Pedagogical Knowledge base Among experienced and less experienced practitioners*.
- Alexander, R.J. (2015). *Teaching and learning for all? The quality imperative revisited*. *International Journal of Educational Development*, 40, 250-258.
- Alexander, R.J. (2013). *The best that has been thought and said? Making a difference with the Cambridge Primary Review Trust*. Keynote delivered at the launch of the Cambridge Primary Review Trust, 23 September.
- Alexander, R.J. (2003). *Oracy, literacy and pedagogy: international perspectives*. In E Bearne, H Dombey & T Grainger (eds), *Interactions in Language and Literacy in the Classroom*, Buckinghamshire, Open University Press, 23-35.
- Alexander, R.J. (2001). *Culture and Pedagogy: International Comparisons in Primary Education*, Oxford, Blackwell.
- Agrawal M. (2004) *Curricular reform in schools: The importance of evaluation*, *Journal of Curriculum Studies*, 36 (3): 361-379.
- Azma and Talebinejad (2012). *Teacher's Pedagogical Knowledge and Learner's success*.
- Balaba, Carolina. (2003). *Qualities of an Ideal Teacher*. *The Philippine Journal of education*. Volume 82, No.3.
- Bago, A. (2008). *Curriculum development, the Philippine experience*. C & E Publishing, Inc. Quezon Ave., Philippines.
- Cano. (2003). *A survey on the Status and Problems of teaching Social Studies*.

- DFES. (2004). *Pedagogy and Practice: Teaching and Learning in Secondary Schools*, London, Department for Education and Skills.
- Dimalanta, Candy C. (2016). *The integrated approach: Giving kids a meaningful learning experience*. Quality Teacher.
- Inocian. (2014). *A Study on Social Studies Teacher's Proclivities to Teach World History in the New K to 12 – Junior High School Curriculum in the Philippines*
- Hardman F, Abd-Kadir J, Agg C, Migwi J, Ndambuku J, Smith F (2009) Changing pedagogical practice in Kenyan primary schools: The impact of school-based training, *Comparative Education*, 45 (1): 65-86.
- Kim, S. (2005). *Effects of implementing performance assessment on student learning: Meta-analysis using Hlm* (Un-published doctoral dissertation). The Pennsylvania State University, ProQuest Information and Learning Company.
- Learning Portal:
<https://learningportal.iiep.unesco.org/en/issue-briefs/improve-learning/teachers-and-pedagogy/effective-and-appropriate-pedagogy>.
- McArthur-Harris and Shreiner. (2014). *Essential Understanding of Events, connections and global patterns*.
- Queensland Government Department of Education, Training and Employment. (2014). *Every Student Succeeding: State Schools Strategy 2014-2018*. Retrieved from <http://education.qld.gov.au/corporate/about/pdfs/state-schools-strategy-2014-18.pdf>
- Queensland Government Department of Education, Training and Employment. (2001). *Productive pedagogies*. Brisbane: Curriculum Implementation Unit.
- Region IVA-CALABARZON
<http://depedcalabarzon.ph/wp-content/uploads/2016/07/Regional-Memorandum-No.-233-s.2016.pdf>
- Region IVA-CALABARZON
<http://depedcalabarzon.ph/wpcontent/uploads/2015/07/Regional-Memorandum-No.11-s.2015.pdf>
- Sabado, Gerico D. (2011). *Practices and Problems of Social Studies in District II of Rodriguez, Rizal: Towards a Faculty Enhancement Program*", Master Thesis, New Era University, Quezon City.
- Singal N (2008). Working towards inclusion: Reflections from the classroom, *Teaching and Teacher Education: An International Journal of Research and Studies*, 24 (6): 1516-1529.
- Stephen, C. (2010). Pedagogy the silent partner in early years Learning. *Early Years: An International Research Journal*, 30(1), 15-28.
- UNESCO. *Education for Sustainable Development Sourcebook. Education for Sustainable Development in Action. Learning Training Tools N°4-2012*; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Paris, France, 2012; ISBN 9789230010638.
- UNICEF Annual Report 2012 for Philippines
https://www.unicef.org/about/annualreport/files/Philippines_COAR_2012.pdf
- USJR (2004). *Faculty Manual*. 2004 edition. Cebu City, Phil: University of San Jose-Recoletos.
- Walsh, G., Sproule, L., McGuinness, C., & Trew, K. (2011). Playful structure: A novel image of early years pedagogy for primary school classrooms. *Early Years*, 31(2), 107-119.
- Wagner T. (2011). *Creating Innovators: The Making of Young People Who Will Change the World*.
- Wesha and Tomok. (2011). *Impact of Training Program based on Pedagogical Knowledge*.
- Wortham, S. (2009). *Early childhood curriculum developmental bases for learning and teaching*. Pearson Education Inc. New Jersey, USA.
- Wynn, M. (2009). *Strategies for teaching in the content areas*. Pearson Education Inc. New Jersey, USA.

Çalışanların Demografik Özelliklerinin Tekno-Stres Açısından Değerlendirilmesi

Volkan MAZIOĞLU

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme

E-mail: volkanm8@gmail.com

Engin KANBUR

Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi Bölümü

E-mail: ekanbur@kastamonu.edu.tr

Özet

Günümüzde, teknolojinin devamlı ilerlemesi ve değişim göstermesi işletmelere birçok avantaj sağlamaktadır. Dolayısıyla teknolojik yeniliklere uyum sağlayabilmek birçok işletme için zorunluluk haline gelmiştir. Bilgisayar ve teknolojisindeki hızlı değişimler beraberinde bu teknolojilerin öğrenimini gerektirmekte ve çalışanlar üzerinde yükü arttırmaktadır. Teknostres çalışanlarda, teknolojik kaynakların öğrenimi ve uyumunda zorlanmadan dolayı oluşan bir işyeri hastalığıdır. Bu çalışmanın amacı çalışanların demografik özelliklerinin (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, toplam hizmet süresi, iş yerindeki hizmet süresi, unvan) teknostres açısından değerlendirilmesidir. Çalışmanın örneklemini Kastamonu merkezinde bulunan kamu ve özel bankalarda görev yapan 274 banka çalışanı oluşturmaktadır. Araştırma verileri anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada yararlanılan "Teknostres Ölçeği" nin yapı geçerliliği için faktör analizi uygulanmış ve güvenilirlik analizi için ise iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach Alfa kullanılmıştır. Ayrıca idari personel yönetici konumundaki çalışanlar arasındaki farklılıkların teknostres açısından değerlendirilmesinde t- testi ve varyans analizinden yararlanılmıştır. Araştırma bulguları doğrultusunda çalışanların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, hizmet süreleri, iş yerindeki hizmet süreleri ve unvanlarında herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Araştırma bulguları da göstermektedir ki çalışanların sahip oldukları demografik özellikler birbirinden farklı da olsa maruz kaldıkları teknoloji ve onun yarattığı teknostres düzeyleri aynıdır.

Anahtar Kelimeler: Teknostres, Demografik Özellikler, Farklılık.

Examining the Demographic Characteristics of Employees in Terms of Technostress

Abstract

At the current time, the constant development and changes of technology have resulted in many advantages for businesses. Accordingly, adapting to technological innovations has become a necessity for a large number of businesses. Computers and the quick changes in technology have been requiring the learning of these technologies and more effort for employees. Technostress is a disease in work places that occurs due to difficulty in learning and adapting technological resources. The aim of this study is to determine the demographic characteristics (gender, marital status, age, education, status, total service time, service time in the workplace), regarding technostress. The sample of the study includes informations from 274 bank employees working in public and private banks in the center of Kastamonu province. The research data were collected by survey method. The "Technostress Scale" used in the study. Factor analysis was applied for construct reality and Cronbach Alpha internal consistency coefficient was used for reliability analysis. Besides the differences between managerial employees in managerial positions t- test and analysis of variance were used in the evaluation. In accordance with the research findings, length of service, service time in the workplace. Research findings also show that the levels of intensity of technostress for exposed to technology are the same even though their demographic characteristics are different from each other.

Key Words: Teknostres, Demographic Features, Difference.

Giriş

Çalışanlar örgütlerdeki görev ve sorumluluklarını gerçekleştirirken birçok strese maruz kalmakta ve bu durum örgütsel stres olarak adlandırılmaktadır. Örgütsel stres kendi içinde alt boyutlara ayrılmaktadır. Bu alt boyutlardan biri olan teknostres teknolojinin hızlı bir gelişim göstermesiyle birlikte iş yerlerinde daha hissedilir boyutlara ulaşmakta ve teknostresin en önemli stres kaynaklarından biri oluşu ileri sürülmektedir (Cox, 1986; İlseven, 2019). Teknostres, hemen her yaşta görülmekte ve yapılan günlük işlerde veya çalışanların teknolojik değişimlere uyum gösteremediği zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Çalışanların bilgisayar ve teknoloji öğrenim düzeylerini devamlı geliştirmesi teknostres düzeyinin azalmasını sağlamaktadır (Laspinas, 2015; Çiçek & Kılınç, 2020).

Bankacılık sektörü teknolojinin oldukça yoğun kullanıldığı meslekler arasında yer almakta ve bankalardaki bu bilişim teknolojileri devamlı değişim göstermektedir. Teknolojinin hızla gelişmesi yeni bilgisayar ve teknoloji sistemlerini de beraberinde getirmektedir. Bu yeni teknolojilerin bankalarda kullanılmaya başlaması ile birlikte çalışanlar da bu teknolojik değişimleri öğrenmek ve uygulamak zorunda kalmaktadır. Bu durumda çalışanlar arasındaki demografik özellikler (cinsiyet, medeni durum, statü, eğitim durumu, yaş, kıdem süresi ve mevcut iş yerindeki çalışma süresi) gibi değişkenler çalışanların teknostres düzeylerini nasıl etkilemekte gibi sorulara cevap aranmıştır.

Bu araştırmada, çalışanların demografik özelliklerinin teknostresten nasıl etkilendiği incelenmiştir. Bu kapsamda araştırma verileri faktör analizi, güvenilirlik analizi, frekans analizi, t-testi ve varyans analizi gibi istatistikî tekniklerle test edilmiştir. Sonuç olarak ortaya konan bulgular ışığında yorumlar yapılarak sektörde yer alan işletmelere ve çalışanlarına bazı önerilerde bulunulmuştur.

Yazın Taraması

Tekno-Stres

Stres kavramı ilk kez Hans Selye tarafından 1926 yılında literatüre kazandırılmış olup kişilerin davranışlarını etkileyen faktörlere karşı gösterdikleri tepkiler şeklinde tanımlanmıştır. İnsanların çevresine karşı gösterdikleri uyumlu davranışları olumsuz yönde etkileyen ve birtakım ihtiyaçlardan yoksun bırakan unsurlara karşı bireylerde ortaya çıkan sinir, korku, bunalım, mutsuzluk gibi durumlar stres sonucu meydana gelmektedir (Yener, 2018; Lazarus, 1966). Stres kavramının bireysel yönü olduğu gibi yapılan işle ilgili yönü de bulunmaktadır. Küresel şirketlerin yeni pazarlara girmesi ve rekabetin artmasıyla birlikte iş stresinin çalışanlar üzerindeki etkisi ciddi bir sorun haline gelmiştir. Avrupa'da 2005 yılında yapılan bir araştırmada çalışanların iş hayatındaki en büyük sağlık sorunlarından birinin stres olduğu ileri sürülmüştür (Türen, Erdem & Kalkın, 2015).

Teknoloji kullanımının kişiler üzerindeki etkileri birçok durumda araştırılmış ve teknoloji ile çok sık zaman geçiren kişilerin gösterdikleri stres tepkileri teknostres olarak adlandırılmıştır. (Doğrular , 2019). "Technostress" kavramı ilk kez Craig Brod tarafından 1984 yılında kullanılmış olup, bireyin yeni teknolojiyi kullanamaması nedeniyle ortaya çıkan sağlıklı düşünememe ve karar verememe gibi etkileri olan modern bir uyum hastalığı olarak tanımlanmıştır (Altıntaş, 2020).

Bilgisayar ve teknolojilerinin karmaşık ve sürekli yenilenen bir yapısının olması, her yeni teknolojinin beraberinde getirdiği öğrenim sorunları çalışanların iş yükünü arttırmakta ve daha fazla sorumluluk yükleyerek teknostres düzeyini artırmaktadır (Çetin & Bülbül, 2017).

Teknostres, çalışanlar üzerinde endişe, kaygı, yorgunluk, refah seviyesinde düşüş, moral bozukluğu, motivasyon azalması, verimsizlik, iş memnuniyetinde azalma, performans düşüklüğü, örgütsel bağlılıkta azalma gibi birtakım olumsuz sonuçlara yol açtığından iş hayatında ve sosyal hayattaki etkileri fazladır (Akgün, 2019). Çalışanlarda bu tür olumsuz duyguların oluşması, işlerine yansımakta başarı, verimlilik ve motivasyonlarını düşürmektedir. Dolayısıyla çalışanların bu tür olumsuz duyguları yaşamamaları için örgütlerde teknostrese karşı çözüm yolları bulmak asıl amaç haline gelmiştir (Sanderlin, 2004; Akgün, 2019).

Teknostres, tekno-iş yükü, tekno-belirsizlik, tekno-karmaşıklık, tekno-güvensizlik ve tekno-istila olarak beş boyutta incelenmektedir. Tekno-iş yükü, çalışanların daha fazla çalışmasını ve teknolojiyi daha hızlı bir şekilde kullanmasını amaçlamaktadır. Tekno-belirsizlik ise çalışanların örgütlerde kullandıkları teknolojinin çok sık değişmesinden dolayı oluşan belirsizliği tanımlamaktadır. Tekno-karmaşıklık, örgütler tarafından yararlanılan bilgisayar ve teknolojisinin kompleks bir yapısının olması sebebiyle kişilerin kendilerini teknoloji kullanımı açısından yetersiz görmesi olarak açıklanmaktadır (Özbozkurt, 2019). Tekno-güvensizlik, çalışanların yeni uygulamaları ve teknolojileri kendilerinden daha iyi kullananlara karşı işlerini kaybetme endişesi duyarken oluşan durumu ifade eder. Tekno-istila ise çalışanların her an bağlantıda ve erişilebilir olmalarını gerektirmektedir (Taraftar, Tu, Ragu-Nathan, & Ragu-Nathan, 2007; Çetin & Bülbül, 2017).

Çalışanlarda teknostres seviyesinin yüksek olması hem kişi hem de örgüt açısından olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Teknolojinin hayatımızda kaçınılmaz bir yeri olsa da yapılan çalışmalar sonucunda teknostresi düşüren bazı faktör bulunmuştur. Taraftar vd. (2008)' in yapmış oldukları çalışmada çalışanlara sağlanan kurumsal destek, yeni teknolojilere geçildiğinde verilen teşvik ve teknik destekler, iş yükünün azaltılması ve yeni teknolojiyi öğrenebilmesi için zaman tanınması söz konusu stresin azalmasında önemli rol oynamaktadır (Çetin, 2017).

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı çalışanların demografik özelliklerinin (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, toplam hizmet süresi, iş yerindeki hizmet süresi ve unvan) teknostres açısından değerlendirilmesidir. Bu bağlamda çalışanların sahip olduğu demografik özellikleri ile teknostres düzeyleri arasında herhangi bir farklılığın olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Örneklemi ve Sınırları

Araştırmanın evrenini, Kastamonu il merkezi ve ilçelerinde bulunan kamu ve özel ve katılım bankalarda görev yapan banka çalışanları oluşturmaktadır. 2018 yılı Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre, Kastamonu il merkezi ve 20 ilçesi dâhil olmak üzere toplam 578 banka çalışanı görev yapmaktadır (TBB, 2018). Bankacılık sektörünün iş yükü fazlalığı ve tüm ilçelere ulaşımın fiziksel zorlukları nedeniyle toplam 285 banka çalışanından geri dönüşüm sağlanmıştır. Ancak 274 adet anket formu güvenilir ve eksiksiz olduğundan analizlere dahil edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın örneklemi 274 banka çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmanın sınırları; araştırmanın Kastamonu ili ve ilçelerindeki kamu ve özel banka çalışanları ile yürütülmesi, araştırmada anket tekniğinden yararlanılması, teknostres ölçeğinin kullanılması ve verilerin analizinde SPSS istatistiksel programının kullanılması olarak belirtilebilir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacı kapsamında oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

H₁: Çalışanların cinsiyetleri ile teknostres arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Çalışanların medeni durumları ile teknostres arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Çalışanların statüleri ile teknostres arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Çalışanların eğitim durumları ile teknostres arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Çalışanların yaşları ile teknostres arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₆: Çalışanların mevcut işyerindeki çalışma süreleri ile teknostres arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₇: Çalışanların toplam çalışma süreleri ile teknostres arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Verilerin Toplanması ve Kullanılan Ölçek

Araştırma verilerinin toplanmasında anket yönteminden yararlanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde banka çalışanlarının demografik özellikleri ile ilgili sorular (cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yaş, statü, mevcut işyerindeki çalışma süresi ve toplam çalışma süresi) yer almaktadır. İkinci bölümde ise banka çalışanlarının teknostres düzeylerine ilişkin sorular bulunmaktadır. Araştırmada banka çalışanlarının teknostres düzeylerini belirlemek amacıyla Tarafdar vd. (2007) tarafından geliştirilen 25 maddelik ölçeğin uzun formunun Alam (2015) tarafından sadeleştirilerek 14 maddeye indirgenen kısa formu olan "Teknostres Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanmasını gerçekleştiren Türen, Erdem ve Kalkın (2015) ölçekten kavram karmaşıklığı yarattığı gerekçesiyle bir maddeyi (5. Madde) çıkarmışlardır. Ölçek; tekno iş yükü, tekno belirsizlik ve

teknolojik karmaşıklık olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte “Çalıştığım yerde kullanılan teknolojinin, beni daha fazla iş yapmaya zorlaması beni strese sokuyor.”, “Genellikle kullandığım teknolojiyi anlamayı çok karmaşık bulurum.” ve “Çalıştığım yerde kullanılan teknolojiye ayak uydurabilmek için çalışma alışkanlıklarımı değiştirmek beni strese sokuyor.” gibi 13 teknostres belirleyici sorudan oluşmaktadır. Puanlama beşli Likert tipi ölçeğe göredir. Bu çalışmada da Türen vd. (2015) tarafından Türkçe geçerliliği yapılan ölçek kullanılmıştır.

Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Teknostres Ölçeği'nin yapısal geçerliliğini test etmek amacıyla faktör analizi, güvenilirliğini test etmek için ise iç tutarlılık analizi (Cronbach Alfa katsayısı) gerçekleştirilmiştir. Bulgular Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Teknostres ölçeğinin faktör ve güvenilirlik analizi ve bulguları

Faktörler	Madd e Sayısı	Fak. Yük. Aralığı	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha (α)
Teknostres	13	,485 - ,917	70,938	.783
<i>Tekno İş Yükü</i>	4	,861 - ,917	26,160	.929
<i>Tekno Karmaşıklık</i>	4	,795 - ,909	23,367	.883
<i>Tekno Belirsizlik</i>	5	,485 - ,825	21,411	.785

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO): ,799
Barlett: ki-kare=2209,935; df=78; p=,000

Teknostres Ölçeği'nin faktör analizi için uygunluğunu test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett testinden yararlanılmıştır. KMO (.799) ve Barlett ($X^2=2209,935$; $p=000$) sonuçları incelendiğinde ölçeğin örneklem yeterliliği ölçütünün faktör analizi için uygun ve anlamlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda ölçeğe ait α değerlerinin güvenilirlik için kabul edilen sınır olan 0.70'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu çalışmada teknostres ölçeği boyutlara ayrılmadan tek boyut olarak değerlendirilmiş ve analizlere bu şekilde dâhil edilmiştir.

Bulgular

Araştırma hipotezlerinin test aşamasına geçmeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığına ilişkin -1,5 ile +1,5 arasında olduğu ve dolayısıyla normal dağılım sergilediği görülmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Çalışanlar arasındaki farklılıkların (cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yaş, statü, mevcut işyerindeki çalışma süresi ve toplam çalışma süresi) teknostres düzeyleri açısından incelenmesi için t-testi ve varyans analizleri gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Katılımcılarının; cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, mevcut bankadaki çalışma süresi, toplam çalışma süresi ve statüleri ile ilişkin demografik bilgileri Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Demografik Özellik	n	%	Demografik Özellik	n	%
<i>Cinsiyet</i>			<i>Eğitim durumu</i>		
Kadın	105	38,3	Lise	18	6,6
Erkek	169	61,7	Önlisans	18	6,6
<i>Medeni durum</i>			Lisans	204	74,5
Evli	208	75,9	Lisansüstü	34	12,4
Bekâr	66	24,1	<i>Mevcut işinizdeki çalışma süresi</i>		
<i>Yaş</i>			3 yıl ve daha az	60	21,9
24 yaş ve altı	12	4,4	4-9 yıl arası	124	45,3
25 - 30 yaş arası	74	27,0	10-15 yıl arası	69	25,2
31 - 36 yaş arası	108	39,4	16 yıl ve üzeri	21	7,7
37 - 42 yaş arası	57	20,8	<i>Toplam çalışma süresi</i>		
43 yaş ve üzeri	23	8,4	3 yıl ve daha az	28	10,2
<i>Statü</i>			4-9 yıl arası	119	43,4
Yönetici	79	28,8	10-15 yıl arası	90	32,8
Yönetici değil	195	71,2	16 yıl ve üzeri	37	13,5
Toplam	274	100	Toplam	274	100

Katılımcıların Tablo 4.1’de yer alan demografik özelliklerine ilişkin bulgular incelendiğinde; çoğunluğunun erkek (%61,7) çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yine büyük bir çoğunluğunun evli (%75,9) olduğu ve yönetici olmadığı (%71,2) belirtilmektedir. Ayrıca katılımcıların neredeyse tamamının 25 – 42 yaş aralığında (%87,7) toplandığı görülmektedir. Bu yaş aralığının bilgi, beceri ve yetenek boyutunda çok önemli olduğu ve tecrübenin çok önemli olduğu bankacılık sektörü için de ayrı bir öneme sahip olduğu vurgulanabilir. Katılımcıların mevcut bankasındaki çalışma sürelerinin (kıdemlerinin) yarısından fazlasının 9 yıl ve altı (%67,2) olduğu, aynı şekilde toplam çalışma sürelerinin (kıdemlerinin) yarısından fazlasının (%56,2) 4 – 15 yıl arasında olduğu görülmektedir.

t-Testi ve Bulguları

Çalışanlar arasındaki farklılıkların (cinsiyet, medeni durum ve statüleri) teknostres düzeyleri açısından incelenmesi amacıyla t-testi gerçekleştirilmiştir. Bulgular Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3. t-Testi ve Bulguları

Cinsiyet	N	X	S	df	t	p	Levene’s
Kadın	105	3,06	,5961	272	1,464	,144	,350
Erkek	169	2,96	,5354				
Medeni Durum	N	X	S	df	t	p	Levene’s
Evli	208	2,99	,5803	272	,132	,895	,298
Bekâr	66	3,00	,4969				
Statü	N	X	S	df	t	p	Levene’s
Yönetici	79	3,02	,5996	272	,581	,562	,353
Yönetici değil	195	2,98	,5450				

*p<0.01 düzeyinde anlamlıdır; Levene’s Test p>0.05 dağılım homojendir.

Tablo 3'te yer alan bulgular incelendiğinde; teknostres puanları çalışanların cinsiyet ($t_{(272)}= 1,464$; $p>0.05$), medeni durum ($t_{(272)}= ,132$; $p>0.05$) ve statülerine ($t_{(272)}= ,581$; $p>0.05$) göre farklılık göstermemektedir. Bu bulgulara göre araştırmanın birinci (H_1), ikinci (H_2) ve üçüncü (H_3) hipotezleri desteklenmemektedir. Ayrıca iki grup varyansları arasında fark yoktur ve eşit dağılım göstermektedir (Levene's Testi, $p>0.05$).

Varyans Analizi ve Bulguları

Çalışanlar arasındaki demografik farklılıkların (eğitim durumu, yaş, mevcut işyerindeki çalışma süresi ve toplam çalışma süresi) teknostres düzeyleri açısından incelenmesi amacıyla varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca iki grup arasındaki varyansların eşit (homojen) dağılıp dağılmadığını anlamak için Levene's Testi kullanılmıştır. Bulgular Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Varyans Analizi ve Bulguları

Eğitim Durumu	N	X	S	Sd	F	p	Levene's
1. Lise	18	3,04	,6962				
2. Önlisans	18	3,03	,4736	3			
3. Lisans	204	3,02	,5673	270	1,317	,269	,523
4. Lisansüstü	34	2,82	,4654	273			
Yaş	N	X	S	Sd	F	p	Levene's
1. 24 yaş ve altı	12	2,79	,8784				
2. 25 - 30 yaş arası	74	2,95	,4998	4			
3. 31 - 36 yaş arası	108	3,03	,5718	269	,801	,525	,136
4. 37 - 42 yaş arası	57	3,05	,5663	273			
5. 43 yaş ve üzeri	23	2,94	,4813				
Mevcut İşyerindeki Çalışma Süresi	N	X	S	Sd	F	p	Levene's
1. 3 yıl ve daha az	60	2,99	,6014				
2. 4-9 yıl arası	124	2,95	,5285	3			
3. 10-15 yıl arası	69	3,03	,5424	270	,944	,420	,734
4. 16 yıl ve üzeri	21	3,16	,6774	273			
Toplam Çalışma Süresi	N	X	S	Sd	F	p	Levene's
1. 3 yıl ve daha az	28	3,04	,7184				
2. 4-9 yıl arası	119	2,97	,5093	3			
3. 10-15 yıl arası	90	3,05	,5747	270	,247	,864	,386
4. 16 yıl ve üzeri	37	2,99	,5605	273			

Levene's Test $p>0.05$ dağılım homojendir.

Tablo 4'te yer alan bulgular incelendiğinde; teknostres puanlarının çalışanların eğitim durumu ($F_{(3-273)}= 1,317$; $p>0.05$), yaş ($F_{(4-273)}= ,801$; $p>0.05$), mevcut işyerindeki çalışma süreleri ($F_{(3-273)}= ,944$; $p>0.05$) ve toplam çalışma sürelerine ($F_{(3-273)}= ,247$; $p>0.05$) göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Bu

bulgular ışığında araştırmanın dört (H₄), beş (H₅), altı (H₆) ve yedinci (H₇) hipotezleri desteklenmemektedir.

Sonuç

Hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen teknoloji örgütler için son derece önemlidir. Günümüz modern örgütlerinde hemen hemen tüm işlerde teknoloji kullanılmaktadır. Artan ve farklılaşan tüketici taleplerine yeterince ve zamanında arz edilmesi sürdürülebilir rekabet için stratejik bir adım olarak görülmektedir. Bu stratejik adımı atabilmek ve devamlılığını sağlayabilmek için örgütlerin sürekli değişen ve gelişen teknolojiye uyum sağlayabilmesi, teknolojiyi etkin ve verimli kullanabilen çalışanlara sahip olması ile mümkün olabilmektedir. Ancak teknolojinin örgütlerde yoğun kullanılması beraberinde birtakım sorunları da getirmektedir. Bu sorunlardan biri de teknostres kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanlar üzerindeki teknoloji kaynaklı stres onların verimliliklerini de olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bu kapsamda örgütler teknoloji kullanımını bırakamayacağı için bu stres kaynağına karşı önlemler alması ve uygulaması son derece önemlidir.

Araştırmanın amacı, çalışanlar arasındaki demografik farklılıkların (cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yaş, statü ve çalışma süresi) teknostres açısından incelenmesidir. Bu farklılıkların incelenmesinde t-testi ve varyans analizlerinden yararlanılmıştır. Çalışanların cinsiyetleri, medeni durumları ve statüleri ile teknostres arasındaki farklılık t-testi ile analiz edilmiştir. Bulgulara göre, çalışanların cinsiyetleri, medeni durumları ve statüleri ile teknostres arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu kapsamda çalışanların kadın veya erkek olması, bekar veya evli olması ile yönetici olup olmaması onların teknostres düzeylerinde anlamlı bir farklılık yaratmamaktadır. Diğer taraftan, çalışanların eğitim durumları, yaşları, mevcut işyerindeki kıdemleri ve toplam kıdemleri ile teknostres arasındaki farklılık varyans (one way anova) testi ile analiz edilmiştir. Bulgulara göre çalışanların eğitim durumları, yaşları, mevcut işyerindeki kıdemleri ve toplam kıdemleri ile teknostres arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Diğer bir değişle çalışanların eğitim seviyesinin yüksek olup olmaması, yaşları itibarıyla genç olup olmaması, mevcut işyerlerindeki çalışma sürelerinin ve toplam çalışma sürelerinin düşük veya yüksek olması onların teknostres düzeylerini üzerinde anlamlı bir fark oluşturmamaktadır.

Araştırmanın gerçekleştirildiği banka çalışanları işleri gereği teknolojiyi yoğun olarak kullanmaktadırlar. Araştırma bulguları da göstermektedir ki çalışanların sahip oldukları demografik özellikler birbirlerinden farklı da olsa maruz kaldıkları teknoloji ve onun yarattığı teknostres düzeylerinde herhangi bir farklılık görülmemektedir. Banka çalışanlarının mevcut iş yükü ve bu iş yükünün büyük bir bölümünü içeren teknoloji kullanımını onların teknostres düzeylerini etkilemektedir. Günümüz küresel iş dünyasında teknoloji kullanımının azaltılması pek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle banka çalışanları özelinde teknoloji kullanımının yaratmış olduğu teknostres faktörlerinin azaltılması için bazı önlemler yöneticiler tarafından alınabilir. Sinerjik ortamın oluşturulduğu, sosyal ilişkilerin daha yoğun yaşandığı ve örgüt içi iletişimin etkin kullanıldığı bir örgüt kültürünün oluşturulması ve bunun sürdürülebilir kılınması çalışanlar üzerindeki teknostres düzeyini azaltabilir. Aynı zamanda iş-yaşam dengesinin iyi kurulması ve yeterince sosyal destek sağlanması da yine teknostres düzeyini azaltabileceği söylenebilir. Endüstri 4.0 konuşulduğu iş yaşamında örgütler ve yöneticiler teknolojinin yarattığı ve çalışanların olumsuz yönde etkilendiği teknostres ve sonuçları hakkında daha fazla bilgi edinmeli, davranış bilimlerinden daha fazla yararlanmalı ve alternatif çözüm yolları konusunda daha fazla enerji tüketmelidirler.

Kaynakça

- Akgün, F. (2019). Öğretim Elemanlarının Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Yönelik Kabulleri ve Teknostres Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 40-66.
- Alam, M. A. (2015). Techno-Stress and Productivity: Survey Evidence from The Aviation Industry. *Journal of Air Transport Management*, 50, 62-70.
- Altıntaş, M. (2020). Teknostres ile Değişime Direnç Arasındaki İlişki: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma. *ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities*, 4(2), 1-27.
- Cox, S. (1986). *Change and Stress in the Modern Office, Further Education Unit*. London: Department of Education and Science.
- Çetin, D. (2017). Okul Yöneticilerinin Teknostres Algıları İle Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Edirne İli Örneği). *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Edirne.
- Çetin, D., & Bülbül, T. (2017). Okul Yöneticilerinin Teknostres Algıları ile Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1241-1264.
- Çiçek, B., & Kılınç, E. (2020). Teknostresin Presenteizm ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Dönüşümcü Liderliğin Aracı Rolü. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 555-570.
- Doğrular, M. M. (2019). Teknostresin verimlilik üzerine etkisi. *Yayınlanmış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*. İstanbul.
- İlseven, S. (2019). Tekno-Stresin Çalışanların İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı*. Bursa.
- Laspinas, M. L. (2015). Technostress: Trends and challenges in the 21st century knowledge management. *European Scientific Journal*, 11(2), 205-217.
- Lazarus, S. R. (1966). *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw-Hill.
- Özbozkurt, O. B. (2019). Teknostres ve Verimlilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. K. Özyer, & D. Bozdoğan (Dü) içinde, *Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2019 Sosyal ve Beşeri Bilimler* (s. 61-73). Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Sanderlin, T. K. (2004). Managing Technostress in the organizational environment: Symptoms and solutions. *Annals of the American Psychotherapy Association*, 7(1), 26-32.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B., & Ragu-Nathan, T. S. (2007). The Impact of Technostress on Role Stress and Productivity. *Journal of Management Information Systems*, 24(1), 301-328.
- Türen, U., Erdem, H., & Kalkın, G. (2015). İşyerinde Tekno-Stres Ölçeği: Havacılık ve Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 6(1), 1-19.

Yener, S. (2018). Teknostresin İş Performansı Üzerindeki Etkisi; Tükenmişliğin Aracı Rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 85-100.

BARTIN'DA FAALİYET GÖSTEREN YIYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE İŞGÖRENLERİN İŞ TATMİNİNİN ÖLÇÜLMESİ

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ,

Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü,

akarakas@bartin.edu.tr

Arş. Gör. Ahmet ASLAN,

Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü,

ahmetaslan@bartin.edu.tr

Özet

Müşteriler ve işgörenlerin aynı ortamda bulunduğu turizm sektöründe iş tatmini önemli bir konu haline gelmiştir. Çünkü yiyecek-içecek işletmelerinde iş tatmini, müşteri memnuniyeti, işletmedeki hizmet kalitesi ve dolayısıyla da işletmenin başarısına doğrudan etki etmektedir. İş tatminini açığa çıkan memnuniyet duygusudur ve bireyin mesleğine karşı geliştirdiği pozitif bir davranış şeklinde açıklanmaktadır. Bireyin istek ve ihtiyacı karşılanırsa "tatmin" meydana gelir; karşılanmazsa "tatminsizlik" oluşur. Her bireyin istek ve ihtiyacı birbirinden farklı olduğu için, tatmin ve tatminsizlik de kişiden kişiye göre değişkenlik gösterir, dolayısıyla bir kişinin tatmin olduğu işten, başka bir kişi tatmin olmayabilir. Bu çalışmanın amacı, yiyecek-içecek işletmelerinde çalışan çalışanların iş tatmin düzeylerini belirlemektir. Anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. 1.bölümde işgörenlerin demografik özelliklerini saptamak için (yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, medeni durum, çalışılan bölüm) 7 soru yer almaktadır. 2. bölümde iş doyum ölçeği yer almaktadır. Minnesota İş Doyum Ölçeği içsel, dışsal ve genel doyum düzeyini belirleyici özelliklere sahip 2 faktörden oluşmaktadır. Bu araştırmada, Minnesota iş tatmin ölçeği çerçevesinde, 12 tanesi içsel tatmin ve 8 tanesi dışsal tatmin düzeyini ölçmeye yönelik işgörelere 20 adet soru sorulmuştur. Bu soruları cevaplamaları için Likert ölçeği kullanılmıştır. Gerek anketin tümü ve gerekse içsel ve dışsal boyutlar bazında anket verilerinin güvenilirliği incelenmiştir ve genel olarak anketin 0,70 Cronbach's Alpha değerinin üzerinde olduğundan anket verilerinin güvenilir olduğu söylenebilir. Bu kapsamda yiyecek-içecek işletmelerinde çalışanların iş tatmininin Minnesota iş tatmini ölçeği ile ölçümü ve yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim gibi demografik değişkenlerin iş tatmini üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaçla Bartın'da faaliyet gösteren yiyecek-içecek işletmelerinde çalışmakta olan 300 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, iş tatmininin yaş ve cinsiyet değişkenleri bakımından farklılaşma gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, yiyecek-içecek işletmeleri, demografik değişkenler, Minnesota iş tatmini ölçeği, Bartın

MEASURING JOB SATISFACTION OF EMPLOYEES IN FOOD-BEVERAGE ENTERPRISES OPERATING IN BARTIN

Abstract

Job satisfaction has become an important issue in the tourism sector where customers and employees are in the same environment. Because in food and beverage businesses, job satisfaction has a direct impact on customer satisfaction, service quality in the business and consequently the success of the business. Job satisfaction is the feeling of satisfaction that is revealed and it is explained as a positive behavior developed by the individual against his profession. If the wishes and needs of the individual are met, "satisfaction" occurs; If not met, "dissatisfaction" occurs. As each individual's needs and desires are different from each other, satisfaction and dissatisfaction also vary from person to person, so another person may not be satisfied with the job that one person is satisfied with. The aim of this study is to determine the job satisfaction levels of employees working in food and beverage businesses. The questionnaire form consists of 2 parts. In the first section, there are 7 questions to determine the demographic characteristics of the employees (age, gender, income level, marital status, the department they work). The second part includes the job satisfaction scale. Minnesota Job Satisfaction Scale consists of 2 factors that determine the level of internal, external and general satisfaction. In this study, within the framework of the Minnesota job satisfaction scale, 20 questions were asked to employees, 12 of which were intended to measure internal satisfaction and 8 to measure external satisfaction level. Likert scale was used to answer these questions. The reliability of the survey data was examined on the basis of both the whole survey and internal and external dimensions, and it can be said that the survey data is reliable, since the survey is generally above 0.70 Cronbach's Alpha value. In this context, it is the measurement of job satisfaction of employees in food and beverage businesses with the Minnesota job satisfaction scale and the effect of demographic variables such as age, gender, marital status and education on job satisfaction. For this purpose, a questionnaire was applied to 300 people working in the food and beverage businesses operating in Bartın. As a result of the study, it was determined that job satisfaction varies in terms of age and gender variables.

Keywords: Job satisfaction, food and beverage businesses, demographic variables, Minnesota job satisfaction scale, Bartın

1. Giriş

Rekabetin yoğun olarak yaşandığı hizmet sektöründe, yiyecek-içecek işletmelerinin ayakta kalabilmeleri ve rekabet edebilmeleri, sahip olduğu kaynakları etkili ve verimli bir şekilde kulanmalarına bağlıdır (Dilek vd. 2017, s.112). Hizmet sektörü içinde yer alan yiyecek-içecek işletmelerinin en önemli ve değişkenliği en fazla olan kaynaklarından birisi çalışanlarıdır ve çalışanların performansı ve verimi işletmelerin başarısını etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Çalışanların yüksek performans gösterebilmeleri ve verimli bir şekilde çalışabilmeleri ise, onların işlerinden yeterince tatmin olmalarına bağlıdır.

2. İş Tatmini

İnsanoğlunun sonsuz sayıda istek ve ihtiyacı vardır. Kişi istek ve ihtiyacını karşılayabilmek için bazı davranışlarda bulunur. Bu davranışlar kişinin istek ve ihtiyacını karşılırsa, "tatmin" ortaya çıkacak; karşılayamazsa "tatminsizlik" oluşacaktır (Oksay, 2005: 4). Her kişinin istek ve ihtiyacı birbirinden farklı olduğu için, tatmin ve tatminsizlikte kişiden kişiye göre değişkenlik gösterecek; bir kişinin tatmin olduğu işten, diğer bir kişi tatmin olmayacaktır.

3. Yöntem

Bu çalışmada, işgörenlerin iş tatmin düzeylerinin ölçülmesi ve iş tatminlerinin demografik özelliklere göre değişip değişmediğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu anlamda, iş tatmini üzerinde geçerliliği

genel kabul görmüş ve yaygın olarak kullanılan Minnesota İş Tatmin Ölçeği çalışma için uyarlanarak kullanılmıştır. İş tatmini ölçeğinin geliştirilmesinde güvenilirliği ve geçerliliği çok sayıda araştırmada (Diaz vd. 1992; Youself, 1998; Ghiselli vd. 2001; Hancer ve George, 2003; Çarıkçı vd. 2004) ortaya konulmuş olan Minnesota İş Tatmin Ölçeği'nin kısa formu temel alınmıştır.

Bartın'da faaliyet gösteren yiyecek içeceklerinde çalışan işgörenlerin demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre çalışmaya katılan kişilerin %49'u kadınlardan oluşurken %51'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %32'si 36-45 yaş, %31'i 26-35 yaş, %22'si ise 18-25 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde %58'inin evli, %42'sinin ise bekar olduğu söylenebilir. Katılımcıların aylık gelirleri incelendiğinde ise %37'sinin 3000-3499 TL, %29'unun 3500-3999 TL, %17'sinin ise 2300-2999 TL gelire sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 1: Demografik Değişkenler

Cinsiyet	N	P	Medeni Durum	N	P	Aylık Geliriniz	N	P
Kadın	146	49	Evli	174	58	2300-2999 TL	50	17
Erkek	154	51	Bekar	126	42	3000-3499 TL	110	37
Toplam	300	100	Toplam	300	100	3500-3999 TL	87	29
Yaş			Eğitim Durumu	N	P	4000 TL ve üstü	53	17
18-25 yaş	65	22	İlkokul	42	14	Toplam	300	100
26-35 yaş	92	31	Ortaokul	142	47			
36-45 yaş	96	32	Lise	53	18			
46-55 yaş	43	14	Lisans	63	21			
56 ve üzeri yaş	4	1	Toplam	300	100			
Toplam	300	100						

Bu çalışmada, Minnesota iş tatmin ölçeği çerçevesinde, işgörelere 12 tanesi içsel tatmin ve 8 tanesi dışsal tatmin düzeyini ölçmeye yönelik 20 adet soru sorulmuştur. Hem anketin tamamı hem de içsel ve dışsal boyutlar incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir. Genel olarak anketin 0,83 Cronbach's Alpha değerinin üzerinde olduğundan anket verilerinin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Minnesota İş Tatmin Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

	İçsel Tatmin	Dışsal Tatmin	Genel Tahmin
Soru Sayısı	12	8	20
Cronbach's Alpha	,894	,834	,905

Her soru için tek örneklem t testi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tek örnek t testleri, her bir soru için işgörelere verdiği cevapların ortalamasının 3'den farklı olduğuna dair alternatif hipotezin test edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Tüm konularda, yokluk hipotezi 0,95 güven seviyesinde reddedilmiş olup, işgörelere iç ve dış tatminine ait tüm konularda tatmin olduğu söylenebilir. Ancak konulara göre, bu tatmin düzeylerinde farklılaşma olduğu görülmektedir. Örneğin 2, 3, 11, 18, 19 ve 20 değişkenlerinde diğer değişkenlere göre daha fazla tatmin oldukları görülürken; 4 ve 5 değişkenlerinde daha az tatmin olduğu görülmektedir.

Tablo 3: İş Tatminine Yönelik Görüşler

No	Sorular	Ort.	Std. S.	t	Anl.
1	Kendi kararlarımı (yargılarımı) uygulayabilme kullanabilme özgürlüğüm yönünden	4,020	1,300	53,530	,000
2	Üstlendiğim işleri başarıyla tamamlamış olma hissi yönünden	4,396	,987	77,087	,000
3	Vicdanıma aykırı şeyleri yapmama tercihimin olması yönünden	4,246	1,090	67,433	,000

4	İşimin beni her zaman meşgul etmesi yönünden	3,459	1,370	43,572	,000
5	İşimde kalıcı olma olanağı yönünden	3,695	1,320	48,409	,000
6	Başkalarına (birlikte çalıştığımız) ne yapmaları gerektiğini söyleme şansı olması yönünden	4,076	1,071	65,903	,000
7	Diğerlerinden ayrı (yalnız) çalışma şansının olması yönünden	3,682	1,371	46,414	,000
8	Sahip olduğum yetenekleri kullanabilme imkanını bulduğum şeyleri, yapabilme şansının verilmesi yönünden	3,845	1,263	52,428	,000
9	Bir iş yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme imkanlarımın olması yönünden	3,775	1,380	47,211	,000
10	Başkaları için bir şeyler yapabilme şansı olması yönünden	4,176	1,024	70,634	,000
11	Toplumda "saygın" bir kişi olma şansını bana sağlaması yönünden	4,270	3,111	23,735	,000
12	Zaman zaman farklı işler yapabilme şansı olması yönünden	3,703	1,337	47,971	,000
13	İşimde yükselebileceğim olanakları yönünden	3,826	1,197	55,334	,000
14	Şirket politikaları ve onların uygulanışı yönünden	4,023	1,153	60,288	,000
15	Aldığım ücret karşılığında yaptığım iş miktarı yönünden	3,843	1,389	47,894	,000
16	İyi bir iş yaptığımda övgü almak yönünden	4,066	1,112	63,225	,000
17	Üstümün karar vermedeki becerisi-yeteneği yönünden	4,120	1,137	62,629	,000
18	Üst yönetimin çalışanları kontrol etme yöntemi yönünden	4,293	3,144	23,650	,000
19	İş yeri şartları (ısıtma, aydınlatma, havalandırma vb) yönünden	4,266	1,022	72,268	,000
20	İş ortamındaki kişilerin birbirleriyle anlaşması (iyi geçinmesi) yönünden	4,360	,962	78,442	,000
Not: t: tek örnek t testi istatistiği, Anl.: Anlamlılık, Ort.: Ortalama, Std. S.: Standart sapmadır.					

İşgörenlerin cinsiyetlerine göre iş tatmin düzeylerinin farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesine ilişkin olarak yapılan t testi Tablo 4'te gösterilmiştir. Buna göre, 5 değişkende farklılık gözlenmiştir. Bu değişkenlerin üçü iş tatmin boyutunda gerçekleşirken, ikisi dış tatmin boyutunda gerçekleşmiştir. Bu değişkenler şunlardır:

- Üstlendiğim işleri başarıyla tamamlamış olma hissi yönünden
- Başkalarına (birlikte çalıştığımız) ne yapmaları gerektiğini söyleme şansı olması yönünden
- Başkaları için bir şeyler yapabilme şansı olması yönünden
- Üstümün karar vermedeki becerisi-yeteneği yönünden
- İş yeri şartları (ısıtma, aydınlatma, havalandırma vb) yönünden

Erkek işgörenlerin kadın işgörelere göre 0,05 anlamlılık düzeyinde daha fazla tatmin oldukları belirlenmiştir. Buna göre, erkek işgörenlerin başarı hissi, idarecilik, takım çalışması, diğer yöneticilerin başarısı ve işyeri şartları yönünden kadın işgörelere göre daha fazla tatmin oldukları belirlenmiştir.

Tablo 4: Cinsiyete göre İş Tatmini

No	Sorular	Kadın (146)	Erkek (154)	t	Anl.
1	Kendi kararlarımı (yargılarımı) uygulayabilme kullanabilme özgürlüğüm yönünden	3,945	4,090	-,970	,333
2	Üstlendiğim işleri başarıyla tamamlamış olma hissi yönünden	4,219	4,564	- 3,072	,002
3	Vicdanıma aykırı şeyleri yapmama tercihimin olması yönünden	4,068	4,415	-	,006
4	İşimin beni her zaman meşgul etmesi yönünden	3,586	3,339	1,554	,121
5	İşimde kalıcı olma olanağı yönünden	3,662	3,727	-,426	,670
6	Başkalarına (birlikte çalıştığımız) ne yapmaları gerektiğini söyleme şansı olması yönünden	3,897	4,246	- 2,858	,005
7	Diğerlerinden ayrı (yalnız) çalışma şansının olması yönünden	3,703	3,662	,259	,796

8	Sahip olduğum yetenekleri kullanabilme imkanını bulduğum şeyleri, yapabilme şansının verilmesi yönünden	3,839	3,850	-,078	,938
9	Bir iş yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme imkanlarımın olması yönünden	3,687	3,857	-1,060	,290
10	Başkaları için bir şeyler yapabilme şansı olması yönünden	3,958	4,383	-3,659	,000
11	Toplumda "saygın" bir kişi olma şansını bana sağlaması yönünden	3,986	4,542	-1,549	,123
12	Zaman zaman farklı işler yapabilme şansı olması yönünden	3,678	3,727	-,318	,751
13	İşimde yükselebilecek olanakları yönünden	3,821	3,831	-,067	,947
14	Şirket politikaları ve onların uygulanışı yönünden	3,958	4,085	-,944	,346
15	Aldığım ücret karşılığında yaptığım iş miktarı yönünden	3,828	3,857	-,176	,860
16	İyi bir iş yaptığımda övgü almak yönünden	3,965	4,163	-1,539	,125
17	Üstümün karar vermedeki becerisi-yeteneği yönünden	3,952	4,281	-2,522	,012
18	Üst yönetimin çalışanları kontrol etme yöntemi yönünden	3,952	4,616	-1,838	,067
19	İş yeri şartları (ısıtma, aydınlatma, havalandırma vb) yönünden	4,068	4,454	-3,323	,001
20	İş ortamındaki kişilerin birbirleriyle anlaşması (iyi geçinmesi) yönünden	4,189	4,526	-3,111	,002
Not: t: tek örnek t testi istatistiği, Anl.: Anlamlılık					

Sonuç

Çalışmaya katılan kişilerin %49'u kadınlardan oluşurken %51'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %32'si 36-45 yaş, %31'i 26-35 yaş, %22'si ise 18-25 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde %58'inin evli, %42'sinin ise bekar olduğu söylenebilir. Katılımcıların aylık gelirleri incelendiğinde ise %37'sinin 3000-3499 TL, %29'unun 3500-3999 TL, %17'sinin ise 2300-2999 TL gelire sahip oldukları tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Minnesota iş tatmin ölçeği çerçevesinde, işgörenlere 12 tanesi içsel tatmin ve 8 tanesi dışsal tatmin düzeyini ölçmeye yönelik 20 adet soru sorulmuştur. Hem anketin tamamı hem de içsel ve dışsal boyutlar incelenmiş ve genel olarak anketin 0,83 Cronbach's Alpha değerinin üzerinde olduğundan anket verilerinin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

İşgörenlerin cinsiyetlerine göre iş tatmin düzeylerinin farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesine ilişkin olarak yapılan t testi Tablo 4'te gösterilmiştir. Buna göre, 5 değişkende farklılık gözlenmiştir. Bu değişkenlerin üçü iç tatmin boyutunda gerçekleşirken, ikisi dış tatmin boyutunda gerçekleşmiştir. Bu değişkenler şunlardır:

- Üstlendiğim işleri başarıyla tamamlamış olma hissi yönünden
- Başkalarına (birlikte çalıştığımız) ne yapmaları gerektiğini söyleme şansı olması yönünden
- Başkaları için bir şeyler yapabilme şansı olması yönünden
- Üstümün karar vermedeki becerisi-yeteneği yönünden
- İş yeri şartları (ısıtma, aydınlatma, havalandırma vb) yönünden

Erkek işgörenlerin kadın işgörenlere göre 0,05 anlamlılık düzeyinde daha fazla tatmin oldukları belirlenmiştir. Buna göre, erkek işgörenlerin başarı hissi, idarecilik, takım çalışması, diğer yöneticilerin başarısı ve işyeri şartları yönünden kadın işgörenlere göre daha fazla tatmin oldukları belirlenmiştir.

Kaynakça

- Çarıkçı, İ. H. (2004). Hizmet işletmelerinde çalışan kamu ve özel sektör personelinin iş tatmininin karşılaştırılması. *Amme İdaresi Dergisi*, 37(4), 83-95.
- Diaz, P. E., Park, J. (1992). "The Impact Of Isolation On Hospitality Employees' Job Satisfaction And Job Performance". *Journal of Hospitality&Tourism Research*, 15 (3), 41- 49.
- Dilek, S; İnançlı, S.; Kesgingöz, H. & Konak, A. (2017). Restoran İşletmelerinde Rekabet Üstünlüğü Sağlayan Faktörler: Kastamonu'da Bir Uygulama. *Econder*, 1(2). 111-126
- Ghiselli, R. F., La Lopa, J. M., & Bai, B. (2001). Job satisfaction, life satisfaction, and turnover intent: Among food-service managers. *Cornell hotel and restaurant administration quarterly*, 42(2), 28-37.
- Hancer, M., & George, R. T. (2003). Job satisfaction of restaurant employees: An empirical investigation using the Minnesota Satisfaction Questionnaire. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 27(1), 85-100.
- Oksay, A., (2005) "Örgütsel Yapının ve Örgüt Kültürünün Sağlık Personelinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri", 13. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, İstanbul, 12-14 Mayıs, s. 49-53.
- Youself, D. A. (1998). "Satisfaction With Job Security As A Predictor Of Organizational Commitment And Job Performance İn A Multicultural Environment". *International Journal of Manpower*, 19 (3), 184-194.

BARTIN'DAKİ YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE İŞGÖRENLERİN İŞ STRESİ VE İŞKOLİKLİK DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ,

Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü,

akarakas@bartin.edu.tr

Arş. Gör. Ahmet ASLAN,

Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü,

ahmetaslan@bartin.edu.tr

Özet

Çalışma yaşamında meydana gelen köklü dönüşüm zaman ve iş kavramına olan tutumları da etkilemiştir. İnsanlar böylece işi, hayatının merkezine koyma eğilimine girmişlerdir. İşe verilen bu önem, işe bağlı olarak ortaya çıkan birçok soruna da zemin hazırlamıştır. Bu sorunların en önemlilerinden ikisi stres ve işkoliklik olarak ifade edilmektedir. Bireyler az zamanda daha fazla iş yapmak, çalışma yaşamında daha başarılı olmak, daha fazla gelir elde etmek, işyerinde yükselmek gibi kaygılarla hayatlarının büyük bir bölümünü iş ve işe bağlı konularla geçirmeye başlamıştır. Bu bakımdan stres ve işkoliklik olguları temelde günümüz modern toplumunun bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Stres seviyesinin yüksek olması, bireylerin iş ve sosyal yaşamını belli boyutlar açısından olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle örgütlerde stresin, çalışanlar arasında makul seviyede tutularak yönetilmesi gerekmektedir. Çalışanlar açısından önemli olan stres değişkeni ile işkoliklik arasında elde edilecek ilişki katsayısı; işkolikliğin bireysel ve örgütsel açıdan doğurabileceği sonuçlar hakkında fikir sunabilecektir. Bu araştırmanın amacı, işkoliklikle iş stresi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu kapsamda Bartın ilinde faaliyet gösteren yiyecek-İçecek işletmelerinde çalışan işgörenlere anket uygulanmıştır ve 426 kişiye ulaşılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Uluslararası alanda işkoliklik ile stres arasındaki ilişkinin test edilmesi amacıyla oldukça sınırlı çalışma yapılmıştır. Türkiye bağlamında da benzer durum söz konusudur. Bu sebeple işkolikliğin genelde işe yönelik tutumlarla ilişkisinin, özelde ise işkolikliğin iş stresi ile ilişkisinin daha iyi anlaşılması için bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın bulgularının işkolikliğin işe yönelik tutumlarla ilişkisini anlamaya yönelik literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: iş stresi, işkoliklik, yiyecek-İçecek işletmeleri, demografik değişkenler, Bartın

INVESTIGATION OF BUSINESS STRESS AND BUSINESS BEHAVIORS AT FOOD-BEVERAGE ENTERPRISES IN BARTIN

Abstract

This radical transformation in working life has also affected the attitudes towards the concept of time and work. Thus, people have tended to put work at the center of their lives. This importance given to the job has also paved the way for many problems arising from the work. Two of the most important of these problems are expressed as stress and workaholicism. Individuals have started to spend a large part of their lives on business and job-related issues, worrying about doing more work in less time, being more successful in working life, earning more income, and promoting in the workplace. In this respect, the phenomena of stress and workaholicism are basically a reflection of today's modern society. High levels of stress can adversely affect the work and social life of individuals in certain dimensions. Therefore, in organizations, stress should be managed by keeping it at a reasonable level among employees. The correlation coefficient to be obtained between the stress variable and workaholicism, which is important for the employees; will be able to present an idea about the consequences of workaholicism in terms of individual and organization. The aim of this study is to examine the relationship between workaholics and job stress. In this context, a questionnaire was applied to the employees working in the food and beverage enterprises operating in Bartın. SPSS 25.0 program was used in the analysis of the data that reached the participation of 426 people. Limited studies have been conducted to test the relationship between workaholicism and stress in the international arena. Similar is the case in the context of Turkey. For this reason, this study was conducted to better understand the relationship between workaholics and work attitudes in general and work stress in particular. The findings of this study are expected to contribute to the literature to understand the relationship between workaholics and attitudes towards work.

Keywords: work stress, workaholics, food and beverage businesses, demographic variables, Bartın

1. Giriş

Günümüzdeki çalışma hayatı hem işgörenler hem de işletmeler üzerinde geleneksel yaşama göre daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Sanayi devrimiyle birlikte batılı ülkelerden tüm dünyaya yayılan bir üretim dalgası ortaya çıkmıştır. Bu üretim dalgası hem geleneksel üretim anlayışını hem de toplumsal yapıyı değiştirmiştir. Günümüzdeki çalışma şartları, işgörelere daha iyi şartlar sunarken, onları olumsuz etkileyen sonuçları da ortaya çıkarmaktadır. İşgörelerin daha fazla çalışmaları, üretime daha fazla katılmaları ve örgütün verimliliğine en üst düzeyde katkı yapmaları beklenmektedir. Bu durum çalışanların üzerinde baskı oluşturmakta ve iş stresi ve işkoliklik gibi sonuçları meydana getirebilmektedir. İşletmelerin sınırsız isteklerini yerine getirmeye çalışan işgörelerin işkoliğe dönüşmesi ve iş stresi yaşaması muhtemeldir.

İşkoliklik son yıllarda gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde yaygın bir şekilde çalışılmaya başlanan bir konu haline gelmiştir. Özellikle günümüz modern toplumunda işin bireylerin hayatının merkezinde olması ve sadece gelir elde etme değil, saygınlık ve güç elde etme kaynağı olarak da görüldüğü için işin önemi çalışanlar için her geçen gün artmaktadır.

2. Literatür taraması

2.1. İşkoliklik

Bazı örgütler işgörelerin daha fazla çalışmalarını, örgüte daha fazla katkı yapmalarını beklerken; bazı işgörelere örgüte, örgütün kendisinden beklediğinden daha fazlasını yapmaya isteklidirler. Bu işgörelere yemek aralarını geçiştirmeyi, mesai saatleri dışında çalışmayı tercih etmektedirler. Bu çalışanlarda görülen durum işkoliklik (Morgan, 1998). İşkoliklik kavramı ilk kez Oates tarafından (1971) alkolik kelimesinden esinlenerek kullanılmıştır. Oates (1971) işkolikliğı tıpkı alkoliklik gibi bir bağımlılık gibi düşünmektedir. Kavramın akademik literatürde ilk defa kullanımını yapan ise Spence ve Robbins (1992) olmuştur (Seybold ve Salamone, 1994). İşkoliklik (workaholism) aynen alkoliklik (alcoholism) gibi psikopatolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır (Machlowitz, 1978). İşkoliklik, aşırı çalışma ve çalışmaya karşı bağımlı hale gelme durumu olarak tanımlanmaktadır (Temel, 2006). İşkolikliğin üç alt boyutu vardır. Bunlar; işe bağımlılık, işe güdülenme ve işten zevk almadır. İşkolik çalışanlar zamanlarının hatırı sayılır bir kısmını işe ayırmakta, çalışmadıkları zaman kendilerini suçlu hissettikleri için çalışmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle işkolik çalışanlar; işe yüksek derecede

bağımlı, kendini içsel baskılardan dolayı işe adanmış ve işten de düşük düzeyde haz alan çalışanlar olarak tanımlanmaktadır (Spence ve Robbins, 1992). İşkolikler boş zamanlarında da çalışmayı yeğlemekte (Snir ve Zohar, 2008) yer ve zaman ayırmaksızın işi düşünmekte, hatta yakın kişisel ilişkileri pahasına çalışmaya devam etmeyi tercih etmektedirler (Lynley, McMillan, O'driscoll ve Brady, 2004).

İşkoliklerin temel özellikleri şunlardır (Cantarow, 1979; Machlowitz, 1980; Burke, 2000; Harpaz ve Snir, 2003; Salanova vd., 2008; Snir ve Zohar, 2008; Bakker vd., 2012):

- çok çalışmak,
- kendilerini zaman baskısı altında hissetme,
- boş vakitlerde işle meşgul olma,
- gergin davranışlar sergileme,
- mükemmeliyetçi olmak,
- gerçekçi olmayan hedefler belirleme,
- yüzeysel ilişkiler kurmak,
- sosyal yaşamı ihmal etmektir.

2.2. İş Stresi

Stres sözcüğü, Latince "estricia" dan gelmektedir. Stres kavramı 17.yy'da "bela, musibet ve keder" gibi anlamlarda kullanılmıştır. 18 ve 19. Yüzyıllarda ise, kavramın anlamı değişmiş ve "güç, baskı, zor" gibi anlamlarda kullanılmıştır (Güçlü, 2001: 92). Stres, "bireyin kaynaklarını zorlayan ve bireyin bu kaynaklarını aşığıında iyi olma halini tehdit eden, birey ve çevre arasındaki bir ilişkidir" (Folkman, Lazarus, Gruen ve DeLongis, 1986).

İnsanlar çalışma ortamında yoğun bir şekilde strese maruz kalmaktadırlar. Aşırı ses, ışık, yoğun iş yükü, aşırı sorumluluk, sıkı kontrol, müşteri beklentilerine cevap verebilme kaygısı, işleri zamanında ve beklenen yönde bitirebilme çabası gibi hususlar örgütlerde stresin yaşanmasına neden olur (Şimşek, Akgemci ve Çelik, 2011). İş stresinin temel nedeni çalışma yaşamının talepleridir. Bunlar (Güney, 2015):

- yoğun ve tempolu çalışma saatleri,
- örgütteki pozisyon gereği kritik işler yapmak,
- iş yükünün fazla olması,
- örgütsel yapı ve uygulamalardaki aksaklıklar ve sorunlar,
- adil bir ücret sisteminin olmaması,
- iş güvencesinin az olması gibi nedenler, çalışma yaşamından kaynaklanan iş stresinin temel nedenleridir.

3. Yöntem

Bu araştırmanın amacı, işkoliklikle iş stresi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu kapsamda işgörenlerin işkoliklik eğilimleri ile işlerinden algıladıkları stres düzeyi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Bartın ilinde faaliyet gösteren yiyecek-icecek işletmelerinde çalışan işgörelere anket uygulanmıştır ve 426 kişiye ulaşılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Anketteki sorular 5'li Likert formatında uygulanmıştır.

Araştırmada nicel araştırma yönteminden yararlanılmış ve işkoliklikle iş stresi daha önceden Türkçe'ye uyarlanmış, geçerli ve güvenilir ölçeklerle ölçülmüştür. İşkolikliğı ölçmek için Schaufeli, Taris ve Bakker (2006) tarafından geliştirilmiş, 17 maddeli, iki boyutlu (aşırı çalışma ve kompulsif çalışma) DUWAS işkoliklik ölçeğı kullanılmıştır. Ölçeğın Türkçe'ye uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Doğan ve Tel (2011) tarafından yapılmıştır. Doğan ve Tel (2011) çalışmalarında ölçekten 3 madde çıkarmışlardır ve bunun sonucunda ölçeğın Türkçe versiyonunun psikometrik özelliklerinin kabul edilebilir olduğı ve ölçeğın 14 maddelik Türkçe versiyonunun geçerli ve güvenilir olduğı sonucuna varmışlardır. Yapılan revizyon sonrasında aşırı çalışma boyutu 8 madde, kompulsif çalışma

boyutu ise 6 madde ile ölçülmektedir. İş stresinin ölçümü için House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilmiş 7 maddeden ve tek boyuttan oluşan iş stresi ölçeği kullanılmıştır. İş stresi ölçeğinin Türkçe'ye uyarlaması Efeoğlu (2006) tarafından yapılmıştır.

3.1.Bulgular

Katılımcılara ilişkin demografik bulgular Tablo 1'de sunulmuştur. Katılımcıların; % 63'ü erkek, % 37'si kadındır. Katılımcıların % 37'si evli, % 63'ü bekarıdır. Eğitim durumları incelendiğinde ise % 47'sinin lisans, % 36'sının lise, %12'sinin ise ilköğretim mezunu oldukları tespit edilmiştir. Yaş aralıkları incelendiğinde % 41'inin 24-35 yaş, % 36'sının 18-25 yaş ve % 16'sının ise 36-45 yaş arasında olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Cinsiyet	N	Yüzde	Eğitim	N	Yüzde
Kadın	159	37	İlköğretim	50	12
Erkek	266	63	Lise	152	36
Toplam	426	100	Lisans	200	47
Medeni Durum	N	Yüzde	Lisansüstü	N	Yüzde
Evli	157	37	Toplam	426	100
Bekar	259	63	Yaş	N	Yüzde
Toplam	426	100	18-25 yaş	153	36
Pozisyon?	N	Yüzde	26-35 yaş	174	41
Üst düzey Yönetici	81	19	36-45 yaş	67	16
Orta Düzey Yönetici	178	42	46-55 yaş	27	6
Alt Düzey Yönetici	81	19	56 yaş ve üzeri	4	1
İşgören	69	16	Toplam	425	99
Toplam	N	Yüzde	Turizm Eğitimi Aldınız mı?	N	Yüzde
			Evet	92	22
			Hayır	334	78
			Toplam	426	100

Katılımcıların % 42'sinin orta düzey yönetici, % 19'unun üst düzey yönetici ve % 19'unun alt düzey yönetici pozisyonlarında çalıştıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların % 22'sinin turizm eğitimi aldığı ve %78'inin ise turizm eğitimi almadıkları tespit edilmiştir.

Tablo 2: Cinsiyete Göre İşkoliklik ve İş Stresinin Farklılaşp Farklılaşmadığının İncelendiği Bağımsız T Testi Bulguları

Boyutlar	Kategori	n	Anl.
İş stresi	Kadın	146	,166
	Erkek	154	
İşkoliklik	Kadın	146	,009
	Erkek	154	
Aşırı Çalışma	Kadın	146	,112
	Erkek	154	

Kompulsif Çalışma	Kadın	146	,004
	Erkek	154	

Tablo 2 incelendiğinde iş stresi, işkolikliğin toplam skoru ve işkolikliğin alt boyutlarından aşırı çalışma değişkenleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Çünkü söz konusu değişkenlere ilişkin cinsiyet bağlamında ortalama değerler arasındaki farklar istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Fakat kadın ve erkeklerin kompulsif çalışma düzeylerinin karşılaştırması için yapılan t testi sonrasında kadın ve erkek işgörenlerin kompulsif çalışmaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. ($p<0,05$).

Sonuç

Çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerliliklerini test etmek için Cronbach Alpha içsel tutarlılık testinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve hem iş stresi hem de işkoliklik ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmada kullanılan veri seti Bartın'da faaliyet gösteren yiyecek-içecek işletmelerinde çalışan işgörelere ulaşılmış ve bu kapsamda 426 katılımcıya anket uygulanmıştır.

İş stresi ile işkolikliğin arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını saptamak için korelasyon analizi yapılmıştır. Katılımcıların iş stresi ve işkolikliğin kendi aralarında istatistiksel açıdan orta seviyede ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

İş stresi, işkolikliğin toplam skoru ve işkolikliğin alt boyutlarından aşırı çalışma değişkenleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Çünkü söz konusu değişkenlere ilişkin cinsiyet bağlamında ortalama değerler arasındaki farklar istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Fakat kadın ve erkeklerin kompulsif çalışma düzeylerinin karşılaştırması için yapılan t testi sonrasında kadın ve erkek işgörenlerin kompulsif çalışmaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. ($p<0,05$).

Kaynakça

- Bakker, A.B., Demerouti, E., Oerlemans, W. ve Sonnentag, S. (2012). Workaholism and Daily Recovery: A Day Reconstruction Study of Leisure Activities. *Journal of Organizational Behavior*, 34, 87-107.
- Burke, R., J. (2000). Workaholism in Organizations: Concepts, Results and Future Research Directions, *International Journal of Management Reviews*, 2, 1-16.
- Cantarow, E. (1979). Women Workaholics, *Mother Jones*, 6, 56.
- Doğan, T. ve Tel, F. D. (2011). "Duwas İşkoliklik Ölçeği Türkçe Formunun (DUWASTR) Geçerlik ve Güvenirliğinin İncelenmesi." *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1): 61-69.
- Efeoğlu, İ. E. (2006). İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu Ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, SBE.
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Gruen, R. J., & DeLongis, A. (1986). Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *Journal of personality and social psychology*, 50(3), 571.
- House, R.J. ve J.R.Rizzo (1972), "Role Conflict and Ambiguity as Critical Variables in Model of Organizational Behavior", *Organizational Behavior and Human Performance*, 7, 467-505.
- Güçlü, N. (2001). Stres Yönetimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1, 91-109.
- Güney, S. (2015). Davranış Bilimleri. 9. Baskı. Nobel. Ankara.
- Lynley, H. W., Mcmillan, L. H. W., O'Driscoll, M. P., & Brady, E. C. (2004). The impact of workaholism on personal relationships. *British Journal of Guidance & Counselling*, 32(2), 171-186.

- Machlowitz, M.M. (1978). Determining The Effects of Workaholism. Unpublished Doctoral Dissertation, Yale University, U.S.A.
- Machlowitz, M. (1980). Workaholics: Living with them, working with them. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Morgan, G. (1998). Yönetim ve Örgüt Teorisinde Metafor. Çeviren: Gündüz Bulut, Mess Yayınları, İstanbul, 280.
- Salanova, M., Del Líbano, M., Llorens, S., Schaufeli, W.B., ve Fidalgo, M. (2008). La Adicción Al Trabajo, [Workaholism]. Nota Técnica de Prevención, 759, 22 Serie. Instituto Nacional de Seguridad e Higiene en el Trabajo.
- Schaufeli, W.B., Taris, T.W., ve Bakker, A. (2006). On the differences between work engagement and workaholism. İçinde R. Burke (Ed.): Research companion to working time and work addiction (ss. 193-217). Edward Elgar: Northampton, MA.
- Seybold, K.C., ve Salomone, P.R. (1994). "Understanding Workaholism: A view of Causes and Counseling Approaches." Journal of Counseling and Development, 73: 4-9.
- Snir, R. ve Zohar, D. (2008). Workaholism as discretionary time investment at work: An experience-sampling study. Applied Psychology: An International Review(57), 109-127.
- Spence, J.T., ve Robbins, A.S. (1992). "Workaholism: Definition, Measurement and Preliminary Results." Journal of Personality Assessment, 58: 160-178.
- Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., ve Çelik, A. (2011). Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış. 7. Baskı. Gazi Kitabevi. Ankara.
- Oates, W. E. (1971). Confessions of a Workaholic: The Facts About Work Addiction. World Publishing Company.
- Temel, A. (2006). "Organizasyonlarda İşkolizm ve İşkolik Çalışanlar." İş, Güç ve Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8 (2): 104-127.

YAPI-DAVRANIŞ- PERFORMANS ANALİZİ VE HARVARD OKULU

Serkan DİLEK
Prof.Dr., Serkan DİLEK
Serkan.dilek@gmail.com

ÖZET:

Harvard Okulu tarafından ortaya atılan Yapı-Davranış- Performans (SCP) analizi Sanayi ekonomisi açısından oldukça önemli bir yapı taşıdır. Yapı-Davranış- Performans analizine göre piyasa yapısı firma davranışlarını ve firma davranışları da piyasa ve firma performanslarını etkilemektedir. Bu nedenle de piyasalara devlet düzenlemesinin regülasyonunun gerektiğinde yapılabileceği ifade edilmektedir. Bu çalışmada Yapı-Davranış-Performans analizinin temel özellikleri ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Piyasa Başarısızlıkları, Regülasyon, Denetleme ve Düzenleme Kurumları

1. Giriş

Mason ve Bain'in çalışmalarından sonra gelişen Harvard okulu "Yapı-Davranış-Performans" paradigmasını geliştirmiştir. Mason'un bu alanda önemli kitabı "Endüstriyel Ekonomik İlişkiler" isimli kitaptır. Bu paradigmaya göre piyasa yapısı, firmaların kararlarını şekillendirmekte; firmaların karar ve stratejileri de piyasa ve firmanın performansını ortaya koymaktadır. Bu paradigmanın İngilizce ismi "Structure- Conduct- Performance (SCP)" olarak geçmektedir (Çoban, 2003). Literatürde "Amerikan Triptiği" olarak da geçmektedir (Türkkan, 2001:10).

2. Harvard Okulu- Chicago Okulu

Firmalar aynı piyasada kendileri ile benzer malları üreten diğer firmalar ile rekabet halindedir. Dolayısıyla piyasa yapısı firmanın rekabet halindeyken izleyeceği yol haritasını etkilemektedir. Bu yol haritası da firmanın performansını etkilemektedir. Örneğin; tekel piyasasında firma bilinçli olarak üretim miktarını kısırarak tam rekabetçi fiyat düzeyinden yüksek fiyatla satış yapabilir. Yani piyasa yapısının tekelci olmasından ötürü firma davranışı şekillenmiştir. Firmanın davranışları da toplumsal refahın olumsuz yönde gelişmesine, performansın düşmesine neden olur. Piyasada yoğunlaşma artışı, firmanın piyasa gücünü artıracak rekabetçi davranışlarını azaltarak etkinliğini düşürecek, buna karşılık karlılığını artıracaktır. Bazı durumlarda firma davranışları da piyasa yapısı üzerinde etkili olabilmektedir. Piyasa Yapısını oluşturan unsurlar; giriş ve çıkış engelleri, ürün farklılaşması ve dikey bütünleşme dereceleridir. Piyasa yapısı ayrıca temel arz ve talep koşullarına (hammadde tedariki,

teknoloji, talep ve arz esnekliği, mal dayanıklılığı, piyasanın büyüme eğilimi) bağlıdır. Firma davranışlarını oluşturan unsurlar ise firma amaç ve politikaları, marka, reklam ve pazarlama, Araştırma ve Geliştirme, firmalar arası anlaşmalar veya aralarındaki rekabettir. Piyasa davranışını, firmaların amaçlarına ulaşmak veya buldukları piyasaya uyum sağlamak amacıyla izledikleri davranışlar olarak tanımlamak mümkündür. Yapı-Davranış-Performans paradigmasına göre piyasa yapısı ve firma davranışları arasında doğrudan ve deterministik bir ilişki vardır (Demirel ve Hatırlı, 2014:95). Piyasa yapısı ve yoğunlaşma düzeyi rekabeti doğrudan etkileyebilir, çünkü yüksek yoğunlaşma piyasada firmalar arasındaki gizli anlaşmaları artıracaktır. Örneğin; firma büyüklüğü ve yoğunlaşma, firmanın rekabetçi davranışını etkileyecektir. Firma performansı ise karlılık, firmanın büyümesi, ürün ve hizmet kalitesi, teknolojik gelişim, üretim ve kaynak dağılımında etkinliktir. Yani bir nevi firmanın etkinliklerinin sonucudur. Yapı- Davranış- Performans analizine göre toplumun refah seviyesinin gerilemesine neden olabilecek yapılanmalar önlenmeli, düzenlemeler buna göre yapılmalıdır. Diğer bir deyişle devletin rekabet politikası, tekel veya tekele yakın oluşumların ortadan kaldırılmasını veya ortaya çıkmasını engelleyici biçimde olmalıdır. 1970'li yıllara kadar Yapı-Davranış-Performans paradigması politika yapıcılarının kararlarında da etkili olmuş, rekabeti olumsuz etkileyecek davranışlar şiddetle cezalandırılmıştır.

Piyasa performansı toplumun refahına yapılan katkı ile ifade edilir. Örneğin; bir sanayide düşük fiyatla yeterli görülebilecek bir üretim seviyesine ulaşıldıysa, ekonomide tatmin edici bir istihdam ortaya çıkardıysa piyasa performansı hakkında olumlu bahsedebiliriz. Kısaca Yapı-Davranış-Performans yaklaşımına göre sanayinin performansı, firmaların davranışına bağlı iken firmaların davranışı ise piyasanın yapısına bağlıdır.

Yapı-Davranış-Performans analizine yönelik çalışmalar ampriktir ve sanayinin sayısal ölçülmesine dayanmaktadır. Piyasa yapısı bu çalışmalarda firma sayısı, ürün farklılaşma derecesi, maliyet yapısı, dikey entegrasyon derecesi vs. değişkenler ile incelenmektedir. Piyasa davranışı ise fiyat tespit etme gücü, Ar-Ge harcamaları, yatırım ve reklam harcamaları gibi değişkenler kullanılmaktadır. Piyasa performansı ise etkinlik, fiyatın marjinal maliyete oranı, mal çeşitliliği, yenilik ve buluşlar, karlar ve dağılım gibi değişkenler ile ölçülmektedir.

1970'lerin sonuna doğru ise Harvard okulunun Yapı-Davranış-Performans analizi ile beraber gelişen istatistiksel analizlerine olan ilgi azalmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren piyasa yapısından piyasa performansına doğru olan ilişki üzerindeki uzlaşma ortadan kalkmıştır. Örneğin; "piyasa yoğunlaşmasındaki artış firmaların piyasa gücünü ve karlarını gerçekten artırmakta mıdır?", "Yüksek kar ve firma boyutları satıcı yoğunlaşmasını artırmakta mıdır?" gibi bir dizi soru sorgulanmaya başlamıştır. Church ve Ware (2000), 1970'lerden sonra ortaya çıkan yeni sanayi ekonomisinin üç önemli özelliğinden bahsetmektedirler. Bunlar a)belli sanayiler üzerine yoğunlaşılması b)firma teorisinin gelişen modelleri üzerine yoğunlaşılması ve c)amprik çalışmaların firma davranışını iyi açıklayan modeller üzerine kurulmasıdır.

Daha sonra ortaya çıkan Chicago okulu ise devletin piyasaya müdahalesine tamamen karşıdır, Oysa Harvard okulu tam rekabet piyasasına ulaşmanın önünde ortaya çıkan engellerin belirlenmesi ve bu engelleri ortaya çıkaran davranış ve yapıların devlet tarafından cezalandırılmasını önermektedir. Diğer bir deyişle Chicago okulu devletin düzenleyici olarak piyasaya müdahale etmesine karşı çıkarken Harvard okulu rekabet ortamının sağlanması için gerekirse düzenleme yapılabileceğini savunmaktadır. Harvard okulunun geliştirdiği Yapı-Davranış-Performans paradigmasını eleştirmişlerdir. Bu okulun geliştirdiği analizde geleneksel fiyat teorisi ve neoklasik kar fonksiyonları, rekabetçi ekonomik teoriler kullanılmıştır. Önemli temsilcileri Stigler, Demsetz, Posner gibi iktisatçılardır.

Chicago okulu, firma ve bireylerin davranışlarına kısıtlama getiren kanun ve kuralların gevşetilmesini savunmuştur (Açıkalin vd, 2012:10). Ayrıca Chicago okulu temsilcileri küreselleşen Dünyada firmaların rekabette başarılı olabilmeleri için hangi stratejileri belirleyip nasıl davranacaklarına yönelik çalışmalar yapmışlardır. Chicago okuluna göre piyasa yoğunlaşması ile kar oranlarının yüksekliği arasında her zaman bir doğru orantı olmayabilir. Olsa bile bu firmaların arasındaki işbirliği veya piyasa yapısından değil, firmaların çok etkin üretim tekniklerini kullanmasından kaynaklanıyor olabilir. Etkin üretim teknikleri kullanan firmalar piyasada varlıklarını sürdürürlerken, etkin olmayan firmalar piyasadan çekilebilir ve bu nedenle piyasada kalan firmaların kar oranları artabilir. Bu durumda devletin piyasaya müdahale ederek çok etkin üretim teknikleri kullanan başarılı firmaları cezalandırması uygun değildir. Zaten firma etkin üretim teknikleri kullanarak diğerlerini piyasa dışına itene kadar belli maliyetler ödemiştir. Bu maliyetleri karşılaması için diğer firmalar piyasadan çekildiğinde (tekel piyasası ortaya çıktığında) yüksek kar oranları elde etmesi normaldir. Tekel durumuna gelindiğinde elde edilebilecek yüksek kar, firmaları başarılı olmaya ve üstün üretim teknikleri geliştirip uygulamaya teşvik ettiği için faydalı olduğu da düşünülebilir (Davut, 2002:14). Kısaca devletin piyasaya müdahale ederek büyük firmaların ortaya çıkmasını engellemesine de karşı çıkılmaktadır (Barca ve Esen, 2010). Çünkü Chicago okuluna göre devletin temel görevi iktisadi etkinliği sağlamaya çalışmak olmalıdır. Zaten yüksek yoğunlaşmanın zararlarını ele alan Harvard okulunun tersine Chicago okulu yüksek yoğunlaşmanın ille de piyasa için zararlı olmayabileceğini, tekel piyasalarında bile rekabetçi sonuçlar ortaya çıkabileceğini savunmuştur. Çünkü piyasaya girebilecek yeni firmaların varlığı nedeniyle firma kendi kendine çeki düzen verebilecektir.

3. Sonuç

1970-1990 yılları arasında ortaya çıkan yeni Chicago okulunda yapıdan performansa uzanan etki yerine performanstan yapıya uzanan etki anlamlı kabul edilmektedir (Davut, 2002:13). 1980'li yıllardan itibaren devletin iktisadi hayat üzerindeki rolünün minimize edilmesine yönelik görüşlerin ağırlık kazanması ile beraber deregülasyon yani devlet düzenlemeleri karşıtı reformlar yapılmaya başlanmıştır. Chicago okulunun etkinliği 1980'li yıllardan itibaren artmıştır.

Chicago okulunun belirgin özellikleri aşağıdaki biçimde sıralanabilir (Barca ve Esen, 2010:310).

- 1-) Devlet müdahalesi olmadan piyasa kendiliğinden optimal sonuçlara ulaşacaktır.
- 2-) Devletin piyasayı etkileyecek yasal düzenlemelerden, mahkemelerden mümkün mertebe uzak durulmalıdır.
- 3-) Devlet girişimciliği özendirici, liberal bir yaklaşım sergilemeli ve büyük işletmelerin ortaya çıkmasını engellememeli hatta desteklemelidir.
- 4-) Kamu politikasının hedefi iktisadi etkinliği sağlamak olmalıdır.
- 5-) Piyasa etkinliklerine yasaklar getirilmemelidir.

Kaynakça:

- Açıkalin, S.; Tiryaki, A.; Esen, E.; Özata, Erkan; E., Meltem; Yıldırım, Selin (2012), **Sanayi Ekonomisi**, TC. Anadolu Üniversitesi Yayını no: 2651, Açıköğretim Fakültesi yayını no: 1617
- Barca, M. ve Esen, Ş. (2010), "İktisat Okullarının Giriş Engellerine Yaklaşımı ve Hukuki sonuçları", **New World Science Academy**, 5(3), 303-319

- Çoban, O. (2002), "Endüstri İktisadı: Kavramlar, Olgular ve Etkileşimler", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 3(1), 163-174.
- Church, J. ve Ware, R. (2000), **Industrial Organization: A Strategic Approach**, McGraw-Hill International Editions.
- Davut, L. (2002), **Sanayi İktisadı Piyasa Yapısı Unsurları**, İmaj Yayıncılık.
- Demirel, O. ve Hatırlı, S. A. (2014), "Teorik Pazar Gücü Modelleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, 5(10), 96-121.
- Dilek, S. (2017). Oyun Teorisi Eşliğinde Sanayi Ekonomisi. Seçkin Yayınları
- Türkkan, E. (2001), **Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı**, Turhan Yayınevi.

Türkiye’de Regülasyon Uygulamaları- Bağımsız Denetleme ve Düzenleme Kurulları

Serkan DİLEK

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi

Serkan.dilek@gmail.com

ÖZET:

Türkiye ve Dünya’da piyasa başarısızlıkları nedeniyle devletler piyasalarda çeşitli düzenlemeler yaparlar. Özelleştirme yoluyla kamu girişimciliğinin ortadan kalkması regülasyon uygulamalarının artmasına vesile olmuştur. Devletlerin regülasyon uygulamaları genelde Bağımsız Denetleme ve Düzenleme kuruluşları aracılığıyla yürütülmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren denetleme ve düzenleme kurumları yapıları, kuruluş amaçları ve hukuki statüleri yargılanmıştır.

Anahtar kelimeler: Piyasa Başarısızlıkları, Regülasyon, Denetleme ve Düzenleme Kurumları

1.GİRİŞ

Devletin regülasyon görevini ifa eden bağımsız kurumlardır. Kamu tüzel kişiliğine sahip özerk ve bağımsız kurumlardır. Sorumlu oldukları sektörde düzenleme ve denetleme yapabilir, lisans verebilir, danışmanlık yapabilir, görüş bildirebilir, tekeli uygulamalara yönelik işletmelere yaptırımlarda bulunabilir, uyuşmazlıkları çözebilirler. Denetleme ve düzenleme kurumlarının ülkeden ülkeye farklı özelliklerine sahip olması nedeniyle üzerinde uzlaşılan net bir denetleme ve düzenleme kurumu tanımı yapmak mümkün değildir (Ilıman ve Tekeli, 2017:379). Düzenleyici ve denetleyici kurumlar için “*siyasi organlardan bağımsız, kanunlar aracılığıyla ekonomik faaliyetler üzerinde araştırma, düzenleme, denetim ve kontrol etme görevini üstlenen kurumlar*” tanımı yapılmaktadır (Giritli vd. 2006:382). Bir diğer tanım ise “*hayati faaliyetleri kapsayan enerji, bankacılık, finans, iletişim, gıda ve ilaç sektörlerinde düzenleme ve denetleme görevi bulunan, kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliği bulunan idari birimler*” biçimindedir (Sobacı, 2006:159).

Özelleştirme uygulamalarının başlaması ile beraber denetleme ve düzenleme kurumlarının sayılarında, yetki ve sorumluluklarında artışlar gözlenmeye başlanmıştır. Diğer bir deyişle özelleştirme uygulamaları sonucunda bir yandan devlet düzenlemeleri azalmakta diğer yandan bağımsız denetleme ve düzenleme kurumları sayesinde düzenlemeler artmaktadır. Bağımsız denetleme ve düzenleme kurumları ilk olarak ABD’de kurulmuş olmakla beraber günümüzde Avrupa ve Türkiye dahil olmak üzere pek çok ülkede faal durumda bulunmaktadır. ABD’de orijinal isimleri “*Independent Regulatory Agencies*” olarak geçerler ve elliden fazla bağımsız denetleme ve düzenleme kurumu mevcuttur (İlman ve Tekeli, 2017:380). Bağımsız denetleme ve düzenleme kurumlarının bağımsız ve şeffaf olması, faaliyetleri konusunda hesap verebilmesi, konusunda uzman olması ve piyasada güvenilirliği olması şarttır (Sarısoy, 2010:287-288). Bu kurumların piyasayı düzenlerken piyasada aktif biçimde yer almaması da gereklidir. ABD’de rekabeti düzenlemekten sorumlu olan kurum *The Federal Trade Commission* denen kurum iken Türkiye’de ise aynı işlevi *Rekabet Kurumu* yürütmektedir.

Düzenlemeci kurumlar, ABD’de yasama organının halletmesi mümkün olmayan veya çok zor olan durumların çözülmesi amacıyla kongre tarafından kurulmuştur. Bu kurumlar farklı yapılara sahiptir, bazılarının düzenleme bazılarının denetleme ve bazılarının da her iki görevi birden ifa ettikleri görülmektedir (Sever, 2015:199). Düzenlemeci kurumların kurulma nedenleri arasında sermaye hareketlerinin yayılması, özelleştirmeler ve neo liberal politikalar sonucunda piyasalar hakkında düzenlemeler yapacak kurumlara olan ihtiyacın hasıl olmasıdır. İkinci Dünya Savaşından Avrupa büyük bir hasarla çıkmıştı. Bu hasarın giderilmesi ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için devletin inisiyatif alması gerekiyordu. Ancak devletin inisiyatif alması, kamu harcamalarının artması sonucunda devletin mali imkanları yetersiz gelmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın sonu ile 1970 arasındaki döneme regülasyon dönemi adı verilmektedir. Bu dönemde Batı Avrupa’da hükümetler kamulaştırma ve regülasyon politikalarına sıkça başvurmuşlardır. Çünkü böylece tam istihdam hedefine ulaşabileceği ve makro ekonomik dalgalanmalardan korunabileceklerine inanıyorlardı. Serbest piyasa sisteminin başarı ile uygulandığı ABD’de bile pek çok sektörde (elektrik, su vb. doğal tekel piyasalarında) yoğun regülasyon politikaları görülmekteydi. 1960 sonrasında ABD’de düzenlemeci kurumların faaliyet alanları sosyal konuları içerecek biçimde genişletilmiştir. Bu sosyal konular arasında tüketicilerin korunması, ayrımcılık karşıtlığı, çevre bulunmaktadır (Tuncer ve Köseoğlu, 2015:90). 1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi sonucunda Keynesçi politika önerilerine rağbet azaldı. Gelişmiş Batı ekonomileri için altın çağ artık sona ermişti. Petrol fiyatlarında artış ülke ekonomilerini zorlamaya başladı. Avrupa ve ABD firmaları, Japon firmaları karşısında güç kaybetmeye başladı. Keynesçi iktisat görüşleri yavaş yavaş tahtından inmeye başladı. 1980’li yıllarda özelleştirmeler yoluyla kamu sektörüne ait olan firmaların mülkiyeti özel sektöre devredilmeye başlandı. Kamu firmalarının özel sektöre devredilmesi devletin piyasa başarısızlıklarına müdahale gücünü azaltmıştı. Yani 1980 sonrasında Avrupa’da müdahaleci devlet anlayışı değişim geçirdi. Yeni anlayışa göre devletin ekonomiye müdahalesi ekonomik gelişmeyi engellemekteydi. Bu nedenle kamu girişimciliği ortadan kalkmaya başladı ve firmalar özel sektöre devredilmeye başlanmıştır. Fakat piyasalarda tekellerin oluşması, firmalar arasında kartellerin kurulması gibi riskler karşılığında mecburiyet halini almıştır. Bir yandan kamu firmaları özel sektöre devredilmiş (deregülasyon) diğer yandan ise piyasaların düzenlenmesi ve denetlenmesi rolü kamu tarafından üstlenilmiştir (reregülasyon).

Düzenleyici devlette, devlet bizzat kamu girişimciliği yapmamakta, fiili müdahalede bulunmamakta, kurallar oluşturup piyasada geçerli olacak standartları belirlemektedir. Regülasyon politikaları da piyasa yapısı ve örgütlenmesi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin; ABD ilaç endüstrisinde teknolojik gelişme ve regülasyonlar piyasada daha büyük firmaların faaliyet göstermesine, firmaların dikey bütünleşmeye gitmesine neden olmuştur (Temin, 1979). 1990’lardan

sonra Avrupa'da Düzenlemeci Devlet anlayışı yaygınlaşmış; medya, rekabet, insan hakları gibi pek çok konuda düzenlemeci kurumlar ortaya çıkmıştır (Tuncer ve Köseoğlu, 2015:89-90). Düzenleyici kurumların yaygınlaşmasının bir nedeni de artan teknolojinin bazı piyasalar ile ilgili kararları verirken uzmanlaşmayı gerektirmesidir (Karakaş, 2008:100).

Bir ülke ekonomisi için enerji, bankacılık, finans, medya gibi sektörler kritik öneme sahiptir. Örneğin; enerji sektörü diğer tüm sanayi dallarında verimliliği etkilemektedir. Bankacılık sektörü yeni girişimcilerin veya mevcut firmaların yeni yatırımları için finansman bulmasına vesile olmaktadır. Ancak bu sektörler çeşitli nedenlerle verimli çalışamayabilirler. Örneğin; siyasilerin baskılarına maruz kalabilirler. Etkinliğin sağlanması ve tüketici haklarının korunması için bağımsız bir kurumun onları denetlemesi ve düzenlemesine ihtiyaç vardır. Düzenleme ve denetleme kurumlarının ortaya çıkış nedeni bu ihtiyaçtan dolaydır.

13.15. Türkiye'de Denetleme ve Düzenleme Kurumları

Türkiye'de 1959 tarihli yasayla kurulan "Sigorta Murakebe Kurulu" ilk bağımsız denetleme ve düzenleme kurulu olarak kabul edilmektedir. Bu kurulun amacı sigorta firmalarının gerçekleştirdiği işlemlerin denetlenmesidir. Bu kurul 1993 yılında Hazine Müsteşarlığına bağlanmış ve teftiş birimi haline getirilmiştir (İlman ve Tekeli, 2016:381).

Türkiye'de günümüzde bulunan Bağımsız Denetleme ve Düzenleme kurumları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- a) Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)
- b) Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)
- c) Rekabet Kurumu (RK)
- d) Kişisel Verileri Koruma Kurulu
- e) Kamu İhale Kurumu
- f) Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu
- g) Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
- h) Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
- i) Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK): 1981 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulmuş olan idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişiliği olan bir kuruldur. Türkiye'de kurulan ilk düzenleyici ve denetleyici kuruluştur. Sermaye piyasası bir ekonomide çok fazla sayıda kişiyi ilgilendirmesi açısından kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla sermaye piyasasının gelişerek ülke ekonomisinde olumlu gelişmelere yol açması söz konusudur. Bunun için de yatırımcılara zarar vermeden, onların hakları korunarak sermaye piyasalarının işlemei önemlidir. Tasarrufların menkul kıymetlere yatırılmasının özendirilmesi ekonomik kalkınma ve büyüme için önem arz etmektedir, dolayısıyla Sermaye Piyasası Kurulu'nun ekonomideki rolü önemlidir.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK): 1990 yılında Türkiye'de özel radyo ve televizyon yayınları başlamış, 1993 yılında ise Anayasa değişikliği ile radyo ve televizyon yayınlarında kamu tekeli ortadan kaldırılmıştır. 1994 yılında ise 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında kanun ile Radyo ve Televizyon Üst Kurulu kurulmuştur. Özerk ve tarafsız bir kamu tüzel kişiliğidir.

Yayın yapacak kuruluşlara lisans ve yayın hakkı vermek, radyo ve televizyon yayınlarının içeriğini denetlemek, teknik açıdan düzenlemeler yapmak kurulun başlıca görevleridir.

Rekabet Kurumu (RK): 1994 yılında 4054 sayılı Rekabetin Korunması hakkında kanun kabul edilmiş ve 1997 yılında bu kanunun uygulanması amacıyla Rekabet Kurumu kurulmuştur. Mal ve hizmet piyasalarında rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşmalar ve uygulamaların engellenmesi ekonomik etkinliğin sağlanması ve makroekonomik hedeflere ulaşılması açısından önemlidir. Kamu Tüzel kişiliği niteliği taşımakta, idari ve mali özerkliğe sahiptir. Rekabet Kurumu'nun amacı rekabet ile ticareti düzenlemek suretiyle serbest piyasa kaideleri kapsamında ekonominin işleyişini gerçekleştirmektir.

Kişisel Verileri Koruma Kurulu: 7 Nisan 2016 tarihinde Resmi Gazete'de 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu yayımlanarak kabul edilmiştir. Özel hayatın gizliliği ile temel hak ve özgürlüklerin korunması, kişisel verilerin korunması amacını taşımaktadır.

Kamu İhale Kurumu: 4 Ocak 2002 tarihinde 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ile kurulmuştur. Kamu tüzel kişiliğine sahip idari ve mali özerkliği olan bir kurumdur. Kurumun amacı kamu kurumlarının veya kamu denetimindeki kurumların gerçekleştirecekleri ihalelerin usul ve esaslarını tespit etmektir. Böylece ihalelerde saydamlık, eşitlik ve güvenilirlik sağlanacaktır.

Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu: Telekomünikasyon sektörünü düzenleme ve denetleme görevi için kurulmuştur. 2008 yılında 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu ile Bilgi teknolojileri ve İletişim Kurumu kurulmuştur. Kurumun amacı elektronik haberleşme sektöründe düzenleme ve denetleme yoluyla etkin rekabetin oluşturulması suretiyle tüketici haklarının garanti altına alınması ve haberleşme altyapısında şebeke ve hizmet alanında teknolojik gelişimin ve yeni yatırımların teşvik edilmesi ile bunlara ait usul ve esasların belirlenmesidir.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu: 2001 yılında 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile kurulmuştur. İlk adı "Elektrik Piyasası Düzenleme" kurumudur. Fakat yine 2001 yılında 4646 sayılı "Doğalgaz Piyasası Kanunu (elektrik Piyasası Kanununda değişiklik yapılması ve Doğalgaz Piyasası Hakkında Kanun)" ile adını "Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu" olarak değiştirmiştir. Kurul kamu tüzel kişiliğe sahiptir, idari ve mali özerkliği mevcuttur. Elektrik, Doğalgaz, petrol ve LPG hem tüketiciler hem de üretim gerçekleştirecek sanayi kuruluşları için oldukça önemlidir. Doğalgaz ve Petrol gibi mineral yakıtlar, Türkiye'nin en önemli ithalat kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Enerji piyasasından girişimcilik yönünden çekilen devletin piyasası denetlemesi ve düzenlemesi için kurulmuş olan bir kurumdur. Elektrik, doğalgaz, petrol ve LPG'nin tüketicilere ve sanayi işletmelerine yeterli kalitede, sürekli ve ucuz biçimde arz edilmesini sağlamak, Bu piyasalarda rekabetçi piyasa yapısının sağlanması amacını taşımaktadır.

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu: 2011 yılı 6223 sayılı kanuna dayanarak kararlaştırılmış ve 2011 yılı 28103 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan kararla kurulmuştur. Uluslararası standartlar ile uyumlu bir Türkiye muhasebe standartlarını oluşturmayı, denetim standartlarını belirlemeyi, bağımsız denetimlerin doğru biçimde yapılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK): Bankalar çok fazla kişiye kredi vermesi, çok fazla kişinin tasarruflarını toplaması açısından tüm ekonomiyi etkileyen kurumlardır. 1999 ve 2001 krizlerinde Türkiye ve Türk bankacılık sektörü acı tecrübeler yaşamıştır. Bu nedenle 1999 tarihinde 23734 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 4389 sayılı Bankalar kanunu ile kurulmuştur. 2005 tarihinde 5411 sayılı Bankacılık kanunu ile yetkileri artırılmıştır. Kurumun amaçları Bankacılık sektöründe

etkinliđi ve rekabet kabiliyetini artırmak, tasarruf sahiplerinin hak ve çıkarlarını korumak, bankacılık sektöründe ortaya çıkabilecek sorunları önlemek ve zararları minimize etmektir.

Kaynakça:

Dilek, S. (2017). Oyun Teorisi Eşliğinde Sanayi Ekonomisi. Seçkin Yayınları.

Ilıman, T. ve Tekeli, R. (2016), "Türkiye'de ve ABD'de Rekabeti Düzenleyen ve Denetleyen Kuruluşlar", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5(1), 378-395

Giritli, İ., Bilgen, P., & Akgüner, T. (2006). *İdare Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.

Karakaş, M. (2008). Devletin Düzenleyici Rolü ve Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler. **Maliye dergisi**, 99-120.

Sarısoy, S. (2010), "Düzenleyici Devlet ve Regülasyon Uygulamalarının Etkinliđi Üzerine Tartışmalar", **Maliye Dergisi**, 159, 278-298

Sever, Ç. (2015). Türkiye'de Düzenleyici Kurumların Yapısı, İşlevi ve Dönüşümü. **AÜHFD**, 64(1), 195-236

Sobacı, M. Zahid. (2006). Türk İdari Teşkilatındaki Adalar:Bağımsız İdari Otoriteler. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 157-180.

Temin, P. (1979). Technology, Regulation, and Market Structure in the Modern Pharmaceutical Industry. **The Bell Journal of Economics**. 10(2). 429-446.

Tuncer, A. ve Köseođlu, Ö. (2015). Düzenlemenin Üç Hali: Refah Devletinden Düzenleyici Devlete Düzenleme Faaliyetinin Vazgeçilmezliđi, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF**, 201(1), 85-100

İslam'da Vakıf Kurumu ve Günümüz İktisadi Hayatına Etkileri

Ömer Faruk HABERGETİREN

Doç.Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ofhabergetiren@karabuk.edu.tr

Öz

Ayet ve hadislerde infak kapsamında toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya teşvik edilmektedir. Bireysel olarak yapılan bu hizmetler zamanla gelişerek vakıf şeklinde kurumsallaşmıştır. Vakıfların en önemli özelliği bu yardımlaşma ve dayanışmayı kurumsal ve sürekli hale getirmeleridir. İslâm toplumlarında oldukça önem verilen bu kurum her kesimin yararlanmasına açıktır. Çeşitli faaliyet alanlarında hizmet veren vakıflar sosyal ve ekonomik hayatın önemli unsurları arasında yer almaktadır.

Günümüzde çeşitli nedenlerle tarihi süreç içerisinde görülen vakıfların faaliyet alanları daralmış, hizmetleri belirli alanlarla kısıtlanmıştır. Para vakıfları gibi direkt olarak iktisadi faaliyet içerisinde yer alan bir vakıf bulunmamaktadır. Ülkemizde vakıflar daha çok mal ve hizmet alımı kapsamında ekonomiye katkı sağlamaktadır. Yurt içi ve yurt dışı hizmetlerde kullanılmak üzere yapmış oldukları talep ve harcamalar her geçen gün artmakta ve sektörün canlanmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmada İslam'da vakıf kurumu, bağlı hükümler ve günümüz iktisadi hayatına etkileri ve katkıları ele alınacak, olması gereken durumun ne olması gerektiği üzerinde durularak değerlendirilmede bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, İktisat, Vakıf, Hizmet alımı, Yatırım, Ekonomik canlanma

Foundation Institution (Vaqf) in Islam and Its Effects on Today's Economic Life

Abstract

Social solidarity and solidarity are encouraged within the scope of aid in verses and hadiths. These services, which are performed individually, developed over time and took the form of a foundation. The most important feature of foundations is that they make this cooperation and solidarity

institutional and permanent. These institutions, which are very important in the structure of Islamic society, are open to the benefit of all segments. Providing service in every field needed throughout the history, foundations have been among the indispensable elements of social and economic life.

Today, the fields of activity of foundations have narrowed for various reasons and their services are restricted to certain areas. There is no foundation activity directly involved in economic life such as money foundations. In our country, foundations contribute to the economy by purchasing more goods and services. Their purchases and expenditures for domestic and international services are increasing day by day. Depending on the increase in demand, the sector revives, job and employment opportunities emerge. All citizens and the state benefit indirectly from this mobility.

In this study, a situation assessment will be made by trying to determine the foundation institution in Islam and its effects on today's economic life.

Keywords: Islam, Economics, Foundation, Investment, Employment, Market.

Giriş

İslam medeniyetini diğer uluslardan farklı kılan unsurlardan birisi belki de en önemlisi vakıf müessesesidir. Kâr amacı gütmeyen tamamen hayır amaçlı hizmet vermeyi hedefleyen bu kurumlar, günümüzde devletin sorumluluğu altında görülen pek çok hizmeti üstlenmiştir. Muhataplarından herhangi bir bedel veya menfaat beklentisi içerisine girmeden tüm bu hizmetleri başarıyla yerine getirmişlerdir. Oldukça geniş hizmet alanında faaliyetler üstlenmiş olan vakıf müessesesinin gelir kaynağı, tamamen gönüllü kişiler tarafından sağlanmıştır. İlk dönemlerde sosyal yardım temelli olarak kurulan vakıflar tarihi süreç içerisinde çeşitlenerek eğitim, sağlık, imar faaliyetlerinin yanı sıra topluma hizmet imkânı bulunan her alana yayılarak faaliyetlerini arttırmışlar, hatta hayvanları koruma ve tedavilerini konu alan vakıflar dahi kurulmuştur. Vakıf hizmetlerinden Müslüman gayrimüslim ayrımı olmadan her din mensubu aynı şartlarda yararlanmışlardır.

Vakıflar yalnızca dini değil aynı zamanda iktisadi bir işleve de sahiptir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde son yıllarına kadar bu kurumlar, eğitim, bayındırlık ve sosyal yardım gibi pek çok hizmeti üstlenmiş, iktisadi hayat içerisinde etkin bir şekilde yer almıştır. Şakir Berki'nin (v. 1976) ifadeleriyle "Vakıf, az çok daimî ve gelir getiren bir müessese olduğuna göre, para ve emvâlin işletilmesi gibi, muâsır ekonomi ve ticaretin lâzimesi, hatta temeli bulunan ehemmiyetli bir esâsı, kuvveden fiile geçiren, servetlerin âtil ve verimsiz kalmalarına müsaade eylemeyen bir teşebbüstür. O halde vakıf, vakıf yapacak olanların bizzarûre vakfa tahsis edecekleri emvâli veya nakdi âtiliklikten kurtarıp, işleten ve binnetice, şahsî menfaat için olmasa bile, âmme menfaati uğruna verimli kılmaya mecbur eden bir müessesedir."⁵⁸

Vakıfların iktisadi ve mali yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik arzeden bir yönü de bulunmaktadır. Bu kurum, ilk dönemlerden beri ihtiyaç fazlası servetin tasarruf edilmesi ve kamu yararına etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Örnek olarak Osmanlı Devleti gibi kaynakların mümkün olduğu kadar eşit dağıtıldığı, küçük-orta boyutlu işletmelerin hâkim olduğu iktisadi bir ortamda, kârlar da sınırlandırılmış iken esnaf ve tüccarın sahip olduğu sermayeyle fiziki yatırım yapması, ihtiyaç duyulan tesisleri tek başına inşa etmesi neredeyse imkânsız olmuştur. Böyle bir ortamda çarşı, bedesten, kervansaray, han gibi tesislerle, boyahane, basmahane, debbağhane, sabunhane vb. imalat ve satış için gerekli tesislerin tamamına yakını bu kurumlar tarafından yapılmıştır.⁵⁹ Ülkenin en ücra köşelerine

⁵⁸ Şakir Berki, "Vakfın Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 3.

⁵⁹ Mehmet Genç, "Vakıf ve İktisat", *Vakıf ve İktisat -Sempozyum-*, ed. Mehmet Kurtoğlu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 28.

varıncaya kadar bu tür hizmetler, bakım ve onarımları uzun yıllar boyunca merkezden herhangi bir yardım alınmadan ve maddi destek de talep edilmeksizin, herhangi bir aksaklığa yer verilmeden vakıflarca yürütülmüştür. Bu bakımdan vakıflar, müessese olarak Türk-İslâm medeniyetinin her alanında güzel örnekleriyle var olmuştur. Hatta bu medeniyete bir “vakıf medeniyeti” denilecek ölçüde zengin bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁶⁰

Rönesans ve reform hareketleri sonrasında Avrupa ülkelerinde görülen değişim ve ekonomik gelişmeler karşısında İslam dünyasında ortaya çıkan duraklamadan vakıf kurumu da etkilenmiştir. Özellikle uzun yıllar süren dünya savaşları sonrasında İslam coğrafyasında varlığını sürdüren pek çok vakıf zarar görmüş, mali kaynaklar da kesilince hizmetini sürdüremez bir noktaya gelmiştir. Ülkemizin de içerisinde olduğu İslam ülkelerinde yönetim yeniden şekillenerek vakıfların yapmış olduğu hizmetler devlet uhdesine alınınca, bu kurumların faaliyetleri kısıtlanmış, eğitime destek ve muhtaçlara yardım gibi birkaç alanla sınırlı hale gelmiştir.

Günümüzde vakıflar eski parlak günlerindeki yaygın faaliyet alanları ve güçlerini kaybetmeler de Müslümanlar için bir yardımlaşma ve dayanışma kurumu olma işlevini hala sürdürmektedir.

I. İslam’da Vakıf Kurumu

“Bir malın maliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hayır müesseselerini ifade eden “vakıf”, kelime olarak “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamlarına gelmektedir. İslam hukukunda yapılan tanımlar, vakfın hukukî niteliği, kurucu unsurları, bağlayıcılık kazanması ve vakfedilen malın mülkiyeti gibi hususlarda fakihlerin nispeten farklı kanaatler taşımaları sebebiyle değişiklik göstermektedir. Ebû Hanîfe (v. 150/767), “Vakfedenin mülk bir aynı mülkiyetinde tutarak menfaatini fakirlere veya hayır cihetine tasadduk etmesi” şeklindeki tarifinde vakıf işlemini bir tür âriyet niteliğinde görerek vakfedilen malın hükmen vakıf yapanın mülkiyetinde olduğunu belirtirken, önde gelen iki talebesi (İmâmeyn:) Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed eş-Şeybânî (v. 189/805) kişinin mülkiyetten çıkararak Allah’ın (yani kamunun) mülkü haline geldiği görüşündedir. Hanefî mezhebinde doğurduğu sonuçlar bakımından İmâmeyn’in görüşü fetvada esas alınmış, buna bağlı hükümler ve uygulama bu kapsamda şekillenmiştir. Şâfiî ve Hanbelî fakihlerinin vakıf tanımları, İmâmeyn’in görüşüne yakındır; Mâlikî fakihleri ise Ebû Hanîfe’nin tanımını menfaatleri de içerecek şekilde genişletmişlerdir.⁶¹ Fıkıh literatüründe bir malın mülkiyetinin Allah’a ait olması ifadesiyle, o malın kamu malı statüsünü elde etmesi anlamı kastedilir. Bu duruma göre, bir mal vakfedildikten sonra mâlikin mülkünden çıkarak kamu malı özelliğini kazanmakta, başka bir ifadeyle, ilelebet özel mülkiyete konu olmaksızın hükûmî şahsiyet kazanmakta, menfaati ise ilgili yerlere tahsis edilmektedir.⁶²

Kur’ân-ı Kerîm’de malların Allah yolunda harcanması,⁶³ fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak edilmesi,⁶⁴ iyilik yapma ve takvada yardımlaşma,⁶⁵ hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen ayetler⁶⁶ İslam toplumunda vakıf uygulamalarının fikri alt yapısını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber (sav) ve ashabının söz ve uygulamalarında vakıf kavramı ve kurumu için başlangıç ve dayanak teşkil edecek

⁶⁰ Ahmet Turan Yüksel, “Türk-İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Bahar 2002), 47.

⁶¹ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

⁶² Emrullah Dumlu, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (30 Aralık 2015), 306.

⁶³ Bakara 2/195, 261.

⁶⁴ Bakara, 2/215.

⁶⁵ Mâide 5/2.

⁶⁶ Bakara, 2/148.

pek çok örnek bulunmaktadır.⁶⁷ Konuyla ilgili rivayetler arasında özellikle Rasûlüllâh'ın (sav), kişinin ölümüyle amel defterinin kapanacağı, ancak üç konuda sevap yazılmasının/almanın devam edeceği ve bunlar arasında "Sadaka-i Cârîye"nin, hayrı/sevabı devam eden sadakanın da bulunduğunu belirttiği hadis⁶⁸ ile daha hayatta iken kendisine bırakılan arazileri,⁶⁹ vefatından sonra da Fedek ve Hayber yöresinde payına düşen arazilerden bir kısmını ailesine, geriye kalan kısmını da Müslümanlara vakfetmesi⁷⁰ bu kurumunun sünnetteki dayanakları arasında yer almaktadır. Yine Hz. Ömer'in (ra), Rasûlüllâh'a (sav) gelerek Hayber'de çok hoşuna giden hurma bahçesi konusunda görüşünü sorması örneğinde görüldüğü gibi ashabına açıkça vakıf uygulamasını teşvik etmektedir. Burada Hz. Peygamber (sav), ona "Dilersen (bahçenin) aslının tutup, gelirini tasadduk edersin" şeklinde cevap vererek açıkça arazinin Müslümanlarını yararına vakfedilmesini tavsiye etmektedir. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra) bahçeyi kimseye satılmaması, hibe edilmemesi ve miras kalmaması şartıyla vakfetmiş, daha sonra buradan elde edilen gelirler ihtiyaç sahibi kimselere dağıtılmıştır.⁷¹

Temel İslam hukuk kaynaklarında "Kamu tasarrufunda Allah hakkı" olması cihetiyle vakıf kurumu hakkında en ince detaylara dikkat edilerek pek çok düzenleme yapılmıştır. Burada kuruluş, işleyiş ve konusunun meşrû/hukuka uygun, müteveli heyetinin/yöneticilerin ehil kimseler olması, usulsüzlüklerin ortaya çıkmaması için kadılar tarafından tescil ve kontrolünün yapılmasının gerektiği hususları ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Vakıflarda dikkat edilmesi gereken diğer önemli bir konu, kuruluş amacına uygun olarak devamlılığının sağlanmasıdır. Bu konuda vakfiyede belirlenen şartlara uyulup uyulmadığı kâdı veya naîbi tarafından denetlenmiştir. Genel olarak vakıflar belirli bir amaca yönelik olarak kurulmakta ve vakfeden kimse bu arzusunun devamını istemektedir. Bu şarta riayet edilmediği takdirde kurumun zarar görmesi ve devam etmemesi, yapılan hizmetlerin de akamete uğrama ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle İslam hukukunda vakfedenin belirlemiş olduğu meşru şartlarına riayet edilmesi gerekli görülmüş ve bu husus "*Şart-ı vâkıf nass-ı Şâri gibidir*" şeklinde kurullaştırılarak, adeta vakıf için belirlenen şartlar ayet ve hadisle (nass) eşdeğer bir konumda düşünülmüştür.⁷²

Tarih sahnesinde yer alan İslâm ülkeleri genel olarak incelendiğinde farklı amaçlarla vakıfların tesis edildiği görülmektedir. Bunlar arasında dinî nitelikli ve eğitimle alakalı kuruluşlar (cami, mescid, medrese, dârülkur'ân, dârülhadis), sûfîler için barınma ve toplanma yerleri (tekke, zaviye, hangah, ribât), fakirlere yemek dağıtan aşevleri (imâret), sosyal nitelikli toplantı yerleri olarak da kullanılan kabirler (türbe), sağlık kuruluşları (bimaristan, darüşşifa), şehirlerde ve kırsal kesimlerde bayındırlık hizmetleri (yol, köprü, kervansaray, sulama kanalı, kale, deniz feneri, kanalizasyon, su yolu ve çeşmeler) bulunmaktadır.⁷³ Dönemlerinde halkın ihtiyacı temel alınarak, bunu gidermek amacıyla kurulan bu müesseseler, süreç içerisinde İslam coğrafyasına yayılarak, çeşitlenmiş ve faaliyetlerini genişleterek varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Ülkemizde Osmanlı Devleti'nden intikal eden pek çok vakıf, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesine alınarak yönetim ve işletimleri, bu kurum tarafından üstlenilmektedir. Müdürlüğe bağlı vakıf emlak ve

⁶⁷ Mustafa Yiğitoğlu, Mustafa Göregen, "Economic and Commercial Relations of the Prophet Muhammad with the Jews" *Afro Eurasian Studies* 7/2 (Fall). 236-253.

⁶⁸ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), "Vasiyyet" 14.

⁶⁹ Müslim, *Sahîh*, "Fedâilü's-sahâbe" 196.

⁷⁰ Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîh* (Dâru Tavki'n-necât, 1422), "Vesâyâ" 1; Müslim, *Sahîh*, "Cihâd" 51-55.

⁷¹ Buhârî, *Sahîh*, "Şurût" 19; Müslim, *Sahîh*, "Vasiyye" 15-16.

⁷² Ali Himmet Berki, "Vakıflar ve Vakıfların Şartları", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 3/2-3 (Mart 1964), 46.

⁷³ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

araziler kiraya verilerek; zeytinlik, incirlik vb. bahçeler ise elde edilen ürünler satılarak gelirleri devlet kontrolünde belirlenen yer ve hizmetlerde kullanılmaktadır. İdaresini bizzat devletin üstlendiği veya özel şahıslar tarafından kurulan diğer vakıflar, daha çok sosyal yardımlaşma ve dini-hizmetler alanında faaliyet göstermekte, ayrıca bu amaçla yapmış oldukları harcamalarla iktisadi hayat içerisinde yer alarak ekonomiye çeşitli katkılar sunmaktadır.

Günümüzde akademik alanda vakıflar üzerinde pek çok çalışma yapılmış: kitap ve makaleler yazılmış, kongre ve sempozyumlar düzenlenmiştir. İlahiyat alanında yapılan çalışmalarda vakıflarla ilgili İslam hukukunda yer alan düzenlemeler ve konunun uhrevi yönü öne çıkartılarak, dini ve sosyal hizmetlerdeki etkisi üzerinde durulmuş, buna karşılık konunun iktisadi boyutuna çok az yer verilmiştir.

II. Günümüz İktisadi Hayatında Vakıflar

Ülkemizde vakıf kurumu, farklı nedenlerle tarihi süreçte görülen parlak günlerini geride bırakmış, eski güç, yaygınlık ve faaliyet alanlarını da kaybetmiştir. Günümüzde birkaç başlık altında toplanabilecek olan bu faaliyetler: özellikle eğitim, sosyal yardım, sağlık ve sosyal hizmet alanlarında yoğunlaşmaktadır. Vakıflar genel müdürlüğü verilerine göre 2019 yılında ülkemizde vakıfların faaliyet alanları ve sayıları şu şekilde gösterilmektedir:⁷⁴

2019 YILI İÇERİSİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLERİN
SEKTÖREL BAZDA VAKIFLARA DAĞILIMI
(Yeni Vakıf Sayısı)

SEKTÖR ADI (*)/ VAKIF SAYISI	Eğitim	Sosyal yardım	Sağlık	Sosyal hizmet	Sosyo-kültürel, tarih	Diğer	Mesleki eğitim	Sanat	Çevre	Bilim-Teknoloji	Kalkınma	Hukuk, insan hakları, demokrasi	Spor	Tarım hayvancılık	Personele yardım
(*) Yeni vakıflar, vakıf senetlerinde belirtilen amaçları doğrultusunda faaliyet gösterebilmektedir. Bir vakfın birden çok alanda faaliyette bulunabilir. Tablodaki vakıf sayıları bu çerçevede değerlendirilmelidir.	1.720	1.530	1.638	1.420	820	378	235	439	431	425	299	264	282	243	247

Tabloda yer alan verilere bakıldığında günümüzde, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi toplum hayatında ihtiyaç duyulabilecek her alanı kapsayan vakıf faaliyet çeşitliği görülmemektedir. Ayrıca doğrudan iktisadi hayat içerisinde yer alarak üretici ve tüccara faizsiz kredi desteği sağlayarak para vakıfları işlevini sürdüren bir vakıf faaliyeti de bulunmamaktadır.

Para vakıflarının Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayat içerisinde oldukça güçlü etkisi olmuştur. Vakfiyeler esas alındığında bu vakıflar, ilk olarak 896/1490, son olarak da 1347/1928 yılında kurulmuştur. Buna göre, ilk ve son vakfiye arasında 451 sene gibi uzun bir zaman dilimi bulunmaktadır.⁷⁵ Başlangıçta Rumeli bölgelerinde yayılan para vakfı temayülü, daha sonra ülkenin genelinde uygulama alanı bulmuştur. Dönemin hukukçuları arasında faiz noktasında ciddi tartışmaları⁷⁶ da beraberinde getiren bu vakıflar, özellikle Kanuni Sultan Süleyman (v. 974/1566)

⁷⁴ https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/11-sektorel-bazda-yil-icin-de-gerceklestirilen-faal.pdf (07.11.2020)

⁷⁵ İsmail Kurt, *Para Vakıfları –Nazariyat ve Tatbikat-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 225.

⁷⁶ Bkz. Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (30 Aralık 2005), 33-58; Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)", 307 vd.; Abdulkadir Atar, *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 170 vd.

devrinde yapılan yasal düzenlemelerle kurumsallaşarak⁷⁷ tüccar, esnaf ve sanatkârlara faizsiz kredi desteği sağlanmasında ve ekonomik faaliyetlerin canlılık kazanmasında oldukça önemli görevler ifa etmiştir.⁷⁸

Osmanlılardan önce ve yıkılışından sonra diğer İslam ülkelerinde para vakıflarının uygulandığına dair bir bilgi veya örnek yoktur. Güncel durum, vakıflara bir daha böyle bir imkân ve faaliyet alanı verilemeyeceği anlamına gelmez. Uygun zaman ve zemin oluşturulduğunda benzer kuruluşların faaliyette bulunması pekâlâ mümkün olabilir. İslam hukukunda, belirlenen kurallara riayet edildikten sonra böyle oluşumlara engel bir durum veya düzenleme bulunmamaktadır. Aksine konunun tarafları arasında yapılacak yeni istişâri çalışmalarla daha sağlıklı, farklı ve gelişmiş vakıf uygulamaları hayata geçirilebilir.

Günümüzde vakıfların iktisadi hayata daha çok eğitim, iş ve hizmet alımı şeklinde müdahil oldukları görülmektedir. Faaliyet alanları için yapmış oldukları alım, sektöre çeşitlilik katarak ekonomiyi canlandırmakta, böylelikle iş sahaları genişlemekte, üretim imkânları ve istihdam artmaktadır. Hayır amaçlı ayrılan paraların, İslam dininde haram ve günah kabul edildiği için faize yatırılmayıp, mal ve hizmet alımı şeklinde piyasaya girmesiyle hem sektör sahipleri hem de çalışanlar kazançlı çıkmaktadır. 2019 yılı esas alındığında ülkemizde faaliyet gösteren vakıfların aktif varlıklar toplamının 82.487.000.000 ₺ ulaştığı görülmektedir.⁷⁹ Böylesine büyük bir maddi varlığın ekonomiye sağlayacağı katkı da elbette büyük oranda olacaktır.

III. Vakıfların Faaliyet Alanları

Ülkemizde iktisadi hayata katkı sağlayarak sektörü canlandıran vakıfların faaliyetleri -yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi- genel olarak eğitim, sosyal yardım ve sosyal hizmet olmak üzere üç alanda toplanmaktadır.

1. Eğitim Vakıfları

Toplumun her kesimine hitap eden bu vakıfların ana faaliyet alanı eğitim verme ve eğitim desteğidir. Özellikle zeki ve başarılı olup öğrenim hayatını sürdürebilmek için maddi desteğe muhtaç olan öğrenciler gözetilmektedir. Eğitim süresince nakit olarak ödenen burs yanında ihtiyaç duyulabilecek kitap, kırtasiye, araç-gereç, yeme, içme, barınma, ulaşım vb. konularında karşılıksız destekler sağlanmaktadır. Bu imkânlardan özellikle devlete bağlı her düzeydeki okullar, Kur'an kursu ve eğitim merkezlerine devam öğrenciler yararlanmaktadır. Sayıları sınırlı da olsa araştırma-geliştirme ve yurt dışı eğitim desteği veren vakıflar da bulunmaktadır.

Ayrıca son yıllarda devlet eğitim kurumlarına alternatif olarak kurulan vakıf destekli özel eğitim kurumlarının sayısı da artmaktadır. Bu kuruluşlar örgün eğitim faaliyetleri yanında öğrencilerin ihtiyaç duyacağı yabancı dil kursu gibi tek bir amaca yönelik özel eğitim faaliyetleri de icra etmektedir. Okul öncesi eğitimden başlayarak üniversite, yüksek lisans ve doktora eğitimi ile belirli alanlarda özel eğitim desteği veren, sitemli ve bir diğerine bağlı kurumlar şeklinde örgütlenmişlerdir. Eğitim için gerekli öğretmen, hizmet elemanı, bina, donanım ve diğer ihtiyaç maddelerinin temini bu kurumların ana faaliyet alanıdır. Başarılı öğrencilerden tamamen veya kısmen ücret alınmamakta, bunun yanında yurt dışı eğitim desteği sağlanmakta; normal öğrencilerden ise almış oldukları eğitim karşılığında belirli bir

⁷⁷ Nasi Aslan, "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Etkili Olan Faktörler", *Dini Araştırmalar* 1/2 (01 Haziran 1998).

⁷⁸ Abdulkadir Atar, "Osmanlı'da Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları ve Türk Katılım Bankalarının Çalışma Sistemi", *BAKİ DÖVLÖT UNİVERSİTESİ İLAHİYYAT FAKÜLTESİNİN ELMİ MƏCMUƏSİ* 26 (Aralık 2016), 143-172.

⁷⁹ https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/13-yeni-vakiflarla-ilgili-secilmis-veriler-2015-20.pdf

ücret talep edilmektedir. Ayrıca bu kurumlarda görev yapan hoca ve öğrencilere araştırma geliştirme konularında çeşitli destekler ve farklı konularda kurs, seminer imkanları da sağlanmaktadır.

2. Sosyal Yardım Vakıfları

Bu tür vakıflar, yurt içi ve yurt dışı ihtiyaç sahibi kimselere maddi destek temini ve bunların ulaştırılmasını amaçlamaktadır. Özellikle fakir ve yoksul kesime yeme içime, giyim kuşam, barınma konularında maddi yardım; sağlıkta ücretsiz muayene, ilaç ve tedavi giderlerinin karşılanması şeklinde destekler sağlanmaktadır. Ülkemizin refah seviyesi yükseldikçe yapılan sosyal yardımların kapsamı genişlemekte fitre-zekât toplanması, dağıtımı, aşevleri, gençleri evlendirme gibi özel faaliyetler yanında kurban kesimi ve dağıtımı gibi daha büyük ve kapsamlı ulusal ve uluslararası organizasyonlar da düzenlenmektedir.

3. Sosyal Hizmet Vakıfları

Cami, okul, kuran kursu, öğrenci yurdu ve diğer sosyal tesislerin bina yapım, onarım ve bakım işlerinin üstlenilmesi, burada verilen hizmetlerin aksamadan yürütülmesi için gerekli elektrik, su ve doğal gaz gibi zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması bu vakıfların faaliyet alanına girer. Ayrıca kültür merkezi, kütüphane, hastane ve aşevi gibi ihtiyaç duyulan diğer alanlarda da inşa, donanım ve malzeme temini gibi faaliyetler yürütülmektedir.

Sayılan bu faaliyetlerin tümünde vakıflar, özellikle mal ve hizmet alımı şeklinde ekonomik hayat içerisinde yer almakta; kuruluş amaç ve hizmetleri için hedef kitlenin ihtiyaçlarına yönelik olarak harcama yaparak iktisadi hayata katkı sağlamaktadır.

IV. Vakıfların İktisadi Hayata Etkileri

Son dönemlerde ülkemizde kurulan vakıfların iktisadi hayat içerisinde daha çok eğitim, mal ve hizmet alımı şeklinde yer aldıkları, bu alanda faaliyet gösteren sektörle irtibatlı oldukları görülmektedir. Özellikle faaliyet alanları için yapmış oldukları mal ve hizmet alımı üretimi desteklemekte, ürünlere çeşitlilik katarak ekonomiyi canlandırmakta, buna bağlı olarak iş, istihdam ve üretim artışı görülmekte, vermiş oldukları eğitimle sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli elaman ihtiyacı karşılanmaktadır. Hayır amaçlı ayrılan paranın, İslam dininde haram ve günah kabul edilen faiz vb. yatırım araçlarında değerlendirilmeyip, lüks tüketim ve israf kabul edilen alanlarda harcanmayıp, hayır amaçlı alım şeklinde piyasaya girmesiyle hem üretici hem çalışanlar, dolaylı olarak da devlet kazançlı çıkmaktadır.

Özellikle Osmanlı Devleti'nde görüldüğü gibi günümüzde de vakıfların iktisadi hayata önemli katkıları olmaktadır; Koyunoğlu'nun belirlemeleri⁸⁰ esas alınarak bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Tasarruf ve Harcamaya Etkisi

Temel olarak vakıflar, birer hayır kurumudur. Kendilerine ait menkul veya gayrimenkulden elde ettikleri gelirler veya halktan bağış olarak toplamış oldukları paralar hayır yollarına aktarılmaktadır. Bu şekilde, gösteriş ve lüks tüketime harcanarak israf edilen veya atıl kalması muhtemel kaynaklar, zaruri ihtiyaç maddelerinin tüketimine kaydırılarak, israf önlenmekte ve tasarruf sağlanmaktadır.

2. Gelir ve Servet Dağılımına Etkisi

İslam hukukunda servetin belirli kesimlerin elinde toplanarak, aşırı büyümesi ve bir güç haline gelerek sömürü aracına dönüşmesi istenmeyen bir durumdur.⁸¹ Bunun için bir takım dağıtım tedbirleri ve

⁸⁰ H. Hüsnü Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", *Vakıf ve İktisat -Sempozyum-*, ed. Mehmet Kurtoğlu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 51-63.

hukuki düzenlemeler yapılmıştır.⁸² Müslüman toplumlarda vakıf kurumu sevap saikiyle teşvik edilerek herhangi bir zorlama olmadan servetin belirli ellerde birikmesi önlenmeye çalışılır. Bu konuda kurumlar, servet sahibi kimselerin gönlünü kırmadan gelir ve servetin yeniden dağılımına aracılık ederler. Bu şekilde üst gelir grubundan alt gelir grubuna doğru bir transfer sağlanarak aradaki fark kapatılmaya, gelir dengesizliği giderilmeye veya azaltılmaya çalışılır. Bu fonksiyonuyla vakıflar, servetin toplumun değişik katmanlarıyla paylaşımına vesile olduğu için İslam dünyasında sermaye karşıtı akımların oluşmasına engel olmakta ve toplumsal barışın temininde bir nevi sigorta görevi görmektedir.⁸³ Günümüzde bu hususun tam olarak gerçekleştirilemediği özellikle batı toplumları içerisinde gelir dağılımı eşitsizliğinden doğan huzursuzluk, sosyal patlama ve yağmalama örnekleri ortaya çıkmaktadır. İslam dünyasında ise bir takım dağıtım tedbirleri uygulandığı için bu tür olaylar, batıya nispeten daha az olmaktadır.

3. Yatırım ve Üretime Etkisi

Her türlü vakıf kurumunun kuruluş ve inşası ile tefrişi daha sonra bakım, onarım ve benzeri masrafları birer yatırım faaliyetidir. Özellikle dini kurumların tamamı, eğitim kurumları ile bayındırlık işlerinin bir kısmı vakıflar kanalıyla yapılmaktadır. Devletin yatırım ve hizmet imkanının elvermediği durumlarda ve alanda bu tür hizmetler vakıflar aracılığıyla yerine getirilmektedir. Bu tür yatırımların ve faaliyetlerin sürdürülebilmesi için mal ve hizmet alımı gerekmektedir. Vakıflar eliyle yapılan bu harcamalar ekonomiye canlılık katmaktadır. Ayrıca eğitim desteği verilerek sektörün gelişmesi, kendisini yenilemesi sağlanmakta, ihtiyaç duyulan alanlarda nitelikli elaman sıkıntısı giderilmektedir.

4. İstihdam ve Ücret Piyasasına Etkisi

Vakıflar icra ettikleri faaliyetler için eleman çalıştırmakta ve bunlara düzenli maaş ödemesinde bulunmaktadır. Bunun yanında piyasadan satın almış oldukları mal ve hizmet ile istihdam alanı oluşmakta, mevcut olanların da kapasitesi artmaktadır. Faaliyet alanlarının genişlemesi, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin çeşitlenmesi sektöre olumlu katkı sağlamaktadır. Açılan yeni istihdam alanları ve ihtiyaç duyulan işgücüne bağlı olarak işsizlik de azalmaktadır.

Ayrıca vakıflar hizmet verdiği ve bakımlarını üstlendiği fakir ve muhtaç kimselere düzenli ödemelerde bulunmakta, böylece bu durumda olan ve benzer kişilere düzenli gelir imkânı sağlanmaktadır. Maaş ve diğer harcamalarla piyasaya giren para özellikle temel ihtiyaç maddelerine harcanmaktadır. Ortaya çıkan bu hareketlilikten sektör etkilenmekte, dolaylı olarak istihdam artmakta ve devlet kazançlı çıkmaktadır.

5. Sosyal Faydayı Arttırıcı Etkisi

Vakıfların yatırımları özel teşebbüsün “karı maksimize” etme gayesine değil de toplumun ihtiyaçlarını karşılama ve başkalarına faydalı olma gayesine dönük olunca, sosyal faydanın artmasına katkı sağlar. Bu da yatırımların sosyal faydası yüksek olan alanlara kaymasını sağlar ve zenginlerin serveti teşhir etme arzusunun, sosyal fayda ile birlikte gerçekleşmesine yardım eder.⁸⁴

Vakıfların en yaygın hizmet alanı sosyal yardım ve dayanışma hizmetleridir. Hizmet sunulan kimselerden bir karşılık beklenmeden ihtiyaçlarının giderilmesi ana hedeftir. Sosyal yardımlar

⁸¹ Haşır, 59/7.

⁸² Bkz. Ömer Faruk Habergetiren, *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi)* (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2015).

⁸³ Dumlu, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Üleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)”, 304.

⁸⁴ Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, 61.

genellikle zengin kesimden fakir kesime doğru bir gelir/mal transferini içermektedir. Böylece toplumun farklı kesimlerinde, çeşitli nedenlerden dolayı oluşan mali dengesizlik düzeltilmeye çalışılır. Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen "Servetin zenginler arasında dolaşan bir güç olmaması" hedefine ancak, vakıf ve benzeri gönüllü kuruluşlar aracılığıyla toplumun ihtiyaç duyduğu hizmetlerin yapılması, maddi destek ve yardıma muhtaç kimselere ulaşılarak durumlarının düzeltilmesi, böylece refahın toplumun her kesimine yayılarak toplumsal barışın sağlanmasıyla ulaşılabilir. Hz. Peygamber'in (sav) ifadesiyle "Yüce Allah'a insanların en sevimlisi, insanlara en yararlı olandır."⁸⁵

Sonuç

İslam medeniyetini diğerlerinden ayırt edici özelliklerinden birisi olan vakıflar, kurumsal olarak toplumu kenetleyen birer bağ mesabesindedir. İslam'da vakıf kurumu ilk dönemlerden itibaren insan, hayvan ve çevreyi hedefe alarak, herhangi bir karşılık beklentisi içerisinde olmadan çeşitli hayır hizmetleri sunmuştur. Hatta günümüzde devletin zorunlu görevleri arasında yer alan pek çok hizmet, geçmişte vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Vakıflar sosyal yardım, sosyal hizmet, eğitim ve çeşitli bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu çalışmalar sonucunda devletin üzerindeki iş ve mali yük azaltılmış, toplumun her kesiminin farklı ihtiyaçları giderilmiş ve İslam iktisat düşüncesinde hedeflenen servetin belirli kesimlerin elinde birikmesinin önlenmesi ve topluma dağılımına katkı sağlanmıştır.

Ülkemizde genellikle özel şahıslar tarafından kurulan vakıflar iktisadi hayata daha çok eğitim, mal ve hizmet alımı şeklinde katkı sağlamaktadır. Faaliyetlerini icra etmek için piyasadan iş, işgücü ile çalışma konularında ihtiyaç duyulan mal ve hizmet alımı yapmaktadır. Böylelikle ekonomik hayatta süreklilik, canlılık ve istihdama katkı sağlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi direkt olarak iktisadi hayat içerisinde yer alıp talep edenlere kredi desteği veren para vakıfları işlevini yerine getiren bir vakıf ve faaliyeti bulunmamaktadır.

Vakıfların iktisadi hayat içerisinde etkinliğinin artırılması amacıyla yapılacak düzenlemelerle para vakıfları işlevini üstlenen kurumlar ile karz-ı hasen (karşılıksız para borcu) veren vakıflar kurulabilir. Bu kurumlar aracılığıyla iş kurmak isteyenlere eğitim, kuruluş sermayesi ve alet edevat desteği sağlanabilir. İflas eden veya ödeme güçlüğü çeken esnafa faizsiz, uzun süreli krediler verilebilir; mudarebe (emek-sermaye) vb. ortaklıklar kurulabilir. Bu şekilde parasal açıdan sıkıntılı durumda olan kimselerin İslam dininde haram/günah sayılan faizli kredilere bulaşmaları önlenmiş olur. Ayrıca zenginlerin her yıl vermeleri zorunlu olan zekât ve fitr sadakası ile fidye ve kefaretlere toplanması ve dağıtımının sağlanması amacıyla kurumsal olarak faaliyet gösterecek vakıflar kurulabilir. Bu şekilde hizmetlerin daha organize, düzenli ve yaygın hale getirilmesi; ihtiyaç sahibi kimselere maaş vb. düzenli gelir imkânı sağlanabilir.

Vakıf kurumlarının hayır amaçlı yapacağı her faaliyet sonucunda vakıf yapan kişi, dini bakımdan sadaka-i câriye kapsamında sürekli olarak sevap kazanır. Vakfın yapmış olduğu faaliyetlerle iktisadi hayatta bir canlanma, iş ve istihdam artışı görülür. Bunun sonucunda oluşacak hareketlilikten başta devlet olmak üzere tüm toplum kazançlı çıkar.

⁸⁵ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 6/139 (6026).

Kaynakça

- Aslan, Nasi. "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Etkili Olan Faktörler". *Dini Araştırmalar* 1/2 (01 Haziran 1998).
- Atar, Abdulkadir. "Osmanlı'da Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları ve Türk Katılım Bankalarının Çalışma Sistemi". *BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTESİ İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN ELMİ MƏCMUƏSİ* 26 (Aralık 2016), 143-172.
- Atar, Abdulkadir. *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Berki, Ali Himmet. "Vakıflar ve Vakıfların Şartları". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 3/2-3 (Mart 1964), 45-47.
- Berki, Şakir. "Vakfın Mahiyeti". *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 1-8.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîh*. Dâru Tavki'n-necât, 1422.
- Dumlu, Emrullah. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (30 Aralık 2015), 303-337. <https://doi.org/10.29288/ilted.308484>
- Genç, Mehmet. "Vakıf ve İktisat". *Vakıf ve İktisat -Sempozyum-*. ed. Mehmet Kurtoğlu. 25-29. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Habergetiren, Ömer Faruk. *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi)*. İstanbul: Kitabî Yayınları, 2015.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü. "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri". *Vakıf ve İktisat - Sempozyum-*. ed. Mehmet Kurtoğlu. 51-63. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Kurt, İsmail. *Para Vakıfları -Nazariyat ve Tatbikat-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (30 Aralık 2005), 33-58.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-. *el-Mu'cemu'l-evsat*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yiğitoğlu, Mustafa, Göregen, Mustafa. "Economic and Commercial Relations of the Prophet Muhammad with the Jews" *Afro Eurasian Studies* 7/2 (Fall). 236-253.
- Yüksel, Ahmet Turan. "Türk-İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri Ve Önemi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Bahar 2002), 47-54.

BÖLGESEL KALKINMADA BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ: TÜRKİYE UYGULAMASI

Nazım ÇATALBAŞ

Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi İİBF

ncatalbas@anadolu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, bölgesel kalkınmada kalkınma ajanslarının rolü, bölgesel büyüme teorileri ve politikalar ele alınmış ve Türkiye’de kalkınma ajansı uygulaması değerlendirilmiştir. Bilindiği gibi, Sanayi Devrimi ile bazı bölgeler hızla gelişirken bazıları ise gerilemiş, sonuçta, bölgeler arası gelişmişlik farkları giderek artmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşından sonra ise bölgeler arası gelişmişlik farkları hızlanarak artmıştır. İktisat ve büyüme teorisindeki gelişmelere bağlı olarak bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik çeşitli politikalar uygulanmıştır. Günümüzde merkezi hükümet ile yerel aktörlerin işbirliği içinde olduğu ve bölgesel ve yerel girişimleri dikkate alan karma bir kalkınma anlayışı kabul görmektedir. Bu politikaların en önemli araçlarından birisi de bölgesel kalkınma ajanslarıdır.

Türkiye’de ilk kalkınma ajansları 2006 yılında kurulmuş, günümüzde ise 26 kalkınma ajansı faaliyet göstermektedir. Onların en önemli hedeflerden birisi, yerel ve bölgesel aktörleri harekete geçirmek, projeleri desteklemek, mali ve teknik yardım sağlamaktır. Bu süreçte, yerel aktörlerle işbirliği, iç ve dış finansman kaynaklarının bulunması ve bu kaynakların iyi değerlendirilmesi, ajansın ve faaliyetlerinin iyi tanıtılması önemlidir. Bu çalışmada, literatürün yanı sıra 10 adet kalkınma ajansının 2009-2020 dönemine ilişkin faaliyetleri raporları, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın kalkınma ajansları genel faaliyet raporları ve Sayıştay’ın genel denetim raporları incelenmiştir. Türkiye’de kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınmaya katkı bakımından istenen düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Kalkınma ajansları, Bölgesel Kalkınma

ABSTRACT: In this study, the role of development agencies in the regional development, regional growth theories and its practices was discussed, and implementations of development agency in Turkey is evaluated. As it is known, with the Industrial Revolution, while some regions developed rapidly others declined, as a result, the development differences between regions increased. After the Second

World War, regional disparities have continued to increase rapidly. Depending on the development economics, various policies have been implemented to reduce regional disparities. Nowadays, a mixed development approach has been adopted, in which the central government and local players cooperate and take into account regional and local initiatives. One of the most important tools of these policies is regional development agencies.

The first development agencies in Turkey were founded in 2006, at the present time, 26 development agencies operate. The most important goal is to mobilize local and regional actors, support projects, and provide financial and technical assistance. In this process, it is important to cooperate with local actors, to find internal and external financing resources and to make good use of these resources, and to promote the agency and its activities well. In this study, besides the literature, the activity reports of 10 development agencies for the period 2009-2020, the development agencies general activity reports of the Ministry of Industry and Trade and the general audit reports of the Court of Accounts were examined. It is concluded that contribution of development agencies to regional development have not been at the expected level, in Turkey.

Key Words: Regional Development, Development Agencies, Turkey-EU Relationship

GİRİŞ

Bölgeler arasında ciddi gelişmişlik farklarının doğmasında Sanayi Devrimi ile başlayan sürecin önemli etkisi vardır. Bu süreçte bazı bölgelerde yaratılan yüksek katma değer nedeniyle söz konusu bölgeler hızla gelişirken diğer bölgeler geri kalmıştır. Daha sonraki dönemde yatırımların gelişmiş bölgelerde daha yoğunlaşması bölgesel dengesizlikleri artırmıştır. Bölgeler arasında dengesiz büyümenin sebebi ise ekonomik olarak yatırımların genellikle kar maksimizasyonu sağlayabilecekleri yerlerde yoğunlaşmasıdır. Bölgeler arasında oluşan bu gelişmişlik farkını bir nedene bağlamak doğru değildir. Bölgesel gelişmişlik (kalkınmışlık) farklarına ortaya çıkaran nedenleri; coğrafi koşullar, doğal kaynaklar, demografik yapı, bölge halkının yaratıcılığı, sermaye birikimi, bölgenin mallarına olan talep, altyapının niteliği, girişimcilerin yetenekleri vb. şeklinde sıralayabiliriz.

1929 yılındaki Büyük Buhranın (Krizin) ardından ülkelerin yanı sıra bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları dikkatleri üzerine çekmeye başlamışsa (Vatansever Deviren, Yıldız, 2014) da özellikle İkinci Dünya Savaşından sonraki süreçte bölgeler arasındaki dengesizlikleri azaltmaya yönelik politikalara daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu dönemde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkelerinde bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik politikalara ağırlık verilmiştir (Elmas, 2001: 49; Vatansever Deviren ve Yıldız, 2014; İldıraz, 2004: 13).

Bölgeler arasındaki aşırı gelişmişlik farklılığını azaltmak için ekonomik faaliyetleri bölgeler arasında dağılımını yalnızca piyasa güçlerine bırakılmayıp, kısmi bir kamu (devlet) müdahalesi ile yatırımları bölgelere adil dağıtılması gereği ortaya çıkmıştır. Hükümetler hazırladıkları kalkınma planları ve programlarda, bölgesel gelişme farklılıklarının azaltılmasını hedeflemeye başlamışlardır. Kalkınma iktisadında gelişmelerin de etkisiyle daha fazla kamu müdahalesine yer verilmiş, daha sonra neo-liberal politikalar gündeme gelmiş, son olarak kamu özel sektör işbirliği gündeme alan politikalar ön plana çıkmıştır. Ülke geneli ile ilgili kalkınma planları makro ekonomi alanında iken, bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltmaya yönelik politikalar mikro ekonomi ve bölgesel iktisadın ulusal ve bölgesel kalkınmada önemini artırmıştır.

Bu çalışmada, bölgesel kalkınmada kalkınma ajanslarının rolü, bölgesel büyüme teorileri ve politikalar ele alınmış ve Türkiye’de kalkınma ajansı uygulaması değerlendirilmiştir. Bölgesel kalkınma tanımı ve

kapsamı, bölgesel kalkınmaya yönelik yaklaşımlar ve teoriler kısaca açıklandıktan sonra bölgesel kalkınmada yerel aktörlere dayalı kalkınma üzerinde durulmuştur. Bu noktada, bölgesel kalkınma ajansları (BKA) dünyadaki uygulamaları hakkında kısa bilgi verildikten sonra BKA'ların bölgesel kalkınmadaki rolü açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında Türkiye'deki BKA (ülkemizde BKA yerine kalkınma ajansı (KA)) uygulama ele alınmıştır. İlk olarak bölgesel kalkınmada yeni sürecin nereden kaynaklandığı açıklanmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) adaylık sürecinin bölgesel politikaya yansımaları ve uygulamada yaşanan sıkıntılar kısaca bahsedildikten sonra bölgesel kalkınmanın başarılmasında önemli işlev görmesi beklenen KA'ların kuruluş çalışmaları ve bazı faaliyetleri değerlendirilmiştir. Türkiye 26 adet Düzey 2 bölgesinde kalkınma ajansı faaliyet göstermekte, bu KA'ların bölgesel kalkınmadaki rolü Kalkınma Bakanlığı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları (2010-2019) ve Sayıştay Başkanlığı'nın Genel Denetim Raporları (2012-2018) incelenmiş, araştırma sorularına cevaplar aranmıştır.

Bölgesel KALKINMA ve bölgesel kalkınma ajansları

Kalkınma; halkın değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim davranış kalıplarındaki değişimleri de içerecek şekilde toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüme yol açan büyümedir (TDK, 2011: 247). Bir ekonomi için kalkınma ekonomik büyümeden daha kapsamlıdır. Kalkınma kavramı büyümenin yanı sıra ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda yapısal değişim ve dönüşümü ifade etmektedir. Kalkınma ülke ekonomisi ve toplum için köklü değişimdir. Kalkınmanın bölgesel boyutuna bakıldığında, kalkınmanın coğrafi ve nüfus olarak ülke çapına yayılması önem arz etmektedir. *Dar anlamda bölgesel kalkınma;* ülkedeki coğrafi bölgeler arasındaki iktisadi gelişmişlik farklarını gidermek amacıyla kamu otoritelerince izlenen iktisat politikalarıdır (TDK, 2011; 64). Bir başka ifadeyle, bölgesel kalkınma insan kaynaklarının ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi aracılığıyla bölge refahının artırılmasını hedefleyen çalışmalar bütünü olarak da tanımlanabilir (Kılınç ve Işık, 2011: 13). Bölgesel kalkınmanın amaçları; bölgelerin kendi içinde barındırdığı gelişme farklılıklarının azaltılması, bölgelerin küresel rekabet güçlerinin artırılması, yerel dinamiklerin hareket geçirilmesi ve böylece bölgesel potansiyelden faydalanılması ve sonuçta bütün olarak ülkelerin kalkındırılmasını sıralanabilir (Akın, 2006: 29).

Tarihsel gelişimine bakıldığında, küreselleşme süreci ile bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının arttığı, buna bağlı olarak bölgesel kalkınmaya yüklenen anlamın değiştiği görülmektedir. Bu noktada, kalkınma iktisadi/bölgesel kalkınma teorilerindeki gelişmelerinde "bölgesel kalkınma" kavramına yüklenen anlamın ne olduğu, bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde sorumluluk alacak otoritelerin kimler/hangi kurumlar olduğu ve hangi politikaların uygulanması gerektiği ve kamu ve özel sektörünün rolünün ne olması gerektiği zaman içinde değiştiği görülmektedir.

İlk başta bölgesel kalkınma ile ilgili bir kaygının olmadığı durumdan bölgesel kalkınmada sorumluluk ve karar almanın sadece merkezi hükümete yüklendiği süreç söz konusu iken, 1929'daki küresel krizden sonraki süreçte bölgesel kalkınmada sorumluluk ve karar alma süreçlerindeki belirleyici rol kamuya geçmiştir. Keynesyen politikaların bütçe üzerinde oluşturduğu baskılar ve diğer gelişmelerin etkisiyle neoliberal politikalar tekrar gündeme gelmiştir. Kalkınma iktisadi ve bölgesel iktisattaki gelişmelerin etkisiyle sorumluluk ve karar alma süreçlerindeki belirleyici rol artık kamu özel sektör işbirliğinde yerel aktörlere bırakılmaya başlanmıştır.

Bölgesel Kalkınma Teorilerinde Bölgesel Kalkınma Ajansları

Alansal (mekânsal) ekonominin kurucusu Von Thünen'in (1826) yanı sıra A. Weber (1909), T. Palander (1935), A. Lösch, W. Christaller (1953) çalışmaları ile üretim ve kuruluş yerlerinin nerelerde olması gerektiği ile ilgili öncü çalışmaları ile bölgesel iktisada katkı yapmışlardır. W. Christaller "merkezi yerler teorisi"nde yerleşme merkezleri arasındaki ekonomik ilişkileri göz önüne alarak ekonomik faaliyetlerin coğrafik mekanda dağılımını ve yerel yığılmaları açıklamıştır.

Bölgesel kalkınma (gelişme) teorilerinin temeli, Von Thünen'in mekan (alan) ekonomisi ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında makro ekonomik büyüme ve kalkınma dallarının ortak alanında ortaya çıkan çalışmalara dayanmaktadır (İldırar, 2004: 45). Bölgesel kalkınmaya yönelik çalışmaların daha çok 1950'lerin sonuna doğru ortaya çıktığı görülmektedir. A. Isard (1960) kuruluş yeri teorisini genişleterek bölgesel ekonomi alanına katkı yapmış, V. Böventer, F. Perroux ve J. R. Boudeville de alan ekonomisi ve ekonomik kalkınmanın alana yayılması ile ilgili çalışmalar yapmıştır (Dinler, 2008; 37-38).

Bölgesel kalkınmanın temel argümanlarını belirlemeye yönelik teorik çalışmaların ise 1980'li yılların sonlarına kadar büyüme ve kalkınma kavramlarının farkına dayanılarak iki grupta toplandığı görülmektedir. 1990'ların başlarında ise büyüme literatüründeki gelişmelere paralel olarak bölgesel gelişme konusunda yeni yaklaşımlarda ortaya çıkmıştır. Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının nedenleri ve çözüm önerileri noktasında iktisatçılar ve diğer sosyal bilimcilerin yanı sıra politikacılar farklı yaklaşımlar sergilemektedirler. Bu farklılıkta bölgesel gelişmeye yüklenen anlam kadar bölgelerin ve ülkelerin içinde bulunduğu şartlarında önemli rolü vardır.

Bölgesel kalkınma (dar anlamda bölgesel büyüme) ile ilgili geliştirilen teoriler önceki teorilerin eksikliklerini gidermeye çalıştığı görülmektedir. Bölgesel büyümeye yönelik çalışmalar büyük ölçüde büyüme teorisinin etkisinde kalmıştır (İldırar, 2004: 46). Bu kapsamda, Keynesyen bölgesel kalkınma teorilerinde başlayarak neo klasik ve içsel büyüme teorilerinden etkilenen bölgesel kalkınma teorileri ile yeni coğrafi yaklaşım ile yeni bölgeselcilik yaklaşımında bölgesel kalkınmada bölgesel kalkınma ajanslarının rolü ele alınmıştır.

Keynesgil Büyüme Modellerinde Bölgesel Kalkınma

Keynesgil bölgesel büyüme modelinde marjinal tüketim eğilimi önemli bir değişkendir. Modelde, bölgenin büyüklüğü, endüstriyel yapısı ve bölgenin konumu, yerel ürünlere olan marjinal tüketim eğilimini etkileyerek Keynesyen bölgesel çarpanın büyüklüğünü belirlemektedir. Bölgesel düzeyde çarpanın büyüklüğü ise ekonomik büyüme etkilemektedir. Bölgesel düzeyde çarpan ne kadar büyük olursa, ekonomik büyüme o kadar yüksek olacaktır. Bu noktada çarpanın büyüklüğünün artırılması için marjinal tüketim eğilimi büyük öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Keynesyen temelli bir diğer büyüme modeli olan Harrod-Domar büyüme modelinde ise belirleyici değişkenler ise tasarruflar ve yatırımlardır. Modelde, ulusal gelirin belirlenmesi noktasında ekonomik büyüme, yatırım miktarına bağlıdır, yatırım miktarı ise tasarruf düzeyine bağlıdır. Sonuç olarak büyümenin temeli, tasarruflardır.

Sonuç olarak Keynesgil bölgesel büyüme modelleri talep yanlı bir teori olduğu için marjinal tüketim eğilimi ve tasarruflara odaklanmıştır. Model doğrudan arz ile ilgilenmemiştir. Diğer yandan, modelin bölgelerarası geri beslemeyi ihmal etmesi, tek sektörü ele alması ve faktör piyasasını göz ardı etmesi ise modelin eksik taraflarıdır. Bu eksiklikler bölgesel kalkınmada Keynesyen politikaların başarısızlığına doğrudan etki etmiştir.

Keynesyen kalkınma iktisatçıları, devletin aktif rolünün önemini genel ekonomik kalkınmanın yanı sıra bölgesel kalkınma (gelişme) açısından da ele almışlardır. Keynesyen bölgesel kalkınma politikalarında ulus-devletin inisiyatifi doğrultusunda bölgesel kalkınma dengeli bir şekilde sürdürülmüşse de devletin üzerine düşen yükün fazlalığı kamu bütçeleri üzerinde baskıyı artırmıştır. Ayrıca, özellikle 1970'lerde dünya ekonomisinde ortaya çıkan krizlerin bütçe dengelerini olumsuz etkilemesi sebebiyle yatırımlara yeterli kaynak ayrılamaması, Keynesyen bölgesel kalkınma politikalarında başarısızlığa neden olmuştur.

Neo Klasik Büyüme Modelinde Bölgesel Kalkınma

Neo klasik büyüme modeli, Keynesgil büyüme modelinin aksine, devletin ekonomideki faaliyetlerinin ve belirleyici rolünün azaltılması, piyasanın kendi iç dinamiklerine bırakılması gereği üzerinde durmaktadır. Böylece, rasyonel davranan iktisadi birimlerin kararlarının piyasayı etkinleştireceği öngörülmektedir. Modelde, analiz üretim fonksiyonları aracılığıyla yapılmaktadır. Modelde, emek ve sermayenin yanı sıra teknolojik gelişme de analize dahil edilmiştir. Neo klasik bölgesel büyüme modeli Keynesyen modelin aksine arz yanlıdır.

Neo klasik büyüme modelinde "*yakınma hipotezi*" bölgesel kalkınma açısından önemli bir işleve sahiptir. Yakınsama hipotezinde, üretim faktörlerinin bölgeler arasında tam serbestiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımdan hareketle zamanla az gelişmiş ülkeler (bölgeler) ile gelişmiş bölgeler arasında farkın kapanacağı ileri sürülmektedir. Bu noktada tam bir uzlaşma sağlanamadığı (Berber, 2017: 202) gibi uygulamada da teoriden farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, devletin ekonomideki faaliyetleri ve belirleyici rolünün azaltılması, piyasanın kendi iç dinamiklerine bırakılması önerilmiştir.

Neo klasik bölgesel büyüme modeli yakınsama hipotezi ile bölgeler arasındaki farkların azalacağını ileri sürmüşse de uygulama sonuçları aksini göstermiştir. Uygulamada, dezavantajlı bölgeden avantajlı bölgeye doğru üretim faktörlerin göçü bölgesel büyümeyi olumsuz etkilediği görülmüştür (İldırar, 2004: 55). Bu gelişme neo-klasik büyüme modelinin zaafıdır, çünkü küresel rekabete hazır olmayan yerel ekonomiler başarısızlığa itilmektedir. Mekandan bağımsızlaşan, üretim ve dağıtım konusunda küresel piyasalardan uzak kalan yerel bölgeler, küresel rekabete dayanamadığı için giderek marjinalleşecektir (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2014). Bu durum ise bölgeler arasındaki büyüme farklılıklarını artıracaktır. Modele göre, bölgeler arası farklılığın oluşmasında emek ve sermaye stoku ile teknolojik gelişmedeki farklılıklar önemli rol oynamaktadır.

İçsel Büyüme Teorilerinde Bölgesel Kalkınma

İçsel büyüme teorisi neo klasiklerin ileri sürdüğü yakınsama hipotezi red eder. Teoriye göre, az ülkeler (bölgeler) gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler (bölgeler) ile aralarındaki gelir farkları giderek artacaktır (Berber, 2017, 203). İçsel bölgesel büyüme teorisinin varsayımları arasında sermayenin artan getirisi ve eksik rekabet piyasalarının varlığı, dışsallık ve taşmalar ile teknolojik gelişmenin içsel bir değişken olarak kabulü, beşeri sermayenin öneminin vurgulanması ve sosyal altyapının büyüme sürecinde önemli bir faktör olduğu yer alır. İçsel bölgesel büyüme teorileri bölgesel kalkınmada yereli ve bölgeyi esas alan, rekabetçi üstünlük için yerel dinamikleri vurgulayan ve içsel potansiyelin önemine vurgu yapmaktadır.

İçsel bölgesel büyüme teorileri, neo-klasik modelin aksine, ekonomik kalkınmayı sistemin içindeki değişkenlerle (*bilgi birikimi, beşeri sermaye, Ar-Ge, teknolojik gelişmeler, finansal yenilikler, devletin yeni rolü ve piyasa yapıları vb*) açıklamaya çalışmıştır (Türker, 2009: 88). İçsel bölgesel büyüme teorisi bölgelerin kendi öz kaynaklarına dayanarak bölgesel refah yaratıcı mekanizmaları ortaya çıkarmayı, bölgelerin

kendi kalkınma süreçlerine egemen olmalarını ve bu sürecin özneleri durumuna gelmelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Çakmak ve Erden, 2004: 82).

İçsel büyüme teorisinde ekonomik büyümenin sağlanması için devletin sorumlulukları artmış, devletin rekabetçi ve dengeli bir ekonomik ortam yaratmada yükümlülüğü genişlemiştir. Devlet, Ar-Ge faaliyetlerini gerçekleştiren firmalara doğrudan katkıda bulunarak, piyasada gerekli yasal düzenlemeleri yaparak, özellikle fikri mülkiyet haklarını koruma altına alarak, yenilikçi firmaların Ar-Ge faaliyetlerini teşvik edebilir (Türker, 2009: 93). İçsel bölgesel kalkınma modelinin işlemesi için ekonomik altyapının yanı sıra sosyal altyapı, Ar-Ge harcamalarının teşviki, eğitim, sağlık ve diğer altyapı yatırımları da özenle yapılmalıdır. Uzun vadede, hükümetlerin yenilikçi alanlara sağladıkları yönlendirici ve teşvik edici politikalar büyümeyi etkileyebilir. Görüldüğü gibi, içsel büyüme modelleri bölgesel kalkınmada yereli/bölgeyi esas alan, rekabetçi üstünlük için yerel dinamikleri vurgulayan ve içsel potansiyelin önemine vurgu yapmaktadır. Bu modelin işlemesi için ekonomik altyapının yanı sıra sosyal altyapı, Ar-Ge harcamalarının teşviki, eğitim, sağlık ve diğer altyapı yatırımları da özenle yapılması gereklidir. İçsel bölgesel büyüme (geniş anlamda kalkınma) politikalarının uygulandığı, dönemde özellikle AB ülkelerinde BKA'ların hem sayısı hem de fonksiyonları artmıştır.

Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımında Bölgesel Kalkınma

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımından önce ekonomik coğrafya yaklaşımının ekonomik faaliyetlerin neden belli bölgelerden yoğunlaştığına yönelik açıklamalarına kısaca değinmek gerekir. *Ekonomik coğrafya yaklaşımı* ekonomik faaliyetlerin az sayıda yerde yığılmasının nedenini merkezci (yığılma) kuvvetleri ile merkez-kaç (dağılma) kuvvetleri ile açıklamaktadır. *Merkezcil kuvvetler*; emek stoku, firmalar arası önsel ve gerisel bağlantılar ve teknolojik dışsallıklardır. *Merkez-kaç kuvvetler* ise hareketsiz üretim faktörleri, piyasadaki yayılan güçler ve negatif dışsallıklardır (Ekinci ve Ersungur, 2013: 207).

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı ise ekonomik faaliyetlerin bir bölgede kümelenmesini (yığılmasını) ölçeğe göre artan getiriye, ulaşım maliyetlerine, firma ile tedarikçi ve firma ile tüketici arasındaki etkileşim ile açıklamaktadır (Schmutzler, 1999: 356). *Merkez-çevre modeli*, yeni ekonomik coğrafya için başlangıçtaki temel esasları ortaya koyan bir çerçeve sunmaktadır. Krugman (1991), artan ölçek ekonomilerinin var olduğu koşullarda emeğin serbest dolaşımı ve ticari maliyetler arasındaki etkileşim sonucu üretimin belirli bölgelerde yoğunlaştığını göstermiştir. *Merkez-çevre modeli* dışsallıkların pür teknolojik dışsallıklardan daha çok arz ya da taleple bağlantılı olan parasal dışsallıklara dayandırmıştır. Krugman'a göre, merkez-çevre modelinin ortaya çıkışı; ulaşım maliyetlerine, ölçek ekonomilerine ve imalatın ulusal gelir içindeki payına dayanmaktadır (Krugman, 1991: 483). Ulaşım maliyetleri, ölçek ekonomileri ve tarım dışı malların harcamadaki payını temel alan kimi göstergeler, kritik bir eşiği geçtiği zaman, nüfus yoğunlaşmaya ve bölgeler ayrılmaya başlamaktadır. Bu süreç, kendini besleyerek devam etmektedir (Krugman, 1991: 487).

Krugman (1991), merkez-çevre modelini aşırı basitleştirilerek ele almış, belirli endüstrilerin yerleşim yeri hakkında hiçbir şey belirtmemiştir. Dixit-Stiglitz (1977) monopolcü rekabet modeli şartlarında farklılaştırılmış ürünleri artan getiri ile üreten firmaları göz önüne alarak yığılma ve uzmanlaşmayı açıklamışlardır (Ekinci ve Ersungur, 2013: 222). Venables (1996) ise emeğin hareketsiz olması durumunda bile belli bir yerde yığılmanın olabileceğini göstermiştir (Venables, 1996: 356).

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı temelde ortodoks ekonomi kavramlarını ağırlıklı olarak kullanmışsa da neo-klasik teorilerin genel bakış açısı olan ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet kavramlarını esnetmiş, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabeti modele eklemiştir. Sonuçta yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının olay ve olgulara neo-klasik görüşten daha geniş bir bakış açısı sunmuştur. Yeni ekonomik

coğrafyanın başlıca temel katkısını mekansal ekonomik kalkınma analizinin geleneğinden elde edilen yığılma, uzmanlaşma, kentleşme, merkez ve çevrenin oluşumu, belli modellerin birikimli olarak güçlenmesi gibi bilgileri kullanmak ve bu süreçten geçen modelleri tutarlı bir çerçeve içerisinde mikro temellerle geliştirmek şeklinde ifade edebilir (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2014).

Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımında Bölgesel Kalkınma

1990'lı yıllarda küreselleşmenin yarattığı sorunların da etkisiyle bölgesel kalkınma konusunda devletin rolü tekrar vurgulanmaya başlamıştır. Bu noktada, piyasa sisteminin işleyebilmesi ve korunabilmesi için düzenleyici bir kurum olarak devletin varlığı gereklidir. Çünkü, bölgelerin uluslararası piyasalara eklenme çabalarının yalnızca piyasa güçlerine bırakılması yeterli değildir. Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, yerel kaynakların harekete geçirilmesi üzerine kurulu bir çözümler sunmaktadır (Amin, 1999: 375). Bu noktada ise devlete yeni görevler yüklenmiş, devlet çeşitli teşvik ve desteklerle piyasa güçlerine ve özel sektöre yardımcı olarak bölgesel/yerel gelişmeye yardım sağlaması öngörülmüştür. Girişimci kent gelişimleri, öğrenen bölgeler, Ar-Ge, yenilikçilik ve ağ tabanlı yönetim yeni bölgeselcilik yaklaşımının öne çıkardığı teşvik ve destekler arasındadır.

Bu yaklaşıma göre, bölgelerin uluslararası piyasaya eklenme çabalarının yalnızca piyasa güçlerine bırakılması doğru değildir. Bu nedenle bölgesel iktisadi gelişmeyi destekleme sürecinde devletin rolü yeniden değerlendirilmelidir. Küreselleşmenin yarattığı bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, piyasanın işleyebilmesi ve korunabilmesi için düzenleyici bir kurum olarak devletin varlığı gereklidir. Yeni bölgeselcilik yaklaşımında, bölgesel kalkınmada devlet güdümünde ya da devlet güdümünden tamamen bağımsız bir kalkınma modeli yerine bölgesel ve yerel girişimleri dikkate alan karma bir kalkınma anlayışı söz konusudur. Devletin buradaki rolü, 1950 ve 1960'ların bölgesel kalkınma yaklaşımlarından farklılık göstermektedir. Yeni süreçte, bölgesel kalkınmada ve bölgelerin küresel ekonomiyle bütünleşmesinde devlete atfedilen yükümlülük, düzenleyici ve bir noktaya kadar destekleyici olmaktadır.

Yeni dönemde, piyasa dostu devlet bağlamında hükümetler ile piyasalar arasında ikame ilişkisinden çok tamamlayıcılık ilişkisi ön plana çıkmıştır. Hükümetler, piyasaların gelişmesi için gerekli kurumsal altyapıyı düzenlemekle görevli hale gelmiştir. Günümüzde devlet, ekonomik etkinliği hedefleyen idari mekanizmalar yoluyla teknolojik gelişmeyi ve yenilikçilik kapasitesinin arttırılmasını amaç edinmiştir. Yeni bölgeselcilik yaklaşımında, devletin görevi, Keynesyen refah devleti anlayışından uzak bir görüntü sergileyerek yerel ekonomiye, küresel ekonominin taleplerine cevap verecek bir nitelik kazandırmaktır. Hükümetler piyasaların gelişmesi için gerekli kurumsal altyapıyı düzenlemekle, ekonomik etkinliği hedefleyen idari mekanizmalar yoluyla teknolojik gelişmeyi ve yenilikçi kapasitesini arttırılmakla bölgesel gelişmeye katkı sağlamaktadırlar. BKA'lar söz konusu bölgenin içsel potansiyelinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesinde ciddi öneme sahiptir.

Bölgesel Kalkınma Politikalarında Bölgesel Kalkınma Ajansları

Genel olarak dünyanın bütün ülkelerinde bölgeler arasında gelişmişlik farkları mevcuttur. Bu farklılıklar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazla iken, gelişmiş ülkelerde nispeten azdır. Ülkeler bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını azaltmak için benimsedikleri iktisat ekollerine (özellikle büyüme ve kalkınma) göre farklı veya benzer politikalar izlemektedirler. Kalkınma iktisadı ve bölgesel iktisattaki gelişmelere bakıldığında, 1929'daki Büyük Bunalım'dan (Buhran) sonraki dönemden 1970'lere kadar olan dönemde bölgesel politikalarda merkezi hükümetlerin ciddi ağırlığı görülmektedir. Bu dönemdeki geleneksel nitelikteki bölgesel politikalarda merkezi hükümet karar alma sürecinde ana role sahiptir.

1970 sonrasında ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin de etkisiyle bölgesel gelişme politikalarında merkezi hükümetin ağırlığının azaldığı ve yerel yönetimlerin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. 1990'lardan sonra bölgesel kalkınmada merkezi yönetimin müdahalesi yaklaşımından uzaklaşarak yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası aktörlerin ön plana çıktığı bir süreç başlamıştır. AB'nin bölgesel politika uygulamaları ile bölgesel gelişmişlik farklarını azaltma göstermiş olduğu başarı bölgesel kalkınmanın başarılması ciddi bir umut olmuştur.

Bölgesel kalkınma politikasının en önemli amacı çeşitli nedenlerle ortaya çıkan bölgesel gelişme farklarını ortadan kaldırmaktır. Bu amaç başarılmazsa, ekonomik büyüme belli bir düzeye ulaştıktan sonra kalkınmaya engel oluşturacaktır. Sorunun çözümü için farklılığa neden olan yapısal faktörlerin değiştirilmesi gerekir (İldırrar, 2004; 21). Bölgeler arasında dengesiz büyümenin sebepleri ortadan kaldırarak yatırımları diğer bölgelere yayabilecek etkili ve verimli uygulamalar geliştirmek gerekmektedir. Bölgesel gelişme (kalkınma) politikası bölgenin ekonomik büyümesini, istikrarını ve bölgeler arasında farklılıkları azaltarak ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacaktır. Bölgesel kalkınmanın en önemli başarısı, bölgede yer alan kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve yönetim mekanizmasını güçlendirmektir (Korkmaz ve Taşlıyan, 2012: 366).

Bölgesel kalkınma politikasının araçları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre, bölgelerin durumlarına göre farklı olabilmektedir. Bu farklılıkları da dikkate alarak genel olarak gelişme politikasının araçlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Bölge planlama, kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesi, yönetsel örgütün bölgesel kalkınma sorunlarına adaptasyonunu sağlamak, mali ve vergisel teşvik önlemleri, girişimciliğin teşvik edilmesi ve diğer araçlar (İldırrar, 2004: 20-21). **Kurumsal nitelikli bölgesel gelişme araçları; kalkınma ajansları**, yatırım destek ofisleri, bölgesel kalkınma planları, operasyonel programlar ve GZFT Analizidir. **Ekonomik nitelikli bölgesel gelişme araçları;** organize sanayi bölgeleri (OSB)/ sanayi parkları, bölgesel yardım uygulamaları, girişim sermayesi, müşterek bölgesel kalkınma uygulamalarıdır. **Sosyal ağ nitelikli bölgesel gelişme araçları;** bölgesel inovasyon sistemi, bölgesel inovasyon stratejisi, iş/inovasyon/teknoloji merkezleri, inovasyon aktarım merkezi, iş/işletme kümeleri/kümelenmeleri, kamu-özel sektör ortaklığı, aracı (katalizör) kurumlar ticari birlikler, bölge içi sektörel sanayi ağları, teknoparklar/teknokentler, iş/işletme kuluçkalarıdır (DPT, 2006: 18-42).

Dünyadaki uygulamalar dikkate alındığında, bölgesel kalkınmayı destekleyici temel araçlarda çok çeşitlilik gözlenmektedir. Çok sayıda, farklı niteliklerde ve farklı işlevlerdeki bu araçlardan en uygun olanı/olanları ülkenin sosyoekonomik, siyasi vb yapısını seçmek büyük önem arz etmektedir (Akın, 2006: 297). Bu araçlar içinde Avrupa ve ABD'deki başarılı uygulamalar nedeniyle bölgesel kalkınma ajanslarının ayrı bir yeri vardır. Bölgesel kalkınma ajansları yukarıda belirtilen araçların önemli bir kısmına kapsayacak şekilde faaliyet gösterebilmektedir.

Bölgesel Kalkınma Ajansları

Dünya Bankası'na göre, bölgesel kalkınma ajansları; asıl misyonu istihdam yaratmak, üretimin çeşitli dallarındaki küçük ve orta ölçekli işletmeleri (KOBİ) geliştirip desteklemek ve bölgenin genel ekonomik durumunu ve fırsatlarını iyileştirmek olan kalkınmaya katalizörlük edebilecek içsel ağları kuran, yürüten ve destekleyen yapılardır (Çakmak, 2006: 64). Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği'ne (EURADA) göre, bölgesel kalkınma ajansları (BKA) bir alanın kolektif veya genel çıkarlarının araştırma, yönetim, finansman veya görevler bakımından yerel, büyükşehir veya bölgesel bir otorite ile önemli ölçüde bağlantılı olan bir ekonomik gelişme görevi yürüten kuruluşlardır (<http://www.eurada.org/about/> 20.11.2020).

AB'de bölgesel kalkınma ajanslarının idari yapısına bakıldığında; merkezi hükümetten bağımsız ve bölgesel düzeyde faaliyet göstermelerine rağmen, çoğunun merkezi hükümetler tarafından kurulduğu görülmektedir. İçsel teşkilatlanmalarında ikili bir yapı mevcuttur. Genel Kurul, Denetim Kurulu, Denetleme Kurulu, Genel Müdür vb idari yapılar BKA'ların idari, mali, tanıtım gibi hizmetleri yürütürken, belli bir konuda çalışan çalışma grupları ya da teknik konular üzerinde çalışan komiteler BKA'ların saha çalışmalarında önemli role sahiptir. Üst idari kurul üyeleri çoğunlukla hükümet tarafından atanmakta ve ajansın kurulmasına katkıda bulunan kişiler arasından seçilmektedir (Ultan ve Saygın, 2016: 80).

BKA'lar belli coğrafi alanda (bölgede) faaliyet gösterirler, BKA'lar söz konusu bölgenin içsel potansiyelinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesinde ciddi öneme sahiptirler. BKA'lar belli bir bölgede (alanda), toplumsal kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla kalkınmanın tüm aktörlerinin aktif katılımı ile yerel ekonomik kalkınmanın stratejik planını hazırlarlar. Bu planı yaşama geçirmek için yerel aktörler arasında koordinasyonu sağlamak, bu amaçla yerel kaynakları harekete geçirmek ve bölge dışındaki kaynakları bölgeye çekmek temel amaçlar arasında yer alır.

BKA'lar finansal bakımdan tamamen veya kısmen merkezi veya yerel yönetimlere bağımlı, yönetsel anlamda ise duruma göre değişen düzeylerde özerkliğe sahip olan kurumlardır (Çakmak, 2006: 65). BKA'ların yönetim yapısında merkezi yönetim, yerel yönetim ve özel kesim (sivil toplum örgütleri) temsilcilerinin birlikte karar almaktadır. Bir nevi bölgesel kalkınma ajansları yerel aktörler arasında belirlenmiş bir buluşma yeridir.

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelişimine Genel Bir Bakış

BKA'lar için ilk örnek 1931'de ABD'de kurulan Tennessee Vadisi Yönetimi'dir (TVA). Bölgesel kalkınma ajansları genellikle Batı Avrupa ülkelerinde 20. yy'nin ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ilk BKA'lar yeniden yapılanma ve mekânsal planlama amaçlarıyla kurulmuşlardır. Bunların ana görevleri doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve endüstriyel parkları yönetmekle sınırlıydı. Keynesyen politikaların uygulandığı dönemde görevleri sınırlı da olsa BKA'lar önemli işlevleri yerine getirmiştir. BKA'lar zamanla inisiyatif olarak bölgelerdeki diğer ekonomik ve sosyal sorunlara da çözüm üretmeye başlamışlardır.

1960 ve 1970'lerde gelişmiş batı ülkelerinin metropollerinde yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler, bu ülkelerdeki bölgesel/yerel kalkınma ajansları sayısının hızla artmasına neden olmuştur. Batı Avrupa'da BKA'ların bölgesel kalkınmaya yaptığı katkı diğer ekonomileri de BKA türü yapılanmaya yöneltmiştir (Çakmak, 2006: 67-68). 1980 ve 1990'lı yıllarda, BKA'lar Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde bölgesel kalkınmada yararlanılan önemli bir araç haline gelmiştir (Ultan ve Saygın, 2016: 76). Kalkınma ajansları özellikle yeni bölgesel gelişme paradigması çerçevesinde bölgesel gelişmenin sağlanması için tasarlanmış bir araç olarak değerlendirilmektedir (Sevinç, 2011: 46). Zaman içinde BKA'lara bölgesel kalkınma stratejisinin uygulanması için daha fazla yetki ve sorumluluk verilmiştir. BKA'lar, yerel ve bölgesel şirketlere mali olmayan hizmetler sunmaya ve tek başlarına veya ortaklıklar kurarak, iş merkezleri, işletme geliştirme merkezleri ve hatta bilim parkları gibi daha da uzmanlaşmış toplumsal altyapıyı geliştirmeye kadar çeşitli görevler üstlenmişlerdir (Çakmak, 2006: 69). BKA'lar bölgesel kalkınmayı gerçekleştirme amacına ulaşmak için bölgesel sorunlarına yönelik politikalar oluşturmuşlar ve bölgesel aktörleri kalkınma sürecine dahil ederek tüm kesimlerin mevcut gelişmelerden fayda sağlamasına odaklanmışlardır. Bölgedeki aktörlerin kaynakları ve çabaları, hedeflerin başarılmasında önemli bir yere sahiptir. Bölgesel kalkınmanın başarılmasında bölge aktörlerin katılımı kadar merkezi hükümetlerin üstleneceği rol ve yapacağı katkılarda önemlidir.

AB'deki BKA'ların idari yapısına bakıldığında, merkezi hükümetten bağımsız ve bölgesel düzeyde faaliyet göstermelerine rağmen, çoğunun merkezi hükümetler tarafından kurulduğu görülmektedir. AB'de, BKA'ların bütçeleri yasal yapıları ve hizmet türlerine göre değişmektedir (Ulan ve Saygın, 2016: 79-80). AB'den sağlanan kaynakların yanı sıra BKA'ların kira gelirleri ve kendi oluşturdukları kaynaklar, harcamaların finansmanında kullanılmaktadır. AB'nin eski ve yeni üyelerindeki BKA'ların en önemli avantajı, Birliğin yapısal fonlarının yanı sıra ulusal fonlardan sağlanan önemli miktardaki kaynaktır.

Küreselleşme eğiliminin hızla artması, rekabete dayalı kalkınma stratejilerinin öne çıkması, bölgelerde kendi kalkınmalarını sağlayacak stratejilerinin geliştirilmesinde, merkezi yönetimin dışında kaynak yaratma, işbirliğini geliştirme, bilgi ve teknolojiye yararlanma çabalarına hız kazandırmıştır. Bu durum, merkezi hükümetlerin bazı kamusal hizmetlere ilişkin yetkilerini yerel yönetimlere aktarmasına, bölgesel gelişmeye ve yeniliğe (inovasyon) daha fazla kaynak ayırmasına, yerel dinamiklere ve sivil inisiyatiflere daha fazla destek sağlamalarına neden olmuştur (Akın, 2006: 296-297).

Bölgesel kalkınmada göz ardı edilmemesi gereken nokta ise BKA'ların tek başlarına kurumsal yapıdaki boşlukların tamamını dolduramayacağıdır. Diğer yerel/bölgesel kurumlarla desteklenmeden ve merkezi kurumlarla aralarında işbölümü belirlenmeden oluşturulacak bölgesel kalkınma ajanslarının etkinliği sınırlı kalacaktır. Bu sebeple, KA'ların yerel aktörlerle birlikte hareket etme imkanlarının oluşturulması, bu aktörler arasındaki işbirliklerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi, bölgesel gelişme için gerekli işgücünün yetiştirilmesi ve fiziki ve sosyal altyapının düzenlenmesi için devlet desteklerinin sağlanması büyük önem arz etmektedir (Arslan, 2005: 286-287).

Türkiye'de Kalkınma Ajansları UYGULAMASI

Türkiye'de kalkınma ajanslarına ilişkin uygulama, politika ve faaliyetlerini değerlendirmeden önce kısaca kalkınma ajanslarının kuruluş sürecine bakmakta fayda vardır. Bu süreçteki kaygılar, çekinceler, beklentiler ve potansiyeller KA'ların başarı düzeylerini etkilediğini belirtmek gerekir.

Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kurulma Süreci

Türkiye'de bölgesel kalkınmada önemli dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999'daki AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin Birliğe aday ülke ilan edilmesidir. Adaylık süreciyle birlikte Türkiye'nin AB müktesebatına uyum çalışmaları başlamıştır. Bu süreçte, Uyum kapsamında AB kısa ve orta vadeli öncelikleri belirlemiştir. Kısa vadeli öncelikli alanlardan birisi de bölgesel politika kapsamındaki düzenlemelerdir. AB ilerleme raporları, katılım ortaklığı belgeleri ve diğer belgelerde, Türkiye'den kısa vadeli öncelikler kapsamında bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi için yerel uzmanlaşma sürecinin hızlandırılması, yerel girişimciliğe canlılık kazandırılması ve yerel kaynakların harekete geçirilmesi yoluyla bölge ekonomisine dinamizm katılarak rekabet gücünün artırılması ve AB bölgesel politikalarına uyum yönünde yasal/idari/mali düzenlemeler yapması talep etmiştir.

Türkiye AB müktesebatına uyum kapsamında Birliğin (AB'nin) İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırma (*Nomenclature of Territorial Units for Statistics: NUTS*) sistemine geçme kararı almıştır. 2001 yılında, eski adıyla Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) koordinasyonunda Devlet İstatistik Enstitüsü (şimdiki adıyla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)) ve İçişleri Bakanlığı'nın katkılarıyla İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) çalışması başlamış, İBBS'ye ilişkin çalışma 2002 yılında tamamlanarak resmi gazetede yayımlanarak kanunlaşmıştır. Buna göre, Türkiye'de Düzey 1 (NUTS 1), Düzey 2 (NUTS 2) ve Düzey 3 (NUTS 3) bölgeleri belirlenmiştir. Düzey 1'e göre 12, Düzey 2'ye göre 26 ve Düzey 3'e göre 81

bölge oluşturulmuştur. Düzey 3 bölgeleri Türkiye'nin 81 vilayetidir (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020922.htm>). Türkiye'nin oluşturduğu bölgelerin nüfusları AB ortalamalarından oldukça yüksektir. Bölgelerin homojenliği ile ilgili özellikle bazı Düzey 2 bölgelerinde iller arasında farklılıklar söz konusudur. Sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasındaki son 4 bölge haricinde, diğer bölgelerde illerin gelişmişlik sıralamasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkları Tablo 1'den rahatlıkla görebiliriz.

AB, Düzey 2 bölgelerinde bölgesel kalkınma ajansları ve bunları tamamlayıcı diğer birimlerin (istatistik ofisleri, yatırım destek ofisleri gibi) ihdas edilmesini istemiştir. Bu yeni idari yapılanma isteği, bazı açılardan Türkiye'nin üniter yapısına bir tehdit olarak algılandığı için söz konusu idari yapıların oluşturulması gecikmiştir. İlk başta bölgesel kalkınma ajanslarının yerine mevcut idari yapıda herhangi bir değişikliğe gitmeden hizmetler birlikleri önerilmiştir. Bu öneri AB tarafından kabul görmeyince, Türkiye kalkınma ajanslarının kuruluşunu öngören kanun hazırlıklarına başlamıştır. AB'nin taleplerini de dikkate alınarak hazırlanan *5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun* 25 Ocak 2006'da kabul edilmiş, 8 Şubat 2006'da resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 5449 sayılı Kanunun amacı; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere oluşturulacak kalkınma ajanslarının kuruluş, görev ve yetkileri ile koordinasyonuna ilişkin esas ve usûlleri düzenlemek şeklinde sıralanmıştır (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm>).

5449 sayılı Kanun'da Türkiye'nin üniter yapısı ile ilgili hassasiyetlerde dikkate alınarak "**bölgesel kalkınma ajansı**" yerine "**kalkınma ajansı**" ifadesi kullanılmıştır. 5449 sayılı Kanuna dayalı olarak 2006'da 2 kalkınma ajansı (KA) kurulmuştur. Diğer yandan, 5449 sayılı Kanunun Türkiye'nin üniter devlet yapısına aykırılıklar taşıdığı gerekçesiyle söz konusu kanunun iptali için Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) başvurulmuştur. Bu nedenle, yeni KA'ların kurulması süreci yavaşlamıştır. 2007'de AYM'nin iptal istemini reddetmesiyle birlikte yeni KA'ların kurulmasının önü açılmış, 2008'de 8 ve 2009'da 16 kalkınma ajansı ihdas edilmiştir.

Kalkınma Ajanslarında Personel Yapısı

2009 yılında 8 kalkınma ajansında 243 personel, 2010 yılında 26 KA'da toplam 795 (bunların 635'i uzman) personel istihdam edilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2010: 19). 2019 yılında KA'larda istihdam edilen toplam 1.263 personelin üçte biri (442) uzman, 229'u yatırım destek ofisi uzmanı, geri kalanı ise destek personeli ve iç denetçilerden oluşmaktadır. 2019 yılında sadece 4 KA'nın (ANKARAKA, DOĞAKA, FKA ve ORAN) iç denetçisi bulunmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019: 11).

Tablo 1'de görüldüğü gibi, KA'ların sorumlu oldukları bölge nüfusları, il sayısı, gelişmişlik düzeyi, uzman ve diğer personel sayısı arasında bir denge sağlanamamıştır. Yaklaşık 15,5 milyon nüfusu olan İSTKA'da 39 personeli mevcut iken, 5,6 milyon nüfuslu ANKARAKA'da 65 personel istihdam edilmektedir. Diğer yandan, en az gelişmiş bölgelerden biri olan ve 4 ili kapsayan 1,1 nüfusu olan SERKA'da 39 personel (11'i uzman) mevcut iken, yine 4 ili kapsayan 2,3 milyon nüfuslu DİKA'da 67 personel (13'ü uzman) çalışmaktadır. Kalabalık ve az gelişmiş bölgelerin personel ve uzman sayısının fazla olması gerekirken, bu denge sağlanamamıştır.

Kalkınma ajansları arasında uygulamada birlik ve eşgüdümün sağlanması için bakanlık (önceden Kalkınma Bakanlığı, şimdi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı) tarafından eğitim ve bilgi paylaşımı (bölge

planlama, teklif çağrısı yönetimi vd.) ile Kalkınma Ajansları Yönetim Sistemi (KAYS), koordinasyon ve izleme ilişkin eğitimlerin yanı sıra diğer eğitimler verilmektedir. Böylece personelin nitelikleri artırılmaya ve KA'lar arasındaki uygulama farklılıklarının ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.

Tablo 1. Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sırasına Göre Kalkınma Ajansları, Kapsadığı İller ve Personel Sayıları

Kalkınma Ajansları	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik	Sosyo-Ekonomik Gelişme	İl Sayısı	En Yüksek ve En Düşük	2019 Nüfusu (bin)	Uzman sayısı	Personel Sayısı
İSTKA	1	4,051	1	1	15.519	21	39
ANKARAKA	2	2,718	1	2	5.640	28	65
İZKA	3	1,926	1	3	4.367	23	42
BAKA	4	1,359	3	5-32	3.227	11	42
BEBKA	5	1,281	3	6-19	4.163	18	41
MARKA	6	1,227	5	4-34	3.962	20	62
GEKA	7	0,884	3	8-15	3.131	19	38
TRAKYAKA	8	0,802	3	9-21	1.831	21	62
MEVKA	9	0,618	2	14-35	2.486	20	48
GMKA	10	0,498	2	20-24	1.771	17	47
ÇKA	11	0,380	2	25-27	4.078	18	51
BAKKA	12	0,286	3	22-46	1.043	10	38
ZAFER	13	0,283	4	23-41	3.120	19	49
ORAN	14	0,168	3	17-63	2.468	17	42
OKA	15	-0,015	3	31-56	2.830	15	47
İKA	16	-0,059	3	30-66	2.838	20	48
DOKA	17	-0,104	6	26-64	2.690	16	68
AHİKA	18	-0,137	5	33-57	1.608	14	52
DOĞAKA	19	-0,197	3	39-58	3.322	18	53
FKA	20	-0,285	4	42-71	1.756	13	52
KUZKA	21	-0,287	3	48-55	793	12	36
KUDAKA	22	-0,459	3	47-65	1.082	11	33
KARACADAĞ	23	-1,220	2	68-73	3.830	15	43
SERHAT	24	-1,424	4	67-80	1.118	11	39
DİKA	25	-1,468	4	72-81	2.307	13	67
DAKA	26	-1,506	4	76-79	2.175	22	59
TR Türkiye			10,9		83.155	442	1.263

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2017) ve TÜİK

Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Bazı Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında 26 KA'nın faaliyetleri genel olarak incelenmiştir. Merkezi düzeyde gerçekleştirilen faaliyetler (Kalkınma Ajansları Yönetim Sistemi Projesi (KAYS), Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı, Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı ve Bölgesel Kalkınma Fonu) ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Koordinasyonunda Yürütülen Diğer Faaliyetler (Değer Zinciri Analizi Çalışması, Mesleki ve Teknik Eğitimin Geliştirilmesine Yönelik Faaliyetler) çalışmanın kapsamı nedeniyle ele alınmamıştır. Kalkınma ajanslarının bölge planı ve kümelenme çalışmalarının yanı sıra özellikle mali ve teknik desteklerin etkinliği ve bölgesel kalkınmaya katkılarına odaklanılmıştır.

Kalkınma Ajansları ve Bölge Planlama

3194 sayılı İmar Kanununda yapılan değişiklikle Kalkınma Bakanlığı (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı) tarafından KA'lara bölge planı hazırlama yetkisi verilmiştir. KA'lar koordinasyonunda bölgesel paydaşlarla yapılan toplantılar ve çalıştaylar, sektörel/tematik analizler ve alt stratejiler, mevcut durum analizleri, bölge mekânsal gelişme şeması çalışmaları gibi süreçler neticesinde bölge planlar ortaya çıkmaktadır. Kapsayıcı ve uygulanabilir bölge planı için geniş bir paydaş tabanına ulaşma ve

paydaşların ekonomik, sosyal ve kurumsal yönleriyle dengeli temsili önemlidir. Bölge planlarını ortaya çıkaran süreçlerde KA'lar belirleyiciliği yoktur, KA'lar sadece paydaş görüşlerinin etkili ve uyumlu bir şekilde oluşturulması konusunda koordinatör ve kolaylaştırıcı rol üstlenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 67).

Ulusal kalkınma planlarına uygun olarak hazırlanan bölgesel düzeydeki planlar, bölgesel kalkınmanın çerçevesi, KA'ların uygulayacakları bölgesel program ve projelerin temelini oluşturması bakımından önemlidir. Ulusal kalkınma planı ile uyumlu bölgesel planlar, ulusal hedefleri gerçekleştirmede bölgelere düşen görevlerin daha net bir şekilde ortaya koyduğu gibi daha odaklı ve etkileri önceden belirlenmiş kamu müdahalelerinin tasarlanması için rasyonel bir politika oluşturmaya imkân sağlayacaktır.

Türkiye'de KA'ların koordinasyonunda hazırlanan ilk bölge planları 2010-2013 dönemini kapsamıştır. Birinci bölge planlarının hazırlandığı dönemde, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) yürürlükte olduğundan dolayı bölge planı ile ulusal kalkınma planı arasında uyumu sağlamak için ilk bölge planı 4 yıllık hazırlanmıştır. İkinci bölge planları ise 10 yıllıktır (2014-2023).

Bölge planları hazırlanırken ulusal kalkınma planlarındaki öncelikler de dikkate alındığı düşünüldüğünde, ikinci bölge planları ile 11. Kalkınma Planı (2019-2023) arasında uyum ve tutarlılık açısından sorunlar olması kaçınılmazdır. Bir başka açıdan bakıldığında, 11. Kalkınma Planı önceden hazırlanan bölge planları dikkate alınarak hazırlanmıştır. 11. Kalkınma Planının sanayi politikaları ile başlıkta bölgesel kalkınma ile ilgili projelerin bölge planlarında belirlenen önceliklerle uyumlu olarak yürütüleceği belirtilmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 58). 10 yıllık bölgesel hedef ve öncelikler belirlendikten sonra ulusal kalkınma hedef ve önceliklerin belirlenmesi, kalkınmada yerel/bölgesel aktörlerin önemini vurgulamaktadır. Burada belirtilmesi gereken KA'ların bölge planların belirleyici olmadığıdır. Bunun bir handikap yaratıp yaratmayacağını ise zaman gösterecektir. İkinci önemli nokta ise ulusal kalkınma planları hazırlanırken 26 adet bölge planının etkili ve verimli bir şekilde kalkınma planlarına aktarılmasıdır. Son olarak, bölge planı için 10 yılın çok uzun bir süre olduğunu ve bazı bölge planlarında güncellemelerin kaçınılmaz olacağını belirtmek gerekir.

Kalkınma Ajansları ve Kümelenme

Bölgelerin kalkınmasında ve rekabet gücünün artırılmasında kümelenmenin geliştirilmesi önemlidir. Kalkınma ajanslarının yıllık faaliyet raporları, kalkınma ajansları genel faaliyet raporları ve 2014-2023 Bölgesel Gelişme Stratejisinde kümelenmenin geliştirilmesinin bölgesel gelişmede etkili bir şekilde kullanılması gerektiği ifade edilmektedir. Uygulamaya bakıldığında, 2010 yılında 7 kalkınma ajansı (AHİKA, BEBKA, ÇKA, DOĞAKA, İZKA, MARKA ve SERKA) tarafından bölgelerinde 8 adet kümelenme çalışmasına aktif katkı sağlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2010: viii). 2012 yılında, KA'lar yürütmüş oldukları küme ve/veya kümelenme potansiyeli olan yığınlaşmaların tespiti çalışması neticesinde 81 adet kümenin analizini yapmıştır. Bu çalışmalardan sonra KA'lar bölgelerindeki potansiyel kümeler için işbirliğini geliştirici faaliyetler ve olgun kümeler için yol haritaları hazırlayacaklardır. KA'lar bölgelerin ekonomik ve sosyal hayatına yön vermek amacıyla çeşitli analiz, strateji ve raporlar üretmişlerdir. Ayrıca, kamu kesimi, özel kesim ve STK'lar ile işbirliğini geliştirmek amacıyla pek çok çalışma yürütülmüş, ortaklıklar geliştirilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 59).

2015 yılında 9, 2016 yılında 13, 2017 yılında 15, 2018 yılında 13 ve 2019 yılında 4 kalkınma ajansı bölgelerinde kümelenme çalışması yapmıştır (Kalkınma Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı). Söz konusu yılların tamamında kümelenme çalışması yapan tek kalkınma ajansı AHİKA'dır. Belirtilmesi

gereken diğ er bir nokta KA'lar tamamı kümelenme faaliyetleri kapsamında bir ç alış ma yapmasa da teklif ç ağ ırısı ve güdümlü proje desteğ i gibi destek araç larla kümelere destek vermektedir.

Proje ve Faaliyet Destekleri Harcamaları

Genel olarak 2006-2020 dönemine bakıldığında, kalkınma ajanslarının kuruluşunu takip eden 2-3 yıllık sürecin kuruluş faaliyetleri ile geçtiğ i görülmektedir. Kuruluş sürecinde, personel giderleri, mal ve hizmet alım giderleri gibi genel hizmetler, giderlerin (harcamaların) büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Örneğ in 2009 yılında kurulan Ankara Kalkınma Ajansı'nın (ANKARAKA) 2010 yılında gerçekleş en 810 bin TL'lik giderinin neredeyse tamamı, 2011 yılında 6,7 milyon TL'lik giderin yaklaşık %77'i ve 2012 yılında ise 26,5 milyon TL'lik giderin yaklaşık %18'i genel hizmetlere aittir. Bu oran, Serhad Kalkınma Ajansı (SERKA) için 2010 yılında %94, 2011 yılında %54 ve 2012 yılında %40, BEBKA için 2010 yılında %100, 2011 yılında %45 ve 2012 yılında %28 olarak gerçekleş miştir (SERKA ve BEBKA, Faaliyet Raporları, 2010-2012). Genel olarak bakıldığında ise KA'ların yaklaşık üç yılda kuruluş sürecini tamamladıkları görülmektedir. Ancak kurumsallaş ma için zamana ihtiyaç olduğ una belirtmekte gerekir.

2019 yılı verilerine göre, Türkiye'deki bütün KA'ların giderleri içinde proje ve faaliyet destekleme giderlerinin payı yaklaşık %54'tür. Türkiye'nin en geliş miş bölgesinde faaliyet gösteren İstanbul Kalkınma Ajansı'nda (İSTKA) bu oran %60, Doğ u Karadeniz Kalkınma Ajansı'nda (DOKA) %13, SERKA'da %25 ve BEBKA'da %45'tir. Genel anlamda KA'lar proje ve faaliyet destekleme konusunda istenen performansı sergileyememiştir. Kuruluş süreci tamamlandıktan sonra genel hizmetlerin giderler (harcamalar) hala içinde önemli bir paya sahiptir.

Kalkınma Bakanlığı (2010-2016) ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın (2017-2019) kalkınma ajansları genel faaliyet raporlarına göre, kalkınma ajanslarının bütçelerinde proje ve faaliyet destekleme faaliyetlerine önemli ölçüde kaynak ayrıldığı halde proje teklifleri gelmediğ i veya gelen projelerin istenen şartları taşımadığı görülmektedir. 2018 yılında, Türkiye'de KA'ların proje ve destekleme faaliyetleri için yaklaşık 1,8 milyar TL ödenek ayrılmış , fakat gerçekleş en tutar ise 285 milyon TL'dir. 2015-2018 yılı verilerine göre, Türkiye'de KA'ların proje ve destekleme faaliyetlerine toplam giderlerinin ortalama %75 pay ayırması öngörölmüş , gerçekleş melere bakıldığında bu oranın %45 ile %65 arasında değ iş tiğ i görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı). Proje ve destekleme faaliyetleri için öngörölen harcamaların gerçekleş memesinde temelde iki sorundan bahsedebiliriz. İlki KA'lar yeterli ölçüde tanıtılmadığı için yerel aktörler mevcut imkanlar haberdar değ il veya bu kuruluş lardan destek almayı düşünmemektedir. İkincisi ise proje hazırlama konusunda yetersizliklerin mevcut olmasıdır.

Türkiye'deki KA'ların merkezi hükümetten aldıkları kaynaklarda 10 yıllık bir dönemde ciddi artış olmamış sa da mevcut kaynaklarında kullanılmadığını belirtmek gerekir. Kalkınma ajanslarının gelirleri ile yerel yönetimlerden özellikle belediyeler aktarılması gereken kaynaklar konusunda çoğ u KA'nın sıkıntı söz konusudur. Bu ise yerel yönetimler ile KA'lar arasında etkin bir iletişimi olumsuz etkilemektedir

Mali Destekler

Mali destekler kapsamında proje teklifi ç ağ ırısı, doğ rudan faaliyet desteğ i, fizibilite desteğ i ve güdümlü proje desteğ i incelenmiştir.

A. Proje Teklifi Ç ağ ırısı

Kalkınma ajansları, 2008-2019 döneminde, proje teklifi çağrısı kapsamında 7.876 projeye yaklaşık 2,4 milyar TL destek sağlamışlardır (Tablo 2). 2009 yılında başvurusu yapılan projelerin yaklaşık %16'sı (414'ü) desteklenirken, 2019 yılında bu oran yaklaşık %33'tür (718). Desteklenen proje oranlarının artmasında başvuruların istenen şartları taşıdığı kadar KA'ların yürüttüğü teknik desteklerin bir etkisi olduğunu vurgulamak gerekir.

Tablo 2. Proje Teklifi Çağrısı Kapsamındaki Projeler ve Destek Tutarları (2008-2019)

Yıllar	Başvuran Sayısı	Proje Desteklenen Sayısı	Proje Desteklenen Oranı (%)	Destek Tutarı (milyon TL)
2009	2.576	414	16	
2008-2012	..	4.044	..	935
2015	5.174	1.300	25	472
2016	3.532	764	22	
2018	3.807	1.050	28	564
2019	2.201	718	33	379
2009-2019	..	7.876	..	2.350

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları**, 2010-2016; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları**, 2017-2019.

B. Doğrudan Faaliyet Desteği ve Fizibilite Desteği

Doğrudan Faaliyet Desteği (DFD), ajansların, proje teklif çağrısına çıkmaksızın, stratejik araştırma, planlama ve fizibilite çalışmalarında yararlanıcılara sağladığı karşılıksız desteklerdir. DFD, 2010-2016 döneminde uygulanmıştır. 2010'da 8, 2012'de 21, 2015'de 21 ve 2016'da 20 kalkınma ajansı proje teklifi çağrısına çıkmış, başvuran 2.886 projenin yaklaşık %29'u desteklenmeye değer bulunmuştur. DFD kapsamında toplam 53 milyon TL tutarında destek sağlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı).

2017 yılında DFD'nin yerine fizibilite destekleri yürürlüğe girmiş, ancak 2018 yılından itibaren destekler verilmeye başlanmıştır. Fizibilite desteği önemli ölçüde DFD ile aynı amaçlara hizmet etmekte olup, bir açıdan bakıldığında DFD'nin daha geliştirilmiş halidir. Fizibilite destekleri ile bölgenin kalkınması ve rekabet gücü açısından önemli fırsatlardan yararlanılmasına, bölge ekonomisine yönelik tehdit ve risklerin önlenmesine, bölgenin yenilik ve girişimcilik kapasitesinin geliştirilmesine yönelik projelerin fizibilite çalışmalarına doğrudan mali destek verilmektedir.

Fizibilite desteğinden yerel yönetimler, üniversiteler, diğer kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, organize sanayi bölgeleri, küçük sanayi siteleri, teknoparklar, teknoloji geliştirme bölgeleri, endüstri bölgeleri, iş geliştirme merkezleri gibi kurum ve kuruluşlar, birlikler ve kooperatifler yararlanabilmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; 2017: 37). 2018 ve 2019 yıllarındaki uygulamalara bakıldığında başvuru yapılan projelerin %45'i desteklenmiş, DFD'ye kıyasla daha yüksek oranda desteklenme söz konusudur. İki yılda 386 projeye 38,3 milyon TL destek sağlanmıştır. 2018 yılında 21 kalkınma ajansında, 2019 yılında ise 22 KA'da fizibilite destek programı uygulanmıştır. 2019'da, KA'ların bölgelerin yenilik ve girişimcilik kapasitesinin geliştirilmesine yönelik projelerin fizibilite desteğine 399 başvuru yapılmış, bunların %45'i ile sözleşme imzalanmış, aynı şekilde de çalışmalarına doğrudan mali destek verilmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı).

C. GÜDÜMLÜ Proje Desteği

Güdümlü Proje Desteği (GPD), bölgesel gelişmenin hızlandırılması, bölgenin rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesi, bölgedeki iş ortamının iyileştirilmesi ve bölgedeki girişimcilik ve yenilikçilik

kapasitesinin geliştirilmesine katkı sağlayabilecek nitelikteki projelerin doğrudan desteklenmesidir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 86). GPD'yi diğer mali destek programlarından ayıran temel fark, proje fikrinin ajans ile paydaşlar tarafından ortak akıl toplantılarında müştereken belirlenmesi ve projelerin ajansın öncülüğünde geliştirilmesidir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019: 40). Kalkınma ajansları iş geliştirme merkezleri, teknoparklar, teknoloji geliştirme merkezleri ve işletmelerin ortak kullanımına açık fuar, ticaret merkezi, sergi salonu, laboratuvar ve atölye gibi büyük bütçeli altyapı ve/veya işletme desteklerini içeren, stratejik önem taşıyan projeleri, güdüleyerek ve koordine ederek bölgesel kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

2012-2019 döneminde GPD kapsamında 83 projeye 411 milyon TL destek sağlanmıştır. GPD kapsamındaki destekler 2012 yılından itibaren verilmeye başlanmış, fakat 2013 ve 2014 yıllarında GPD kapsamında destek verilmemiştir. Proje sayılarında herhangi bir istikrar olmasa da destek tutarında genel bir artış söz konusudur. Projelerin seçilip desteklenmesinde kamu kaynakların etkin kullanımı diğer önemli bir noktadır. Sayıştay denetimlerinde kaynakların etkin kullanımı ve israf ile ilgili tespitlerin bulunması, KA'ların GPD'de daha dikkatli davranması gerektiğini göstermektedir (Sayıştay, 2018: 163).

Tablo 3. Yıllara Göre GÜdümlü Proje Desteği (2012-2019)

Yıllar	KA Sayısı	Proje Sayısı	Destek Tutarı (Milyon TL)
2012	3	3	12
2015	12	14	57
2016	6	9	25
2017	12	33	154
2018	7	9	56
2019	8	15	107
2012-2019	..	83	411

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Teknik Destek

KA'ların verdiği teknik destek programlarının amacı, bölgelerindeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlamaktır. Teknik destek, eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama, geçici uzman personel görevlendirme, danışmanlık sağlama, lobi faaliyetleri ve uluslararası ilişkiler kurma gibi kurumsal nitelikli ve kapasite geliştirici faaliyetler şeklinde gerçekleşen faaliyetleri kapsamaktadır.

2010-2019 döneminde teknik destek kapsamında yaklaşık 7 bin projeye yaklaşık 60 milyon TL tutarında destek sağlanmıştır. Teknik destek için KA'lara başvuru yapılan ortalama her iki projeden biri desteklenmiştir. Söz konusu dönemde, KA'ların tamamının teknik destek vermediği görülmektedir. 2010 yılında 7 KA, 2011'de KA, 2012'den sonraki dönemde ortalama 22 KA teknik destek uygulaması yapmıştır. Örneğin, 2015 yılında BAKA, DİKA, İSTKA, İZKA ve KUZKA teknik destek uygulamasına gitmemiştir (Kalkınma Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı). KUZKA teknik destek için kaynak ayırmış olmasına karşılık, herhangi bir başvuru yapılmamıştır. Bölgesel kalkınmaya destek anlamında doğrudan olmasa da dolaylı olarak teknik desteklerin ciddi bir etkiye sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Yatırım Destek ve Tanıtım Faaliyetleri

Kalkınma ajanslarının sorumlu oldukları bölgelerde öncelikli alanlarında yatırımların artırılması, iş bağlantılarının kurulması, fizibilite çalışmalarının yapılması, yatırımcıların başvuru süreçlerini kolaylaştırılması ve bölgenin yatırım imkânlarının uluslararası alanda tanıtımının yapılması, yatırım çekme gibi görevleri kalkınma ajanslarına bağlı faaliyet gösteren Yatırım Destek Ofisleri (YDO'lar) yürütmektedir. YDO'lar ancak 2012 yılında 81 ilin tamamında faaliyet göstermeye başlamıştır. Kalkınma ajanslarına bağlı YDO'ların çalışma yönetmeliği ise Ağustos 2014'te resmi gazetede yayımlanmıştır (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140827-1.htm>). KA'lar bir taraftan kurumsallaşmaya çalışırken, diğer taraftan da kendi bölgelerinde planlama, destek, tanıtım, koordinasyon, izleme ve değerlendirme becerilerini geliştirmeye çalışmışlardır. YDO'ların kuruluşlarını takip eden ilk yıllarda bölgelerin "Yatırım Tanıtımı ve Yatırım Destek Stratejisi" hazırlamışlar, bu nedenle uygulamaya yönelik destekler daha sonraları yapılmıştır. 2010 yılında bazı KA'lar bölgelerine yönelik "Yatırım Tanıtımı ve Yatırım Destek Stratejisi" hazırlarken, bazı kalkınma ajansları (BAKA, ÇKA, DOĞAKA, BAKKA, FKA, İKA, KARACADAĞ, MARKA, OKA ve ZEKA) ise yatırım destek ve tanıtım ile ilgili çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır (Kalkınma Bakanlığı, 2010: viii, 37).

Tablo 4. Yatırım Destek Faaliyetleri (2015-2019)

Yıllar	İzin ve Ruhsat İşlemlerine Yardımcı Olma	İzin ve Ruhsat Süreci Başarıyla Tamamlanan	İzin ve Ruhsat İşlemleri Sonucu Yapılacak Yatırımın Değeri	Öngörülen İstihdam	YDO Tarafından Düzenlenerek Bakanlığa İletilen Teşvik Belgesi Sayısı	YDO Tarafından Bakanlığa Yönlendirilen Teşvik Belgesi Sayısı	Ekonomi Bakanlığı Tarafından Onaylanan Teşvik Belgesi Sayısı	Bilgilendirme ve Danışmanlık Yapılan Paydaş Sayısı
2015	69	..	196	..
2016	56	31	1.300,0	4.759	36	207	171	29,4
2017	80	66	2.662,0	4.805	86	..	160	28,7
2018	171	141	2.012,0	2.363	101	75	..	17,4
2019	83	39	1.922,7	2.543	19,0
2015-2019	370	277	7.896,7	14.470	292	282	527	94,5

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

2012 yılında kalkınma ajansları YDO'lar aracılığıyla 34 yatırımcının izin ve ruhsat işlemlerine yardımcı olmuşlardır. Söz konusu izin ve ruhsat işlemleri sonucu yapılacak yatırım tutarının 155 milyonu TL, 663 milyonu Avro ve 485,6 milyonu ise ABD doları cinsinden yapılması öngörülmüştür. Bu yatırımlar neticesinde 3.804 kişiye istihdam sağlanması tahmin edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 9). Tablo 4'te görüldüğü gibi, 2016-2019 döneminde YDO'ların takip ettiği 370 izin ve ruhsat işleminden 277'si başarı ile sonuçlanmış, bu işlemler neticesinde yaklaşık 7,9 milyar TL yatırım ve 14,5 bin kişiye istihdam öngörülmüştür.

2012 yılında uygulanmaya başlayan 2012/3305 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar ile yeni teşvik sistemine göre, KA'lar 10 milyon TL'ye kadar genel teşvik kapsamındaki yatırım teşvik belgelerini düzenleyip yatırımcılara verebilmekteydiler. Fakat, KA'lar yatırım tamamlama ve ekspertiz işlemlerinde ise herhangi bir limit sınırlaması olmaksızın hem genel teşvik hem de bölgesel teşvik kapsamındaki tüm belgelerin kapatma işlemini yapabilmekteydiler (Kalkınma Bakanlığı, 2017: 51). 2019 yılında 2012/3305 sayılı Karar kapsamındaki teşvik sisteminde yapılan değişiklikle kalkınma ajanslarının görevleri azaltılmış, teşvik başvurularının elektronik sistem (Elektronik Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Bilgi Sistemi: E-TUYS) yapılmasıyla kalkınma ajansları teşvikler kapsamında ağırlıklı tamamlama vizesi işlemlerini yürütmeye başlamışlardır. 2015-2018 döneminde 2012/3305 sayılı

Karar kapsamında YDO'lar tarafından düzenlenerek bakanlığa iletilen (292 adet) ve yönlendirilen (282 adet) teşvik belgesinden 527'sine onay verilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı).

2016-2019 döneminde kalkınma ajansları YDO'lar aracılığıyla yaklaşık 95 bin kişi/kuruma bilgilendirme ve danışmanlık hizmeti sunmuşlardır. Ayrıca YDO'ların koordinasyonunda ajanslar tanıtım amacıyla pek çok fuar ve organizasyon düzenlenmiş, aynı şekilde pek çok fuar ve organizasyona katılım sağlanmıştır.

SONUÇ

Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde daha fazla yoğunlaşması ile bölgeler arasında gelişmişlik farkları artmıştır. 1930'larda bölgesel gelişme farklılıkları bilim insanları ve politika yapıcılarının dikkatlerini çekmişse de bu sorunlara yönelik ciddi politikalar İkinci Dünya Savaşından sonra (özellikle 1960'lara doğru) daha fazla ağırlık kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte bölgesel gelişmişlik farkları daha hızlı artmış, bu nedenle geri kalmış bölgelerin kalkınması daha önemli bir sorun haline gelmiştir. Büyük Bunalım'dan (1929) 1970'lere kadar olan dönemde bölgesel kalkınma politikalarında merkezi hükümetlerin ciddi ağırlığı vardır. Bu kalkınma sürecinde devletin çok fazla yükünün olması, bütçe üzerindeki baskıları artırmış, zamanla bölgesel kalkınma için yeterli kaynak ayırlamadığı için Keynesyen politikalarından istenen sonuç alınamamıştır.

1970 sonrasında ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin de etkisiyle bölgesel gelişme politikalarında merkezi hükümetin ağırlığının azaldığı ve yerel yönetimlerin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Küreselleşme ile birlikte bölgeler arasında rekabetin hızla arttığı yeni dönemde bölgelerin kalkınmasında içsel büyüme teorileri ve buna bağlı politikalar ağırlık kazanmıştır. 1990'lardan sonra bölgesel kalkınma merkezi yönetimin müdahalesi yaklaşımından uzaklaşarak yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası aktörlerin katılımıyla gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle içsel bölgesel büyüme, yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı ve yeni bölgeselcilik yaklaşımı ile bölgesel kalkınmada yerel/bölgesel aktörlerin daha fazla ön plana çıkmıştır.

Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde (AB'de) bölgesel kalkınma anlamında önemli başarılar yakalanmasında bölgesel kalkınma ajanslarının da önemli rolü vardır. 1930'larda ABD'de kurulan ilk BKA olan Tennessee Vadisi Yönetimi ve 1960'lardan sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda kurulan BKA'lardan elde edilen başarılar 1990'lardan sonra bölgesel kalkınmada BKA'ların önemini artırmıştır. Kalkınmada bölgesel anlayışın gelişmesine paralel olarak BKA'larda yaygınlaşmıştır. İlk BKA'lar yeniden yapılanma ve mekânsal planlama amaçlarıyla kurulsalar da zamanla bölgelerdeki diğer ekonomik ve sosyal sorunlara da çözüm üretmeye başlamışlardır. Daha sonraki dönemde BKA'lara bölgesel gelişme politikasının önemli bir aracı haline gelmiştir.

Türkiye'de kalkınma ajanslarının uygulanması Türkiye'nin AB'ye adaylık süreciyle başlamıştır. Adaylıkla AB müktesebatına uyum süreci başlamış, bölgesel politika öncelikli alanlardan biri olmuştur. Bu kapsamda 12 adet Düzey 1, 26 adet Düzey 2 ve 81 adet Düzey 3 bölgesi belirlenmiştir. Düzey 2 bölgelerinde oluşturulması planlanan KA'lar üniter devlet yapısında sıkıntılar yaratacağı kaygısıyla gecikmiştir. 2006-2009 döneminde 26 adet Düzey 2 bölgesinde kalkınma ajansı kurulmuş, söz konusu ajansların yaklaşık ilk üç yılı kuruluş ile ilgili faaliyetlerle geçmiş, bu nedenle proje ve faaliyet destekleme fazla kaynak ayırlamamıştır. Daha sonraki süreçte proje ve faaliyet destekleme için ayrılan ödeneklerin tam kullanılmadığı görülmektedir. Bu noktada, KA'ların teknik desteklerin yanı sıra yatırım destek ve tanıtım faaliyetlerine daha fazla ağırlık vermesi gerekir. İkinci olarak yerel aktörlerin proje hazırlama konusunda daha fazla desteklenmesi gerekir. Bu ise daha fazla uzman personel

demektir, bazı KA'ların sorumluluk bölgesinin büyüklüğü ve gelişmişlik düzeyi nedeniyle daha fazla uzman personel gerektiğini belirtmek gerekir. Kümelenme ile ilgili yıllık çalışmalara bakıldığında, AHİKA kümelenme çalışması konusunda istikrarlı bir çalışma içinde iken, bazı kalkınma ajanslarının bu konu ile ilgili çok fazla çalışma yapmadığı görülmektedir.

Bölgesel kalkınmanın başarılmasında bölge öncelik ve potansiyellerini ortaya çıkaracak olan bölge planlarının oluşturulmasında KA'lar öncülük ve koordinasyon faaliyetlerini yürütmektedir. Daha etkin ve verimli bölge planı için yerel aktörlerin katılımı önemli fakat KA'ların yeterli uzman personele sahip olması da önemlidir. Mali destek kapsamında verilen desteklerin tutarı ve desteklenen proje sayısının arttığı görülse de bütün kalkınma ajanslarında aynı gelişme görülmemektedir.

Merkezi hükümet ve yerel aktörlerin işbirliğinde bölgesel kalkınma planlarının oluşturulması, bölgesel kalkınma projelerinin hayata geçirilmesi, bölgesel kalkınmaya yönelik girişimlere mali ve teknik destek sağlamak kalkınma ajanslarının görevidir. Bu faaliyetlerin yapılmasında KA'ların gelirleri kadar KA'ların imkanlarının bölgesel aktörleri iyi tanıtılması ve söz konusu imkanların kullanılması önemlidir. Türkiye'deki KA'ların merkezi hükümetten aldıkları kaynaklarda 10 yıllık bir dönemde ciddi artış olmamışsa da mevcut kaynaklarında kullanılmadığını da belirtmek gerekir. Kalkınma ajansları ile yerel yönetimlerin arasındaki uyumun tam olarak sağlanamadığı görülmektedir.

KA'ların tanıtım faaliyetleri kurumların yanı sıra halka daha fazla ulaşması, potansiyel projeler açısından önem arz etmektedir. Sayıştay raporlarına ve KA'ların internet sayfalarına bakıldığında, bazı kalkınma ajanslarının istenen sayıda uzman personele sahip olmadığı görülmektedir. KA'lar bu konularda danışmanlık firmalarından destek almakta, bu ise bütçe ve mevzuatta sıkıntıları da beraberinde getirdiği için dışarıdan danışmanlık hizmetlerinin alınması çok istenen bir durum değildir. Sayıştay raporlarına bakıldığında, yeterli şartları taşımayan projelere destek sağlanması (özellikle GPD'de) kamu kaynaklarının etkin kullanımı noktasında kaygıları artırmaktadır. Bu nedenle denetimlerin artırılması, KA personelinin hizmet içi eğitiminin yaygınlaştırılması ve en önemlisi KA'lardaki iç denetçilerin sayısının artırılmasıdır.

Kalkınma ajansları hem idari, mali ve diğer sorunlar nedeniyle hem de çevreden kaynaklı nedenlerle istenen performansı sergileyemediğini söylemek gerekir. Türkiye'de KA'ların görev ve yetkileri arasında tam bir uyumun sağlanamadığı görülmektedir. Kalkınma ajansları yetkilerinin artırılması, yerel yönetim ve KA'lar arasındaki işbirliğinin her açıdan güçlendirilmesi, KA personelinin niteliği ve niceliğinin artırılması, mali desteğin yanı sıra teknik destek programlarına ağırlık verilmesi böylece bölgesel kalkınma için daha fazla projenin ortaya çıkması, hazırlanması ve en önemlisi KA'ların ve tamamlayıcı birimlerinin kurumsallaşmasını tamamlaması, bölgesel kalkınmanın başarılmasına daha fazla katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, N. (2006). Bölgesel Kalkınma Araçları ile Kalkınma Ajanslarının Uyum, İşbirliği ve Koordinasyonu, TEPAV, *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı*, pp. 295-304.
- Amin A. (1999). An Institutional Perspective on Regional Economic Development. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23 (2), pp. 365-378.
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama Ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), pp.275-294.
- Berber, M. (2017). İktisadi Büyüme Ve Kalkınma. 6. Baskı, Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım, Trabzon.
- BEBKA (2010-2012). Faaliyet Raporları, Bursa.
- Çakmak, E. (2006). Yerel Ekonomi Ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Çakmak, H. K. & L. Erden (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları Ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), pp. 77-96.
- Dinler, Z. (2008). Bölgesel İktisat. Sekizinci Basım, Bursa: Ekin Kitabevi.
- DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Bölgesel Gelişmede Temel Araçlar Ve Koordinasyon Alt Komisyonu Raporu, Ankara.
- Ekinci, E. D. & Ş. M. Ersungur (2013). Yeni Ekonomik Coğrafya Ve Teorik Modelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), pp. 205-224.
- Elmas, G. (2001). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ildırar, M. (2004). Bölgesel Kalkınma Ve Gelişme Stratejileri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Işık, N. & E. C. Kılınç (2011). Bölgesel Kalkınma'da Ar-Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 9-54.
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns And Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99(31), 483-499.
- Schmutzler, A. (1999). The New Economic Geography. *Journal of Economic Surveys*, 13(4), pp. 355-379.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (2), 35-54.
- Kalkınma Bakanlığı (2016). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2015). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2014). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2014). Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023. Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2012). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2010). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları, Ankara.
- Korkmaz, H., M. Taşlıyan (2012). Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Sorunların Çözümünde Ve Kalkınmadaki Önemi Ve Katkıları: Doğaka, İka ve Zeka Örneği. II. Bölgesel Sorunlar Ve Türkiye Sempozyumu Bildiriler Kitabı, pp. 365-373.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları, Ankara
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları, Ankara
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018). Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporları. Ankara

- Sayıřtay (2019). Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu. Ankara.
- SERKA (2010-2012). Faaliyet Raporları. Kars.
- TDK (2011). İktisat Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Türker, M. T. (2009). İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı Ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, pp. 87-94.
- Ultan, M. Ö. & D. Saygın (2016). Avrupa Birliğı'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), ss. 71-99.
- Vatansever Deviren, N. & O. Yıldız (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri Ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 44.
- Venables, J. (1996). Equilibrium Locations of Vertically Linked Industries. *International Economic Review*, 37(2), pp. 341-359.
- <http://www.eurada.org/about/>
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020922.htm>
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm>

The Importance of Communication during Organizational Change Processes

Abdelnasir Elharari

Lecturer at Sirte University- Libya

email: sna395@yahoo.com

Abstract

Communication is generally at an essence of any successful reform initiative, and the change management literature has recommended that communication is significant to the submission of change agenda. Where, organizations continually embark on programs of organizational change. These constant and seemingly endless, efforts have put a lot of stress not only on organisations but also on employees. As a result, individuals feel uncertain and begin to have concerns about potential failure to deal with the new situation. This paper goals to supply a conceptual framework for studying communication during organizational change. Also, in this conceptual paper is clarify how to study communication during organizational change and how communication can block resistance to change, through informing people about it in early, as well employees also need to be informed of when the change will occur, how it will happen and how will be implemented, what is expected of them, and how they will be influenced by the change, in their functions, and how an organisation will continue in motivate them to be more devoted to change. Early communication can decrease pessimism and uncertainty, minimize hearsays before they prevalence throughout the whole organization. Also, distinction between the informational function of communication and communication as a means to create a community was made.

Keywords: Organizational Change, Communication, Change Management, Change.

Introduction

Strategic and operational changes are the predominant features of organizational life, and they are pursued to ensure continued organizational success and, in some cases, survival (Wilkinson et al., 2017). Organizational change has become the subject of many textbooks and other scientific and administrative literature. Despite this increased interest and research, many organizational change efforts still fail. It has

been calculated that at least more than half of the organizational change programs fail, reach a dead end, or do not reach the results they were initially targeting. There are many reasons why many organizational change efforts fail, such as organizational culture, timing of change efforts, and the role of change agents (Bennebroek et al., 1999). Communication is vital for the effective implementation of organizational change (DiFonzo et al., 1998). The general importance of communication during planned change has already been demonstrated experimentally and is generally agreed upon among practitioners (Lewis, 1999). Badly managed change communications lead to rumours and resistance to change, leading to exaggeration of the negative aspects of change (DiFonzo et al., 1994). As a result, that the process of communication and the implementation of organizational change are two linked processes (Lewis, 1999, p. 44). Why communication is important during organizational change is also illustrated by the Planned Organizational Change dynamics model (Robertson et al., 1993). Robertson and his colleagues also stated that change effort depends on the ability of the organization to change the individual behaviour of individual employees. If the organizational change relates to how the individual tasks of individual employees change, then communicating about the change and providing information to these employees is vital. Communication with these employees should be an important and integral part of change efforts and strategies. Even though, the general conclusion about the importance of communication in organizational change has been clarified and agreed upon, specific communicative actions, approaches and impacts remain unexplained (Lewis, 1999). While, Armenakis et al. (2002) focus on how to develop messages and distinguish five different message areas within the chain of change. Whereas Clampitt et al (2000) focus on the strategies used by managers in communicating organizational change, as for Lewis (1999), focuses on the medium used to communicate change, however Daly et al., (2003) also support the picture that internal communication is important in communicating change. Whilst, others focus on the structural stages of change, where communication is vital for a mutual understanding of the problems that organizations have to face in order to meet the challenges and need for change. These empirical contributions help clearly to understand the process of communicating organizational change. This conceptual paper will be focuses on the purposes or goals of organisations have with communication during organisational change, which could help of a better understanding of the process of change, and vital communicational efforts are organisations should make, that by answer following question: How to enhance the role of communication during organisational change processes?. Also, current paper aims to:

- Recognize the importance of effective communication during organizational change processes.
- Clarification the extent contribute of communication in reduces resistance to change.

Theoretical framework

Communication

Communication is an action between at least two persons, where messages are delivered, received and reacted to among participants. It proves to be the most significant tools in social life and business management. Furthermore, communication is an important tool constructing common understanding of organization's goals and direction. What communication aims is therefore, to provide the necessary information to employees while answering the following questions: what the change is about: why is it started, what parts of the organisation are included in change and what are its objectives and schedules (Lunenburg, 2010).

However, the concept of organizational communication has still mains a great variation in views among researchers of different their intellectual orientations, some of them focus on the process itself in terms of construction, and others focus on the content of the communication process and the degree of its influence on the members of the organization.

Communication can be defined as the exchange of an information, thought and emotion between individuals of groups; in other words, communication plays a fundamental role in balancing individual and organizational objectives. Communication is the activity of conveying information. Communication has been derived from the Latin word "communis", meaning to share. Communication requires a sender, a message, and an intended recipient, although the receiver need not be present or aware of the sender's intent to communicate at the time of communication; thus communication can occur across vast distances in time and space. Communication requires that the communicating parties share an area of communicative commonality. The communication process is complete once the receiver has understood the message of the sender. Feedback is critical to effective communication between parties (Agarwal & Garg, 2012). Figure.1, clarify the important elements of communication process.

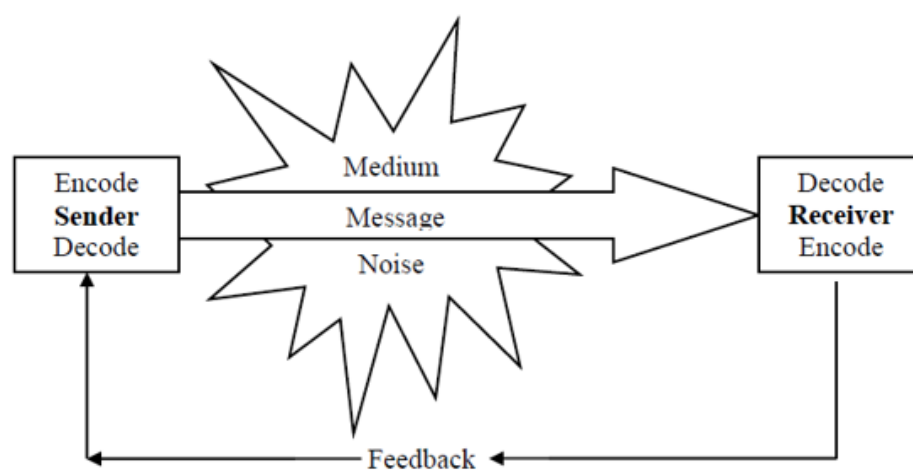

Figure. 1: The elements of Communication process. Source: Lunenburg F. C. (2010). Communication: The Process, Barriers, And Improving Effectiveness. Schooling, Vol.1, No.1, p. 2.

Two common elements in every communication exchange are the sender and the receiver. The sender initiates the communication. In an organisation, the sender is a person who has a need or desire to convey an idea or concept to others. The receiver is the individual to whom the message is sent. The sender encodes the idea by selecting words, symbols, or gestures with which to compose a message. The message is the outcome of the encoding, which takes the form of verbal, nonverbal, or written language. The message is sent through a medium or channel, which is the carrier of the communication. The medium can be a face-to-face conversation, telephone call, e-mail, or written report. The receiver decodes the received message into meaningful information. Noise is anything that distorts the message. Different perceptions of the message, language barriers, interruptions, emotions, and attitudes are examples of noise. Finally, feedback occurs when the receiver responds to the sender's message and returns the message to the sender. Feedback allows the sender to determine whether the message has been received and understood. When feedback does not occur, the communication process is referred to as one-way communication. Two-way communication occurs with feedback and is more desirable.

Types of communication

There are many types of communication according to the multiplicity of standards adopted to distinguish between them, there is direct and indirect communication, internal and external, simple and complex ... etc. Communication within organizations is classified into two groups as formal and informal.

Formal communication

It is the communication according to which information is transmitted in a formal, specific, arranged and precisely set framework, which is every communication that originates from the organizational groups. In the sense that formal communication takes place within the framework of the rules that govern the organization, and that it follows the channels and paths determined by the official organizational

structure. The types of formal communication are “up to down”, “down to up”, “horizontal” and “cross” communication.

Informal communication

Communication in any organisation is not limited to the formal organizational structure or formal communication. Interaction processes do not depend solely on functional relationships, but rather go beyond that. Informal communication is that communication that is based on the personal and social relationships between employees within the organization.

The importance of communication

Communication is a very important tool for the success of organizations. Without communication, coordination between the tasks of employees and units becomes impossible, and cooperation cannot be achieved between them, because individuals cannot communicate their needs and desires to others, but in the event of effective organizational communication, this leads to improvement in the performance and satisfaction of employees, which enables the employee to better understand his work and encouraging him to cooperate and not to resist any process of organizational change that management is seeking to. Moreover, communication is an important means in managing the activities of the organization and achieving its goals through:

- Determining the goals to be implemented through confining and coordinating all tasks and jobs in between them.
- Coordination between different tasks and units considering that communication forms the link between the parts of the organization, which helps in achieving organizational goals, whether related to each job or an organization in general.
- Directing and rationalizing individuals towards serving the goals of the organization, and this is evident in the influence and interaction characteristic of organizational communication process.
- Determining the performance criteria and indicators through the supervisory role in which the communication process is practiced.
- Motivating individuals through the interest in their activities that emerge within the communication process that achieves the degree of interaction and exchange of information. Therefore, the communication process was considered as a "life of any organization." Without communication, individuals are feeling in isolation, because communication process helps them to communicate and bond with each other in an integrated unit.

Organisational Change

Lewin (1951) was one of the first researchers to consider the notion of employee resistance to organizational change in the management field. His conception of the term was drawn from the physical sciences and considers resistance to be a restraining force attempting to maintain the status quo, (Piderit, 2000). Resistance is viewed as an inevitable situation that managers must face when planning to introduce or implement an organizational change (Piderit, 2000). It is often said that some people have a natural predisposition to resist change which is most times termed "an individual's tendency to resist or avoid making changes" (Oreg, 2003). Authors of change management see resistance as a conditioned reflex and something that will occur regardless of how positive organizational members feel about the organization (Lamm et al., 2010). Organizational change is a deliberately planned change in an organization's formal structure, systems, processes or product-market domain intended to improve the attainment of one or more organizational objectives, (Lines, 2005). According to Ramona Petrescu, organizational change is a planned effort to improve a business's capacity to get work done and better serve its market. Organizational change is about people. Real change happens when people realize that a new methodology, process or technology makes them more productive, more efficient or better able to serve the customer's needs. Organizations can only institute a change program when employees who are involved in the program understand and have confidence in its value.

Organizational change is seen as a necessary concept for organizations to compete in an ever-changing and competitive business environment. Also, the rapid development of information and communication technology has prompted many organizations to actively search for new creative methods, ideas and solutions in improving their existing products, processes, system and technology referred to as organizational change, and that efficient human resources management practices are important in extracting positive work behaviours among employees which invariably will lead to organization change (Tan et al., 2010).

Nobody argues that every organization has experienced change. But despite the organization's familiarity with change, success in implementation is relatively rare (Bear et al, 2000). Although, these low success rates, organizations still continue with the organizational changes in an effort to adapt and respond to changing economic conditions, technological innovations, customer expectations, and a changing workforce (Barell et al., 2007).

Organizations also, are changing the way they implement and manage change. Managing change in organizations is now being transformed from being the responsibility of an internal or external change agent dedicated to its implementation and management until it is increasingly identified as a core competency of most organization leaders (Doyle, 2002). The human resource function is increasingly seen as one of the key functions in developing and implementing strategic responses to increasing competitive pressure as both public and private organizations are forced to adapt to domestic and international

competition, technological advances, slow growth and declining markets, (Buyens et al. , 2001). Such strategic responses include effective communication of the importance of human resources across the organization and a review of the role of executives in the delivery of human resources. As such, the skills required to lead, manage, and implement change are incorporated into the current expectations, roles and responsibilities of the HR manager and other employees, (Doyle, 2002). Therefore, it is not surprising that in an environment where the magnitude of change, its complexity and its frequency are increasing, the human resource experts and leaders have begun to focus their attention on the adoption of change management best practices.

Change management is an approach to shifting or transitioning individuals, teams and organizations from a current state to a desired future state. It is an organizational process aimed at helping change stakeholders to accept and embrace changes in their business environment. Organizational change involves both managing the change processes and handling human issues at the local level, (Kanter et al., 1998). For example, research has often time focused on the competitive landscape, strategic leadership and organizational learning; a neglected area is the perception of change from the employee's viewpoints (Ireland et al., 1999).

Organizational change has become an increasingly pervasive phenomenon in both business and human service organizations due to forces such as globalization and political shifts to neoliberalism (Baines, 2007). Despite the increase in the perceived necessity of change and attempts at implementing organizational change initiatives, it has been estimated that at least two-third (2/3) of organizational change efforts do not result in their intended aims nor do they foster sustained change (Choi et al., 2011). Employee resistance is the most often cited problem encountered by management when trying to implement change, yet for an organization to change, it is essential that the employees of that organization also change, (Bovey et al., 2001). Therefore, employee cooperation with organizational change efforts is indisputably connected and related to either the ultimate success or failure of a change initiative. Moreover, the concept of resistance has a long history in business management. Resistance is considered one of the biggest barriers to successful implementation of organizational changes often perceived as an expected, automatic response in employees that managers need to overcome.

Organizational change has been as an individual-level phenomenon because it occurs only when the majority of individuals change their behaviour or attitudes. Multiple- interacting changes in a global environment have led to a highly complex, confusing and unpredictable state. This led to a shift in focus of the change process from product innovation and technological change to behavioural aspects of change and to attitudes about change, (Bergquist, 1993).

Basically, the term organizational change is about significant change in the organization which could either be reorganization or adding or removing new product or service. Organizational change can seem

like a vague phenomenon that it is helpful if one can think of change in terms of various dimensions including; unplanned versus planned change, transformational versus incremental change, remedial versus developmental change and organization-wide versus subsystem change.

Unplanned change is the change that occurs when there is a major, sudden surprise to the organization which causes its members to respond in a highly reactive and disorganized fashion, like when a Chief Executive suddenly resigns from the organization, whereas, planned change is when leaders in the organization recognize the need for a major change and proactively organize a plan to accomplish the change. It is a change that occurs with successful implementation or a strategic plan for reorganization or other implementation of a change of magnitude.

While, Transformational change is much broader and as a result the organization will more fundamentally change its culture or the way it operates, e.g. complete reengineering of processes, structures or underlying assumptions while, gradual change is the type of change which involves doing something better without necessarily changing the underlying beliefs and values of the organization.

However, curative change is the one intended to remedy current situation, e.g. to improve the poor performance of a product or service or the entire organization or to reduce burnout in the workplace. Developmental change on the other hand occurs in order to make a successful situation more successful, for instance, expanding the number of customers served or duplicating a successful product or service. Worthy of mention again is the fact that organizational change ranges from problem identification to consultation with behavioural science to data gathering and preliminary diagnosis to communicating the vision down to removing obstacles, creating short term wins and building on the change to anchor the changes in organisation culture. Not only that the acceptance of change and joining the actual process of change starts from within the individuals themselves. It is possible to learn how to cope with change and the likelihood of success is relatively greater if individuals realize the need for flexibility and have the ability to act fast. Nothing changes for the better until individuals have a positive attitude. Thus, in any process of change, it is essential to know what is going on in individuals' minds and what emotions they are going through. Successful management of change is based on taking action according to uniform principles i.e. everyone involved moves in the same direction. Internal communication can assist members of the organization at all levels with setting up a uniform plan of communication and the ability to monitor the process from distance.

However, there are factors can undermine change efforts and create resistance, which include:

- Inertia: One of the most powerful forces that can affect individuals and organizations is inertia. The day-to-day demands of work diminish the urgency of implementing the change effort until it slowly vanishes within the organization.

- **Lack of Clear Communication:** If information concerning the change is not communicated clearly throughout the organization, individuals will have differing perceptions and expectations of the change.
- **Low-Risk Environment:** In an organization that does not promote change and tends to punish mistakes, individuals develop a resistance to change, preferring instead to continue in safe, low risk behaviours.
- **Lack of Sufficient Resources:** If the organization does not have sufficient time, staff, funds, or other resources to fully implement the change, the change efforts will be damaged.

Goals of Communication during organisational change

Uncertainty during change processes is typically about the aim, process and expected outcomes of the change and implications for the individual employees (Buono et al., 1993). Knowledge is not only a prerequisite to the ability of influencing the outcomes (Terry et al., 1999), but knowledge about the motives for change will also help reducing uncertainty and creating readiness for change. In that sense effective change communication can be viewed as a mean to properly manage uncertainty (DiFonzo et al., 1998). Uncertainty of employees during change processes will reflect on the implications for the individual employee, or the environment that employee is doing his or her work in. It comes with questions like “will I still have a job after this change”, “will I still have the same co-workers after the change”, and “can I still do perform my tasks on the same way I used to do them”. In this sense feelings of uncertainty are about the process of the change, the personal and social consequences of the change. A special notion within uncertainty is job insecurity. Especially feelings of uncertainty occur when the organisation is undergoing changes with loss of jobs. Job insecurity has been defined in different ways. Many have adopted a global view in which job insecurity is conceived as an overall concern about the continued existence of the job in the future. Job insecurity has three components, first of all, it is a subjective experience or perception. The same situation might be perceived differently by different employees. Job insecurity also implies uncertainty about the future, for the person it is uncertain whether he/she will be able to continue to work, or whether he or she will be made redundant. Finally, doubts about the continuation of the job as such, are central to job insecurity, these aspects of specific aspects of the job (changes in income or position within the company) are commonly not seen as part of the concept of job insecurity (De Witte, 1999).

Both described goals of organisational communication in itself will probably also have an effect on feelings of uncertainty and job insecurity. Uncertainty will reveal when the organisation did not communicate clearly what changes individual employees have to adapt. Uncertainty can lead to rumours and other forms of informal communication. Also, extend in which informal communication occurs during the change effort could be an indicator of the amount of uncertainty and on the (lack of)

quality of the information given about the organisational change. So besides of direct effects of the informative function of communication, and communication as a mean to create a community within the organisation, I expect also an indirect effect on uncertainty and job insecurity.

Organisational communication commonly has two goals. The first goal of organisational communication should be to inform the employees about their tasks and about the policy and other issues of the organisation. The second goal is communication with a mean to create a community within the organisation. Roughly, a distinction can be made between organizational communication as a mean to provide information (“communication”) and organizational communication as a mean to create a community spirit (De Ridder, 2003).

In line with these goals, within organisational change we can distinct between the information given about the change, and the sense of a community within the organisation before, during and after the change. The information given by the organisation about the change should address the reasons to change, and the worries employees initially will have. The information given by the organisation usually comes from management as the sender, and with employees as the receiver of information. In this sense, common communicational theories of sender, message, channel, receiver and noise could be applied to this communication. Specific aspects are if the information of the change was in time, that the information was understandable, that it contained no errors and so on.

The second goal of organisational communication is to create a community. Organisational communication can be considered as an important antecedent of the self-categorisation process, which helps to define the identity of a group and to create a community spirit, which fits into organizational requirements (De Ridder, 2003; Postmes et al., 2001). The social identity is “that part of an individual’s self-concept which derives from his knowledge of his or her membership of a social group (or groups) together with the value and emotional significance attached to that membership.

Conclusions

This paper has tried to explain the role of communication during organisational change by reflecting the goals of communication, and discuss them in relation to organisational change. Moreover, effective communication can be the key to a change process. So, it can help employees get engage in the change process as well make them aware of the vision and objectives related to the change. In turn it helps organizations to persuade employees that the status quo is no longer satisfactory and motivates them to support the change. Also, distinction between the informative function of communication and communication as a mean to create a community was made. So, that information of the change, feelings of a community within the organisation which is undergoing the change, and uncertainty have an influence on readiness for change.

References

- Agarwal S., & Garg A. (2012). The Importance of Communication within Organizations: A Research on Two Hotels in Uttarakhand. *Journal of Business and Management*. Vol. 3, No. 2, PP. 40-49. www.iosrjournals.org
- Armenakis, A.A. and Harris, S.G. (2002), "Crafting a change management to create transformational readiness", *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 15 No. 2, pp. 169-83.
- Baines, D. (2007). *Doing Anti-oppressive Practice: Building Transformative Politicized Social Work*. Canada: Fernwood publishing.
- Bergquist, W. (1993). *The postmodern organization: Mastering the art of irreversible change*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Barel, C., Savaie, A., & Mennier, S. (2007). Patterns of Discomfort with Organizational Change. *Journal of Change Management*, 7 (1), 13-24.
- Bennebroek Gravenhorst, K.M., Werkman, R.M. and Boonstra, J.J. (1999), "The change capacity of organisations: general assessment and exploring nine configurations", in Munduate, L. and Bennebroek Gravenhorst, K.M. (Eds), *Power Dynamics and Organisational Change*, EAWOP, Leuven.
- Bovey, W.H., & Hede, A. (2001). Resistance to Organizational Change: The Role of Cognitive and Affective Processes. *Leadership and Organization Development Journal*. 22 (8), 372-384.
- Buyens, D., & deVos, A. (2001). Perceptions of the Value of the HR Function. *Human Resource Management Journal*, 11 (3), 70-89.
- Buono, A. and Bowditch, J. (1993), *the Human Side of Mergers and Acquisitions*, Jossey-Bass, San Francisco, CA.
- Choi, M., & Ruaua, W. (2011). Individual Readiness for Organizational Change and its Implication for Human Resource and Organization Development. *Human Resource Development Review*, 10 (1), 46-73.
- Clampitt, P.G., DeKoch, R.J. and Cashman, T. (2000), "A strategy for communicating about uncertainty", *Academy of Management Executive*, Vol. 14 No. 4, pp. 41-57.
- De Witte, H. (1999), "Job insecurity and psychological wellbeing: review of the literature and exploration of some unresolved issues", *European Journal of Work and Organisational Psychology*, Vol. 8 No. 2, pp. 155-77.
- DiFonzo, N. and Bordia, P. (1998), "A tale of two corporations: managing uncertainty during organisational change", *Human Resource Management*, Vol. 37 No. 3, pp. 295-303.
- Doyle, M. (2002). From Change Novice to Change Expert: Issues of Learning, Development and Support. *Personal Review*, 31 (4), 465-481.
- Drucker, P., (1999), *Management Challenges for the 21st Century*. New York, NY: HarperBusiness.
- Elving, W.J.L. (2005), "The role of communication in organisational change", *Corporate Communications: An International Journal*, Vol. 10, pp. 129-138.
- Ford, J.D. and Ford, L.W. (1995), "The role of conversations in producing intentional change in organizations", *The Academy of Management Review*, Vol. 20, pp. 541-71.

- Ireland, R.D., & Hitt, M.H. (1999). Achieving and Maintaining Strategic Competitiveness in the 21st Century: The Role of Strategic Leadership. *Academy of Management Executive*, 13 (1), 43-57.
- Kanter, R.M., & Dretler, T.D. (1998). Global Strategy and its Impact on Local Operations: Lessons from Gillette Singapore. *Academy of Management Executive*, 12 (4), 60-68.
- Lamm, E., & Gordon, J.R. (2010). Empowerment, Predisposition to Resist Change, and Support for Organizational Change. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 17(4), 426-437.
- Lines, R. (2005). The structure and function of attitude towards organizational change. *Human Resource Development Review*, 4 (1), 8-32.
- Lewis, L.K. (1999), "Disseminating information and soliciting input during planned organisational change: implementers' targets, sources, and channels for communicating", *Management Communication Quarterly*, Vol. 13 No. 1, pp. 43-75.
- Lunenburg F. C. (2010). Communication: The Process, Barriers, And Improving Effectiveness. *Schooling*, Vol.1, No.1, pp. 1-11.
- Meyer, J.P. and Allen, N.J. (1997), *Commitment in the Workplace: Theory, Research and Application*, Sage Publishers, Thousand Oaks, CA.
- Oreg, S. (2003). Resistance to Change: Developing an Individual Differences Measure. *Journal of Applied Psychology*. 88(4), 682-690.
- Piderit, S.K. (2000). Rethinking Resistance and Recognizing Ambivalence: A Multidimensional View of Attitudes toward an Organizational Change. *The Academy Of Management Review*, 25 (4), 783-794.
- Postmes, T., Tanis, M. and de Wit, B. (2001), "Communication and commitment in organisations: a social identity approach", *Group Processes and Intergroup Relations*, Vol. 4 No. 3, pp. 207-26.
- Robertson, P.J., Roberts, D.R. and Porras, J.I. (1993), "Dynamics of planned organizational change: assessing empirical support for a theoretical model", *Academy of Management Journal*, Vol. 36 No. 3, pp. 619-34.
- Schweiger, D. and Denisi, A. (1991), "Communication with employees following a merger: a longitudinal experiment", *Academy of Management Journal*, Vol. 34 No. 1, pp. 110-35.
- Tan, C.L., & Nasurdin, A.M. (2010). Human Resource Management Practices and Organizational Innovation: An Empirical Study in Malaysia. *Journal of Applied Business Research*, 2(4), 105-112.
- Terry, D.J. and Jimmieson, N.L. (1999), "Work control and employee wellbeing: a decade review", *International Review of Industrial and Organisational Psychology*, Vol. 14 No. 4, pp. 95-148.
- Wilkinson A., Redman T., and Dundon T., (2017), *Contemporary Human Resource Management*, 5th ed, Pearson: Edinburgh, UK.

The Entrepreneurial Universities to Ensure Sustainable Higher Education

Balgasm Ali Almasrati

Lecturer Misrata University

1970ateg@gmail.com

Abstract

At the present time the responsibility of universities is facing speedy change in the context of expansion of their jobs, guiding to development of an Entrepreneurial University, creating business incubators for students to ensure sustainable higher education. The importance of an entrepreneurial university by providing students with novel ideas, thoughts, skills and the ability to think and respond entrepreneurially to societal challenges, enhancing co-creation with external partner is becoming a guiding source for achieving sustainable higher education, and it has received considerable attention over the last years.

This paper aims to investigate the experience and to recognize the motivations of transforming traditional universities into entrepreneurial university for guaranteeing sustainable higher education. In this research paper, we tried to clarify and explain some aspects of the idea of transforming to the entrepreneurial universities, so we explained the most important roles of the knowledge economy in the entrepreneurial university and the most important tools and activities that the entrepreneurial university is interested in. In the end, we presented a set of recommendations, the most important of which is preserving the independence of the university and applying some entrepreneurial strategies and creating an information base on successful projects and ideas for the possibility of studying and benefiting from them in the university curriculum.

Keywords: Entrepreneurship, Universities, Education

Introduction

Universities generally have dynamic contributions to provinces they settled. This contributions are generally productivity of labor, increase in human capital and entrepreneurship intentions (Kalkan et.al. 2019, 1709). Considering that university is the first representative of scientific leadership and entrepreneurship in the society, being the scientific social institution qualified to produce, spread, invest, and market knowledge, promote human capacities, and eligible to deal with the data of scientific

and technological progress in which the plans of social and economic development stand. Thus; this institution is meant to vary its roles, renew its teaching, scientific, and technological processes, and to continuously update its educational, research, and service outputs in order to be able to keep pace with the variables of civilization progress.

The entrepreneurial university as (Bikse et al ,2016) referred to, aims at integrating the goal of economic and social development into the major tasks of the university, which are a complicated tasks, this goal requires transforming the traditional university into entrepreneurial one through practical paths, the most significant of them are : re-definition of the university message and objectives, the strategic regeneration, setting strategic development plans, putting into force the necessary organizational changes, introducing the systems of entrepreneurial education and training. Subsequently; the countries should proceed toward laying strategies and visions needed to enhance the applications of entrepreneurial thought in the academic institutions.

Therefore; most governments around the world inclined to follow the necessary paths and procedures to achieve the formula of entrepreneurial university in order to rely on the abilities of the university as a source of building up the environments of innovation, establishing a system for the economic developing based on sciences and applied knowledge, as the entrepreneurial university seeks to respond to its changing environments, so that contributes in the economic and social development, as well as making self-financial resources available (Arnaut, 2010, 145-146).

We perhaps find in the transformation into the formula of entrepreneurial university a novel integral model of university developmental education suitable to the size and nature of the societal and global developments that plays a noticeable role situation based on knowledge. But this transformation is not easy, under the current situation; as it requires a perspective conception for these transformational paths to serve as perspective practical and procedural framework allows the universities to be merged into the developmental process and global entrepreneurship arriving to the full features of the model of entrepreneurial university.

What is the role of knowledge economy on the entrepreneurial university?

The narrow perspective of the traditional model focuses on transferring knowledge and technology to achieve the national economic and social development, while the entrepreneurial university played a role in expanding this perspective by means of concentrating on the issues of regional development through the sustainable development network, the mechanism of enhancing the social mobility, promotion of academic reputation, attraction of investments through research works associated with development and business, as well as contributing in the internationalization by the communication network it establishes with the external world, as it serves as a central mediator in transferring the issues of development to the central government (Arnaut, 2010, 141-142).

The entrepreneurial university adds in social and economic improvement as outcome of matching its missions with the developmental plans and social responsibilities, absorbs national and foreign investments, exploits the human capital, contributes in creation and applying the local and regional development strategy (Farsi et al, 2012, 197), and sustain that in diverse ways like creating the human capital of high degree of skills, transferring technology from academic field to industry, production of basic knowledge, taking part in generating companies locally and abroad (Philpott K., et al, 2011, 161). This could be summarized as follows:

a. The knowledge economy affected the mechanisms of dealing with knowledge systems, as well as created educational and managerial systems of new philosophy which are governed by global economies. From this product the entrepreneurial university came, specially; after the traditional structure and functions of the production transformed from the physical capital to intangible capital in form of knowledge, innovation, and intellectual creation with an added value due to the innovative knowledge and business activities.

b. With the contemporary economic attitudes that based on knowledge, the production and transfer of sciences, innovation, and technology to business and production sectors became basic missions the entrepreneurial university carries out which can contribute affectively in building a knowledge-based economy.

Tools and activities of entrepreneurial university

In the entrepreneurial university it is highly appreciated the educational, research, and service activities, and the associated applied practices and supporting tools. But the entrepreneurial university pays more attention to the new pattern of the distinct activities, as its mission in investing these activities, being a university that based on entrepreneurial thought. These activities are carried out by means of special organizational tools, channels or mechanisms each one operates within of its own fields. The most significant tools of the entrepreneurial university and the activities associated with them are as follows:

- **University activities incubators**

The incubators of the university activities serve in preparing the supporting environment for the innovative projects and thoughts, enhancing them with integral mechanisms to ensure the success of the new projects. These incubators are established with aim of creating new role the university plays to contribute in economic development, along with the traditional roles. Whereas the university provides opportunities for investment and employment, including the scientific research through these incubators. The goal behind the incubators is to adopt the inventors and innovators, transforming their ideas into projects, from the laboratories to the production and investment in order to create an added value in the market economy by way of taking up the distinct, innovative ideas, contributing in providing opportunities of self-development, guaranteeing making use of the innovative human resources, marketing the innovative scientific and technological output.

- **Multi-discipline Centers**

One advantage of the entrepreneurial university is the multidiscipline centers, which targeting two goals: to promote the research, teaching and knowledge by means of establishing and encouraging inter-disciplines, on the one hand, and to cooperate in solving the urgent problems as the inter-disciplines is the guide of future; on the other hand, the university that adopts this vision is able to bring about the change in future, and the financers who pay in these activities are interested in supporting certain research works that centered on solving the greater problems, not supporting some certain specialty or academic department, recognizing that these academic specialties shall remain as basic organizational mechanisms, and a cornerstone in the academic environment, facilitate, beyond its limits; the formation of the innovative academic groups, because the inter-discipline centers are not able to undertake their missions without specialized academicians (Clark, 1998, 6-7) (Thorp & Goldstein, 2010, 68-69).

- **University Investment Funds**

The university investment fund is one of the commercial activity the university engages in, it is an additional financial source for the university, where an amount of money allocated in the budget to be lodged in a what is called "investment fund", in addition to the fund presented annually by government from the profits of the central bank, besides; the possibilities of a support given by the commercial banks from their annual profits.

- **Sciences and technology parks**

Science and technology park is a well-organized organization able to establish strict and successful relationships between the institutions of higher education as an academic and research institutions engage in advanced scientific and research production, also the industrial organizations are in a position to funding the innovations and inventions in a way compatible with the interest of all parties and their objectives, subsequently; these parks are the best model that can achieve the cooperation between the university and industry, intermediate between the research, educational, training, industrial, and service activities, in such a matter that facilitate the exchange of expertise and cooperation between the institutions. From among their basic functions are to provide support to the processes of technology transfer to the business institutions, sustain the competitive abilities, enhance the opportunities of economic growth that based on advanced knowledge.

In general, Gibb (2005,3) sees that establishing and diversifying such tools , as parks, compound and incubators ... etc., as offices for technology transfer, and centers for innovation and patent protection, are the most significant features of entrepreneurial university, which should be organized as powerful means of expansion and integration of relations based on entrepreneurial university activity with the concerned stakeholders in all official and unofficial sectors in an institutional way.

To transform to entrepreneurial university

Arnaut (2010, 143-144) concentrated on laying transformational paths towards entrepreneurial university so as to become capable more to organize the entrepreneurial projects. These paths were viewed as basic features for the entrepreneurial university, which can have represented as follows:

- Big environment to encourage entrepreneurial thinking and behavior.
- Concentration on creating opportunities within the university campus for all students.
- Participation of external stakeholders in designing and executing the entrepreneurial activities.
- A supporting and powerful institutional leadership.
- System for rewards and incentives for students and teaching staff.
- Following a wide scope method for entrepreneurship that allows to engage in business.
- An education that based on entrepreneurship.

Thorp and Goldstein (2010) were interested in setting an inclusive vision for the different basic elements of entrepreneurial university that is; by analyzing the different models of American universities and others. The most significant elements they exhibited were: aiming to seize entrepreneurial opportunities, matching between academic sciences and entrepreneurship, establishing projects through the carrying disciplines, the social entrepreneurship, support of inter-disciplines, entrepreneurial leadership, cultural change and aiming to culture of entrepreneurship, education and training on entrepreneurship, and accountability.

A study conducted by Rich et al, (2010) made a summary of in-depth analytical studies on six pioneering universities centered on the areas of ecological system and the system of the

entrepreneurship on the university level in North America, Latin America, Europe, and Asia. They reached to seven basic factors that present the keys of success to achieve the requirements necessary for the entrepreneurship system to succeed in any university : the support made by the university's high administration, entrepreneurial teaching staff, a long-term commitment aiming to entrepreneurship, allocation of remarkable support for financial resources, application of innovation in curriculums and programs, a suitable organizational infrastructure, sustainability of entrepreneurial projects by means of building a supportive organizational network including all the concerned parties in the society.

The European Commission for Education & Culture, in cooperation with the Organization for Economic Cooperation & Development (EC-OECD, 2012) presented a guiding framework targeting European universities that looks for counsel necessary for institutional and cultural change that distinguished the entrepreneurial university. This framework was organized in seven areas, as follows:

- Leadership and governance.
- Organizational ability, personnel, and incentives.
- Development of entrepreneurship in education and learning.
- Flexible paths for entrepreneurs.
- The commercial/external relations of the University for Knowledge exchange.
- The attitude of the entrepreneurial university as an international institution.
- Measurement of the entrepreneurial university's revenues.

Salem (2014) pointed out the entrepreneurial university is a concept that reflects a set of characteristics that distinguish it from traditional university: an environment motivates the entrepreneurship in research, development, and innovation, sustain of entrepreneurship culture for innovators among teaching staff, students, and employees. Wide Partnerships and connections of cooperation with public and private sectors. This entrepreneurial attitude comes as a complementary to cultural change in institutions of higher education towards building entrepreneurship culture, knowledge, and sustainable development in society.

Bikse et al. (2016) indicated that the transformation of the traditional universities into entrepreneurial ones requires to begin re-defining the message and objectives of the university, besides; the strategic restoration, and laying out the strategic developmental plans, setting the necessary organizational changes, and introducing new systems of entrepreneurial training and education, in addition to allow the university open up to cooperation, and enhancing the mutual innovations with the external stakeholders.

Reasons for success of transformation to entrepreneurial university

▪ The entrepreneurial culture

The organizational culture is the essence of the behind the success of transformation and development on all domains. The experts of transformation processes accentuate the necessity of renewing the organizational culture that stands as an access to apply the transformational plans and programs and the targeted development processes or the restoration and renewal in a positive and persuasive way. Therefore; the study (Tirronen and Nokkala, 2009, 219-236) emphasized that the strategic paths the universities adopt to support its competitive position, and realize the academic distinction and entrepreneurship, whether in terms of university alliances, or renewal and distinct in their message and line of work, or the change the pattern of their management, or enhance the partnerships and research ability, market the knowledge, and more effectively make use of the resources. They encounter many

challenges, according to the studies, such as the cultures that dominate the university societies, thus; the development of the infrastructure within the universities is not enough to achieve the goals behind the change if no much more attention paid to the cultural structure.

From this point, the entrepreneurial culture is an essential issue to achieve the dynamic merit in the transformational processes, that is; the culture is a paramount factor that determines the attitudes of individuals towards entrepreneurship, and encourage and appreciate the entrepreneurial behaviors such as venture, dependency, and accomplishment, as well as it helps in promoting the possibilities of radical change in the society. This new culture within the university begins from a relatively simple institutional idea about the required change, then, develops to a set of integral and deep-rooted beliefs spread within the institution, and becomes powerful and well established in the university ideas and practices. The cultural or symbolic aspect of the university becomes a distinguishing mark necessary for the transformation towards the entrepreneurial university that bears the values and beliefs necessary to support the outstanding paths related to the structures and procedures (Clark, 1998, 8) (Clark, 2004, 357).

- **Towards the entrepreneurial strategy**

The entrepreneurial strategic attitude defined as the entrepreneurial strategies that adopted by the universities, which include the expectations of the future needs and changes in the work environment and methods, and techniques that used to achieve the developmental, educational, and societal goals on long-term. This can be determined by research mobilization, distinction, and cooperation with industrial and service institutions, and the supporting university policies. The entrepreneurial strategies are the definition of opportunities, venture, flexibility, capital, and the strategic opportunities (Feldman, 2005, 71). Strategies encourage innovation, invention, uniqueness, initiation, risk-taking, besides; the responsibility of decision-making.

The organizations that adopts the entrepreneurial strategic attitude defined that concentrated on seizing opportunities in its external environment, exploiting them in a productive way through the entrepreneurial activities. The process of defining the opportunities that can seized is the function of the entrepreneurial attitude that completely directs the organization to successfully seize those opportunities in a competitive environment fast and with a well-calculated risks (Luke & Verreynne, 2006, 4-26). The significance of entrepreneurial strategic attitude lies on that it inclines to adopt a new vision through which the advantages related to innovation and self-renewal, venture, preemptiveness, and competitiveness can be achieved. Further; the intellectual capital plays a remarkable role in such internal entrepreneurship in the organization (Bhardwaj et al, 2011, 194).

- **Funding Directed to development and innovation**

In a complimentary reciprocal relation as an end and means, the funding of the modern universities is associated with the rise of the income resultant from the raise of effectiveness of the productive institutions based on support of the university. As far as the effectiveness increase the trust of the society in the university hikes. This motivates the university to follow innovative means to drive these institutions to bear its share of this burden so that we can call that "the general national accord" for the objectives and purposes of the education.

As the entrepreneurial university has a venturesome personality directed towards change, it requires its financial base to be expanded and diversified, encounters to a great challenge represented in getting rid of fully depend on the governmental subsidy which continuously grows less and less, to become a

percentage of the total budget. The entrepreneurial university support this attitude turning it into a competitive advantage along with intensifying the efforts to secure several resources of funding, obtain grants, contracts, stocks that range from industrial partnerships, intellectual properties, research scholarships, and the income acquired by the university services. All these efforts are a real financial diversification. By this way, the entrepreneurial university learns from its counterparts, namely; the non-entrepreneurial universities, in a fast way, that to be funded from several resources enhances great, flexible opportunities that can be used in its variant activities needless to wait for slow regulatory legislations, besides. With the rise of the funding, the university should not disregard to enhance its institutional independency (Clark, 1998, 6-7) (Clark, 2004, 359-360).

However, the need to increase the funding dedicated to research, development, and innovation associated with introducing the evaluation and assessment to the products of these initiatives, and the accountability of using the resourced allocated by the contributors, beyond the traditional methods of evaluation. There is a need to adopt reforming initiatives in terms of achieving the balance in assessing the revenues of the research, innovation, and development provided that to include criteria related to the connection between the social and economic needs.

- **Towards the knowledge capital**

(Etzkowitz ,2004, 64-77) presented five paths as proposals the universities based on in terms of their aiming to entrepreneurship, the most significant from his point of view is aiming towards the knowledge capitalization and management which represented in a set of innovative conceptions and knowledge the organization owns that agrees with its objectives, realizes noticeable moral and financial revenues for it. The institutions of the university education are one of the most important organizations of the society that own a huge knowledge capital more that the institutions of entrepreneurship, as they serve as basic think tanks for human society.

The management of knowledge is the most significant and influential element on the success of the entrepreneurship that suitable for the accelerating changes. Standing on the concept of the knowledge capital, the management of knowledge bases on the idea that the institutions is abide by exploiting the knowledge the own including the licenses, patents, information, and ideas, i.e.; to invest, in an ideal way; the knowledge capital, transforming that into productive power contributes in raising the competence of the institution. Management of knowledge is: a new management, its essence is to maximize the competence of using the knowledge capital in the business, i.e.; manage the intellectual resources in the modern business organizations with the aim to promote the added value of the services and products these organizations offer, and to acquire strategic competitive advantage.

The importance of the knowledge management seen in building intangible knowledge capital the entrepreneurial universities used in provision of tangible financial resources. The acquisition and management of a the scientific knowledge has its own great significance as a basic feature of entrepreneurial universities helps to meet their innovative requirements, contributes in supporting the innovation system, as well as assists in achieve their objectives by development their capabilities in research, exploration, innovation, and keeping pace with the scientific developments to fulfill the growing need to invest the human resources and knowledge capitalization (Etzkowitz, 2004, 64-77).

Therefore, the university as an entrepreneurial organization requires utmost ability to manage the knowledge that contributes in finding suitable environment which encourages innovation, bringing

about what is called brain storming that make the personnel generate creative ideas to realize the growth and promotion of the entrepreneurial institution.

- **Creating an environment for entrepreneurial education and training**

The entrepreneurial university centered on education and training as a ground to spread out entrepreneurial thought as an incubator of innovation and entrepreneurial distinction. Therefore; this needs a motivating and supporting educational environment. To transform into entrepreneurial university, in one of its most significant paths, requires an entrepreneurial education that based on innovation and invention. That is; the traditional methods of education which rely upon memorization and instruction is no more suitable for modern higher education, besides; it's a big obstacle for building an entrepreneurial culture that requires an education based on generation of ideas, mediation, innovation, and liberation from the stereotype which is the base the entrepreneurial thinking stands on.

The significant of the entrepreneurial education represented in what the entrepreneurial university encounters in terms of the continuous demand to develop the business, and the associated needs to promote the skills of adventures, develop specific competencies to undertake an emerging business. Subsequently; the entrepreneurial education plays an important role as direct mechanism a line side by side with the other direct mechanisms to connect the academic activities with the entrepreneurial one, such as establishing office for transferring technology and scientific incubators. The entrepreneurial education has a powerful impact on the new role the university plays which related to knowledge transfer in general, besides; the activities of regulating the projects, in particular, being the supplier of skills and competencies necessary for such activities (Guenther & Wagner, 2008, 403).

Here, the study (Jones & English, 2004) pointed out to the importance of the entrepreneurial education in universities, that is, to provide equip individuals with knowledge and skills needed to seize opportunities within businesses environment, and to invest them in a value context, train them on marketing skills, regulate the resources to address the risks, establish new projects, in addition to the traditional areas of business such as management, marketing, system techniques, finance. The study showed necessity that the entrepreneurial education process to be centered upon the learner, which is raise a difficult challenge that requires to go beyond the prevailed traditional teaching practices.

Therefore; the broad perspective to the entrepreneurship does not focus, in teaching, on the education level, but include the regulatory learning processes needed to sustain the entrepreneurial competencies through a set of disciplinary contexts, support inter-disciplines contexts, accordingly; the learning and training on entrepreneurship becomes a substantial concept to develop all participants such as the students, teaching staff, and employees by academic departments engage with the external agencies to come to an agreement to lay programs to enhance the high skills of graduates, as well as the self-employment (Gibb et al., 2009, 15).

- **Strategic Alliances through networking university**

In view of the dynamic, changing developments the business economic organizations face, the academic institutions believed that they will not come across such threats, so; they paid no attention to issues that became a reality in the daily practice, furthermore; it became a matter of survival for these institutions, among those issues : the change, competition, and merging between laboratory and field research, developing strategic alliances (whether with other universities or with interested bodies in business realm), and the active responses of the stakeholders, and many other urgent issues that affect the survival of the universities.

The networks of the alliance with the partners is an integral part of the successful entrepreneurial university, which are classified in sets: networks of partners in the public sector, networks with private sector, networks with foreign partners, networks with other sectors of the society. All those networks should dynamically interact to help the entrepreneurial university to formulate a system of innovation using triple helix model (Farsi et al, 2012, 197).

Thus, the universities that seek to transform to entrepreneurship show great growth in their units which reach out beyond the old university limits by means of networking and external partnerships with the commercial, industrial, governmental sectors and business organizations. Among these units come the specific occupational office that engage in knowledge transfer, intellectual property development, continuous learning, innovative programs, and following up the graduated students' affairs. In another shape, appear the units and centers of inter-discipline research works directed towards activating the role the academic work plays in solving the critical practical problems the social and economic development encounter. This requires developing the infrastructure, creating best tools to deal with the societal demands. For this reason, the entrepreneurial university take into consideration the significance of promoting a whole new setting for the untraditional units (Clark, 1998, 6-7) (Clark, 2004, 357-361).

Duke, who was discussing the importance of formulating commercial university links in bringing out change in West Sidney University from a traditional institution to become a more open and entrepreneurial one. This change included re-defining the "a networking university" being basic feature of the entrepreneurial university due to the key roles it plays to exchange knowledge, conclude relationships with external stakeholders, the commercial links to add the commercial aspect to the intellectual property in the future, which giving the university more institutional autonomy to be more open by allowing dynamic environment to the free businesses (Duke, 2001, 103-118).

- **Establishing a suitable infra- and technological structure**

The entrepreneurial university depends on some key resources (hard and soft) to be able to commit to its missions, and achieve a competitive advantage. These resources classified to soft ones represented in the human resources, education, research, entrepreneurship culture, the dynamic and entrepreneurial leadership, and others, in a way that helps the university realize its new mission. The hard resources are financial innovative material resources, infrastructure, and the technological resources. The typical entrepreneurial university is the one that depends on, and balances between, a mixture of soft and hard power (Farsi et al, 2012, 197).

Therefore; the transformation to the entrepreneurial university is associated with intensively use of information technology, telecommunication, and technical resources, on the one hand, as a response of the variables of the international environment and market, and on the other hand, as a means to enhance the academic, administrative, and entrepreneurial works. The new role that the entrepreneurial university plays is represented in facilitating the organization of projects, sustaining the entrepreneurial activities, which carried out by different tools represented in an infrastructure suitable for entrepreneurship processes (Guenther & Wagner, 2008, 402), especially; that any process is a chain of logically-connected transactions which transform the inputs into entrepreneurial outputs. The most significant processes are: educational, research, administrative, logistic, marketing, test and acceptance, funding and financial processes, and the networking, multi-party processes (between students, professors, employees, industrial researchers and entrepreneurs, entrepreneurial industrial centers, policy-makers, and the society), the innovation systems, research and development activities (Salarzadeh et al, 2011,34).

Therefore, it is important when seeking to develop the university to go well with the entrepreneurial thought and its applications, it is inevitable the university to be equipped with the most recent technological means and high-quality possibilities required for the development and promotion necessary to absorb the educational, research, and entrepreneurship activities. The university that looks forward to entrepreneurship need to seek to modernize its techniques and resources, as well as to create its knowledge tools, by means of communicating with the international production resources of knowledge, subjugating these resources to the requirements of the local environment, further, the university should seek to keep pace with the techniques the foreign competing resources use with respect to their high technical, scientific, and technological possibilities.

- **Knowledge Marketing**

The planning of the productive and marketing processes is an important field of the management sphere. It is fully depending on the administrative and technical knowledge available to the employees, as to succeed in this area relies on the quality and novelty of that knowledge and to what extent correlated with the developments of issues in marketing, and capable to observe and assess the competitors' practices and customers' expectations.

As the traditional university live in a scientific ivory tower, distancing itself from the practices of entrepreneurship, and its activities mostly unprofitable, thus; the modern universities (particularly the entrepreneurial ones) have to express their capabilities, their scientific knowledge tanks, and specially; in terms of their need to self-financing by marketing the possibilities these universities own, also; to pay attention to strengthening the marketing practices to be effective in attracting the partners, conclude agreements and partnerships, activate the social marketing in view of the role they play in developing the society, especially; the entrepreneurial transformation within the universities leads them to engage more in economic activities through what is called the knowledge marketing to sustain the "third mission" of the universities. The knowledge marketing appears to be an additional mission the universities undertake along with the traditional educational and research missions as a way to achieve the competitive ability (Guenther & Wagner, 2008, 401).

The research and knowledge marketing, in addition to the cooperation with the industry sector, is significant for the contemporary universities. Therefore; the entrepreneurial university, increasingly; characterize with a complicated mixture of partnership between public and private sector. this needs more engagement in the marketing activities in different ways and degrees (Mascarenhas et al, 2017, 316-318). In this context; some universities of the developed countries follow financing policy that based on marketing the yields of sciences, knowledge, services, and consultancies in order to achieve a considerable financial gains. That is marketing knowledge, services, and consultancies to those who look for, whether students, industrialists, or institutions- who seek a high-quality education or training or any other services, is an important party in the strategy of the entrepreneurial university. Thus; the entrepreneurial university focuses on promoting the marketing skills by mastering the skills of business administration and marketing methods.

- **Internationalization of education and scientific research**

The principle of internationalization is a criteria to evaluate the performance of the universities and their systems and scientific research works, adopted by UNESCO as a necessary strategy to internationalize the education and scientific research, demanding the universities to re-structure their activities to be compatible with the thinking of the internationalization in a way effectively contributes

in raising the mutual research projects between the universities on the global level, promoting the scientific and technological capacities of their teaching faculties, achieving the global entrepreneurship of the universities specially in terms of intellectual properties and knowledge production in parallel to the globalization processes and the emergence of knowledge economy.

Internationalizing the university education includes rise of the international academic and occupational mobility, development of educational programs and activities of international nature, building up of the international academic cooperation between the universities by attracting scientists, concluding university scientific alliances related to the big search projects that contributing in achieving the global entrepreneurship and competitive advantage.

Commitment to internationalization and application of its strategies, such as the strategic tests of entrepreneurial university, so that it covers different processes and activities included in the internationalization. Despite that some of these processes and activities bear many risks than others, but the internationalized activity adds to the international understanding of the institution, enhance the development of students' and employees' capacities, teaching them the methods of work with different cultures (Gibb et al, 2009, 16). Therefore; the internationalization can be seen as one of the most significant characteristics the distinguishes the entrepreneurial university.

Study's recommendations to give success to the idea of entrepreneurial university

- Sustain the independency of the university, as substantial demand the current stage requires, which raise self-role on the academic institutions as some independent entities that owns its administrative, technical, economical, developmental philosophy, and employs its traditions, experience, and resources in sustaining the system of sustainable human and material development.
- To seriously turn to conduction in-depth studies on how the strategies of entrepreneurship can be applied in the international universities, observing the variation by analyzing them in an inter-framework, besides; breaking up the successful experiments that may contribute in building the entrepreneurial university that introduce itself as a developmental university based on a huge epistemological asset ready to be invested.
- Establish information database for the successful initiatives and projects in terms of national, international, and regional entrepreneurship, hoping the students and teaching staff may make use of it in transforming their ideas into projects and products of economic output.
- Sending administrative and academic cadre to the international entrepreneurial university to make use of its experience in order transfer the successful experiments in the field, enhance the entrepreneurial qualifications, exploit the executive strategies they use in employing and investing the entrepreneurial ideas.
- Encourage the private and public sectors to funding and executing the research activities of director output to the sector by means of motivating policies and programs, directing the role the government play centers on building the capacities, funding the basic and strategic activities relative to economy.
- Establish a consultative board including senior economists and consultant whether in management or academics, and major entrepreneurs in the state, in order to offer and follow up the experiments necessary for the uprising of the university during its transformation.
- Arrange of educational symposiums in different universities to spread the entrepreneurial culture, as well as to raise to awareness about the results of turning to entrepreneurial university and the importance of its role in developing the universities and achieving the requirements of knowledge economy.

- Firmly establish relationships between the institutions of higher education and business, leading to reconsider the academic disciplines suggested to reduce the unwanted part of them by the labor market. In the same time, to equip the student of higher education to be capable to create jobs, rather than to be a job-seeker.
- Exchange visits between the universities and the national and international economic institutions to set forth ideas, and negotiate the possibility of cooperation in mutual investment and funding, or sustaining, financing, experiments, exchange of consultations and cooperation between the regional and international expertise houses in the areas investment, funding, and marketing of innovative knowledge and its applications.
- Making possible an open area for the entrepreneurial education on an advanced level allowing more alternatives to the participants along with flexibility to enter-exit the systems, besides; the opportunities of self-education in order to secure an active participation for all students and teaching staff to help build entrepreneurial cadre.
- Continuously measuring the economic output of the activity the university engages in in order to identify the results, and allowing feedback on all paths to ensure the work proceed in the proper way.

Conclusion

Transforming from the traditional image of the university to the entrepreneurial one as a new formula became something inevitable, especially; with the societal and global challenges the educational system, in particular; the university, encounters. As this transformation depends on the human performance in laying the inclusive structure relied on the characteristics of entrepreneurial university; that requires inescapable transformation in terms of the quality of the human forces; whether conveyors or consumers of knowledge, or innovators or inventors within the framework of knowledge economy, in addition to the transformation occurs in the social consciousness such as from culture of dependency to culture of projects and businesses, as that represents an inevitable type of transformation within the increasingly global attitude toward the entrepreneurship to confront the requirements of knowledge economy that based on more distinction, entrepreneurship, competitiveness, preemptive, and venture.

REFERENCE

- . Arnaut, D. (2010): towards an entrepreneurial university, *International journal of Euro-Mediterranean studies*, Vol. (3), no. (1)
- . Bhardwaj, B.R. & et.al (2011).: Drivers and enablers of Corporate entrepreneurship: "Case of a software Giant from India", *Journal of Management Development*, Vol. (30), No. (2).
- . Bikse, V & et. al (2016): The Transformation of Traditional Universities into Entrepreneurial Universities to Ensure Sustainable Higher Education, *Journal of Teacher Education for Sustainability*, Vol. (18), No. (2).
- . Clark, B R. (1998): *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*, International Association of Universities, Paris.
- . Clark, B R. (2004): Delineating the character of Entrepreneurial University, *Higher Education policy*, International Association of Universities, vol. (17), issue. (4).
- . Duke,C.(2001):Networks and managerialism: field-testing competing paradigms, *Journal of Higher Education policy and management*, vol.(23) ,No.(1).
- . EC- OECD (2012): *A Guiding Framework for Entrepreneurial Universities*, Final version 18th December 2012, European Commission in collaboration with the OECD LEED forum.

- . Etzkowitz, H., (2004): The evolution of the entrepreneurial university. *International Journal of Technology and Globalization*, vol. (1), issue (1)
- . Farsi, J.Y. & et.al (2012): Entrepreneurial University Conceptualization: Case of Developing Countries, *Global Business and Management Research*, Vol. (4), No. (2)
- . Feldman, M.P. (2005): The entrepreneurial event revisited: firm formation in a regional context, in Breschi, S. & Malerba, F. (Eds), *Clusters, Networks, and Innovation*, Oxford University Press, Oxford.
- . Gibb, A. (2005): Towards The Entrepreneurial University, entrepreneurship education as a lever for change, report presenting and shaping the environment for graduate entrepreneurship in higher education, A National Council for Graduate Entrepreneurship (NCGE), Birmingham, UK
- . Gibb,A.et.al(2009): Leading the Entrepreneurial University, Meeting the entrepreneurial development needs of higher education institutions ,October ,The National Council for Graduate Entrepreneurship (NCGE) and Oxford University's Said Business School, UK
- . Guenther, J. and Wagner, K. (2008): Getting out of the ivory tower – ewperspectives on the entrepreneurial university, *European Journal of International Management*, Vol. (2), No. (4).
- . Jones, C. & English, J. (2004): A contemporary approach to entrepreneurship education, *Education & Training*, Vo. (46), No. (8/9).
- . Kalkan, H., Dilek, S., Keskingöz,H. 2019, Kastamonu Üniversitesi'nin Şehir Ekonomisine Katkısı, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1707-1725
- . Luke, B. & Verreynne, M. (2006): Exploring strategic entrepreneurship in the public sector. *Qualitative Research in Accounting and Management*, Vol. (3) no. (1).
- . Mascarenhas,c. & et.al (2017) :Entrepreneurial university: towards a better understanding of past trends and future directions, *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Vol. (11) Issue.(3)
- . Philpott K., & et.al (2011): The entrepreneurial university: Examining the underlying academic tensions, *Technovation*, Vol. (31) No. (4).
- . Rich,M.B & et al (2010): university- based entrepreneurship ecosystems: key success factors and recommendation. In, Fetters, M.L & et al (Eds): *The development of university- based entrepreneurship ecosystems: Global practices*, Edward Elgar,cheltenham ,U.K
- . Salarnzadeh, A.& et .al (2011): Toward a Systematic Framework for an Entrepreneurial University: A Study in Iranian Context with an IPOO Model, *Global Business and Management Research*, Vol. (3), No. (1).
- . Salem,M.A(2014): Higher education as pathway to entrepreneurship, *international business and economic research Journal* , vol.(13), No.(2).
- . Thorp, H. & Goldstein, B. (2010): *Engines of Innovation: The Entrepreneurial University in the Twenty-First Century*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- . Tirronen, J. & Nokkala,T.(2009): Structural Development of Finnish Universities: Achieving Competitiveness and Academic Excellence, *Higher Education Quarterly*, Vol.(63), No.(3), July
- . UNESCO World Report (2005): *From the Information Society to the Knowledge Society*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).

TRANSLATION ADEQUACY IN MULTILINGUAL COMMUNITIES

Meerim KINALIEVA

Dr, Kyrgyzstan-Turkey Manas University Faculty of Letters,

Email: meerim.kinalieva@manas.edu.kg

Abstract

This article summarizes the interpretation problems and translation techniques applied by a translator, who works in multilingual community, during translation process. Intense diplomatic activity and international cooperation showed the need in multilingual environment as indispensable part of state policy and activities. The notion of multilingualism (native, Russian, English, Turkish, German) is considerably new in Central Asian states, in terms of language use and application, since the bulk of population is bilingual: native language and the Russian (influence of Soviet Union). The initial aim of the paper is to show problems related to translation adequacy and challenges a translator faces with in conditions of multilingual community. The scope of translation within the modern conditions of globalization and life-style requires broader context and comprehensive approaches. Therefore, the need in adequate rendering of messages is still the subject of disputes among academic circles and interpreters actively practicing interpretation and translation.

Key words: Multilingualism, Translation Adequacy, Interpreter, Translation Techniques, Mental Concept, Multilingual Community

Translation has been widely practiced throughout history, and it has a long-standing tradition. In the light of intense international activities, international communication, and the rapidly changing world its role has become of paramount importance. The phenomenon of translation and translation activities in various linguistic conditions has become fundamental. Nowadays human communication depends heavily on translation, whether it is technical translation or public, namely scientific, medical, technological, commercial, legal, cultural, or literary. The interrelationships between linguistics and translation, is perplexed, though of a reciprocal nature.

Accordingly, the interest in this field is deep and research proceeds primarily from the perspectives of "Translation Studies" and "Linguistics". "Translation Studies" as a term was coined by Holmes in his work "The Name and Nature of Translation Studies" in 1972, which was then published in 1988. In his work he outlined two main objectives of Translation Studies:

- 1) to describe the phenomena of translating and translation(s) as they manifest themselves in the world of our experience;
- 2) to establish general principles by means of which these phenomena can be explained and predicted.

This work has laid the path of evolution and foundation of interdisciplinary approaches in the translation field. Approaches and methods incorporated from various disciplines, for instance, sociolinguistics, anthropology, inter-cultural communications, psycholinguistics, plays a significant role in studying all aspects of translation, including its product (output) and translation process itself. Chesterman considers that the shift in translation studies as an interdisciplinary approach has led to fragmentation, and that concepts and methodologies borrowed from other disciplines leads to misunderstandings [Chesterman, Arrojo; 2000]. He regards translation studies as an independent discipline, and characterizes it saying that it “announces itself as a new attempt to cut across boundaries in the search for a deeper understanding of the relations between texts, societies, and cultures.” On the other hand, the approach summarizes the advantages of the multidisciplinary approach referring to the facilitation of translation studies to recognize the various goals and components of translation.

In translation studies human activity is considered in different cultural contexts. If before there was a demand on strict compliance of the SL and ST with the TL and TT, pragmatic application of translation studies resulted in the evolution of such notions as hybrid text or output, and intercultural notions. A translator or an interpreter is seen as an active mediator in communication activity, where cultural differences, social roles, linguistic and economic influence, and dominance are clearly expressed and need to be rendered accurately in compliance with norms and requirements and theorized within relevant frameworks from sociology, ethnography, and other related disciplines. The invention of the internet, together with the new technological developments in communications and digital materials, has increased exchanges between nations. Although, has led to the emergence of new challenges for translators and interpreters, since they have to investigate changes and adopt translation techniques and strategies, translation modality, and proper application of translation techniques to ensure adequate translation. The emergence of audiovisual translation (recorded speeches, films, documentaries, presentations, TV programs, etc.) has become the field of new studies as well. Translation and technologies are now interconnected, making it possible to use multilingual translation software programs. Scientific development and technological inventions may certainly simplify the process, though the human factor as cognition and comprehension should be definitely taken into account.

It is commonly known that language is a means of communication [Miram G.E. et.; 2013], or in other words, it can be considered as a working system of communication during the process of communication and within the community, it is used. Its functions include the expression of identity, play, imaginative expression, and emotional aspect, as well. Many scholars have proposed various definitions of language. An English phonetician and language scholar, Henry Sweet, stated: “Language is the expression of ideas by means of speech-sounds combined into words. Words are combined into sentences, this combination answering to that of ideas into thoughts.”

Language interacts with every aspect of human activity, directly, and can be definitely comprehended if considered in relation to society. Language plays a key role in modern societies and their role is crucial during international negotiations and gatherings, where the “main actors”, though at the backstage, are interpreters and translators. We may say that language has become a state of matter for nation-states or monolingual institutions: educational establishments, local administration, cultural, political, and economic institutions, which are faced with linguistic challenges on local and even international levels.

Kyrgyzstan has been practicing institutional bilingualism – Kyrgyz and Russian, during the Soviet period. Although the Kyrgyz language bears status of the national language, the Russian language is used as an official language of the country, historically. Moreover, the presence of other nations residing in Kyrgyzstan has created a favorable ground for the establishment of more or less multilingual communities. Important institutions as Parliament (Jogorku Kenesh), army, administration, legal system, education, etc., and national symbols as a national anthem, inscriptions on coins, and banknotes remain dominated by the monolingual ideology.

Ever growing diplomatic activities and trade relations, intense evolution of international relations, presence of the international organizations and enrolment of employees of foreign origin have led to the multilingualization of society and public life as a whole, from the linguistic point of view, in particular. In addition to this, the process of integration of the countries throughout the globe, have made its contribution to the linguistic environment in Kyrgyzstan.

It is well known that some 500 years ago, the Latin language played the dominant role in sectors such as education, religion, government, and commerce, in precise, in various parts of Europe. German, French, Italian, Russian, and many other languages have been actively incorporated into the lifestyle of the population, thus displacing the Latin out of use.

In present-day environment, the English language has become today's lingua franca – a language or dialect systematically used to make communication possible between groups of people who do not share a native language or dialect. Various sources suggest synonyms as a bridge language, common language, trade language, auxiliary language, vehicular language, or link language. English was originally taught as a “foreign language,” gradually penetrating teaching syllabuses, and even encouraged the emergence of bilinguals with complete mastery of two languages, as a result of mixed families, or even trilingual children, depending on the linguistic policy of the place of residence, and individual needs. As a rule, “second” languages are learned to different degrees of competence under various conditions.

Therefore, today it is becoming increasingly difficult to manage all the information available in any sector without being able to understand English. The general acceptance of a lingua franca has also been criticized, and disadvantages such as the danger of linguistic imperialism and depreciation of the mother tongue cannot be neglected. Expansion of English results in inequality between English speakers and the rest [Phillipson; 2003]. According to Phillipson structural and ideological factors, all contribute to an acceptance of the dominance of this or that language. There is a need to distinguish the communicative aspect of any language and consequently, to recognize that English is a unique tool to foster interlingual communication and international cooperation in all sense.

There is a need to take into account a particular kind of relationship between a lingua franca and multilingualism, and a coherent conception of the notion of multilingualism, in general. Though it is common in everyday practice when multilingual or interlinguistic comprehension enables the process of communication. This is the ability of language users of different mother tongues to use linguistic competencies in the process of communication – to receive and comprehend the messages sent by participants of the communication act. It is a pragmatic communication process, where each participant uses his or her mother tongue and no-one is obliged to code-switch. On the one hand, intercomprehension provides an alternative model from the point of view of language dynamics in today's world, and on the other hand, it ensures the maintenance of the speaker's identity.

Being exposed to a language similar to the native one, promotes understanding and acquisition to some extent, for instance, watching TV in the other, but similar language – Kyrgyz - Kazakh, Turkish - Azerbaijani – belonging to the group of cognate languages. Or for example, a person who speaks a Slavic language tries to decode and encode the content of news in other Slavic languages and a person

speaking Hindi makes a rough translation of incoming news in Punjabi, Bengali or other related languages. Intercomprehension is a common phenomenon in translation. Translators use it in their daily work when they compare language versions of a text they are translating. However, the impact or benefit of intercomprehension in translation seems to be limited, since CAT or MT and the reverse translation may be used as a substitution of the role of intercomprehension in communication.

Although intercomprehension takes place without people's intentional thinking about it or making a conscious choice to use it, though it does not come automatically. For the language clusters system to work, it is required to have at least linguistic training, practical experience, and deep analysis of language structures and kernel sentences that carry semantic meaning and bear sense.

When referring to the problem of translation adequacy in multilingual communities, language and translation should be considered from the perspective of the complex cognitive processes, both in the minds of a language user and a translator. In most countries the multidirectional translation services are provided in order to assure complete linguistic equality of citizens. Bilingual interpreters possess stronger cognitive advantage over monolinguals in rendering translation units and verification of chosen variant, due to the built in linguistic capacity to conduct unconscious and automatic linguistic analysis of language structures, though the least may slow down mental processing capacity, in general. Strong analytical skills and metalinguistic awareness may serve as a good ground to ensure adequacy, but in some cases it may lead to spiteful consequences. Bilinguals prefer to insert elements of the other language rather than to use a needed form. In linguistics, it is known as lacuna, which means a lexical gap or the "absence of a lexical item in the language while there is a concept in the conceptual sphere with zero verbalization" [Journal of education; 169]. In other words, it occurs when translator inserts a ready-made-word in dominant language, when s/he fails to find its equivalent in TL. The lacuna model occupies a prevailing position in the theory of the Russian psycholinguistics. Lacunas can be defined as the linguistic phenomena or cultural one, that have no equivalent in another culture regarding both – linguistic and cultural peculiarities. Yuri Sorokin, a Russian professor introduced the "Lacuna Theory" that was further developed by Irina Markovina in her ethnolinguistic research works based on linguistic and cultural behavior, consequently [Wilson, 2020].

Indeed, the increased concentration on social, cultural, and communicative practices, on the cultural and ideological significance of translating process and the translations, on the relationship between translation behavior and socio-cultural factors, is a modern tendency in translation science. In other words, the complexity of the translation phenomenon has generally gained recognition.

Let us consider following sentences, translated by simultaneous bilinguals (Kyrgyz-Russian, Kazakh-Russian) who are learning 2 more foreign languages (Turkish and English). Highlighted words were rendered by "zero verbalization" although satisfactory translation output could be achieved by adequate rendering of SL components into TL:

- 1) Source Language (SL): Of critical importance is stopping the scourge of *discrimination* and violence against women and girls (Remarks of Ambassador Sheila Gwaltney on International Human Rights Day, U.S. Embassy, Bishkek, 10 December, 2015).
Translation Variant (TV): *diskriminatsiyaloo* (дискриминациялоо)
Target Language Equivalent (TLE): *basmyrloo* (басмырлоо)
- 2) SL: One of the first major steps taken by the **UN** toward its goal of protecting human rights was the **UN General Assembly's** unanimous adoption of the Universal Declaration of Human Rights on December 10, 1948 (Remarks of Ambassador Sheila Gwaltney on International Human Rights Day, U.S. Embassy, Bishkek, 10 December, 2015).
TV: *OONdun Generaldik ...* (ООНдун Генералдык ...)

TLE: *BUUnun Başkı ... (БУУнун Башкы ...)*

- 3) SL: English skills are a necessary tool for connecting to the *global* economy, and also for increasing tourism to this beautiful country. (Chargé d’Affaires Alan Meltzer’s New Year greeting, U.S. Embassy Bishkek, 3 January, 2018; <https://kg.usembassy.gov/charge-daffaires-united-states-kyrgyzstan-mr-alan-meltzer-new-years-greeting/>).

TV: *globaldik (глобалдык)*

TLE: *düynölük (дүйнөлүк)*

- 4) SL: We will also implement reforms in the power generation *sector* and the mining *industry* (Inaugural Speech by Sooronbai Jeenbekov, President of Kyrgyzstan at the Digital Transformation in Central Asian Conference 2019) <https://www.ucentralasia.org/Resources/Item/2422/EN>).

TV: *sektor ... industriya (сектор ... индустрия)*

TLE: *tarmak ... öpör saı (тармак ... өнөр жай)*

- 5) SL: I express my deep gratitude to our partners from international *organizations* for their support in organizing today’s conference (President Sooronbay Jeenbekov's Speech on the occasion of the 70th Anniversary of UDHR, 16 December 2018; <https://kyrgyzstan.un.org/en/13686-president-sooronbay-jeenbekovs-speech-occasion-70th-anniversary-udhr>).

TV: *organisatsiya (организация)*

TLE: *uiyım (уюм)*

- 6) SL: The Russian *delegation* shares the general desire for a productive *session* (L.Visson Premier V.S. Chernomyrdin, Statement at the 19th Special Session of the UN General Assembly on Environmental Protection, p. 111).

TV: *delegatsiya (делегация), sessiya (отурум)*

TLE: *öküldör tobu (өкүлдөр тобу), oturım (отурум)*

- 7) SL: I congratulate you, your *colleagues* and your predecessors on your many achievements (Elizabeth II’s Address to the General Assembly of the United Nations, delivered at New York, N.Y. - July 6, 2010).

TV: *kollegalar (коллегалар)*

TLE: *kesipteşter (кесиптештер)*

- 8) SL: Nevertheless, thousands of *nuclear warheads* remain in the arsenals of the nuclear powers (L.Visson, Speech by E.A. Shevardnadze, Harvard University, p.48)

TV: *yadro luk boyegolovkalar (ядро лүк боего ловкалар)*

TLE: *özöktük dürmöttör (өзөктүк дүрмөттөр, ядролук may also be used)*

This may be explained by the fact that the target group is bilingual – Kyrgyz and Russian, and an interpreter relies to the linguistic competence of target audience to comprehend the meaning. Though this challenge requires thorough research in terms of translation adequacy, and translation competence of an interpreter, and elimination of this gap via continuous professional training. It is worth to distinguish circumstances that prompt translators and other members of a speech community alternate between languages. The problem merits serious consideration on a linguistic level from the prospect of the theory of equivalence and translation adequacy of translation science as a whole.

The other examples comprise following combinations where we can observe similar ways of rendering from TL into TL as was given in examples of sentences above: *rule - kuraldar (куралдар) - ereceler (эрежелер), constructive – konstruktivdüyü (конструктивдүү) – ciğerdüyü / natıysalııı (жигердүү / натыйжалуу), specialists - spetsialist (специалист) - adıs (адис), information - informatsiya (информация) – таалымат (маалымат), head – müdür (мүдүр) – başcı (башчы), refrigerator – holodilnik (холодильник) –*

muzdatkıcı (муздаткыч), plane –samolyet (самолёт) – uçak (учак), pilot – pilot (пилот) – uçkıcı (учкуч), car – maşina (машина) – uнаа (унаа), crisis - krizis (кризис) – kaatçılık (каатчылык), project – proyejt (проект) – dolboor (долбоор), and many others.

We may consider translated utterances as foreignization, as illustrated in examples, therefore, there might be an attempt of rendering by strictly adhering to the ST and TL structure and syntax. By choosing a foreign translation unit as a translation solution and by developing a translation method an interpreter/translator demonstrates the dominance of SL. Venuti considers the foreignization as a method which more or less influences the TL, in which it would be difficult to a message recipient to comprehend linguistic and cultural differences of SL and TL, correspondingly. The foreignization method in translation was termed by Venuti as “resistancy” in which the foreign identity of ST is highlighted and the ideological dominance of the TL is tolerated. He also uses the term “minoritizing” for foreignization in translation, to cultivate a varied and heterogeneous discourse [Venuti, 1995].

On the other hand, the problem of translation adequacy may also be hidden in code-switching. The code-switching is the ability to use more than one linguistic variety in a manner consistent with the syntax and phonology of each language in various situations. According to Carlos D. Morrison “code-switching is a process of shifting from one linguistic code (a language or dialect) to another, depending on the social context or conversational setting” [Morrison, 2010]. Thus, we may say that, a translator’s choice of translation unit in TL may be influenced by such a very unique factor – as being a simultaneous bilingual. When choosing the equivalents in TL for the SL utterance simultaneous bilingual interpreters code-switch. Bilingual interpreters often interject words from the other language during an actual translation process, when they do not know or simply can’t remember the appropriate equivalent, or when there is no suitable translation variant in TL. This may be a fair explanation of inserting elements of the second native language, such as Russian for Kyrgyz-Russian simultaneous bilinguals.

In linguistics, code-switching or language alternation occurs when a speaker alternates between two or more languages, or language varieties, in the context of a single conversation. As an everyday practice shows, multilinguals, speakers of more than one language, sometimes use elements of multiple languages when conversing with each other.

Translators, whether oral or written, are expected to provide an accurate translation, so the original message to be rendered without distortions, and be neutral. The Scopus theory, in translation theory reflects the purpose of translation and of translation process, and focuses, above all, on the purpose of translation, which determines the translation method and strategies. Adequate and appropriate methods and strategies employed are the warranty to produce a functionally adequate final product – that is translation. Thus, we may say that the translator is a key player in the process of intercultural communication, and translation quality and adequacy directly depends on selection of translation techniques and on application of procedures.

Since translation involves texts with a specific communicative function – they are produced and received with a specific purpose or function - text linguistics, pragmatics of texts, discourse analysis, communication studies and sociolinguistics were adopted to translation studies. Translation was defined as text production or reproduction with the help of translation methods and techniques applicable, in accordance with the linguistic rules of SL and TL. According to P. Newmark, “while translation methods relate to whole texts, translation procedures are used for sentences and the smaller units of language” [Newmark, 1988]. Translation procedures applied for various textual manipulation during translation process may enhance translation adequacy and accuracy. A. Chesterman highlights syntactic, semantic and pragmatic strategies. He proposes a classification of translation approaches “consisting of four complementary approaches: “the textual” that covers equivalence, naturalness,

fluency and translation universals, and calls for observation of SL and TL as to be translation products – ST and TT; “the cognitive” that covers comprehension phases and decision-making by a translator; “the sociological” which involves the study of the people (identity and history of translators, their profession, the networks established with publishers, commissioners, reviewers and others); and “the cultural” the role and influence of ideologies, values, power and ethics in translation [Chesterman, 1997].

The translation process – input, analysis, output - requires acute mental activity, professional competence, appropriate application of approaches and translation techniques to render the message from SL to TL, therefore there are factors directly or indirectly influencing the choice of equivalents:

- Linguistic competence or common linguistic knowledge – complex of knowledge and abilities enabling speakers of the language to communicate, to express ideas, hypotheses, emotions, desires, and feelings;
- Micro-context – immediate features of the environment and extra-linguistic world (including physical and subjective features of situation where the translation takes place, emotional states and intentions of message senders and recipients, target audience);
- Background information and preliminary preparation – the aggregate of knowledge about surrounding environments;
- Field-specific knowledge or field of expertise (court, medical, PR, literature, scientific and technical translation).

There is a need to assume the fact that “inside or between languages, human communication equals translation. A study of translation is a study of language” [Bassnett, 2002]. So, if we agree that “all communicators are translators” we must remember that the role of a translator is different from that of the “normal communicator” [Bell, 1998].

The social norms can be one of the reasons of the code-switching. The main distinctive factor is the fact that all interpreters are bilinguals, with Russian as a second language, and mostly surrounded by Russian or Turkish speaking linguistic environment. Therefore, the Russified words or words in Turkish can just have deeply disseminated in the society, that the translator’s variant will not be considered as mistake by the target audience.

Finally, it should be noted that this work is not an attempt to compare linguistic plane of Kyrgyzstan with such multilingual countries like Belgium, Canada, Switzerland, South Africa, and India, where there are monolingual provinces and bilingual capital cities; existence of language variants in regions, multilingual population by its origin or due to immigration in a broader context, but rather a research on translation input and output, factors influencing the choice of equivalent in TL, and translation adequacy within multilingual societies on a local level.

Bibliography:

1. Bell R.T., Psycholinguistic/cognitive approaches. In M. Baker (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (pp. 185-190), London: Routledge, 1998;
2. Bell, R. T., *Translation and Translating: Theory and Practice*, Longman, London and New York, 1994;
3. Bassenett S., *Translation Studies*, Routledge, London / New York, 2002;
4. Baker M., *Translation and Conflict*, Routledge, London / New York, 2006;
5. Baker M., (Ed.), *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London/New York, 1998;
6. David C., Robert Henry Robins, *Language*, Encyclopedia Britannica, 2020;
7. Chomsky N., *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1965;

8. Chesterman A., *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1997;
9. Chesterman A, Rosemary Arrojo et al., *Shared Ground in Translation Studies*, *Target*, 12:1, 2000;
10. Discenza N., G., 2006. *The King's English: Strategies of Translation in the Old English Boerthius*. New York State, UP.
11. Holmes J. S., "The Name and Nature of Translation Studies", the APPTS series of the Translation Studies Section, Department of General Literary Studies, University of Amsterdam, 1972;
12. Jakobson R., On linguistic aspect of translation, In L. Venuti (ed., 2000), *The translation studies reader*, London and New York: Routledge, 113-118, 1959/2000;
13. *Journal of Education Culture and Society* No.1, 2013, pg. 169;
14. Mamedov G., *Russian language in Kyrgyzstan: discourse and narratives (Русский язык в Кыргызстане: дискурс и нарративы)*, Slavic University, Bishkek, 2012;
15. Miram G. E. (Мирам Г. Э.), Gon A. M. (Гон А. М.), Daineko V. V. (Дайнеко В. В.), *Basic translation*, Breshko N., ed., Publishing House: Omega-L, Kyiv, 2013;
16. Newmark, P., *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, 1988;
17. Pavlenko, A., *Emotions and Multilingualism*. New York: Cambridge, University Press, 2005;
18. Pavlenko, A. and A. Blackledge (eds.), *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2004;
19. Phillipson R., *English-Only Europe: Challenging Language Policy*, Editor Oxford University Press, 2003;
20. Salimova D., Timerkhanova A., *Bilingualism and translation: theory and research, Monography (Двуязычие и перевод: теория и опыт исследования: монография)*, Kazan: FLINTA publications, 2012;
21. Venuti L., *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*, Routledge, 1998;
22. Venuti L., *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, second ed. Routledge, London and New York, 1995/2008;
23. Wilson A., *A time perception for French and Russian entrepreneurs in the light of the lacuna theory*, *Proceedings of the Scientific journal "CHRONOS" 2 (19)*, Moscow, 2020.

KOREYA ADABIYOTI HAQIDA MENING TASSUROTLARIM

Munira Kenjayeva

2nd year student of Tashkent State

University of Oriental Studies, Korean faculty

munira.kenjayeva1903@gmail.com

MY IMPRESSIONS ABOUT KOREAN LITERATURE

ABSTRACT

The poetry garden of each nation is very beautiful, unique and has no borders. In these gardens, you can see everything from millennia-old maples with long roots to new shoots. Each tree in this garden has its own place, from a poplar tree that stretches to the sky like a spear, and a plane tree has its own beauty. Ancient Korean poetry and prose are among these flowers. Of course, no matter what country you look at, be it culture, literature or art, it has its own unnaturalness. Also, the literature of ancient Korea reflects their daily life, political processes, and the culture of that period. This uniqueness can be seen in the sources of this period.

KEY WORDS: sijo, hyanga, Koran prose, poetry, myth, religion of Korea, Jumong.

The supernatural birth of rulers, the mythological approach to life situations, the creation of perfect metaphors through animals and birds, and the existence of myths that have never been seen or heard are all part of ancient Korean literature. At first glance, it is natural for many people who read ancient Korean literature to think that the solution to many problems is an unknown puzzle. If we look at the matter from another angle, we can see that our ancient literature is also rich in such wonders. For example, if we analyze the methods of depicting events in folk epics, the courage of the protagonists, the different religious ceremonies, I can say with certainty that in the literature of nations, in addition to different regional differences, there are similarities. For the simplest and clearest example, it is enough to compare the images of "Alpomish" and "Jumong" (Chumon). But sometimes, based on the sentences I've heard and my knowledge of history, I can say that these two peoples must have copied from each other. The 1000th anniversary of the Alpomish epic was celebrated in 1999, when the commander Jumong founded the Goguryeo Kingdom in the 4th-5th centuries. This means that the epic Jumong (Chumon) is older. However, in a study based on these two epics, Ms. O In Kyong concludes that she acknowledges the influence of the Alpomish epic on the formation of the ancient Korean folk epic,

particularly the Jumong epic. Let me show you some of the similarities between the two epics, and Jumong tells the story of three generations of adventures, such as Hemosu, Jumong, and Yuri. Alpomish also tells the story of three generations, Boybori and Boysari, Alpomish and his son Yodgor. Moreover, both heroes belong to the noble lineage. Alpomish's father, Boybori, is a Sarbon of the Boysun-Kungrad people. Jumong, on the other hand, is connected to the world of spirits. According to the interpretation of the abnormal birth, Jumong's mother, Yuhva, conceives from the divine light from heaven and lays a large egg. The king throws the egg. But the animals keep it. In the course of events, the king returns the egg to Yuhva again, and thus Jumong is born. We learned this by reading Korean legends.

The epic "Alpomish" has even more impressive scenes. When Boybori and Boysari go to the wedding, they are disrespected for not having children. The offended brothers went to the tomb of Shohimardon Pir and spent the night for forty days. On the forty-first day they hear the following divine message:

"Grandfather, my god has given you a son and a daughter, not just twins; Boysari, my god gave you a girl, not twins. If you go there, if you see children, if you gather people, if you give weddings, I will go to the wedding and name your children." In both cases, the rhetoric is used very effectively. The most amazing and impossible part is that Alpomish and Jumong have a lot of unique abilities. For example, both heroes are known for their ability to shoot from the bow. Alpomish, with his courage and bravery, saved Barchin and defended the interests of his people. Jumong will overcome all difficulties and build the kingdom of his dreams. Alpomish was first named Hakimbek by a potter-dervish-like pir, who later predicted that he would become an alp. At the age of 7, he surprised everyone by shooting fourteen batman bows left by his grandfather Alpinbi. It was later recognized as one of the Ninety Alps and renamed Alpomish. Jumong is also a hero who has proven to be unmatched in sniping. In fact, his name means "good archer." We only analyzed the similarities. In fact, the purpose of these examples was to substantiate my views on Korean literature. As I became acquainted with Korean literature, the genre of mythology caught my attention. For example, when I analyzed the legends, I involuntarily read them and a smile ran down my face. In my mind, first of all, a strange image of him is imprinted: a huge man is sitting under a huge tree; around him stood a tiger and a bear, like guards. I read the legend and found out why. His father allowed Hwanun, the ruler of the heavens, to turn a tiger and a bear into humans, and the tiger was impatient and could not remain in the dark; the bear is said to have finally won the prize for his patience, and Tangun is the child of that bear and Hwanun. The legend also emphasizes that not everyone in the world is patient. We know that the Korean miracle and the patience of the Korean people have amazed the world. They gave their all during the state crisis, and even handed over their last jewels to the state. In Korean mythology, we can see that the miraculous creation of many rulers is depicted in bright colors in a mythological way through many expressions. I have quoted above the legend of the birth of two rulers, Tangun and Jumong (Chumon). There are also commentaries on the rulers in The Legend of Pak Hyokosse, The Legend of King Kim Suro, Yen O Rang and Se O Hyo, and others. The remarkable thing about many of them is that the fact that the rulers are depicted in relation to celestial bodies (literally considered children of heaven) is an example of their ancient worldview. Of course, the Koreans worshiped the blue god in ancient times. In general, it is an achievement that the prose of ancient Korean literature has been preserved and studied for centuries, despite its richness in fiction.

Now, let's take a look at some of the wonders of classic Korean poetry! When I think of Korean poetry, I think of the genres of "hyang" and "sijo" that we've been analyzing recently.

In the Hyanga, the emphasis is mainly on Buddhism, and it covers the historical and political process and reflects the events of public life. Through hyans, the authors aim to express their pain, sometimes secretly or openly. In addition to depicting the people's sorrows and joys in real colors, some hymns also contain calls to calm the people. Take, for example, Anminga:

If the king is our father,
Her slave is our mother,
And the people are their little children,
Then you can understand what love is,
If people live, they will suffer.

I consider the above verses to be an expression of love and worship of the emperor, as in Confucianism, the child of heaven. That is, it is a clear example of the ability that not only govern, but also to nurture people through religion. Moreover, loyalty to the emperor was considered a supreme example of patriotism. In the following verses, the attributes given to the ruler increase, indicating that he is just and always righteous. If the ruler achieves such perfection, the country will prosper. Such verses are often found in Turkish didactics, for example, Alisher Navoi's ancestor "Faith and forgiveness are the customs and ways of righteous kings" - as well as the qualities of forgiveness, covenant, forgiveness, fidelity for all. In addition, in "Farhod and Shirin":

You are the king - if you are aware,

If you are aware, you are the king," he exhorts, glorifies and encourages the desire to study science with passion and enthusiasm. Proof of this is the fact that kings have always been expected to be an example of perfection.

Turning now to the genre of sijo, the sijo, created in the style of ancient Korean art, is dominated by the use of artistic imagery, and the migrations associated with the names of birds have a special place in them. The means of artistic expression, such as metonymy, metaphor, synecdoche, and simile, are distinguished by the charm and expressiveness of the artistic style in the syllables. For information, the symbols of birds and animals are considered to be very important in sijos. Most notably, such analogies in Sijo encourage philosophical observation. Just by reading Sijo, we can compare it to a poem that simply depicts birds and animals, but if we go deeper, we come across a lot of purmano thoughts. I want to prove my point with a single example. "Li Jik" is like a figurative conversation between a chicken and a crow, but it depicts an ordinary people with a noble class, that is, the "White Chicken" officials, and therefore white was in sync with it. It was an example of how they always lived a royal life. The author appeals to this rich class and calls them to order. As you can see, "crow" is an image of an ordinary poor people, and the phrase "black-robed people", which is very common in our literature, fits here. It is noteworthy that as a turning point in this process, the positive, white image of the crow has risen to the level of the negative hero of the chicken. To be more precise, the author embodies the responsibilities of officials to the people, advising them to lead the people to a higher life.

In short, Korean literature is full of wonders. The more you analyze, the more new meaning comes out. Analyzing the works of different genres, we saw that in each of them the political and social situation of that period was reflected. Through the images of birds and animals, mythical gods, and rulers, society's shortcomings, imperfections, and people's worldviews are revealed in sharp colors.

After all, every nation's literature is unique. So far, my perceptions and conclusions about Korean literature have been as follows. Thank you for your attention.

References

1. Saydazimova U. Classic Korean poetry. T.: Istiqlol.2013
2. Saydazimova U. Classic Korean prose. T.: Istiqlol.2013

THE ROLE OF GOVERNMENT POLICY IN THE DEVELOPMENT OF REGIONAL TOURISM

Rakhmatullaeva Firuza Mubinovna

Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Bukhara State University

ABSTRACT

In all countries, tourism sector plays important role for national income. Development of the tourism sector will have a positive impact on people's welfare. Uzbekistan has established tourism as a leading sector. The article is devoted to the problems and prospects of tourism development in the regions of the Republic of Uzbekistan.

KEY WORDS: regional tourism, regional economic development, public and private investments, strategy.

World experience shows that tourism can help overcome the uneven development of individual regions in the country, revitalize the regional economy by attracting investment, additional revenue to the local budget, support entrepreneurship and local industry, provide employment, and improve the environmental situation through additional financing of environmental programs. This involves the creation of regional infrastructure, the development of interaction between all participants in the tourism sector of the region's economy, and the introduction of new management technologies.

Tourism is considered to be one of the perspective industries and the strategic issues of regional development. With the development of tourism, the problems of effective regulation and optimization of tourist activities become particularly relevant. Currently, in economically developed countries and a number of developing countries, tourism policy is an important part of foreign and domestic policy, along with economic, social, cultural, environmental and other areas of public policy.

Tourism policy is a policy, which established to guide, direct, or even control the development of tourism, in order to minimize its negative impact and maximize its benefits.

It is a public policy designed to achieve specific objectives relevant to tourism established at the municipal, state or federal level [1].

Tourism affects many areas the economic, socio-cultural and environmental. This is the principal reason for governments involvement in tourism development and encouragement this sector.

One of the special definitions of this term belongs to V. G. Gerasimenko, who understands tourism policy as "a system of methods, influences and measures of socio-economic, legal, foreign policy, cultural and other nature, which is carried out by parliaments, governments, public and private organizations, associations and institutions responsible for tourism activities, in order to regulate and coordinate the tourism industry, create conditions for the development of tourism» [2].

Other authors define tourism policy as "the state's activity to develop the tourism industry and the subjects of the tourism market (tour operators and travel agents), improve the forms of tourist services to citizens and strengthen its political, economic and social potential on their basis»[3].

Tourism policy is a purposeful activity of state, public and private structures to develop and implement methods, mechanisms and tools of legal, economic, social and other impact in order to ensure sustainable and effective development of the tourist complex, meet domestic and external demand for tourist services and goods by the rational use of the existing tourist potential.

According to D. G. Reshetnikov, there are several hierarchical levels of formation and implementation of tourism policy: global (international), national, regional (local), as well as the level of a tourist enterprise. Each level of tourism policy is characterized by a specific content, set of principles and priorities, organizational structure, legal framework, specific implementation mechanisms, and other attributes [4].

Regional tourism policy is a set of measures and activities of regional, local authorities and representatives of tourist business and scientific areas, determining the creation of conditions for development of regional tourism industry, the rational use of tourism resources, increase of the socio-ethical and economic efficiency of tourism.

The priority nature of the regional level of tourism regulation is determined by a number of circumstances:

- regional tourist complexes and centers are a key link in the field of tourism, the individuality of each of them is a "business card" for the state as a whole;
- the development of tourism in each region has its own characteristics due to natural, cultural, historical, economic, demographic and other conditions;
- the creation and development of regional tourist complexes is a powerful factor in the socio-economic growth of regions and, in particular, contributes to the recovery of the economy of underdeveloped areas.

The regional tourism policy should be important part of the socio-economic policy in country. Regional tourism policy is implemented in the context of the general national policy and should have the main characteristic features of the state's tourism policy, taking into account (consideration) certain local specific factors of tourist supply and demand, the current and planned level of tourism development in the regions, that influence its formation at the regional level. Recreational and natural conditions of the region; cultural and historical or other potential of the region (for example, resort, environmental, extreme, etc.); transport conditions that determine the availability of objects of tourist interest; social and economic conditions for the development of the regional tourism industry play a crucial role in the formation of regional tourism policy.

Its main goals are to create a competitive regional tourism product based on the preservation and use of highly attractive elements of the local natural and historical and cultural heritage, as well as to increase the socio-economic effect of the development of recreational and tourist activities in the region (growth of income, production, employment, diversification of the regional economy, etc.).

The optimum utilization of tourism resources is the basic objective of regional tourism policy. It is the continuous process of discovering and realization of activities aimed at increasing benefits for region and eliminating negative impact of tourism development on region.

The main directions of regional tourism policy are implemented by developing and approving regional tourism development programs, creating and supporting the main components of tourist infrastructure (hotels, tourist information centers, etc.). The main means of implementing the long-term strategy of regional tourism policy is the creation of regional tourism development programs for individual districts and regions. In Uzbekistan, a number of regions have adopted targeted programs for the development of tourism:

- «The program of accelerated development of the tourist potential of the city of Bukhara and the Bukhara region for 2017-2019 (decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated may 19, 2017 no. PP-2980)

- «The program of Complex development of the tourist potential of the city of Khiva and the Khorezm region for 2017-2021 (decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated may 4, 2017 No. PP-2953).

Tourism has an impact on strategic sectors of the economy, so it is necessary to regulate tourism by the state to ensure the steady development of other complexes, to justify employment policies, to ensure the growth of budget revenues and to manage the balance of payments. The concept of regulating tourism development in the region should be implemented on the basis of a set of regional targeted tourism development programs.

The main objective of policy should be cohesion of regions based on economic activities connected with tourism, support of socio-economic cohesion and competitiveness of tourism regions on international tourism market by respecting principles of sustainable tourism development. The main emphasis should be given to the support of recreational tourism, secondary to sports or adventure tourism, cultural, spa and wellness tourism and business tourism. This main objective should be elaborated to the set of partial objectives concentrated on marketing, co-operation and communication between private and public sector on all levels (national, regional and local), investment incentives to public tourism infrastructure, increasing incomes per incoming tourists and improvement of entrepreneurial environment.

Literature

1. Y. Chuck (Ed.), *International Tourism: a Global Perspective*, p. 390.
2. Gerasimenko V. G. *Osnovi turistskogo biznesa*. Odessa: Cghernomorye, 1997. p. 39.
3. Balabanov I. T., Balabanov A. I. *Ekonomika turizma*. M.: Finansi i statistika, 1999. P.34.
4. Reshetnikov D. G. Priority directions of the tourist policy on optimization of factors of competitiveness of the tourist complex of Belarus. *Belarusian journal of international law and international relations* No. 1, 2003, p. 15

Hayitkulova Farida Murotaliyevna

Student of Tashkent State University of Economics

Abstract:

This article discusses the concept of image in Uzbek literature and its description, including the characters of lovers and mistresses described by the realist writer of Uzbek literature Muqimi and their coverage. Examples of these images are given and analyzed using the poet's poems.

Keywords: image concept in fiction, image of a lover, image of a mistress.

The concept of image came into Uzbek from Russian, which literally means "reflection". Therefore, an artistic image is a reflection of a being, things and events in it, taken from the existence by the writer and written on paper with the help of words. When depicting an image, the writer does not do it simply, but only after seeing the existence through the eyes of the writer and decorating it with creative colors. We find many familiar pictures of the our lives in this reflection, but it becomes an artistic universe, not the universe we know.

The artistic images expressed in the ghazals of Muhammad Aminkhoja Muqimi, who created in the late XIX and early XX centuries and became famous as one of the greatest representatives of Uzbek literature, include a thirst for love, honesty, generosity, fidelity, friendship. And leaves a deep imprint in the heart of the reader as it embodies the concepts of dignity.

While analyzing and researching these poems, it became clear that Muqimi in his lyrics highly valued the feelings that lead a person to perfection such as fidelity, devotion and true love. And at the same time, he condemned the bad qualities in man, such as unfaithful, envy and so on.

The main hero of Muqimi's ghazals was described as a integrity, spiritual maturity and spiritual richness man, who had advanced concepts such as responsibility, fidelity and honesty. Muqimis' works are not about ideas like complaining about life, complaining about one's own destiny and getting tired of living, but about endless love for life, striving for better being, dreaming of peaceful life-time and beautiful future. For the same reason, the poets' images of the lovers are reflected in the eyes of the reader with the mature qualities of humanity. An example of our words above can be found in the following verses:

Mehri ruxsoringga, jono, zordurman sog'inib,⁸⁶

Ko'rgali mushtoq, dil afgordurman sog'inib.

The above verse depicted the longing for the love of one's beloved, the desire to see it, and the sadness and dreams of the lover. Through these verses we can realize that not only is there enlightened emotion, but that feeling it is happiness itself. If we take another ghazal of the author, which begins with "Noz birla har zamon ...", then the superiority of the beauty of the lover over the flower is revealed by the art of diagnosis:

Noz birla har zamon suratnamo dildor siz,⁸⁷

Balki gulruxsoriglarga rahnamo dildor siz.

Zavqdin ko'rgan hamon gul ham yaqo chok aylaydi,

Jumla gullar sizga jon qilgay fido dildor siz.

The first verse of the first stanza says that the lover is as beautiful and graceful as in fairy tales, while the second verse tells about that maybe she is the guide to the beauties and the angels. In the first verse of the second stanza, the flower that sees the charm of the lover also begins "yaqo chok aylaydi" that is to drop with joy and in the second verse it is said that even flowers are ready to lay down their lives for that beauty-lover.

Ra'no qad ila gul kabi ruxsoringga taslim,⁸⁸

Tovus sifat jilvayu raftoringga taslim.

As can be seen from the above verse, the lover-man compares his lover's "rukhsar", that is, her beauty to the rose and her "raftor", that is, her walk, to the gait of a peacock, and says that he surrenders to these qualities.

Muqimi not only adorned the image of a lover-woman with beauty, flirtation and many other wonderful qualities, but also did not deprive the character of a lover of the qualities of a real man. In Muqimi's ghazal, which begins, "Garchi bir kelmaydi..." even through, he is jealous of the fragrant scent of his beloved even from her own plait, describes, how they indecently put it on the delicate waist of the beauty:

Anbarin kokillaridin rashk, garchand, aylaram,⁸⁹

Ortilur nozik belig'a beadab, bo'lsun omon.

In it, the author describes how jealous the lover is and how beautiful the lover-woman is appropriate for that jealousy. The image of a lover in Muqimi's ghazals is also described with great skill in his ghazal, which begins with "To jilva qildi ul pari ...". In this ghazal, we can see that the lover fell in love as soon as he saw his fairy, and now he is struggling to find a cure for his condition:

⁸⁶ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent "Akademnashr" - 2010 Page 11

⁸⁷ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent "Akademnashr" - 2010 Page 38

⁸⁸ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent "Akademnashr" - 2010 Page 98

⁸⁹ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent "Akademnashr" - 2010 Page 112

Kokillarin dom ayladi, subhim qaro shom ayladi,⁹⁰

Tobora nokom ayladi, men muhtalo qayda boray?

“Kokillarin dom ayladi,...”, from the first sentence of this verse, we know that the lover is “accusing” his lover of trapping her hair against him. “... subhim qaro shom ayladi,” of turning the morning into dark night, “Tobora nokom ayladi,...” and of making him more and more unhappy and considers himself addicted and asks where to go for the remedy of this love.

From the above analysis, we can say that Muqimi was not only one of the most famous artists of his time, but also a master of his craft, a master of words. In his ghazals, Muqimi described the images of the lover and the mistress with pure human feelings. He even expressed amazingly the pain of love to sweethearts, and the suffering they endured. In short, he showed not only love but also the sweetness of the distresses of love.

In conclusion, we can make the following conclusions:

4. The concept of image plays a key role in fiction, and the extent to how it is expressed depends on the writer's worldview.

5. Human feelings and emotions are widely expressed in the images of the lover-man and the lover-woman, which Muqimi expressed in his works.

6. The writer used many artistic arts in his ghazals, especially the art of diagnosis and rhetoric, which contributed to the wider meaning and beauty of these ghazals.

List of used literature:

Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent “Akademnashr” - 2010

⁹⁰ Muqimi – Bog' aro (Poems) A.Turdialiev. Tashkent “Akademnashr” - 2010 Page 142